ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

6

Ιστορία της σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974

Πλαστήρας - Παπάγος - Καραμανλής

Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 6

ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ 1941-1974

ΤΟΜΟΣ 6

ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ-ΠΑΠΑΓΟΣ-ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)
ΣΟΛΩΝ ΝΕΟΚ. ΓΡΗΓΟΡΙΑΔΗΣ
ΤΟΜΟΣ 6 – ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ-ΠΑΠΑΓΟΣ-ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ
Ειδική έκδοση για την **Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**
Πρώτη έκδοση: Εκδόσεις Κ. Καπόπουλος 1973
Επιμέλεια κειμένων πρώτης επανέκδοσης: Κυριάκος Αθανασιάδης, Συλβί Ρηγοπούλου

Επιμέλεια: Φώτης Παπούλιας
Διόρθωση: Μαρία Καραμπατζάκη, Μάγδα Κλαυδιανού, Θόδωρος Μαργαρίτης
Σύνθεση εξωφύλλου: Κάτια Φυντανίδου
Παραγωγή: ΦΩΤΟΕΚΔΟΤΙΚΗ Α.Ε.
Εκτύπωση και βιβλιοδεσία: Χ.Κ. ΤΕΓΟΠΟΥΛΟΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ Α.Ε.
ISBN (σετ): 978-960-9487-62-7
ISBN (τόμου): 978-960-9487-72-6

www.enet.gr

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1941-1974)

Τόμος 6: **Πλαστήρας-Παπάγος-Καραμανλής**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΑΛΛΑΓΗ ΦΡΟΥΡΑΣ (ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ)

Η ΛΗΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ • ΟΙ ΑΓΓΛΟΙ ΑΠΟΧΩΡΟΥΝ • ΟΙ ΤΡΕΙΣ ΜΕΓΑΛΟΙ ΣΤΑΘΜΟΙ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ • ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΠΑΡΑΓΟΝΤΕΣ ΤΟ 1950 • ΘΡΟΝΟΣ, ΚΟΜΜΑΤΑ, ΙΔΕΑ, ΠΑΠΑΓΟΣ • ΤΙ ΗΤΑΝ Η ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ; • Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΟΥ ΚΚΕ • Ο ΠΑΠΑΓΟΣ ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ • ΡΗΞΗ ΠΑΠΑΓΟΥ ΚΑΙ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1950 • Ο ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ ΝΙΚΗΤΗΣ • ΑΝΤΙΠΑΘΕΙΑ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΠΡΟΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑ • Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ • ΟΙ ΑΜΕΡΙΚΑΝΟΙ ΕΠΙΒΑΛΛΟΥΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΠΛΑΣΤΗΡΑ • ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ ΒΑΣΙΛΕΩΝ ΚΑΙ ΠΛΑΣΤΗΡΑ • Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗΣ • ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ

ΤΟ ΒΡΑΔΥ ΤΗΣ 16ης ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1949, τα ερτζιανά κύματα μετέφεραν στην Ελλάδα από τη Σόφια μια ανακοίνωση του ΚΚΕ, ή ακριβέστερα της «Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης». Ο Ζαχαριάδης διά στόματος του Δ. Παρτσαλίδη ανήγγειλε ότι ο «Δημοκρατικός Στρατός» κατάπαυε τις επιχειρήσεις και παρέμενε «με το όπλο παρά πόδα». Εκείνη η ανακοίνωση σήμαινε τον «ντε γιούρε» τερματισμό του τριετούς πολέμου.

Ενώ όμως ο ηττημένος –ο Ζαχαριάδης– αναγνώριζε έτσι την ήττα του, ο νικητής –ο Παπάγος– απολάμβανε τον θρίαμβό του. Κατά περίεργη σύμπτωση, εκείνη ακριβώς την ώρα, ο υπουργός των Στρατιωτικών Παν. Κανελλόπουλος παρουσίαζε στην επιτροπή εξουσιοδότησης της Βουλής το διάταγμα με το οποίο απονεμόταν ο βαθμός του στρατάρχη στον Αλέξανδρο Παπάγο.

Η τελευταία ενέδρα

Η ανακοίνωση του Ζαχαριάδη για την κατάπαυση του πολέμου δεν πρόφτασε να μεταδοθεί έγκαιρα σε όλα τα υπολείμματα των ανταρτών που είχαν απομείνει στην Ελλάδα. Την ίδια ώρα της δραματικής αναγγελίας του ΚΚΕ, ένα τζιπ κατευθυνόταν από το Ρέθυμνο στα Χανιά. Επέβαιναν ο διοικητής χωροφυλακής Χανίων, αντισυνταγματάρχης Βουτυράκης, η σύζυγος και η κόρη του, ο συνοδός υπενωμοτάρχης και ο οδηγός χωροφύλακας.

Ήταν εφτάμισι το βράδυ όταν το τζιπ έφτασε κοντά στο χωριό Βρύσες Αποκορώνου. Προσέγγιζε στο σημείο όπου τον προηγούμενο χρόνο είχε πέσει ο Σοφοκλής Βενιζέλος με φάλαγγα 40 αυτοκινήτων σε ενέδρα ανταρτών, από την οποία σώθηκε σαν από θαύμα. Αλλά εκεί ακριβώς και το αυτοκίνητο του Βουτυράκη έπεσε τώρα σε ενέδρα. Μια σφαίρα βρήκε τη σύζυγο του διοικητή χωροφυλακής στον κρόταφο και την έριξε νεκρή. Άλλες χτύπησαν τον υπενωμοτάρχη και τον τραυμάτισαν, για να ξεψυχήσει σε λίγα λεπτά. Ο ίδιος ο αντισυνταγματάρχης Βουτυράκης δέχτηκε μια σφαίρα στο στόμα και μια άλλη στο χέρι.

Εκείνη η φονική ενέδρα ήταν η τελευταία μαχητική δράση των ανταρτών της Κρήτης. Δεν πρέπει να της αποδοθεί ιδιαίτερη σημασία. Ουσιαστικά αντάρτικο πια δεν υπήρχε σε όλη την Ελλάδα. Και, λίγους μήνες αργότερα, την 9η Ιανουαρίου 1950, ένας άνδρας με κουρελιασμένη στρατιωτική στολή ξετρύπωνε από μια δασωμένη ρεματιά του Ταΰγετου στη δημόσια οδό Καστορίου-Σπάρτης, έμπαινε στο Καστόρι και παραδινόταν στον διοικητή του τάγματος της περιοχής. Ήταν ο Γεώργιος Κονταλώνης, πρώην μόνιμος λοχαγός του στρατού και επιτελάρχης της ΙΙΙ «Μεραρχίας» του «Δημοκρατικού Στρατού». Η μεραρχία εκείνη είδαμε ότι το 1948-1949 εξοντώθηκε αμείλικτα με την επιχείρηση «Περιστερά». Ο Κονταλώνης ήταν το τελευταίο από τα στελέχη της. Η έσχατη αναλαμπή αντάρτικου έσβηνε στον Μοριά.

Ταυτόχρονα, όμως, παραδινόταν στις Αρχές και ένας «αντιαντάρτης»: ο Γεώργιος Καμαρινέας, αρχηγός μεγάλης ένοπλης ομάδας της Δεξιάς, δύναμης 400 ανδρών, που καταπολεμούσε μανιωδώς τον Κονταλώνη. Αλλά ο στρατός αποφάσισε να τον εντάξει στα ΜΑΥ για να τον πειθαρχήσει. Εκείνος αρνήθηκε, συνέχισε την «ανεξάρτητη» δράση του και το κράτος τον αποκήρυξε. Μόλις όμως έμαθε ότι ο μεγάλος αντίπαλός του Κονταλώνης παραδόθηκε, έσπευσε να τον μιμηθεί. Αυτή η δίδυμη κατάρρευση αποτελούσε το ηχηρότερο μήνυμα ότι ο πόλεμος πραγματικά είχε λήξει.

Οι Άγγλοι αποχωρούν

Την επισφράγιση την έκανε η αποχώρηση του βρετανικού στρατού. Την 30ή Οκτωβρίου 1949 ο Άγγλος υφυπουργός των Εξωτερικών Μαίηχιου ανήγγειλε στη Βουλή των Κοινοτήτων ότι συντομότατα θα εγκαταλείψουν την Ελλάδα όλες οι βρετανικές δυνάμεις, εκτός της στρατιωτικής, αεροπορικής και αστυνομικής αποστολής. Πράγματι, την 24η Νοεμβρίου έφυγαν οι Άγγλοι της περιοχής Αθηνών με το οπλιταγωγό *Εμπάιρ Καν*. Και την 22α Ιανουαρίου 1950 αποχώρησαν τα τμήματα της περιοχής Θεσσαλονίκης, που ήταν τα τελευταία του βρετανικού εκστρατευτικού Σώματος. Προηγήθηκε επιβλητική τελετή στην πλατεία Αριστοτέλους, αλλά το κρύο ήταν τόσο δριμύ, ώστε, όπως γράφει το ρεπορτάζ των εφημερίδων της ημέρας εκείνης:

«Κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς τελετῆς τρεῖς Ἄγγλοι καὶ εἷς Ἕλλην στρατιῶται, λόγω τοῦ φοβεροῦ ψύχους κατέπεσαν ἐπὶ τοῦ ἐδάφους παθόντες ψῦξιν. Μετεφέρθησαν ἀμέσως εἰς τὸ Στρατιωτικὸν Νοσοκομεῖον».

Οι τρεις σταθμοί

Μετά 10 ετών πολεμικά δεινά, επιτέλους ανέτελλε η ειρήνη. Σε ποια όμως κατάσταση και με ποιες προοπτικές έβρισκε την Ελλάδα;

Αν επισκοπήσει κανείς τη νεοελληνική εξέλιξη, θα διαπιστώσει ότι υπάρχουν τρεις συμπυκνωμένοι, δραματικοί και αποφασιστικοί σταθμοί της πορείας του έθνους. Κάθε σταθμός, διάρκειας 8-10 ετών, είναι βυθισμένος στην καταστροφή και το αίμα. Αλλά αποτελεί την αφετηρία μιας αναγεννητικής περιόδου με ριζικούς οικονομικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Κάθε φορά ξεπροβάλλει μια νέα Ελλάδα που παρουσιάζει επαναστατική πρόοδο. Και η κάθε περίοδος έχει για κορμό της ένα διαφορετικό περιεχόμενο κοινωνικών συγκρούσεων.

Πρώτος σταθμός είναι η Επανάσταση του 1821. Πρόσφερε στους Έλληνες την ελευθερία μέσα στα ερείπια, αλλά η ανάπλαση που ακολούθησε –μολονότι σήμερα μας φαίνεται αργή, βασανιστική και ελλιπής– δημιούργησε ευθύς αμέσως μια Ελλάδα ασύγκριτα ανώτερη από εκείνη της Τουρκοκρατίας.

Δεύτερος σταθμός είναι η μεγάλη εξόρμηση του 1912-1922. Κατέληξε στη Μικρασιατική Καταστροφή, αλλά ακολούθησε αμέσως ρωμαλέα οικονομική ανάπτυξη, που προσέδωσε στη χώρα δομή και μορφή πολύ ανώτερη από την προηγούμενη.

Τρίτος σταθμός είναι η περίοδος 1940-1949. Σήμερα ξέρουμε πως ο αφανισμός που προκάλεσε υπήρξε η αφετηρία μιας νέας οικονομικής δημιουργίας. Η Ελλάδα, που μετά το 1922 αναπτύχθηκε σε πλάτος, τώρα πραγματοποίησε ανάπτυξη και σε βάθος σπάζοντας τους φραγμούς της υπανάπτυξης. Αλλά, στα ειρηνικά χρόνια που ακολούθησαν, πέρασε από περίπλοκες και θυελλώδεις διαδικασίες πολιτικών και κοινωνικών εξελίξεων.

Ποιες κοινωνικές δυνάμεις πρυτάνευαν στους τρεις εκείνους ιστορικούς σταθμούς;

Η Επανάσταση του 1821 οργανώθηκε από τους αστούς, αλλά στην ελεύθερη εθνική εστία παρέμεινε κυρίαρχη η τάξη των μεγαλογαιοκτημόνων. Και μόνο από τα τέλη του 19ου αιώνα άρχισε η αστική τάξη, επικεφαλής των προοδευτικών δυνάμεων, να διεκδικεί την πολιτική εξουσία, που την κατέλαβε και την ολοκλήρωσε με την επανάσταση του 1909.

Στον δεύτερο σταθμό (1912-1922) δέσποζε ο Διχασμός, που ήταν η ανταγωνιστική πάλη δύο μερίδων της αστικής τάξης –της προοδευτικής και της συντηρητικής–, όχι όμως ταξική πάλη. Και συνεχίστηκε στα κατοπινά χρόνια. Αλλά, ενώ ανα-

πτύσσονταν η βιομηχανία και ο καπιταλισμός, σχηματιζόταν ογκώδης εργατική τάξη, επιτρέποντας το δυνάμωμα της Αριστεράς, που άρχισε να αποτελεί απειλή κατά του αστικού καθεστώτος.

Στον τρίτο σταθμό (1940-1949) είδαμε πως η Αριστερά μπόρεσε να αναπτυχθεί και να εξοπλιστεί σε βαθμό που διεκδίκησε πια την εξουσία. Ηττήθηκε συντριπτικά σε δύο ένοπλες αναμετρήσεις (1944 και 1946-1949). Αλλά τώρα οι δυνάμεις που περιφρουρούσαν το κράτος και το αστικό καθεστώς ήταν αποφασισμένες να μην επιτρέψουν τρίτη αναμέτρηση. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο θα πραγματοποιούνταν η μεταπολεμική οικονομική δημιουργία της Ελλάδας.

Προς την αλλαγή

Στη χαραυγή της νέας ειρηνικής περιόδου, λαός και ιθύνουσα τάξη δεν ποθούσαν παρά γαλήνη και πολιτική σταθερότητα. Αλλά βρίσκονταν ακόμη σε σύγχυση ύστερα από δέκα ετών ανεμοζάλη, σε συνδυασμό με μια διάθεση ασυδοσίας, που ήταν φυσική τώρα που πέρασαν οι μακρές ημέρες των πειθαναγκασμών. Κοινή όμως διάθεση –με λίγες εξαιρέσεις– ήταν να διαφυλαχτούν οι κοινοβουλευτικοί θεσμοί, που τόσο νικηφόρα άντεξαν στις καταιγίδες της πολεμικής τριετίας. Και ήταν γενική η απαίτηση να ανανεωθεί η λαϊκή ετυμηγορία.

Άλλωστε η Βουλή του 1946 περνούσε τις τελευταίες ημέρες της. Τον Απρίλιο του 1950 θα έκλεινε μια πλήρη τετραετία. Απόπειρα ορισμένων πολιτικών κύκλων να σχηματιστεί μεταβατική κυβέρνηση με πρωθυπουργό τον Αλ. Παπάγο απέτυχε στη γέννησή της το φθινόπωρο του 1949. Και τα πολιτικά κόμματα που συμμετείχαν στην κυβέρνηση Διομήδη –η οποία συνέχιζε τις ημέρες της παρά τον τερματισμό του πολέμου– συμφώνησαν την 1η Δεκεμβρίου 1949 να διεξαχθούν εκλογές στις αρχές Απριλίου 1950, με μια προϋπόθεση: κανείς πολιτικός αρχηγός στο διάστημα μέχρι την προκήρυξη αυτών των εκλογών δεν θα ανέπτυσσε προεκλογική δραστηριότητα.

Καθώς όμως πλησίαζε έτσι ή αλλιώς το τέλος της Βουλής του 1946, που μαζί της τερματιζόταν μια αποφασιστική εποχή, συστήνονταν οι στύλοι του νέου πολιτικού εποικοδομήματος της Ελλάδας. Ποιοι ήταν αυτοί οι στύλοι, δηλαδή οι βασικοί παράγοντες της καινούργιας πολιτικής πραγματικότητας;

Οι βασιλείς των Ελλήνων

Το Στέμμα είχε διαμορφωθεί σε κεντρικό άξονα των μη αριστερών Ελλήνων. Ίσως μάλιστα όλων των Ελλήνων εκτός των κομμουνιστών. Ο Παύλος παρέλαβε την 1η Απριλίου 1947 ένα θρόνο που ήδη είχε πάψει να είναι στόχος αμφισβητήσεων. Ο ίδιος δεν βαρυνόταν με την κληρονομιά της 4ης Αυγούστου. Και η πορεία των

πραγμάτων κατά την πολεμική τριετία συσπείρωνε γύρω του όλες τις δυνάμεις της Δεξιάς και του Κέντρου. Με ισχύ και αίγλη λοιπόν δυσανάλογη προς τις θεωρητικές συνταγματικές δικαιοδοσίες του, ο βασιλιάς Παύλος έμπαινε στην ειρηνική περίοδο.

Πώς θα χρησιμοποιούσε την ενισχυμένη θέση του στις πολιτικές εξελίξεις; Κανείς δεν αμφέβαλλε ότι αποκλειόταν να ακολουθήσει το παράδειγμα του αδερφού του Γεώργιου το 1936. Αλλά υπήρχε το παράδειγμα του πατέρα του Κωνσταντίνου το 1915, ο οποίος εννοούσε να κυβερνά και όχι να βασιλεύει. Εξάλλου, η έως τότε συνταγματική πρακτική στην Ελλάδα καθιστούσε ουσιαστικά τον βασιλιά, όχι απλώς ουδέτερο και τυπικό ρυθμιστή των κοινοβουλευτικών συνδυασμών, αλλά μια δύναμη που συγκαλυμμένα ήταν αντίρροπη προς την παντοδυναμία του Κοινοβουλίου. Και αυτό τού προσέδιδε τεράστια ανασταλτική και διακριτική εξουσία.

Είχε ο Παύλος συνείδηση της θέσης του και της δύναμής του; Η ιστορία του απέδειξε ότι έρρεπε προς την αρχή τού «κυβερνάν και όχι βασιλεύειν». Κατά τις φήμες όμως που τον περιέβαλλαν, ήταν άνθρωπος πεισματάρης αλλά κατά βάθος καλοκάγαθος, άβουλος και επηρεαζόταν από ορισμένους φίλους του –κυρίως αυλικούς– και ιδίως από τη σύζυγό του Φρειδερίκη. Αν μάλιστα ασπαστούμε τις φήμες αυτές, από τη βασίλισσα και τους φίλους του εξαρτιόταν η πολιτική του.

Η Φρειδερίκη! Όλες οι πληροφορίες και ενδείξεις συγκλίνουν στη θέση –που έχει συνειδητοποιήσει ο λαός και ο πολιτικός κόσμος– ότι η μέχρι το 1964 βασίλισσα των Ελλήνων και μέχρι το 1973 βασίλισσα-μητέρα εννοούσε ή απευθείας ή μέσω του συζύγου της βασιλιά να παρεμβαίνει στα πολιτικά πράγματα: να κυβερνά. Και πολλοί τής αποδίδουν κάθε κακοδαιμονία του τόπου. Η αλήθεια είναι πως έδειχνε ζωηρότατο ενδιαφέρον για την πολιτική. Από το σημείο όμως αυτό έως το να της αποδώσουμε κάθε ανωμαλία, υπάρχει βέβαια άβυσσος, την οποία δεν έχει γεφυρώσει ακόμη πλήρως η ιστορική έρευνα. Αλλά η ιδιοσυγκρασία της και η παρουσία της, που έπαιξαν ιστορικό ρόλο, αποτέλεσε αίνιγμα της εποχής στο οποίο μια αξιοπρόσεκτη λύση προσέφερε ανώτατος αυλικός των πρώτων χρόνων της βασιλείας του Παύλου. Ο αυλικός αυτός, που συνδεόταν στενότατα με το βασιλικό ζεύγος, έκανε την εξής ανάλυση απαντώντας σε ερωτήματα του γράφοντος (η συνέντευξη δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών στις 14.7.1972):

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Αὐτὴ ἡ δυστυχὴς Φρειδερίκη τί εἶναι, τί ἦταν τέλος πάντων;

Ο ΑΥΛΙΚΟΣ: Τὸ εἴπατε μόνος σας. Εἶναι ἕνας ἄνθρωπος πρῶτα-πρῶτα δυστυχής. Γιατὶ τὴν ἔχουν οἱ πάντες παρεξηγήσει.

ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ἀπὸ ποιά κίνητρα ἐννοοῦσε νὰ ἀναστατώνῃ τὰ πάντα;

Ο ΑΥΛΙΚΟΣ: Ἡ ἀπάντησις εἶναι εὔκολη. Γυναίκα δυναμικὴ καὶ πο-

λυπράγμων, ἦταν ἀδύνατον νὰ ἀνεχθῇ νὰ παίζῃ διακοσμητικὸν καὶ μόνον ρόλον ὡς βασίλισσα. Ἡ Φρειδερίκη δὲν μποροῦσε νὰ ἀρκεσθῇ στὸ νὰ παριστάνῃ τὴν ὡραία καὶ νὰ γεννᾷ πριγκιπόπουλα. Ἤθελε δρᾶσι. Καὶ πίστευε εἰλικρινῶς ὅτι ἡ δρᾶσις της ἦταν πάντα ὠφέλιμη στὴν χώρα, τὴν ὁποία ἀγάπησε βαθύτατα. Στὴν Μέση Ἀνατολή, ὁ δυναμισμός της εἶχε ἐκτονωθῇ σὲ διάφορες ἐνέργειες ὑπὲρ τῆς Ἑλλάδος, ἄκρως εὐεργετικές. Τὸ ἀποκορύφωμα ἦταν ἡ συγκέντρωσις τροφίμων γιὰ νὰ χορηγηθοῦν στὸν πληθυσμὸ μὲ τὴν ἀπελευθέρωσι. Μετὰ τὸ 1945, ἡ δυναμικότητά της διοχετεύθηκε στὶς παιδουπόλεις, στὶς τονωτικὲς περιοδεῖες, σὲ παρεμβάσεις ὅπως ἐκείνη τοῦ 1947 στὸν στρατηγὸ Μάρσαλ, χάρις στὴν ὁποία ὁ στρατὸς ἀπέκτησε κανόνια. Καὶ εἶχε σαφῆ συναίσθησι πόσο ἡ δραστηριότητά της ἦταν ἐπωφελής. Ἀλλὰ ὅταν ἦρθε ἡ εἰρήνη, ποῦ θὰ συνεκέντρωνε πιὰ τὴν κοχλάζουσα ἐνεργητικότητά της; Δὲν ἔμεινε παρὰ ἡ πολιτική. Καὶ ρίχθηκε σ' αὐτήν, μὲ τὴν πεποίθησι ὅτι ἡ παρεμβολή της θα ἦταν πάλιν εὐεργετική, ὅπως στὸ παρελθόν».

Η Φρειδερίκη και τα κανόνια

Ομολογουμένως, η ανάλυση αυτή είναι διαφωτιστική. Ποια ήταν όμως η «παρέμβασή της» το 1947 στον τότε Αμερικανό υπουργό των Εξωτερικών Μάρσαλ, την οποία επικαλείται ο αυλικός; Τον Νοέμβριο εκείνου του έτους η Φρειδερίκη βρισκόταν στο Λονδίνο, όπου έγιναν οι γάμοι της βασίλισσας της Αγγλίας Ελισάβετ με τον πρίγκιπα Φίλιππο, ξάδελφο του Παύλου. Μόνη της είχε έρθει η Φρειδερίκη, γιατί ο σύζυγός της ήταν ασθενής στην Αθήνα. Και ο Τσώρτσιλ κανόνισε μια συνάντησή της με τον Μάρσαλ, που βρισκόταν και αυτός στο Λονδίνο. Είχε συνεννοηθεί η βασίλισσα με τον Παύλο, για να υποβάλει στον Μάρσαλ ένα σοβαρό ελληνικό στρατιωτικό αίτημα. Και τη συνάντηση εκείνη την περιγράφει ως εξής ο Στέλιος Χουρμούζιος στο βιβλίο του *Θύελλες στον Θρόνο της Ελλάδος* (*Ακρόπολις* Αθηνών, 13 Φεβρουαρίου 1972):

«Τὴν ἄλλη μέρα (22 Νοεμβρίου 1947) ἡ Φρειδερίκη πῆγε ἀεροπορικῶς στὴ Γερμανία γιὰ νὰ ἐπισκεφθῇ τοὺς γονεῖς της, ποὺ εἶχε νὰ τοὺς δῇ ὀχτὼ χρόνια. Ἐπιστρέφοντας στὸ Λονδῖνο βρῆκε ἕνα σημείωμα τοῦ γραμματέως τοῦ Τσῶρτσιλ, ποὺ ἔλεγε πὼς ὁ στρατηγὸς Μάρσαλ ἦταν ἐλεύθερος τὴν ἡμέρα ἐκείνη στὶς 6.45′ μ.μ., γιὰ λίγα μόνο λεπτά, ἂν ἡ Φρειδερίκη ἤθελε νὰ τὸν συναντήσῃ. Ἐκείνη ἀπάντησε πὼς μὲ χαρὰ θὰ τὸν ἔβλεπε, καὶ στὶς 6.45' ἀκριβῶς ὁ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῶν Η.Π.Α. ἔκανε τὴν ἐμφάνισί του στὸ σαλόνι της τοῦ "Κλάριτζ".

»Ἦταν ἡ πρώτη φορὰ ποὺ συναντιόντουσαν καὶ ἀπὸ τὰ πρῶτα κιόλας

λεπτὰ ἡ Φρειδερίκη κατάλαβε –ὅπως εἶχε καταλάβει κι ὅταν πρωτοσυνάντησε, ὑπὸ τὶς ἴδιες περίπου συνθῆκες, τὸν Σμάτς– ὅτι μπροστά της βρισκόταν ἕνας ἄνθρωπος στὸν ὁποῖο μποροῦσε νὰ ἔχη ἀπόλυτη ἐμπιστοσύνη, ἕνας ἄνθρωπος ποὺ συνεδύαζε τὴν ἀποφασιστικότητα μὲ τὴν εὐγένεια καὶ τὴν κατανόησι. Ἀπὸ τὴν πλευρά του, ὁ στρατηγὸς ἔμεινε μᾶλλον ἔκπληκτος βλέποντας νὰ τὸν ὑποδέχεται μιὰ πολὺ ἑλκυστικὴ καὶ χαμογελαστὴ γυναίκα ποὺ φαινόταν νὰ μὴν ἔχη ἀκόμη περάσει τὴν ἥβη...

»"Ξέρω ὅτι ἔχετε μόνο δεκαπέντε λεπτὰ τῆς ὥρας, γι' αὐτὸ καὶ θὰ ἔλθω κατ' εὐθεῖαν στὸ θέμα", εἶπε γρήγορα ἡ Φρειδερίκη. "Χρειαζόμαστε βαρὺ πυροβολικὸ καὶ ὀρεινὰ πυροβόλα. Δὲν μποροῦμε νὰ πολεμήσωμε τοὺς κομμουνιστὰς μὲ 47 μόνο βαρειὰ πυροβόλα καὶ 14 ὀρεινά".

»Ὁ Μάρσαλ ξαφνιάστηκε: ἀναμφίβολα, εἶπε, στρατιωτικὸς ἐξοπλισμὸς κατέφθανε στὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὶς Ἡνωμένες Πολιτεῖες. "Ὄχι, μᾶς στέλνετε τρόφιμα καὶ ἀνταλλακτικά, ἀλλὰ ὄχι βαρὺ ὑλικό", εἶπε ἡ Φρειδερίκη. Ὁ Μάρσαλ ἐξακολουθοῦσε ν' ἀμφιβάλλη, ἀλλὰ ἡ Φρειδερίκη, ποὺ εἶχε μελετήσει καλὰ ὅλα τὰ στοιχεῖα, ἐπέμεινε πὼς θὰ ἔπρεπε νὰ ἐρευνήση κατὰ τὴν ἐπιστροφή του καὶ θὰ ἔβλεπε πὼς εἶχε δίκιο.

»Ὁ Μάρσαλ ἦταν περίεργος νὰ μάθη γιὰ ποιό λόγο ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἤθελε "ὀρεινὰ" πυροβόλα. Ἐπειδὴ ὁ ἑλληνικὸς στρατός, ἀπάντησε ἐκείνη, ἦταν συνηθισμένος σ' αὐτὰ καὶ πολεμοῦσε καλύτερα μὲ τὴν ὑποστήριξί τους· κι ἐπειδὴ οἱ περισσότερες ἐπιχειρήσεις γίνονταν στὰ ὀρεινὰ καὶ τὸ ὀρεινὸ πυροβολικὸ θὰ προσέφερε στὸν ἑλληνικὸ στρατὸ ἕνα σπουδαῖο πλεονέκτημα ἔναντι τῶν συμμοριτῶν. Ὁ Μάρσαλ ἐξακολουθοῦσε νὰ δείχνη πὼς δὲν εἶχε πεισθῆ. Δήλωσε πὼς ὑπῆρχαν δυὸ σχολὲς καὶ δυὸ θεωρίες γιὰ τὸ θέμα αὐτό: ἡ μιὰ ὑποστήριζε τὰ ἐπιχειρήματα ποὺ εἶχε διατυπώσει ἡ Βασίλισσα, ἐνῶ ἡ ἄλλη πίστευε πὼς ὁ ἀνταρτοπόλεμος γινόταν κατὰ μέγιστο μέρος σὲ ἀγῶνα σχεδὸν σῶμα πρὸς σῶμα καὶ μὲ ἐλαφρὰ φορητὰ ὅπλα. Ὄχι, ἐπέμεινε ἡ Φρειδερίκη, στὴν ὁποία ὁ Παῦλος εἶχε ὑπογραμμίσει ἰδιαίτερα τὸ σημεῖο αὐτό. Ἡ δεύτερη σχολὴ μπορεῖ νὰ εἶχε θεωρητικῶς δίκιο, ἀλλὰ στὴν εἰδικὴ περίπτωσι ἔπαιζε ζωτικὸ ρόλο, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ ἀντάρτες ἐφωδιάζονταν καὶ δροῦσαν μέσω τῶν βορείων καὶ δυτικῶν συνόρων, τὰ ὁποῖα ἦταν ἀπολύτως ὀρεινά.

»Ἐντυπωσιασμένος ἀπὸ τὴν λογικὴ τῶν βασιλικῶν ἐπιχειρημάτων, ὁ Μάρσαλ ἄρχισε τώρα νὰ ὑποβάλη τεχνικὲς ἐρωτήσεις γιὰ τὴν ἑλληνικὴ στρατιωτικὴ διοίκηση – ἀλλὰ ἡ Φρειδερίκη ἀποκρίθηκε ἀόριστα πὼς γι' αὐτὰ τὰ θέματα δὲν εἶχε ἁρμοδιότητα νὰ μιλήση: Ἦταν ὑποθέσεις τοῦ

συζύγου της καὶ αὐτὴ τώρα ἁπλῶς τὸν ἀντικαθιστοῦσε ἐπειδὴ ἦταν ἄρρωστος.

»...Ἡ ὥρα περνοῦσε καὶ ὁ Μάρσαλ φαινόταν γοητευμένος ἀπὸ τὴ συνομιλία. Τῆς ἐξωμολογήθηκε μὲ εἰλικρίνεια πὼς εἶχε ἀπελπισθῆ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ πολιτικὴ ἡγεσία, ἀλλὰ τώρα αἰσθανόταν περισσότερη ἐλπίδα καὶ ἐμπιστοσύνη γιὰ τὸ μέλλον...

»...Προτοῦ φύγη, ὁ Μάρσαλ ὑποσχέθηκε στὴ Φρειδερίκη, ὅτι θὰ μελετοῦσε ὅλα τὰ θέματα ποὺ εἶχαν συζητήσει καὶ θὰ τῆς ἔγραφε σχετικά. Παρὰ τὸ ἀρχικὸ πρόγραμμα ποὺ προέβλεπε συνομιλία δέκα πέντε λεπτῶν, εἶχε μείνει μία ὥρα καὶ ἕνα τέταρτο».

Βασιλικές παρεμβάσεις

Το περιστατικό αυτό αποκαλύπτει ότι η Φρειδερίκη χρησιμοποίησε την προσωπική της γοητεία σε μια πρωτοβουλία που, αν ήταν επιζήμια κατά των Αριστερών –και δικαιολογούσε την μήνιν τους–, υπήρξε όμως ωφέλιμη στο κράτος. Και δεν ήταν η μόνη επωφελής δραστηριότητα που ανέπτυξε η βασίλισσα. Δεν είχε όμως καμιά συνταγματική αρμοδιότητα να μεταβάλλεται σε διαπιστευμένο εκπρόσωπο της κυβέρνησης ή των ενόπλων δυνάμεων. Και αν στην περίπτωση αυτή η πρωτοβουλία της ήταν καλή, ποιος θα εμπόδιζε τις πρωτοβουλίες της που θα κατέληγαν σε κακό; Θα αφήνονταν οι ενέργειές της να αξιολογούνται από την ίδια; Το σύνταγμα δεν προέβλεπε τέτοιο υπεύθυνο ρόλο για τη σύζυγο του ανεύθυνου βασιλιά. Και αλίμονο αν η λειτουργία των θεσμών εξαρτάται από τις διαθέσεις και τις αντιλήψεις των φορέων τους!

Το χαρακτηριστικό όμως ήταν ότι και ο βασιλιάς Παύλος, είτε με παρότρυνση της συζύγου του και των αυλικών φίλων τους είτε αυτοβούλως, ακολουθώντας το παράδειγμα των προκατόχων του, είχε ισχυρές τάσεις πολιτικών παρεμβάσεων που πολλές φορές ήταν ωφέλιμες, αλλά συχνά δημιουργούσαν, όπως ήταν επόμενο, καταστάσεις που έθεταν το πρόβλημα:

Ποιος θα ανέγειρε μπροστά στον βασιλιά των Ελλήνων ένα τείχος μεταξύ του «βασιλεύειν» και του «κυβερνάν»;

Με την έναρξη της ειρηνικής περιόδου το τείχος αυτό δεν υπήρχε. Και οι βασιλείς ήταν έτοιμοι να στραφούν εναντίον οιουδήποτε θα επιχειρούσε να το στήσει, πιστεύοντας κατά πάσα πιθανότητα ειλικρινά ότι έπρεπε να διατηρήσουν ελευθερία πρωτοβουλιών για το καλό του κράτους.

Τα κόμματα το 1949-50

Δεύτερος παράγοντας ήταν τα πολιτικά κόμματα. Μέσα στις νέες συνθήκες και ενό-

ψει μιας νέας λαϊκής ετυμηγορίας ανασύντασσαν τις δυνάμεις τους. Αλλά ήταν φανερό ότι στη νέα Βουλή θα παρουσιάζονταν πολλές ριζικές αλλαγές σε σύγκριση με τη φθαρμένη Βουλή του 1946. Άλλωστε διέφεραν ριζικά οι συνθήκες τώρα σε σχέση με τις προ τεσσάρων ετών. Πάντως η Δεξιά, μολονότι σήκωσε το μεγαλύτερο μέρος της φθοράς, παρουσίαζε μεγαλύτερη ενότητα από το Κέντρο, ενώ η Αριστερά αγωνιζόταν απλώς να περισυλλέξει τα πολιτικά της ερείπια.

Το Λαϊκό Κόμμα παρουσίαζε μερικές αποσυνθετικές τάσεις, αλλά ο Κ. Τσαλδάρης παρέμενε ο αναγνωρισμένος αρχηγός του. Ο Ναπολέων Ζέρβας εξακολουθούσε να έχει μια ορισμένη επιρροή σε μερικές περιοχές λόγω της αντιστασιακής του δράσης. Και το Νέο Κόμμα διατηρούσε την αυτοτέλειά του, χωρίς να έχει όμως υπολογίσιμη επιρροή. Αλλά ο αρχηγός του Σπ. Μαρκεζίνης κατεύθυνε τα βλέμματά του προς πολύ μεγαλύτερους στόχους, που δεν άργησαν να αποκαλυφθούν. Πέραν αυτών όμως των καθιερωμένων κομματικών οργανισμών, υπήρχαν και άλλες δυνάμεις της Δεξιάς, που ήταν ή νεοφανείς ή διάσπαρτες. Και κυριότερη ήταν εκείνη που εκπροσωπούσε τη μνήμη της 4ης Αυγούστου.

Τη 10η Αυγούστου 1949 έφτανε στην Ελλάδα από την Αμερική με το ατμόπλοιο *Κορινθία* ο Κωνσταντίνος Μανιαδάκης. Από την εποχή που απομακρύνθηκε από την κυβέρνηση Τσουδερού (2 Ιουνίου 1941) είχε μείνει παραμερισμένος ως πρόεδρος υπουργός –αξίωμα με ελάχιστο περιεχόμενο– στο Μπουένος Άιρες. Και όλο εκείνο το διάστημα της θανάσιμης πάλης του κράτους με το ΚΚΕ κανείς δεν σκέφτηκε ή δεν θέλησε να χρησιμοποιήσει τον άλλοτε υπουργό της Δημ. Ασφαλείας που είχε εξουθενώσει αλλά όχι και εξοντώσει το κομμουνιστικό κόμμα. Αυτό τού είχε προκαλέσει μεγάλη πικρία, αλλά τώρα ερχόταν με ισχυρές πολιτικές φιλοδοξίες, πιστεύοντας ότι τα γεγονότα της οκταετίας τον δικαίωσαν και ότι το πνεύμα της 4ης Αυγούστου είχε αναγεννηθεί. Σε λίγους μήνες ίδρυσε το Κόμμα της Ελληνικής Αναγέννησης, με το οποίο έσπευσαν να συνεργαστούν όλοι οι επιζώντες παράγοντες της δικτατορίας, με κυριότερο τον Κώστα Κοτζιά.

Κέντρο και Πλαστήρας

Μεταξύ Κέντρου και Δεξιάς υπήρχε πάντα το Εθνικό Ενωτικό Κόμμα του Παν. Κανελλόπουλου. Χάρη στον αρχηγό του, ο οποίος επιβαλλόταν ολοένα περισσότερο για να αναδειχτεί σε ελάχιστα έτη σε έναν από τους κορυφαίους πρωταγωνιστές της πολιτικής σκηνής, έπαιζε έναν ρόλο δυσανάλογο προς την πραγματική επιρροή του.

Και τώρα ερχόταν το Κέντρο. Ήταν αισθητή η άνοδός του μέσα στη νέα ανακατάταξη των πολιτικών δυνάμεων. Τώρα που η ατμόσφαιρα του 1946 –έτους των εκλογών– και των μετέπειτα πολεμικών ετών διαλυόταν, ήταν φυσικό να αναθαρρήσουν

οι κεντρώες δυνάμεις, αλλά και να συρρεύσουν στον χώρο του οι περισσότερες Αριστερές μάζες. Παρουσίαζε όμως μεγάλη διάσπαση, όχι μόνο γιατί είχε πολλές αποχρώσεις και διαβαθμίσεις, αλλά και γιατί διέθετε πολλούς ηγέτες πρώτης ολκής, χωρίς κανέναν αναγνωρισμένο αρχηγό μετά τον θάνατο του Σοφούλη.

Οι κυριότεροι ηγέτες ήταν ο Σοφ. Βενιζέλος, ο Γ. Παπανδρέου, ο Εμ. Τσουδερός. Αλλά ξαφνικά μπήκε θορυβωδώς στον στίβο ο Ν. Πλαστήρας με φιλοδοξία να επισκιάσει τους πάντες.

Έως τότε ο πρωθυπουργός των Δεκεμβριανών, χωρίς να είναι απωθημένος στο περιθώριο, έπαιζε έναν ρόλο δευτερεύοντα και διακριτικό. Με τη λήξη του πολέμου πίστεψε πως ήρθε η ώρα του. Και τα κατοπινά γεγονότα δεν τον διέψευσαν. Δεν είχε περίτεχνη πολιτική σκέψη ο Πλαστήρας και πολλοί τον έχουν χαρακτηρίσει ως «άκριτο». Είχε όμως τετράγωνη λογική. Και διέκρινε έναν ευρύτατο στόχο: να αναλάβει τον ρόλο συμφιλιωτή, αποκαθιστώντας όρους ανεκτής συμβίωσης μέχρι ισοπολιτείας για τη δορύκτητη Αριστερά. Υπολόγιζε ότι με μια τέτοια πορεία και τέτοια συνθήματα θα προσέλκυε, όχι μόνο τη μάζα των Αριστερών, αλλά και πολλούς Κεντρώους που έκριναν ότι στη νέα περίοδο προείχε η λήθη και όχι η διαιώνιση της σιδηράς υποταγής.

Ο Πλαστήρας έτσι δημιουργούσε την Κεντροαριστερά. Τη 15η Δεκεμβρίου 1949 ανήγγειλε ότι ιδρύει κόμμα με τίτλο Προοδευτικοί Φιλελεύθεροι. Ο Σοφ. Βενιζέλος, αρκετά ενοχλημένος, ή μάλλον θορυβημένος από την εμφάνιση αυτού του σοβαρού ανταγωνιστή, είχε προσπαθήσει να τον αποτρέψει, με το επιχείρημα ότι διασπά τις δυνάμεις των Φιλελευθέρων – αλλά μάταια. Το κόμμα του Πλαστήρα διατηρήθηκε. Και λίγο αργότερα, μαζί με το Δημοκρατικό Προοδευτικό Κόμμα του Εμ. Τσουδερού και την ομάδα Γ. Καρτάλη, συνέπηξε την ΕΠΕΚ (Εθνική Προοδευτική Ένωση Κέντρου), η οποία, υπό την αρχηγία του, έμελλε να παίξει αποφασιστικό πολιτικό ρόλο στα προσεχή δύο έτη.

Μένει η Αριστερά. Με την αποχώρηση του ΚΚΕ από τη σκηνή, διατηρήθηκαν κατά την πολεμική τριετία μερικοί υποτυπώδεις πολιτικοί οργανισμοί της: κυρίως το ΣΚΕΛΔ των Ηλ. Τσιριμώκου - Αλ. Σβώλου και οι Αριστεροί Φιλελεύθεροι των Νεόκ. Γρηγοριάδη και Στ. Χατζήμπεη. Με τη λήξη του πολέμου αναζωογονήθηκαν· και ενισχύθηκαν με την άφιξη του Ι. Σοφιανόπουλου την 26η Ιανουαρίου 1950. Ο Σοφιανόπουλος σε όλη σχεδόν τη διάρκεια της πολεμικής τριετίας έζησε έξω από την Ελλάδα και τώρα επέστρεφε για να λάβει μέρος στις εκλογές. Ίδρυσε την Ένωση Αριστερών και μαζί με τα άλλα δυο κόμματα συνέπηξε τη Δημοκρατική Παράταξη. Αυτή αποτελούσε την πιο ακραία Αριστερή πτέρυγα και πρωταρχική πολιτική της προσπάθεια θα ήταν πώς να συγκρατήσει τις Αριστερές μάζες, ώστε να μη σπεύσουν στη φωνή του Πλαστήρα.

Η πολιτική του Ζαχαριάδη

Τρίτος πολιτικός παράγοντας ήταν το ΚΚΕ. Από την ένοπλη δύναμή του 8.500 μάχιμοι (άνδρες και γυναίκες) είχαν διαφύγει στην Αλβανία, 3.500 στη Βουλγαρία και 1.000 είχαν απομείνει στο εσωτερικό, από τους οποίους ένα μέρος κατόρθωσε να φτάσει ώς τα σύνορα και να διασωθεί, αλλά οι περισσότεροι εξοντώθηκαν ή παραδόθηκαν. Μαζί με τους μάχιμους κατέφυγαν και 30.000 πολιτικά στελέχη ή γυναικόπαιδα, χωρίς να συμπεριλάβουμε τους σλαβόφωνους που βρήκαν καταφύγιο στη Γιουγκοσλαβία. Όλη δε αυτή η μάζα γρήγορα διοχετεύτηκε σε άλλες χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και τη Σοβιετική Ένωση, για να μη δημιουργούνται προβλήματα με την παρουσία τους σε κράτη γειτονικά προς την Ελλάδα.

Πώς προσέβλεπε τη νέα κατάσταση η ηγεσία του ΚΚΕ; Αποδείχτηκε πως άλλη μια φορά δεν είχε σαφή συναίσθηση της πραγματικότητας. Δεν αντιλήφθηκε την έκταση της ήττας του, τον καινούργιο συσχετισμό δυνάμεων που δημιουργήθηκε, καθώς και την ισχύ του καθεστώτος στην Ελλάδα μετά τη στρατιωτική του ήττα. Και ο Ζαχαριάδης, με τη συνηθισμένη του επαναστατική αισιοδοξία, νόμιζε πως διέθετε ακόμη δυνατότητες, ώστε να μπορεί να ασκεί τόσο σοβαρή πίεση στο κράτος και τις διάφορες κυβερνήσεις, ώστε να τις εξαναγκάζει σε βασικές και διαδοχικές υποχωρήσεις, μέχρι του σημείου να αναβιώσει η δύναμη της Αριστεράς και να γίνει ρυθμιστής της κατάστασης.

Κατά μεγάλο μέρος την προοπτική αυτή την εξέτρεφαν αυταπάτες. Με την ανακοίνωση της 16ης Οκτωβρίου, ο Ζαχαριάδης έκανε τη δήλωση ότι ο «Δημοκρατικός Στρατός» παραμένει «με το όπλο παρά πόδα» για να εξαναγκάσει την ελληνική κυβέρνηση να χορηγήσει γενική αμνηστία. Συνέβη όμως ακριβώς το αντίθετο. Εφόσον ο εχθρός δήλωνε ότι είναι έτοιμος να ξαναρχίσει τη δράση (αυτό σήμαινε η φράση «με τα όπλα παρά πόδα»), ο πόλεμος δεν μπορούσε να θεωρηθεί πως είχε τερματιστεί. Συνεπώς, δικαιολογούνταν να διατηρηθούν τα έκτακτα μέτρα και να συνεχιστεί η καταδίωξη της Αριστεράς.

Βέβαια, αυτομάτως δεν ήταν δυνατόν παρά να αρχίσει η ύφεση. Αλλά οι αδιάλλακτοι της Δεξιάς προσπαθούσαν να συντηρούν τη φωτιά αναμμένη και ο Ζαχαριάδης τη φυσούσε με όλη τη δύναμη των πνευμόνων του. Η πορεία προς τον ειρηνικό κατευνασμό ήταν πολύ πιο βραδεία απ' όσο θα πραγματοποιούνταν με ένα σαφές και τελεσίδικο κλείσιμο του πολέμου εκ μέρους του ΚΚΕ, που θα το ακολουθούσε έμπρακτος τερματισμός κάθε παράνομης δράσης μέσα στην Ελλάδα. Αλλά, εκτός από τη διατήρηση της εκκρεμότητας, ο Ζαχαριάδης έδινε εντολές να ανασυσταθεί ο παράνομος μηχανισμός και εξαπέστελλε ασυρμάτους και μικρές ένοπλες ομάδες. Και προσέφερε έτσι εξαίρετα όπλα στους αδιάλλακτους και δυναμικούς αντιπάλους της Αριστεράς.

Εκ των υστέρων τουλάχιστον, διαπιστώνει κανείς πως για το ΚΚΕ μετά τον πόλεμο δεν υπήρχε άλλη λύση παρά να ακολουθήσει τον δρόμο που δεν ακολούθησε μετά την Απελευθέρωση και μετά τη Βάρκιζα: να υπερθεματίζει σε νομιμότητα και ουσιαστική δημοκρατικότητα –όπως έκαναν οι οργανωμένοι κομμουνιστές της Δύσης– αντί να επιμένει στον παράνομο δυναμισμό. Η λογική λέει ότι η μορφή δραστηριότητας που ακολουθούσε ήταν ανεπαρκής για να πιέσει την κατάσταση, επαρκής όμως για να παραμένει ο κόσμος της Αριστεράς υπό διωγμό και ανίσχυρος να παίξει σοβαρό πολιτικό ρόλο.

Ηλίας και Γιάννης Τσιριμώκος

Έτσι η Ελλάδα βάδιζε προς την ειρηνική κοινοβουλευτική της ανασυγκρότηση, με τα «έκτακτα μέτρα» του πολέμου σε ισχύ και μέσα σε ατμόσφαιρα διωγμών των Αριστερών. Θύματα δε αυτής της ατμόσφαιρας ήταν και οι πιο νουνεχείς άνθρωποι της Αριστεράς, που δεν είχαν καμιά σχέση με την ένοπλη αναμέτρηση. Τη 15η Ιανουαρίου 1950 προσάγονταν στο εδώλιο του Έκτακτου Στρατοδικείου των Αθηνών ο Ηλίας Τσιριμώκος (συναρχηγός του ΣΚΕΛΔ) και εκδότης της εφημερίδας *Μάχη*, ο Γιάννης Τσιριμώκος, που δεν ήταν άλλος από τον κατόπιν γνωστό συγγραφέα Γιάννη Μαρή (διευθυντής της *Μάχης*), και ο Γιάννης Σπυριδάκης (διαχειριστής της ίδιας εφημερίδας). Η κατηγορία ήταν: δυσφήμηση της Μακρονήσου. Η δίκη αναβλήθηκε και κατόπιν πολλών περιπετειών αργότερα απαλλάχτηκαν, αφού οι μάρτυρες κατηγορίας μεταβλήθηκαν σε μάρτυρες υπεράσπισης. Αλλά, την εποχή που διατυπώθηκε η κατηγορία, τα εκτελεστικά αποσπάσματα λειτουργούσαν ακόμη.

Στρατός και ΙΔΕΑ

Τέταρτος πολιτικός παράγοντας ήταν ο στρατός. Με τον Αλ. Παπάγο αρχιστράτηγο, το Σώμα των Αξιωματικών δεν ήταν εύκολο να παρουσιάσει τάσεις για πολιτικές παρεμβάσεις αντίθετες προς τη βούλησή του. Υπήρχαν όμως στελέχη, των ανώτατων βαθμών ιδίως, που έτρεφαν αντιπάθεια προς τον αρχιστράτηγο. Και υπήρχε και ο ΙΔΕΑ, για τον οποίο ο αντιστράτηγος Καραγιάννης γράφει (στο βιβλίο του *1940-1952, Το Δράμα της Ελλάδος*, σελ. 262):

> *«Κατὰ Ἰανουάριον τοῦ 1950, εἴκοσι πέντε περίπου ἐκ τῶν εὑρισκομένων εἰς Ἀθήνας δρώντων μελῶν τοῦ Ι.Δ.Ε.Α., συνεκεντρώθησαν ἵνα ἀποφασίσωσι περὶ τῆς περαιτέρω πορείας τούτου, μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν κομμουνιστῶν.*
>
> *»Ἐν ἀρχῇ τῆς συσκέψεως ταύτης, ἥτις ἔλαβε μορφὴν γενικῆς συνελεύσεως, ἐτέθη ὑπὸ συζήτησιν τὸ ἐρώτημα:*
>
> *»Μετὰ τὴν συντριβὴν τῶν Κ/Σ καὶ τὴν ἐμπέδωσιν τῆς τάξεως καθ'*

ἅπασαν τὴν Ἑλλάδα, πρέπει νὰ αὐτοδιαλυθῇ ὁ Ι.Δ.Ε.Α. ἢ παρίσταται ἀνάγκη συνεχίσεως τῆς ὑπάρξεώς του;

»Κατόπιν μακρᾶς καὶ διεξοδικωτάτης συζητήσεως, ὁμοφώνως ἐγένετο δεκτὸν ὅτι ὁ Ι.Δ.Ε.Α., ὄχι μόνον δὲν ἔπρεπε νὰ διαλυθῇ, ἀλλ' ἀντιθέτως θὰ ἔπρεπε νὰ καταβληθῇ πᾶσα προσπάθεια διὰ τὴν ἀναδιοργάνωσίν του καὶ τὴν ἀποκατάστασιν τῆς κανονικῆς λειτουργίας τοῦ μηχανισμοῦ του, ὅστις εἶχε διαταραχθῆ ἐπαισθητῶς κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ πολέμου κατὰ τῶν Κ/Σ. Ἡ αὐτοδιάλυσις τοῦ Ι.Δ.Ε.Α. θὰ ἀπεφασίζετο μετὰ τὴν διενέργειαν τῶν ἐκλογῶν τοῦ Μαρτίου ἐφ' ὅσον θὰ προέκυπτε ἰσχυρὰ Κοινοβουλευτικὴ Κυβέρνησις καὶ θὰ ἐδημιουργεῖτο προοπτικὴ πολιτικῆς ἐν συνεχείᾳ ὁμαλότητος. Ἐν τῷ μεταξὺ οὗτος θὰ ἔπρεπε ν' ἀναλάβῃ δρᾶσιν διὰ τὴν ἐξασφάλισιν τῆς ποθητῆς πολιτικῆς σταθερότητος εἰς τὴν Χώραν».

Βέβαια ο ΙΔΕΑ εδώ εμφανίζεται ως υπέρμαχος της κοινοβουλευτικής νομιμότητας, μολονότι δείχνει ότι ήταν έτοιμος να χρησιμοποιήσει μη νόμιμα μέσα. Αλλά οπωσδήποτε, εφόσον αυτός θα έκρινε αν είναι αναγκαία ή όχι η παρέμβασή του, σημαίνει ότι εννοούσε να αναμιχθεί με όλες τις δυνάμεις του στην πολιτική.

Ο Παπάγος στρατάρχης

Και πέμπτος παράγοντας ήταν ο Αλέξανδρος Παπάγος.

Στα τέλη του 1948 οι παλαιοί πολιτικοί αρχηγοί έκαναν το παν για να τον «εγκλωβίσουν» στον στρατό, για να μην αναμιχθεί στην πολιτική, οπότε πιθανότατα θα τους σάρωνε. Και τον διόρισαν αρχιστράτηγο, αποδεχόμενοι όλες τις τεράστιες αξιώσεις του. Μετά τη νίκη όμως, ανακάλυψαν ότι, αν τώρα αποφάσιζε να κατέβει στον πολιτικό στίβο, θα ήταν ακόμη περισσότερο επικίνδυνος, γιατί είχε αποκτήσει και την αίγλη του νικητή.

Τι έπρεπε να κάνουν; Μια λύση διαγραφόταν: να παραμείνει με κάθε μέσο στον στρατό. Για να τον δελεάσουν, μονιμοποιήθηκε ο θεσμός της αρχιστρατηγίας. Και την 3η Μαρτίου 1950, με απόφαση του υπουργικού συμβουλίου, ο Παπάγος «τιμής ένεκεν» θα θεωρούνταν διά βίου εν ενεργεία και θα ήταν εγγεγραμμένος στην επετηρίδα επικεφαλής όλων των εν ενεργεία αξιωματικών. Με την ίδια απόφαση καθοριζόταν το προβάδισμά του στις δημόσιες τελετές, ενώ θα διατηρούσε διά βίου στρατιωτικό οίκο από έναν υπασπιστή, έναν διαγγελέα και έναν άλλο ακόμη αξιωματικό.

Στο μεταξύ, του είχε προσφερθεί και μια άλλη ύψιστη τιμή. Τη 17η Οκτωβρίου 1949 του είχε απονεμηθεί ο βαθμός του στρατάρχη, που έως τότε τον είχαν αποκτήσει μόνο δύο βασιλείς: ο Κωνσταντίνος Α' και ο Γεώργιος Β'. Και την 27η Οκτω-

βρίου ο βασιλιάς Παύλος τού απένειμε με τα χέρια του τη στραταρχική ράβδο, στη μεγάλη αίθουσα των Ανακτόρων. Ο Παύλος, προσφωνώντας τον, είπε:

«Χαίρω διότι ἔχω τὴν εὐκαιρίαν νὰ σᾶς ἀπονείμω τὴν στραταρχικὴν ράβδον εἰς τὴν ἰδίαν αἴθουσαν, εἰς τὴν ὁποίαν εἶχεν ἀπονεμηθῆ εἰς τὸν ἀείμνηστον πατέρα μου τὸ ἀξίωμα τοῦ στρατάρχου».

Και ο Παπάγος απάντησε με απλότητα:

«Δὲν ἔκαμα τίποτε ἄλλο παρὰ τὸ καθῆκον μου ὡς ἀξιωματικοῦ».

Στην ίδια πανηγυρική τελετή απονεμήθηκαν παράσημα στους ανώτερους και ανώτατους αξιωματικούς των ενόπλων δυνάμεων. Και ο Παπάγος έλαβε τα διάσημα του Μεγαλόσταυρου, του Βασιλικού Τάγματος, των Αγίων Γεωργίου και Κωνσταντίνου μετά ξιφών.

Το πρόβλημα όμως παρέμενε: αν, παρ' όλες αυτές τις τιμητικές δεσμεύσεις, ο στρατάρχης εγκατέλειπε την αρχιστρατηγία και πολιτευόταν, τι θα γινόταν; Δεν θα ήταν ακόμη πιο επικίνδυνος με τη στραταρχική ράβδο; Λίγες ώρες μετά την απονομή της, δόθηκε η ευκαιρία να αποδειχτεί ότι ήταν δικαιολογημένοι αυτοί οι φόβοι.

Την επομένη πράγματι, στον εορτασμό της 28ης Οκτωβρίου, ο Παπάγος έγινε το επίκεντρο θερμότατων εκδηλώσεων από τα πυκνά πλήθη. Έξω από τον Μητροπολιτικό Ναό, η άφιξή του χαιρετίστηκε ενθουσιωδώς, καθώς η στραταρχική ράβδος –που για πρώτη φορά εμφανιζόταν δημόσια– έλαμπε στα χέρια του. Και στην παρέλαση που ακολούθησε τοποθετήθηκε πίσω από τον βασιλιά, δίπλα στον πρωθυπουργό. Ήταν ουσιαστικά το πραγματικά τιμώμενο πρόσωπο. Όλοι ένιωθαν πως ο νέος στρατάρχης αποτελούσε μια καινούργια πολιτική δύναμη, που άλλοι σκέφτονταν πώς να την υπονομεύσουν και άλλοι πώς να την αξιοποιήσουν.

Όταν η παρέλαση τελείωσε, ο βασιλιάς στράφηκε πίσω του. Η βασίλισσα τον μιμήθηκε. Χαιρέτησαν πρώτα τον πρωθυπουργό και κατόπιν έσφιξαν τα χέρια με τον στρατάρχη. Η εγκαρδιότητα όμως εκείνη του βασιλικού ζεύγους ήταν πλαστή. Γιατί, ήδη, τόσο ο Παύλος όσο και η Φρειδερίκη συμμετείχαν στη συνωμοσία του «εγκλωβισμού» του Παπάγου. Για ποιο λόγο; Μερικές μικρές προστριβές του αρχιστράτηγου με ορισμένους αυλικούς, προς τους οποίους η βασίλισσα επέδειξε συμπαράσταση, υπήρξαν το πρώτο έναυσμα. Ποιες ήταν ακριβώς αυτές οι προστριβές, δεν έχει ιστορική σημασία. Γιατί φαίνεται πως ο βασικός λόγος ήταν η βαθμιαία συνειδητοποίηση τόσο από τον Παύλο όσο και από τη Φρειδερίκη του γεγονότος ότι, αν ο Παπάγος γινόταν κυβερνήτης, οι βασιλείς θα βασίλευαν και δεν θα κυβερνούσαν.

Ο στρατάρχης και η πολιτική

Από τότε το ερώτημα που πλανιόταν στην Ελλάδα ήταν: Θα πολιτευτεί ο στρατάρχης; Και ήταν πολλοί εκείνοι που τον εξωθούσαν να εγκαταλείψει τον στρατό για χάρη

της πολιτικής. Ο ίδιος απέφευγε να καθορίσει τη θέση του, ή μάλλον άφηνε εσκεμμένα σε σύγχυση τους πάντες. Στις ιδιωτικές του επαφές τόνιζε την εμμονή του στη θέση του. Στον Παυσανία Κατσώτα, την επομένη της παρέλασης, δήλωσε: «Αγαπητέ μου Παυσανία, βάλ' το καλά στο μυαλό σου ότι δεν πρόκειται να κατέλθω στον πολιτικό στίβο. Είμαι αφοσιωμένος στα στρατιωτικά μου καθήκοντα».

Αλλά την 20ή Δεκεμβρίου 1949 ο ίδιος έδωσε λαβή σε υποψίες, με συνέντευξή του προς το πρακτορείο «Διεθνής Υπηρεσία Ειδήσεων». Προς έκπληξη και του δημοσιογράφου –ήταν Έλληνας ο ανταποκριτής του πρακτορείου– και εκείνων που διάβασαν το κείμενο, ο στρατάρχης, απαντώντας σε σχετική ερώτηση, δήλωσε:

> *«Φρονῶ ὅτι τὸ καθῆκον τὸ ὁποῖον ἐκλήθην ἀπὸ τὴν κυβέρνησίν μου νὰ ἀναλάβω, συνεπληρώθη κατὰ τὰ 98 ἑκατοστά».*

Και πρόσθεσε:

> *»Ὁ διορισμός μου ὡς ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων ἦταν ἕνα μέτρον ἀνάγκης ποὺ ἐπεβλήθη ἀπὸ μίαν κατάστασιν πολέμου. Τώρα ποὺ ἡ κατάστασις πολέμου δὲν ὑφίσταται πιὰ στὴν Ἑλλάδα, ἡ θέσις τοῦ ἀρχιστρατήγου, μὲ τὶς ἔκτακτες ἐξουσίες του, ἔπαυσε νὰ ἀποτελῆ ἀνάγκην».*

Τόνισε όμως με έμφαση:

> *«Ἡ δικτατορία θὰ ἦταν ὁ τάφος τῆς χώρας αὐτῆς, καταστροφὴ πρώτου μεγέθους. Τὸ δημοκρατικὸν κοινοβουλευτικὸν σύστημα εἶναι τὸ μόνο καθεστὼς ποὺ ἁρμόζει στὴν Ἑλλάδα σήμερα».*

Η συνέντευξη αναθέρμανε την υπόθεση της καθόδου του Παπάγου στην πολιτική. Ώστε δεν είχε πετύχει η προσπάθεια να προσκολληθεί μόνιμα στον θεσμό της αρχιστρατηγίας; Εφόσον ο ίδιος δεν τον θεωρούσε πια αναγκαίο, μπορούσε να τον εγκαταλείψει κάθε στιγμή και τότε ασφαλώς δεν θα είχε διάθεση να αποσυρθεί ώς το τέρμα της ζωής του σαν Κιγκινάτος στην Εκάλη. Ήδη άρχισε να κατακλύζεται από εκκλήσεις σωματείων, συλλόγων, συνδέσμων, πολιτευτών, και η κραυγή «θέλουμε Παπάγο» μεταδιδόταν σαν σύνθημα σε όλη τη χώρα. Ανεξάρτητα δε από τις προσδοκίες ή τους φόβους των Ελλήνων, ο Παπάγος, πριν ακόμη προσατενίσει επίσημα προς την πολιτική, ήταν ήδη η δεσπόζουσα φυσιογνωμία της χώρας, ο ισχυρός της άνδρας.

Ο Παπάγος ρίχνει την κυβέρνηση

Και σε λίγο τού δόθηκε η ευκαιρία να αποκαλύψει την παντοδυναμία του.

Από όλους τους πολιτικούς αρχηγούς, εκείνος που φοβόταν περισσότερο τον ανατέλλοντα αστέρα ήταν ο Κ. Τσαλδάρης. Το Λαϊκό Κόμμα, που μεσουράνησε στη Βουλή του 1946, τώρα βρισκόταν σε στάδιο παρακμής. Και θα διαλυόταν αν κα-

τερχόταν στις εκλογές ο Παπάγος, γιατί η πιο φυσιολογική πελατεία του θα ήταν οι Λαϊκοί.

Ανήσυχος ο Τσαλδάρης από αυτό το ενδεχόμενο, ενώ έμπαινε το 1950 θέλησε να κάνει μια περιοδεία στην κοιτίδα της δύναμής του, την Πελοπόννησο. Αλλά η περιοδεία εκείνη, παρά τη θέλησή του και παρά τη συμφωνία των αρχηγών που συμμετείχαν στην κυβέρνηση, προσέλαβε προεκλογικό χαρακτήρα. Γι' αυτό και προσέκρουσε σε αντιδράσεις της ίδιας μορφής.

Στην Τρίπολη, κατά την υποδοχή του, ακούστηκε βροντερά το σύνθημα: «Θέλουμε Παπάγο».

Ο Τσαλδάρης αντιλήφθηκε την αντίδραση των ακροατών του. Θέλησε να ξεφύγει απαντώντας: «Το θέμα Παπάγου δεν είναι του παρόντος».

Από τη μάζα του πλήθους όμως ξετιναζόταν πάντα το σύνθημα: «Θέλουμε Παπάγο». Τι ακριβώς συνέβη τότε δεν έχει αποσαφηνιστεί. Αλλά μια εφημερίδα των Αθηνών ανέγραψε την επομένη ότι ο Τσαλδάρης απαντώντας δήλωσε με νευρικότητα:

> *«Θὰ σᾶς ὁμιλήσω καὶ περὶ αὐτοῦ. Ὑπάρχουν ἀνώτατοι ἀξιωματικοὶ τοὺς ὁποίους οὐχὶ ἅπαξ, οὐχὶ δίς, ἀλλὰ πολλάκις παρεκάλεσα νὰ ἀναλάβουν νὰ πολεμήσουν τὸν συμμοριτισμὸν καὶ μοῦ ἠρνήθησαν, δικαιολογούμενοι ὅτι δὲν θεωροῦν τὰς δυνάμεις καὶ τὰ μέσα ἐπαρκῆ. Καὶ ὅταν ἡ πολιτικὴ ἡγεσία παρεσκεύασε στρατὸν μὲ ἄφθονα ἐφόδια, τότε κατεβλήθη ὁ συμμοριτισμός. Ὑπῆρχαν ἄνθρωποι οἱ ὁποῖοι ἀναμφισβητήτως προσέφεραν ὑπηρεσίαν τινὰ εἰς τὸν ἀγῶνα. Ἀλλ' ἐὰν προχωρήσουν καὶ ἀλλαχοῦ, θὰ προξενήσουν ζημίαν εἰς τὸν τόπον».*

Η αντίδραση του Παπάγου υπήρξε κεραυνοβόλα και αποφασιστική. Μόλις το πρωί της 5ης Ιανουαρίου διάβασε τη δήλωση που υποτίθεται ότι έκανε για το πρόσωπό του ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, έσπευσε να συναντηθεί με τον υπουργό Στρατιωτικών Παν. Κανελλόπουλο και του δήλωσε ότι υποβάλλει αμέσως την παραίτησή του. Ο Π. Κανελλόπουλος αναγνώρισε ότι ήταν δικαιολογημένη η ενέργειά του, και πρόσθεσε ότι θα παραιτηθεί και αυτός από αλληλεγγύη. Υπουργός και αρχιστράτηγος έσπευσαν τότε στο Πολιτικό Γραφείο για να αναγγείλουν την απόφασή τους, ενώ ταυτόχρονα και ο αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού αντιστράτηγος Κοσμάς παραιτούνταν. Αλλά ο Π. Κανελλόπουλος θεώρησε καθήκον του να ενημερώσει, προτού ξεκινήσουν, τον αρχηγό των Φιλελευθέρων Σοφ. Βενιζέλο. Και εκείνος τούς πρόλαβε.

Ο Βενιζέλος αντιλαμβανόταν ότι με την παραίτηση του αρχιστράτηγου η κυβέρνηση θα κατέρρεε. Αυτό θα αποτελούσε θρίαμβο του Παπάγου, που θα ανέβαζε τις μετοχές του στο πολιτικό χρηματιστήριο. Και, πολυμήχανος όπως ήταν –ειδικευμένος προπαντός στις ανατροπές των κυβερνήσεων–, αποφάσισε να διαλύσει πρώτος

αυτός το πολυσύνθετο εκείνο κυβερνητικό συγκρότημα, ώστε να μην έχει πια στόχο ο Παπάγος.

Έτσι, προτού ακόμη εμφανιστούν ο υπουργός Στρατιωτικών και ο αρχιστράτηγος στον πρωθυπουργό, ο Βενιζέλος είχε προσέλθει πρώτος για να του δηλώσει, προσποιούμενος ότι δεν είχε ιδέα από τις αντιδράσεις του Παπάγου: «Ο κ. Τσαλδάρης παρέβη την συμφωνία μας και εκτελεί προεκλογικήν περιοδείαν εις Πελοπόννησον. Κατόπιν τούτου, εγώ και οι Φιλελεύθεροι υπουργοί αποσυρόμεθα της κυβερνήσεως».

Αυτό σήμαινε ότι ο κυβερνητικός συνασπισμός έπαυε να έχει την εμπιστοσύνη της Βουλής. Ο Διομήδης, μπροστά σε εκείνη την κατάσταση, δεν είχε τίποτα άλλο να κάνει παρά να σπεύσει στον βασιλιά και να του δηλώσει ότι η κυβέρνηση έπαψε να υπάρχει. Άκουσε αυτός έκπληκτος τα γεγονότα, δεν μπορούσε όμως παρά να αποδεχτεί την παραίτηση. Έτσι ο ελιγμός του Βενιζέλου πετύχαινε, αλλά μόνο επιφανειακά. Γιατί όλοι αντιλήφθηκαν την ουσία των πραγμάτων: ο Παπάγος έριξε την κυβέρνηση.

Στο μεταξύ ο Κ. Τσαλδάρης διαμαρτυρόταν και διέψευδε κατηγορηματικά τις δηλώσεις που του αποδόθηκαν. Δεν γινόταν πολύ πιστευτός. Και ο αρχηγός του κόμματος των Εθνικοφρόνων Θεόδωρος Τουρκοβασίλης από την Τρίπολη διαβίβαζε τηλεγραφικά τις εξής δηλώσεις του:

> *«Ἡ ἰδιαιτέρα μου πατρὶς φαίνεται πὼς εἶναι ὁ τάφος τῆς κυβερνήσεως. Ἡ ἀμετροέπεια τοῦ κ. Τσαλδάρη θριάμβευσε καὶ πάλιν. Χαίρω ἰδιαιτέρως διότι ἡ Τρίπολις ὑπῆρξεν ἡ ἀφορμὴ νὰ ἀπαλλαγῆ ὁ τόπος ἀπὸ μίαν παρομοίαν κυβέρνησιν».*

Κυβέρνηση εκλογών

Η κυβερνητική κρίση τερματίστηκε αμέσως. Στην περίπτωση αυτή ο βασιλιάς ενέργησε κεραυνοβόλα. Και, αντί να αναζητήσει διάδοχο σχήμα στην ετοιμοθάνατη Βουλή, έστειλε μια στρατιωτική Ντακότα στην Κέρκυρα, που ανάρπασε τον Τζων Θεοτόκη, πρώην πρόεδρο της Βουλής και μέλος της Διοικούσας Επιτροπής του Λαϊκού Κόμματος, για να τον μεταφέρει στην Αθήνα. Ο Τζων Θεοτόκης είχε ιδιαίτερους δεσμούς με τον Παύλο. Πραγματικός δημοκράτης, είχε αντιταχθεί στη δικτατορία της 4ης Αυγούστου με πάθος, εναντίον της οποίας συνωμοτούσε συνεχώς. Και λεγόταν ότι βρισκόταν σε μυστική επαφή με τον τότε διάδοχο, ο οποίος είναι γνωστό ότι ευχαρίστως θα έβλεπε την ανατροπή του μεταξικού καθεστώτος. Τώρα, λοιπόν, ο βασιλιάς τού ανέθεσε τον σχηματισμό υπηρεσιακής κυβέρνησης για να διαλύσει τη Βουλή και να διεξαγάγει τις εκλογές. Ο Θεοτόκης δέχτηκε και στις 7 το απόγευμα της 6ης Ιανουαρίου 1950 η νέα κυβέρνηση ορκιζόταν ενώπιον του βα-

σιλιά από τον επίσκοπο Ευρίπου Αλέξιο. Αυτή υπήρξε μια από τις βραχύτερες –και ίσως η βραχύτερη– κυβερνητικές κρίσεις των ελληνικών χρονικών.

Η κυβερνητική σύνθεση ήταν η εξής:

Τζὼν Θεοτόκης, πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Πολεμικῶν Ὑπουργείων.
Π. Πιπινέλης, Ἐξωτερικῶν καὶ Τύπου.
Ἠλ. Παπαηλιοῦ (πρόεδρος Ἀρείου Πάγου), Δικαιοσύνης.
Ν. Λιανόπουλος (Γεν. Διευθυντὴς Ὑπουργείου Ἐσωτερικῶν), Ἐσωτερικῶν.
Ἀγγ. Μπουρόπουλος (εἰσαγγελέας Ἀρείου Πάγου), Δημοσίας Τάξεως.
Γ. Οἰκονόμος (καθηγητὴς-ἀκαδημαϊκός), Παιδείας.
Στ. Στεφανόπουλος, Συντονισμοῦ.
Γ. Μαντζαβίνος, Οἰκονομικῶν.
Ι. Παπακυριακόπουλος (ἀξιωματικός Ναυτικῆς Δικαιοσύνης ἐ.ἀ.), Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.
Στ. Στυλιανίδης (ἀντιπρόεδρος Τεχν. Ἐπιμελητηρίου), Δημοσίων Ἔργων, Μεταφορῶν, ΤΤΤ.
Γ. Κορωναῖος (καθηγητὴς Πολυτεχνείου), Οἰκισμοῦ καὶ Ἀνοικοδομήσεως.
Ι. Μαυρομμάτης (γεν. γραμμ. Ὑπουργείου Γεωργίας), Γεωργίας.
Β. Βόιλας (γιατρός), Ὑγιεινῆς καὶ Προνοίας.
Π. Καμῆλος, Ναυτιλίας.
Δ. Ζέππος (δικηγόρος), Ἐργασίας.

Παπάγος και Μαρκεζίνης

Την 7η Ιανουαρίου διαλύθηκε η Βουλή και οι εκλογές ορίστηκαν για τις 19 Φεβρουαρίου 1950, αλλά την 20ή Ιανουαρίου αναβλήθηκαν για τις 5 Μαρτίου. Εκλογικό σύστημα θα ήταν η απλή αναλογική και ο αριθμός των βουλευτικών εδρών από 354 περιορίστηκε σε 250.

Αλλά το μέγα θέμα των ημερών παρέμενε ο Παπάγος. Παραιτήθηκε για να πολιτευτεί; Αυτή ήταν η πεποίθηση πολιτικών κύκλων και κοινού. Αναφερόταν ότι θα σχημάτιζε νέα παράταξη, και ένα όνομα φερόταν συνυφασμένο με το δικό του: του Σπύρου Μαρκεζίνη. Ήταν η πρώτη φορά που οι φήμες για την παρασκηνιακή υποδαύλιση των φιλοδοξιών του αρχιστράτηγου από τον αρχηγό του Νέου Κόμματος αποκτούσαν συγκεκριμένη μορφή. Και η εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών, σε τεράστιο κύριο άρθρο με τίτλο *Παπάγος και Μαρκεζίνης*, έγραφε:

«Ἀλλὰ καὶ κάτι ἄλλο ὀφείλομεν νὰ εἴπωμεν μὲ παρρησίαν εἰς τὸν κ. Παπάγον – κάτι ποὺ τὸ σκέπτεται κάθε πολίτης. Παρ' ὅλον ποὺ ὁ Λαὸς στρέφεται πρὸς τὸν Ἀρχιστράτηγον, ἐν τούτοις εἰς τὴν ψυχήν του ἐπικρατεῖ μία ἀνησυχία. Ὑπάρχει κάτι ποὺ ἄλλοι τὸ ψιθυρίζουν, ἄλλοι τὸ

φωνάζουν, ἄλλοι τὸ σκέπτονται καὶ ὅλους τοὺς ἀπασχολεῖ: ΜΗΠΩΣ ΠΙΣΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΠΑΓΟΝ ΥΠΑΡΧΕΙ Ο ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ;»

Το πλειοψηφικό

Η πεποίθηση πως ο Παπάγος κατέρχεται αποφασιστικά και τελεσίδικα στον πολιτικό στίβο φαινόταν πως επιβεβαιωνόταν από το γεγονός ότι ταυτόχρονα με την ορκωμοσία της νέας κυβέρνησης δημοσιεύτηκαν πληροφορίες πως θα καθιερωθεί το πλειοψηφικό στις εκλογές. Πλειοψηφικό σήμαινε Παπάγος. Κατά τις φήμες, απαράβατο όρο έθετε εκείνος να αποκτήσει συντριπτική πλειοψηφία για να σχηματίσει κυβέρνηση παντοδύναμη. Και η αντίδραση των άλλων κομμάτων υπήρξε τόσο έντονη, απεγνωσμένη σχεδόν, ώστε μόνο ο εφιάλτης του στρατάρχη μπορεί να την ενέπνεε. Οι περισσότεροι αρχηγοί ανακοίνωσαν ότι, αν θεσπιζόταν το πλειοψηφικό, αυτοί θα απείχαν. Και ο υπουργός Εσωτερικών Λιανόπουλος δήλωσε: «Εγώ δεν υπογράφω διάταγμα διά πλειοψηφικόν».

Ξαφνικά όμως το βράδυ της Κυριακής 8 Ιανουαρίου, μια είδηση απροσδόκητη έπεσε σαν βολίδα: ο Παπάγος ανακαλούσε την παραίτησή του. Και δήλωνε: «Δεν πρόκειται να πολιτευθώ».

Τι ακριβώς είχε συμβεί με όλο εκείνο τον ελιγμό του στρατάρχη; Είχε αποφασίσει να πολιτευτεί ή όχι;

Η ιστορική λογική επιβάλλει να αποδεχτούμε ότι η απόφασή του να τραπεί προς την πολιτική, με τη φιλοδοξία να κυβερνήσει την Ελλάδα όπως κυβέρνησε τον στρατό της, ήταν ειλημμένη από καιρό, προτού ακόμη διοριστεί αρχιστράτηγος. Από τα μέσα του 1948 είχε αποδεχτεί τις παροτρύνσεις του Σπύρου Μαρκεζίνη να ηγηθεί σε μια καινούργια εθνική πολιτική παράταξη, που θα κυβερνούσε στον πόλεμο και στη μεταπολεμική ανοικοδόμηση τη χώρα.

Οι πληροφορίες που υπάρχουν δεν έχουν επαληθευτεί από τον ίδιο, ο οποίος δεν έχει γράψει τίποτα σχετικά, ούτε άφησε απομνημονεύματα. Και μέχρι το 1974 δεν έχουν επιβεβαιωθεί από τον Σπύρο Μαρκεζίνη. Αλλά επιμένουν ότι από τότε είχε τον αρχηγό του Νέου Κόμματος ως βασικό του σύμβουλο και τον θεωρούσε τοποτηρητή του στην κυβέρνηση. Γι' αυτό και έδειξε τόσο πείσμα για να συμμετάσχει στο κυβερνητικό σχήμα του Σοφούλη τον Ιανουάριο του 1949 και για να τον κρατήσει στον κυβερνητικό όμιλο τον Ιούνιο του ίδιου έτους.

Και ακριβώς αυτό το δεδομένο υπήρξε μια βασική πηγή της αντίθεσής του με το Στέμμα. Έχουμε αναλύσει ήδη πως μια συκοφαντία εναντίον του αρχηγού του Νέου Κόμματος –συκοφαντία που αποδείχτηκε και δικαστικά και από κάθε άλλη πλευρά ανυπόστατη– έδωσε την ευκαιρία σε όσους τον αντιπαθούσαν μέσα στην κυβέρνηση να απαλλαγούν από αυτόν. Ο Παπάγος αντιτάχθηκε. Αλλά ο βασιλιάς, στον

οποίο προσέφυγαν οι κινούμενοι κατά του Μαρκεζίνη, κατέληξε να αποδεχτεί τον σφαγιασμό του. Και έγινε ένας επιδέξιος ελιγμός: ο Σοφούλης υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησης· ο Παύλος τού ανέθεσε πάλι την εντολή κι εκείνος την ανασχημάτισε αμέσως αφήνοντας απέξω μόνο τον αρχηγό του Νέου Κόμματος.

Αυτό το επεισόδιο υπήρξε η φύτρα του κακού. Ο βασιλιάς δεν έδωσε τότε ιδιαίτερη σημασία, και πάντως όχι τόση όση έδωσε ο Παπάγος. Αλλά, όταν προστέθηκε η διάσταση Φρειδερίκης και Παπάγου, φαίνεται πως ο Παύλος, με τον ισχυρότατο συναισθηματικό σύνδεσμο που είχε με τη σύζυγό του, αφομοίωσε την μήνιν της, και το ρήγμα του με τον στρατάρχη διευρύνθηκε. Όταν, λοιπόν, ο Παπάγος παραιτήθηκε την 4η Ιανουαρίου 1950, το βασιλικό ζεύγος βρισκόταν στην αντίθετη όχθη του ποταμού.

Οι αστοί του 1950

Στο μεταξύ όμως αποκρυστάλλωνε ο Παπάγος, αρχιστράτηγος πια, τις προθέσεις του για την πολιτική, ενώ πολλές προσωπικότητες –πολιτικές και δημοσιογραφικές– ή και ομάδες, προστίθεντο στις δυνάμεις που ήθελαν να τον επιβάλουν ως κυβερνήτη. Οι δυνάμεις αυτές είχαν όλες προσωπικά ελατήρια. Υπήρχε και μια κίνηση κοινωνική, που διαρκώς κατακτούσε έδαφος στο σύνολο της αστικής τάξης μετά τη λήξη του πολέμου.

Είδαμε πως στην τάξη αυτή –όπως και σε όλο τον λαό– επικρατούσε σύγχυση και τάση ασυδοσίας, που κατακερμάτιζε τις πολιτικές της ροπές. Κατά βάθος, όμως, οι αστοί με τον περίγυρό τους είχαν έναν κοινό δεσμό: έθεταν υπεράνω όλων την πολιτική σταθερότητα, για να οικοδομήσουν επάνω της την ανασυγκρότηση και την ανάπτυξη. Το συναίσθημα αυτό θα δέσποζε αργότερα. Για την ώρα πάντως είχε αρχίσει ήδη να διαμορφώνεται και ενίσχυσε όσους απέβλεπαν στην κάθοδο του στρατάρχη στον πολιτικό στίβο.

Το χρονοδιάγραμμα του Παπάγου

Πότε όμως θα γινόταν αυτή η κάθοδος; Έπρεπε να επιλεγεί η κατάλληλη ώρα με προσοχή. Αν ήταν πρόωρη, μπορεί να χάνονταν τα πάντα. Κατά τον Σπύρο Μαρκεζίνη και τους άλλους παράγοντες της κίνησης, φαίνεται πως δεν είχαν ωριμάσει οι συνθήκες ακόμη, τον Ιανουάριο του 1950. Η συμμετοχή στις επικείμενες εκλογές ήταν αμφίβολο αν συνέφερε, εκτός αν εξασφαλιζόταν το πλειοψηφικό σύστημα. Αλλιώς θα βυθιζόταν και ο Παπάγος στο τέλμα της αναλογικής, θα φθειρόταν μαζί με τα άλλα κόμματα και το μεγάλο αυτό βαρύτιμο κεφάλαιο θα καταντούσε ένας ακόμη κομματάρχης.

Αλλά ο Παπάγος παρασύρθηκε από την επίθεση του Ντίνου Τσαλδάρη στην Τρί-

πολη, έγινε έξαλλος και χωρίς να συμβουλευτεί τους συμβούλους του πέταξε το γάντι του υποβάλλοντας παραίτηση, η οποία κατέρριψε σαν χάρτινο πύργο την ημιεξαρθρωμένη κυβέρνηση.

Όταν όμως πέρασε η πρώτη έκπληξη, έσπευσαν οι σύμβουλοι να εξετάσουν τη νέα κατάσταση. Μόνο αν εξασφαλιζόταν το πλειοψηφικό μπορούσε να προχωρήσει ο στρατάρχης προς τις εκλογές. Αλλά, εφόσον τα κόμματα απείλησαν με αποχή, οι σύμβουλοι υπέδειξαν στον Παπάγο ότι έπρεπε να υπαναχωρήσει. Εκλογές με αποχή των κομμάτων θα ήταν τελείως διαβλητές στα μάτια των Συμμάχων. Και τότε τα πάντα εξαρτιόνταν από τους Συμμάχους.

Έτσι, ο Παπάγος αποφάσισε: θα ξανάπαιρνε την αρχιστρατηγία και θα περίμενε ολύμπιος, απρόσιτος, ανεξιχνίαστος σαν θεός μια άλλη ευκαιρία.

Διδάχτηκε όμως και κάτι από αυτή την κρίση: ότι, αν ήθελε να εξασφαλίσει την προϋπόθεση του πλειοψηφικού, έπρεπε να ενεργήσει με πονηρία, να αποκοιμίσει τους άλλους πολιτικούς. Συνταγή που θα την εφάρμοζε πιστά μετά από ενάμιση χρόνο.

Το βράδυ, λοιπόν, της 8ης Ιανουαρίου, η πρώτη εξόρμηση του Παπάγου προς την πολιτική εξουσία τερματιζόταν. Ο βασιλιάς τον καλούσε στα Ανάκτορα. Ήταν παρόντες ο πρωθυπουργός Τζων Θεοτόκης και ο Άγγλος αντιναύαρχος λόρδος Μπαουντμπάτεν, θείος του πρίγκιπα Φιλίππου και φίλος του αρχιστράτηγου, που είχε συμπτωματικά έρθει με το καταδρομικό *Λίβερπουλ*. Ο Παύλος τού ζητούσε να ανακαλέσει την παραίτησή του. Οι άλλοι δύο παρόντες ένωσαν και αυτοί τις πιέσεις τους. Και ο στρατάρχης, που ήταν ήδη αποφασισμένος να επανέλθει στην αρχιστρατηγία, δεν δυσκολεύτηκε να δεχτεί.

Φεύγοντας από το Τατόι, ήταν και πάλι αρχιστράτηγος, βεβαιώνοντας ταυτόχρονα τον βασιλιά ότι δεν επρόκειτο να πολιτευτεί σ' αυτές τις εκλογές. Δεν έπρεπε όμως να απομονωθεί από εκείνους που τον πρόσμεναν ως Μεσσία. Και την ίδια νύχτα διανεμόταν στις εφημερίδες το εξής σημείωμα «εκ του περιβάλλοντος του αρχιστρατήγου», που, όπως λεγόταν τότε, το είχε συντάξει ο Σπύρος Μαρκεζίνης:

> *«Ὁ Ἀρχιστράτηγος κ. Παπάγος, ὑπείκων εἰς τὴν παραίτησίν του, ἐδημιούργησεν εἰς τὴν Κοινὴν Γνώμην, ἡ ὁποία ἀποβλέπει πρὸς αὐτὸν ὡς τὸν μόνον δυνάμενον νὰ ἡγηθῇ τῆς κινήσεως πρὸς ἀνανέωσιν τῆς πολιτικῆς σταθερότητος καὶ τάξεως κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἑλληνικῆς ἀνασυγκροτήσεως, τὴν παρεξήγησιν ὅτι ἡ ἀνάκλησις αὐτὴ τῆς παραιτήσεως σημαίνει τὴν ὁριστικήν του ἀπόφασιν, ὅτι δὲν πρόκειται νὰ πολιτευθῇ. Ἡ ἐντύπωσις αὐτὴ δὲν ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὅπως ἀκριβῶς ἡ παραίτησις τοῦ κ. Παπάγου δὲν ἐσήμαινεν ὅτι οὗτος ἀπεφάσισε νὰ πολιτευθῇ, οὕτω καὶ ἡ ἀνάκλησις τῆς παραιτήσεώς του οὐδόλως*

σημαίνει ὅτι ἀπεφάσισε νὰ μὴ πολιτευθῆ. Ὁ Ἀρχιστράτηγος, διατηρῶν σήμερον τὴν ὑπεύθυνον θέσιν του, θὰ ἐμμένῃ ἀπαρεγκλίτως εἰς τὴν παλαιάν του τακτικὴν ὅπως μείνῃ ἀφοσιωμένος μόνον εἰς τὰ στρατιωτικά του καθήκοντα καὶ ἀποφύγῃ πᾶσαν πολιτικὴν δήλωσιν. Εἰς τὴν ἁρμοδιότητα τοῦ ἰδίου καὶ μόνον ἀπόκειται νὰ κρίνῃ ἐὰν καὶ πότε θὰ συμμορφωθῆ πρὸς τὴν διαρκῶς ἐντονώτερον ἐκδηλουμένην λαϊκὴν ἐπιθυμίαν ὅπως ἀναλάβῃ καὶ τὴν γενικωτέραν ἐθνικὴν προσπάθειαν».

Πάντως σε εκείνες τις εκλογές τα πολιτικά κόμματα είχαν πια τη βεβαιότητα ότι δεν θα αντιμετώπιζαν τον επικίνδυνο στρατάρχη.

Οι εκλογές του 1950

Με δριμύ ψύχος και χιονόνερο διεξήχθησαν την 5η Μαρτίου 1950 οι πρώτες ειρηνικές εκλογές της Ελλάδας, ύστερα από πολέμους 10 ετών. Τη φορά αυτή δεν υπήρχε κανείς Καπετάν Μπαρούτας, όπως το 1946, που να ξανάναβε τη φωτιά στο Λιτόχωρο, την ημέρα ακριβώς που προσερχόταν ο λαός στις κάλπες. Τώρα τα πάντα ήταν ήρεμα και νόμιμα. «Πρώτη φορά είδα, κύριε πρόεδρε, εκλογές χωρίς να πέσει χαστούκι από χωροφύλακα», έλεγε ένα από τα στελέχη της Αριστεράς, ο Σταμάτης Χατζήμπεης, στον πρωθυπουργό Θεοτόκη, την 7η Μαρτίου.

Πώς είχε εκτονωθεί τόσο πάθος, πώς είχε ξεχαστεί τόσο αίμα; Το γεγονός είναι ότι οι εκλογές υπήρξαν οι πιο αδιάβλητες ίσως των κοινοβουλευτικών χρονικών της Ελλάδας. Είκοσι εννέα κόμματα και 2.995 υποψήφιοι διεκδίκησαν την ψήφο του λαού, εκπροσωπώντας κάθε παράταξη και απόχρωση. Ακόμα και ο στρατηγός Πάγκαλος έδωσε το παρών, επανεμφανιζόμενος στη σκηνή μετά 18 χρόνια. Γερασμένος πια, ο πρώην τρομερός δικτάτορας του 1926, με φωνή μισοσβησμένη που καθόλου δεν θύμιζε την περίφημη βροντή της ομιλίας του, έκανε την εμφάνισή του ως αρχηγός του συνδυασμού Αθηνών του Εθνικού Κόμματος (Ζέρβα), αληθινό λείψανο του εαυτού του.

Και η 4η Αυγούστου κατέβηκε στον στίβο, με τον Κώστα Μανιαδάκη και τον Κώστα Κοτζιά, που σχημάτισαν την Ανεξάρτητη Πολιτική Παράταξη σε συνεργασία με τον Θεόδ. Τουρκοβασίλη. Αλλά και το ΚΚΕ, παρά την αδυσώπητη, αιματηρή συντριβή του, είχε την ευχέρεια να εκδηλωθεί με τη Δημοκρατική Παράταξη (Σοφιανόπουλος-Σβώλος-Γρηγοριάδης). Όλοι ήταν ανεκτοί κάτω από το κλίμα ύφεσης που δημιούργησε μία κυβέρνηση αποφασισμένη να προστατέψει την ετυμηγορία, αλλά προπαντός από την κόπωση του λαού από τα βίαια πάθη μιας δεκαετίας.

Τα αποτελέσματα των εκλογών, από τις πρώτες ενδείξεις, αποκάλυπταν ότι ο πολιτικός κόσμος που αποτελούσε τον κορμό της Βουλής του 1946 υπέστη βαριά ήττα. Στη θέση του όμως δεν αναφυόταν ένας άλλος, συμπαγής πολιτικός κόσμος, αλ-

λά μόνο κατακερματισμένες ομάδες που έρρεπαν πάντως προς το Κέντρο. Η κατανομή ψήφων και εδρών είχε ως εξής:
Λαϊκό Κόμμα, ψήφοι 18,8%, έδρες 62.
Φιλελεύθεροι, ψήφοι 17,24%, έδρες 56.
ΕΠΕΚ, ψήφοι 16,44%, έδρες 45.
Παπανδρέου, ψήφοι 10,67%, έδρες 35.
Δημοκρατική Παράταξη (Αριστερά), ψήφοι 9,7%, έδρες 18.
Μανιαδάκης, Κοτζιάς, Τουρκοβασίλης (ΠΑΠ), ψήφοι 8,15%, έδρες 16.
Εθνικό Ενωτικό Κόμμα (Π. Κανελλόπουλος), ψήφοι 5,27%, έδρες 7.
Εθνικό Κόμμα (Ζέρβας), ψήφοι 3,65%, έδρες 7.
Αγροτικό Κόμμα, ψήφοι 2,62%, έδρες 3.
Νέο Κόμμα, ψήφοι 2,5%, έδρα 1.

Ο Πλαστήρας νικητής

Αντί της πολιτικής σταθερότητας, η νέα Βουλή εμφάνιζε πρωτοφανή κατακερματισμό των δυνάμεων. Ωστόσο, ο στρατηγός Πλαστήρας, που κατόρθωσε να καταλάβει την τρίτη θέση, κέρδιζε οπωσδήποτε μια σημαντική νίκη. Ουσιαστικά αυτός ήταν ο πραγματικός νικητής των εκλογών, αν λάβουμε υπόψη ότι για πρώτη φορά κατέβαινε στον κοινοβουλευτικό στίβο και ακόμη περισσότερο πρώτη φορά έδινε τη μάχη επικεφαλής κόμματος. Η νίκη του ήταν περισσότερο ουσιαστική, δεδομένου ότι είχε ορθωθεί αδίστακτα εναντίον του ρεύματος και έριχνε άφοβα το σύνθημα της γενικής αμνηστίας, προκαλώντας τον κρατικό μηχανισμό, τον στρατό και όλο το σύστημα της νικήτριας παράταξης.

Τα κυριότερα συνθήματά του ήταν: «Θα φέρω πίσω τα καλύτερα παιδιά του λαού» (εννοούσε τους εξόριστους ή κατάδικους κομμουνιστές) και «Ο αδούλωτος λαός της Αθήνας» (ήταν δεκεμβριανό «σλόγκαν» του ΚΚΕ).

Και, όπως ήταν φυσικό, έγινε στόχος όλων των εθνικοφρόνων. Θεωρούνταν ως ο κίνδυνος υπ' αριθμόν 1, ως ένα είδος τοποτηρητή του ΚΚΕ, ως δούρειος ίππος του Ζαχαριάδη.

Τώρα που στερεώθηκε ο Πλαστήρας και διαφαινόταν σαν ανερχόμενος αστέρας, έγινε αμέσως άξονας συγκέντρωσης πολλών δυνάμεων. Μόνο κυβέρνηση ευρέως συνασπισμού μπορούσε να σχηματιστεί. Ποιος όμως θα λάβαινε την εντολή για να πετύχει τους συνδυασμούς που θα οδηγούσαν στον συνασπισμό; Την 8η Μαρτίου, ο Γ. Παπανδρέου συναντούσε τον Πλαστήρα και του δήλωνε ότι αυτός με τους 34 βουλευτές του δέχονται να συνεργαστούν μαζί του και υπό την ηγεσία εκείνου. Έτσι τα δύο κόμματα σχημάτιζαν ένα σύνολο 80 εδρών και καταλάμβαναν την πρώτη θέση στη Βουλή. Αυτό σήμαινε, όμως, ότι αυτομάτως ο Πλαστήρας εκπροσωπούσε τη

«δεδηλωμένη πλειοψηφία» και ο βασιλιάς όφειλε να τον καλέσει πρώτο για να του αναθέσει την εντολή.

Παύλος κατά Πλαστήρα

Αλλά ο Παύλος τότε αποκάλυψε πόσο επηρέαζαν τα προσωπικά του αισθήματα τον υψηλό του ρόλο. Την ίδια ημέρα που ο Γ. Παπανδρέου έθετε στη διάθεση του Πλαστήρα την κοινοβουλευτική του δύναμη, ο Αμερικανός δημοσιογράφος Κ. Σουλτσμπέργκερ, απεσταλμένος της μεγάλης αμερικανικής εφημερίδας Νιου Γιορκ Τάιμς, γινόταν δεκτός από τον βασιλιά στο Τατόι. Και ο Σουλτσμπέργκερ γράφει για τη συνάντηση εκείνη (*A Long Row of Candles*, ΗΠΑ 1969, σελ. 501· βλ. και Γρ. Δαφνή, *Σοφοκλής Βενιζέλος*, σελ. 457):

> *«Σήμερα τὸ πρωῒ εἶδα τὸν βασιλέα Παῦλον εἰς τὰ Ἀνάκτορα. Ἦτο ἠνωχλημένος ἐπειδὴ ὁ Πλαστήρας ἐκέρδισε τόσον πολλὰς ψήφους. (Ἐνθυμοῦμαι αὐτὸ ποὺ μοῦ εἶπε κάποτε, ὅτι ὁ Πλαστήρας ἦτο ἕνας ἀπὸ τοὺς τρεῖς ἀνθρώπους πού, ὑπὸ οἱασδήποτε περιστάσεις, δὲν θὰ τοῦ ἀνέθετε νὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν καὶ δὲν θὰ ἀντήλλασσε χειραψίαν μαζί του. Γρήγορα θὰ πρέπει νὰ καταπιῇ αὐτὰ τὰ λόγια). Εἶπεν ὅτι ὁ Πλαστήρας ἦτο ὁ ἀμέσως ὑπεύθυνος διὰ τὴν καταστροφὴν τῆς Μ. Ἀσίας τὸ 1922. Ὁ Πλαστήρας ἦτο συνταγματάρχης διοικητὴς συντάγματος καὶ ὑπεχώρησε κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μάχης, καταστήσας δυνατὴν τουρκικὴν διείσδυσιν ποὺ ἐπετάχυνε τὴν ἧτταν. Ὁ Πλαστήρας κατόπιν "ἐξώρισε τὸν πατέρα μου καὶ τὸν ἀδελφόν μου" καὶ διενήργησε "νόθον δημοψήφισμα". Προσεπάθησε "νὰ κατευνάσῃ καὶ τοὺς Γερμανοὺς καὶ τοὺς κομμουνιστάς". Ὁ βασιλεὺς κατέληξε: "καὶ τώρα πρέπει νὰ σφίξω τὸ χέρι αὐτοῦ τοῦ ἀνθρώπου"...*
>
> *»...Ὁ Παῦλος ὡμίλει εἰς τὸ ἄνετον γραφεῖον του, καθισμένος εἰς μίαν πολυθρόναν, καπνίζων σιγαρέττα μὲ μίαν μακρυὰ πίπα. Συνέχισε: "Μερικοὶ ἀπὸ τοὺς ἐχθρούς μας μᾶς ἀπεκάλεσαν φασιστικὸν κράτος καὶ μία γελοία προπαγάνδα μὲ αὐτὸ τὸ σύνθημα διεχύθη εἰς ὅλον τὸν κόσμον. Ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ γνησιότης τῶν ἐκλογῶν μας θὰ ἀποτελέσουν δι' ὅλα τὰ ἔθνη ὁριστικὴν ἀπόδειξιν περὶ τοῦ πόσον ἄδικοι ἦσαν οἱ ἰσχυρισμοὶ αὐτοί. Τὸ ψεῦδος αὐτὸ πρέπει νὰ θεωρηθῇ τώρα ὅτι ἐτάφη ὁριστικῶς. Εἶναι δίκαιον νὰ λεχθῇ ὅτι αὐταὶ ὑπῆρξαν αἱ πλέον ἤρεμοι ἐκλογαὶ εἰς ὁλόκληρον τὴν ἑλληνικὴν ἱστορίαν καὶ αὐτὸ εἶναι ἕνα ἀπιστεύτως ἀξιοσημείωτον γεγονός, λαμβανομένης ὑπ' ὄψιν τῆς τραγῳδίας μας τῶν τελευταίων δέκα ἐτῶν"».*

Αν ο Παύλος αντιπαθούσε τον Πλαστήρα επειδή εκείνος άλλοτε είχε καταδιώξει την

οικογένειά του, εξέφραζε ταυτόχρονα τις επιφυλάξεις των συντηρητικότερων πολιτικών και στρατιωτικών κύκλων γιατί θεωρούνταν ύποπτος λόγω των προεκλογικών του σχέσεων με την Αριστερά. Και, ωθούμενος τόσο από τα προσωπικά του αισθήματα όσο και από την πίεση εκείνων των κύκλων, αρνήθηκε να λάβει υπόψη του τη «δεδηλωμένη» που εκπροσωπούσε ο αρχηγός της ΕΠΕΚ. Δεν τον κάλεσε να του αναθέσει την εντολή. Δεν τον κάλεσε ούτε όταν και ο Σοφ. Βενιζέλος, βλέποντας το μετεκλογικό ρεύμα του Πλαστήρα, που ήταν πολύ ισχυρότερο του προεκλογικού, προστέθηκε με το Κόμμα των Φιλελευθέρων στον συνασπισμό Πλαστήρα-Παπανδρέου, στον οποίο ανήκε αυτομάτως και ο Τσουδερός.

Πράγματι, τη 12η Μαρτίου οι τέσσερις αυτοί πολιτικοί αρχηγοί, που ήταν οι ηγέτες του Κέντρου, ανήγγειλαν με επιστολή στον βασιλιά ότι συμφώνησαν να σχηματίσουν συμμαχική κυβέρνηση. Τα τρία μαζί κόμματα συγκέντρωναν, όχι απλώς τη «δεδηλωμένη», αλλά τη σαφή, απόλυτη πλειοψηφία: 136 βουλευτές επί συνόλου 250. Μολονότι όμως δεν υποδεικνυόταν στην επιστολή ο κοινός πρωθυπουργός (ο Βενιζέλος διεκδικούσε για τον εαυτό του την προεδρία), πάλι όφειλε προς τον Πλαστήρα να στραφεί ο βασιλιάς, εφόσον εκείνος σαφώς εκπροσωπούσε την πλειοψηφία –80 έδρες στο σύνολο των 136– της παράταξης του Κέντρου.

Αλλά ο Παύλος, που ακριβώς αυτό ήθελε να αποφύγει, αρκέστηκε σε μια απαντητική επιστολή αβρότητας, ενώ άρχιζε να καλεί τους αρχηγούς έναν-έναν για να τους αναθέσει την εντολή, με τη σειρά που κατείχε μεμονωμένο το κόμμα του καθενός μέσα στη Βουλή.

Πρώτος πήρε το χρίσμα ο Κ. Τσαλδάρης. Το κατέθεσε όμως την ίδια ημέρα, γιατί συνάντησε ευθύς εξαρχής ψυχρή άρνηση συνεργασίας από τους άλλους. Δεύτερος ανέλαβε ο Σοφ. Βενιζέλος. Η συμμαχία ΕΠΕΚ-Παπανδρέου αρνήθηκε να τον υποστηρίξει. Εκείνος τότε στράφηκε προς την Κεντροδεξιά και τη Δεξιά: το Εθνικό Ενωτικό του Π. Κανελλόπουλου και το Λαϊκό του Κ. Τσαλδάρη. Βρήκε ανταπόκριση. Ο Κανελλόπουλος δέχτηκε να συμμετάσχει στην κυβέρνηση και ο Κ. Τσαλδάρης να της παράσχει ψήφο ανοχής.

Ο Βενιζέλος πρωθυπουργός

Έτσι, προς γενική έκπληξη, ο Σ. Βενιζέλος, την 23η Μαρτίου όρκιζε την κυβέρνησή του, η οποία είχε την εξής σύνθεση:

Σοφ. Βενιζέλος, πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν.

Π. Κανελλόπουλος, ἀντιπρόεδρος καὶ ὑπουργὸς τῶν Πολεμικῶν Ὑπουργείων.

Π. Κατσώτας, Ἐσωτερικῶν.

Γ. Ἀθανασιάδης-Νόβας, Παιδείας.

Φ. Ζαΐμης, Οἰκονομικῶν.
Δ. Γόντικας, Ἐφοδιασμοῦ καὶ Διανομῶν.
Ε. Μαλαμίδας, Μεταφορῶν καὶ ΤΤΤ.
Ι. Γκλαβάνης, Ὑγιεινῆς καὶ Προνοίας.
Γρ. Κασιμάτης, ἄνευ χαρτοφυλακίου.

Την επομένη η κυβέρνηση συμπληρώθηκε με τους:

Ν. Μακόπουλο, Δικαιοσύνης.
Στ. Κωστόπουλο, Συντονισμοῦ.
Θ. Χαβίνη, Δημοσίων Ἔργων.
Αθ. Βαχλιώτη, Δημοσίας Τάξεως.
Θ. Κιζάνη, Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας.
Χαρ. Ψαρρό, Μεταφορῶν και ΤΤΤ (ὁ Ε. Μαλαμίδας ἀναλάμβανε τὸ ὑπουργεῖο Γεωργίας).

Ορκίζονταν επίσης 4 υφυπουργοί:

Ἐμμ. Κοθρῆς, παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ, στρατηγὸς Π. Καλογερόπουλος Στρατιωτικῶν, ναύαρχος Π. Ἀντωνόπουλος τῶν Ναυτικῶν, πτέραρχος Ἐμμ. Κελαϊδῆς Ἀεροπορίας.

Η νέα κυβέρνηση ουσιαστικά ανήκε στην Κεντροδεξιά. Ήταν αρκετά συντηρητική ώστε να αρνείται τα συνθήματα του Πλαστήρα για γενική αμνηστία και ίση μεταχείριση της Αριστεράς, γι' αυτό άλλωστε εξασφάλιζε την ανοχή της Δεξιάς (Λαϊκό Κόμμα). Αλλά οπωσδήποτε εγκαινίαζε την πολιτική εξουσία του Κέντρου στη νέα, μεταπελευθερωτική φάση. Ποια ήταν όμως η θέση των Αμερικανών απέναντί της;

Αμερικανοί κατά Βενιζέλου

Με τη λήξη του πολέμου περιοριζόταν η εξάρτηση της Ελλάδας από την αμερικανική βοήθεια, η οποία εξάλλου έβαινε προς μείωση. Αυτομάτως, μειωνόταν και ο βαθμός επιβολής της αμερικανικής πολιτικής στη χώρα. Δεν έπαυαν όμως να ασκούν σοβαρότατη επιρροή το Στέιτ Ντιπάρτμεντ και οι εκπρόσωποι της Αμερικής στην Αθήνα, δηλαδή κυρίως ο Αμερικανός πρεσβευτής Χένρυ Γκρέυντυ και, σε δεύτερο πλάνο, ο αρχηγός της στρατιωτικής αποστολής στρατηγός Βαν Φλητ.

Στη διάρκεια των πρώτων ζυμώσεων για σχηματισμό κυβέρνησης, οι αμερικανικοί παράγοντες δεν είχαν αναμιχθεί. Έμελλε όμως σύντομα να καταφανεί ότι ο πρεσβευτής ήταν κηρυγμένος υπέρ της λύσης Πλαστήρα, γιατί θεωρούσε πως ανταποκρινόταν στο κοινό αίσθημα της τότε δημόσιας αμερικανικής γνώμης (οι κυριότερες αμερικανικές εφημερίδες χαρακτήριζαν τις ελληνικές κυβερνήσεις του 1947-1949 διεφθαρμένες και αντιδραστικές).

Αντίθετα, ο στρατηγός Βαν Φλητ, πολύ συντηρητικότερος του Χένρυ Γκρέυντυ, θα

προτιμούσε μια κυβέρνηση δεξιότερη και μάλιστα με τον Παπάγο επικεφαλής. Το «βέτο» όμως το είχε ο πρεσβευτής, όχι ο αρχηγός της στρατιωτικής αποστολής. Αλλά αιφνιδιάστηκαν και ο ένας και ο άλλος από τον σχηματισμό της κυβέρνησης Βενιζέλου. Ο πρώτος τη θεωρούσε πολύ κοντά στο κατεστημένο του 1949, που κατά τη γνώμη του έπρεπε να αντικατασταθεί. Ο δεύτερος τη θεωρούσε πολύ μακριά από εκείνο το κατεστημένο, που κατά τη δική του γνώμη ήταν αναντικατάστατο.

Ο Γκρέυντυ επιτίθεται

Μόλις όμως ο Γκρέυντυ συνήλθε από την έκπληξη, αποφάσισε να δράσει για να ρίξει τον Βενιζέλο, ενώ ο Βαν Φλητ αναγκαστικά σιωπούσε. Και ο Στέλιος Χουρμούζιος (*Θύελλες στον Θρόνο της Ελλάδος*, *Ακρόπολις*, 19 Φεβρουαρίου 1950) γράφει:

> *«Ἐξωργισμένοι γιὰ τὸν τρόπο ποὺ εἶχε ἐξελιχθῆ ἡ κατάστασις, οἱ Ἀμερικανοὶ στράφηκαν ἀκόμη καὶ πρὸς τὸν Βασιλέα, καὶ σὲ μιὰ θυελλώδη συνομιλία μὲ τὸν ἰδιαίτερο γραμματέα τοῦ Βασιλέως "Μπούλη" Μεταξᾶ, ὁ Ἀμερικανὸς ἐπιτετραμμένος στὴν Ἀθήνα κ. Χένρυ Μάϊνερ ὑπεγράμμισε πὼς ἡ λύσις Πλαστήρα ἦταν πολὺ ἐπιθυμητὴ καὶ εἶχε λάβει μεγάλη δημοσιότητα στὴν Ἀμερική. Ἂν τώρα ὁ Πλαστήρας ἔμενε ἔξω ἀπὸ τὴν κυβέρνησι, αὐτὸ θὰ δημιουργοῦσε ἀπογοήτευσι καὶ ἐχθρότητα, συγχρόνως δὲ καὶ ἐπικρίσεις ἐναντίον τοῦ Θρόνου.*
>
> *»Ὁ Μεταξᾶς ἀποκρίθηκε ἔντονα πὼς ὁ ρόλος τοῦ Βασιλέως σὲ τέτοια θέματα ἦταν καθωρισμένος ἀπὸ τὴ συνταγματικὴ διαδικασία... Τώρα δὲν μποροῦσε νὰ γίνη τίποτε ἄλλο παρὰ νὰ περιμένουν ὥσπου νὰ συνέλθη ἡ νέα Βουλὴ καὶ νὰ δοῦν ἂν ὁ Βενιζέλος θὰ λάβαινε ψῆφο ἐμπιστοσύνης».*

Το επεισόδιο εκείνο υπήρξε τόσο οξύ, ώστε οι σχέσεις των Ανακτόρων με την αμερικανική πρεσβεία διακόπηκαν επί ενάμιση μήνα. Μόνο την 11η Μαΐου αποκαταστάθηκε η επαφή τους. Και δεν αποτελούσε παρά το προανάκρουσμα. Την κύρια επίθεση την εξαπέλυσε ο πρεσβευτής στις 31 Μαρτίου, ενώ η κυβέρνηση Βενιζέλου μόλις είχε κλείσει βίο μίας εβδομάδας. Ο Χένρυ Γκρέυντυ απηύθυνε μια επιστολή στον Βενιζέλο, που προηγουμένως την κοινοποίησε στον Τύπο. Ο ατυχής πρωθυπουργός της Ελλάδας τη διάβασε έκπληκτος στο Δελτίο Τύπου της αμερικανικής πρεσβείας, πέντε ολόκληρες ώρες προτού το πρωτότυπο έρθει στα χέρια του.

Και τι περιείχε η επιστολή; Απλούστατα, σε ύφος ξερό και ελάχιστα διπλωματικό, προειδοποιούσε τον αρχηγό των Φιλελευθέρων ότι η κυβέρνησή του δεν ικανοποιούσε την Αμερική και δεν παρείχε εγγυήσεις για τη σταθερότητά της ώστε να αξιοποιηθεί η αμερικανική βοήθεια. Και άφηνε επίσης να υπονοηθεί ότι η βοήθεια αυτή θα ετίθετο υπό συζήτηση, αν ο Βενιζέλος εννοούσε να διατηρήσει την εξουσία. Φυσικά δε διάδοχός του στην πρωθυπουργία θα ήταν ο Πλαστήρας.

Η βόμβα που έριχνε ο πρεσβευτής –ο οποίος βέβαια δεν ενεργούσε χωρίς την κάλυψη του Στέιτ Ντιπάρτμεντ– ήταν αρκετά ισχυρή ώστε συγκλόνισε Θρόνο και πολιτικό σύστημα. Δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς, γιατί κανείς δεν είχε διάθεση να αντιδράσει. Και η Ελλάδα συνθηκολόγησε. Το παράδοξο όμως της υπόθεσης ήταν ότι ο Βενιζέλος, που θεωρούνταν άνθρωπος των Αμερικανών, αποκαλυπτόταν ότι ήταν στόχος τους. Και ο Πλαστήρας, που τον χαρακτήριζαν «άνθρωπο της Μόσχας», εμφανιζόταν ως προστατευόμενος των Αμερικανών...

Ο Πλαστήρας πρωθυπουργός

Ο βασιλιάς αναγκάστηκε να κάνει πλήρη στροφή και να ξεχάσει τις φοβερές αρχές του κατά του αρχηγού της ΕΠΕΚ. Και στις 15 Απριλίου όρκιζε τον Πλαστήρα πρωθυπουργό. Λίγες φορές τον είχε δει από κοντά. Ο στρατηγός, ευθυτενής αλλά με σκαμμένα χαρακτηριστικά, έκανε εντύπωση στον Παύλο. Το ύφος του ήταν ευλαβικό, κοίταζε τον ανώτατο άρχοντα με βλέμμα ειλικρινές και αφοσιωμένο. Και ο βασιλιάς, όπως είπε αργότερα, ένιωσε κάποιο κλονισμό. Τον αποχαιρέτησε με αρκετά θερμή χειραψία και εκείνη τη στιγμή μπήκε η Φρειδερίκη. Ένας κορυφαίος αυλικός αφηγείται ως εξής τη σκηνή που ακολούθησε:

Η βασίλισσα πλησίασε τον νέο πρωθυπουργό χαμογελαστή, ακτινοβολώντας από φιλική διάθεση. Πρόσφερε το λεπτό χέρι της στον τραχύ Μαύρο Καβαλάρη, που υποκλίθηκε βαθιά:

> *«Ἐπὶ τέλους, στρατηγέ», τοῦ εἶπε ἡ Φρειδερίκη, «σᾶς γνωρίζω καὶ προσωπικά. Ἔχω ἀκούσει τόσα πολλὰ γιὰ σᾶς, ἀσχέτως ἂν εἶναι καλὰ ἢ κακά, ποὺ εἶχα ζωηροτάτην ἐπιθυμίαν νὰ σᾶς δῶ ἀπὸ κοντά, νὰ μιλήσω μαζί σας. Χαίρομαι εἰλικρινῶς, σᾶς λέω».*

Η νέα κυβέρνηση ήταν πραγματικός συνασπισμός του Κέντρου. Περιλάμβανε 6 υπουργούς της ΕΠΕΚ, 5 Φιλελεύθερους και 5 Παπανδρεϊκούς (του Δημοκρατικού Σοσιαλιστικού Κόμματος).

Ο Βενιζέλος, πεισματωμένος από την προσβλητική επίθεση των Αμερικανών, προτίμησε να φύγει στο εξωτερικό, όπως συνήθιζε, και να μην πάρει μέρος στην κυβέρνηση, η σύνθεση της οποίας ήταν η εξής:

> *Νικ. Πλαστήρας, πρωθυπουργὸς καὶ προσωρινῶς ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν καὶ Τύπου.*
> *Γ. Παπανδρέου, ἀντιπρόεδρος καὶ ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν.*
> *Λ. Σακελλαρόπουλος (ΕΠΕΚ), παρὰ τῷ Πρωθυπουργῷ.*
> *Ἐμμ. Τσουδερός, Συντονισμοῦ.*
> *Γ. Καρτάλης (ΕΠΕΚ), Οἰκονομικῶν.*
> *Ι. Μελᾶς (ΕΠΕΚ), Ἐθνικῆς Οἰκονομίας.*

Ι. Μιχαήλ (ΕΠΕΚ), Ἐργασίας.
Ι. Μανέττας (ΕΠΕΚ), Ἐφοδιασμοῦ.
Χ. Ψαρρός (Φ), Μεταφορῶν και ΤΤΤ.
Στ. Κωστόπουλος (Φ), Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας.
Ι. Γκλαβάνης (Φ), Ὑγιεινῆς καὶ Προνοίας.
Θ. Χαβίνης (Φ), Δημοσίων Ἔργων.
Γ. Ἀθανασιάδης-Νόβας (Φ), Βορ. Ἑλλάδος.
Θ. Τσάτος (Παπ.), Δικαιοσύνης.
Φ. Μανουηλίδης (Παπ.), Ἐθνικῆς Ἀμύνης.
Δ. Χατζηγιάννης (Παπ.), Γεωργίας.
Π. Γαρουφαλιάς (Παπ.), Δημοσίας Τάξεως.

Συμμετείχαν επίσης οι υφυπουργοί:

Λ. Σπαῆς (Φ), Στρατιωτικῶν, Μ. Βολουδάκης (Φ), Αεροπορίας, Λ. Μακκᾶς (Παπ.), Ναυτικῶν.

Η ώρα του Πλαστήρα είχε έρθει. Μόνο που, ενώ άλλοτε τον βασάνιζε η φυματίωση, τώρα τον υπονόμευαν καρδιακές και κυκλοφορικές ανωμαλίες που δεν θα αργούσαν να τον στείλουν στον τάφο. Πάντως, από την ημέρα εκείνη θα έβαζε τη σφραγίδα του για δύο χρόνια στην πορεία της Ελλάδας. Ήταν η εποχή Πλαστήρα.

Την 28η Απριλίου, ύστερα από τριήμερη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων, η κυβέρνηση αποσπούσε την εμπιστοσύνη της Βουλής με 140 ψήφους έναντι 99. Η κυβερνητική υποδομή φαινόταν αρκετά ισχυρή. Κανείς δεν υποπτευόταν την ημέρα εκείνη πόσο βραχύβια ήταν η κυβέρνηση, παρά την υποστήριξη της Βουλής και των Αμερικανών. Έμεναν τα Ανάκτορα. Ανέλαβαν να παραδώσουν την εκτελεστική εξουσία στον Πλαστήρα, υπό την αμερικανική πίεση. Τι στάση θα τηρούσε όμως ο βασιλιάς στο εξής;

Ο έμπιστος του βασιλιά

Εκείνη την εποχή πρόβαλλε συνεχώς στην ελληνική επικαιρότητα μια μορφή μελαχρινή, έξυπνη και συμπαθής. Ανακατευόταν δραστήρια στον πολιτικό κόσμο, πηγαινοερχόταν σε αρχηγούς και γραφεία κομμάτων, γιατί αυτή ήταν η αποστολή του: εντολοδόχος του βασιλιά. Αλλά η ζωντανή ανάμιξή του με τα στελέχη του πολιτικού κόσμου δημιουργούσε, όχι μόνο συμπάθειες, μα και αντιπάθειες. Οπωσδήποτε όμως ο Αριστείδης Μεταξάς ήταν πάντα πρόσωπο της ημέρας. Η φυσιογνωμία του έχει βάλει ανεξίτηλη τη σφραγίδα της στο φωτορεπορτάζ της εποχής. Και το όνομά του προφερόταν συνεχώς, σε κάθε πολιτική διακύμανση, γιατί λεγόταν πως ο Μεταξάς, αν και πολύ νεότερος του βασιλιά, ήταν ο μέντοράς του.

Πώς βρέθηκε στο πλευρό του Παύλου; Είναι γιος του Σταύρου Μεταξά –του γνω-

στού βιομηχάνου οίνων– ο οποίος συνδεόταν πολύ με τον βασιλιά Αλέξανδρο. Έτσι και ο Αριστείδης Μεταξάς γνώρισε και έπιασε γερή φιλία με τον Παύλο, που διατηρήθηκε σταθερή. Στην Κατοχή ανέβηκε στα βουνά με τον Ζέρβα και από εκεί κατέβηκε στον Λίβανο ως λοχαγός του Ε.Δ.Ε.Σ. Ύστερα όμως από το περίφημο συνέδριο, ο Παύλος, διάδοχος τότε, τον κράτησε κοντά του στη Μέση Ανατολή. Και μαζί του γύρισε στην Ελλάδα, για να παραμείνει στο αυλικό περιβάλλον. Όταν μάλιστα ο βασιλιάς Γεώργιος πέθανε ξαφνικά πάνω σ' έναν καναπέ του ανακτόρου του (1η Απριλίου 1947), ο έως τότε αρχηγός του Πολιτικού Οίκου Π. Πιπινέλης παραιτήθηκε. Και ο Παύλος, βασιλιάς πλέον, πήρε στη θέση του τον Αριστείδη Μεταξά.

Από τότε ήταν το δεξί χέρι του ανώτατου άρχοντα και αναμφισβήτητα ο κυριότερος σύμβουλός του. Η φιλία τους παρέμεινε αδιατάραχτη, μολονότι στις ιδιαίτερες κουβέντες τους ο Παύλος τον ονόμαζε Μπούλη και εκείνος τον αποκαλούσε ανυποχώρητα Μεγαλειότατο.

Συνδεόταν και με τη Φρειδερίκη και γενικά το βασιλικό ζεύγος τού είχε απόλυτη εμπιστοσύνη. Ο άνθρωπος αυτός ήξερε περισσότερο από κάθε άλλον τι ήθελε ο Παύλος και εκτελούσε πιστά τις εντολές του. Το χαρακτηριστικό δε είναι πως αρχικά συνδεόταν και με τον Παπάγο. Είχαν στενές οικογενειακές σχέσεις και ο γιος του στρατάρχη Λεωνίδας Παπάγος ήταν φίλος του. Αυτά όμως δεν εμπόδισαν τον στρατάρχη αργότερα να συγκρουστεί βιαιότατα μαζί του και να του κηρύξει αδυσώπητο τον πόλεμο.

Στη φάση εκείνη της ρευστότητας ο ρόλος του Μεταξά στις πολιτικές εξελίξεις της Ελλάδας υπήρξε πολύ σημαντικός, αν και αποτελούσε, βέβαια, διεκπεραιωτικό όργανο. Δεν περιοριζόταν, όμως, απλώς στο να είναι σύμβουλος και εντολοδόχος του βασιλιά· σημαντική υπήρξε και μια άγνωστη μορφή επιρροής του στον Παύλο.

Τον έφερε σε ευρεία επαφή με το αστικό κοινό. Οργάνωσε ανεπίσημες δεξιώσεις στο σπίτι του –στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας και Πλουτάρχου– όπου καλούσε κάθε 10 ημέρες από 30 έως 50 προσωπικότητες και γενικά αντιπροσωπευτικούς τύπους της αθηναϊκής κοινωνίας και της πολιτικής ζωής. Τον μιμήθηκαν και ο γενικός υπασπιστής και ο Μέγας Αυλάρχης του βασιλιά, αλλά ο Αριστείδης Μεταξάς είχε το προβάδισμα. Έτσι, ο Παύλος, που αλλιώς δεν θα είχε την ευκαιρία των επαφών παρά με τις ανακτορικές δεξιώσεις, οι οποίες αναγκαστικά είναι σπάνιες, κατόρθωνε να εμφανίζεται και να συναναστρέφεται πλήθος κόσμου με την άνεση που προσφέρουν τα σαλόνια.

Κανείς βασιλιάς της Ελλάδας δεν είχε αναπτύξει τόσες σχέσεις με τον λαό όσο ο Παύλος, φυσικά και η Φρειδερίκη. Οι ευκαιρίες που τους άνοιγαν οι οργανωμένες δεξιώσεις των αυλικών δημιουργούσαν νέο κλίμα και επέτρεπαν στον ανώτατο άρχοντα να αποκτά ωριμότητα. Αλλά τον έκαναν και πιο ευλύγιστο.

Βασιλείς και Πλαστήρας

Έτσι, δεν δίστασε να αλλάξει ριζικά στάση έναντι του Πλαστήρα, που τον θεωρούσε «βασιλοφάγο». Και από την πρώτη επαφή μαζί του κλονίστηκε η δυσπιστία που του είχε. Η Φρειδερίκη, μάλιστα, προικισμένη με ισχυρότερη διαίσθηση, ήταν πιο ικανοποιημένη: «Ο "γέρος" νομίζω πως μας συμπαθεί ειλικρινώς», δήλωσε.

Είχε γνωριστεί άλλωστε ήδη το βασιλικό ζεύγος στις δεξιώσεις του Μεταξά με ορισμένους πλαστηριακούς παράγοντες που του είχαν κάνει καλή εντύπωση. Ο Πλαστήρας όμως φοβόταν πως ο Παύλος θα τον εχθρευόταν αδιάλλακτα. «Βλέπεις, έχω κάνει τόσα και τόσα στο σόι του», έλεγε στους συνεργάτες του, «ώστε με το δίκιο του δεν θα θέλει να με δεί. Πώς θα με κάνει τώρα πρωθυπουργό;»

Ωστόσο τον έκανε πρωθυπουργό. Αλλά, την παραμονή της παρουσίασής του στον βασιλιά, ο ιδιαίτερος γραμματέας του Πλαστήρα Ι. Μοάτσος επισκέφθηκε αρκετά στενοχωρημένος τον Αριστείδη Μεταξά: «Ο στρατηγός ανησυχεί», του είπε. «Πώς θα τον δεχθεί ο Βασιλεύς;» «Να μην ανησυχεί καθόλου», του απάντησε εκείνος. «Θα του συμπεριφερθεί τελείως άψογα. Θα τον δεχθεί με όλη την απαιτουμένη σοβαρότητα. Θα το δεις», συμπλήρωσε.

Ο Πλαστήρας πράγματι, όπως είδαμε, έγινε δεκτός από το βασιλικό ζεύγος με αδιάβλητη αβροφροσύνη, η οποία τελικά μεταβλήθηκε σε εγκαρδιότητα.

Το σχέδιο του Πλαστήρα

Τι θα έκανε όμως εκείνος τώρα που έπαιρνε την εξουσία στα χέρια του;

Λίγοι ήξεραν την ψυχοσύνθεση και τη νοοτροπία του Πλαστήρα. Και του καταλόγιζαν κατά κανόνα πλήρη πολιτική ακρισία. Δεν ήταν ακριβής ο χαρακτηρισμός. Και επιπλέον ο Πλαστήρας κατεχόταν από απεριόριστη προσωπική αγαθότητα, η οποία, στην προχωρημένη εκείνη ηλικία που ήξερε πως το τέρμα της δεν βρισκόταν μακριά, δέσποζε στην ψυχολογία του και τον βοήθησε να διαμορφώσει την πολιτική του κοσμοθεωρία.

Έτσι αυτός ο άνθρωπος, που δεν είχε εξαιρετική ενόραση και φαντασία, συνέλαβε το σχέδιό του που θα άξιζε να είναι καρπός πολύ τελειότερων εγκεφάλων. Το είδαμε αυτό το σχέδιό του να υλοποιείται στο προεκλογικό του πρόγραμμα: γεφύρωση. Πρώτον, να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ της νικήτριας Δεξιάς και της δορύκτητης Αριστεράς. Και κατόπιν να γεφυρώσει το χάσμα μεταξύ του Θρόνου και της Αριστεράς. Να ενοποιηθεί έτσι ο λαός υπό τον βασιλιά και να πραγματοποιηθεί η σταθερότητα ως υποδομή της ανοικοδόμησης.

Όταν στα προεκλογικά του προγράμματα και στις πρωθυπουργικές του εφαρμογές πρυτάνευε η προσπάθειά του για αμνηστία, ο Πλαστήρας άδικα προκαλούσε την

μήνιν της Δεξιάς και του κατεστημένου, που τον χαρακτήριζε συνειδητό Δούρειο Ίππο του ΚΚΕ.

Ο Πλαστήρας, άσχετα με τα αντικειμενικά αποτελέσματα της πολιτικής του, υποκειμενικά απέκρουε αδιάλλακτα κάθε σκέψη για άνοιγμα του δρόμου προς τον σοσιαλισμό στην Ελλάδα. Ήταν προσκολλημένος στη θεωρία και πράξη του αστικού καθεστώτος, που το ταύτιζε με το έθνος. Αλλά πίστευε ότι ακριβώς με τη δική του πολιτική το καθεστώς αυτό θα εδραιωνόταν και θα εξουδετέρωνε την απειλή της Αριστεράς. Ενώ η αδιαλλαξία των Δεξιών κύκλων θα τη διαιώνιζε.

Τον απασχολούσε περισσότερο από τις πολιτικές ζυμώσεις κάποιο καίριο πρόβλημα συνείδησης. Ήθελε να καταργήσει τον θάνατο σαν μέσο ποινής οποιασδήποτε μορφής. Αναλογιζόταν τους σωρούς των εκτελεσμένων Ελλήνων στην πολεμική δεκαετία και τον έπιανε δέος στη σκέψη ότι μπορεί να επαναληφθούν. «Λευτέρη, θα χαλάσω τον κόσμο, αλλά θα καταργήσω την ποινή του θανάτου», είπε κάποτε στον δημοσιογράφο Λευτέρη Κωτσαρίδα. Και στον γράφοντα που τον επισκέφθηκε κάποτε στο διαμέρισμα του Μαυροκορδάτου όπου φιλοξενούνταν τότε –στη λεωφόρο Βασιλίσσης Σοφίας– του είχε πει: «Πρέπει να επισπεύσω την κατάργηση της ποινής του θανάτου. Φοβούμαι μην δεν προλάβω. Σκέψου στις ημέρες μου, να είμαι, ας πούμε, εξουσία και να δω να τουφεκίζονται άνθρωποι χωρίς να μπορέσω να τους εμποδίσω...»

Η μοίρα τού επιφύλαξε αυτή την τραγική περίπτωση λίγους μήνες αργότερα. Τουφεκίστηκαν άνθρωποι (η ομάδα Μπελογιάννη), ενώ βρισκόταν ο ίδιος στην εξουσία...

Προς το παρόν, έκανε κάτι ενδιάμεσο: απέλυε με κάθε τρόπο, με τεχνάσματα ακόμη, ανθρώπους από τις φυλακές. Και σιγά-σιγά, με προσωπικά του σημειώματα, απελευθέρωσε από τη Μακρόνησο 100 περίπου στελέχη της Αριστεράς με το δικαιολογητικό της κατ' οίκον νοσηλείας.

Κάποτε όμως το πράγμα αποκαλύφθηκε. Οι εθνικόφρονες εφημερίδες θορυβήθηκαν. Η κυβέρνηση κλονίστηκε, αλλά έσπευσε να σώσει την κατάσταση ο Παπανδρέου. Αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, ανέλαβε για λίγες ημέρες το υπουργείο Δημόσιας Ασφάλειας. Και ξανάπιασε τους 100, τους ξανάκλεισε στη Μακρόνησο. Έτσι αποκαταστάθηκαν τα πράγματα – αλλά ο Πλαστήρας έγινε περισσότερο στόχος των εθνικοφρόνων.

Σε όλο αυτό το διάστημα εκείνο που τον διέσωζε ήταν η αμερικανική εύνοια. Θα είχε ανατραπεί η κυβέρνηση δέκα φορές αν η σκιά του Γκρέυντυ δεν την κάλυπτε. Ξαφνικά όμως στα τέλη του Ιουνίου του 1950 συνέβη ένα γεγονός που συγκλόνισε τον κόσμο και έκανε να ανατραπούν οι αμερικανικές προοπτικές για την Ελλάδα.

Ο κορεατικός πόλεμος

Ησυχία επικρατούσε τον καυτό Ιούνιο του 1950. Αν και ο Ψυχρός Πόλεμος υφίστατο εδώ και τρία χρόνια, εκείνη την εποχή περνούσε μια από τις κυκλικές φάσεις ύφεσης. Αφότου στην Ελλάδα κατέπαυσαν οι επιχειρήσεις και το Βερολίνο είχε απαλλαγεί από τον βρόγχο του με παρέμβαση του Στάλιν, δεν υπήρχε για την ώρα άλλη εστία θερμού πολέμου.

Ήταν τόσο ήρεμη σχετικά η παγκόσμια συγκυρία, ώστε ο Αμερικανός πρόεδρος Τρούμαν δήλωσε ότι ο προϋπολογισμός άμυνας του 1950-51, που δεν θα υπερέβαινε τα 15 δισ. δολάρια της εποχής, ήταν «προϋπολογισμός ειρήνης» και οι ένοπλες αμερικανικές δυνάμεις θα περιορίζονταν σε 1,5 εκατομμύριο άνδρες. Πού να φανταζόταν ο ατυχής πρόεδρος ότι σε ελάχιστες εβδομάδες θα υποχρεωνόταν από αμείλικτη ανάγκη να τριπλασιάσει και τον προϋπολογισμό (από 15 σε 45 δισ. δολάρια, που ισοδυναμούν προς 90 δισ. δολάρια του 1974) και τους άνδρες υπό τα όπλα (από 1,5 σε 4,5 εκατομμύρια).

Τη χαραυγή της 27ης Ιουνίου 1950, ο στρατός της Βόρειας Κορέας περνούσε αιφνιδιαστικά –πιάνοντας στον ύπνο τον στρατό των Νοτίων– τον 38ο παράλληλο και εισέβαλλε στη Νότια Κορέα σε όλο το πλάτος της μεθορίου. Άρχιζε έτσι ξαφνικά ένας πόλεμος που έμελλε να αναταράξει ανεπανόρθωτα το τέλμα της ευδαίμονος ραστώνης του κόσμου, να διαρκέσει επί 3 χρόνια και να αποτελέσει την αφετηρία νέων συσχετισμών και νέων προοπτικών για την ανθρωπότητα.

Στην Ελλάδα η απήχηση του νέου πολέμου ήταν σοβαρή, δεν προκάλεσε όμως πανικό στην κυβέρνηση. Ο Πλαστήρας έδειχνε ολύμπια αταραξία, που μεταδιδόταν στους συνεργάτες του. «Δεν πιστεύω στον παγκόσμιο πόλεμο», έλεγε. «Και η κυβέρνησή μου θα μακροημερεύσει». Είχε πάντα, όπως νόμιζε, την υποστήριξη των Αμερικανών. Και οι σχέσεις του με τους βασιλείς γίνονταν ολοένα θερμότερες.

Ο Παύλος φαινόταν πως ελκυόταν από την αγαθότητα του Πλαστήρα. Και στις 29 Ιουνίου έγινε ο γιορτασμός της ονομαστικής εορτής του βασιλιά με τη μεγαλύτερη από το 1940 λαμπρότητα.

Το πρωί έγινε η τελετή στη Μητρόπολη, όπου προσήλθαν οι βασιλείς με τον μικρό διάδοχο και τις πριγκίπισσες. Ο Πλαστήρας, ευθυτενής μέσα στο φράκο του, κρύβοντας τη γενική δυσφορία που αισθανόταν τώρα τελευταία, υποδέχτηκε τον Παύλο και τη Φρειδερίκη λάμποντας από χαρά. Όλοι πρόσεξαν με πόση ακτινοβόλα διαχυτικότητα του ανταπέδωσαν εκείνοι τον χαιρετισμό.

Βαν Φλητ κατά Πλαστήρα

Και ξαφνικά έπεσε ο κεραυνός εν αιθρία:

Στις 17 Ιουλίου 1950 ο Αμερικανός στρατηγός Τζέιμς Βαν Φλητ εγκατέλειπε την

Ελλάδα. Μετετίθετο στη Δ. Γερμανία, όπου αναλάμβανε τη διοίκηση της 2ης Στρατιάς. Τον αντικαθιστούσε ο υποστράτηγος Ρόυμπεν Τζένκινς. Του έγιναν τιμητικές εκδηλώσεις και, όταν το μεσημέρι της 17ης Ιουλίου αναχωρούσε, τον ξεπροβόδισε μαζί με πολλούς εκπροσώπους της πολιτικής και στρατιωτικής ηγεσίας και ο Μέγας Αυλάρχης Δημήτριος Λεβίδης εκ μέρους του βασιλιά.

Το στρατιωτικό αεροπλάνο που θα τον παραλάμβανε ήταν έτοιμο. Η έλικά του βομβούσε στον διάδρομο απογείωσης. Και ξαφνικά, ενώ ο Αμερικανός στρατηγός έκανε να κατευθυνθεί προς τη σκαλίτσα, απότομα, αλλάζοντας γνώμη, πήρε τον Λεβίδη από το μπράτσο και τον τράβηξε λίγο απόμερα. Εκεί, έκπληκτος, ο Μέγας Αυλάρχης τον άκουσε να του λέγει:

«Θέλω νὰ μεταβιβάσετε στὸν Βασιλέα αὐτὴν τὴν πληροφορία ποὺ θὰ σᾶς δώσω. Ἔχω κάνει καὶ ἀπέστειλα προχθὲς στὸν ὑπουργὸ Στρατιωτικῶν τῆς Ἀμερικῆς μίαν ἔκθεσιν, στὴν ὁποίαν τονίζω ὅτι:

»ΠΡΩΤΟΝ, ἐφ' ὅσον φοβούμαστε ἐξ αἰτίας τῆς Κορέας γενικὸν πόλεμον, ἡ κατάστασις στὴν Ἑλλάδα δὲν εἶναι καθόλου ἀσφαλὴς μὲ τὴν παροῦσα κυβέρνησι Πλαστήρα.

»ΔΕΥΤΕΡΟΝ, σὲ περίπτωσιν διεθνῶν περιπλοκῶν, ἡ κυβέρνησις αὐτὴ (τοῦ Πλαστήρα) θὰ ἀποτελέση οὐσιαστικὰ μία Πέμπτη Φάλαγγα τοῦ ἐχθροῦ.

»ΤΡΙΤΟΝ, οἱ ἔνοπλες δυνάμεις καὶ τὰ Σώματα Ἀσφαλείας ἔχουν ἀρχίσει ραγδαίως νὰ ἀποσυντίθενται.

»ΤΕΤΑΡΤΟΝ, νομίζω πὼς τὴν κατάστασι θὰ τὴν ἔσωζε μόνον μία κυβέρνησις ὑπὸ τὸν στρατάρχη Παπάγο».

Έμεινε άναυδος ο Μέγας Αυλάρχης ακούγοντας εκείνη την αποκάλυψη. Δεν του έμενε όμως τίποτα άλλο να κάνει παρά να σπεύσει να την αναφέρει στον βασιλιά Παύλο.

Τι έκανε όμως η αμερικανική πρεσβεία; Ο πρεσβευτής Γκρέυντυ βρισκόταν την εποχή εκείνη στις Ην. Πολιτείες. Και ο επιτετραμμένος Μάινερ, που τον αντικαθιστούσε στην Αθήνα, τώρα με τον πόλεμο της Κορέας είχε ευθυγραμμιστεί με τον Βαν Φλητ. Την ίδια ημέρα έκανε και αυτός ανάλογο διάβημα στον Αριστείδη Μεταξά.

Φυσικά, οι υποδείξεις Μάινερ και Βαν Φλητ διοχετεύτηκαν σταυρωτά το ίδιο βράδυ στον βασιλιά Παύλο, που τον στενοχώρησαν αρκετά. Μολονότι, όπως είδαμε, η οξύτητα των σχέσεών του με τον Παπάγο δεν είχε μπει ακόμα σε σοβαρή φάση, εξακολουθούσε να μην επιθυμεί την πρωθυπουργοποίηση του στρατάρχη. Το ίδιο και η Φρειδερίκη, που είχε αρχίσει να εμπιστεύεται τις πραγματικές προθέσεις του Πλαστήρα. Δεν μπορούσαν όμως να αγνοούν τη βούληση της Αμερικής. Τόσο

μάλλον, που η συζήτηση για τη σημερινή κυβέρνηση είχε μεταλαμπαδευτεί ήδη στις ίδιες τις Ηνωμένες Πολιτείες.

Πραγματικά, ο Βαν Φλητ, λίγο μετά την άφιξή του στην Αμερική, έκανε δηλώσεις για την Ελλάδα στους *Τάιμς της Νέας Υόρκης*. Και κατήγγειλε ότι, «αν και η φάση του ενόπλου αγώνος των κομμουνιστών έληξε, αυτοί συνεχίζουν τον αγώνα τους στους κόλπους της κυβερνήσεως, όπου κατόρθωσαν να διοχετεύσουν μεταμφιεσμένους συνεργάτες τους». Ο πρεσβευτής Γκρέυντυ, που βρισκόταν στην Ουάσινγκτον, έσπευσε να κάνει οργισμένες δηλώσεις σε απάντηση του στρατηγού. «Ο Βαν Φλητ» είπε, «πέρασε τα όρια της δικαιοδοσίας του και αναμίχθηκε στις πολιτικές υποθέσεις της Ελλάδας, χωρίς καμιά εξουσιοδότηση». Αλλά η υποδοχή που έγινε στο Στέιτ Ντιπάρτμεντ των δηλώσεων εκείνων του στρατηγού και του διπλωμάτη έδειχνε πως δικαίωνε τώρα περισσότερο τον πρώτο παρά τον δεύτερο.

Το μήνυμα αυτό ήρθε στην Αθήνα και ο βασιλιάς δεν μπορούσε να το αγνοήσει. Με δυσφορία του έστειλε τον Μεταξά στον Παπάγο, να τον βολιδοσκοπήσει αν θα ήταν διατεθειμένος να αναλάβει πρωθυπουργός σε μια πολιτική κυβέρνηση. Προς ευχάριστη έκπληξή του, όμως, ο στρατάρχης απάντησε αρνητικά.

Γιατί δεν επωφελούνταν ο Παπάγος από την ευκαιρία να γίνει πρωθυπουργός; Ήταν μύθος λοιπόν η πολιτική του φιλοδοξία; Όχι! Τουναντίον, διατηρούσε υπερτροφικές φιλοδοξίες και αυτές ακριβώς τον έκαναν να μη δέχεται να είναι πολιτικό ενεργούμενο του βασιλιά. Δεν επρόκειτο να μεταβληθεί σε έναν Βούδα που θα τον έπαιρνε απ' το χέρι ο ανώτατος άρχοντας για να τον στήσει όταν θα έκρινε αυτός στον πρωθυπουργικό θώκο. Θα αποκτούσε την εξουσία με το σπαθί του. Δηλαδή ως λαοπρόβλητος αρχηγός. Και η ώρα δεν είχε έρθει ακόμα.

Βόμβα στην Τήνο

Ωστόσο, ο Πλαστήρας συνέχιζε απτόητος τον αγώνα του: αμνηστία και κατάργηση της θανατικής ποινής. Οι πάντες, εκτός από τους ανθρώπους του, τον μάχονταν. Ο Παπανδρέου τον τορπίλιζε. Ο Τσουδερός κωλυσιεργούσε. Ο Σοφ. Βενιζέλος τον απειλούσε. Αυτός, στον αφρό μιας κυβέρνησης ολότελα ασταθούς, επέμενε να εφαρμόσει ένα πρόγραμμα που προϋπέθετε ατσαλένια κυβερνητική υποδομή.

Ο Πλαστήρας δεν αγνοούσε ότι όλοι έξω από το περιβάλλον του καραδοκούσαν να βρουν ευκαιρία για να τον ανατρέψουν. Και την αφορμή και ευκαιρία την προσέφερε σε λίγες μέρες ο πανηγυρισμός της Παναγίας στην Τήνο την 15η Αυγούστου 1950. Ο πρωθυπουργός, συνοδευόμενος από τον υπουργό Εθνικής Αμύνης και μερικούς βουλευτές, πήγε στο νησί με το αντιτορπιλικό Μιαούλης. Και, σε δείπνο που το ίδρυμα της Ευαγγελιστρίας παρέθεσε προς τιμήν του στο ξενοδοχείο *Τήνιον Πάλλας*, ο Πλαστήρας έβγαλε έναν εντυπωσιακό όσο και μοιραίο λόγο.

Άρχισε με κήρυγμα:

> *«Χαίρομαι πού παρευρίσκομαι είς τὴν μεγάλην ἑορτὴν τῆς Παναγίας, ἡ ὁποία καθοδηγεῖ τοὺς Χριστιανοὺς εἰς τὸν δρόμον τῆς ἐπιεικείας καὶ τῆς συγγνώμης».*

Κατόπιν μπήκε στην πολιτική ουσία:

> *«Ἀνέκαθεν ἐπιθυμία μου ὑπῆρξεν ἡ καθολικὴ εἰρήνευσις τῆς χώρας καὶ ὑπὸ τὸ πρῖσμα αὐτὸ ἐδέχθην νὰ ἀναλάβω τὴν ἡγεσίαν τῆς σημερινῆς κυβερνήσεως. Εἰρήνευσις δὲ ἄνευ μέτρων ἐπιεικείας τοῦ κράτους, δὲν νοεῖται».*

Και μετά εξαπέλυσε τη βόμβα του:

> *«Δυστυχῶς, κύριοι, ἡ εἰρήνευσις εἶναι ἀδύνατος ὑπὸ τὴν παροῦσαν σύνθεσιν τῆς κυβερνήσεως. Οἱ μετ' ἐμοῦ κυβερνῶντες τὴν χώραν (ἐννοοῦσε Βενιζέλο καὶ Παπανδρέου) δὲν συμφωνοῦν μαζί μου. Ἡ σύνθεσις, συνεπῶς, τῆς κυβερνήσεως δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐφαρμόσω τὰ ἐξαγγελθέντα ὑπ' ἐμοῦ μέτρα».*

Κατέληξε με μια κορόνα που αναστάτωσε ακόμα περισσότερο το έκπληκτο ακροατήριό του:

> *«Παρεξηγηθείς, κατηγοροῦμαι ὡς συνοδοιπόρος τῶν κομμουνιστῶν. Δὲν κάνω ὅμως τίποτε περισσότερο ἀπὸ ὅ,τι μοῦ ἐπιβάλλει ἡ χριστιανική μου πίστις. Καὶ θέλω νὰ καταργηθῇ ἡ ποινὴ τοῦ θανάτου. Ἐξεγείρεται ἡ ψυχή μου ὡς ἀνθρώπου καὶ ὡς χριστιανοῦ ὅταν πρόκειται νὰ ἀφαιρεθῇ ἡ ζωὴ ἑνὸς ἄλλου ἀνθρώπου. Ἐὰν δὲ εἶχα τὴν πλειοψηφίαν ἢ ἐὰν τὴν ἀποκτήσω καὶ σχηματίσω ὁμοιογενῆ κυβέρνησιν, ἡ πρώτη διαταγή μου θὰ εἶναι ἡ κατάργησις τῆς θανατικῆς ποινῆς. Ἡ δευτέρα ἡ ἐπιβολὴ εὐρυτάτης ἐπιεικείας».*

Διάσπαση της κυβέρνησης

Το απομεσήμερο της 16ης Αυγούστου ο Σοφοκλής Βενιζέλος αναπαυόταν στο σπίτι του, όταν έκπληκτος διάβασε στις απογευματινές εφημερίδες που του έφεραν –οι πρωινές δεν εκδίδονταν εκείνη την ημέρα– τις δηλώσεις του Πλαστήρα στην Τήνο. Ο γηραιός πρωθυπουργός έκανε ολομέτωπη επίθεση κατά των συνεργατών του και κατά της ίδιας της κυβέρνησής του. Ο Βενιζέλος έστειλε έναν από τους ιδιαιτέρους του να εξακριβώσει αν τα δημοσιευόμενα απέδιδαν ακριβώς τα λεχθέντα του Πλαστήρα. Όταν αυτό έγινε, έσπευσε να κάνει μια δήλωση που θα αποτελούσε τη χαριστική βολή του πολύπαθου κυβερνητικού σχήματος:

> *«Ὁ κ. Πρωθυπουργὸς εἰς τὸν χθεσινὸν λόγον του εἰς Τῆνον, εἶπεν ὅτι ἐμπόδιον εἰς τὴν ἐφαρμογὴν τῆς ἐσωτερικῆς πολιτικῆς εἶναι ἡ παροῦσα*

σύνθεσις τῆς κυβερνήσεως... Ὁ κ. Πρωθυπουργός... θὰ ἦτο ὑποχρεωμένος νὰ παραιτηθῇ... Αἱ δηλώσεις του δημιουργοῦν πολιτικὸν ζήτημα, πρὸς ἀντιμετώπισιν τοῦ ὁποίου συνεκάλεσα εἰς σύσκεψιν τὰ κοινοβουλευτικὰ μέλη τοῦ κόμματος τῶν Φιλελευθέρων».

Από τη στιγμή εκείνη η πολιτική κρίση που υπέβοσκε για εβδομάδες πήρε τη μορφή έκρηξης, αλλά και μπήκε σε μια φάση που έμοιαζε με αληθινή φάρσα.

Το ίδιο εκείνο βράδυ συγκαλούνταν η κοινοβουλευτική ομάδα των Φιλελευθέρων και αποφασιζόταν να εγκαταλείψουν την κυβέρνηση οι υπουργοί του κόμματος. Αυτό σήμαινε βέβαια ότι έπαυε και η υποστήριξη των Φιλελευθέρων στην κυβέρνηση, και έτσι αυτή έχανε την πλειοψηφία· συνεπώς, είχε «πέσει» –κατά την κοινή έκφραση– αυτομάτως.

Στο μεταξύ όμως ο Πλαστήρας, σαν να μη συνέβη τίποτα, εκτελούσε πρωθυπουργική περιοδεία στη Βόρεια Ελλάδα, αμέσως μετά τον λόγο του στην Τήνο. Δεν είχε περάσει από την Αθήνα. Και το πρωί της 17ης Αυγούστου, όταν χαλούσε ο κόσμος από την ειδησεογραφία της πολιτικής κρίσης, αυτός βρισκόταν στο Αμύνταιο, ήρεμος και επίσημος, όπου εγκαινίασε τα έργα εξηλεκτρισμού. Εκεί τον συνάντησε, φτάνοντας βιαστικά από την Κοζάνη, όπου είχε έρθει αεροπορικώς, ένα πρόσωπο της εμπιστοσύνης του, που του έκανε λεπτομερή αναφορά για την αποχώρηση των Φιλελευθέρων, η οποία άφηνε την κυβέρνηση στο κενό.

Ο Πλαστήρας τα άκουσε όλα με μια περίεργη, ολύμπια γαλήνη. Σαν να μην αφορούσαν αυτόν ή την Ελλάδα. Όταν σε λίγο πολιορκήθηκε από τους δημοσιογράφους και δέχτηκε την έφοδό τους ήταν όλος κέφια:

«Τί θὰ κάνετε τώρα κύριε Πρόεδρε;» τον ρώτησαν ομαδικά. «Ἡ κυβέρνησις παραιτεῖται;»

«Γιατί νὰ παραιτηθῇ;» απάντησε ατάραχος αυτός. «Συνεχίζει τὸ ἔργον της».

«Μὰ ὁ κ. Βενιζέλος ἐδήλωσε...»

«Αὐτὸ ποὺ ἔγινε δὲν εἶναι νέον. Αἱ δηλώσεις μου εἰς τὴν Τῆνον περὶ τῶν μέτρων ἐπιεικείας εἶναι καθαραὶ καὶ δὲν χωρεῖ καμία παρεξήγησις. Ἡ ἐπιβουλὴ τοῦ κ. Βενιζέλου κατὰ τῆς κυβερνήσεως δὲν εἶναι σημερινή. Ὑπῆρξε πάντοτε ἀφ' ἧς ἐσχηματίσθη ἡ κυβέρνησις καὶ δὲν μὲ ξενίζει».

«Ἀλλὰ κύριε Πρόεδρε», επέμειναν οι δημοσιογράφοι, «ὁ κ. Βενιζέλος ἀπέσυρε τοὺς ὑπουργούς του».

«Θὰ τοὺς ἀντικαταστήσω μὲ ἄλλους», είπε αμέριμνα ο Πλαστήρας.

«Ὥστε δὲν δημιουργεῖται, λοιπόν, νέα κατάστασις;»

«Δι' ἐμὲ δὲν δημιουργεῖται καμία νέα κατάστασις».

Πτώση του Πλαστήρα

Το ίδιο απόγευμα όμως επέστρεψε στην Αθήνα και συγκάλεσε το Υπουργικό Συμβούλιο, όπου χωρίς δισταγμούς, αλλάζοντας αστραπιαία ύφος σε σύγκριση με τις δηλώσεις του στο Αμύνταιο, είπε ότι η κυβέρνησή του παραιτείται. Πήγε αμέσως στα Ανάκτορα και υπέβαλε την παραίτησή του. Αλλά δεν φαινόταν στενοχωρημένος. Γιατί είχε προλάβει να πραγματοποιήσει ένα μέρος από τα βασικά του σχέδια:

Δεκαπέντε μέρες νωρίτερα, στις 4 Αυγούστου, είχε δημοσιευτεί νόμος «Περί μέτρων επιεικείας». Και, όσον αφορά τις δηλώσεις του στην Τήνο που είχαν προκαλέσει την πτώση της κυβέρνησής του, είπε σε λίγες μέρες δηκτικά στη Βουλή:

> *«Ἐδημιουργήθη κυβερνητικὴ κρίσις διότι εἰς μίαν θρησκευτικὴν ἑορτὴν ἐπανέλαβα τὸ Εἰρήνη ὑμῖν τοῦ Ἰησοῦ, διὰ τὸ ὁποῖον Ἐκεῖνος κατεδικάσθη ἀπὸ τοὺς Γραμματεῖς καὶ Φαρισαίους. Θὰ ἦτο φυσικὰ ἀντίθετον πρὸς τὴν ἱστορίαν ἐὰν καὶ οἱ σημερινοὶ Γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι δὲν κατεδίκαζαν διὰ τὸν λόγον αὐτὸν καὶ τὸν κοινὸν θνητόν».*

Πιο δηκτικός όμως ο Γεώργιος Παπανδρέου, που εκείνες τις ημέρες βρισκόταν στην Αμερική, όταν επέστρεψε στην Αθήνα παρατήρησε:

> *«Ὁ κ. Πλαστήρας, μὲ τὴν πολιτικήν του τῆς ἐπιεικείας, πιθανὸν νὰ ἐξησφάλισε τὴν ἐπουράνιον βασιλείαν. Ἀλλ' ἀπώλεσε τὴν ἐπίγειον...»*

Με την παραίτηση του Πλαστήρα ο βασιλιάς βρέθηκε σε λίγο δύσκολη θέση. Σε ποιον να αναθέσει την εντολή; Να συμμορφωθεί με την εκφρασμένη γνώμη των Αμερικανών και να πρωθυπουργοποιήσει τον Παπάγο; Προτίμησε να στραφεί αλλού, αφήνοντας πάλι τον στρατάρχη έξω από την εξουσία, δεδομένου ότι είχε δύο επιχειρήματα να αντιτάξει. Πρώτον, ότι, εφόσον η διεθνής κατάσταση εγκυμονούσε κινδύνους γενικού πολέμου, ο Παπάγος έπρεπε να βρίσκεται επικεφαλής των ενόπλων δυνάμεων. Δεύτερον, ο ίδιος ο στρατάρχης είχε αρνηθεί να αναλάβει την κυβέρνηση. Βέβαια, αν τον πίεζε ο Παύλος, πιθανόν να τον έπειθε. Αλλά αυτό ακριβώς απέφυγε να κάνει. Και κάλεσε τον Βενιζέλο για να του αναθέσει την πρωθυπουργία.

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος δέχτηκε πρόθυμα. Και είχε εξασφαλισμένη πλειοψηφία στη Βουλή, γιατί θα συμμετείχε ο Παπανδρέου στην κυβέρνηση, ενώ και ο Πλαστήρας τον διαβεβαίωσε ότι θα τον υποστήριζε. «Θα εφαρμόσω τα μέτρα επιεικείας και προς την κυβέρνηση», είπε με χιούμορ ο αρχηγός της ΕΠΕΚ. «Θα είμαι πολύ πιο επιεικής και γενναιόφρων προς τον Σοφοκλή από όσον ήταν εκείνος προς εμένα...»

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΣΤΕΜΜΑ (ΕΠΟΧΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ)

ΝΕΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ • ΔΕΥΤΕΡΗ ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΒΕΝΙΖΕΛΟΥ • ΤΡΙΜΕΡΗΣ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ • Ο ΦΟΒΟΣ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΟΥ • Ο ΠΙΟΥΡΙΦΟΪ ΠΡΕΣΒΕΥΤΗΣ • Η ΤΡΑΓΩΔΙΑ ΤΟΥ ΚΩΣΤΑ ΚΑΡΑΓΙΩΡΓΗ • Ο «ΠΑΝΑΜΑΣ ΤΟΥ ΟΛΠ» • ΙΔΕΑ ΚΑΙ ΠΑΠΑΓΟΣ • ΒΟΜΒΑ ΤΟΥ Ι. ΔΙΑΚΟΥ • Η «ΥΠΟΘΕΣΗ ΚΑΤΡΑΜΑΤΟΥ» • ΟΙ ΣΙΩΠΗΡΕΣ ΕΞΟΥΣΙΕΣ ΤΩΝ ΑΝΑΚΤΟΡΩΝ • ΑΛΛΑΓΗ ΣΤΡΑΤΙΩΤΙΚΗΣ ΗΓΕΣΙΑΣ • Ο ΚΟΤΖΙΑΣ ΔΗΜΑΡΧΟΣ ΑΘΗΝΑΙΩΝ • Ο ΠΑΠΑΓΟΣ ΠΑΡΑΙΤΕΙΤΑΙ • Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΘΥΣΙΑΖΕΙ ΜΑΤΑΙΑ ΤΟΝ ΑΡ. ΜΕΤΑΞΑ • ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΗΣ 31 ΜΑΪΟΥ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΟΛΗ ΤΟΥ ΑΠΟ ΤΟΝ ΠΑΠΑΓΟ • ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΤΩΝ ΑΥΛΙΚΩΝ • ΝΕΑ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΕΚΛΟΓΩΝ

ΤΗΝ 21η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ο Σοφοκλής Βενιζέλος ορκιζόταν με το πρώτο κλιμάκιο της νέας κυβέρνησης, που η σύνθεσή του ήταν η εξής:

Σοφ. Βενιζέλος, πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ Ἐσωτερικῶν.
Ν. Μπακόπουλος, Παιδείας, Δικαιοσύνης, Μεταφορῶν καὶ ΤΤΤ.
Φ. Ζαΐμης, Προνοίας, Ὑγιεινῆς, Συντονισμοῦ καὶ Οἰκονομικῶν.
Εὐ. Αβέρωφ, Γεωργίας, Ἐθν. Οἰκονομίας καὶ Ἐφοδιασμοῦ.
Γρ. Κασιμάτης, Ἐργασίας, Δημ. Ἔργων καὶ Δημ. Τάξεως.
Στ. Κωστόπουλος, ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Λ. Ἰασωνίδης, Βορ. Ἑλλάδος.

Την 28η Αυγούστου ορκίστηκαν ο Γ. Παπανδρέου ως αντιπρόεδρος και οι εξής υπουργοί:

Κ. Ρέντης, Ἐθνικῆς Ἀμύνης.
Γ. Μόδης, Ἐσωτερικῶν.
Αὐγ. Θεολογίτης, Δημ. Τάξεως.
Α. Λαμπρόπουλος, Γεωργίας.
Ν. Ἔξαρχος, Μεταφορῶν.
Α. Κωστόπουλος, Ὑγιεινῆς.

Στο μεταξύ ο Ναπ. Ζέρβας συγχώνευσε το κόμμα του με το Κόμμα Φιλελευθέρων και τη 2α Σεπτεμβρίου αναλάμβανε το υπουργείο Δημ. Έργων, ενώ την 4η Σεπτεμβρίου ολοκληρώθηκε η κυβέρνηση με την ορκωμοσία των Σ. Κωστόπουλου ως υπουργού Οικονομικών και Συντονισμού, Η. Λαγάκου Δικαιοσύνης, Θ. Κιζάνη Εμπ. Ναυτιλίας, Ι. Γιαννόπουλου ΤΤΤ, και των υφυπουργών Λ. Λαμπριανίδη Στρατιωτικών, Ε. Μαλαμίδα Ναυτικών, Α. Βγενόπουλου Αεροπορίας, Γ. Βασιλειάδη Τύπου, Α. Αντωνίου Οικονομικών, Κ. Αλεξανδρίδη Εφοδιασμού, Σ. Χούτα Ανοικοδομήσεως, Ε. Κοθρή παρά τω πρωθυπουργώ.

Ο Βενιζέλος φαινόταν πως διέθετε άνετη κοινοβουλευτική βάση, δεδομένου ότι ο Πλαστήρας τον είχε διαβεβαιώσει και εγγράφως ότι θα του προσέφερε την ψήφο του. Πράγματι, την 29η Αυγούστου απηύθυνε στον πρωθυπουργό την εξής επιστολή:

«Ἀγαπητέ μου κ. Πρόεδρε,

»Εἰς ἀπάντησιν τῆς ὑπὸ σημερινὴν ἡμερομηνίαν ἐπιστολῆς σας πληροφορῶ ὑμᾶς ὅτι τὸ ὑπ' ἐμὲ κόμμα τῆς ΕΠΕΚ ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν νὰ μὴ συμμετάσχῃ δι' οὐδενὸς ἀντιπροσώπου του εἰς τὴν ὑφ' ὑμᾶς Κυβέρνησιν, ἀρκούμενον εἰς τὴν ψῆφον ἐμπιστοσύνης ὡς συνεφωνήθη εἰς τὴν συνομιλίαν μας τῆς παρελθούσης ἑβδομάδος.

»Μὲ πολλὴν ἀγάπη
»Ν. Πλαστήρας».

Πρέπει να προστεθεί όμως ότι στις προφορικές διαπραγματεύσεις με τον Βενιζέλο ο αρχηγός της ΕΠΕΚ έθεσε ως όρο για την παροχή ψήφου εμπιστοσύνης την υιοθέτηση από την κυβέρνηση του προγράμματος επιείκειας της προηγούμενης κυβέρνησης και την κατάργηση της θανατικής ποινής. Ο Βενιζέλος απέρριψε κατηγορηματικά την αξίωση. Η επιστολή του Πλαστήρα δείχνει ότι την εγκατέλειψε και αυτός κάτω από την πίεση των πραγμάτων, όπως αναγκάστηκε να κάνει αργότερα όταν ξανάγινε πρωθυπουργός.

Δεύτερη πτώση του Βενιζέλου

Τη νύχτα όμως της 9ης Σεπτεμβρίου η νέα κυβέρνηση καταψηφιζόταν στη Βουλή. Το γεγονός ήταν μάλλον απροσδόκητο, γιατί κατά τους τυπικούς υπολογισμούς έπρεπε να εξασφαλίσει πλειοψηφία τουλάχιστον 15 ψήφων. Αλλά, κατά τη συζήτηση επί των προγραμματικών δηλώσεων που προηγήθηκε, την τελευταία στιγμή ο Πλαστήρας δήλωσε ότι η ΕΠΕΚ θα καταψηφίσει. Και, κατά την ψηφοφορία, η κυβέρνηση συγκέντρωσε μόνο 106 ψήφους, έναντι 124. Την καταψήφισαν, εκτός της ΕΠΕΚ, το Λαϊκό Κόμμα, η Δημοκρατική Παράταξη και οι ομάδες Τουρκοβασίλη και Μανιαδάκη.

Η αιφνίδια υπαναχώρηση του Πλαστήρα προκλήθηκε κατόπιν ενός διαβήματος

που έκανε ο Αμερικανός επιτετραμμένος Μάινερ προς τα Ανάκτορα. Ειδοποίησε τον βασιλιά ότι οι Αμερικανοί δεν ευνοούν τον σχηματισμό κυβέρνησης του Κέντρου υπό τον Βενιζέλο, αλλά θα προτιμούσαν κυβέρνηση υπό τον Παπάγο με κύριο σκοπό την άμεση διεξαγωγή εκλογών. Για δεύτερη φορά ο Σοφ. Βενιζέλος, που οι φήμες τον ήθελαν όργανο ή φίλο των Αμερικανών, αποδεικνυόταν ότι δεν τους ενέπνεε καμιά εμπιστοσύνη. Αλλά ο Πλαστήρας έκρινε ότι η λύση που υποδείκνυε ο Μάινερ –εκλογές με κυβέρνηση Παπάγου– θα τον συνέφεραν, γιατί θα υποχρεώνονταν όλα τα φιλελεύθερα στοιχεία να συγκεντρωθούν υπό τη σκέπη του και έτσι θα ενίσχυε τη λαϊκή και κοινοβουλευτική του δύναμη. Η σκέψη του δεν ήταν εσφαλμένη, όπως αποδείχτηκε αργότερα. Αλλά οπωσδήποτε τη νύχτα εκείνη η κυβέρνηση Σοφ. Βενιζέλου έπεφτε.

Η τριμερής κυβέρνηση

Αν όμως ο Σοφ. Βενιζέλος απώλεσε την κυβέρνηση, δεν απώλεσε την πρωθυπουργία. Ο βασιλιάς, μη συμμορφούμενος απόλυτα προς τις υποδείξεις του Μάινερ, κάλεσε την επομένη το πρωί στα Ανάκτορα τους Βενιζέλο, Παπανδρέου και Τσαλδάρη. Και με την παρουσία της Φρειδερίκης, που έπαιρνε μέρος στη συζήτηση, χωρίς φυσικά να διαμαρτυρηθεί κανείς από τους παρευρισκόμενους αρχηγούς, τους πίεσε να σχηματίσουν τριμερή κυβέρνηση υπό τον Βενιζέλο. Ύστερα από τρίωρη συζήτηση έγινε συμφωνία, που τη σφράγισε προσφορά σαμπάνιας από το βασιλικό ζεύγος.

Η κυβέρνηση που θα σχηματιζόταν θα ανήκε στην Κεντροδεξιά. Αποτελούσε τότε τον μοναδικό συνδυασμό για να επιζήσει η Βουλή και να μην έχουμε ή νέες εκλογές –οχτώ μόλις μήνες μετά τις προηγούμενες– ή κυβέρνηση κάποιου ισχυρού άνδρα που όλοι γνώριζαν ποιος θα ήταν. Και οι τρεις εκείνοι πολιτικοί αρχηγοί σχημάτιζαν ένα πολύπλοκο κυβερνητικό σχήμα, προς έκπληξη ίσως του ενός αρχηγού, του Ντίνου Τσαλδάρη. Μετά τον καταποντισμό που έπαθε το Λαϊκό Κόμμα τον Μάρτιο του 1950, λίγα μέλη του θα μπορούσαν να φανταστούν ότι θα ξαναβρίσκονταν στην εξουσία και μάλιστα τόσο σύντομα.

Εκείνη η κυβέρνηση, που γεννιόταν μετά τριών εβδομάδων πολιτική κρίση, ήταν η τέταρτη που έβλεπαν οι Έλληνες σε διάστημα 180 ημερών από την 5η Μαρτίου. Μια κυβέρνηση ανά 45 ημέρες. Ενώ αυτό που προείχε το 1950 ήταν πολιτική σταθερότητα, η Ελλάδα κατόρθωνε να έχει πανευρωπαϊκό ρεκόρ ρευστότητας. Οπωσδήποτε, για την ώρα τίποτα καλύτερο δεν μπορούσε να απορρεύσει από τη Βουλή του 1950, εφόσον είχε καταδειχτεί ότι η λυκοφιλία μεταξύ των τριών αρχηγών του Κέντρου –Πλαστήρα, Βενιζέλου, Παπανδρέου– δεν μπορούσε να μονιμοποιηθεί.

Αλλά η ταραντέλα αυτή της εξουσίας προκαλούσε ήδη τη δυσφορία του λαού. Και

στο ίδιο εκείνο κτίριο, που στέγαζε τη βρυσομάνα αυτής της αναταραχής –τη Βουλή του 1950–, στα παλαιά Ανάκτορα, από ένα γραφείο του δευτέρου ορόφου παρακολουθούσε ψυχρά αυτό τον κόσμο να θρυμματίζεται πάνω στις ίδιες του τις αδυναμίες η αγέρωχη μορφή του Παπάγου.

Ο φόβος του Παπάγου είχε συμπήξει το νέο κυβερνητικό σχήμα που ορκιζόταν τη 13η Σεπτεμβρίου. Περιλάμβανε πολλούς από τους αστέρες πρώτου μεγέθους που θα καταύγαζαν το ελληνικό στερέωμα την προσεχή εικοσαετία:

Ὁ Σοφ. Βενιζέλος μαζὶ μὲ τὴν πρωθυπουργία ἀναλάμβανε καὶ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐξωτερικῶν.

Ὁ Τσαλδάρης καὶ ὁ Παπανδρέου ἦταν ἀντιπρόεδροι καὶ ὑπουργοὶ χωρὶς χαρτοφυλάκιο.

Ὁ Κωνσταντῖνος Καραμανλῆς ἀναλάμβανε τὸ Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Ὁ Εὐάγγελος Ἀβέρωφ τὸ Ὑπουργεῖο Ἐθνικῆς Οἰκονομίας καὶ Ἐφοδιασμοῦ.

Ὁ Στ. Στεφανόπουλος τὸ Ὑπουργεῖο Συντονισμοῦ.

Ὁ Ναπολέων Ζέρβας τὸ Ὑπουργεῖο Δημοσίων Ἔργων.

Ὁ Ν. Μπακόπουλος τὸ Ὑπουργεῖο Παιδείας.

Ὁ Στ. Κωστόπουλος τὸ Ὑπουργεῖο Οἰκονομικῶν.

Ὑπουργοὶ ἦταν ἐπίσης ὁ Δ. Γιαννόπουλος (Ἐσωτερικῶν), ὁ Ἠλ. Λαγάκος (Δικαιοσύνης), ὁ Α. Θεολογίτης (Δημοσίας Τάξεως), ὁ Α. Λαμπρόπουλος (Γεωργίας), ὁ Ν. Ἔξαρχος (Μεταφορῶν), ὁ Κ. Καλκάνης (ΤΤΤ), ὁ Ν. Κάντζιας (Ναυτιλίας), ὁ Ἀλ. Κωστόπουλος (Ὑγιεινῆς), ὁ Φ. Ζαΐμης (Προνοίας), ὁ Μ. Μαντᾶς (Ἐργασίας), ὁ Λέων Ἰασωνίδης (Βορ. Ἑλλάδος).

Καὶ μία ὁμάδα ὑφυπουργῶν (Κ. Ροδόπουλος, Γ. Λαζανᾶς, Θ. Δεσύλλας, Ἀν. Βγενόπουλος, Ἐμμ. Κοθρῆς, Κ. Ἀλεξανδρίτης, Στ. Χούτας, Ι. Γιαννόπουλος).

Αυτή η κυβέρνηση των ονομάτων απέσπασε εύκολα στις 15 Σεπτεμβρίου την εμπιστοσύνη της Βουλής με ψήφους 153 έναντι 43. Και τη συνόδευαν μάλλον αίσιοι οιωνοί μακροημέρευσης, υπό τον όρο βέβαια να μην προσκρούσει σε αμερικανικές αντιδράσεις. Και έσπευσε να αποσπάσει την ευμένεια της Ουάσιγκτον με μια χειρονομία συμβολική και ουσιαστική. Θα έστελνε ολόκληρη ταξιαρχία του στρατού και μια μοίρα αεροπλάνων στην Κορέα. Πράγματι, το μεσημέρι της 25ης Οκτωβρίου 1950, ύστερα από δοξολογία στον μητροπολιτικό ναό Αθηνών, παραδόθηκε στο μνημείο του Αγνώστου η σημαία του ΟΗΕ –επ' ονόματί του και υπό την αιγίδα του υποτίθεται ότι γινόταν η εκστρατεία– στην ταξιαρχία που διοικητής της ήταν ο υπο-

στράτηγος Σόλων Γκίκας. Το πλήθος που παρακολούθησε τη θεαματική γιορτή ενθουσιάστηκε. Οι εκδηλώσεις του υπήρξαν θερμότατες. Πόσο απείχαν εκείνες οι ημέρες από τη σύγχρονη εποχή του Βιετνάμ...

Ο Πιουριφόι έρχεται

Στο μεταξύ, ένα ακόμα ευχάριστο γεγονός για την κυβέρνηση των τριών: το απόγευμα της 22ας Σεπτεμβρίου έφτανε στο αεροδρόμιο του Ελληνικού ένας συμπαθής, ευσταλής άνδρας με μελαχρινή φυσιογνωμία και κοντό κουρεμένο μαλλί. Ήταν ο νέος Αμερικανός πρεσβευτής Τζων Πιουριφόι.

Τώρα που ο Βενιζέλος είχε γίνει πάλι πρωθυπουργός, θα ήταν δύσκολη η θέση του Αμερικανού πρεσβευτή Γκρέυντυ, ο οποίος τον είχε καταρρίψει τον Μάρτιο και είχε αντιταχθεί στην πρωθυπουργοποίησή του και τη δεύτερη φορά. Το Στέιτ Ντιπάρτμεντ έσπευσε να τον αντικαταστήσει με ένα από τα παιδιά-θαύματα της Αμερικής. Γιατί ο Τζων Πιουριφόι είχε ριχτεί από μικρός στη βιοπάλη, αρχίζοντας από το επάγγελμα του «παιδιού που κάνει θελήματα», για να εξελιχθεί σε «μικρό» τού ασανσέρ, και με μια ιλιγγιώδη άνοδο σε υφυπουργό Εξωτερικών.

Ο νέος πρεσβευτής έδειξε από την πρώτη στιγμή πως έβλεπε με ευνοϊκό πρίσμα την κυβέρνηση. Μυημένος καλά στα μυστικά της ελληνικής πολιτικής σκηνής, είπε χαρακτηριστικά σε φίλο του:

> *«Πρὶν ἀπὸ τὸν πόλεμο τῆς Κορέας, καλὴ ἦταν μιὰ κυβέρνηση τῆς Κεντροαριστερᾶς. Τώρα χρειάζεται μιὰ κυβέρνηση τῆς Κεντροδεξιᾶς σὰν αὐτὴ ἐδῶ. Δὲν φαντάζομαι νὰ χειροτερέψουν τὰ πράγματα τόσο, ὥστε νὰ χρειαστεῖ κυβέρνηση τῆς Δεξιᾶς».*

Η τραγωδία του Καραγιώργη

Ενώ όμως στο εσωτερικό της Ελλάδας διαγραφόταν με την κυβέρνηση των τριών κάποια πολιτική σταθεροποίηση, στο εξωτερικό ο αντίπαλος κόσμος του ΚΚΕ περνούσε ακόμα την κρίση της ήττας. Και μεταξύ εκείνων που όρθωσαν ως αυστηροί τιμητές το ανάστημά τους κατά του καθεστώτος Ζαχαριάδη ήταν, μετά τον Μάρκο Βαφειάδη, ο Κώστας Καραγιώργης. Είχε την ίδια και χειρότερη τύχη με εκείνον.

Ο Καραγιώργης χρησιμοποίησε μια «πλατφόρμα» –δηλαδή γενική ανάλυση, έκθεση και ανάπτυξη επιχειρημάτων– σε μια οξύτατη κριτική κατά της ηγεσίας του κόμματός του. Βέβαια, ήταν και ο ίδιος συνυπεύθυνος για την τραγωδία της Αριστεράς. Συμμετείχε άλλωστε το 1949 στο ανώτατο καθοδηγητικό όργανο του «Δημοκρατικού Στρατού», το Πολεμικό Συμβούλιο, μαζί με τον Ζαχαριάδη. Αλλά ισχυριζόταν ότι λόγοι πειθαρχίας τον εξανάγκαζαν να πνίγει τότε, μέσα στην πολεμική θύελλα, τη φωνή του. Τώρα που δεν υπήρχε άμεσος κίνδυνος ξεσπάθωνε.

Το αποτέλεσμα ήταν η Κεντρική Επιτροπή, περίτρομη ακόμα κάτω από την απειλητική σκιά του Ζαχαριάδη, να τον στηλιτεύσει άγρια. Καθαιρέθηκε από κάθε αξίωμά του και κάθε θέση στο κόμμα. Και καταγγέλθηκε ως «όργανο του ταξικού εχθρού», «ανήθικος», «τσανακογλείφτης», «τυχοδιώκτης» κλπ.

Λίγο αργότερα, στα μέσα της δεκαετίας του 1950, στο Βελιγράδι είχε ορισμένες συναντήσεις με κάποια Γιουγκοσλάβα που θεωρούνταν ύποπτη κατασκοπίας και την παρακολουθούσαν. Δεν είχαν τίποτα το επιλήψιμο εκείνες οι συναντήσεις. Απόδειξη ότι ποτέ δεν μπόρεσαν να του καταλογίσουν το παραμικρό συγκεκριμένο. Αλλά αρκούσε στις ανατολικές χώρες η επαφή με ένα πρόσωπο μη αδιάβλητο για να καταστραφεί κανείς.

Ο Κώστας Καραγιώργης συνελήφθη με μια αόριστη κατηγορία κατασκοπίας και κλείστηκε σε μια φυλακή του Βουκουρεστίου. Υπέφερε από ένα πολεμικό τραύμα στο κεφάλι και οι συνθήκες νοσηλείας εκεί μέσα ήταν οικτρές. Από το κελί του έστελνε δραματικές εκκλήσεις προς φίλους του και ιδίως πρός τον Δ. Παρτσαλίδη, με τους οποίους μπόρεσε να επικοινωνήσει, ζητώντας απεγνωσμένα να του στείλουν έναν γιατρό «απαραιτήτως Σοβιετικό» για να τον εξετάσει. Δεν είχε καμιά απάντηση. Και τον Οκτώβριο του 1950 πέθανε οικτρά. Την 25η Οκτωβρίου ο ραδιοφωνικός σταθμός της «Ελεύθερης Ελλάδας», δηλαδή του ΚΚΕ, που λειτουργούσε περιφερόμενος στις διάφορες ανατολικές χώρες, ανήγγειλε τον θάνατό του με μια φράση ανατριχιαστική και περιώνυμη:

«Το παλιόσκυλο ο Καραγιώργης ψόφησε».

Όσοι είχαν γνωρίσει από κοντά αυτό τον γιατρό, τον γιο δικαστή, που τόση δράση είχε αναπτύξει στο αντάρτικο της Κατοχής, στη μετά τη Βάρκιζα εποχή και στον ανταρτοπόλεμο, διαπίστωσαν την πολιτισμένη ευστροφία του, την πολιτικότητά του, τη μόρφωσή του, τη διάνοιά του. Η αρθρογραφία του στον *Ριζοσπάστη* το 1945-47 είχε αποκαλύψει και το λογοτεχνικό του ταλέντο. Ο Κώστας Καραγιώργης ανήκε στην ομάδα εκείνη στελεχών του Κομμουνιστικού Κόμματος –όπως και ο Ανδρέας Τζήμας– που ξέφευγαν από την κάστα των συνηθισμένων δογματικών στελεχών, τα οποία διηύθυναν άκαμπτα την πολιτική του ΚΚΕ κατά τρόπο που κατέληξε στον όλεθρο του ίδιου, αλλά και της χώρας. Ήταν λίγα αυτά τα στελέχη. Αλλά μόνο αυτά θα μπορούσαν να γεφυρώσουν τότε τα χάσματα και να ανταποκριθούν στις περιστάσεις. Ο Ζαχαριάδης όμως τα πέταξε έξω σαν ξένα σώματα. Η τραγωδία του Καραγιώργη, που ήταν προικισμένος και με αναμφισβήτητο ανθρωπισμό, ήταν και τραγωδία της Ελλάδας.

Ο «Παναμάς του ΟΛΠ»

Στο μεταξύ, η εντύπωση της πολιτικής σταθερότητας που είχε γεννηθεί με την κυ-

βέρνηση των τριών κομμάτων ήταν εντελώς απατηλή. Και δεν άργησε να αποκαλυφθεί η κούφια πραγματικότητα.

Ένα σκάνδαλο που ήρθε στο φως τις αρχές Οκτωβρίου του 1950 κλόνισε ισχυρότατα την κυβέρνηση. Κάποιος τέως εισπράκτορας του ΟΛΠ είχε συλληφθεί για ανωμαλίες στη διαχείριση της εκφόρτωσης άνθρακα στο λιμάνι του Πειραιά. Για τις ανωμαλίες εκείνες η κοινή βοή μιλούσε περί αληθινού «Παναμά», στον οποίο ήταν ανακατεμένοι πάρα πολλοί. Ο συλληφθείς εισπράκτορας όμως δεν εννοούσε να αποκαλύψει κανένα πρόσωπο, ίσως γιατί φοβόταν. Αλλά, στις 13 του μήνα, ένα αστυνομικό συνεργείο εισέβαλε στο σπίτι του κάνοντας λεπτομερέστατη έρευνα. Δεν βρήκαν τίποτα οι αστυνομικοί. Και ετοιμάζονταν να φύγουν άπρακτοι, όταν την τελευταία στιγμή ένας από τους αστυφύλακες που είχε ανέβει στην ταράτσα τυχαία σκόνταψε σε ένα δοχείο απορριμμάτων. Το δοχείο αναποδογυρίστηκε. Χύθηκαν έξω πολλά χαρτάκια σκισμένων επιστολών. Ο αστυφύλακας τα περισυνέλεξε χωρίς να δώσει ιδιαίτερη σημασία στο εύρημά του. Αλλά, όταν ύστερα από πολυήμερη, επίμονη προσπάθεια τα συναρμολόγησαν, βρέθηκαν μπροστά σε έναν καθρέφτη της υπόθεσης. Ήταν αλληλογραφία του εισπράκτορα με διάφορα πρόσωπα που ενέχονταν σ' αυτήν.

Έτσι, η προανάκριση και η ανάκριση βρήκαν πια άκρη. Και άρχισαν αλλεπάλληλες συλλήψεις, ενώ το κοινό βούιζε συνεχώς περισσότερο. Ακόμα και ο πρώην πρόεδρος του ΟΛΠ συνελήφθη, μολονότι χωρίς αξιόλογα στοιχεία εις βάρος του. Αλλά ο θόρυβος που άρχισε να ξεσηκώνεται μορφοποιούνταν βαθμιαία και περιέβαλλε κυρίως ένα πολιτικό κόμμα: το Λαϊκό. Επί των ημερών της κυβέρνησής του –από το 1946– κινούνταν οι καταχραστές, αν και η δράση τους είχε αρχίσει πολύ νωρίτερα.

Απομάκρυνση του Τσαλδάρη

Δεν χρειαζόταν πολλή προσπάθεια για να πολιτικοποιηθεί το ζήτημα και να στραφούν τα βέλη κατά των Λαϊκών. Και, ακόμη, δεν δυσκολεύτηκαν ορισμένοι να αναμίξουν και το όνομα του αρχηγού του κόμματος, του Ντίνου Τσαλδάρη, ανθρώπου οπωσδήποτε ανεπίληπτου και χαρακτηριστικά λευκού.

Ο Τσαλδάρης έσπευσε να υποβάλει μήνυση κατά των διασπειρόντων εις βάρος του υπαινιγμών. Και η κυριότερη εφημερίδα του Κέντρου δικάστηκε στο Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών στις 10 Νοεμβρίου. Υπήρξε μια δίκη πολύ σοβαρή και ενδιαφέρουσα. Ο Τσαλδάρης με δάκρυα ανέπτυξε την κατηγορία και ο ιδιοκτήτης της εφημερίδας λιποθύμησε όταν εξετάστηκε ως μάρτυρας ο Κωνσταντίνος Μανιαδάκης, του οποίου η εμφάνιση και η σπαρταριστή κατάθεση έκαναν ζωηρή εντύπωση. Και τελικά η εφημερίδα καταδικάστηκε. Η λευκότητα του Ντίνου Τσαλδάρη, παροιμιώδης όπως και του θείου του Παναγή Τσαλδάρη, αποδείχτηκε περίτρανα.

Αλλά –για να επαναληφθεί ένα γνώριμο ελληνικό φαινόμενο– ο θόρυβος συνεχίστηκε.

Τα αποτελέσματα, αναπόφευκτα πια, δεν άργησαν να επέλθουν.

Το πρωί της 4ης Νοεμβρίου 1950 το ελληνικό κοινό πληροφορούνταν ότι αποκτούσε την 5η κυβέρνηση μέσα σε 8 μήνες. Πρωθυπουργός πάλι ο Βενιζέλος και υπουργοί επίσης οι ίδιοι, μόνο που είχαν απομακρυνθεί ο Τσαλδάρης και οι 8 δικοί του υπουργοί. Και στις 16 Νοεμβρίου εμφανιζόταν στη Βουλή, όπου αποσπούσε ύστερα από διήμερη συζήτηση την εμπιστοσύνη της, με ψήφους 164 κατά 54.

Αν και η πλειοψηφία ήταν ευρεία, φαινόταν πως υπήρξε αποτέλεσμα της στιγμής. Η κυβέρνηση εκείνη στηριζόταν στο κενό. Κανείς δεν την έπαιρνε στα σοβαρά. Οι υποστηρικτές της ήταν έτοιμοι να την εγκαταλείψουν στην πρώτη ευκαιρία Όσο ισχυρή φαινόταν η προηγούμενη με τα τρία συμπαγή κόμματα που την απάρτιζαν, τόσο ετοιμόρροπη έδειχνε αυτή. Εξάλλου, αμέσως μετά την ψηφοφορία, 25 λαϊκοί βουλευτές κατέθεταν δήλωση ότι στο εξής θα αποτελούσαν ανεξάρτητη ομάδα με κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο τον Στ. Στεφανόπουλο. Έτσι, το Λαϊκό Κόμμα, που διαρκώς έφθινε, από την πρώτη θέση είχε πέσει στην τρίτη. Και καθιστούσε ακόμη επισφαλέστερη τη θέση της κυβέρνησης, δεδομένου ότι δεν είχε εξασφαλισμένη την υποστήριξη της νέας ομάδας του Στεφανόπουλου.

Το παράξενο όμως του κοινοβουλευτισμού της εποχής είναι πως, ενώ η ισχυρή κυβέρνηση των τριών –Βενιζέλου, Παπανδρέου, Τσαλδάρη– είχε επιζήσει μόνο 51 ημέρες, η τρεκλίζουσα κυβέρνηση των δύο επρόκειτο να διατηρηθεί έως και τις 27 Οκτωβρίου 1951, δηλαδή επί έναν ολόκληρο χρόνο. Και μάλιστα μέσα σε τεράστιες διακυμάνσεις της κοινοβουλευτικής της δύναμης, που ουσιαστικά την καθιστούσαν κάθε τόσο κυβέρνηση μειοψηφίας.

Ούτε οι ίδιοι οι αρχηγοί της –Βενιζέλος και Παπανδρέου– πίστευαν σε τόση μακροβιότητα. Αλλά ο γενικός γραμματέας του ΟΗΕ Τρήγκβε Λη, Νορβηγός που επισκέφθηκε την Ελλάδα το 1951, είπε στον Έλληνα πρωθυπουργό που ήταν έκπληκτος και αυτός από εκείνο το φαινόμενο:

> *«Μὴ σᾶς παραξενεύει, κύριε Πρόεδρε. Ἐγὼ ἤμουν ἐπὶ 14 χρόνια ὑπουργὸς τῶν Ἐξωτερικῶν τῆς Νορβηγίας, σὲ κυβέρνηση ποὺ εἶχε συνεχῶς μειοψηφία. Τέτοιες κυβερνήσεις, ποὺ ὅλοι περιμένουν νὰ πέσουν ἀπὸ ὥρα σὲ ὥρα, ὄχι σπανίως εἶναι πιὸ μακρόβιες καὶ ἀποδοτικὲς ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ στηρίζονται σὲ ἰσχυρὴ πλειοψηφία».*

Ο παράξενος αφορισμός του Τρήγκβε Λη φαινόταν να επαληθεύεται από την πράξη. Η κυβέρνηση Βενιζέλου, όχι μόνο ήταν χαλκέντερη, αλλά επιζούσε μέσα σε τρομερά διεθνή γεγονότα. Στις απαρχές ακόμη του βίου της, ο πόλεμος της Κορέας μπήκε σε φάση δεινής κρίσης.

Ενώ οι Αμερικανοί, συντρίβοντας τους Βορειοκορεάτες, διαπέρασαν όλη τη χώρα, έγινε εισβολή Κινέζων του Μάο Τσε Τουνγκ που παραλίγο να οδηγήσει σε πυρηνική σύρραξη. Ο κίνδυνος πέρασε μόνο αφού καθηλώθηκαν και οι Κινέζοι στον 38ο παράλληλο, ενώ ο πρόεδρος της Αμερικής Τρούμαν τη 13η Απριλίου 1951 έπαυε τον στρατηγό Μακάρθουρ από αρχιστράτηγο των αμερικανοκορεατικών δυνάμεων. Τον αντικαθιστούσε ο στρατηγός Ριτζγουαίη, έως τότε διοικητής της 8ης Στρατιάς στην Κορέα, και τη θέση του Ριτζγουαίη αναλάμβανε ο γνωστός μας Βαν Φλητ.

Νέο κόμμα: Το ΛΕΚ

Σ' όλο το διάστημα που η κρίση της Κορέας μαινόταν σε παγκόσμια κλίμακα, ένα πρόσωπο στην Ελλάδα συγκέντρωνε την προσοχή και το ενδιαφέρον του κοινού και των πολιτικών κύκλων: ήταν ο Παπάγος.

Κατά συνεχώς αυξανόμενους αριθμούς, πολλοί ήταν εκείνοι που προσπαθούσαν να αξιοποιήσουν την «περίπτωση Παπάγου». Μπροστά στην κρισιμότητα των περιστάσεων, ετίθετο κάθε τόσο το ζήτημα να αναλάβει εκείνος την αρχηγία μιας ομαλής ή ανώμαλης κυβέρνησης. Και ήταν πάμπολλες οι προσφορές προς τον αρχιστράτηγο να γίνουν το υπόβαθρο της εξουσίας του.

Τότε αναφάνηκε ένας νέος κομματικός οργανισμός, που κι αυτός έρρεπε πρός την αξιοποίηση του στρατάρχη. Τον Φεβρουάριο του 1951 η ομάδα Στεφανόπουλου και το Ενωτικό Κόμμα του Π. Κανελλόπουλου συνέπηξαν ενιαίο κόμμα με την επωνυμία ΛΕΚ (*Λαϊκό-Ενωτικό Κόμμα*). Την κοινή ηγεσία του αποτελούσαν οι Π. Κανελλόπουλος και Στ. Στεφανόπουλος. Ο Κ. Καραμανλής συμμετείχε στο νέο κόμμα, το οποίο τη 18η Φεβρουαρίου έκανε στη Θεσσαλονίκη την πρώτη του εμφάνιση, που υπήρξε πολύ εντυπωσιακή. Και από την αρχή τα άλλα κόμματα πίστευαν ότι το ΛΕΚ απέβλεπε «εις τον εξαναγκασμόν του στρατάρχου Παπάγου να κατέλθει εις την πολιτικήν κονίστραν» (βλ. Γρ. Δαφνή, *Σ. Βενιζέλος*, σελ. 481). Άλλωστε οι ηγέτες του ΛΕΚ αργότερα υπήρξαν κορυφαίοι επιτελείς του Παπάγου.

Επανεμφάνιση του ΙΔΕΑ

Αλλά και ο ΙΔΕΑ τότε προς την κατεύθυνση αυτή διοχέτευε τη δραστηριότητά του. Ο αντιστράτηγος Γ. Καραγιάννης στο βιβλίο του (σελ. 263-264) γράφει αποκαλυπτικά:

> *«Τὸ θέρος τοῦ 1950 ἡ πολιτικὴ ἀστάθεια καὶ ἡ συνεπεία ταύτης ὑπότονος Κρατικὴ λειτουργία, εἶναι ἔκδηλος καὶ ἀνησυχαστική. Νέα εὐρύτατη σύσκεψις στελεχῶν τοῦ ΙΔΕΑ ἔλαβε τὰς κάτωθι ἀποφάσεις:*
>
> *»α. Ὁ ΙΔΕΑ θὰ ἐξακολουθήσῃ ὑφιστάμενος, πρὸς τὸν σκοπὸν ὅπως ἐξασφαλίσῃ τὴν Ἑνότητα τοῦ Στρατεύματος καὶ ἀποτρέψῃ τὴν διείσδυ-*

σιν εἰς αὐτὸ τῆς πολιτικῆς, ὑπαρχουσῶν σαφῶν ἐνδείξεων προσπαθείας διαφόρων κομμάτων νὰ προσεταιρισθῶσιν Ἀξ/κούς.

»β. Οὐδεμία διεύρυνσις τοῦ ΙΔΕΑ νὰ γίνη διὰ μυήσεως νέων μελῶν, τῶν ἤδη ἐντεταγμένων εἰς αὐτὸν Ἀξ/κῶν, κρινομένων ὑπερεπαρκῶν διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῶν σκοπῶν του. Ἰδιαιτέρως νὰ ἀποφευχθῆ ἡ μύησις Ἀξ/κῶν νεοεξερχομένων ἐκ τῆς Στρατ. Σχολῆς τῶν Εὐελπίδων, νὰ καταβληθῆ δὲ προσπάθεια ὅπως οὗτοι ἐξακολουθήσωσι νὰ διαπνέωνται ἀπὸ τὰ ὑψηλὰ ἰδανικά, δι' ὧν ἐγαλουχήθησαν ἐν τῆ Σχολῆ.

»γ. Εἰς γενομένην πρότασιν περὶ ἀναδείξεως Ἀρχηγοῦ τοῦ ΙΔΕΑ, ἐλήφθη μὲ συντριπτικὴν πλειοψηφίαν ἡ ἀπόφασις, ὅπως οὗτος ἐξακολουθήση διοικούμενος ὑπὸ συλλογικοῦ ὀργάνου, τοῦ ἀρχαιοτέρου ἑκάστοτε τῆς Δ.Δ. κατέχοντος τὴν θέσιν τοῦ Προέδρου ταύτης. Οὗτος διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῶν ἀποφάσεων τῆς Δ.Δ. θὰ ὑπέχη θέσιν Ἀρχηγοῦ, ἀλλὰ δὲν θὰ δύναται νὰ λαμβάνη ἀποφάσεις μόνος.

»δ. Νὰ καταβληθῆ προσπάθεια ὅπως πεισθῆ ὁ Στρατάρχης Παπάγος νὰ κατέλθη εἰς τὴν πολιτικήν, χρησιμοποιουμένων πρὸς τοῦτο ὅλων τῶν μέσων ἅτινα θὰ ἠδύνατο νὰ ἐπηρεάσωσιν τοῦτον καὶ ἰδία τοῦ τύπου τῆς δεξιᾶς. Ἐμφάνισις πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον, πρὸ τοῦ Στρατάρχου ἐπιτροπῆς τοῦ ΙΔΕΑ ἐκρίθη βέβαιον ὅτι δὲν θὰ ἐτύγχανε καλῆς ἐκ μέρους του ὑποδοχῆς, λόγω τοῦ χαρακτῆρος του, ὡς μὴ δεχομένου συμβιβασμοὺς πρὸς κατωτέρους του. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον ἄλλως τε, ὁ ΙΔΕΑ οὐδεμίαν οὐδέποτε ἐπίσημον ἐπαφὴν ἔλαβεν μετ' αὐτοῦ. Κατώρθωνεν ὅμως διὰ στενῶν συνεργατῶν του νὰ ἐπηρεάζη τοῦτον πρὸς λύσεις καὶ ἀποφάσεις συμφώνως πρὸς τὰς γραμμὰς τοῦ ΙΔΕΑ αἵτινες ὅμως πάντοτε ἦσαν ἀδιάβλητοι».

Ο στρατηγός Τσακαλώτος στο σημείο αυτό εκθέτει τα πράγματα πιο σαφώς. Ας σημειωθεί ότι ο αξιωματικός αυτός, που είδαμε πόσο έντονη και ευρεία υπήρξε η δράση του στη Μέση Ανατολή και στα ελληνικά βουνά, ήταν εχθρός του ΙΔΕΑ. Στο βιβλίο του *40 Χρόνια Στρατιώτης* (Β', σελ. 398-399) στρέφεται εναντίον του με δριμύτητα και προσθέτει:

«Μοῦ ἐπρότειναν τὴν ἀρχηγίαν τοῦ Ι.Δ.Ε.Α. ὅταν ἤμουν διοικητὴς τοῦ Α' Σώματος Στρατοῦ. Τοὺς ἀπέπεμψα μὲ τὴν ἀπειλήν: "Ἂν ποτὲ σᾶς ἔχω ὑπὸ τὴν εὐθύνην μου θὰ σᾶς κτυπήσω"».

Ο στρατηγός Τσακαλώτος θεωρεί ότι υπήρχε πλήρης επαφή αρχιστράτηγου και ΙΔΕΑ. Και προσθέτει (στο ίδιο κείμενο):

«Ἀνέφερα τὴν ὕπαρξί τους (Σ.Σ. του ΙΔΕΑ) στὸν γενικὸ τότε ἐπιθεωρητὴ στρατηγὸ Βεντήρη κατὰ τὸ 1950, ὡς διοικητὴς τοῦ Σώματος.

»Τὰ ἐτόνισα στὸν μετέπειτα ἀρχηγὸν Ἐπιτελείου Γρηγορόπουλον, ὅταν ἤμην γενικὸς ἐπιθεωρητὴς Στρατοῦ.

»Παραστάσεις των εἰς τὸν Ἀρχιστράτηγον οὐδὲν καλὸν ἀπέφερον. Ὁ ΙΔΕΑ εἶχεν εὕρει τὸν ἐπίτιμον ἀρχηγόν του (Σ.Σ. τον Παπάγο), τὸν στρατιωτικὸν καὶ μέλλοντα πολιτικόν. Ὁ σκοπὸς ἐπετεύχθη. Καὶ ὁ ἐπαγγελλόμενος τὴν θρησκευτικὴν πειθαρχίαν Στρατάρχης εἰσήγαγε εἰς τὸ στράτευμα καὶ πάλιν τὴν πολιτικὴν διαμάχην, ἡ ὁποία εἶχεν ἐκλείψει...

»...Ὅταν ὁ Στρατάρχης κατέστη ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ ΙΔΕΑ, ὁ ΙΔΕΑ κατέστη ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Στρατάρχου».

Ο Παπάγος και η δικτατορία

Εκείνος όμως σιωπούσε πάντα και διάλεγε ο ίδιος κρυφά το περιβάλλον του που θα αποτελούσε την πολιτική του προπομπή. Αλλά περιορίζονταν οι φιλοδοξίες του στα κοινοβουλευτικά πλαίσια; Πολλοί νόμιζαν ότι ο άνθρωπος που πριν από δεκαπέντε χρόνια –τη 10η Οκτωβρίου 1935– καθαίρεσε εν μέση οδώ τον κοινοβουλευτικό πρωθυπουργό Παναγή Τσαλδάρη δεν θα είχε πολλούς δισταγμούς, αν χρειαζόταν, να καταλύσει τον ίδιο τον κοινοβουλευτισμό.

Ο ίδιος όμως δεν άφηνε ευκαιρία να διαψεύδει αυτές τις φήμες και να διαδηλώνει την αφοσίωσή του στη νομιμότητα. Και, μολονότι ήταν τοποθετημένος, κατά τεκμήριο τουλάχιστον, στη Δεξιά, στις 20 Φεβρουαρίου το έκανε πανηγυρικότερα με ένα κόμμα της Κεντροαριστεράς: την ΕΠΕΚ του Πλαστήρα.

Την ημέρα εκείνη τον επισκέφθηκαν στο γραφείο του τρεις βουλευτές της ΕΠΕΚ, διαμαρτυρόμενοι για συλλήψεις ομοφρόνων τους πολιτών στα Ιωάννινα από τις στρατιωτικές Αρχές. Ο Παπάγος, που τους δέχτηκε πολύ καλά και τους άκουσε με άκρα προσοχή, επωφελήθηκε για να τους δηλώσει:

«Τὰ διακηρυσσόμενα περὶ ἐξωκοινοβουλευτικῶν καὶ ἀνωμάλων λύσεων καὶ μάλιστα ὑπὸ τὰς σημερινὰς συνθήκας, τὰ θεωρῶ ὅτι πραγματοποιούμενα θὰ ἀπετέλουν τὸν τάφον τῆς Ἑλλάδος».

Το ίδιο βράδυ η ΕΠΕΚ εξέδωσε επίσημο ανακοινωθέν της, που ανέφερε όλη αυτή τη στιχομυθία. Ταυτόχρονα ο αρχισυντάκτης της εφημερίδας του κόμματος *Αλλαγή* Θεόδωρος Βώκος έσπευσε να κυκλοφορήσει έκτακτο παράρτημα με το ανακοινωθέν. Ο Παπάγος δεν το διέψευσε και συνεπώς το περιεχόμενό του πρέπει να θεωρηθεί ως αληθινό.

Βέβαια, οι επίσημες δηλώσεις δεν έχουν και τόση σημασία. Ούτε θα ήταν τόσο αφελής ο στρατάρχης, αν είχε πρόθεση δυναμικής παρέμβασης, να το διαλαλήσει εκ των προτέρων. Αλλά στην κατοπινή πολιτεία του δεν υπάρχουν ασφαλή τεκμήρια για ύποπτες προθέσεις του και δεν έχουμε ιστορικό δικαίωμα να αμ-

φισβητήσουμε την ειλικρίνεια εκείνης της διαβεβαίωσης του Παπάγου.

Παπάγος και Φρειδερίκη

Δεν έπαυε πάντως να είναι στυλοβάτης και σιωπηλός προφήτης του καθεστώτος που είχε διαμορφωθεί μετά τη νίκη του 1949. Πρωταρχική του σκέψη εκείνη τη ρευστή εποχή ήταν πώς να μην αναβιώσει ο κίνδυνος της άκρας Αριστεράς. Και προς το πρόσωπό του στρέφονταν οι προσδοκίες των περισσότερων εθνικόφρονων στελεχών του κατεστημένου.

Ο Ψυχρός Πόλεμος, ο κορεατικός πόλεμος και προπαντός ο κλεφτοπόλεμος που εννοούσε το ΚΚΕ να συντηρεί τον ενίσχυαν και τον καθιστούσαν περισσότερο περίβλεπτο και πολύτιμο. Αλλά, ενώ εμφανιζόταν ως προστάτης του κατεστημένου, βρισκόταν σε εντεινόμενη αντίθεση με ένα άλλο κατεστημένο, το ανακτορικό. Από τις αρχές του 1951 οι προστριβές του με τους αυλικούς πύκνωσαν. Και, επειδή μερικοί από τους ανθρώπους αυτούς που νόμιζε πως τον θίγουν ήταν προστατευόμενοι της Φρειδερίκης, τελικά η έξαψή του στρεφόταν εναντίον της.

Η κατάσταση εκείνη δημιουργούσε βαριά ατμόσφαιρα. Ο Παπάγος εκνευριζόταν. Ο ολύμπιος πολέμαρχος, που τα ατσάλινα νεύρα του τα θαύμαζε το περιβάλλον του, τώρα είχε αρχίσει να γίνεται ευερέθιστος όταν του μιλούσαν για τους αυλικούς και τη βασίλισσα. Αυτό που δεν συγχωρούσε στη Φρειδερίκη ήταν η παρεμβολή της στην πολιτική σκηνή. Ο Παπάγος πληροφορούνταν ότι η σημερινή βασίλισσα επιδίωκε να αναμιγνύεται στις πολιτικές ζυμώσεις. Ότι, όταν ο πρωθυπουργός ή ένας πολιτικός αρχηγός γινόταν δεκτός από τον Παύλο, κατά κανόνα προσερχόταν και η Φρειδερίκη, παρίστατο στη συνδιάλεξη και έπαιρνε ζωηρά μέρος σ' αυτήν. Και λέγεται ότι είχε πει: «Όταν εγώ συνομιλώ με τον Βασιλέα δεν επιτρέπω να παρευρεθεί και εκείνη, εκτός αν της παραχωρήσω την άδεια». Αυτή η φράση του μεταδόθηκε στη Φρειδερίκη, η οποία τού την ανταπέδωσε: «Δεν έχω καμιά διάθεση να ακούω τι λέγει ο Στρατάρχης...»

Με τέτοιους έμμεσους διαξιφισμούς, που θύμιζαν μαντινάδες, οι σχέσεις τους οξύνονταν. Αλλά η βασίλισσα δεν επηρεαζόταν από τις αντιδράσεις του Παπάγου. Δεν εννοούσε να αποτραβηχτεί στο περιθώριο. Ούτε ο Παπάγος, όμως, ούτε οι άλλοι αντίπαλοί της ήταν δυνατόν να ανέχονται τις ενέργειες της ανεύθυνης βασίλισσας. Η δυσφορία εναντίον της, στην οποία πρωτοστατούσε ο αρχιστράτηγος, φούντωνε. Και ξαφνικά, ενώ έσβηνε ο Φεβρουάριος του 1951, ένα γεγονός ήρθε να προκαλέσει την έκρηξη μιας απροσδόκητης πολιτικής και συνταγματικής κρίσης.

Η βόμβα του Διάκου

Ένας γηραιός έμπορος του Πειραιά, ο Κατραμάτος, αποτέλεσε το έναυσμα. Είχε κα-

ταδικαστεί τον Σεπτέμβριο του 1949 σε θάνατο, ως οικονομικός ενισχυτής του ΚΚΕ. Και, σύμφωνα προς τον ισχύοντα τότε νόμο, επρόκειτο να εκτελεστεί. Αλλά ξαφνικά σημειώθηκε μια παρέμβαση που δημιούργησε το θέμα, η οποία αποκαλυπτόταν ύστερα από ενάμιση χρόνο.

Την αποκάλυψη την έκανε από τις στήλες μιας πρωινής εφημερίδας στις 25 Φεβρουαρίου 1951 ο γνωστός από την 4η Αυγούστου δημοσιογράφος Ιωάννης Διάκος, που ήταν ο κυριότερος σύμβουλος και βοηθός του Ιωάννη Μεταξά. Είχε φύγει με την Κατοχή από την Ελλάδα και είχε επιστρέψει πριν από λίγο καιρό. Και ήταν γνωστό πως, όπως και ο Μανιαδάκης, ο Κοτζιάς και άλλοι παράγοντες της 4ης Αυγούστου, ανέπτυξε πάλι σχέσεις με τον πανίσχυρο τώρα αρχιστράτηγο Παπάγο, με τον οποίο συνδέονταν πολύ στην περίοδο 1936-1941.

Στην επιστολή του που έκανε τόσο πάταγο ο Διάκος ισχυριζόταν ότι, ενώ ο έμπορος που αναφέρουμε επρόκειτο να εκτελεστεί, την τελευταία στιγμή –ήταν 9 Σεπτεμβρίου 1949– κατέφθανε ένα μυστηριώδες σημείωμα στον υπουργό των Στρατιωτικών, που ήταν τότε ο Παναγιώτης Κανελλόπουλος, κοινοποιούμενο ταυτόχρονα στον διοικητή της ΑΣΔΑΝ, που ήταν αρμόδιος να διατάξει την εκτέλεση, προς τον υπουργό της Δικαιοσύνης και προς τον αρχιστράτηγο.

Το σημείωμα προερχόταν από τον διευθυντή του Πολιτικού Γραφείου του βασιλιά, Αριστείδη Μεταξά. Και διεμήνυε ότι, «καθ' υψηλήν επιταγήν» (δηλαδή κατά βασιλική διαταγή), ο έμπορος δεν θα εκτελούνταν. Έτσι, ο ατυχής εκείνος άνθρωπος, που είχε δει το χάρο με τα μάτια του, σωζόταν την έσχατη ώρα. Η σωτήρια όμως εύνοια δεν σταματούσε εδώ. Ο Διάκος έγραφε ότι ο φάκελός του κατόπιν παραπέμφθηκε παρατύπως στο Συμβούλιο Χαρίτων, το οποίο αποφάσισε τη μετατροπή της ποινής από θάνατο σε ισόβια δεσμά. Και η παράτυπη αυτή ενέργεια έγινε ξανά με την παρέμβαση του Αριστείδη Μεταξά.

Αλλά, αργότερα, ο διευθυντής του πολιτικού γραφείου του βασιλιά έκανε καινούργια παρέμβαση: έστειλε –πάντα κατά τον Διάκο– διάταγμα στο Υπουργείο Δικαιοσύνης περί μετατροπής της ποινής των ισόβιων σε 5ετή μόνο ειρκτή. Και, όταν αυτό έγινε, ξαναπαρουσιάστηκε ο Μεταξάς για να απαιτήσει να μετριαστεί ακόμα περισσότερο η ποινή του εμπόρου.

Το Συμβούλιο όμως Χαρίτων απέρριψε τη νέα αίτηση του κατάδικου. Ο υπουργός Δικαιοσύνης συμφώνησε με το συμβούλιο. Και όμως, πέτυχε ο Μεταξάς να πείσει τον βασιλιά να χαριστεί η υπόλοιπη ποινή του γηραιού κατάδικου, παρά την αντίθετη γνώμη του υπεύθυνου υπουργού και του συμβουλίου.

Αλλά τότε επενέβη ο ίδιος ο αρχιστράτηγος. Και αξίωσε να μη χαριστεί η ποινή του εμπόρου, δηλαδή να ακυρωθεί η απόφαση του βασιλιά.

Στόχος ο Αρ. Μεταξάς

Όλος αυτός ο κύκλος των ενεργειών οφειλόταν, κατά τον Διάκο, σε συνεχείς παρεμβάσεις του Αρ. Μεταξά. Αλλά η σοβαρότητα της υπόθεσης βρισκόταν σε άλλο σημείο. Ο Διάκος κατήγγειλε ότι ο βασιλιάς δεν είχε ιδέα για όλη αυτή την ιστορία και για τις ενέργειες του διευθυντή του πολιτικού του γραφείου. Ότι, δηλαδή, χωρίς την έγκριση ή γνώση του ανώτατου άρχοντα, ο Μεταξάς τον Σεπτέμβριο του 1949 ειδοποίησε τους αρμόδιους να μην εκτελεστεί ο έμπορος, δήθεν «καθ' υψηλήν επιταγήν». Και ότι –κατά τους ισχυρισμούς του Ιωάννη Διάκου πάντα– δεν είχε ιδέα και πάλι ο βασιλιάς για όλη την άλλη διαδικασία, που παραλίγο να άνοιγε τις πύλες των φυλακών για να βγει έξω ελεύθερος ο μελλοθάνατος έμπορος.

Με άλλα λόγια, ο Διάκος εκσφενδόνιζε έναν πύραυλο για να καταγγείλει στο πανελλήνιο ότι ένας ιδιώτης περιέφερε χαρτιά, με την ανεξέλεγκτη ένδειξη «καθ' υψηλήν επιταγήν», και έκανε ό,τι ήθελε. Χρησιμοποιούσε πλαστά τη βασιλική υπογραφή και ενεργούσε σαν υπερ-κυβέρνηση και ανώτατη Αρχή.

Αλλά έβγαινε και κάποιο ακόμα συμπέρασμα, πιο βαρυσήμαντο από την επιστολή του Διάκου. Τι Θρόνος ήταν αυτός, τι θεσμός ήταν αυτός, τι βασιλιάς ήταν αυτός, όταν αφήνει τους αυλικούς ασύδοτους να επεμβαίνουν παντού και εν ονόματί του να υπαγορεύουν τις προσωπικές τους θελήσεις;

Η τρομερή επιστολή του Διάκου αποτελούσε καταιγιστική άμεση επίθεση εναντίον του βασιλικού περιβάλλοντος. Ιδίως εναντίον τού υπ' αριθμ. 1 παλατιανού. Έμμεσα, δε, εναντίον του ίδιου τού βασιλιά. Και επειδή ο Διάκος ανήκε στο στενό περιβάλλον του αρχιστράτηγου, ο οποίος αρχιστράτηγος τα είχε συνεχώς με τους αυλικούς, ιδιαίτερα δε με τον Αριστείδη Μεταξά, το αβίαστο συμπέρασμα ήταν πως από τον Παπάγο ή για λογαριασμό του Παπάγου εξαπολύθηκε εκείνη η θύελλα.

Επέμβαση του βασιλιά

Τι είχε συμβεί όμως στην πραγματικότητα; Είχε ο Αριστείδης Μεταξάς αναλάβει τόσο απεριόριστη αυθαιρεσία και παρενέβη υπέρ ενός γηραιού κατάδικου εμπόρου, όπως του καταμαρτυρούσε ο Ιωάννης Διάκος;

Στην πραγματικότητα, όμως, βεβαιωνόταν από τον ίδιο τον βασιλιά ότι ο Διάκος στα όσα παρέθετε ξεκινούσε από μια εσφαλμένη αφετηρία. Ο Αριστ. Μεταξάς δεν ενέργησε εν αγνοία του Παύλου, αλλά κατ' εντολήν του. Δεν ισχυρίστηκε αυθαίρετα ότι μετέφερε «υψηλήν επιταγήν». Υπήρχε αυτή η «υψηλή επιταγή».

Το επίμαχο σημείωμα με το οποίο ζητούσε να μην εκτελεστεί ο ατυχής γηραιός έμπορος ήταν κανονικό έγγραφο, πρωτοκολλημένο, απευθυνόμενο προς τον τότε υπουργό των Στρατιωτικών Παναγιώτη Κανελλόπουλο, με κοινοποίηση στους:

υπουργό Δικαιοσύνης Γ. Μελά, αρχιστράτηγο Παπάγο και στρατιωτικό διοικητή πρωτευούσης. Το πλήρες κείμενο του εγγράφου που προκάλεσε τόσο σάλο έχει ως εξής:

«Πολιτικὸν Γραφεῖον Βασιλέως

»Ἀρ. Πρωτοκόλλου 8.443/ΥΙ

»9 Σεπτεμβρίου 1949

»Κύριον Π. Κανελλόπουλον, ὑπουργὸν Στρατιωτικῶν

»Κύριε Ὑπουργέ,

»Καθ' ὑψηλὴν Βασιλικὴν Ἐπιταγήν, ἔχω τὴν τιμὴν νὰ διαβιβάσω ὑμῖν τὴν ἐπιθυμίαν τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως, ὅπως ἀνασταλῇ ἡ ἐκτέλεσις τῶν δυνάμει τῆς ἀπὸ 6 Σεπτεμβρίου ἐ.ἔ. ὑπ' ἀριθ. 989 ἀποφάσεως τοῦ Ἐκτάκτου Στρατοδικείου Ἀθηνῶν (Τμῆμα Πειραιῶς) καταδικασθέντων εἰς θάνατον (παμψηφεί, 4/1, 3/2), μέχρις ὅτου ὑποβληθῶσι αἱ αἰτήσεις χάριτος διὰ τῆς νομίμου ὁδοῦ πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα, πρὸς τελικὴν ἀπόφασιν, συμφώνως τῷ ἄρθρῳ 39 τοῦ Συντάγματος».

Γιατί όμως ο βασιλιάς θέλησε να επέμβει για να σώσει τη ζωή του άτυχου εμπόρου;

Δεν ήταν εκείνη η πρώτη βασιλική παρέμβαση αυτού του είδους. Στη διάρκεια της σκληρής πολεμικής τριετίας, ο Παύλος απένειμε χάρη σε πολυάριθμους θανατοποινίτες. Και λεγόταν τότε ότι αρκεί να κατόρθωνε ένας κατάδικος των εκτάκτων στρατοδικείων «να σπάσει το φράγμα των τριών ημερών» –χρόνος μέσα στον οποίο εκτελούνταν οι καταδικαζόμενοι σε θάνατο– και να φτάσει η αίτησή του για χάρη μέχρι τα Ανάκτορα, οπότε εξασφάλιζε τη ζωή του. Αυτή η έκφραση είναι υπερβολική, αλλά οπωσδήποτε ο βασιλιάς είναι αναμφισβήτητο ότι κατέβαλλε προσωπικές προσπάθειες να απαλύνει τη σκληρότητα των γενικών μέτρων στις ατομικές περιπτώσεις. Και είχε σύμφωνη τη Φρειδερίκη σε εκείνη την τακτική.

Υπάρχουν πολλοί άνθρωποι που ζουν σήμερα χάρη στις ενέργειες του βασιλικού ζεύγους, οι οποίοι θα ήταν αλλιώς θύματα αδικίας απίθανων διαστάσεων.

Υπήρχε μεταξύ άλλων η περίπτωση ενός έφεδρου ανθυπολοχαγού που υπηρετούσε στο Κέντρο Βασικής Εκπαίδευσης στη Λαμία. Αλλά, χωρίς καν να έχει ιδέα, δικάστηκε ερήμην από το Έκτακτο Στρατοδικείο ότι κατέβηκε στην Κόρινθο και έκανε μαζί με άλλους ανατρεπτικές ενέργειες. Καταδικάστηκε σε θάνατο, και μια μέρα ήρθαν και τον άρπαξαν μέσα από το Κέντρο Εκπαίδευσης Λαμίας, από το οποίο ουδέποτε είχε απομακρυνθεί, για να τον κλείσουν στα κελιά των μελλοθανάτων.

Μια απελπισμένη αναφορά προς τα Ανάκτορα, συνοδευόμενη από όλα τα στοιχεία που αποδείκνυαν ότι επρόκειτο για ογκώδη δικαστική πλάνη, αν όχι για συνωνυμία, συγκλόνισε τον βασιλιά. Με σύμφωνη και τη βασίλισσα έσπευσε να σώ-

σει τον άνθρωπο την τελευταία στιγμή από το εκτελεστικό απόσπασμα. Οι υπηρεσίες του πολιτικού του γραφείου κινητοποιήθηκαν δραστήρια και με τη γνωστή διαδικασία που είχε εφαρμοστεί και στην περίπτωση του Πειραιώτη εμπόρου –αναστολή της εκτέλεσης «καθ' υψηλήν επιταγήν» και υποβολή χάριτος– επέτρεψαν στον άτυχο έφεδρο αξιωματικό να διαφυλάξει τη ζωή του.

Και για τον γιο του μεγαλέμπορου Χρυσικόπουλου, που καταδικάστηκε σε θάνατο για ανυποταξία από το Έκτακτο Στρατοδικείο Αθηνών, ο βασιλιάς επέδειξε ζωηρό ενδιαφέρον. Αλλά η περίπτωσή του είχε προκαλέσει θόρυβο και εξέγερση των στρατιωτικών κύκλων μέσα στο αποκορύφωμα του πολέμου. Και ο νεαρός θανατοποινίτης έπεφτε ένα πρωί από τις σφαίρες του εκτελεστικού αποσπάσματος. Το πρωί εκείνο ο Παύλος εθεάθη καταταραγμένος. «Το πιστεύεις ότι δεν κοιμήθηκα όλη τη νύχτα;» είπε στον Αριστείδη Μεταξά. «Και ο Θεός ξέρει πότε θα μπορέσω να κοιμηθώ ήσυχος».

Το πολιτικό γραφείο των Ανακτόρων είχε ενστερνιστεί την προσπάθεια των βασιλέων. Χωρίς τις υποκειμενικές του παρεμβάσεις, η κανονική διαδικασία των ένδικων μέσων και της τυπικής λειτουργίας του θεσμού της χάρης δεν θα αρκούσε για να ανασύρει από τις ψυχρές κάννες των εκτελεστικών αποσπασμάτων πολλούς ανθρώπους. Στην περίπτωση όμως του Πειραιώτη εμπόρου, που είχε προκαλέσει τόσο σάλο, τι είχε συμβεί;

Όταν καταδικάστηκε τον Αύγουστο του 1949, οι βασιλείς έλαβαν ένα δραματικό τηλεγράφημα από το Βίτσι. Ο γιος του εμπόρου, που υπηρετούσε σε μια μονάδα της γραμμής του πυρός, από ένα προκεχωρημένο πολυβολείο έκανε έκκληση προς τα Ανάκτορα να σωθεί ο πατέρας του. Τότε, κατ' εντολήν του Παύλου, ο Αριστείδης Μεταξάς κατέφυγε στις ενέργειες που απέσπασαν «καθ' υψηλήν επιταγήν» τον δυστυχή κατάδικο από τα νύχια του χάρου. Και όταν σε λίγο έφτασε η αίτηση χάριτος που υπέβαλε, η οποία ήταν απορριπτική, ο βασιλιάς δεν δίστασε να του την απονείμει, οχυρωμένος στην έκκληση του πολεμιστή γιου.

Η καταγγελία λοιπόν κατά του Αρ. Μεταξά δεν ευσταθούσε. Αλλά αυτό δεν είχε για τον επιστολογράφο βασική σημασία. Εκείνο που επιδίωκε ήταν ο θόρυβος εναντίον του Μεταξά και απέβλεπε να τον πλήξει καίρια και να τον απομακρύνει από τα Ανάκτορα, όπου ήταν ο κυριότερος και πιο έμπιστος σύμβουλος των βασιλέων.

Σιωπηρές εξουσίες

Το πρόβλημα όμως που προέκυπτε ήταν: μήπως πράγματι είχε σχηματιστεί κλοιός ανακτορικών γύρω από το Στέμμα, που αποτελούσε μια αληθινή αυθαίρετη «ντε φάκτο» εξουσία; μήπως αυτή την εξουσία απέβλεπαν να παραμερίσουν εκείνοι που εξαπέλυσαν την επίθεση;

Αλλά η υπόθεση ανακινούσε και σοβαρά πολιτικά προβλήματα ηθικής και συνταγματικής τάξεως.

Οι ανθρωπιστικές παρεμβάσεις των βασιλέων μέσα στην άγρια θύελλα του πολέμου ήταν συγκινητικές και αξιοσέβαστες. Και, αν έσωσαν ζωές, καλώς τις έσωσαν. Αλλά οπωσδήποτε ήταν αυθαίρετες, με πλήρη άγνοια της υπεύθυνης κυβέρνησης. Δεν δημιουργούσαν έτσι σιωπηρά μια νέα εξουσία του Θρόνου που μπορούσε να οδηγεί σε παρεμβάσεις οι οποίες δεν θα ήταν πάντα ανθρωπιστικές;

Και απέμενε το συνταγματικό θέμα αν ο βασιλιάς είχε ή όχι το δικαίωμα, με την προνομία της χάρης, να αποσπά από την αρπάγη του νόμου έναν οποιονδήποτε άνθρωπο, σε πείσμα των αποφάσεων του κράτους (Συμβούλιο Χαρίτων) και της κυβέρνησης (υπουργός Δικαιοσύνης).

Βασιλιάς και αυλικοί

Στο πρώτο θέμα, το πρόβλημα έπαιρνε μια ιδιάζουσα μορφή: αν οι ανακτορικοί σχημάτιζαν κλοιό γύρω από τον Θρόνο που δημιουργούσε μια νέα «ντε φάκτο» εξουσία, ποιος ήλεγχε, ποιος διόριζε ουσιαστικά, ποιος ευθυνόταν για τις πράξεις αυτών των υπαλλήλων; Ο βασιλιάς Παύλος έδωσε την απάντηση: την 25η Μαρτίου 1951 παραχώρησε συνέντευξη στην *Ελευθερία των Αθηνών*, στην οποία αναφερόμενος στο επίμαχο θέμα τόνιζε:

> *«Δεδομένου ὅτι τὸ δημοσίευμα ἀναφέρεται κατὰ τὸ πλεῖστον εἰς γεγονότα τῶν ὁποίων φυσικὸν εἶναι νὰ ἔχω Ἐγὼ μόνον ἄμεσον ἀντίληψιν, εὐχαρίστως δύναμαι νὰ σᾶς ἀπαντήσω ὅτι πρόκειται περὶ ἀνακριβειῶν καὶ ἀτυχῶν συλλογισμῶν. Πιστεύω ὅτι διὰ τὰ πρόσωπα τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τοὺς ἀμέσους συνεργάτας Μου, ἐν τῷ Οἴκῳ Μου, Ἐγὼ μόνον εἶμαι ἁρμόδιος νὰ κρίνω οὐδὲ ἐννοῶ ἀνάμιξιν ἢ ὑπόδειξιν τρίτων».*

Ο Παύλος έτσι έδειχνε ότι εννοούσε να κυβερνά, αν όχι τη χώρα, τουλάχιστον το παλάτι του, χωρίς κανέναν έλεγχο του κυρίαρχου λαού μέσω της κυβέρνησης. Άρα το ανακτορικό περιβάλλον θα παρέμενε μια «ντε φάκτο» κατάσταση, η οποία αναπότρεπτα θα δημιουργούσε μια «ντε φάκτο» εξουσία.

Για τις παρεμβάσεις του βασιλιά δεν δινόταν τότε καμιά απάντηση. Σιωπηρά οι μέχρι την εποχή εκείνη κυβερνήσεις τις ανέχονταν, με το δικαιολογητικό ότι ήταν ωφέλιμες για το δημόσιο συμφέρον. Τι θα συνέβαινε όμως όταν αποδεικνυόταν ότι μια παρέμβαση του ανεύθυνου βασιλιά ήταν επιβλαβής ή και ολέθρια; Κανείς δεν θα μπορούσε να την αποτρέψει προληπτικά, εφόσον δεν θα τερματιζόταν αυτή η νέα «ντε φάκτο» βασιλική εξουσία που δεν την προέβλεπαν ούτε το σύνταγμα ούτε οι νόμοι.

Η προνομία της χάριτος

Και έμενε το θέμα της προνομίας της χάριτος. Στο σημείο αυτό διεξήχθη μακρά συζήτηση στη Βουλή τη 2α Μαρτίου 1951. Όλα τα κόμματα, χωρίς να εξαιρείται η Δημοκρατική Παράταξη, καυτηρίασαν τη δημοσιογραφική επίθεση κατά των Ανακτόρων και τάχθηκαν αλληλέγγυα προς τον Θρόνο. Όσον αφορά όμως την προνομία, η κυβέρνηση κάλυψε την παρέμβαση του βασιλιά υπέρ του εμπόρου. Ανέλαβε δηλαδή η ίδια την ευθύνη για ό,τι έγινε. Στο ερώτημα δε: «Δικαιούται ο βασιλιάς να χορηγήσει χάρη, έστω και σε πείσμα των κυβερνητικών αποφάσεων;» απάντησε έμμεσα, όχι ο τότε υπουργός Δικαιοσύνης, αλλά ο διευθύνων το υπουργείο τις ημέρες της βασιλικής χάριτος προς τον Κατραμάτο, Θεμ. Τσάτσος.

Είπε ο Θ. Τσάτσος:

> *«Ὑπέβαλα εἰς τὸν βασιλέα τὸν φάκελλον Κατραμάτου μὲ εἰσήγησιν νὰ μὴν τοῦ χορηγηθῇ χάρις. Ὅταν εἶδα ὅτι ὁ βασιλεὺς παρὰ ταῦτα τοῦ τὴν ἐχορήγησε, ἐπληροφορήθην ὅτι τὸ ἔκαμε διότι ἐν τῷ μεταξὺ ἔλαβε τὴν ἔκκλησιν τοῦ υἱοῦ Κατραμάτου ἀπὸ τὴν γραμμὴν τοῦ πυρός. Κατόπιν τοῦ νέου τούτου στοιχείου ἐπανεξετάσας τὴν ὑπόθεσιν, συνεφώνησα μὲ τὴν γνώμην τοῦ βασιλέως καὶ ὑπέγραψα τὴν χάριν».*

Με τη δήλωση όμως εκείνη που έγινε δεκτή από τη Βουλή με επευφημίες δινόταν μια ερμηνεία που καθιστούσε τη βασιλική προνομία της χάριτος γράμμα νεκρό. Γιατί, εφόσον μόνο αν συμφωνούσε και συνυπέγραφε ο υπεύθυνος υπουργός ίσχυε η βασιλική προνομία, έπαυε αυτή να έχει ουσιαστική σημασία. Αργότερα ανέκτησε σιωπηρά την ουσία της. Προς το παρόν, πάντως, με την ερμηνεία που δόθηκε στη Βουλή, το Στέμμα υφίστατο μια μικρή ήττα. Διατηρούσε όμως τα οχυρά του στο παλάτι και στις «ντε φάκτο» σιωπηρές παρεμβατικές του εξουσίες. Και θα χρειαζόταν ένας κυβερνήτης με πολύ κύρος και με πολύ σθένος για ν' αποπειραθεί να τις καταργήσει.

Σε όλο εκείνο τον σάλο, ο Παπάγος παρέμεινε σιωπηλός και ανέκφραστος. Αλλά γενική ήταν η πεποίθηση των πολιτικών κύκλων ότι, αν ο ίδιος δεν εξαπέλυε από τα παρασκήνια εκείνη τη θύελλα, πάντως στόχος του ήταν και εξακολουθούσε να παραμένει το ανακτορικό περιβάλλον. Και όσοι γνώριζαν το πείσμα του στρατάρχη δεν αμφέβαλλαν ότι δεν θα κατέθετε ποτέ τα όπλα.

Η άγρυπνη παρακολούθηση των συμβαινόντων στα Ανάκτορα από τον Παπάγο καταφάνηκε λίγες ημέρες αργότερα. Επρόκειτο να διοριστεί αρχηγός του στρατιωτικού οίκου του βασιλιά. Τη θέση αυτή την κατείχε ο στρατηγός Καράσσος, που είχε ανακληθεί από την εφεδρεία. Και, επειδή ζήτησε να επανέλθει στην αποστρατεία, ο Παύλος θέλησε να προσλάβει στη θέση του τον αντιστράτηγο Κωνσταντίνο Βεντήρη, ο οποίος επίσης είχε ανακληθεί από την εφεδρεία.

Βεντήρης και Παπάγος

Τα τελευταία χρόνια ο βασιλιάς είχε στενές σχέσεις με τους δυο αδελφούς Βεντήρη, τον Γεώργιο και τον Κωνσταντίνο. Ο πρώτος ήταν ο γνωστός ιστορικός συγγραφέας (*Η Ελλάς του 1910-1920*). Άλλοτε υπέρμαχος της αβασίλευτης δημοκρατίας, κατά και μετά την Κατοχή έκρινε ότι οι συνθήκες μεταβλήθηκαν, ότι οι ταξικοί αγώνες πρυτάνευαν και ότι στο εξής ο θεσμός της βασιλευόμενης δημοκρατίας ήταν αναγκαίος για την άμυνα του κοινωνικού καθεστώτος. Στις αντιλήψεις εκείνες ευθυγραμμίστηκε μαζί του και ο αδερφός του στρατηγός Βεντήρης. Υπήρχε και τρίτος αδελφός, ο δημοσιογράφος Νίκος Βεντήρης, ο οποίος επίσης ακολουθούσε τους δύο πρώτους στους νέους τους προσανατολισμούς. Ο βασιλιάς Παύλος εκτιμούσε εξαιρετικά τους αδελφούς Βεντήρη. Χρησιμοποιούσε ήδη τον Γεώργιο ως ανεπίσημο σύμβουλό του και ήθελε να έχει κοντά του τον Κωνσταντίνο, σαν αρχηγό του στρατιωτικού του οίκου. Αλλά οι δυο αδελφοί δεν έτρεφαν φιλικά αισθήματα προς τον Παπάγο. Το γνώριζε και εκείνος. Και αντιτάχτηκε τόσο αποφασιστικά στην τοποθέτηση του στρατηγού Βεντήρη στα Ανάκτορα, ώστε ο βασιλιάς και ο πρωθυπουργός αναγκάστηκαν να υποχωρήσουν.

Τέσσερις μέρες νωρίτερα, στις 8 Μαρτίου, είχε ήδη αποστρατεύσει τον Κωνσταντίνο Βεντήρη, που μετά τη λήξη των επιχειρήσεων τοποθετήθηκε Γενικός Επιθεωρητής του Στρατού. Μαζί του αποστράτευε και τους στρατηγούς Τζονάκη, Γκαγκούρη, Περιβολιώτη, Παναγόπουλο, Παπαγεωργίου, ενώ δεχόταν να αποσυρθεί κατόπιν αιτήσεώς του ο πιστός του στρατηγός Κοσμάς, αρχηγός του ΓΕΣ.

Για την ιστορική λεπτομέρεια αναφέρουμε ότι την ημέρα ακριβώς που γίνονταν οι αποστρατείες των ανώτατων αυτών αξιωματικών ένας ακόμα στρατηγός εξέλειπε χωρίς να ευθύνεται ο Παπάγος: ο διοικητής της VII Μεραρχίας υποστράτηγος Δ. Λάιος. Πέθανε ξαφνικά. Και υπάρχει μια σειρά παράδοξων συμπτώσεων που αφορά αυτή τη μεραρχία, για τις οποίες ο στρατηγός Θρ. Τσακαλώτος γράφει (στο βιβλίο του, Β', 98):

> *«Ἡ VII Μεραρχία, κατὰ περίεργον τῆς Μοίρας ἀπόφασιν, παρουσίασε τὸ ἐκπληκτικὸν φαινόμενον νὰ σφραγίζη διὰ τοῦ θανάτου ἢ ἀποτυχίας πάντα διοικήσαντα αὐτὴν κατὰ καιρούς. Εἰς τὸν δρόμον τῆς σταδιοδρομίας των εὗρισκον τὸν θάνατον. Ἰδοὺ ἡ μοιραία σειρὰ τῶν ἀτύχων διοικητῶν της: Χατζηανέστης (ἐτυφεκίσθη), Κοιμήσης (ἐτυφεκίσθη), Παπαστεργίου (ἐδολοφονήθη), Κώτσαλος (ἐκάη), Ἀσημακόπουλος (ἐφονεύθη ὑπὸ νάρκης) καὶ ἕτεροι δύο Μέραρχοι εἶχαν τὴν αὐτὴν τύχην.*
>
> *»Ἀνέφερα τὴν γρουσουζιὰν ταύτην εἰς τὸν ἀείμνηστον Στρατάρχην, τῆς μετέβαλε τὸ ὄνομα καὶ σταμάτησε τὸ κακό!»*

Ο Παπάγος στη θέση των απομακρυνόμενων αναδείκνυε νέα στρατιωτική ηγεσία.

Προήγαγε σε αντιστράτηγους τους υποστράτηγους Ζαΐμη, Μανιδάκη, Βασιλά, Μπαλοδήμο, Κετσέα και τους τοποθετούσε στις διοικήσεις-κλειδιά. Αρχηγός του Γεν. Επιτελείου αναλάμβανε ο διοικητής του Γ' Σώματος Στρατού στρατηγός Γρηγορόπουλος και γενικός επιθεωρητής ο στρατηγός Τσακαλώτος.

Έτσι μαζί με τους άλλους είχε τεθεί στο περιθώριο ο Κωνσταντίνος Βεντήρης – ο Παπάγος δεν θα τον άφηνε να αναδυθεί πάλι στην επιφάνεια της δύναμης, και μάλιστα δίπλα στον βασιλιά.

Ο Κοτζιάς δήμαρχος Αθηναίων

Για ένα διάστημα όμως συνήφθη σιωπηρή ανακωχή στον πόλεμο κατά των Ανακτόρων, χάρη σε ένα σοβαρό πολιτικό γεγονός: στις 15 Απριλίου διεξήχθησαν οι πρώτες μετά την ειρήνη δημοτικές εκλογές. Το χαρακτηριστικό τους ήταν πως ψήφιζαν και οι γυναίκες. Αρκετές ημέρες προηγούμενα είχε ψηφιστεί, ύστερα από θυελλώδη συζήτηση, νομοσχέδιο που παρείχε εκλογικά δικαιώματα στο γυναικείο φύλο, στα δημοτικά και κοινοτικά πλαίσια. Προηγουμένως απορρίφθηκε κατόπιν πεισματικής ψηφοφορίας (72 κατά 64) τροπολογία του Κ. Μανιαδάκη να μην έχουν οι γυναίκες το δικαίωμα του εκλέγεσθαι. Εκείνο ήταν το πρώτο βήμα της Ελληνίδας προς τον εκλογικό στίβο, ύστερα από τη μακρά πολιτική της δουλεία.

Όλα τα κόμματα διακήρυξαν ότι δεν έδιναν πολιτική χροιά σ' αυτές τις εκλογές. Αλλά κατά βάθος επηρεάστηκαν σοβαρά από την πολιτική τοποθέτηση των υποψηφίων. Και παρουσίασαν πολλές εκπλήξεις. Η πιο μεγάλη ήταν η θριαμβευτική επιτυχία του Κ. Κοτζιά ως δημάρχου Αθηναίων. Ο γιγαντόσωμος τεταρτοαυγουστιανός, που τα δέκα χρόνια της πολιτικής του έκλειψης δεν είχαν μειώσει την επιβλητικότητα της μορφής του, συγκέντρωσε το 51,5% των ψήφων. Επί 169.970 ψηφισάντων στην Αθήνα, πήρε 99.091 ψήφους, ενώ ο Σταμάτης Μερκούρης μόνο 32.805, ο Σπηλιόπουλος της Αριστεράς 25.748 και ο Γονατάς μόλις 4.335.

Η έκπληξη ήταν γενική. Αν και είχε παρατηρηθεί ένα ρεύμα τις τελευταίες ημέρες, κανείς δεν φανταζόταν τη δύναμή του. Εκείνο τον καιρό είχε ιδρυθεί στην Ελλάδα ο οργανισμός «Ελληνικόν Ινστιτούτον Γκάλλοπ». Και είχε κάνει την πρώτη του βυθομέτρηση με θέμα τις δημοτικές εκλογές. Τα αποτελέσματα της δειγματοληψίας του έφερναν τον Κοτζιά με 53% και τον Μερκούρη με 30%. Ελάχιστα απείχαν από την πραγματικότητα και θα αποτελούσαν μια πρώτης τάξεως επιτυχία και διαφήμιση για την αρτιγέννητη επιχείρηση. Αλλά οι ιδιοκτήτες της δυσπιστούσαν: «Θα γελοιοποιηθούμε», έλεγαν. «Ο Κοτζιάς να έρθει πρώτος με τόσο τρομερό ποσοστό; Αδύνατον...»

Και δημοσίευσαν τα αποτελέσματα αλλοιωμένα, για να «μη γελοιοποιηθούν».

Το βράδυ της Κυριακής ο Κοτζιάς, πανευτυχής, διαπίστωνε τη νίκη του. Είχε γι'

αυτόν ιδιαίτερη σημασία, γιατί αποκάλυπτε ότι η 4η Αυγούστου, δέκα χρόνια μετά τον εξαφανισμό της, διατηρούσε κάποια επιρροή στον λαό, που την είχε πρώτα πιστοποιήσει η ανάδειξη του Κ. Μανιαδάκη ως βουλευτή. Όταν τον ρώτησαν: «Τι θα κάνεις, δήμαρχε, τώρα;» «Χρειάζομαι λεφτά», είπε. «Λοιπόν, θα φορέσω φουστανέλες και θα πάω στην Αμερική να μαζέψω...»

«Εγώ είμαι βενιζελικιά»

Τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών ενθάρρυναν πολλούς στην προσπάθεια να διαλυθεί η ρευστή και κατατεμαχισμένη Βουλή του 1950 και να ενεργηθούν νέες εκλογές. Και θα διαλυόταν πολύ γρήγορα, αν δεν υπήρχε ανάγκη να παραταθεί ο βίος της, έως ότου τα κόμματα συμφωνήσουν και ψηφιστεί νέος εκλογικός νόμος. Αλλά ουσιαστικά η χώρα είχε μπει πια σε προεκλογική περίοδο. Και το ερώτημα που είχε αναπηδήσει τόσο έντονο στις παραμονές των εκλογών του 1950 επανερχόταν πάλι: «Τι θα κάνει ο Παπάγος; Θα πολιτευτεί;»

Ο ίδιος τηρούσε πάντα στάση Σφίγγας, τροφοδοτώντας με επιμέλεια το μυστήριο που τον περιέβαλλε. Και οι ανησυχίες ξαναζωντάνεψαν. Δεν τις απέκρυπτε μάλιστα η Φρειδερίκη, που συχνά τις εκμυστηρευόταν στον πρωθυπουργό Σοφοκλή Βενιζέλο.

Εδώ και ένα τουλάχιστον χρόνο, οι σχέσεις της βασίλισσας με τον Βενιζέλο ήταν πολύ εγκάρδιες και εμπιστευτικές. Μολονότι συμπαθούσε ολοένα περισσότερο τον Πλαστήρα, η Φρειδερίκη προσέβλεπε στον αρχηγό των Φιλελευθέρων, ως προς μια προσωπικότητα στην οποία μπορούσε να στηριχτεί καθ' όλα. Δεν έκρυβε μάλιστα δημόσια την προτίμηση που του έδειχνε, κατά τρόπο που θεωρούνταν υπερβολικός. Και ένα επεισόδιο είναι πολύ χαρακτηριστικό:

Τον Απρίλιο του 1950 ο Βενιζέλος, όπως είδαμε, ήταν και τότε πρωθυπουργός με αντιπρόεδρο της κυβέρνησης και υπουργό Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας τον Παναγιώτη Κανελλόπουλο. Τότε έτυχε η Φρειδερίκη να μεταβεί στη Λάρισα για να εγκαινιάσει ένα από τα ιδρύματά της και παρακάθισε σε γεύμα πρός τιμήν της που έδωσε ο διοικητής του Σώματος Στρατού. Η βασίλισσα καθόταν ανάμεσα στους υπουργούς Αθανασιάδη-Νόβα της Παιδείας και Γκλαβάνη της Πρόνοιας που τη συνόδευαν. Και ήταν ζωηρότατη και ευθυμότατη. Κάποια στιγμή η φιλόφρων επιτραπέζια συνομιλία επεκτάθηκε στην πολιτική και στο μέλλον της κυβέρνησης και η βασίλισσα έπαιρνε αμέριμνα μέρος σαν να ήταν και η ίδια πολιτικό πρόσωπο.

Τη συνέχεια τη δίνει ο τότε υπουργός Πρόνοιας Τζων Γκλαβάνης σε αφήγησή του προς τον γράφοντα, που δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών την 21η Ιουλίου 1972:

«Ξαφνικά, τὴν ἀκούσαμε νὰ λέγῃ μὲ ἔμφασι καὶ ζωηρότητα, γαλλικά: "Ἐγὼ εἶμαι βενιζελικιά".

»Τόσον ὁ Ἀθανασιάδης-Νόβας, ὅσον καὶ ἐγώ, τὰ χάσαμε. Ἡ βασίλισσα νὰ παίρνῃ τέτοια προσωπικὴ πολιτικὴ θέσι καὶ μάλιστα τόσο ἀπερίφραστα. Ἔσκυψα, λοιπόν, διακριτικὰ πρὸς αὐτὴν ὅπως καθόμουν δίπλα της καὶ σὲ χαμηλὸ τόνο τῆς εἶπα, ὥστε νὰ μὴν ἀκουσθῇ ἀπὸ τοὺς ἄλλους:

»"Μεγαλειοτάτη, μὲ ὅλον τὸν ὀφειλόμενον σεβασμόν, ἐπιτρέψατέ μου νὰ παρατηρήσω ὅτι οἱ Ἕλληνες Βασιλεῖς εἶναι ὑπεράνω προσώπων, κομμάτων καὶ καταστάσεων. Συνεπῶς, αἱ προτιμήσεις σας ὑπάρχει φόβος νὰ δημιουργήσουν παρεξηγήσεις".

»Ἡ Φρειδερίκη συναισθάνθηκε ἀμέσως τὸ ἀτόπημά της. Μοῦ ἔριξε μιὰ εὔγλωττη ματιὰ καὶ δὲν συνέχισε γιὰ ποιό λόγο ἦταν βενιζελικιά».

Παπάγος: το φόβητρο

Ένα χρόνο ύστερα από εκείνη την αυθόρμητη (ίσως και εσκεμμένη) εκδήλωσή της, η βασίλισσα έδειχνε ότι εξακολουθούσε να είναι «βενιζελικιά». Και στον Σοφοκλή Βενιζέλο εξέφραζε με άνεση τα αισθήματα και τις σκέψεις της. Σ' αυτόν εκμυστηρευόταν και τις ανησυχίες της για την κάθοδο του Παπάγου στην πολιτική. Η Φρειδερίκη έβρισκε ως εξασφάλιση για την περίπτωση αυτή να καθιερωθεί το αναλογικό σύστημα για τις εκλογές. Το ίδιο σκέφτονταν και πολλοί πολιτικοί κύκλοι. Ο Παπανδρέου, μάλιστα, στις 17 Μαΐου 1951 διένειμε μια ανακοίνωση στις εφημερίδες που απερίφραστα έθετε το ζήτημα:

> *«Ὁ κ. Γ. Παπανδρέου δὲν ἀπέκρυψεν ὅτι ἡ τροποποίησις τοῦ ἰσχύοντος ἐκλογικοῦ νόμου (δηλαδὴ τῆς ἀναλογικῆς) περικλείει τὸν κίνδυνον τὸν ὁποῖον διατρέχει ὁ πολιτικὸς κόσμος ἐκ τῆς καθόδου τοῦ στρατάρχου Ἀλεξάνδρου Παπάγου εἰς τὴν ἐπικειμένην ἐκλογικὴν ἀναμέτρησιν, παρὰ τὸ πλευρὸν τοῦ ὁποίου θὰ ἐνταχθοῦν εὐρύταται λαϊκαὶ μᾶζαι, εἰς τρόπον ὥστε ὁ στρατάρχης (μὲ ἕνα ἰσχυρὸν ἐκλογικὸν σύστημα) θὰ δυνηθῇ νὰ συγκεντρώσῃ τὴν πλειοψηφίαν τῶν βουλευτικῶν ἑδρῶν τῆς νέας Βουλῆς».*

Και με την ίδια ωμή ειλικρίνεια ο Παπανδρέου κατέληγε:

> *«Ἐλπίζω ὅτι διατηρουμένης τῆς ἀναλογικῆς ὡς ἔχει, θὰ ἀποτραπῇ ἡ κατὰ τοῦ πολιτικοῦ κόσμου ἀπειλὴ ἀπὸ τὴν ἀνάμιξιν τοῦ στρατάρχου εἰς τὰς ἐκλογάς».*

Η ανακοίνωση έκανε εντύπωση. Αποκάλυπτε τις σκέψεις όλων. Αλλά ταυτόχρονα καθιστούσε τον Παπανδρέου ύποπτο ότι εκμεταλλευόταν το φάσμα του Παπάγου για να εξασφαλίσει το σύστημα της αναλογικής που τον συνέφερε κομματικά.

Αντιστρόφως, όσοι είχαν συμφέρον από ισχυρότερο πολιτικό σύστημα, όπως η ενισχυμένη αναλογική, προσπαθούσαν να διαλύσουν αυτό το φόβητρο. Και η εφημερίδα *Αλλαγή*, που ανήκε στην ΕΠΕΚ, την επομένη έσπευσε να απαντήσει στην ανακοίνωση του Παπανδρέου:

> *«Ὁ κ. Γ. Παπανδρέου καταφεύγει εἰς τὸ τέχνασμα ὅτι δῆθεν... θέλει νὰ προστατεύσῃ τὸν πολιτικὸν κόσμον ἀπὸ ἐνδεχομένην κάθοδον τοῦ κ. Παπάγου εἰς τὰς ἐκλογάς... Ἀλλὰ δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἔνδειξις ὅτι ὁ στρατάρχης ἀπεφάσισε νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν ἀρχηγίαν τοῦ στρατοῦ διὰ νὰ ἀναμιχθῇ εἰς τὴν πολιτικήν. Συνεπῶς, οἱ κίνδυνοι τοὺς ὁποίους ἐπικαλεῖται ὁ κ. Παπανδρέου εἶναι φανταστικοί».*

Όλα περιστρέφονται, λοιπόν, γύρω από τον Παπάγο. Σιωπηρά, είχε καταστεί ο άξονας της πολιτικής ζωής προτού ακόμα εκδηλώσει τις προθέσεις του.

Θα τις αποκάλυπτε έμπρακτα ο ίδιος πολύ σύντομα. Αλλά σαν πρώτη φάση των προθέσεών του έμελλε να ανανεώσει τον πόλεμο κατά των Ανακτόρων και να ακολουθήσει μια σειρά δραματικών γεγονότων που συγκλόνισαν την Ελλάδα.

Ο Παπάγος παραιτείται

Το απόγευμα της 28ης Μαΐου 1951 μια φήμη αναστάτωσε την Αθήνα: ο Παπάγος παραιτήθηκε. Για τους δημοσιογράφους, που πρώτοι την πληροφορήθηκαν, και για το κοινό, σήμαινε: ο Παπάγος κατεβαίνει στον πολιτικό στίβο. Τι ακριβώς είχε συμβεί; Νά πώς έχουν τα γεγονότα:

Το μεσημέρι εκείνης της ημέρας ο πρωθυπουργός Σοφ. Βενιζέλος μόλις είχε επιστρέψει από τη Μυτιλήνη, όταν δέχτηκε μια πολύ σοβαρή και απροσδόκητη επίσκεψη. Ήταν ο αρχιστράτηγος που έφτανε με συννεφιασμένη αλλά και αποφασιστική όψη. Μολονότι η έκτακτη εκείνη άφιξη έκανε τον Βενιζέλο να αναμένει κάτι το σοβαρό, έμεινε έκπληκτος από αυτό που άκουσε από το στόμα του Παπάγου:

> *«Κύριε Πρόεδρε, ἔρχομαι νὰ ἀναγγείλω πρὸς τὴν κυβέρνησιν ὅτι ὑποβάλλω τὴν παραίτησίν μου ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ἀρχιστρατήγου».*

Και στον έκπληκτο πρωθυπουργό εξήγησε ότι αποχωρούσε από τον στρατό για λόγους υγείας αλλά και για λόγους ευθιξίας. Του έτεινε δε μια επιστολή που προερχόταν από τον στρατιωτικό ακόλουθο στην Ουάσιγκτον υποστράτηγο Γ. Κετσέα. Ο στρατηγός έγραφε στον αρχιστράτηγο και του κατήγγειλλε ότι ο διευθυντής του πολιτικού γραφείου του βασιλιά Αριστείδης Μεταξάς βρισκόταν τον τελευταίο μήνα στην Ουάσινγκτον με ορισμένη αποστολή. Και ότι καταχρώμενος της ιδιότητάς του ερχόταν σε επαφή με υψηλούς πολιτικούς και στρατιωτικούς κύκλους της Αμερικής, στους οποίους εκφραζόταν πολύ εχθρικά για τον αρχιστράτηγο, βεβαιώνοντας ταυτόχρονα ότι προσεχέστατα επρόκειτο να αντικατασταθεί.

Το διάβημα των στρατηγών

Ο στρατάρχης ήταν έξαλλος από οργή. Ο Βενιζέλος προσπάθησε να τον κατευνάσει, αλλά μάταια. Τότε έσπευσε στα Ανάκτορα και με τον βασιλιά συζήτησαν το θέμα, αντιλαμβανόμενοι τον κίνδυνο που συνεπαγόταν η αποδέσμευση του Παπάγου από τον στρατό. Αποφάσισαν με κάθε τρόπο να τον πιέσουν για να αποσύρει την παραίτησή του. Αλλά ήδη εκείνος είχε αποσυρθεί στο σπίτι του στην Εκάλη, αφού ανακοίνωσε την αμετάκλητη απόφαση της παραίτησής του στους στενούς του συνεργάτες υποστράτηγους Κιτριλάκη και Δόβα.

Στο σημείο αυτό δίνει την εξιστόρηση των γεγονότων που ακολούθησαν ο στρατηγός Θρ. Τσακαλώτος (στο ίδιο βιβλίο του, Β', σελ. 400):

«Ὁ ὑπαρχηγός του στρατηγὸς Κιτριλάκης τὴν ἀνεκοίνωσε (σ.σ.: την απόφαση παραιτήσεως) εἰς τὸν στρατηγὸν Πεντζόπουλον πρῶτον, εἰς ἐμὲ καὶ τὸν στρατηγὸν Τσιγγούνην δεύτερον, μὲ τὴν σύστασιν, ὅτι πρέπει νὰ καταφύγωμεν εἰς πίεσιν, δυναμικὴν ἐνέργειαν, ἵνα ἐκβιάσωμε τὴν παραμονὴν τοῦ Στρατάρχου. Μόλις ἐβεβαιώθην περὶ τῆς παραιτήσεώς του, ἀπήντησα: "Ἐφ' ὅσον παρητήθη ὁ Στρατάρχης, παραμένει ὑπεύθυνος ὡς ἀρχηγὸς τοῦ Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ ὁ ἀντιστράτηγος Γρηγορόπουλος. Θὰ συνεννοηθοῦμε ἀμέσως καὶ θὰ κληθῇ τὸ Ἀνώτατον Στρατιωτικὸν Συμβούλιον, μὲ σκοπὸν τὴν παρουσίασίν μας εἰς τὸν Στρατάρχην, πρὸς παράκλησιν νὰ μὴ παραιτηθῇ".

»Ὁ στρατηγὸς Κιτριλάκης ἐτόνισε, προσκαλέσας ὡς ἐπίκουρον καὶ τὸν βοηθόν του, ὑποστράτηγον τότε, Κων. Δόβαν, ὅτι ὁ Στρατάρχης δὲν θὰ μᾶς δεχθῇ. Ἀπήντησα ὅτι "ἡμεῖς θὰ ἐπιχειρήσωμεν, θὰ κάμωμεν τὸ καθῆκον μας".

»Ἐκλήθη ἀμέσως ὁ Α/ΓΕΣ Γρηγορόπουλος καὶ ἐν συνεχείᾳ τὸ Ἀνώτατον Στρατιωτικὸν Συμβούλιον (Γρηγορόπουλος-Τσακαλῶτος-Κιτριλάκης-Τσιγγούνης-Ζαΐμης-Μανιδάκης-Κετσέας-Βασιλᾶς) καὶ μετὰ διεξοδικὴν συζήτησιν, ἀπεφασίσθη ἡ μετάβασις παρ' αὐτῷ ἀντιπροσωπείας, ἐκ τῶν τριῶν ἀρχαιοτέρων, Γρηγοροπούλου, Τσακαλώτου, Τσιγγούνη, μὲ σκοπὸν νὰ τὸν μεταπείσωμε· εἰς ἀντίθεσιν τοῦ στρατηγοῦ Κιτριλάκη καὶ ἐμμονήν του διὰ πίεσιν τοῦ Ἀνωτάτου Στρατιωτικοῦ Συμβουλίου, ἔλαβε οὗτος ἔντονον ἀπάντησιν τοῦ στρατηγοῦ Γρηγοροπούλου: "Τί θέλεις, νὰ κάμωμεν ἐπανάστασιν;", ὁπότε καὶ ἠναγκάσθη νὰ ἀποχωρήσῃ.

»Μετέβημεν οἱ ἀντιπρόσωποι-ἀντιστράτηγοι κατὰ τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας εἰς Ἑκάλην. Ἐκεῖ ἤρχισε μιὰ δραματικὴ ἔκκλησις ἐκ μέρους μας. Κατεβλήθη ἐξ ὅλων μας προσπάθεια μεταπείσεώς του. Πρῶτος ὡμίλησε ὁ Γρηγορόπουλος, ἐν συνεχείᾳ, μὲ κάποια τυπικότητα, ὁ στρατηγὸς

Τσιγγούνης. Συνέχισα ἐγὼ τονίσας: "Δὲν ἤλθαμε ἐδῶ ὡς ὑφιστάμενοί σας μόνον, ἀλλὰ καὶ ὡς συμπολεμισταί σας, ὡς φίλοι σας. Ἡ παραίτησίς σας, καθ' ὃν τρόπον γίνεται, θὰ ἔχη τρομερὸν ἀντίκτυπον εἰς τὸ Στράτευμα. Δὲν πρέπει νὰ αὐταπατώμεθα, κανεὶς δὲν ἔχει τοὺς ὤμους του τόσον γερούς, ὥστε νὰ βαστάση τὸ βάρος τῆς διαδοχῆς. Πρέπει νὰ μείνετε". Καὶ ὅταν μοῦ ἐτόνισεν, ὅτι οἱ φόβοι μου εἶνε ὑπερβολικοί, μᾶς ἠρίθμησε καὶ τὰ παράπονά του πρὸς τὸν Βασιλέα, τοῦ ὑπέμνησα: "Σεῖς ἀγαπᾶτε τὸν Βασιλέα". "Ἀμφιβάλλεις", μοῦ λέγει. "Ἀκριβῶς, διότι δὲν ἀμφιβάλλω, ἀπαντῶ, νομίζω ὅτι ὁ Βασιλεὺς γιὰ τὰ τυχὸν δίκαια παράπονά σας θὰ σᾶς ἀκούση". Καὶ τότε ἀποστομωτικά: "Ἄκουσε, Τσακαλῶτε, ἔχω καὶ ἐγὼ τὰ πείσματά μου".

Από την πόρτα της υπηρεσίας

»Σ' ἐκείνην τὴν στιγμὴν τοῦ ἀνέφερεν ὁ ὑπασπιστής του, ὅτι προσήρχετο ὁ τότε πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως Βενιζέλος, διὰ νὰ τὸν ἰδῆ. Μᾶς ὡδήγησε ἀπὸ τὴν πόρταν τῆς ὑπηρεσίας, πρὸς ἀποφυγὴν συναντήσεώς μας μὲ τὸν Βενιζέλον. Ἐκδήλωσις χειρονομίας αὐστηρᾶς πειθαρχίας!! ν' ἀποκρυβῆ τὸ διάβημά μας. Ὅμως ἡμεῖς πρὶν φύγωμεν, ἐζητήσαμεν τὴν ἄδειάν του νὰ καταφύγωμεν εἰς τὸν Βασιλέα. Ἡ ἀπάντησίς του: "Κάμετε ὅ,τι θέλετε"».

Το ίδιο εκείνο απόγευμα συγκαλούνταν εκτάκτως το υπουργικό συμβούλιο και ο πρωθυπουργός ανακοίνωνε την απόφαση του αρχιστράτηγου να παραιτηθεί. Στους δημοσιογράφους δήλωνε:

«Ὁ ἀρχιστράτηγος κ. Ἀλέξανδρος Παπάγος ὑπέβαλε τὴν παραίτησίν του. Τόσον ὁ Βασιλεύς, ὅσον καὶ ἡ κυβέρνησις δι' ἐμοῦ προσεπαθήσαμεν νὰ μεταπείσωμεν τὸν Στρατάρχην. Δυστυχῶς, ἡ ἀπόφασίς του εἶναι ἀνέκκλητος.

»Ἠναγκάσθη ἕνεκα τούτου ἡ Κυβέρνησις μετὰ μεγάλης λύπης νὰ τὴν ἀποδεχθῆ, διότι στηρίζεται εἰς λόγους ὑγείας, οἵτινες δὲν ἐπιτρέπουν εἰς τὸν Στρατάρχην νὰ συνεχίση, πρὸς τὸ παρόν, τὸ γόνιμον ἀλλ' ἐπίμοχθον ἔργον του.

»...Ἐν ὄψει τῶν ὑφισταμένων ἐκτάκτων περιστάσεων ἡ Κυβέρνησις ἀπεφάσισε, πρὸς τὸ παρόν, νὰ διατηρήση τὸν θεσμὸν τῆς Ἀρχιστρατηγείας, τὴν ὁποίαν ἀναλαμβάνει ὁ Βασιλεύς, ὅστις ἄλλωστε κατὰ τὸ Σύνταγμα εἶναι ὁ Ἀρχηγὸς τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων».

Οι δημοσιογράφοι φυσικά δεν έδωσαν καμιά σημασία στη δικαιολογία των λόγων υγείας. Ρωτούσαν επίμονα και πιεστικά: «Γιατί παραιτήθηκε ο στρατάρχης;»

Αλλά ο Βενιζέλος αρνήθηκε να δώσει την παραμικρή εξήγηση.

Ο βασιλιάς θυσιάζει τον φίλο του

Την Πέμπτη 31 Μαΐου 1951, που οι εφημερίδες ανήγγειλαν την παραίτηση του αρχιστράτηγου, ο λαός και ο στρατός είχαν τη συναίσθηση μιας μεγάλης στροφής. Κάποιο κενό γεννιόταν, και θα έσπευδαν να εισορμήσουν οι άνεμοι της αλλαγής. Αγνοούσαν όμως πόση παρασκηνιακή προσπάθεια και πίεση καταβάλλονταν για να πειστεί ο Παπάγος να αποσύρει την παραίτησή του. Τώρα που αυτό το οποίο όλοι θεωρούσαν ενδεχόμενο –την εγκατάλειψη της αρχιστρατηγίας και την αποδέσμευσή του – είχε γίνει πραγματικότητα, όλοι όσοι τον φοβούνταν αγωνίζονταν μέσα σε πανικό να επανέλθουν τα πράγματα στην παλιά τάξη.

Ο βασιλιάς τον κάλεσε στα Ανάκτορα. Και, ενώ αντικρίστηκαν ψυχρά, σχεδόν εχθρικά, ο ανώτατος άρχοντας με στεγνά υπηρεσιακό ύφος τού ανέπτυξε μια σειρά επιχειρημάτων για την επιστροφή του στον στρατιωτικό του ρόλο. Αλλά με εξίσου στεγνό ύφος εκείνος δήλωσε ότι η παραίτησή του είναι ανέκκλητη.

Παρ' όλ' αυτά, βασιλιάς και πρωθυπουργός αναζητούσαν πυρετωδώς τρόπο να τον κάνουν να γαληνέψει, αν πράγματι η αιτία της χειρονομίας του ήταν η αγανάκτηση για τις φημολογούμενες εναντίον του εκφράσεις που αποδίδονταν στον Αριστείδη Μεταξά. Και το ίδιο εκείνο βράδυ, κατά πρόταση του Βενιζέλου, ο Παύλος πήρε μια σκληρή απόφαση: «Πρέπει να θυσιάσω τον φίλο μου». Δεν πίστευε τα όσα καταμαρτυρούσε ο στρατηγός Κετσέας στον Α. Μεταξά. Αλλά, και ακριβή να ήταν, δεν θεωρούσε ορθό να εγκαταλείψει τη θέση του ο αρχιστράτηγος εξαιτίας ενός ελαφρού κουτσομπολιού. Εφόσον όμως έδειχνε τόση έξαψη εναντίον του διευθυντή του πολιτικού γραφείου του βασιλιά, εκείνος θα του τον προσέφερε ως εξιλαστήριο θύμα. Και, το βράδυ, ο μέγας αυλάρχης των Ανακτόρων Δημ. Λεβίδης έστειλε στον πρωθυπουργό την παρακάτω βραχύλογη αλλά και τόσο σημαντική επιστολή:

«Κύριε Πρωθυπουργέ,

»Ἔχω τὴν τιμὴν νὰ γνωρίσω ὑμῖν ὅτι ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ηὐδόκησε ὅπως διατάξῃ τὴν κατάργησιν τοῦ μέχρι τοῦδε λειτουργήσαντος πολιτικοῦ γραφείου αὐτοῦ καὶ τὴν σύστασιν γενικῆς γραμματείας ἧς θέλει προΐσταται ὁ γενικὸς γραμματεὺς τῆς Α.Μ. τοῦ Βασιλέως».

Μάταιος σφαγιασμός

Έτσι αυτομάτως ο Αριστείδης Μεταξάς παυόταν. Τον αντικαθιστούσε με τον τίτλο του «Γενικού Γραμματέως» του βασιλιά ο δικηγόρος Μιχ. Πεσματζόγλου, ήδη νομικός σύμβουλος των Ανακτόρων. Ο Μεταξάς πληροφορήθηκε την παύση του την ίδια νύχτα, ενώ βρισκόταν στην Ουάσινγκτον. Και χρειάστηκε μεγάλη προσπάθεια εκ μέρους του Παύλου για να εγκαταλείψει τον αφοσιωμένο του συνεργάτη και επιστήθιο φίλο. Αργότερα, με ημερομηνία 18 Ιουλίου, του έστειλε ένα γράμμα –προ-

σαγορεύοντάς τον, όπως πάντα, Μπούλη και υπογράφοντας Πωλ– όπου του δικαιολογούνταν για την ενέργειά του. «Δεν σου έγραψα προηγουμένως γιατί θα ήταν επικίνδυνο», του έλεγε. Και του συνιστούσε να μη γυρίσει αμέσως, αλλά να παραμείνει ένα διάστημα στο Λονδίνο. Όταν, πάντως, ο Αρ. Μεταξάς επέστρεψε στην Αθήνα, η φιλία του με τον βασιλιά παρέμεινε αδιατάρακτη, αν και βλέπονταν τώρα κάπως συνωμοτικά. «Ποτέ στη ζωή μου δεν είχα δυσκολευθεί τόσο να γράψω ένα γράμμα», του είπε ο Παύλος όταν ξανασυναντήθηκαν (από αφήγηση του Αρ. Μεταξά στον γράφοντα).

Αλλά ο Παπάγος δεν συγκινήθηκε με τον σφαγιασμό του Αρ. Μεταξά. Όταν του γνωστοποιήθηκε αμέσως, δεν ανακάλεσε την παραίτησή του. Δεν την ανακάλεσε ούτε με το διάβημα των ηγετών του στρατού –όπως είδαμε–, ούτε όταν ο Αμερικανός επιτετραμμένος Τσαρλς Γιοστ –ο πρεσβευτής Πιουριφόι βρισκόταν εκείνες τις ημέρες στην Αμερική– τον επισκεπτόταν για να του εκδηλώσει τη σαφή αντίθεση της αμερικανικής κυβέρνησης προς την παραίτησή του. «Δεν θα εξαρτήσω τη στάση μου από τις αντιθέσεις ή επιθυμίες ξένων δυνάμεων», του είπε ψυχρά.

Το κίνημα της 31ης Μαΐου

Αλλά αιφνίδια γεγονότα ήρθαν να δώσουν νέα τροπή στην κατάσταση.

Τη νύχτα της 30ής προς την 31η Μαΐου 1951 η Ελλάδα δοκίμασε πάλι τη γνώριμη γεύση των κινημάτων. Μια σειρά βιαστικών και παράξενων γεγονότων έλαβε χώρα, τα οποία συνθέτουν ένα από τα πιο ιδιόρρυθμα πραξικοπήματα των ελληνικών χρονικών.

Τα επεισόδια άρχισαν το βράδυ στις 30 Μαΐου όταν σε ένα γραφείο του ΓΕΣ έγινε μια συγκέντρωση αξιωματικών. Το ΓΕΣ, όπως και η έδρα του αρχιστράτηγου, ήταν εγκατεστημένα στον δεύτερο όροφο των παλαιών Ανακτόρων. Αλλά υπό μορφή παραρτήματος διατηρούσαν μερικά γραφεία στο Μέγαρο Μετοχικού Ταμείου Στρατού. Εκεί έγινε η συγκέντρωση, που την προκάλεσε ο ταξίαρχος Αλ. Χρηστέας, στην οποία παραβρέθηκαν οι εξής αξιωματικοί:

- *Ο ταξίαρχος Στυλ. Ταβουλάρης.*
- *Ο συνταγματάρχης Γεώργιος Κουρούκλης, στρατιωτικός διοικητής Αθηνών.*
- *Ο συνταγματάρχης Αναγνωστόπουλος του ΓΕΣ.*
- *Ο συνταγματάρχης Διον. Παπαδόπουλος, διοικητής του ΣΒΟΠ (= Σύνταγμα Βαρέων Όπλων Πεζικού) που έδρευε στο Χαϊδάρι.*
- *Οι συνταγματάρχες Τσαμπάκος, Ζακυνθινός, Χριστόπουλος.*
- *Ο αντισυνταγματάρχης Καραμπότσος.*

Το πρωί εκείνης της ημέρας στις 10 ο Παπάγος είχε καλέσει τους αρχηγούς και

υπαρχηγούς του επιτελείου και τους ανώτατους αξιωματικούς των τριών όπλων και τους αποχαιρέτησε, αφού τους ευχαρίστησε για τη συνεργασία τους. Ύστερα κοινοποίησε προς τις μονάδες και υπηρεσίες μια άψογη και συγκρατημένη ημερήσια διαταγή:

«Ἀποχωρῶν διὰ λόγους ὑγείας ἐκ τῆς ἀνωτάτης ἡγεσίας τῶν Ἐνόπλων Δυνάμεων ἀπευθύνω... τὰς θερμάς μου εὐχαριστίας διὰ τὸ ὅλον τῆς ἐπὶ 28μηνον δευτέρας μου ἀρχιστρατηγίας ἐπιτελεσθὲν ἔργον.

»...Μὲ βαθυτάτην συγκίνησιν, ἀλλὰ καὶ μὲ τὸ ἐπιτακτικὸν δικαίωμα τὸ ὁποῖον μοῦ παρέχουν αἱ μέχρι τοῦδε πρὸς τὴν Πατρίδα ὑπηρεσίαι μου, προσκαλῶ ἅπαντας τοὺς ἀξιωματικοὺς καὶ ὁπλίτας ὅπως... συνεχίσουν τὸ ἔργον των ἀθορύβως, μὲ αὐστηρὰν πειθαρχίαν, ψυχικὴν ἑνότητα, μὲ πλήρη ἀφοσίωσιν καὶ πίστιν εἰς τὴν Πατρίδα, τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Κυβέρνησιν».

Η ημερήσια διαταγή έδειχνε εκ πρώτης όψεως πως ο στρατάρχης θεωρούσε την παραίτησή του τελεσίδικη και πως οι αξιωματικοί που πίστευαν σ' αυτόν έπρεπε να πειθαρχήσουν στην πολιτική και τη νέα στρατιωτική εξουσία. Αλλά οι αξιωματικοί που είχαν συγκεντρωθεί στο μέγαρο του Μετοχικού –όπως και τα περισσότερα στελέχη του στρατού– σκέφτονταν διαφορετικά.

Είχαν την πεποίθηση πως ο Παπάγος αποτελούσε το πολυτιμότερο κεφάλαιο για την Ελλάδα της εποχής. Πως η απομάκρυνσή του από την αρχιστρατηγία ήταν έργο των καταχθόνιων εχθρών του. Είχαν και την πληροφορία –μη ακριβή– πως η κυβέρνηση επρόκειτο να ψαλιδίσει δραστικά τις δικαιοδοσίες του αρχιστράτηγου, και αυτός ήταν ένας λόγος που αναγκάστηκε να υποβάλει παραίτηση. Μ' αυτό το πνεύμα λοιπόν μαζεύτηκαν εκείνο το βράδυ.

Τι είχε πει ο Παπάγος

Στους παρευρισκομένους ο ταξίαρχος Χρηστέας ανέφερε ότι είχε επισκεφθεί τον στρατάρχη λίγες ώρες προηγουμένως και του είπε ότι δεν μπορούσαν οι αξιωματικοί να μην αντιδράσουν στην παραίτησή του. Και ότι εκείνος τού απάντησε: «Καλά, κάντε ό,τι θέλετε».

Αυτή η φράση είναι το κλειδί του κινήματος, η αφετηρία των γεγονότων που επακολούθησαν. Είπε πράγματι ο Παπάγος εκείνες τις λέξεις; Ή τις παρανόησε ο ταξίαρχος; Η γενική εντύπωση που αποκόμισαν οι παριστάμενοι αξιωματικοί ήταν πως ο στρατάρχης θα ευνοούσε μια κίνηση για λογαριασμό του, αλλά υπό τον όρο να μη την ενεργούσε πρώτος αυτός.

Ο αντιστράτηγος Γωγούσης, όμως, ο έμπιστος υπασπιστής –με τον βαθμό του συνταγματάρχη– του Παπάγου το 1950-51, με επιστολή του στην εφημερίδα *Ακρόπο-*

λις των Αθηνών (2 Αυγούστου 1972) αρνείται ότι ο στρατάρχης είπε στον ταξίαρχο Χρηστέα τις λέξεις αυτές. Γιατί, απλούστατα, δεν συναντήθηκε εκείνη την ημέρα με τον ταξίαρχο. Η περικοπή της επιστολής του στρατηγού Γωγούση έχει ως εξής:

«Τὰς ἑσπερινὰς ὥρας τῆς ἡμέρας τῆς παραιτήσεως τοῦ στρατάρχου, προσῆλθεν εἰς τὸ γραφεῖον μου ὁ ταξίαρχος Χρηστέας ἵνα ἐξακριβώση τὴν ἀλήθειαν περὶ τῆς παραιτήσεως ἢ μὴ τοῦ στρατάρχου, τὴν ὁποίαν ἤκουσε ἀπὸ τὸ ραδιόφωνον. Ὅταν δὲ ἐξηκρίβωσε τὴν ἀλήθειαν ἀπετάνθη πρὸς τὸν παριστάμενον ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐντὸς τοῦ γραφείου μου, ἀντιστράτηγον Πετζόπουλον Θωμᾶν καὶ τὸν ἠρώτησε διατί δὲν παρενέβαινον οἱ στρατηγοὶ παρὰ τῷ στρατάρχη διὰ ν' ἀνακαλέση τὴν παραίτησίν του. Ἔλαβε δὲ τὴν ἀπάντησιν, ὅτι τὰς ἀπογευματινὰς ὥρας τῆς ἡμέρας ἐκείνης τρεῖς ἀντιστράτηγοι ἐπεσκέφθησαν τὸν στρατάρχην καὶ τὸν παρεκάλεσαν ν' ἀνακαλέση τὴν παραίτησίν του, καὶ ὅτι ὁ στρατάρχης ἠρνήθη.

»Τότε ὁ ταξίαρχος Χρηστέας ἀπήντησεν: Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον δὲν κατωρθώσατε σεῖς θὰ τὸ κατωρθώσωμεν ἡμεῖς, καὶ ἀπῆλθεν ἐκ τοῦ γραφείου μου, ἐν ὀργῇ. Τὸν παρηκολούθησα δι' ἐμπίστου προσώπου μου, ὅπερ μ' ἐπληροφόρησεν ὅτι μετέβη εἰς γραφεῖον τοῦ ΓΕΣ εὑρισκόμενον τότε εἰς τὸ Μέγαρον τοῦ ΜΤΣ. Τὸ αὐτὸ πρόσωπον παρηκολούθει τὰς κινήσεις προσελθόντων καὶ ἄλλων ἀξιωματικῶν κατόπιν προσκλήσεως τοῦ Χρηστέα».

«Να γίνει ο Παπάγος πολέμαρχος»

Αλλά το γραφείο τού τότε συνταγματάρχη Γωγούση βρισκόταν στα γραφεία της έδρας αρχιστρατήγου στα παλαιά Ανάκτορα. Εκεί είδε τον ταξίαρχο Χρηστέα. Ποιος αποκλείει όμως να είδε ο ταξίαρχος τον Παπάγο στην Εκάλη, χωρίς να παρευρίσκεται και να το γνωρίζει ο Ν. Γωγούσης;

Πάντως, οι αξιωματικοί εκείνοι που συγκέντρωσε ο Χρηστέας νόμιζαν πως, αν καταλάμβαναν πραξικοπηματικά την εξουσία και του την πρόσφεραν, ο Παπάγος θα την αναλάμβανε. Με αυτή την κεντρική ιδέα ως αφετηρία αποφάσισαν εκείνη την ώρα να κινηθούν. Και τότε συνέλαβαν το σχέδιο ενέργειάς τους. Ένα σύνθημα που ρίχτηκε και το αφομοίωσαν αμέσως ήταν: «Να κηρύξουμε τον Παπάγο πολέμαρχο...» Να κηρύξουν δηλαδή δικτατορία, επικεφαλής της οποίας να τεθεί ο στρατάρχης.

Ποιος πρώτος εξακόντισε το σύνθημα; Είναι άγνωστο. Πάντως, έγινε δεκτό με ενθουσιασμό. Και από τη στιγμή εκείνη το κίνημα είχε εκραγεί: Ο Παπάγος πολέμαρχος!

Πρώτη σκέψη των κινηματιών ήταν να εξασφαλίσουν τις φρουρές Αθηνών και Θεσσαλονίκης. Στην Αθήνα ανώτατη στρατιωτική Αρχή ήταν η ΑΣΔΑΝ (Ανωτέρα Στρατιωτική Διοίκησις Αττικής και Νήσων). Ο αρχηγός της ΑΣΔΑΝ, αντιστράτηγος Βασιλάς, ήταν αφοσιωμένος στην κυβέρνηση. Αλλά ο επιτελάρχης της, ταξίαρχος Ηρακλής Κοντόπουλος, συμφωνούσε καθ' όλα με τους κινηματίες. Συνεννοήθηκαν τηλεφωνικά μαζί του και ανέλαβε να εφαρμόσει όλα τα μέτρα για να επικρατήσει το κίνημα, χωρίς αντίδραση εκ των άνω, με εξουδετέρωση του στρατηγού Βασιλά.

Άμεση στρατιωτική διοίκηση της Αθήνας ήταν το φρουραρχείο, το οποίο υπαγόταν στον συνταγματάρχη Κουρούκλη, που ήταν από τους πιο ζωηρούς και αποφασιστικούς κινηματίες. Χρειαζόταν και μια αποφασιστική ισχυρά εξοπλισμένη μονάδα για να καταλάβει τα καίρια σημεία. Και αυτή ήταν ακριβώς το ΣΒΟΠ με τα βαρέα όπλα του, ο διοικητής της οποίας, όπως είδαμε, συγκαταλεγόταν μεταξύ των συνωμοτών.

Έτσι πίστευαν πως η Αθήνα στρατιωτικά βρισκόταν στα χέρια τους. Αλλά η Θεσσαλονίκη; Εκεί ήταν το δεύτερο κλειδί της εξουσίας. Και διοικητής του ισχυρού Γ' Σώματος Στρατού, που κατείχε τη συμπρωτεύουσα, ήταν ο αντιστράτηγος Μανιδάκης, αξιωματικός μεγάλου κύρους και αφοσιωμένος στον βασιλιά και την κυβέρνηση. Αλλά ο επιτελάρχης του Γ' Σώματος, συνταγματάρχης Αθανάσιος Φροντιστής, ήταν ομοϊδεάτης των κινηματιών. Μια τηλεφωνική συνεννόηση αρκούσε: αναλάμβανε να εξουδετερώσει τον σωματάρχη.

Κατάληψη των παλαιών Ανακτόρων

Ευθύς αμέσως, οι αξιωματικοί εκείνοι κινήθηκαν να καταλάβουν τα παλαιά Ανάκτορα. Ο Χρηστέας και ο Κουρούκλης στις 11:30' έφτασαν στην είσοδο του ΓΕΣ, παραμέρισαν τον έκπληκτο φρουρό και τον εξίσου έκπληκτο αξιωματικό υπηρεσίας και με τα αυτόματα κρεμασμένα στον λαιμό όρμησαν μέσα. Δεν συνάντησαν ουσιαστική αντίσταση. Και αμέσως, αφού δήλωσαν στους ελάχιστους αξιωματικούς και άνδρες που υπήρχαν ότι η επανάσταση επικράτησε, εγκαταστάθηκαν στο γραφείο του αντιστράτηγου, όπου έφτασαν και οι άλλοι.

Τα μεσάνυχτα ακριβώς, ένα τάγμα του ΣΒΟΠ έφτασε στα παλαιά Ανάκτορα. Οι κινηματίες είχαν τη συναίσθηση ότι επικράτησαν. Έως τις 2, με τις διάφορες επικοινωνίες που έκαναν, η συναίσθηση αυτή εδραιώθηκε. Τι θα έκανε τώρα όμως ο στρατάρχης;

Πρέπει να σημειωθεί ότι ο στρατηγός Ν. Γωγούσης διαφωνεί μερικώς με τους σκοπούς των στασιαστών. Κατ' αυτόν επιδίωκαν να ασκήσουν εν ανάγκη βία και στον Παπάγο για να αποδεχτεί τη θέση του πολέμαρχου. Ότι δηλαδή ενεργούσαν περισσότερο για λογαριασμό τους παρά για λογαριασμό του Παπάγου. Και γράφει στην επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις*:

«Περὶ τὸ μεσονύκτιον μετέβην προσωπικῶς εἰς τὸ ἐν λόγῳ γραφεῖον καὶ ἐπληροφορήθην τὰ τῆς παρασκευαζομένης ἐνόπλου ἐπεμβάσεως, μὲ σκοπὸν τὸν πειθαναγκασμὸν τοῦ στρατάρχου ν' ἀνακαλέσῃ τὴν παραίτησίν του...

»...Γνωρίζων τὸν χαρακτῆρα τοῦ στρατάρχου τοὺς ἐπληροφόρησα ὅτι οὐδέποτε οὗτος θὰ ἐδέχετο ἀνάκλησιν τῆς παραιτήσεώς του, διὰ τῆς βίας.

»Αἱ ὑποδείξεις μου καὶ παρακλήσεις μου δὲν εἰσηκούσθησαν καὶ ὡς ἐκ τούτου ἠναγκάσθην νὰ ἐνεργήσω».

Ο στρατηγός Γωγούσης συνεχίζει:

«Ἦλθον πάραυτα εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν ἀείμνηστον στρατηγὸν Ἀλέσταν καὶ ἀπὸ κοινοῦ ἀπεφασίσαμεν ὅπως μεταβῶμεν εἰς τὴν ἐν Ἐκάλῃ οἰκίαν τοῦ στρατάρχου καὶ τὸν πληροφορήσωμεν σχετικῶς. Τοῦτο καὶ ἐγένετο».

Η αντίδραση

Πώς εξελίσσονταν, όμως, στο μεταξύ τα πράγματα;

Ενώ οι κινηματίες ήταν βέβαιοι ότι επικράτησαν και ότι ο Παπάγος θα αποδεχόταν την προσφορά να αναλάβει ως πολέμαρχος κάθε εξουσία, κάτι συνέβη και η εξέλιξη ακολούθησε εντελώς αντίθετη πορεία. Τι ακριβώς μεσολάβησε που δεν το είχαν υπολογίσει;

Οι ίδιοι ούτε και τώρα (1974) μπορούν να δώσουν σαφή εξήγηση. Ο στρατηγός Κουρούκλης, από τους πρωταγωνιστές, όπως είδαμε, της κίνησης, λέει (αφήγηση του στρατηγού Κουρούκλη προς τον γράφοντα. *Ακρόπολις*, 26 Ιουλίου 1972):

«Δὲν ξέρω οὔτε ἐγὼ οὔτε οἱ ἄλλοι τί συνέβη στὴν Ἐκάλη τὶς πρωϊνὲς ἐκεῖνες ὧρες. Τὸ πιὸ πιθανὸν εἶναι πὼς παρενέβη ὁ Μαρκεζίνης. Θὰ ξύπνησε τὸν στρατάρχη, ἴσως ἀπ' εὐθείας, ἴσως τηλεφωνικῶς καὶ τὸν ἔπεισε πὼς ἔπρεπε τὸ κίνημα νὰ ματαιωθῇ».

Χρονογραφικά, πάντως, συνέβησαν τα εξής: οι Αλέστας και Γωγούσης έσπευσαν αμέσως στην Εκάλη και ξύπνησαν τον Παπάγο. Και ο Γωγούσης γράφει:

«Ὁ στρατάρχης ἔμεινε κατάπληκτος ἐκ τῆς ἀφηγήσεως τῶν γεγονότων καὶ διέταξεν τὸν στρατηγὸν Ἀλέσταν ὅπως μεταβῇ εἰς τὸ ΚΕΤ. (Σ.Σ. Κέντρο Εκπαιδεύσεως Τεθωρακισμένων, δηλαδή τη μονάδα αρμάτων του Λεκανοπεδίου Αττικής). Τὸν ὑποφαινόμενον δὲ ὅπως μεταβῶ καὶ συναντήσω πάραυτα τοὺς παρεκτραπέντας καὶ τοὺς ἀνακοινώσω ὅπως σταματήσουν πᾶσαν περαιτέρω ἐνέργειαν καὶ σκεφθοῦν τὴν πατρίδα».

Στο μεταξύ ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Θ. Γρηγορόπουλος αφυπνίστηκε στις 3:45' τηλεφωνικά από κάποιον ανώτατο αξιωματικό, που όπως γράφει ο ίδιος (*Από την Κορυφή του Λόφου*) «κατείχε τότε υπεύθυνον θέσιν διοικήσεως και ήτο μεμυν-

μένος εις την συνωμοσίαν». Ο αξιωματικός εκείνος ειδοποίησε τον αρχηγό του ΓΕΣ αόριστα ότι εξερράγη κίνημα και πρόκειται να εξουδετερωθεί από τους κινηματίες. Ο στρατηγός Γρηγορόπουλος πήρε αμέσως στο τηλέφωνο το γραφείο του στο ΓΕΣ. Στο ακουστικό όμως ήταν ο ίδιος ο ταξίαρχος Χρηστέας, ο οποίος τού δήλωσε: «Στρατηγέ, είμεθα επαναστάται».

Τότε ο αρχηγός του ΓΕΣ αναζήτησε τον υπαρχηγό του στρατηγό Μπαλοδήμο. Τον βρήκε, εκείνος συμφώνησε ότι έπρεπε να αντιδράσουν και ανέλαβε να επιχειρήσει τη λήψη μέτρων. Και ο στρατηγός Γρηγορόπουλος πήρε στο τηλέφωνο τον στρατάρχη Παπάγο για να του αναφέρει τα γεγονότα. Αλλά ήδη εκείνος είχε ενημερωθεί από τον Αλέστα και τον Γωγούση και, όπως είδαμε, τους είχε δώσει τις πρώτες διαταγές του να χτυπήσουν το κίνημα. Στο σημείο αυτό ο Ν. Γωγούσης συνεχίζει την αφήγησή του:

«Ἐκείνην τὴν στιγμὴν ἐτηλεφώνησεν ὁ ἀντιστράτηγος Γρηγορόπουλος ἐπὶ τῶν διαδραματισθέντων, ὁ δὲ στρατάρχης τὸν παρατήρησε διότι δὲν ἐνήργησεν ὡς ἔδει διὰ τὴν καταστολὴν τῆς κινήσεως τῶν ἀναφερομένων ἀξιωματικῶν, εἰπὼν εἰς αὐτὸν σὺν τοῖς ἄλλοις ὅτι ἡ καταστολὴ τῆς ἐκδηλωθείσης κινήσεως ἦτο ἔργον τῶν στρατηγῶν καὶ ὄχι τοῦ παραιτηθέντος στρατάρχου».

Ο Παπάγος επεμβαίνει

Οι κινηματίες, στο μεταξύ, που είχαν αντιληφθεί πως ο στρατάρχης δεν ευλογούσε το πραξικόπημά τους, συσκέπτονταν απογοητευμένοι για να αποφασίσουν τι να κάνουν. Ουσιαστικά έβλεπαν πως ήταν κύριοι της κατάστασης, αλλά με την προϋπόθεση της αρχηγίας του Παπάγου. Ανάμεσα στις λύσεις που συζητήθηκαν ήταν και η πρόταση του συνταγματάρχη Κουρούκλη: να σχηματιστεί συντεχνιακή κυβέρνηση υπό την αιγίδα της επανάστασης. Δεν πρόφτασαν όμως να προχωρήσουν σε σκέψεις και σχέδια, γιατί εισορμούσε στα γραφεία ο συνταγματάρχης Γωγούσης που τους μετέδωσε επισήμως την αποφασιστική είδηση, την οποία ήδη υποπτεύονταν: «Ο στρατάρχης καταδικάζει το κίνημα. Έρχεται σε λίγο ο ίδιος...»

Πράγματι, ο στρατηγός Γωγούσης, συνεχίζοντας την αφήγησή του στην επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις*, γράφει:

«Ἅμα τῇ λήψει τῆς διαταγῆς του (Σ.Σ. του Παπάγου) ἔσπευσα εἰς τὰ Παλαιὰ Ἀνάκτορα καὶ συνηντήθην μὲ τοὺς ταξιάρχους Χρηστέαν Ἀλ. καὶ Ταβουλάρην Στ. εἰς οὓς ἀνεκοίνωσα τὴν διαταγὴν τοῦ στρατάρχου. Πρὸ τῆς εἰσόδου μου εἰς τὸ κτίριον τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων εἶδον ἔξωθεν τούτου τὸν στρατηγὸν Μπαλοδῆμον Ἀνδρέαν, τὸν ταξίαρχον Παπαθα-

νασιάδην Θ. καὶ ἂν ἐνθυμοῦμαι καλῶς τὸν στρατηγὸν Δόβαν, οἱ ὁποῖοι εἰς οὐδεμίαν ἐνέργειαν προέβησαν. Μετ' ὀλίγον περὶ τὴν 5ην καὶ 45' ὥραν προσῆλθεν ὁ στρατάρχης, τὸν ὁποῖον ὑπεδέχθην εἰς τὰ Προπύλαια, ἀνήλθομεν μαζὶ διὰ τοῦ ἀνελκυστῆρος καὶ μετέβημεν εἰς τὸ γραφεῖον του.

»Κατὰ τὴν ἄνοδόν μου μὲ διέταξεν ὅπως δώσω διαταγὴν διὰ τὴν προφυλάκισιν τῶν παρεκτραπέντων.

»Κατώρθωσα νὰ τὸν πείσω διὰ τὴν ματαίωσιν τῆς διαταγῆς του, ἵνα μὴ γνωσθῇ εἰς τὸ ἐξωτερικὸν ἡ ἐνεργηθεῖσα κίνησις. Ἐν συνεχείᾳ μὲ διέταξεν νὰ εἰδοποιήσω τὸν πρωθυπουργὸν ἀείμνηστον Βενιζέλον Σοφ. ὅπως προσέλθῃ εἰς τὸ γραφεῖον του. Οὗτος μετ' ὀλίγον εἰδοποιηθεὶς προσῆλθε συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ στρατηγοῦ Τσιγάντε καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ στρατάρχου. Ἐγὼ περίμενα μετὰ τοῦ στρατηγοῦ Τσιγάντε εἰς τὸ παραπλεύρως γραφεῖον μου.

»...Πρὸ τῆς ἐλεύσεως τοῦ πρωθυπουργοῦ ὁ στρατάρχης μὲ διέταξε ὅπως συγκεντρώσω τοὺς παρεκτραπέντας εἰς τὸ γραφεῖον μου, ὅπερ καὶ ἐγένετο.

»Τούτους παρετήρησε δριμύτατα διὰ τὴν ἐνέργειάν των ἐκείνην, ἀπευθυνόμενος δὲ πρὸς τοὺς ταξιάρχους Χρηστέαν καὶ Ταβουλάρην, τοὺς εἶπε: "Ποῖος σᾶς ἔδωσε τὸ δικαίωμα νὰ ἐνεργήσετε κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον; Ἐπιστεύσατε ὅτι ἠμπορούσατε νὰ μὲ ἀναγκάσετε ν' ἀνακαλέσω τὴν παραίτησίν μου; Σᾶς πληροφορῶ λοιπὸν ὅτι κι ἂν ὑπῆρχε πιθανότης τις, ἀνακλήσεως τῆς παραιτήσεώς μου, μὲ τὴν ἐνέργειάν σας αὐτὴν τώρα ἀποκλείεται δριστικῶς".

»Ἐνθυμοῦμαι δὲ ὅτι ὁ ταξίαρχος Χρηστέας ἐδάκρυσεν μὲ τὸν ἕναν ὀφθαλμόν του, τὸν ἕτερον ὡς γνωστὸν εἶχεν ἀπωλέσει ἐκ τραύματος ἐπὶ τοῦ πεδίου τῆς τιμῆς». (Σ.Σ.: Είχε χάσει το μάτι του στον Γράμμο ως διοικητής ταξιαρχίας της VII Μεραρχίας).

Ποιος οργάνωσε το κίνημα;

Από τη στιγμή που ο Παπάγος εγκαταστάθηκε στο γραφείο του, στην πολυθρόνα του, το κίνημα είχε καταλυθεί. Δεν είχε ούτε δυνατότητα ούτε έννοια ύπαρξης. Οι κινηματίες επέστρεψαν στις θέσεις τους και το μόνο πρόβλημα που γεννιόταν ήταν ποια θα ήταν η τύχη τους.

Αλλά τρία ουσιαστικά ερωτήματα προβάλλουν: Έχει ευθύνη ο Παπάγος για την έκρηξη του κινήματος; Πολλοί υπέθεσαν και υποθέτουν ότι αυτός το υποκίνησε με αξιωματικούς που ανήκαν στον ΙΔΕΑ. Όταν όμως το κίνημα προσέκρουσε στην

αντίδραση του βασιλιά, του πρωθυπουργού και των ηγητόρων του στρατού, εγκατέλειψε τους στασιαστές και στράφηκε εναντίον τους.

Αυτή την άποψη διατυπώνει σαφώς ο δικηγόρος Απ. Κακλαμάνης σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* (24 Αυγούστου 1972) στην οποία αναλύει την εκδοχή τούτη ως εξής:

«...Ὁ Ἀλ. Παπάγος ἐτέλει ἐν γνώσει τοῦ κινήματος, ηὐλόγησε τοῦτο καὶ ὑπανεχώρησε πρὸ τῆς ἀποφασιστικότητος τοῦ τότε πρωθυπουργοῦ ἀειμνήστου Σοφοκλῆ Βενιζέλου καὶ τοῦ βασιλέως, μὴ ἐπιθυμῶν νὰ ἀναλάβῃ τὰς εὐθύνας τῆς ἀναποφεύκτου συγκρούσεως πρὸς τὴν νόμιμον κυβέρνησι καὶ τὸν θρόνον. Δι' ὃ ἐν τέλει ἐγκατέλειψε τοὺς κινηματίας κατὰ τρόπον ἐνθυμίζοντα τὴν στάσιν τοῦ Ἐλευθ. Βενιζέλου εἰς τὸ κίνημα τῆς 1ης Μαρτίου 1933 ἔναντι τοῦ Νικ. Πλαστήρα».

Όλη αυτή όμως η θεωρία στηρίζεται σε απλές εικασίες. Καμιά ένδειξη, ακόμα δε περισσότερο απόδειξη, δεν υπάρχει. Επί ένα τέταρτο του αιώνα από τότε, κανείς απ' όσους πήραν μέρος δεν βρέθηκε να επιβεβαιώσει την εκδοχή. Και ασφαλώς κανείς λόγος δεν θα υπήρχε να αποσιωπάται και σήμερα που ο Παπάγος έχει εκλείψει πριν από δύο δεκαετίες. Ούτε καν αν πράγματι ξεστόμισε τη φράση: «Καλά, κάντε ό,τι θέλετε» ή κάτι ανάλογο που να παρερμηνευτεί δεν έχει αποδειχτεί. Ούτε από τις διοικητικές και ποινικές ανακρίσεις που ακολούθησαν προέκυψε καμία ένδειξη εις βάρος του. Και ο στρατηγός Τσακαλώτος, που δεν συγκαταλέγεται στους ευνοούμενους του στρατάρχη, γράφει κατηγορηματικά (στο βιβλίο του, Β', 401):

«Πολλοὶ πιστεύουν ὅτι ἡ ἐπακολουθήσασα τὴν παραίτησίν του στάσις, ἦτο δικό του δημιούργημα καὶ ἐντολή...Ἦτο ὁ ἀρχιστράτηγος ἀρχηγὸς τῆς στάσεως; Ἀδιστάκτως πιστεύω ὄχι. Ὁ ἀρχιστράτηγος εὑρέθη πρὸ τετελεσμένου γεγονότος... Ὅμως ἄλλη μιὰ φορὰ τονίζω: Ὁ ἀρχιστράτηγος δὲν ἦτο ὁ ἀρχηγὸς τῆς στάσεως».

Μια σοβαρή μαρτυρία

Αλλά υπάρχει και μια άλλη μαρτυρία: προέρχεται από τον δημοσιογράφο και συγγραφέα Δημ. Πουρνάρα, ο οποίος τότε ήταν γενικός διευθυντής των προγραμμάτων όλων των ραδιοφωνικών σταθμών της χώρας. Τις πρωινές ώρες οι κινηματίες διέταξαν ένα στρατιωτικό απόσπασμα να καταλάβει τον ραδιοφωνικό σταθμό Αθηνών (στο Ζάππειο). Και ο Δημ. Πουρνάρας σε επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* γράφει (28 Ιουλίου 1972):

«...Ὁποία, λοιπόν, ὑπῆρξε ἡ ἔκπληξίς μου, ὅταν πρὶν φέξῃ τὴν πρωίαν τῆς 31ης, μὲ εἰδοποίησαν ἀπὸ τὸ Στούντιο τοῦ Ρ.Σ. Ἀθηνῶν, ὅτι στρατιωτικὸν ἀπόσπασμα ἐπῆγε εἰς τὸ ὄπισθεν τοῦ Ζαππείου μεγάρου συ-

γκρότημα τῶν Ραδιοφωνικῶν Θαλάμων καὶ ἐζήτησε νὰ τὸ καταλάβη ἐκ μέρους τῆς νέας κυβερνήσεως Παπάγου! Ἐτηλεφώνησα ἀμέσως εἰς τὸν πρωθυπουργὸν Σ. Βενιζέλον καὶ κατόπιν ὑποδείξεώς του ἐζήτησα νὰ ἐπικοινωνήσω μὲ τὸν στρατάρχην. Παραδόξως διεπίστωσα ὅτι κατ' ἐκείνας τὰς μεταμεσονυκτίους ὥρας ὁ μέχρι πρὸ ὀλίγων ὡρῶν ἀρχιστράτηγος δὲν ἐκοιμᾶτο, ἀλλὰ μόλις ἐπληροφορήθη ποῖος τὸν ἐζήτει εἰς τὸ τηλέφωνον ἔσπευσε νὰ ἀπαντήση εἰς τὰς ἀγωνιώδεις ἐρωτήσεις μου. Διέψευσε κατηγορηματικῶς ὅτι κατέλαβε τὴν ἐξουσίαν καὶ ἐσχημάτισε κυβέρνησιν καὶ μὲ παρεκάλεσε νὰ διαβεβαιώσω τὸν πρωθυπουργὸν Σ. Βενιζέλον ὅτι δὲν εἶχε γνῶσιν τῶν διατρεξάντων ἐκείνην τὴν νύκτα οὔτε οἱανδήποτε ἀνάμιξιν εἰς αὐτά. Ἐπὶ πλέον μοῦ ἀνέθεσε νὰ ἐπικοινωνήσω μὲ τὸν ἐπικεφαλῆς τοῦ μεταβάντος διὰ νὰ καταλάβη τὸν Ραδιοφωνικὸν Σταθμὸν ἀποσπάσματος καὶ τοῦ διαβιβάσω διαταγήν του ὅπως ἀποχωρήση ἀμέσως ἐκ τῶν Θαλάμων τοῦ Ζαππείου. Ἀπὸ τὸν τόνον τῆς φωνῆς του, καταδήλως πλήρη ἀγανακτήσεως καὶ τὴν ἐντύπωσίν μου αὐτὴν μετέδωκα κατόπιν εἰς τὸν πρωθυπουργόν, συμμερισθέντα ἀπολύτως τὴν γνώμην μου – ἐσχημάτισα τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ στρατάρχης εὑρίσκετο ἐν παντελῆ ἀγνοίᾳ τῶν προθέσεων καὶ ἐνεργειῶν μερικῶν ἀνωτέρων ἢ κατωτέρων ἀξιωματικῶν...»

Ο ΙΔΕΑ και το κίνημα

Μήπως όμως το κίνημα ήταν έργο συστηματικό και σχεδιασμένο του ΙΔΕΑ; Ο στρατηγός Τσακαλώτος ασπάζεται την άποψη αυτή. Αλλά ο στρατηγός Γ. Καραγιάννης, από τους αρχηγούς του ΙΔΕΑ, στο βιβλίο του *1940-1952, Το Δράμα της Ελλάδος*, που εκδόθηκε 12 χρόνια μετά τα γεγονότα εκείνα, κάνει την εξής αφήγηση (σελ. 266), που οφείλουμε να παραθέσουμε για λόγους ιστορικής αμεροληψίας:

«Ὁ Ταξίαρχος Χριστέας πληροφορηθεὶς παρὰ τοῦ διευθυντοῦ τοῦ γραφείου τοῦ Στρατάρχου Παπάγου Συντ/ρχου Γωγούση Νικ. τὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρχιστρατήγου, μετέβη εἰς τὸ ἐν ΓΕΣ Γραφεῖον του, ἔνθα συνεκέντρωσε διαφόρους Ἀξ/κούς, ὧν τινὲς ἀνῆκον εἰς τὸν ΙΔΕΑ καὶ τινὲς ὄχι. Ἀφοῦ συνεζήτησαν οὗτοι τὸ θέμα τῆς παραιτήσεως τοῦ Ἀρχιστρατήγου καὶ τὴν ἐξ αὐτῆς δημιουργουμένην κατάστασιν εἰς τὸ στράτευμα, συνεφώνησαν ὅτι θὰ ἔπρεπεν νὰ μεσολαβήσωσιν παρὰ τῷ Στρατάρχη, ὅπως μὴ ἐπιμείνη ἐπὶ τῆς παραιτήσεώς του, διότι ἡ ἀπουσία του ἐκ τοῦ στρατεύματος ἐδημιούργει μυρίους ὅσους κινδύνους διὰ τὴν συνοχὴν τούτου.

»Ἐπροτάθη ὅπως ἐπιτροπὴ Ἀξ/κῶν συναντῶσα τὸν Στρατάρχην Πα-

πάγον, ὑποβάλη τὴν παράκλησιν ὅπως ἀποσύρη τὴν παραίτησίν του, πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ Στρατεύματος καὶ τῆς Πατρίδος. Ἐπὶ τῆς προτάσεως ταύτης, ἐζητήθη τηλεφωνικῶς καὶ ἡ γνώμη τῶν Ταξιάρχου Ἀλέστα Λ. καὶ Γωγούση Νικ. στενῶν συνεργατῶν τοῦ Στρατάρχου. Οὗτοι διεφώνησαν ἐπὶ τῆς λύσεως ταύτης, διότι ἐγνώριζαν καλῶς ὅτι ἡ παραίτησις τούτου ἦτο ὁριστικὴ καὶ ἀμετάκλητος καὶ ὅτι ἡ ἐμφάνισις πρὸ αὐτοῦ ἀντιπροσωπείας Ἀξ/κῶν, μεγάλως θὰ ἠνώχλει τοῦτον.

»Ἐν συνεχεία ἐπροτάθη ὅπως τεθῶσιν ἐν ἐπιφυλακῇ αἱ στρατιωτικαὶ μονάδες, τὴν δὲ πρωίαν τῆς ἑπομένης, ἐπιτροπὴ Ἀξ/κῶν ἐμφανιζομένη πρὸ τῆς Κυβερνήσεως, νὰ ἀπαιτήση τὴν μὴ ἀποδοχὴν τῆς παραιτήσεως τοῦ Στρατάρχου καὶ τὴν διατήρησιν τούτου εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀρχιστρατήγου μὲ τὰς προνομίας του. Οἱ Ταξίαρχος Ἀλέστας καὶ Συν/ρχης Γωγούσης ἐρωτηθέντες τηλεφωνικῶς, δὲν συνεφώνησαν καὶ πρὸς τὴν ἄποψιν ταύτην, συνέστησαν δὲ παρακολούθησιν τῆς καταστάσεως ψυχραίμως, ἄνευ σπασμωδικῶν μέτρων καὶ ἐπικινδύνων ἀποφάσεων. Πρὸς τὰς ἀπόψεις τούτων συνετάχθησαν καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν παρευρισκομένων κατὰ τὴν σύσκεψιν καὶ οὕτω αἱ γνῶμαι διηρέθησαν, τινῶν ὑποστηριζόντων ἄμεσον δρᾶσιν, τινῶν ἀποποιουμένων πᾶσαν ἐνέργειαν ἐὰν δὲν διευκρινισθῆ πλήρως ἡ κατάστασις καὶ ἄλλων ἀμφιρρεπόντων μεταξὺ τῶν λύσεων τούτων καὶ ἄλλων τινῶν.

»Πρὸ τῆς ρητῆς δηλώσεως τοῦ Ταξιάρχου Χριστέα ὅτι ὁπωσδήποτε ἔπρεπε νὰ ἐκδηλωθῆ δυναμικὴ ἐνέργεια, πρὸς ἐξαναγκασμὸν τῆς Κυβερνήσεως, ὅπως διατηρήση τὸν Στρατάρχην Παπάγον εἰς τὴν θέσιν τοῦ Ἀρχιστρατήγου, ὁ μὲν Ταξίαρχος Ἀλέστας ἀπήντησεν ὅτι θὰ ἀντιδράση ἐνόπλως εἰς τὴν ἐνέργειαν ταύτην, ἀναχωρήσας δὲ μετέβη εἰς Κέντρον Ἐκπαιδεύσεως Τεθωρακισμένων, ὁ δὲ Συντ/ρχης Γωγούσης ἐδήλωσεν ὅτι θὰ πειθαρχήση ἀπολύτως εἰς τὰς ἀποφάσεις τοῦ Στρατάρχου Παπάγου, ἀναχωρήσας δὲ μετέβη εἰς τὴν οἰκίαν του.

Η κινητοποίηση

»Κατόπιν τῆς τοιαύτης τῶν πραγμάτων τροπῆς, ὁ Ταξίαρχος Χριστέας διέταξεν ἄμεσον ἐπιφυλακὴν ὅλων τῶν Φρουρῶν τῆς Ἑλλάδος, τὴν κινητοποίησιν μονάδων τινῶν τῆς VIIης Μεραρχίας καὶ τὴν νύκτα τῆς 30/31ην Μαΐου κατελήφθησαν, τὸ κτίριον τοῦ Ὑπουργείου Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ ἄλλαι τινὲς ζωτικῆς σημασίας διὰ τὴν λειτουργίαν τῆς κρατικῆς μηχανῆς ὑπηρεσίαι.

»Οὕτω τὴν πρωίαν τῆς 31ης Μαΐου εὑρέθησαν κατειλημμένα ὑπὸ

στρατιωτικῶν τμημάτων τὸ κτίριον τῶν παλαιῶν Ἀνακτόρων, ὁ πέριξ αὐτοῦ χῶρος, τὸ Ὑπουργεῖον Ἐθνικῆς Ἀμύνης καὶ ἅπασαι αἱ μονάδες τῆς περιοχῆς τῶν Ἀθηνῶν ἐτέλουν ἐν αὐστηρῇ ἐπιφυλακῇ καὶ ἑτοιμοκίνητοι.

»Οἱ μεταβάντες διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τῆς ὑπηρεσίας των Στρατηγοὶ εἰς τὸ κτίριον τῶν Παλαιῶν Ἀνακτόρων, ἐτέθησαν ὑπὸ κράτησιν, ἡ δὲ Κυβέρνησις πληροφορηθεῖσα τὰ διατρέχοντα καὶ μὴ διαθέτουσα δύναμιν ἀντιδράσεως, ἀπηυθύνθη πρὸς τὸν Στρατάρχην Παπάγον ζητοῦσα τὴν προστασίαν του.

»Κατόπιν τῆς παρακλήσεως ταύτης τῆς Κυβερνήσεως, ὁ Στρατάρχης Παπάγος ἐπιβιβασθεὶς τοῦ αὐτοκινήτου του μετέβη εἰς Παλαιὰ Ἀνάκτορα, ἔνθα εὗρεν τὸν ἐπὶ κεφαλὴν τῆς κινήσεως Ταξίαρχον Χριστέαν, ἐζήτησε δὲ παρ' αὐτοῦ νὰ πληροφορηθῇ τὰ συμβαίνοντα. Οὗτος ἀνέφερεν εἰς τὸν Στρατάρχην ὅτι ἡ ἐκδηλωθεῖσα ἐνέργεια ὀφείλεται εἰς τὴν παραίτησίν του, ἐκ φόβου ἀναμίξεως τῆς πολιτικῆς εἰς τὸ στράτευμα, ὑπέβαλεν δὲ πρὸς τοῦτον τὴν παράκλησιν τῶν Ἀξ/κῶν ὅπως μὴ ἐπιμείνῃ ἐπὶ τῆς παραιτήσεώς του. Τότε ὁ Στρατάρχης, ἐπιτιμήσας τὸν Ταξίαρχον Χριστέαν διὰ τὴν ἐνέργειάν του ταύτην, τὸν διέταξεν ὅπως τὰ τμήματα ἐπανέλθωσιν εἰς τοὺς στρατῶνας των ἀμέσως, ἅπαντες δὲ οἱ στρατιωτικοὶ νὰ μεταβῶσιν εἰς τὰς ὑπηρεσίας των. Αἱ Διαταγαὶ τοῦ Στρατάρχου ἐξετελέσθησαν ἀμέσως καὶ μέχρι τῆς μεσημβρίας ὁ ρυθμὸς τῆς κανονικῆς λειτουργίας τῶν μονάδων τῆς Φρουρᾶς Ἀθηνῶν, εἶχεν ἀποκατασταθῇ πλήρως».

Δεύτερο ερώτημα που γεννιέται είναι: Ποιος κατέστειλε το κίνημα; Ο βασιλιάς, ο πρωθυπουργός, οι αρχηγοί του στρατού ή ο Παπάγος; Ο βασιλιάς δεν είχε ιδέα για τα γεγονότα εκείνης της νύχτας και τα πληροφορήθηκε το πρωί, όταν η στάση είχε κατασταλεί. Ο πρωθυπουργός Σ. Βενιζέλος ή δεν ειδοποιήθηκε έγκαιρα αλλά μόνο μετά την καταστολή, ή αν είχε ειδοποιηθεί αδράνησε. Καμιά ενέργειά του δεν διαφαίνεται πουθενά. Και ο βιογράφος του Γρ. Δαφνής, σε όλη εκείνη την υπόθεση, αναφέρεται στον Βενιζέλο μόνο με τη φράση (*Σ. Βενιζέλος*, σελ. 484):

«Πράγματι, ὅταν περὶ τὴν 6.30 πρωινὴν ἔφθασε εἰς τὸ ΓΕΣ ὁ πρωθυπουργός, τὸ ἐπεισόδιον εἶχε λήξει».

Συνεπώς η ιστορική ακρίβεια επιβάλλει να σημειωθεί ότι μόνο με την ενέργεια του Παπάγου οι στασιαστές διαλύθηκαν. Αυτό το αναγνώρισε και ο Σ. Βενιζέλος. Τη 19η Μαρτίου 1952, όταν η υπόθεση συζητήθηκε στη Βουλή, ο πρωθυπουργός της ημέρας του κινήματος δήλωσε:

«Εἶναι ἀναμφισβήτητον ὅτι ἄνευ τῆς ἀναμίξεως τοῦ τότε ἀρχιστρατήγου,

δὲν ἠξεύρω ποίαν ἔκτασιν ἠδύνατο νὰ λάβῃ τὸ ἐπαναστατικὸν ἐκεῖνο κίνημα».

Αλλά πρόσθεσε:

«Ἡ ἐσπευσμένη κάθοδος τοῦ κ. Παπάγου ἀπὸ τὴν Ἐκάλην ἦτο καὶ καθῆκον καὶ ὑποχρέωσίς του, διότι ἦσκει ἀκόμη τὴν ἀρχιστρατηγείαν, ὁ διάδοχος δὲν εἶχεν ὁρισθῇ ἀκόμη καὶ κατὰ συνέπειαν σεῖς εἶσθε ὑπεύθυνος».

Η απάντηση του στρατάρχη ήταν:

«Μάλιστα, αὐτὸ εἶναι ἀληθές».

Θα επικρατούσε το κίνημα;

Το τρίτο ερώτημα που προβάλλει είναι:

Αν ο Παπάγος υιοθετούσε το κίνημα, μπορούσε να επικρατήσει;

Ειπώθηκε ότι ο στρατός ήταν τότε «παπαγικός», αλλά όχι αντιβασιλικός, ότι οι περισσότεροι στρατιωτικοί ηγήτορες δεν ήταν παπαγικοί και εφόσον η κυβέρνηση δεν ήταν της Δεξιάς, αλλά του Κέντρου, δεν μπορούσαν να υπολογίζουν στο ακαταδίωκτό τους όσοι θα τολμούσαν να κάνουν το κίνημα. Για όλους αυτούς τους λόγους ήταν καταδικασμένη σε αποτυχία μια απόπειρα δικτατορίας με τον Παπάγο.

Με την εκ των υστέρων όμως πείρα που έχουμε, τα επιχειρήματα αυτά δεν είναι τόσο στέρεα. Και το 1967 ο στρατός δεν ήταν αντιβασιλικός, ούτε οι ηγήτορες του στρατού ήταν μυημένοι στην κίνηση της ομάδας Παπαδόπουλου. Όσο για την κυβέρνηση, οι κινηματίες δεν υπολόγιζαν ότι θα παρέμενε αδρανής. Και, μολονότι δεν υπήρχε στην πλευρά της επανάστασης ένας Παπάγος, όλα κατάρρευσαν αστραπιαία χωρίς καμιά αντίδραση. Κατά μείζονα λόγο θα κατέρρεε κάθε αντίσταση το 1951, όταν ο Παπάγος αποτελούσε ήδη την κορυφή κάθε στρατιωτικής εξουσίας, επιβαλλόταν συντριπτικά σε όλους και φυσιολογικά θα υπάκουαν στις διαταγές του, στο πρώτο στάδιο τουλάχιστον, οι πάντες.

Υπάρχει όμως ένας αντίρροπος παράγοντας: οι Αμερικανοί. Θα ανέχονταν δικτατορία Παπάγου; Βέβαια, αν και τον ήθελαν τότε επικεφαλής των ενόπλων δυνάμεων, θα τον δέχονταν και ως πρωθυπουργό. Αλλά ως δικτάτορα; Ο πρόεδρος Τρούμαν είχε να αντιμετωπίσει την εσωτερική κοινή γνώμη που εκδηλωνόταν εχθρική προς κάθε δικτατορική κυβέρνηση. Και την εποχή εκείνη επρόκειτο η Ελλάδα να ενταχθεί στο ΝΑΤΟ. Οι Ηνωμένες Πολιτείες σε αρκετές δυσκολίες προσέκρουσαν το 1949 για την ένταξη της Πορτογαλίας λόγω του καθεστώτος της. Φυσικό θα ήταν να μην αδιαφορήσουν αν ο Παπάγος από αρχιστράτηγος γινόταν πολέμαρχος. Και η ευκολία με την οποία απείλησαν να διακόψουν τη βοήθεια στην περίπτωση του

Βενιζέλου κάνει αρκετά πιθανό το ενδεχόμενο ότι θα αντιμετώπιζαν με αυστηρότητα μια παπαγική δικτατορία. Δεν αποκλείεται όμως να την ανέχονταν, λόγω του μεγάλου κύρους που είχε ο στρατάρχης και στην Αμερική. Το κύρος αυτό άλλωστε θα άμβλυνε και την αντίδραση της δημόσιας γνώμης και του αμερικανικού Τύπου. Πάντως, μόνο στον αμερικανικό παράγοντα θα προσέκρουε μια στρατιωτική δικτατορία με επικεφαλής τον Παπάγο. Είναι απίθανο να κατέρρεε από εσωτερικές αντιδράσεις ευθύς εξαρχής.

Αλλά οπωσδήποτε το κίνημα δεν επιβλήθηκε και ο Παπάγος δεν φαίνεται να το είχε εξαπολύσει. Γιατί είχε ήδη αποκρυσταλλώσει το χρονοδιάγραμμά του: πορεία προς την κοινοβουλευτική κατάκτηση της εξουσίας κατά τρόπο ώστε να είναι κυβερνήτης και όχι συνηθισμένος πρωθυπουργός. Ο πρώτος σταθμός του χρονοδιαγράμματος είχε πραγματοποιηθεί: η παραίτηση από την αρχιστρατηγία. Θα ενέμενε σ' αυτή αδιαφορώντας σε κάθε πίεση φίλων ή εχθρών.

Τώρα όμως επενέβαινε στο παιχνίδι και ο αμερικανικός παράγοντας.

Ο Πιουριφόι επεμβαίνει

Το βράδυ της 30ής Μαΐου στο λιμάνι της Νέας Υόρκης απέπλεε το ιταλικό υπερωκεάνιο *Σατούρνια* για την Ευρώπη. Με καθυστέρηση είχε επιβιβαστεί και ο Αμερικανός πρεσβευτής στην Ελλάδα Πιουριφόι που επέστρεφε στην έδρα του. Αλλά ξαφνικά ένα επείγον σήμα του Στέιτ Ντιπάρτμεντ υποχρέωνε το υπερωκεάνιο να σταματήσει στη μέση του πελώριου λιμανιού για να αποβιβάσει τον πρεσβευτή. Στην προκυμαία τον ανέμενε ένα στρατιωτικό αυτοκίνητο και ένας φάκελος: διατασσόταν να επιστρέψει στην Αθήνα με στρατιωτικό αεροπλάνο γιατί το *Σατούρνια* θα έκανε 28 ημέρες. Ο λόγος; Ο Πιουριφόι έπρεπε να πείσει τον Παπάγο να ανακαλέσει την παραίτησή του.

Ο Αμερικανός πρεσβευτής έφτασε με στρατιωτικό αεροπλάνο στις 3.30' το πρωί της 1ης Ιουνίου. Τον συνόδευε ο πολιτικός σύμβουλος της πρεσβείας Μάινερ, που τον ανέμενε στη Ρώμη, για να τον κατατοπίσει στη νέα κατάσταση που είχε δημιουργηθεί. Ο Πιουριφόι φαινόταν εξαιρετικά εκνευρισμένος και στους δημοσιογράφους είπε:

> *«Εἶναι ἀτύχημα ποὺ ἄνθρωποι κατέχοντες ὑπευθύνους θέσεις δημιουργοῦν ζητήματα κατὰ τὸν ἕνα ἢ τὸν ἄλλον τρόπον χωρὶς νὰ λαμβάνουν ὑπ' ὄψιν τὸν ἑλληνικὸν λαόν, ἕνα τόσον θαυμάσιον λαόν. Ἡ κυβέρνησίς μου ἀνησυχεῖ ζωηρῶς».*

Εναντίον τίνος στρέφονταν τα βέλη του πρεσβευτή; Κατά του Παπάγου; Κατά του Αριστείδη Μεταξά; Κατά των κινηματιών αξιωματικών;

Η εκκαθάριση

Στο μεταξύ στην Αθήνα είχε αρχίσει εκκαθάριση της κατάστασης. Οι συλληφθέντες αξιωματικοί, εφτά συνολικά, στους οποίους συμπεριλήφθηκαν ο υποστράτηγος της Χωροφυλακής Τσαταλός, ο ταξίαρχος Κοντόπουλος, ο συνταγματάρχης Καραμπότσος και ο υπολοχαγός Κωνσταντινέας, που είχε επέμβει στον ραδιοφωνικό σταθμό, μεταφέρθηκαν στην έδρα της 7ης Μεραρχίας στο Καστρί Κηφισιάς.

Αλλά αργότερα, ύστερα από ταλαιπωρίες ενός ολόκληρου έτους, επρόκειτο να αμνηστευτούν και να αποστρατευτούν, χωρίς ποτέ να διεξαχθεί δίκη τους στο ακροατήριο, και τελικά να επανέλθουν στο στράτευμα.

Μαζί με την καταστολή όμως του κινήματος, συνερχόταν το πολεμικό συμβούλιο το οποίο έκανε «αλλαγή φρουράς» στην ανώτατη ηγεσία του στρατού. Ο στρατηγός Γρηγορόπουλος αναλάμβανε αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Εθνικής Αμύνης (ΓΕΕΘΑ) και ο στρατηγός Τσακαλώτος αρχηγός του Γενικού Επιτελείου Στρατού (ΓΕΣ). Γι' αυτή την τελευταία θέση, που αποτελεί το πραγματικό κλειδί του στρατού, ο Παπάγος είχε προτείνει τον Κιτριλάκη. Αλλά ο βασιλιάς και η κυβέρνηση αγνόησαν την υπόδειξή του και τοποθέτησαν τον στρατηγό Κιτριλάκη στη χωρίς σημασία θέση του Γενικού Επιθεωρητή. Φαινόταν πως ήθελαν να απαλλαγούν από την παντοδυναμία του Παπάγου, αν επανερχόταν. Αυτό καταδείχτηκε ακόμη σαφέστερα όταν η κυβέρνηση έσπευσε να εκδώσει αναγκαστικό νόμο με τον οποίο ψαλιδίζονταν αποφασιστικά οι δικαιοδοσίες του στρατάρχη. Και ως επιστέγασμα των ραγδαίων μεταβολών ήταν η ανάληψη του αξιώματος του αρχιστράτηγου από τον ίδιο τον βασιλιά.

Αυτή την κατάσταση αντιμετώπιζε ο Πιουριφόι όταν άρχισε την εξόρμησή του για να επαναφέρει τον Παπάγο. Κινήθηκε με μεγάλη δραστηριότητα ο Αμερικανός πρεσβευτής. Το ίδιο πρωί που έφτασε συνάντησε δύο φορές τον πρωθυπουργό Βενιζέλο και το βράδυ επισκέφτηκε τον βασιλιά. Αδιαφορώντας για κάθε πρωτόκολλο, κινιόταν χωρίς σακάκι, μ' ένα κοντομάνικο πουκάμισο. Έτσι εμφανίστηκε επίσης στα Ανάκτορα και ο Παύλος αποχαιρετώντας τον του ευχήθηκε «καλή επιτυχία».

Στις 5 το απόγευμα της επομένης, ανέβηκε στην Εκάλη και επισκέφτηκε τον Παπάγο. Επί δύο ώρες και δέκα λεπτά συνομιλούσαν και όταν τελείωσαν δέχτηκαν τους δημοσιογράφους που ενέδρευαν απέξω.

Δεν θέλησε να προβεί σε καμιά ανακοίνωση ο Πιουριφόι για το περιεχόμενο και το αποτέλεσμα της συνομιλίας. Είπε μόνο, στρέφοντας τα βλέμματά του προς τον Παπάγο: «Συναντήθηκα με έναν πολύ μεγάλο κύριο».

Αλλά ο Παπάγος δεν φαινόταν διατεθειμένος να υποκύψει στην πίεση του Αμερικανού πρεσβευτή. Και ως επιχείρημα προέβαλε τη ρήξη του με τους αυλικούς, οι οποίοι τον διέβαλλαν συστηματικά υπό την κάλυψη των βασιλέων. «Αυτό αποτελεί

υπονόμευση του κύρους μου», δήλωσε, «και αποκλείεται να ανακαλέσω την παραίτησή μου».

Οι αυλικοί παραιτούνται

Ο Πιουριφόι μετέφερε αμέσως στον βασιλιά τα αγανακτισμένα παράπονα του στρατάρχη. Και τότε συνέβη κάτι απροσδόκητο: ολόκληρο το προσωπικό της Αυλής με επικεφαλής τον Μέγα Αυλάρχη υπέβαλε την παραίτησή του στον βασιλιά.

Ο βασιλιάς αιφνιδιάστηκε. Σε κατάσταση σύγχυσης έδειξε πως αποδέχεται τις παραιτήσεις και έδωσε εντολή να σταλεί στον Τύπο η είδηση. Θυσίαζε όλους τους αυλικούς, πολλοί από τους οποίους ήταν στενοί προσωπικοί του φίλοι, για να εξευμενίσει τον αδυσώπητο στρατάρχη. Και, στις 11 τη νύχτα της 4ης Ιουνίου, οι αρχισυντάκτες και νυχτερινοί συντάκτες των αθηναϊκών πρωινών εφημερίδων έπαιρναν έκπληκτοι από τα Ανάκτορα το εξής πολυγραφημένο κείμενο:

> *«Ὁ Μέγας Αὐλάρχης ἀνακοινοῖ ὅτι ὑπέβαλε τὴν κάτωθι ἀναφορὰν εἰς τὴν Αὐτοῦ Μεγαλειότητα τὸν Βασιλέα:*
>
> *»Μεγαλειότατε,*
>
> *»Ἐπειδὴ κυκλοφοροῦσι φῆμαι καθ' ἃς ἡ παραίτησις τοῦ Στρατάρχου Παπάγου ὀφείλεται οὐχὶ εἰς λόγους ὑγείας, ἀλλ' εἰς ἐχθρικὴν πρὸς αὐτὸν στάσιν τῆς Αὐλῆς, ὁ Μέγας Αὐλάρχης ἔχει τὴν τιμήν, ἵνα ὅπως βοηθήσῃ τὴν Ὑμετέραν Μεγαλειότητα εἰς τὸ μέγα καὶ πατριωτικόν της ἔργον, θέσει εὐλαβῶς τὴν παραίτησιν ὁλοκλήρου τῆς Αὐλῆς εἰς τὴν διάθεσιν τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος.*
>
> *»Τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος πιστοὶ καὶ ἀφοσιωμένοι θεράποντες».*

Ακολουθούσαν οι υπογραφές όλων ανεξαιρέτως των Αυλικών, 31 συνολικώς. Περιελάμβαναν τους μεγάλους τιτλούχους (αυλάρχης, τελετάρχης, υπασπιστές), τις Κυρίες των Τιμών, τους γιατρούς, οδοντιάτρους, κτηνιάτρους κλπ. Δεν έλειπε και ο διαδεχθείς τον Αριστείδη Μεταξά δικηγόρος Μ. Πεσματζόγλου. Για την ιστορία, παραθέτουμε τον πίνακα των υπογραψάντων, οι οποίοι ήσαν:

Δ. Ν. Λεβίδης, Μέγας Αυλάρχης.
Π. Λελούδας, Αυλάρχης βασιλίσσης.
Ελένη Τρικούπη, Μεγάλη Κυρία της Αυλής.
Αντ. Μπενάκης, επίτιμος τελετάρχης.
Στρατηγός Δ. Παπαδιαμαντόπουλος, σταυλάρχης.
Αντ. Σταθάτος, τελετάρχης.
Βλαδ. Λεβίδης, ίππαρχος.
Σοφ. Παπανικολάου, επιμελητής βασιλικής χορηγίας.
Ναύαρχος Επ. Καββαδίας, επίτιμος γενικός υπασπιστής.

Πτέραρχος Χ. Ποταμιάνος, επίτιμος γενικός υπασπιστής.

Μαργ. Κετσέα, Μ. Καρόλου, Μ. Αθηνογένους, Ελ. Σταθάτου, Κυρίες επί των Τιμών.

Μ. Πεσματζόγλου, νομικός σύμβουλος του βασιλέως.

Κ. Τσοποτός, νομικός σύμβουλος της Αυλής.

Μ. Μακκάς, Ι. Χαραμής, Θ. Δημητριάδης, Κ. Μουτούσης, Ν. Λούρος, επίτιμοι ιατροί.

Μ. Βαλάμος, Θ. Δοξιάδης, Ν. Τσομπούλας, ιατροί του βασιλέως.

Α. Παπανικολάου, ιατρός βασιλικής Αυλής.

Α. Κρίκος, οδοντίατρος του βασιλέως.

Στρατηγός Κ. Γκίνης, αρχιτέκτων ανακτόρων.

Γ. Κανελλάκης, γραμματεύς του βασιλέως.

Ι. Αλεξίου, αρχικτηνίατρος βασιλικών σταύλων.

Β. Δρούβας, διευθυντής βασιλικού κτήματος Τατοΐου.

Σ. Πατεσσάρος, γενικός γραμματεύς επιμελητείας βασιλικής χορηγίας.

Αίσθηση έκανε στους δημοσιογράφους η απουσία του ονόματος του Αριστείδη Μεταξά από τον κατάλογο. Ο Μέγας Αυλάρχης Δ. Λεβίδης ρωτήθηκε τηλεφωνικά και απάντησε ότι δεν περιλαμβάνεται στον πίνακα γιατί από τη στιγμή που καταργήθηκε το Πολιτικό Γραφείο του βασιλιά έπαψε να αποτελεί μέρος της Αυλής.

Και ο Βενιζέλος παραιτείται

Το αξιοσημείωτο ήταν πως τόσο το διάβημα των αυλικών όσο και η δημοσιότητά του έγιναν με πλήρη άγνοια του πρωθυπουργού. Το πρωί της επομένης, ο Σ. Βενιζέλος έκπληκτος διάβασε τη σχετική είδηση στις εφημερίδες που δέσποζε στην πρώτη σελίδα τους. Θεώρησε αυτή τη μεταχείριση εντελώς απαράδεκτη και ειδοποιούσε τα Ανάκτορα ότι υποβάλλει και αυτός παραίτηση.

Το ζήτημα έτσι προσλάμβανε ξαφνικά νέες διαστάσεις και οδηγούσε σε κυβερνητική κρίση. Ο βασιλιάς δεν άντεξε τόσες συμφορές. Αντέδρασε απότομα και έκανε αιφνίδια στροφή. Δήλωσε ότι αρνείται να αποδεχτεί τις παραιτήσεις και των αυλικών και του πρωθυπουργού. Και έδωσε εντολή να αναγγελθεί στον Τύπο ότι:

> *«Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἐξέφρασε διὰ τοῦ Μεγάλου Αὐλάρχου πρὸς ἅπαντα τὰ μέλη τῆς Αὐλῆς τὴν βαθεῖαν ἱκανοποίησίν του διὰ τὴν πίστην αὐτῶν καὶ τὴν πρὸς τὸν Βασιλέα βοήθειαν εἰς τὰς προσπαθείας του διὰ τὸ καλὸν τῆς πατρίδος.*
>
> *»Ἡ Αὐτοῦ Μεγαλειότης ὁ Βασιλεὺς δὲν ἀπεδέχθη τὰς παραιτήσεις αἵτινες ἐτέθησαν εἰς τὴν διάθεσίν του».*

Με την ανακοίνωση αυτή οι βασιλείς ετίθεντο αλληλέγγυοι των αυλικών έναντι του

Παπάγου. Από τη στιγμή εκείνη θέμα επιστροφής του στρατάρχη στο στράτευμα δεν υφίστατο πια, εάν υφίστατο πράγματι προηγουμένως.

Προς εκλογές

Ο σάλος όμως είχε κοπάσει. Ο Παπάγος αποσύρθηκε στα Τρίκαλα της Κορινθίας να παραθερίσει. Προτού φύγει από την Αθήνα, διαβεβαίωσε τον πρωθυπουργό άλλη μια φορά ότι δεν πρόκειται να πολιτευτεί. Την ίδια διαβεβαίωση παρείχε και το περιβάλλον του. Και άρχισε ο πολιτικός κόσμος –όπως και οι βασιλείς– να αποδέχεται ότι η δήλωσή του είναι ειλικρινής.

Το αποτέλεσμα ήταν να ενισχυθεί η τάση για τις εκλογές. Ο Βενιζέλος χαρακτηριστικά είχε πει: «Να γίνουν εκλογές αμέσως, όσο είναι ναρκωμένη η διάθεση του Παπάγου για την πολιτική...»

Είναι παράδοξο πώς οι έμπειροι εκείνοι αρχηγοί, αυτοί οι εξ επαγγέλματος πονηροί, είχαν σχεδόν πιστέψει ότι πραγματικά ο στρατάρχης επρόκειτο να παραμείνει μια αφανής και αβλαβής φιγούρα. Θύμιζε την αφελή εμπιστοσύνη των πολιτικών του 1936 προς τον Μεταξά τις παραμονές της 4ης Αυγούστου. Πάντως, την ιδέα της νέας εκλογικής αναμέτρησης την είχαν ενστερνιστεί τα τρία κυριότερα κόμματα: Φιλελευθέρων, Λαϊκών και ΕΠΕΚ. Ιδίως η τελευταία υπερθεμάτιζε, γιατί ο Πλαστήρας πίστευε ότι από νέες εκλογές θα έβγαινε ουσιωδώς ενισχυμένος.

Την 30ή Ιουνίου 1951 η κυβέρνηση διασπάστηκε. Ο Γεώργιος Παπανδρέου ήρθε σε οξεία αντίθεση με τον Σοφοκλή Βενιζέλο εξαιτίας των τιμών του σίτου και παραιτήθηκε με τους υπουργούς του. Μην έχοντας πια την πλειοψηφία της Βουλής, ο Βενιζέλος υπέβαλε την παραίτησή του. Ο βασιλιάς έκανε μια προσπάθεια να σχηματιστεί οικουμενική κυβέρνηση ή έστω των τριών μεγάλων κομμάτων. Και απέστειλε μια έντονη έκκληση στους αρχηγούς:

> *«Δέκα τρεῖς κυβερνήσεις διεδέχθησαν ἡ μία τὴν ἄλλην κατὰ τὸ σύντομον διάστημα τῆς βασιλείας μου... Ἀλλὰ ἡ Πατρίς μας ζητεῖ τὴν ἀνεπιφύλακτον συνεργασίαν ὅλων τῶν πολιτικῶν ἀρχηγῶν, εἰς τρόπον ὥστε διὰ κοινῶν ἀγώνων καὶ προσπαθειῶν νὰ παρακαμφθοῦν ὅλαι αἱ δυσχέρειαι, τὰς ὁποίας θεωρῶ προσωρινάς...»*

Και κατέληγε σε μια απειλή:

> *«Ἐάν, παρὰ τὴν ἔκκλησιν ταύτην, δὲν δυνηθῆτε νὰ πραγματοποιήσητε τὴν ἀναγκαίαν συνεργασίαν καὶ δὲν ἐπιτύχετε εἰς τὸν σχηματισμὸν κυβερνήσεως, τότε ἐγώ... θὰ ἀναγκασθῶ νὰ εὕρω ὁ ἴδιος μίαν λύσιν. Εἰς τὴν περίπτωσιν ὅμως αὐτὴν ὁ πολιτικὸς κόσμος τῆς χώρας θὰ φέρῃ τὸ βάρος τῆς εὐθύνης ὅτι δὲν μὲ ἐβοήθησε εἰς τὴν παροῦσαν προσπάθειαν ὅπως πραγματοποιηθῇ ἕνας ἐθνικὸς συνασπισμός».*

Μια έγγραφη βασιλική έκκληση γεμάτη απειλές που αφήνει αδιάφορους έναν σωρό από πολιτικούς δεν είναι κάτι συνηθισμένο στα χρονικά οιουδήποτε κράτους. Αυτό όμως συνέβη τη 2α Ιουνίου στο πολιτικό γραφείο. Ήταν εκεί συναγμένοι ο Τσαλδάρης, ο Πλαστήρας, ο Τσουδερός, ο Π. Κανελλόπουλος, ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Παπανδρέου, ο Κ. Μανιαδάκης (ως εκπρόσωπος του Θ. Τουρκοβασίλη που απουσίαζε) και φυσικά ο Σοφοκλής Βενιζέλος. Δεν είχαν κληθεί ο Σβώλος, ο Σοφιανόπουλος, ο Ν. Γρηγοριάδης και οι άλλοι εκπρόσωποι της Αριστεράς, με την εξήγηση ότι οι κοινοβουλευτικές τους ομάδες δεν είχαν την απαιτούμενη δύναμη για να λογίζονται ως αρχηγοί κομμάτων. Και οι παρευρισκόμενοι, άλλοι άμεσα, άλλοι έμμεσα, απέκρουσαν την οικουμενική κυβέρνηση που τους ζητούσε ο βασιλιάς.

Η νέα *Έλλη*

Έτσι κατέληγαν στην οριστική προκήρυξη εκλογών. Η κυβέρνηση Βενιζέλου θα παρέμενε με τον αποκλειστικό σκοπό να οδηγήσει τη χώρα στις κάλπες. Και οι καίριες αυτές αποφάσεις ελήφθησαν μέσα σε 20 λεπτά της ώρας. Γιατί ο Βενιζέλος βιαζόταν να τελειώσουν για να παραστεί στην έπαρση της σημαίας στο καινούργιο καταδρομικό *Έλλη*.

Επρόκειτο για το πρώην ιταλικό καταδρομικό *Ευγένιος της Σαβοΐας*, 10.700 τόνων, που μας παραχωρήθηκε από την Ιταλία έναντι των πολεμικών επανορθώσεων, σε αντικατάσταση της *Έλλης* που είχε τορπιλιστεί το 1940 στην Τήνο. Το σκάφος αυτό, που καθελκύστηκε το 1936 στα ναυπηγεία «Ανσάλτο», όπου πριν από 40 χρόνια είχε ναυπηγηθεί και ο *Αβέρωφ*, ήταν ταχύτατο (37 κόμβους) και με ισχυρό οπλισμό: 8 κανόνια των 152 χιλιοστών. Δεν έφερε όμως ανάλογη αντιαεροπορική θωράκιση και θεωρούνταν αναχρονιστικό, μολονότι επρόκειτο να αντικαταστήσει ουσιαστικά το γηραλέο θωρηκτό *Αβέρωφ*.

Αλλά η απόκτησή του είχε συγκινήσει τον ελληνικό λαό. Και η ύψωση της σημαίας του στο Κερατσίνι, που έγινε στις 2 Ιουνίου, προσέλαβε πανηγυρικό χαρακτήρα. Οι βασιλείς, η κυβέρνηση και όλη η στρατιωτική και ναυτική ηγεσία παρίσταντο, ενώ πλήθος κόσμου από την παραλία ή με βάρκες που παρέπλεαν το σκάφος παρακολούθησαν τη συμβολική τελετή.

Κυβέρνηση εκλογών

Οπωσδήποτε όμως το πρωί της 3ης Ιουλίου 1951 η κυβερνητική κρίση είχε υπερπηδηθεί. Ο Βενιζέλος σχημάτιζε μονομερή κυβέρνηση Φιλελευθέρων, η οποία ως «κυβέρνηση εκλογών», την 5η Ιουλίου υπερψηφίστηκε στη Βουλή με 125 ψήφους έναντι 74. Την καταψήφισαν το ΛΕΚ, το κόμμα του Παπανδρέου και η Δημοκρατική Παράταξη.

Με ποιο σύστημα όμως θα διεξάγονταν αυτές οι εκλογές; Αν αντιμετώπιζαν την κάθοδο του Παπάγου τα κόμματα, οπωσδήποτε θα καθιερωνόταν η απλή αναλογική. Με την πεποίθηση ότι ο κίνδυνος εκείνος δεν υπήρχε, κυμαίνονταν μεταξύ πλειοψηφικού που υποστήριζε ο Πλαστήρας και ενισχυμένης αναλογικής, με την οποία στη δεύτερη κατανομή των εδρών θα έπαιρναν μέρος μόνο τα κόμματα που στο σύνολο της επικράτειας θα είχαν συγκεντρώσει τουλάχιστον το 17% των ψήφων. Ύστερα από συζήτηση στη Βουλή, που διήρκεσε μεταξύ 10 και 27 Ιουλίου, ψηφίστηκε (Ν. 1878/1951) το σύστημα της ενισχυμένης, που παρείχε την ελπίδα να προσφέρει μια κυβέρνηση ισχυρότερη από το πλαδαρό χάος της αναλογικής.

Τώρα πια ήταν όλα έτοιμα, με την προϋπόθεση πάντα ότι ο Παπάγος δεν θα πολιτευόταν. Παρά τη γενική εντύπωση ότι θα παρέμενε αδρανής σε αυτές τουλάχιστον τις εκλογές, ο βασιλιάς θέλησε να αποσαφηνίσει τελεσίδικα αυτό το θέμα. Κάλεσε στο Τατόι τον στρατάρχη που είχε επιστρέψει στην Εκάλη από τα Τρίκαλα της Κορινθίας και του έθεσε απευθείας το ερώτημα:

«Ὁδηγούμενα πρὸς ἐκλογὰς κατὰ τὸν Σεπτέμβριον, καλῶς ἐχόντων τῶν πραγμάτων. Θέλω ὅμως νὰ γνωρίζω, στρατάρχα, ἂν θὰ λάβεττε μέρος εἰς αὐτὰς τὰς ἐκλογὰς ἢ ὄχι».

Ο Παπάγος φάνηκε να αιφνιδιάζεται. Απάντησε όμως:

«Δὲν θὰ πολιτευθῶ, Μεγαλειότατε!»

Ήταν τόσο κατηγορηματική η δήλωσή του, ώστε ο Παύλος πείστηκε απόλυτα. Πείστηκε και η Φρειδερίκη. Πείστηκαν και οι πολιτικοί αρχηγοί. Τακτοποιήθηκαν τότε τα πάντα και στις 30 Ιουλίου δημοσιευόταν το διάταγμα περί διαλύσεως της Βουλής και προκηρύξεως των εκλογών με την ενισχυμένη αναλογική στις 9 Σεπτεμβρίου.

Το νέο σύνταγμα

Δύο ημέρες νωρίτερα οι πολιτικοί αρχηγοί είχαν συμφωνήσει να αναγνωριστεί το δικαίωμα στη νέα Βουλή να ψηφίσει χωρίς τροποποιήσεις το σχέδιο συντάγματος που είχε καταρτίσει ειδική επιτροπή της Δ' Αναθεωρητικής, δηλαδή της Βουλής του 1946. Η Βουλή εκείνη είχε συγκροτήσει 40μελή επιτροπή, που μετά διετή εργασία είχε καταθέσει τη 15η Ιουνίου 1948 σχέδιο συντάγματος από 145 άρθρα. Επειδή όμως καρκινοβατούσε η συζήτηση, την 25η Ιουλίου 1949 με το ΞΗ' ψήφισμα συνέστησε νέα επιτροπή για να προβεί σε αναθεώρηση του ισχύοντος συντάγματος και να καταρτίσει νέο κείμενο. Η επιτροπή αυτή, πράγματι, την 29η Δεκεμβρίου 1949 κατέθεσε σχέδιο συντάγματος. Την ίδια όμως ημέρα διακόπτονταν οι εργασίες της Βουλής λόγω των εορτών και δεν επαναλήφθηκαν, γιατί την 7η Ιανουαρίου 1950, όπως είδαμε, διαλύθηκε και προκηρύχθηκαν εκλογές προς ανάδειξη της Βουλής του 1950, η οποία ήταν απλή, μη αναθεωρητική.

Έτσι η χώρα, μετά 15 ετών κοσμογονικές αλλαγές, παρέμενε με το σύνταγμα του 1911. Τώρα όμως στο βασιλικό διάταγμα της διάλυσης περιλαμβανόταν και η παρακάτω διάταξη:

> *«Πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἔργου τῆς διαλυθείσης Δ' Ἀναθεωρητικῆς Βουλῆς, ἡ νέα Βουλὴ δύναται δι' ἀποφάσεως αὐτῆς, λαμβανομένης ἐντὸς τοῦ πρώτου διμήνου, κατὰ τὴν πρώτην αὐτῆς σύνοδον, νὰ ἐπικυρώσῃ ἐν συνόλῳ ἢ ἀπορρίψῃ τὸ ὑπὸ τῆς ἐπιτροπῆς τοῦ ΞΗ' ψηφίσματος τῆς Βουλῆς ἐκείνης καταρτισθὲν σχέδιον Συντάγματος, ρυθμίζουσα καὶ τὴν ἰσχὺν τῶν ἐκδεδομένων συντακτικῶν πράξεων καὶ ψηφισμάτων».*

Το πρωί της 30ής Ιουλίου 1951 θυροκολλούνταν στη Βουλή αυτό το διάταγμα. Το μεσημέρι της ίδιας ημέρας, ορκίζονταν στα Ανάκτορα από τον επίσκοπο Σταυρουπόλεως οι νέοι υπουργοί. Η κυβέρνηση Βενιζέλου προσλάμβανε στα καίρια υπουργεία πρόσωπα κοινής εμπιστοσύνης. Τον πρώην εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Μπουρόπουλο ως υπουργό Δικαιοσύνης. Τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Δ. Κιουσόπουλο ως υπουργό Εσωτερικών. Τον στρατηγό Σπηλιωτόπουλο ως υπουργό Εθνικής Αμύνης. Και, με την ευκαιρία, ο Βενιζέλος προσλάμβανε τρεις ακόμα υπουργούς: Ν. Μπακόπουλο, Δ. Παπαμιχαλόπουλο, Στ. Στεριόπουλο.

Όλες οι προκαταρκτικές διαδικασίες για τις νέες εκλογές είχαν, έτσι, συμπληρωθεί. Και το κοινό δέχτηκε με ηρεμία αλλά και εμφανή αδιαφορία τα γεγονότα. Είχε κουραστεί αρκετά από τη ρευστότητα της χαώδους Βουλής του 1950, ώστε δεν του ενέπνεε καμία έξαρση η προοπτική της Βουλής του 1951.

Αλλά ξαφνικά, το βράδυ της 30ής Ιουλίου 1951, η χώρα έμελλε να υποστεί ισχυρό κλονισμό.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Ο ΑΡΡΩΣΤΟΣ ΚΟΝΤΑΡΟΜΑΧΟΣ (ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ)

Ο ΠΑΠΑΓΟΣ ΑΝΑΓΓΕΛΛΕΙ: ΚΑΤΕΡΧΕΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΟΛΙΤΙΚΗ • Ο ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΕΞΑΛΛΟΣ: «ΣΥΛΛΑΒΕΤΕ ΤΟΝ ΣΤΡΑΤΑΡΧΗ» • ΕΠΙΘΕΣΗ ΤΩΝ ΒΑΣΙΛΕΩΝ • Ο ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΣ • ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1951 • ΜΕΡΙΚΗ ΕΠΙΤΥΧΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΟΥ • Ο ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ • ΑΣΥΡΜΑΤΟΙ ΚΑΙ ΔΙΚΕΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΩΝ • ΑΣΘΕΝΕΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ ΚΑΙ ΣΥΜΦΙΛΙΩΣΗ ΒΑΣΙΛΙΑ ΚΑΙ ΠΑΠΑΓΟΥ • ΤΟΥΦΕΚΙΣΜΟΣ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗ ΚΑΙ ΜΠΑΤΣΗ • Η ΛΙΛΙΑΝ ΜΠΑΤΣΗ ΕΚΤΟΞΕΥΕΙ ΠΑΡΘΙΑ ΒΕΛΗ • ΗΜΙΠΛΗΓΙΑ ΤΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ • Ο ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ «ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΕΥΩΝ» • Ο ΠΛΑΣΤΗΡΑΣ ΜΑΧΕΤΑΙ ΕΝΑΝΤΙΟΝ ΠΑΝΤΩΝ • ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΠΛΑΣΤΗΡΑ • ΓΙΑΤΙ ΕΠΕΣΕ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ;

Η 30ή ΙΟΥΛΙΟΥ ήταν μια πνιγηρή καλοκαιρινή ημέρα στην Αθήνα. Παρ' όλη τη συρροή των πολιτικών γεγονότων –διάλυση της Βουλής, προκήρυξη εκλογών, ορκωμοσία 9 νέων υπουργών–, δεν παρουσίαζε ιδιαίτερο ενδιαφέρον για ένα κοινό που νόμιζε πως επρόκειτο τα ίδια κόμματα να αντιπαλέψουν στην ίδια εκλογική κονίστρα.

Όπως κάθε ημέρα, στις 8 το απόγευμα άρχισαν να συγκεντρώνονται οι πολιτικοί συντάκτες των εφημερίδων στο Υπουργείο Εξωτερικών, στην αίθουσα του Τύπου. Εκεί τους συναντούσαν ο πρωθυπουργός ή διάφοροι υπουργοί, εκεί αντάλλασσαν τις πληροφορίες τους και καθόριζαν τις γενικές γραμμές του ρεπορτάζ.

Ήταν όλοι αυτό το βράδυ: ο Γρηγόρης Δαφνής, ο Ηλίας Μπρεδήμας, ο Κ. Ζαφειρόπουλος, ο Γ. Βούρος, ο Γ. Σκούρας, ο Τ. Σκούρας, ο Θεοδοσόπουλος, ο Μεταξάς, ο Μούσης, ο Πλουμπίδης, ο Χρ. Μπητσίδης, ο Γ. Δρόσος, ο Β. Βασιλείου, ο Ανδρομέγας Κωνσταντινίδης. Εκπρόσωποι των εφημερίδων τους, έμπειροι και με ισχυρά πλέγματα σχέσεων, που πολλοί πολιτεύονταν οι ίδιοι ή επρόκειτο να πολιτευτούν, αποτελούσαν μια δύναμη την εποχή του άκρατου κοινοβουλευτισμού και της ελευθεροτυπίας. Και τους αποκαλούσαν «παρα-κυβέρνηση».

Αυτό το βράδυ δεν περίμεναν τίποτα το σημαντικό. Αλλά στις 8.30′ εισόρμησε στην αίθουσα κάποιος και φώναξε: «Παρακαλώ, μια ανακοίνωσις του στρατάρχου».

Και έδωσε σε έναν από τους συντάκτες το χειρόγραφο κείμενο με τον γνωστό αδρό, έντονο γραφικό χαρακτήρα του Παπάγου:

«Ὁ Στρατάρχης Παπάγος, καλέσας χθὲς τὴν 8.30' ἑσπερινὴν εἰς τὴν ἐν Ἐκάλη οἰκίαν του τοὺς ἀντιπροσώπους τοῦ Ἑλληνικοῦ καὶ Ξένου Τύπου, ἐπέδωσεν εἰς αὐτοὺς ἔγγραφον μὲ τὴν κάτωθι δήλωσιν:

»Ἔχων ἐπίγνωσιν τῆς σοβαρότητος τῶν στιγμῶν τὰς ὁποίας διέρχεται ἡ Πατρὶς καὶ σταθμίσας τὰς εὐθύνας μου ἀπέναντι τῆς ἱστορίας, ἀπεφάσισα νὰ κατέλθω εἰς τὸν ἐκλογικὸν ἀγῶνα.

»Καλῶ τοὺς Ἕλληνας νὰ μὲ περιβάλλουν διὰ τῆς ἐμπιστοσύνης των, ἵνα ἀπαλλαγῇ ἡ Ἑλλὰς τῆς ἀκυβερνησίας καὶ ἀποκτήσῃ τὴν σταθερὰν κυβέρνησιν τῆς ὁποίας ἔχει ἀνάγκην.

»Ὑπόσχομαι ὅτι θὰ ἀκολουθήσω εἰς τὴν πολιτικὴν ζωὴν τὰς ἀρχὰς τὰς ὁποίας ἐφήρμοσα ὡς στρατιώτης.

»Καὶ ἔχω τὴν πεποίθησιν ὅτι ὅλοι ἡνωμένοι εἰς κοινὸν καὶ μέγα σκοπόν, μὲ σύμβολον τοὺς Βασιλεῖς μας καὶ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ δημοκρατικοῦ μας Πολιτεύματος, ἀτενίζοντες μόνον τὸ μέλλον, θὰ ἐπιτύχωμεν τὴν πραγματικὴν ἀλλαγήν, τὴν ὁποίαν ζητεῖ τὸ Ἔθνος.

»Ἀλέξ. Παπάγος».

Μια λεπτομέρεια: ενώ το κείμενο δόθηκε στους δημοσιογράφους στο Υπουργείο Εξωτερικών, αναγράφεται στην αρχή ότι ο στρατάρχης κάλεσε τους πολιτικούς συντάκτες στην Εκάλη. Φαίνεται πως αυτό επρόκειτο να γίνει. Αλλά ματαιώθηκε η πρόσκληση και η άνοδος των εκπροσώπων του Τύπου στο εξοχικό προάστιο, για να μην απολεστεί χρόνος. Αυτό μαρτυρά και το γεγονός ότι δόθηκε απευθείας το χειρόγραφο του Παπάγου, αντί να δακτυλογραφηθεί και να διανεμηθεί σε πολλά αντίγραφα. Και μια γραφική λεπτομέρεια: το κείμενο είχε μια ανορθογραφία, προφανώς λόγω της βιασύνης. Η Εκάλη ήταν γραμμένη με ψιλή, όχι με δασεία. Γιατί όλα αυτά; Μήπως η απόφαση ελήφθη λαχανιαστά, την τελευταία στιγμή;

Βόμβα στα Ανάκτορα

Η ανακοίνωση του Παπάγου ήχησε σαν βόμβα. Άφησε εμβρόντητους τους πολιτικούς κύκλους. Ίσως μόνο ο πρωθυπουργός Βενιζέλος κάτι να είχε πληροφορηθεί και κάτι να περίμενε. Παντού η εντύπωση ήταν συγκλονιστική. Αλλά την περισσότερη αναταραχή την προκάλεσε ψηλά στα Ανάκτορα του Τατοΐου. Εκεί η είδηση έφτασε σαν σεισμός.

Ο βασιλιάς θεώρησε ως προσωπική προσβολή, που έθιγε το βασιλικό του γόητρο, τη χειρονομία του στρατάρχη. Γιατί 48 μόλις ώρες νωρίτερα τον είχε διαβεβαιώσει,

όπως είδαμε, ότι δεν επρόκειτο να πολιτευτεί. Και ο Παύλος είχε μεταβιβάσει στους πολιτικούς αρχηγούς ως υπεύθυνη δική του διακρίβωση την κατηγορηματική δήλωσή του.

Αποκαλυπτόταν όμως τώρα ότι ο Παπάγος απλώς αποκοίμιζε συστηματικά τον βασιλιά και τους πολιτικούς. Έτσι εκείνοι προχώρησαν προς τις εκλογές εγκαταλείποντας την απλή αναλογική. Την ίδια παραπλανητική τακτική εφάρμοσε και όταν την 28η Ιουλίου επανέλαβε στον Παύλο ότι δεν θα πολιτευτεί. Καί, όταν πια δημοσιεύτηκε στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* το διάταγμα των εκλογών, οπότε ήταν αδύνατη οποιαδήποτε υπαναχώρηση του κράτους, αποκάλυψε τις προθέσεις του.

Έτσι όμως ο βασιλιάς θεώρησε ότι ο Παπάγος τον εξαπάτησε και τον εξέθεσε προσωπικά. Τον ερέθισαν υπερθεματίζοντας η Φρειδερίκη, οι αυλικοί και ορισμένοι έμπιστοι φίλοι του –όπως ο πρώην υπασπιστής του πτέραρχος Ποταμιάνος– που έσπευσαν στα Ανάκτορα. Και ο Παύλος καταλήφθηκε από οργή και μίσος. Από τη στιγμή εκείνη κηρύχτηκε αδυσώπητος ο πόλεμος μεταξύ Στέμματος και στρατάρχη, που επανέφερε τη μνήμη του Διχασμού. Και το ίδιο εκείνο βράδυ συνέβη ένα επεισόδιο που αποκάλυπτε την έκταση της αβύσσου που ανοίχτηκε μεταξύ των δύο ανδρών.

Ο αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Θρ. Τσακαλώτος βρισκόταν αργά τη νύχτα σε ένα κέντρο του Φαλήρου με φίλους του, φορώντας πολιτικά, όταν τον κάλεσε στο τηλέφωνο ο υπασπιστής του. Ο στρατηγός Τσακαλώτος πάντα ειδοποιούσε την υπηρεσία πού θα βρίσκεται ανά πάσα στιγμή. Ο υπασπιστής του είπε:

> *«Κύριε ἀρχηγέ, σᾶς καλοῦν στὰ Ἀνάκτορα, νὰ μεταβῆτε ἀμέσως».*
> *«Εἰδοποίησε ὅτι θὰ πάω σπίτι μου νὰ φορέσω στολὴ καὶ μετὰ θὰ ἀνεβῶ ἀμέσως».*
> *«Ὄχι, μοῦ εἶπαν νὰ σᾶς διαβιβάσω νὰ ἀνεβῆτε ἀμέσως, ὅπως εἶσθε, χωρὶς χρονοτριβή».*

Ο αρχηγός του ΓΕΣ εγκατέλειψε τους φίλους του και ανέβηκε αμέσως στο Τατόι, απορώντας για την ξαφνική και τόσο επείγουσα πρόσκληση. Μπήκε αμέσως στο βασιλικό γραφείο και αντίκρισε τον Παύλο και τη Φρειδερίκη καθισμένους τον ένα απέναντι στον άλλο, σε δύο πολυθρόνες, έτσι που τα γόνατά τους άγγιζαν.

Δίπλα στη βασίλισσα στεκόταν ορθός, «με την άνεση του αφοσιωμένου φίλου των βασιλέων και αυλικού» –όπως είπε αργότερα ο στρατηγός Τσακαλώτος– ο πτέραρχος Χρ. Ποταμιάνος, με το αριστερό χέρι στην τσέπη.

«Να συλλάβεις τον στρατάρχη!»

Ο αρχηγός του ΓΕΣ χαιρέτησε τους βασιλείς ευλαβικά και στάθηκε σε μικρή από-

σταση με σεβασμό. Ο Παύλος και η Φρειδερίκη φαίνονταν ταραγμένοι και ο βασιλιάς τού απηύθυνε τον λόγο:

«Ἄκουσες στρατηγὲ ὅτι ὁ Παπάγος κατέρχεται στὴν πολιτική;»

«Τὸ ἄκουσα βέβαια», απάντησε ο στρατηγός Τσακαλώτος, πάντα ορθός και στην ίδια στάση. *«Ἂν ἀνησυχῆτε διὰ τὸ στράτευμα, ἐγὼ ἀναλαμβάνω νὰ τηρηθῇ ἡ πειθαρχία ἀπολύτως. Δὲν ὑπάρχει λόγος ἀνησυχίας».*

«Δὲν ἀμφιβάλλω, ἀλλὰ δὲν ἐνδιαφέρομαι δι' αὐτό. Σᾶς ἐρωτῶ: Πῶς κρίνετε τὴν ἀπόφασιν τοῦ στρατάρχου νὰ πολιτευθῇ;»

«Μὰ κάθε Ἕλλην ἔχει δικαίωμα νὰ λάβῃ μέρος εἰς τὰς ἐκλογάς».

«Ὄχι! Αὐτὸς δὲν ἔχει δικαίωμα. Διατηρεῖ τὰς ὑποχρεώσεις ἀξιωματικοῦ ἐν ἐνεργείᾳ καὶ ἔπρεπε προηγουμένως νὰ λάβῃ τὴν ἄδειάν μου, ὡς ἀνωτάτου ἀρχηγοῦ τῶν ἐνόπλων δυνάμεων».

Και ο βασιλιάς πρόσθεσε:

«Νὰ τὸν συλλάβετε διότι δὲν μὲ ἠρώτησε».

«Ἂν συλλάβω τὸν στρατάρχη», απάντησε ο αρχηγός του ΓΕΣ, *«αὐτὸ θὰ ἀποτελέσῃ τὴν μεγαλυτέραν δοκιμασίαν διὰ τὸν Θρόνον καὶ τὸ Ἔθνος. Θὰ ἀντιλαμβάνεσθε, Μεγαλειότατε, τί σημαίνει αὐτό».*

«Ἐγὼ ἐπαναλαμβάνω: Πρέπει νὰ τὸν συλλάβῃς».

«Μὲ ἐμένα δὲν γίνεται αὐτό, Μεγαλειότατε» (η φράση αυτή του στρατηγού Τσακαλώτου προφανώς σήμαινε: *«Εγώ αρνούμαι. Στην περίπτωση αυτή θα παραιτηθώ και αντικαταστήστε με με άλλον διατεθειμένο να συλλάβει τον στρατάρχη»).*

«Καλά, τότε, στρατηγέ. Θὰ σκεφθῶ», είπε ο βασιλιάς και η συνομιλία σταμάτησε στο σημείο αυτό.

Κατευνασμός

Η σκηνή και ο διάλογος αναφέρονται σύμφωνα προς αφήγηση του στρατηγού Τσακαλώτου προς τον γράφοντα. Εξάλλου ο ίδιος με επιστολή του στην εφημερίδα *Ακρόπολις* των Αθηνών (21 Δεκεμβρίου 1972) τα επιβεβαίωσε.

Ο γενικός επιτελάρχης αποχώρησε, αλλά φαίνεται πως κατεχόταν από φόβο μήπως ο βασιλιάς –για την ακρίβεια οι βασιλείς– επιμένει στη διαταγή του. Το μόνο που σκεφτόταν τότε ήταν πώς να αποτρέψει μια τέτοια ενέργεια, που τη θεωρούσε ολέθρια πρωτίστως για τον Θρόνο. Έσπευσε λοιπόν να τηλεφωνήσει στους στρατηγούς Κωνσταντίνο Βεντήρη και Μπαλοδήμο, οι οποίοι συνδέονταν προσωπικά με τον Παύλο και είχαν μεγάλο θάρρος μαζί του. Τους γνώρισε τι συνέβη και τους παρότρυνε:

«Τρέξτε στὸν βασιλέα νὰ τὸν συγκρατήσετε. Μὴν προχωρήσῃ στὴν ἀπό-

φασί του νὰ συλλάβη τὸν στρατάρχη. Ἀλλὰ πρὸ παντὸς πρέπει νὰ κατανοήση ὅτι αὐτὸ ποὺ ἐλέχθη πρέπει νὰ μείνη κρυφὸ μεταξύ μας. Οὔτε ὁ πρωθυπουργὸς δὲν πρέπει νὰ μάθη τὸ παραμικρό».

Οι δύο στρατηγοί δυσκολεύτηκαν πολύ να κατανοήσουν τα όσα απίστευτα καταρχάς τούς έλεγε ο στρατηγός Τσακαλώτος. Όταν συνήλθαν από την έκπληξη, έσπευσαν να ενεργήσουν. Ζήτησαν επείγουσα ακρόαση από τον βασιλιά και μία ώρα μετά ήταν μπροστά του.

Ήταν πια νύχτα βαθιά. Αλλά στο μεταξύ φαίνεται πως ο Παύλος είχε ανακτήσει την ψυχραιμία του και αναμέτρησε τις συνέπειες της εντολής του. Πριν οι δύο στρατηγοί τού κάνουν το φιλικό τους διάβημα, αντιλήφθηκαν ότι εκείνος είχε ήδη εγκαταλείψει την πρόθεσή του. Έτσι αποσιώπησαν το όλο θέμα και συζήτησαν μαζί του για την αθέτηση του λόγου του Παπάγου, εκφράζοντας την ειλικρινή τους αγανάκτηση. Αποχώρησαν πολύ αργά, ενώ ο βασιλιάς είχε ηρεμήσει – αλλά κατά βάθος δεν επρόκειτο ποτέ να συγχωρέσει τον στρατάρχη. Ακόμα περισσότερο η βασίλισσα.

Αναστάτωση των πολιτικών

Στο μεταξύ ο σάλος από την κάθοδο του Παπάγου δυνάμωνε. Από την επομένη άρχισαν ραγδαίες ανακατατάξεις. Ο συνταγματάρχης ε.α. Θ. Σαράντης, υποψήφιος του Βενιζέλου στην Κοζάνη, βρισκόταν καθ' οδόν προς την περιφέρειά του, όταν πληροφορήθηκε ότι ο Παπάγος κατεβαίνει στις εκλογές. Αμέσως του τηλεγράφησε ότι τίθεται στο πλευρό του εγκαταλείποντας στο κενό τον έως τότε αρχηγό του. Στις 6 Αυγούστου ο Παπάγος ανήγγειλε ότι ιδρύει πολιτική κίνηση με το όνομα «Ελληνικός Συναγερμός» και αμέσως άρχισε η διάλυση και ανασύνταξη των πολιτικών σχηματισμών. Το Λαϊκό Κόμμα σχεδόν εξαφανίστηκε. Τα περισσότερα στελέχη του έκαναν απότομο άλμα από το κόμμα τους στην παράταξη του στρατάρχη. Το ίδιο έπαθε και ο Γεώργιος Παπανδρέου, που ξαφνικά βρέθηκε μόνος. Το Λαϊκό Ενωτικό Κόμμα (ΛΕΚ) προσχώρησε σύσσωμο. Και άρχιζε αγώνας δρόμου μεταξύ προσωπικοτήτων για την πρόσληψή τους στους παπαγικούς συνδυασμούς.

Εκείνο που γινόταν καταφανές ήταν πως η κίνηση του Παπάγου, βασικά της Δεξιάς, απλωνόταν και σε ευρέα στρώματα των Φιλελευθέρων. Ο «παπαγισμός» αποτελούσε ένα πολιτικό αλλά και κοινωνικό φαινόμενο της εποχής. Ήταν έκφραση της κυριότερης μερίδας της αστικής τάξης, ανεξαρτήτως ιδεολογικής προέλευσης, που έθετε υπεράνω όλων την πολιτική σταθερότητα για να πραγματοποιηθεί η ανοικοδόμηση και η οικονομική ανάπτυξη. Και ακολουθούσαν ευρέα στρώματα αγροτών και μικροαστών αλλά και εργαζομένων, που επίσης έθεταν υπεράνω όλων τη σταθερότητα. Μαζί τους βέβαια και οι αποφασιστικότεροι οπαδοί του κατεστημένου,

όπως είχε σφυρηλατηθεί στα τελευταία θυελλώδη χρόνια. Όλοι αυτοί αποζητούσαν έναν ισχυρό ηγέτη. Ο στρατάρχης είχε όλα τα στοιχεία του Μεσσία.

Οι βασίλισσες

Οι βασιλείς δεν κυβερνούν αλλά βασιλεύουν. Και συνεπώς δεν αναμιγνύονται στην πολιτική. Θεώνται σιωπηλοί από τη λευκή κορυφή του Ολύμπου τις πολιτικές εμπάθειες των υπηκόων τους και δεν κατέρχονται ποτέ στην αιχμηρή πεδιάδα των αλληλλομαχόμενων παρατάξεων. Αυτή είναι η ακρογωνιαία συνταγματική αρχή –που ισχύει κατά μείζονα λόγο για τις συζύγους των βασιλέων– η οποία στη νεότερη Ελλάδα έχει συχνά παρακαμφθεί, με στερεότυπο αποτέλεσμα να παραβλαβεί τόσο η χώρα όσο και ο Θρόνος.

Από την εποχή του Όθωνα έως την εποχή του Κωνσταντίνου Β', το Στέμμα συγκεντρώνει τα βέλη των επικριτών του για τις συχνές παρεμβάσεις του. Το ιστορικό περίεργο είναι πως κάθε φορά μπορεί κάποιος να διακρίνει μια γυναικεία σιλουέτα ως Ηγερία του παρεμβαίνοντα ηγεμόνα και μάλιστα γερμανικής καταγωγής: την Αμαλία, τη Σοφία, τη Φρειδερίκη. Αλλά αυτό το στοιχείο αποτελεί απλώς μια γραφική παραδοξότητα. Η ουσία είναι ότι επανειλημμένως υπεύθυνοι πολιτικοί άνδρες αντιμετώπισαν ανεύθυνες βασιλικές αντιδράσεις, και η περίπτωση Παπάγου είναι μία από αυτές.

Ο «παπαγισμός» σαν ρεύμα ήταν φανερός. Μόνο μία δύναμη θα μπορούσε να το ανακόψει: ο Θρόνος. Ο λαός θεωρούσε τον Παπάγο τελείως αφοσιωμένο στο Στέμμα και τους βασιλείς συνδεόμενους μαζί του. Οι ενδείξεις της ρήξης δεν έφταναν ακόμα έως τις μάζες, παρά υπό μορφή αόριστων και γενικών φημών. Αν ο Θρόνος εγειρόταν και αποκάλυπτε την αντίθεσή του προς τον στρατάρχη, θα τον απομόνωνε από τα στρώματα που ήταν πάντα έτοιμα να ακολουθήσουν τον βασιλιά.

Ο Παύλος και η Φρειδερίκη δεν δίστασαν να ριχτούν στην πολιτική πάλη προς αυτό τον σκοπό. Και εξαπέλυσαν την επίθεσή τους χωρίς χρονοτριβή.

Αντεπίθεση των βασιλέων

Ο Παπάγος, εκσφενδονίζοντας τη βόμβα του το βράδυ της 30ής Ιουλίου, είχε δηλώσει στο κείμενο που έδωσε στους πολιτικούς συντάκτες των εφημερίδων ότι:

> *«Ὅλοι ἡνωμένοι εἰς κοινὸν καὶ μέγα σκοπόν, μὲ σύμβολον τοὺς Βασιλεῖς μας...»*

Αλλά τη νύχτα της 3ης Αυγούστου το αυλαρχείο έδωσε προς δημοσίευση το εξής ανακοινωθέν:

> *«Καθ' Ὑψηλὴν Ἐπιταγὴν καὶ κατόπιν εἰσηγήσεως τοῦ κ. Προέδρου τῆς Κυβερνήσεως πρὸς τὴν Α.Μ. τὸν Βασιλέα, τὸ Μέγα Βασιλικὸν Αὔλαρ-*

χεῖον ἀνακοινοῖ ὅτι ἐπειδὴ εἰς προσφάτους δηλώσεις καὶ συνεντεύξεις ἐκλογικοῦ χαρακτῆρος γίνεται μνεία τοῦ ὀνόματος τοῦ Βασιλέως ὡς "Συμβόλου", ἀλλαχοῦ δὲ παρίσταται ὅτι ἡ ἐπιτυχία τοῦ προβάντος εἰς τὰς δηλώσεις ὑποψηφίου "θὰ στερεώση τὸν Θρόνον", δέον νὰ ὑπομνηθῆ τὸ ἄτοπον τῆς ἀναμίξεως τοῦ Στέμματος κατὰ τὸν ἀρξάμενον ἐκλογικὸν ἀγῶνα, ἔστω καὶ ὑπὸ μορφὴν ἐκδηλώσεων ἀφοσιώσεως πρὸς Αὐτό.

»Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεύς, ἐχόμενος στερεῶς τῆς ἐκ τοῦ Συντάγματος ἀποστολῆς Αὐτοῦ, εἶναι ἐκτὸς καὶ ὑπεράνω Κομμάτων, διατηρῶν ἀπόλυτον ἀμεροληψίαν καὶ ἰσότητα ἔναντι ὅλων ὅσοι πολιτεύονται κατὰ τοὺς νόμους τοῦ Κράτους».

Η ανακτορική δήλωση έκανε αίσθηση.

Σε λίγες ημέρες όμως η αντιπίθεση του Παύλου προσέλαβε αποφασιστική και εντυπωσιακή μορφή: το πρωί της 17ης Αυγούστου μια πρωινή εφημερίδα των Αθηνών δημοσίευε συνέντευξη του βασιλιά προς τους *Τάιμς της Νέας Υόρκης*. Η συνέντευξη αυτή το λιγότερο που μπορούσε να χαρακτηριστεί ήταν πολιτική. Αδιανόητη για τα έως τότε συνταγματικά ήθη της χώρας, αποκάλυπτε ότι ο βασιλιάς ξιφουλκούσε και ότι εννοούσε να έχει άμεση γνώμη στα πολιτικά θέματα.

Στη συνέντευξη υπήρχε η ερώτηση:

«Θεωρεῖτε, Μεγαλειότατε, τὴν κάθοδον τοῦ Στρατάρχου Παπάγου εἰς τὴν πολιτικὴν ὡς εὐχάριστον γεγονός, ὑποσχόμενον καλὰ διὰ τὸν τόπον;»

Ο βασιλιάς απαντούσε:

«Φρονῶ ὅτι ἡ θέσις τοῦ Στρατάρχου ἦτο ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐνόπλων δυνάμεων. Βεβαίως ὡς Ἕλλην πολίτης ἔχει κάθε δικαίωμα νὰ πολιτευθῆ».

«Θεωρεῖτε, Μεγαλειότατε, ὅτι ἡ ἀξία τοῦ ἑλληνικοῦ στρατοῦ ἐμειώθη καθ' οἱονδήποτε τρόπον διὰ τῆς παραιτήσεως τοῦ Στρατάρχου ἐκ τῆς ἀρχιστρατηγίας;»

Ο βασιλιάς έριξε το πάρθιο βέλος του:

«Οὐδόλως!»

«Ἐγνώριζεν ἡ Ὑμετέρα Μεγαλειότης ὅτι ὁ στρατάρχης Παπάγος ἐπρόκειτο νὰ πολιτευθῆ;»

Ο Παύλος απάντησε:

«Ὄχι! Τουναντίον εἶχον ἐπανειλημμένως διαβεβαιώσεις του ὅτι δὲν θὰ πολιτευθῆ».

«Ποῖοι κατὰ τὴν γνώμην σας ὑπῆρξαν οἱ λόγοι τῆς παραιτήσεως τοῦ στρατάρχου Παπάγου ἐκ τῆς ἀρχιστρατηγίας;»

«Οὐδέποτε ἀντελήφθην τοὺς πραγματικοὺς λόγους τῆς παραιτήσεώς

του, ἀλλ' οἱοιδήποτε καὶ ἂν ἦσαν θεωρῶ ὅτι δὲν ἦσαν ἐπαρκεῖς διὰ νὰ τὸν ὁδηγήσουν εἰς τὴν παραίτησι».

Και ο βασιλιάς έκλεισε τη συνέντευξη με μερικά ακόμη πάρθια βέλη:

«Ἡ νέα ἡγεσία τοῦ στρατοῦ ἐκτελεῖ ἤδη τὸ ἔργον της ἐξ ἴσου καλῶς ὅσον καὶ ὁ στρατάρχης Παπάγος...»

Η βασιλική συνέντευξη έκανε βαθιά εντύπωση. Ουσιαστικά ο βασιλιάς αφόριζε τον στρατάρχη. Τώρα όλοι όσοι είχαν το Στέμμα ως ακτινοβολώντα φάρο και οδηγό πίστης γνώριζαν ότι, αν ήθελαν να μένουν ευθυγραμμισμένοι με τον Θρόνο και τους βασιλείς, όφειλαν να προσβλέπουν τον Παπάγο ως αντίπαλο.

Η συνέντευξη όμως του Παύλου ήταν πολιτική εκδήλωση. Είχε αυτό το δικαίωμα; Διαδόθηκε πως ο πρωθυπουργός δεν είχε ιδέα και αιφνιδιάστηκε διαβάζοντας το κείμενο στις εφημερίδες. Αλλά ο Βενιζέλος, είτε είχε ρωτηθεί είτε είχε τηρηθεί σε άγνοια, έσπευσε να καλύψει τη βασιλική πράξη: «Ο βασιλεύς εζήτησε προηγουμένως την γνώμη μου», δήλωσε. «Η ενέργειά του είναι απολύτως συνταγματική εφόσον καλύπτεται από την ευθύνη της κυβερνήσεως η οποία την ενέκρινε».

Απόπειρα όμως να μην ψηφίσει ο στρατός κατά τις εκλογές αυτές απέτυχε. Το Ανώτατο Στρατιωτικό Συμβούλιο απέρριψε την υπόδειξη που έκανε ο πρωθυπουργός κατόπιν συνεννοήσεως με τους βασιλείς. Αυτό αποτελούσε μια νίκη του Παπάγου, αλλά ο Θρόνος εξακολούθησε την επίθεσή του.

Στα μέσα Αυγούστου ο βασιλιάς προσλάμβανε τον Γεώργιο Βεντήρη ως διευθυντή της Γενικής Γραμματείας των Ανακτόρων. Και στις 27 του ίδιου μήνα υπέγραφε το διάταγμα με το οποίο τοποθετούνταν ως Επίτιμος Γενικός Υπασπιστής του ο αντιστράτηγος εν αποστρατεία Κωνσταντίνος Βεντήρης. Ο δίδυμος εκείνος διορισμός αποτελούσε πρόκληση κατά του στρατάρχη, δεδομένου ότι ήταν γνωστή η σύγκρουσή του με τους δύο αδελφούς.

«Να αποσυρθείτε»

Στο μεταξύ το βασιλικό ζεύγος διεύρυνε την επίθεσή του κατά του Παπάγου, μέχρι του σημείου να ασκεί απευθείας πίεση σε προσωπικότητες για να αποχωρήσουν από τις τάξεις του Ελληνικού Συναγερμού. Αναφέρονται οι περιπτώσεις του πρύτανη του Πανεπιστημίου Αθηνών καθηγητή Κορωναίου και του Κωνσταντίνου Μανιαδάκη, που ήταν υποψήφιοι των συνδυασμών του Συναγερμού στον Πειραιά και την Αθήνα, οι οποίοι εξαναγκάστηκαν να αποσυρθούν. Για τον Μανιαδάκη γράφτηκε (εφημερίδα *Εμπρός*), χωρίς να διαψευστεί, ότι η Φρειδερίκη τον κάλεσε και του είπε:

«Μάθαμε πῶς θὰ πολιτευθῆτε μὲ τὸν Παπάγο. Εἶναι ἀλήθεια;»

«Βέβαια», απάντησε εκείνος.

«Πῶς σεῖς, ὅμως, ὁ φίλος μας, συντάσσεσθε μὲ τὸν ἄνθρωπο ποὺ μᾶς ἐξηπάτησε καὶ μᾶς ἐξηυτέλισε;... Ἐκεῖνο ποὺ ἔχω νὰ σᾶς τονίσω εἶναι ὅτι κανεὶς πραγματικὸς φίλος τοῦ Θρόνου δὲν ἐπιτρέπεται νὰ συνεργασθῇ μὲ τὸν Παπάγο... Ἀξιῶ νὰ ἀποσυρθῆτε ἀπὸ τοὺς συνδυασμούς του».

Λίβελοι από αέρος

Τις πρώτες ημέρες του Σεπτεμβρίου μυστηριώδη αεροπλάνα υπερίπταντο πάνω από την Αθήνα και επαρχιακές πόλεις και έριχναν βροχή από βίαιες αντιπαπαγικές προκηρύξεις. Το περιεχόμενό τους εξύβριζε τον στρατάρχη, τον αποκαλούσε άμαχο και ανίκανο και διαδήλωνε ότι ο Θρόνος ήταν αντιμέτωπός του. Σε ποιον ανήκαν εκείνα τα αεροπλάνα «αγνώστου εθνικότητος και προελεύσεως»;

Η Ελλάδα της δεκαετίας του '50 δεν ήταν συνηθισμένη στις διαφημίσεις με αεροπλάνα. Ακόμα περισσότερο δεν ήταν συνηθισμένη στους από αέρος λιβέλους. Γι' αυτό εκείνες οι αντιπαπαγικές προκηρύξεις έκαναν ζωηρή εντύπωση.

Στην αρχή μάλιστα υποτέθηκε ότι επρόκειτο για αεροπλάνα της Βασιλικής Αεροπορίας. Γρήγορα όμως διαπιστώθηκε ότι ανήκαν στην τότε αεροπορική εταιρεία, την ΤΑΕ, προκάτοχο της Ολυμπιακής. Ο Ελληνικός Συναγερμός διαμαρτυρήθηκε και έγινε προανάκριση, η οποία όμως σταμάτησε γιατί δεν υπήρχε περίπτωση παραβίασης του ποινικού νόμου. Εκείνο που πρόφτασε να διαπιστωθεί ήταν ότι οι προκηρύξεις τυπώθηκαν στα τυπογραφεία μιας κεντρώας απογευματινής εφημερίδας και ότι νοικιάστηκαν αεροπλάνα της ΤΑΕ για τη διανομή τους από ανθρώπους που ισχυρίστηκαν ότι ενεργούν αυτοβούλως.

Η διοίκηση της ΤΑΕ αρχικά είχε αρνηθεί να προσφέρει τα αεροπλάνα της. Αλλά ο διευθύνων σύμβουλος δέχτηκε ένα τηλεφώνημα γνωστού του προσώπου από τα Ανάκτορα, που του υπέδειξε:

«Εἶναι Ὑψηλὴ Ἐπιταγή».

«Τοῦ Βασιλέως;» ρώτησε ξαφνιασμένος εκείνος.

«Ὄχι! Τῆς Βασιλίσσης, ἀλλὰ τὸ ἴδιο κάνει...»

Έτσι ο διευθύνων σύμβουλος, αφού έκανε τις σχετικές συνεννοήσεις, παραχώρησε τα αεροπλάνα που σκόρπισαν τους αντιπαπαγικούς λιβέλους σε όλη την Ελλάδα.

Τα αποτελέσματα των εκλογών

Η βασιλική επίθεση δεν μπορούσε να μην έχει αποτέλεσμα, δεδομένου ότι προκαλούσε σύγχυση στους βασιλόφρονες ψηφοφόρους. Πάντως, οι εκλογές διεξήχθησαν την 9η Σεπτεμβρίου με ηρεμία. Και η ετυμηγορία προκάλεσε αρκετή έκπληξη. Ο Ελληνικός Συναγερμός είχε συγκεντρώσει το 35% των ψήφων και καταλάμβανε την πρώτη θέση μεταξύ των κομμάτων. Δεν κατακτούσε όμως την απόλυ-

τη πλειοψηφία και διέψευδε έτσι ως έναν βαθμό τις προσδοκίες του Παπάγου και των συνεργατών του. Ο στρατάρχης δεν γινόταν κυβερνήτης.

Χρειάστηκαν 17 ολόκληρες ημέρες έως ότου δοθεί ο τελικός πίνακας των αποτελεσμάτων, ο οποίος είχε ως εξής, περιλαμβάνοντας και τις στρατιωτικές ψήφους:

Συναγερμός, ψήφοι 624.331, 36,4%, έδρες 110.
ΕΠΕΚ, ψήφοι 404.401, 23,5%, έδρες 72.
Φιλελεύθεροι, ψήφοι 325.395, 18,9%, έδρες 56.
ΕΔΑ, ψήφοι 180.192, 10,5%, έδρες 9.
Λαϊκοί, ψήφοι 113.859, 6,6%, έδρες 2.
Παπανδρέου, ψήφοι 37.103, 2%, έδρες 0.
Άλλες ψήφοι, 21.594, 1,2%, έδρα 1.
Το σύνολο των ψηφισάντων ήταν 1.713.787.

Η ΕΔΑ (Ενιαία Δημοκρατική Αριστερά) ήταν η νέα κομματική οργάνωση της Αριστεράς που ιδρύθηκε με την ευκαιρία των εκλογών, αντικαθιστώντας τη Δημοκρατική Παράταξη. Και επρόκειτο υπό αυτή τη μορφή και επωνυμία να διατηρηθεί επί 16 έτη νόμιμα, μέχρι το 1967.

Δεύτερο κόμμα λοιπόν ερχόταν η ΕΠΕΚ του Πλαστήρα, τρίτο οι Φιλελεύθεροι. Το Λαϊκό Κόμμα είχε υποστεί πανωλεθρία, και ακόμα περισσότερο ο Γ. Παπανδρέου, που ούτε ο ίδιος δεν εξελέγη βουλευτής.

Αλλά η ΕΠΕΚ είχε ανέβει σημαντικά. Είχε δίκιο ο Πλαστήρας που επιθυμούσε τις εκλογές και πρόβλεπε επιτυχία του. Αυτός ήταν ο πραγματικός νικητής. Και επρόκειτο, πράγματι, τότε να ξετυλιχτεί η καίρια φάση της δικής του εποχής, στη διάρκεια της οποίας θα έφτανε στις κορυφές αλλά και στον θάνατο.

Η παγίδα

Οι αντίπαλοι του Παπάγου (βασιλείς, αυλικοί, κόμματα) είχαν αναπνεύσει με το αποτέλεσμα. Ο άμεσος κίνδυνος είχε παρέλθει. Τώρα που δεν μπόρεσε με το άλμα του να φτάσει στην κορυφή της απόλυτης πλειοψηφίας, ήλπιζαν ότι θα απογοητευόταν. Και αν αυτοί κατόρθωναν να τον μπλέξουν στους μαιάνδρους της μικροπολιτικής και των κομματικών συνδυασμών, θα τον έφθειραν και πιθανότατα θα τον ανάγκαζαν να αποσυρθεί από την πολιτική κονίστρα, αγέρωχος αλλά συντριμμένος. Δεν θα ήταν η πρώτη περίπτωση που κάποιος υποψήφιος Μεσσίας καταλήγει στην άδοξη αυτοαπομόνωση. Η καλύτερη και ταχύτερη φθορά του θα ήταν να τον εντάξουν σε διάφορα κυβερνητικά σχήματα, όπου θα θαβόταν στο τέλμα της γενικής πλαδαρότητας και ασφαλώς θα απογοήτευε τους οπαδούς του.

Αλλά ο Παπάγος παρέμενε ψύχραιμος και σταθερός. Αντί να εγκαταλείψει τον αγώνα, θα θεωρούσε το 36,4% και τις 110 έδρες ως βάση της εξόρμησής του. Και

δεν θα φθειρόταν συμμετέχοντας σε διάφορες συμμαχικές κυβερνήσεις. Εκτός αν την κυβέρνηση τη σχημάτιζε μόνος του αυτός, με αποκλειστικό σκοπό την άμεση διενέργεια εκλογών με το πλειοψηφικό σύστημα, για να ξεκαθαρίσει η κατάσταση και να προκύψει τελικά ισχυρή κυβέρνηση δική του.

Τη γραμμή αυτή έμελλε να την εφαρμόσει με σπάνια σταθερότητα. Και υπήρξε καθοριστική για το μέλλον της Ελλάδας. Δεν μπόρεσε να τον μετακινήσει κανείς ούτε εκατοστόμετρο. Και με οραματισμό προφητικό σχεδόν είχε ακλόνητη πεποίθηση ότι τελικά έτσι θα ερχόταν σύντομα πανίσχυρος κυβερνήτης.

Υπήρχε και ο αμερικανικός παράγοντας. Μήπως αντιδρούσε στα σχέδιά του; Οι Αμερικανοί, αν και θα προτιμούσαν να παρέμενε στην αρχιστρατηγία, δεν θα είχαν αντίρρηση εκείνη την εποχή να τον έβλεπαν πρωθυπουργό. Αυτό που τους ενδιέφερε πρωτίστως ήταν να ενταχθεί η Ελλάδα στο ΝΑΤΟ και γνώριζαν πως όλα τα κόμματα, εκτός της ΕΔΑ, θα ήταν σύμφωνα. Παρέμεναν λοιπόν ουδέτεροι κατά τα άλλα. Και το βάρος των χειρισμών έπεφτε στον βασιλιά Παύλο, ο οποίος ήταν υποχρεωμένος, από όλους τους πολιτικούς αρχηγούς, να καλέσει πρώτο τον εχθρό του, τον στρατάρχη.

Φαίνεται πως ο βασιλιάς δίσταζε να πιει το πικρό ποτήρι. Γι' αυτό καθυστερούσε την έναρξη των χειρισμών του, μολονότι το χοντρικό αποτέλεσμα των εκλογών ήταν ανάγλυφο από τις πρώτες μετεκλογικές μέρες. Αλλά πόσο μπορούσαν να διαρκέσουν οι δισταγμοί; Έπρεπε να γίνουν όλα. Και στις 25 Σεπτεμβρίου η κυβέρνηση Βενιζέλου παραιτήθηκε.

«Η χώρα είναι διχασμένη»

Την επομένη, στις 10.30', ο Παπάγος ανέβαινε στα Ανάκτορα. Η συνάντηση των δύο αμείλικτων αντιπάλων έγινε στο ίδιο εκείνο ιστορικό γραφείο του Ανακτόρου Αθηνών, όπου στα χρόνια του διχασμού ο πατέρας του Παύλου Κωνσταντίνος Α' είχε διασταυρώσει το ξίφος τόσες φορές με τον λαοπρόβλητο πρωθυπουργό Ελευθέριο Βενιζέλο. Η στιχομυθία τους υπήρξε σύντομη και ψυχρή. Ο Παπάγος εισηγήθηκε να σχηματίσει αυτός κυβέρνηση, για να διαλύσει τη Βουλή και να διεξαγάγει νέες εκλογές με το πλειοψηφικό.

«Θέλετε λοιπόν αμέσως νέας εκλογάς με πλειοψηφικόν. Δεν φοβείσθε, όμως, ότι τέτοιες εκλογές θα μπορούσαν να διχάσουν την χώραν;» παρατήρησε ο Παύλος.«Η χώρα είναι ήδη διχασμένη, Μεγαλειότατε», απάντησε παγερά ο Παπάγος και η συζήτηση σταμάτησε στο σημείο αυτό.

Την άλλη ημέρα ο βασιλιάς κάλεσε τους αρχηγούς των τριών μεγαλύτερων κομμάτων: Συναγερμού, ΕΠΕΚ και Φιλελευθέρων. Ο Παύλος τούς έκανε έκκληση να σχηματίσουν τριμερή κυβέρνηση που θα είχε ευρύτατη πλειοψηφία, επομένως θα

ήταν σταθερότατη. Και πρόσθεσε: «Είσθε και οι τρεις πρώην στρατιωτικοί. Τούτο αποτελεί καλήν συγκυρίαν. Ο στρατός είναι σχολή εφαρμογής της πειθαρχίας και της αυτοθυσίας. Πιστεύω ότι ως στρατιώται θα ανταποκριθήτε και οι τρεις στην έκκλησιν της πατρίδος».

Ο Πλαστήρας δέχτηκε, προτείνοντας τον Παπάγο πρωθυπουργό. Ο Βενιζέλος τον ακολούθησε. Αλλά ο Παπάγος απέφυγε την παγίδα. Αρνήθηκε τη συμμετοχή του σε συμμαχική κυβέρνηση. «Μόνη λύσις είναι νέαι εκλογαί με πλειοψηφικόν, διά να σχηματισθή ισχυρά, αυτοδύναμος κυβέρνησις», επαναλάμβανε.

Ο στρατάρχης αρνείται

Η σύσκεψη διαλύθηκε άκαρπη. Ωστόσο ο βασιλιάς έκανε μια τελευταία απόπειρα. Δύο μόλις ημέρες αργότερα, έστειλε και πάλι γραπτή έκκληση στον αρχηγό του Συναγερμού να αναλάβει την προεδρία συμμαχικής κυβέρνησης.

> *«...Σκεφθῆτε πρὶν μοῦ ἀπαντήσετε τὴν φορὰν αὐτήν»*, κατέληγε. *«Οἱ ἀρχηγοὶ τῶν δύο ἄλλων κομμάτων ἀπεκρίθησαν ἀνενδοιάστως εἰς τὴν εἰσήγησίν μου... Σᾶς ἐδέχθησαν προθύμως ὡς ἐθνικὸν ἡγέτην. Ὑπὸ τοιαύτας συνθήκας... ἀναμένω παρ' ὑμῖν τὴν νέαν ταύτην ὑπηρεσίαν...»*

Ο Παπάγος απάντησε αμέσως, προβάλλοντας πάλι άρνηση, και πρόσθετε:

> *«Ἡ ἀπόφασίς μου νὰ ἀναμιχθῶ εἰς (αὐτάς) τὰς ἐκλογὰς ἐθεμελιώθη κυρίως ἐπὶ τῆς ἰδέας: ὅπως δοθῇ εἰς τὸν λαὸν διέξοδος εἰς τὸ νὰ ἀποκτήση, παρὰ τό (ἐκλογικόν) σύστημα, κυβέρνησιν ὁμοιογενῆ καὶ σταθεράν... Καὶ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο θὰ εἶχεν ἤδη ἐπιτευχθῆ... ἂν δὲν ἐσημειοῦντο αἱ πρωτοφανεῖς κομματικαὶ παρεμβάσεις τῆς διεξαγαγούσης τὰς ἐκλογὰς κυβερνήσεως καὶ αἱ ἄλλαι πάσης φύσεως ἐπεμβάσεις, αἱ ὁποῖαι ἤρκεσαν εἰς ἀλλοίωσιν τῆς ψήφου μερίδος τοῦ λαοῦ...»*

Αυτές οι επιστολές έβαλαν τελεία και παύλα στο θέμα. Ο ογκόλιθος δεν σάλεψε, ο Παπάγος δεν παρασύρθηκε. Θα ανέμενε το πλήρωμα του χρόνου για να υλοποιηθεί η προοπτική του. Αλλά τώρα ο βασιλιάς είχε μπροστά του ένα άλλο πρόβλημα: πώς θα ανέκοπτε την πορεία των πραγμάτων προς το τέρμα που προδιέγραφε ο Παπάγος; Έπρεπε να εμφανιστεί ένας ισχυρός πρωθυπουργός που θα μπορούσε να διατηρήσει τη Βουλή αυτή στη ζωή. Ο Πλαστήρας, κατόπιν της επιτυχίας του, είχε το προβάδισμα. Αυτός θα σχημάτιζε την κυβέρνηση με τους Φιλελεύθερους ή χωρίς αυτούς αλλά με την υποστήριξή τους. Και ο Θρόνος θα τον υποστήριζε επίσης με κάθε μέσο για να καταστεί ισχυρός.

Ο Πλαστήρας πρωθυπουργός

Το πρωί της άλλης ημέρας –27 Σεπτεμβρίου– ο Νικόλαος Πλαστήρας ανέβαινε στο

Τατόι. Φορούσε ένα ανοιχτόχρωμο κοστούμι και τα άσπρα του, άφθονα μουστάκια προσέδιδαν στην κουρασμένη μορφή του περίεργη βιβλική όψη. Ο Παύλος τον υποδέχτηκε εγκάρδια:

«Σᾶς ἀναθέτω τὸν σχηματισμὸν συμμαχικῆς κυβερνήσεως μετὰ τῶν Φιλελευθέρων, κύριε Πρόεδρε», του είπε.

«Εἴμεθα σύμφωνοι μετὰ τοῦ κ. Βενιζέλου», απάντησε εκείνος. *«Ἔχομεν ἀσφαλῆ πλειοψηφίαν».*

Η Φρειδερίκη, που μπήκε σε λίγο, περιορίστηκε να τους προσφέρει ένα αναψυκτικό. Ο Πλαστήρας έφυγε ευθυτενής, ενώ τον παρακολουθούσαν τα μάτια του βασιλικού ζεύγους. Άραγε είχαν ποντάρει σε «καλό άλογο»; Άξιο εμπιστοσύνης ήταν, αλλά τόσο γερασμένο και κουρασμένο...

Συμφωνήθηκε ότι η νέα κυβέρνηση θα ορκιζόταν μετά τη σύγκλιση της Βουλής. Αυτό έγινε στις 25 Οκτωβρίου, οπότε εξελέγη πρόεδρος ο φιλελεύθερος βουλευτής Ηλείας Δ. Γόντικας.

Στο μεταξύ είχε ελαφρώς αλλοιωθεί η δύναμη των κομμάτων. Γιατί στις 24 Οκτωβρίου η Ανώτατη Εφορευτική Επιτροπή, σύμφωνα με τον εκλογικό νόμο, κατένειμε 8 έδρες ως δώρο μεταξύ των κομμάτων, από τις οποίες τις 4 τις κέρδιζε ο Ελληνικός Συναγερμός. Έτσι η τελική δύναμη διαρθρωνόταν ως εξής:

Συναγερμός	114
ΕΠΕΚ	74
Φιλελεύθεροι	57
ΕΔΑ	10
Λαϊκοί	2
Αγροτικοί	1

Τώρα ΕΠΕΚ και Φιλελεύθεροι εξακολουθούσαν να συγκεντρώνουν την απόλυτη πλειοψηφία, αλλά με υπεροχή δύο μόνο ψήφων. Αυτό όμως δεν μπορούσε να επιδράσει στην προαποφασισμένη λύση. Η κυβέρνηση των δύο κομμάτων με πρωθυπουργό τον Πλαστήρα δεν ήταν δυνατό να μην αναλάβει, εφόσον καμία άλλη λύση δεν διαγραφόταν.

Έτσι, το απόγευμα στις 7:00′ της 27ης Οκτωβρίου μπροστά στον βασιλιά και τον αρχιεπίσκοπο Σπυρίδωνα ορκιζόταν το νέο υπουργικό συμβούλιο με την εξής σύνθεση:

Ν. Πλαστήρας: Πρωθυπουργός.

Σ. Βενιζέλος: Ἀντιπρόεδρος κυβερνήσεως καὶ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν.

Ναύαρχος Σακελλαρίου: Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Κ. Ρέντης (ΕΠΕΚ): Ἐσωτερικῶν.

Δ. Παπασπύρου (ΕΠΕΚ): Δικαιοσύνης.

Χρ. Εὐελπίδης (ΕΠΕΚ): Οἰκονομικῶν.
Γ. Καρτάλης (ΕΠΕΚ): Συντονισμοῦ.
Σ. Παπαπολίτης (ΕΠΕΚ): Ἐμπορίου.
Στ. Ἀλαμανῆς (ΕΠΕΚ): Γεωργίας.
Ι. Μιχαὴλ (ΕΠΕΚ): Παιδείας.
Γ. Μπουρδάρας (ΕΠΕΚ): Συγκοινωνιῶν.
Λ. Σπαῆς (ΕΠΕΚ): Γεν. Διοικητὴς Β. Ἑλλάδος.
Φ. Ζαΐμης (Φιλ.): Προνοίας.
Γ. Κασιμάτης (Φιλ.): Ἐργασίας.
Θ. Χαβίνης (Φιλ.): Δημ. Ἔργων.
Γ. Βαρβούτης (Φιλ.): Ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Ι. Ζίγδης (Φιλ.): Ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Γ. Ἀθανασιάδης-Νόβας (Φιλ.): Βιομηχανίας.
Ν. Κρασαδάκης (Φιλ.): Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας.

Ορκίστηκαν και 5 υφυπουργοί:

Ἀνδρέας Ἰωσὴφ (ΕΠΕΚ), παρὰ τῷ πρωθυπουργῷ, Γ. Γρηγορίου (ΕΠΕΚ), Οἰκονομικῶν, Εὐ. Ἀβέρωφ (Φιλ.), Ἐξωτερικῶν, Π. Πολυχρονίδης (Φιλ.), Ἐμπορίου, καὶ Ι. Τίρρης (Φιλ.), Συγκοινωνιῶν.

Η νέα κυβέρνηση, πολυκέφαλη και εύθραυστη, δεν φαινόταν πως θα ήταν μακρόβια. Προς γενική και μεγάλη έκπληξη, επέζησε έναν χρόνο. Ένα άλλο όμως γεγονός υπογράμμιζε ο σχηματισμός της: από τη στιγμή που εκείνη ορκιζόταν, ο Αλέξανδρος Παπάγος γινόταν αρχηγός της μείζονος αντιπολίτευσης, η επισημότερη πολιτική μορφή μετά τον πρωθυπουργό, την οποία κανείς πια δεν μπορούσε να αγνοήσει ή να περιφρονήσει.

Αυτό το αντιλήφθηκαν οι βασιλείς και ήθελαν να δώσουν απόδειξη της άψογης συνταγματικής τους τοποθέτησης. Την επομένη ήταν ο εορτασμός της 28ης Οκτωβρίου, και κατά την καθιερωμένη παρέλαση ο Παπάγος εμφανίστηκε με τη στρατιωτική στολή του, κρατώντας τη στρατιωτική του ράβδο. Όταν η παρέλαση τελείωσε, ο Παύλος ανέβηκε στον άνω του Αγνώστου Στρατιώτου χώρο, απ' όπου παρακολουθούσε τη γιορτή η βασιλική οικογένεια. Φώναξε αμέσως τον Μέγα Αυλάρχη Δ. Λεβίδη: «Καλέσατε, παρακαλώ, τον στρατάρχη. Θα ήθελα να έλθη μια στιγμή εδώ». Ο Δ. Λεβίδης ειδοποίησε τον Παπάγο και, όταν εκείνος ανέβηκε, οι βασιλείς τον χαιρέτησαν με θερμή χειραψία.

Αλλά η λυκοφιλία συνεχιζόταν.

Με τη νέα κυβέρνηση Πλαστήρα το Κέντρο βρισκόταν πάλι στην εξουσία. Θριαμβευτής όμως ο πρωθυπουργός, εννοούσε να επιβάλει την πολιτική που η πρόωρη πτώση του το 1951 την είχε διακόψει. Και δεν απέκρυπτε τις προθέσεις του.

Οι βουλευτές της Αριστεράς

Η Αριστερά –ΕΔΑ– στις εκλογές του Σεπτεμβρίου είδαμε ότι κατέλαβε 10 βουλευτικές έδρες, που ανήκαν σε πρόσωπα τα οποία βρίσκονταν στις φυλακές και την εξορία. Και πράγματι ανακηρύχθηκαν οι εξής βουλευτές:

Εξόριστοι: Στ. Σαράφης, Κ. Γαβριηλίδης (γεν. γραμματέας του Αγροτικού Κόμματος), στρατηγός Χατζημιχάλης (μέλος της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΛΑΣ κατά την Κατοχή), Ι. Ιμβριώτης (καθηγητής του Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης), Ηλ. Ηλιού, δικηγόρος, Ν. Τσόχας, συνδικαλιστής, Εμμ. Πρωιμάκης, δικηγόρος.

Κατάδικοι: Εμμ. Γλέζος, Αμπατιέλος, Τσιμπουκίδης.

Με προσωπική απόφαση του Πλαστήρα οι 7 εξόριστοι βουλευτές απολύθηκαν, ήρθαν στην Αθήνα και κατόπιν προσκλήσεως της γραμματείας της Βουλής επισκέφθηκαν τα γραφεία της, όπου τους παραδόθηκαν τα βουλευτικά σήματα, οι βουλευτικές τους ταυτότητες και οι μισθοί τους. Ο πρόεδρος της Βουλής Γόντικας δήλωσε:

«Μὰ φυσικά, ἐφ' ὅσον ἔχουν ἀνακηρυχθῆ βουλευταί, ἔχουν ἀνεξαιρέτως ὅλα τὰ δικαιώματά των. Μήπως ὑπάρχει διάκρισις τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ Ἔθνους εἰς πρώτης καὶ δευτέρας κατηγορίας;»

Οι κατάδικοι βουλευτές δεν απελευθερώθηκαν, γιατί έπρεπε να προηγηθεί –κατά το Υπουργείο Δικαιοσύνης– απονομή χάριτος. Αλλά η απόλυση των 7 εξορίστων εκτίναξε νέο κύμα κατακραυγής του αντιπολιτευόμενου Τύπου κατά του Πλαστήρα. Απτόητος εκείνος, σε συνέντευξή του δήλωσε:

«Οἱ βουλευταὶ αὐτοὶ εἶναι βουλευταί. Θὰ δώσουν τὸν ὅρκον των συντόμως καὶ θὰ παρακαθήσουν εἰς τὴν Βουλήν».

«Ἀποτελεῖ τοῦτο μίαν ἀκόμη ἐφαρμογὴν τῶν μέτρων ἐπιεικείας;»

«Ὄχι, δὲν ἔχει σχέσιν. Ἀλλ' ἐφ' ὅσον θέλετε τὰ μέτρα ἐπιεικείας, βεβαίως πολιτικὴ τῆς κυβερνήσεως εἶναι ἡ ἐφαρμογή των».

«Θὰ ἀπολύσετε, δι' αὐτῶν, πολλοὺς ἐξορίστους καὶ καταδίκους;»

«Ὅσον τὸ δυνατὸν περισσοτέρους».

«Μὰ θὰ προφθάσετε, κύριε Πρόεδρε;»

«Ἡ κυβέρνησίς μου θὰ διατηρηθῆ ὁλόκληρον τὴν τετραετίαν...»

Τη Δευτέρα 11 Νοεμβρίου 1951 έγινε η ορκωμοσία των 7 πρώην εξόριστων βουλευτών. Η ατμόσφαιρα ήταν βαριά, οι δημοσιογράφοι είχαν συρρεύσει με νευρικότητα, αναμένοντας επεισόδια. Και έστρεφαν όλοι τα βλέμματα στον Παπάγο, που ως αρχηγός της αντιπολίτευσης θα έδινε τον τόνο της επίθεσης. Αλλά οι εκπρόσωποι της ΕΔΑ έδωσαν τον όρκο τους –«εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος, ομνύω να φυλάξω πίστιν εις την Πατρίδα και εις τον Συνταγματικόν Βασιλέα, υπακούων εις το Σύνταγμα και τους νόμους»– μέσα σε βαθιά σι-

γή. Μόνο όταν τελείωσαν, ακούστηκαν κραυγές αποδοκιμασίας. Άρκεσε όμως μια στροφή της κεφαλής του στρατάρχη, ένα βλέμμα αποδοκιμασίας, και τα πάντα γαλήνεψαν. Η αξιοπρεπής και ολύμπια στάση του αρχηγού της αντιπολίτευσης προκάλεσε εντύπωση στους πάντες.

Για την ιστορία, οι 7 εκείνοι βουλευτές δεν είχαν τύχη. Εναντίον της ανακήρυξής τους υποβλήθηκαν ενστάσεις και στις 7 Δεκεμβρίου το εκλογοδικείο ακύρωσε την εκλογή τόσο αυτών όσο και των τριών καταδίκων, καθώς και των αναπληρωματικών Χαραγκιώνη, Λυκούρη, Κεπέση και Ματσακά. Αλλά είχε ήδη καταστεί σαφής ο δρόμος που ο Πλαστήρας εννοούσε να ακολουθήσει.

Επίθεση κατά του ΚΚΕ

Η Δεξιά όμως ήταν αποφασισμένη να κάνει άπαυτο πόλεμο κατά του Πλαστήρα με κάθε μέσο. Ο κρατικός μηχανισμός βρισκόταν στη διάθεσή της. Και η κυβέρνηση πρόσφερε τεράστιο στόχο στις οργανωμένες δυνάμεις των αντιπάλων της, που τις διευκόλυνε η τακτική του ΚΚΕ. Γιατί ο Ζαχαριάδης εξακολουθούσε να αποστέλλει στην Ελλάδα ασύρματους, ένοπλες ομάδες, στελέχη, προσπαθώντας να ανασυστήσει τον συντριμμένο κομματικό παράνομο μηχανισμό.

Δεν είχε δυνατότητες τότε το ΚΚΕ για νέα ένοπλη δράση, ούτε διανοούνταν να το πράξει. Απλώς επιδίωκε να συντηρεί την ανύπαρκτη φωτιά και να επιτύχει τη συνωμοτική του ανασύνταξη. Αλλά η προσπάθειά του ήταν μάταιη. Ο ισχυρότατος μηχανισμός των Δυνάμεων Ασφαλείας, που είχε αναπτυχθεί στη διάρκεια της πολεμικής τριετίας, κρατούσε υπό τον ψυχρό έλεγχό του τη χώρα. Οι κρύπτες και οι ασύρματοι ανακαλύπτονταν. Τα στελέχη και οι ομάδες συλλαμβάνονταν. Και μπορούσε έτσι η Δεξιά και διάφορες υπηρεσίες να προκαλούν θόρυβο, εις βάρος της κυβέρνησης, που καταγγελλόταν ή ότι ευνοούσε και κάλυπτε την παράνομη δράση του ΚΚΕ ή ότι ήταν ανίκανη να την εξουδετερώσει.

Έτσι, άρχισε μια περίοδος εντατικής δίωξης των οργανωμένων κομμουνιστών που τροφοδοτούσε την πολιτική σκηνή. Πρόσωπα απίθανα και απροσδόκητα, μορφές γυναικείες και ανδρικές, ρομαντικές σχέσεις και μυθιστορηματικές υποθέσεις, αυτοκτονίες, καταδίκες, εκτελέσεις, μυστήριο, αίμα και πάθος συνθέτουν το εκπληκτικό σενάριο αυτής της πολυπλόκαμης κινηματογραφικής ταινίας που συγκλόνισε το ελληνικό κοινό. Και άρχισε ουσιαστικά προτού ακόμα ο Πλαστήρας αναλάβει για δεύτερη φορά την εξουσία, για να αποκορυφωθεί στις ημέρες του η δραματικότητά της.

Ο Μπελογιάννης

Ενώ ορκιζόταν η νέα κυβέρνηση Κέντρου, διεξαγόταν στο Έκτακτο Στρατοδικείο

Αθηνών η δίκη 65 ατόμων που κατηγορούνταν ότι ανήκαν στον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ. Επικεφαλής τους ήταν ο Νίκος Μπελογιάννης, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής, που είχε έρθει από το εξωτερικό.

Η σύλληψη του Μπελογιάννη είχε παραμείνει σκοτεινή. Μόνο το 1973 (2 Σεπτεμβρίου) ο αστυνόμος Α' ε.α. Νικ. Χειλάς, με επιστολή του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις*, έγραψε σχετικά τα εξής:

«...Ὡς πρὸς δὲ τὸν Μπελογιάννην γνωρίζω καλῶς –ὑπηρέτησα ἐπὶ μακρὸν εἰς τὴν Ὑποδ/νσιν Γεν. Ἀσφαλείας Ἀθηνῶν ἀπὸ τὴν ὁποίαν συνελήφθη– ὅτι δίδων τὰ ραντεβοῦ του εἰς τρία διάφορα διαμερίσματα τῶν Ἀθηνῶν (γκαρσονιέρες) μετὰ ὡραίας γυναικός, ὑπέπεσεν εἰς τὴν ἀντίληψιν τῶν ὀργάνων παρακολουθήσεώς της, χωρὶς νὰ δύναται ἡ Ὑπηρεσία Ἐπεξεργασίας τῶν "δελτίων" νὰ ἐξακριβώση ποῖον ἦτο τὸ ἐν λόγω ἄτομον. Ὁ ἀείμνηστος ἀστυνομικὸς διευθυντὴς Γιάννης Κροντήρης, σὲ κάποια στιγμή... διέταξε τὴν σύλληψίν του. Προσαχθὲν τὸ ἐν λόγω ἄτομον εἰς τὴν Ἀσφάλειαν παρουσίασε ταυτότητα φαινομενικῶς γνησίαν (ἐνῶ ἦτο πλαστή) πολιτικοῦ μηχανικοῦ, κατὰ κακήν του μοῖραν συγχωριανοῦ μου διαμένοντος εἰς Ἀθήνας. Τοῦ ἔφερα τὴν δῆθεν μητέρα του καὶ ἐκεῖ τὸ κωμικοτραγικὸ τῆς ὅλης ὑποθέσεως. Ἐκ τῆς λήψεως τῶν ἀποτυπωμάτων διεπιστώθη τὸ ὀνοματεπώνυμόν του, διότι ἐτύγχανε σεσημασμένος».

Η μεγάλη δίκη

Η δίκη υπήρξε μακρά και στη διάρκειά της η κυβέρνηση Πλαστήρα επιδίωξε να καταργήσει τα έκτακτα στρατοδικεία. Το απόγευμα της 2ας Νοεμβρίου στο Υπουργείο Εθνικής Αμύνης έγινε σύσκεψη των υπουργών Αμύνης, Εσωτερικών, Δικαιοσύνης, του εισαγγελέα Αρείου Πάγου και στρατιωτικών παραγόντων, προκειμένου να ληφθούν αποφάσεις για το θέμα αυτό. Η δίκη Μπελογιάννη οπωσδήποτε αποτελούσε περιπλοκή. Και ρίχτηκε η ιδέα να διευκολύνει την κατάσταση ο ίδιος ο πρόεδρος του Στρατοδικείου Αθηνών, αναβάλλοντας τη διαδικασία.

Κλήθηκε τότε επειγόντως ο πρόεδρος, αντισυνταγματάρχης της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης Ανδρέας Σταυρόπουλος, ο οποίος διέκοψε τη συνεδρίαση και, συνοδευόμενος από όλους τους στρατοδίκες, ανήλθε στο υπουργείο Εθνικής Αμύνης. Ο υπουργός ναύαρχος Σακελλαρίου τού είπε:

«Ἐθνικοὶ λόγοι ἐπιβάλλουν ὅπως τὸ δικαστήριον διακόψη τὴν περαιτέρω πορείαν τῆς δίκης. Εἶσθε διατεθειμένος νὰ τὸ κάμετε;»

Η απάντηση του αντισυνταγματάρχη Σταυρόπουλου υπήρξε απροσδόκητη:

«Ἐφ' ὅσον εἶμαι Πρόεδρος τοῦ Στρατοδικείου δὲν πρόκειται νὰ διακό-

ψω τὴν δίκην. Ἀλλ' ἐὰν σεῖς, κύριε Ὑπουργέ, μὲ βεβαιώσετε ὅτι μὲ τὴν διακοπὴν θὰ προκύψῃ ἐθνικὴ ὠφελιμότης, εἶμαι πρόθυμος νὰ αὐτοκτονήσω διὰ νὰ σᾶς δώσω τὴν λύσιν ποὺ θέλετε...»

Εμβρόντητοι τον άκουσαν όλοι οι παρευρισκόμενοι, και φυσικά ο αντισυνταγματάρχης Σταυρόπουλος αφέθηκε να συνεχίσει τη διαδικασία του στρατοδικείου. Τη 15η Νοεμβρίου εκδόθηκε η απόφαση, που ήταν ιδιαίτερα αυστηρή: Ο Μπελογιάννης και 10 συγκατηγορούμενοί του (οι 5 ήταν γυναίκες) καταδικάστηκαν σε θάνατο. Τρεις σε ισόβια. Άλλοι 13 σε ειρκτή ή φυλάκιση. Η αγχώδης ατμόσφαιρα του 1946-49 ξαναζούσε, χωρίς να υπάρχουν πια οι λόγοι που εξηγούσαν την αμείλικτη σκληρότητα εκείνης της εποχής.

Οι ασύρματοι του ΚΚΕ

Σε λίγο όμως νέες περιπτώσεις πληγμάτων κατά του παράνομου μηχανισμού του ΚΚΕ αναγγέλλονταν. Από τις αρχές του 1951 η Υπηρεσία Πληροφοριών του ΓΕΣ είχε αντιληφθεί μυστηριώδη σήματα ασυρμάτου που εκπέμπονταν από την περιοχή της πρωτεύουσας. Ταυτόχρονα διαπίστωνε ότι ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ, που ήταν εγκατεστημένος σε κάποια ανατολική χώρα, στις εκπομπές του μετέδιδε συχνά πληροφορίες για γεγονότα που είχαν σημειωθεί πριν από λίγες ώρες στην Ελλάδα. Σε τόσο σύντομο χρονικό διάστημα ήταν αδύνατο να είχε γίνει επικοινωνία μεταξύ ραδιοφωνικού σταθμού και Αθηνών με άλλο δρόμο, παρά με τα ερτζιανά.

Έτσι δεν δυσκολεύτηκαν τόσο το Β' Γραφείο του Γεν. Επιτελείου όσο και η Γενική Ασφάλεια να καταλήξουν στο συμπέρασμα ότι λειτουργούσαν στην πρωτεύουσα ασύρματοι του ΚΚΕ. Η ραδιογωνιομετρική υπηρεσία του στρατού κινητοποιήθηκε και μετά πολύμηνες προσπάθειες μπόρεσε να εντοπίσει την πηγή των εκπομπών: ήταν μια ρομαντική μονώροφη βίλα, η «Αύρα», στην οδό Αρτέμιδος της Γλυφάδας.

Στον εντοπισμό βοήθησε και ένα αμερικανικό ελικόπτερο του αεροπλανοφόρου *Φραγκλίνος Ρούσβελτ*, εφοδιασμένο με τα αναγκαία ανιχνευτικά όργανα.

Σχεδόν ταυτόχρονα εντοπιζόταν και άλλη εστία εκπομπών ασυρμάτου σε ένα σπίτι της οδού Λυκούργου στην Καλλιθέα.

Η αστυνομία ενέργησε έφοδο κατά των δύο σπιτιών τη νύχτα της 13ης Νοεμβρίου 1951. Στη βίλα της Γλυφάδας ανακάλυψαν μια κρύπτη με δύο ασυρμάτους μαζί με τους χειριστές τους. Ο ιδιοκτήτης της βίλας συνελήφθη επίσης και μετά 14 ημέρες η σύζυγός του αυτοκτόνησε. Ήταν ο πρώτος θάνατος που έβαζε τη σφραγίδα του σ' αυτή τη συνταρακτική ιστορία.

Ταυτόχρονα δεύτερο κύμα αστυνομικών εισέβαλλε στο σπίτι της Καλλιθέας, όπου ανακαλυπτόταν επίσης η κρύπτη με τον ασύρματο. Αλλά ο χειριστής του Νίκος Βα-

βούδης ή Βαμβόδας αυτοκτόνησε μέσα στην κρύπτη, αφού έβαλε φωτιά στο αρχείο. Το μεγαλύτερο μέρος του όμως διασώθηκε και επέτρεψε στις Αρχές να ανακαλύψουν και να συλλάβουν τα περισσότερα μέλη του παράνομου μηχανισμού, μαζί με πολλά πρόσωπα αμφίβολης ενοχής.

Η αποκάλυψη της κρύπτης στο σπίτι της Καλλιθέας έγινε κατά τρόπο πανηγυρικό. Κλήθηκαν Έλληνες και ξένοι δημοσιογράφοι, καθώς και συνεργεία επικαίρων. Και το επεισόδιο εκείνο επέτρεψε στον Τύπο της αντιπολίτευσης να επιτεθεί σφοδρότατα κατά της κυβέρνησης και προσωπικά του Πλαστήρα. Η συγκεκριμένη κατηγορία ήταν: «Αποδεικνύεται ότι το ΚΚΕ διατηρεί τον παράνομο μηχανισμόν του εν πλήρει δράσει, ενώ ο πρωθυπουργός επιμένει να εφαρμόσει τα μέτρα επιεικείας και να απολύση όσον το δυνατόν περισσοτέρους κομμουνιστάς». Η έξαψη ήταν μεγάλη και η οξύτητα ανερχόταν συνεχώς. Ο Πλαστήρας το ίδιο εκείνο βράδυ έσπευσε να κάνει δηλώσεις, χωρίς να κατευνάσει τους τιμητές του:

«Διατί μὲ κατηγοροῦν; Ἐγὼ συγχαίρω τὰ Σώματα Ἀσφαλείας διὰ τὰς ἐπιτυχίας των. Ἡ κυβέρνησις ἐπειδὴ θέλει νὰ ἐφαρμόση ἐπιείκειαν δὲν πρόκειται νὰ χαλαρώση τὴν δίωξιν τοῦ κομμουνισμοῦ. Τοὺς μὴ κομμουνιστὰς θέλομεν νὰ ἐπαναφέρωμεν εἰς τὴν κοινωνίαν, ὄχι τοὺς ἀμετανοήτους κομμουνιστάς».

Η δίωξη συνεχίζεται

Πολύ γρήγορα όμως η «υπόθεση των ασυρμάτων» προσέλαβε γιγαντιαίες διαστάσεις. Τρίτο σπίτι με ασύρματο ανακαλυπτόταν στο Μπραχάμι. Και με βάση τα αρχεία του Βαβούδη, εκτός από τις συλλήψεις που ενεργούνταν σε όλη την Ελλάδα, όλοι σχεδόν οι δικασθέντες και καταδικασθέντες της ομάδας Μπελογιάννη, του ιδίου περιλαμβανομένου, ενοχοποιούνταν πάλι εξίσου βαριά με την προηγούμενη φορά.

Οι ασύρματοι και όλα τα άλλα εξαρτήματα του παράνομου κομμουνιστικού μηχανισμού δεν ήταν βέβαια σε θέση να εξυπηρετήσουν σε τίποτα ουσιαστικά το ΚΚΕ. Αντίθετα, παρείχαν στον κόσμο της Δεξιάς το μέσο να εξαπολύσει συνεχώς επιθέσεις κατά της κυβέρνησης του Κέντρου και να δημιουργεί ατμόσφαιρα αντικομμουνιστικής έξαψης που τον συνέφερε.

Τη 19η Ιανουαρίου 1952 παυόταν η εφημερίδα *Δημοκρατική*, το δημοσιογραφικό όργανο της ΕΔΑ, με απόφαση του Εφετείου Αθηνών. Η απόφαση στηρίχτηκε σε ορισμένα τηλεγραφήματα του ασυρμάτου του Βαβούδη. Την ίδια ημέρα ο υπουργός Εσωτερικών Κ. Ρέντης ανήγγειλε ότι παραπέμπονται σε νέα δίκη για κατασκοπία 39 πρόσωπα, με τον Μπελογιάννη επικεφαλής. Ανάμεσά τους ήταν και ο δικηγόρος-οικονομολόγος Δημ. Μπάτσης, από τους κορυφαίους εγκέφαλους του ΚΚΕ, συγ-

γραφέας του έργου *Η Βαριά Βιομηχανία στην Ελλάδα*. Αλλά ταυτόχρονα παραπεμπόταν ερήμην και ολόκληρο το πολιτικό γραφείο του ΚΚΕ. Ίσως για να αμβλύνει κάπως την εντύπωση, ο Ρέντης πρόσθεσε:

«Σήμερα ἔδωσα διαταγὴν νὰ ἐπιτραπῇ ἡ εἴσοδος εἰς τὴν Ἑλλάδα τῆς Ἀγγλίδος μνηστῆς τοῦ στρατηγοῦ Σαράφη».

Ο πρώην αρχιστράτηγος του ΕΛΑΣ Σαράφης είχε αρραβωνιαστεί πράγματι με μια Αγγλίδα θαυμάστριά του, δι' αλληλογραφίας. Έκανε ύστερα από λίγο τους γάμους του μαζί της. Αλλά αυτή η λεπτομέρεια δεν είχε τόση σημασία. Το γεγονός ήταν πως χάρη στους ασυρμάτους του ΚΚΕ ένα πλήθος ανθρώπων βρισκόταν πάλι υπό διωγμό.

Η νέα δίκη της ομάδας Μπελογιάννη προσδιορίστηκε για τις 15 Φεβρουαρίου στο τακτικό στρατοδικείο Αθηνών. Αλλά στο μεταξύ είχαν συμβεί σοβαρά πολιτικά γεγονότα.

Ο κοινοβουλευτικός βίος ήταν από την αρχή της νέας Βουλής ανώμαλος. Γιατί, από τις πρώτες ημέρες των εργασιών της, όταν στις 7 Νοεμβρίου κατατέθηκε προς ψήφιση το σχέδιο συντάγματος που είχε καταρτίσει, όπως είδαμε, η επιτροπή του ΞΗ' ψηφίσματος, ο Παπάγος δήλωσε ότι θεωρεί αυτή τη Βουλή απλή και ότι συνεπώς δεν έχει αναθεωρητική αρμοδιότητα. Το σύνταγμα τελικά ψηφίστηκε την 21η Δεκεμβρίου 1951 με ψήφους 132 έναντι 8 και μίας αποχής, αλλά ο Συναγερμός αποχώρησε επιδεικτικά. Την 1η Ιανουαρίου 1952 η Ελλάδα αποκτούσε νέο καταστατικό χάρτη.

Η υγεία του Πλαστήρα

Αυτή η ανωμαλία, όμως, της «υπό αμφισβήτησιν Βουλής», δεν ήταν πολύ σοβαρή, γιατί ο Συναγερμός και ως αντιπολίτευση και ως κυβέρνηση πολιτεύτηκε σύμφωνα προς το νέο σύνταγμα. Άλλη ήταν η αποφασιστική ανωμαλία. Η συνεχιζόμενη διαμάχη βασιλιά και Παπάγου.

Ενώ Τύπος και πολιτικές δυνάμεις της λεγόμενης «εθνικόφρονος αντιπολιτεύσεως» χαρακτήριζαν τον Πλαστήρα και τον δακτυλοδεικτούσαν ως υπονομευτή και ναρκοθέτη του κοινωνικού καθεστώτος, ο βασιλιάς φαίνεται πως του είχε εμπιστοσύνη. Δεν υπάρχει ένδειξη ότι τον απασχολούσαν οι φόβοι που εκδήλωνε η Δεξιά για την πολιτική του. Άλλες σκέψεις προκαλούσαν προβληματισμούς στο βασιλικό ζεύγος, αν κρίνουμε από ορισμένες εκδηλώσεις του. Ήθελαν πάντοτε να στηριχτούν στον Πλαστήρα. Αλλά η υγεία του γηραιού πρωθυπουργού ήταν εξίσου εύθραυστη με την κυβέρνηση της πλειοψηφίας των δύο εδρών. Και την ταραχώδη νύχτα που ανακαλυπτόταν ο ασύρματος της Καλλιθέας πάθαινε την πρώτη καρδιακή προσβολή. Ο Βενιζέλος, που βρισκόταν στο Παρίσι, ειδοποιήθηκε να επιστρέψει αμέσως.

ΕΠΑΝΩ: Η πρώτη δημόσια εμφάνιση του Παπάγου με τη στραταρχική ράβδο. Την 26η Οκτωβρίου 1949, του απονεμήθηκε ο βαθμός του στρατάρχη πανηγυρικά στα Ανάκτορα. Την 28η Οκτωβρίου, κατά τον επετειακό εορτασμό της ημέρας, προσήλθε με τα διάσημα του νέου βαθμού και τη ράβδο στον Μητροπολιτικό Ναό. Στη φωτογραφία, ο Παπάγος ανάμεσα σε δύο πιστούς του: Αριστερά, ο τότε αρχηγός του ΓΕΣ στρατηγός Κοσμάς. Δεξιά, ο υπασπιστής του Γωγούσης.

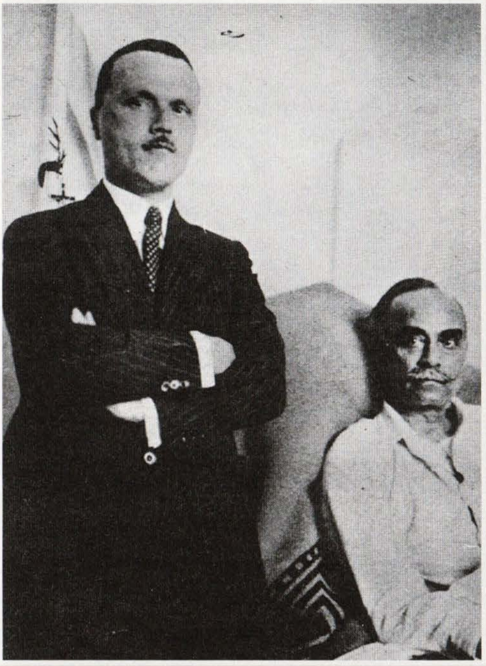
ΕΠΑΝΩ: Η Φρειδερίκη σε μια από τις περιοδείες της σε ένα ποντιακό χωριό. Η δραστηριότητά της ήταν ανεξάντλητη. Αλλά δεν διοχετευόταν μόνο σε εκδηλώσεις που επέβαλλε ο ρόλος της. Εννοούσε να αναμιγνύεται σε πολλά. Και έγινε στόχος πολλών...

ΕΠΑΝΩ: Ο υπηρεσιακός πρωθυπουργός Τζων Θεοτόκης (αριστερά) με τον διευθυντή του Πολιτικού Γραφείου του βασιλιά, Αριστείδη Μεταξά, τον Ιανουάριο του 1950. Ο Αρ. Μεταξάς ήταν προσωπικός φίλος και σύμβουλος του Παύλου και αποτελούσε κεντρικό στόχο των αντιπάλων του αυλικού περιβάλλοντος, ιδιαίτερα δε του Παπάγου.

ΚΑΤΩ: Μετά τις εκλογές του 1950: Ο Πλαστήρας, ουσιαστικός νικητής της αναμέτρησης, ανήλθε στα Ανάκτορα όπου του ανατέθηκε η εντολή. Στη φωτογραφία, κατά την κάθοδό του πολιορκείται από τους πολιτικούς συντάκτες. Όλες οι εφημερίδες τόνισαν στο ρεπορτάζ τους ότι έγινε δεκτός «εγκάρδια» από τον βασιλιά.

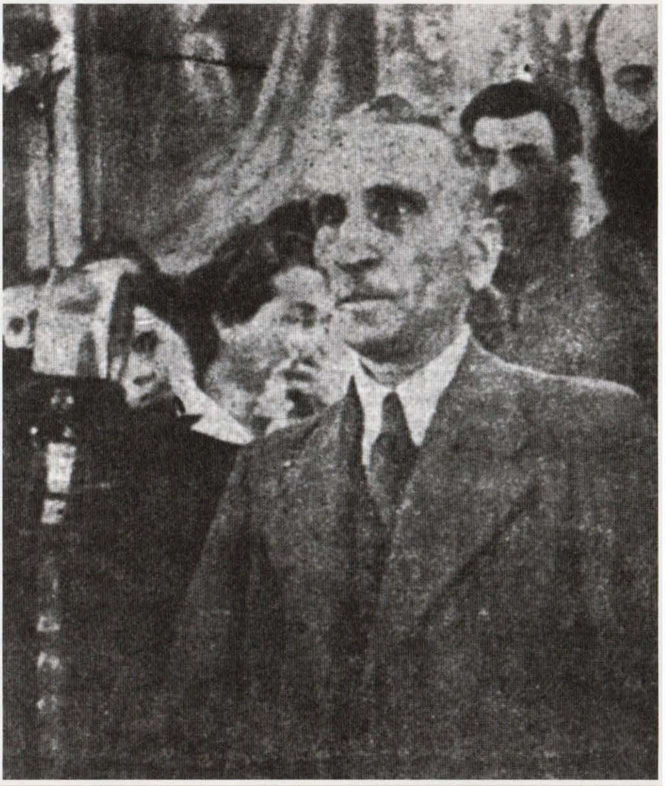

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Η ασθένεια του Πλαστήρα το 1951-52 υπήρξε σοβαρό πολιτικό γεγονός που επέδρασε αποφασιστικά στις εξελίξεις της εποχής. Στη φωτογραφία ο «πρωθυπουργεύων» Σοφοκλής Βενιζέλος με τον κατάκοιτο πρωθυπουργό. Η συνεργασία τους υπήρξε καλή, αλλά ο Πλαστήρας δεν μπορούσε να αντιδράσει από το σιδερένιο κρεβάτι του σε όλες τις ενέργειες του αναπληρωτή του, που έτειναν να στρέψουν το Κέντρο προς συντηρητικές κατευθύνσεις.

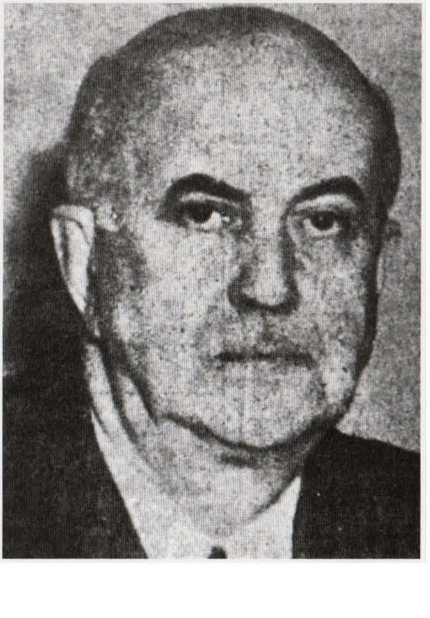
ΚΑΤΩ: Ο στρατάρχης και ο στρατηγός: ο πρωθυπουργός και ο αρχιστράτηγος. Πρόεδρος της κυβέρνησης ο Πλαστήρας, δέχεται την 23η Απριλίου τον Παπάγο σε συνεργασία στο Πολιτικό Γραφείο. Οι σχέσεις τους ήταν πάντα στενότατες και φιλικότατες.

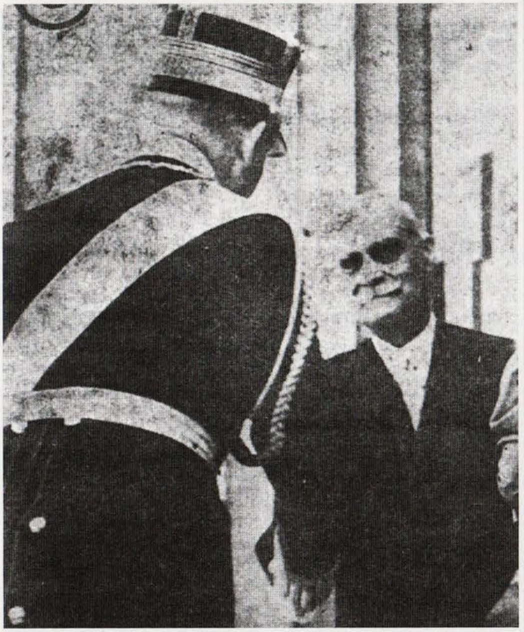

ΔΕΞΙΑ ΚΑΙ ΚΑΤΩ: Η πολιτική εκπροσώπηση της Αριστεράς κατά τις εκλογές του 1950. Οι τρεις ηγέτες της Δημοκρατικής Ένωσης: Ι. Σοφιανόπουλος των Αριστερών Δημοκρατικών (κάτω αριστερά), Αλ. Σβώλος της ΕΛΔ (κάτω δεξιά) και Νεόκοσμος Γρηγοριάδης των Αριστερών Φιλελευθέρων (δεξιά).

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Νικόλαος Πλαστήρας, πρωθυπουργός, υποδέχεται τον βασιλιά στη Βουλή το 1951. Ο παλαιός «βασιλομάχος» συνδεόταν τώρα εγκάρδια με τον Παύλο και τη Φρειδερίκη, που σε κάθε ευκαιρία τού εκδήλωναν τις φιλικές τους διαθέσεις.

ΚΑΤΩ: Ο πρωθυπουργός Σοφοκλής Βενιζέλος υποδέχεται το 1952 τους βασιλείς στον Μητροπολιτικό Ναό. Ήταν ο έμπιστος της βασίλισσας Φρειδερίκης. Διακρίνεται δεξιά ο Γεώργιος Παπανδρέου, ο οποίος πάντα σχετιζόταν με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, ενώ οι δύο άνδρες πάντα έτρεφαν αμοιβαία εχθροπάθεια.

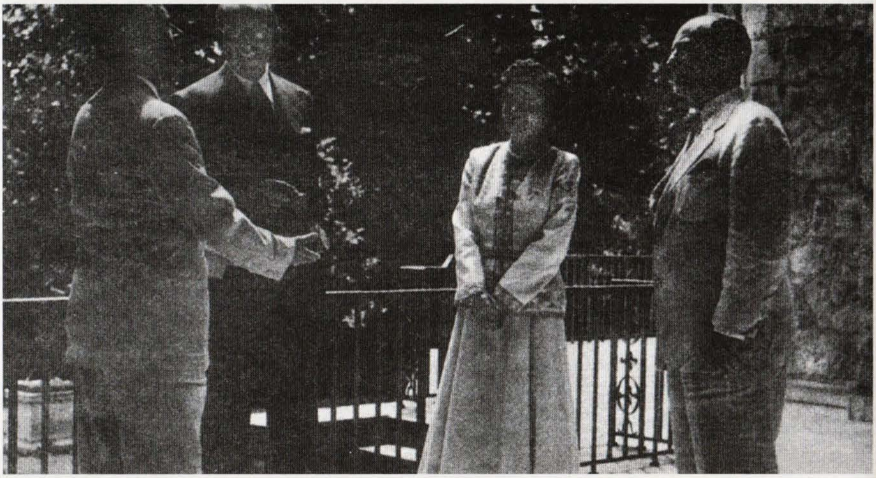

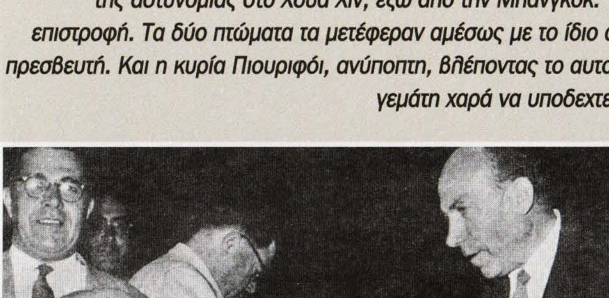
ΕΠΑΝΩ: Στις εκλογές του Νοεμβρίου του 1952 θριάμβευσε ο Παπάγος και αμέσως σχημάτισε κυβέρνηση. Είχε όμως επέλθει η συμφιλίωση με τους βασιλείς. Στη φωτογραφία ο βασιλιάς εκφωνεί τον λόγο του Θρόνου κατά τη σύγκληση της Νέας Βουλής. Στα αριστερά ο Παπάγος, κυβερνήτης πια της Ελλάδας, έχοντας δίπλα του τους βασικούς επιτελείς του Ελληνικού Συναγερμού Σπ. Μαρκεζίνη, Π. Κανελλόπουλο, Στ. Στεφανόπουλο και Εμ. Τσουδερό.

ΚΑΤΩ: Το 1954, όταν ακόμη, παρά τη ρήξη με τον Σπύρο Μαρκεζίνη, ο Παπάγος βρισκόταν στον κολοφώνα της δύναμής του. Η αρρώστια ελλόχευε, αλλά δεν είχε ακόμη εκδηλωθεί. Στη φωτογραφία, επικεφαλής της κυβέρνησης, αναμένει στον Μητροπολιτικό Ναό την άφιξη των βασιλέων.

ΕΠΑΝΩ: Γραφική σκηνή στα Ανάκτορα του Τατοΐου το 1952: ο Αμερικανός πρεσβευτής Τζον Πιουριφόι συζητά χαριτολογώντας με τους βασιλείς. Ο Πιουριφόι εννοούσε να φέρεται προς τις ελληνικές κυβερνήσεις σαν να ήταν υποταγμένες, όπως στα πολεμικά χρόνια του 1946-49. Αντικαταστάθηκε το 1953 από τον κατά πολύ περισσότερο εύστροφο και διακριτικό Κάβεντι Κάνον. Ο Πιουριφόι μετά την Ελλάδα τοποθετήθηκε πρεσβευτής στη Γουατεμάλα πρώτα και κατόπιν στην Ταϊλάνδη. Εκεί τη 12η Αυγούστου 1955 σκοτώθηκε σε ηλικία 48 ετών, μαζί με τον οχτάχρονο γιο του Ντένι, σε αυτοκινητικό δυστύχημα. Την ημέρα εκείνη γιόρταζε τα γενέθλιά του. Με τον γιο του έκαναν επίσκεψη στο στρατόπεδο αλεξιπτωτιστών της αστυνομίας στο Χουά Χιν, έξω από την Μπανγκόκ. Το δυστύχημα έγινε κατά την επιστροφή. Τα δύο πτώματα τα μετέφεραν αμέσως με το ίδιο αυτοκίνητο στην κατοικία του πρεσβευτή. Και η κυρία Πιουριφόι, ανύποπτη, βλέποντας το αυτοκίνητο να ξανάρχεται, βγήκε γεμάτη χαρά να υποδεχτεί τον σύζυγο και τον γιο της.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Πριν ακόμη αναλάβει την εξουσία ο Συναγερμός, τον Ιούνιο του 1952 στα γραφεία του στη Βουλή: ο Παπάγος με βουλευτές του. Ήταν η εποχή που περίμενε με βεβαιότητα να έρθει η ώρα του, η «εποχή» του.

Άρχιζε έτσι η προσωπική τραγωδία του Πλαστήρα, που ήταν και τραγωδία του Κέντρου. Από την ημέρα εκείνη η υγεία του ασπρομούστακου πολιτικού, στην οποία ένας ολόκληρος κόσμος στήριζε τα σχέδια του παρόντος και τις προοπτικές του μέλλοντος, για έναν τουλάχιστον χρόνο επρόκειτο να γίνει καίριος παράγοντας της πολιτικής.

Το ιστορικά αξιοσημείωτο είναι ότι τέσσερα χρόνια αργότερα η υγεία τού άλλου άξονα της πολιτικής –του Παπάγου– έμελλε να αναδειχτεί επίσης σε καίριο πολιτικό παράγοντα. Και στις δύο περιπτώσεις ο βασιλιάς επωμιζόταν το μεγάλο βάρος αυτού του καίριου παράγοντα. Έως ότου ήρθε και η δική του σειρά. Κατά παράδοξη ιστορική συγκυρία και η υγεία του Παύλου επρόκειτο να αποτελέσει αποφασιστικό πρόβλημα για τις ελληνικές εξελίξεις.

Τραγικό μεγαλείο

Πάντως, εκείνη τη φορά ο Πλαστήρας μπόρεσε να συνέλθει γρήγορα και να αναλάβει τα καθήκοντά του. Αλλά όλοι γνώριζαν ότι στο εξής αποτελούσε πια ένα ραγισμένο βάζο. Το δραματικό ήταν ότι και ο ίδιος γνώριζε την κατάστασή του χωρίς αυταπάτες. Ξέροντας όμως πως οι μέρες του ήταν μετρημένες, καταλαμβανόταν από το άγχος μήπως δεν προλάβει να συμπληρώσει το έργο του: τη γεφύρωση του χάσματος των Ελλήνων.

Ένα στοιχείο τραγικού μεγαλείου περιέκλειε η πολιτεία του άρρωστου πολιτικού. Αποτελούσε ο ίδιος άξονα υπολογισμών εκ μέρους τρίτων, στους οποίους υποκειμενικά δεν συμμετείχε. Αν οι βασιλείς ήθελαν να τον χρησιμοποιήσουν ως αντίρροπο του Παπάγου, αυτός δεν έτρεφε καμιά σκοτεινή πολιτική πρόθεση κατά του αρχηγού του Συναγερμού. Τουναντίον, τους δύο άνδρες τούς συνέδεε προσωπικά αμοιβαία εκτίμηση και συμπάθεια και ο Πλαστήρας είχε πει:

> *«Δὲν μπορῶ νὰ καταλάβω γιατί ὑπάρχει τόσος ἀντιπαπαγισμός. Θὰ χαλάση ὁ κόσμος ἂν κυβερνήση κι αὐτὸς τὴν Ἑλλάδα;»*

Για τον Πλαστήρα, στην τελευταία εκείνη φάση της ζωής του, όλοι όσοι τον περιέβαλλαν διαπίστωναν ότι φάρος της πορείας του εξακολουθούσε, με μεγαλύτερη ένταση τώρα, να είναι η συμφιλίωση και ο κατευνασμός. Στην κατάστασή του το ένστικτο της αυτοσυντήρησης τον ωθούσε να περισυλλέξει τα υπολείμματα της υγείας του και να αποσυρθεί για να παρατείνει τη ζωή του. Αυτός επέμενε να παλεύει απεγνωσμένα στη γραμμή του πυρός, προκαλώντας τον θάνατο, γαντζωμένος στην εξουσία για να υλοποιήσει το πολιτικό του όραμα.

Γρήγορα όμως όσοι στήριζαν τις προοπτικές τους σ' αυτόν αντιλαμβάνονταν ότι δεν μπορούσαν να βασιστούν μακροπρόθεσμα. Μεταξύ εκείνων που ανησύχησαν περισσότερο φαίνεται πως ήταν οι βασιλείς. Και τα τεκμήρια που υπάρχουν επιτρέ-

πουν τη θετική ιστορική υπόθεση ότι αυτός ο λόγος τούς έκανε να σκέφτονται μήπως θα έπρεπε να τερματίσουν τον πόλεμο με τον πεισματάρη στρατάρχη.

Προς τη συμφιλίωση

Οι σχέσεις τους είχαν ήδη οξυνθεί σε βαθμό που ο Παπάγος απαγόρευε στους βουλευτές του Συναγερμού να παρουσιάζονται στον βασιλιά. Αλλά ήδη εμφανίζονταν πολλοί που επιδίωκαν να τους συμφιλιώσουν.

Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής έδωσε την πρώτη ώθηση. Παρά την απαγόρευση του αρχηγού του, στις αρχές Νοεμβρίου ανέβηκε στα Ανάκτορα.

«Μεγαλειότατε», είπε στον Παύλο, *«εἶναι καιρὸς νὰ δοθοῦν ἑκατέρωθεν ἐξηγήσεις. Εἶναι ὀλέθριον καὶ διὰ τὸν τόπον καὶ διὰ τὸν Θρόνον νὰ εὑρίσκεται εἰς ρῆξιν μὲ τὸν ἀρχηγὸν τῆς Ἀντιπολιτεύσεως, ὁ ὁποῖος ἐνδέχεται νὰ εἶναι αὔριον ὁ φορεὺς τῆς πλειοψηφίας καὶ νὰ ἀναλάβῃ τὴν κυβέρνησιν»*.

«Ναί, συμφωνῶ», απάντησε εκείνος, *«πρέπει νὰ ἐξηγηθῶμεν. Ἀλλὰ ἂς μοῦ ζητήσῃ ἀκρόασιν, νὰ παρουσιασθῇ ἐνώπιόν μου καὶ νὰ μοῦ δώσῃ ἐξηγήσεις, τὰς ὁποίας θὰ ἀκούσω λίαν εὐμενῶς»*.

Ο Καραμανλής μεταβίβασε τη συνομιλία του με τον βασιλιά στον στρατάρχη. Αυτός όμως είχε εξοργιστεί.

«Γιατί νὰ πᾶς; Ἐγὼ δὲν σᾶς ἀπηγόρευσα;»

«Εἶναι ἀνάγκη νὰ συναντηθῆτε καὶ νὰ ἐξηγηθῆτε. Δὲν μπορεῖ νὰ συνεχισθῇ μία τέτοια κατάστασις».

«Καλά», είπε ο Παπάγος, *«ἀλλὰ ἂς μὲ καλέσῃ ἐκεῖνος. Ἐγὼ δὲν πρόκειται νὰ τοῦ ζητήσω ἀκρόασιν»*.

Αυτό το πρόβλημα –ποιος θα κάνει το πρώτο βήμα– αποτελούσε σχεδόν ανυπέρβλητο εμπόδιο. Αλλά οι προσπάθειες για τη συμφιλίωση πύκνωναν. Στον Αρ. Μεταξά προσήλθαν ο αρχηγός της αστυνομίας Άγγελος Έβερτ, ο Σπύρος Μαρκεζίνης και ο συνταγματάρχης Γωγούσης, προτείνοντας εκκαθάριση των σχέσεων των δύο ανδρών. Ο Παπάγος διαβίβαζε τους όρους του: να κληθεί από τον βασιλιά και να αμνηστευτούν οι κινηματίες της 31ης Μαΐου 1951, καθώς και όσοι ανήκαν στον ΙΔΕΑ, εναντίον των οποίων διεξαγόταν τακτική ανάκριση. Μα και πάλι το πρόβλημα του πρώτου βήματος παρέμενε άλυτο.

Και ο δήμαρχος Αθηναίων Κώστας Κοτζιάς θέλησε να μεσολαβήσει. Είχε μια σχετική συνάντηση με τον Παύλο –με τον οποίο διατηρούσε πάντα εγκάρδιες σχέσεις– και, όπως ο ίδιος αφηγήθηκε, με το χοντρό, λαϊκό ύφος του που αφόπλιζε, είπε: «Τι είν' αυτά τώρα, να σκοντάφτουμε πάντα στο ποιος θα κάνει αρχή; Σαχλαμάρες, Μεγαλειότατε. Φώναξέ τον εσύ να τελειώνουμε». Ο Παύλος άφησε το βροντε-

ρό εκείνο, γνώριμο ανοιχτόκαρδο γέλιο του και τον χτύπησε φιλικά στον ώμο. Αλλά δεν απάντησε. «Θα ξανάρθω, Μεγαλειότατε, και θα σε ζορίσω», τόνισε ο Κοτζιάς φεύγοντας.

Αλλά δεν πρόλαβε. Το απόγευμα, ώρα 7:15' του Σαββάτου, 8 Δεκεμβρίου, ο δήμαρχος Αθηναίων ενώ βρισκόταν στο σπίτι του στην οδό Ξενοφώντος, κοντά στο Σύνταγμα, και τηλεφωνούσε, έμεινε με ατέλειωτη τη συνδιάλεξη, ακίνητος, κι ύστερα γκρεμίστηκε χάμω σαν δρυς που την καταρρίπτει το αστροπελέκι. Ο συνομιλητής του στην άλλη άκρη του σύρματος άκουσε αδύνατη τη φωνή του: «Βοήθεια, γιατρό...» κι ύστερα τον γδούπο του σώματός του που έπεφτε. Έντρομος τότε ειδοποίησε τον γιατρό Ι. Λυμπέρη που έμενε εκεί κοντά και τον Σταθμό Πρώτων Βοηθειών. Ύστερα έτρεξε και ο ίδιος στην οδό Ξενοφώντος. Όταν έφτασε, ο Κοτζιάς βρισκόταν τοποθετημένος σε ένα ντιβάνι, σκεπασμένος με μια κουβέρτα. Ο θάνατός του είχε επέλθει ακαριαία. Ήταν 59 ετών ο Κώστας Κοτζιάς, ρωμαλέος, μαχητικός, κατάγερος. Ποτέ δεν παρουσίασε τίποτα η καρδιά του.

Ο Παπάγος κάνει στροφή

Τώρα ο Παπάγος άρχισε να κάνει σαφείς χειρονομίες συμφιλίωσης. Την Παρασκευή 14 Δεκεμβρίου 1951 γιόρταζε τα γενέθλιά του ο βασιλιάς Παύλος: πενήντα ετών. Και το κοινό με έκπληξή του διάβαζε την ημέρα εκείνη στην εφημερίδα *Ακρόπολις* ολοσέλιδο άρθρο με τίτλο *Ο Βασιλεύς Παύλος*. Δεν προκαλούσε το άρθρο την έκπληξη, αλλά ο αρθρογράφος: ήταν ο στρατάρχης Αλέξανδρος Παπάγος.

Ακόμα περισσότερη έκπληξη προκαλούσε το περιεχόμενο του άρθρου. Ήταν ένας αληθινός ύμνος προς τον βασιλιά και κατέληγε με τη φράση:

> *«Τὸ Ἔθνος ἑορτάζει τὰ πεντήκοντα ἔτη τοῦ Βασιλέως. Εὔχεται καὶ ἔχει τὴν πεποίθησιν ὅτι ἐπὶ τῶν ἡμερῶν τῆς βασιλείας αὐτοῦ θὰ τεθοῦν τὰ ὁριστικὰ θεμέλια μιᾶς καλυτέρας αὔριον διὰ τὴν πατρίδα».*

Ύστερα από έναν περίπου μήνα –μέσα Ιανουαρίου 1952– ο Παπάγος πραγματοποίησε πολιτική περιοδεία στην Πελοπόννησο. Ήταν η πρώτη του μετεκλογική εξόρμηση και την παρακολουθούσαν οι πάντες με ενδιαφέρον. Εξαπόλυσε βιαιότατη επίθεση κατά της κυβέρνησης. Υπήρξε δριμύτατος και κατά της στρατιωτικής ηγεσίας που δεχόταν να εφαρμόζει πειθήνια την κυβερνητική πολιτική στον στρατό. Και στο Άργος εξακόντισε φιλιππικό εναντίον της:

> *«Ὅταν ἀπεχώρησα τῆς ἀρχιστρατηγίας, ἐπίστευα ὅτι ἄφηνα πίσω μου ἡγήτορας ἱκανοὺς νὰ προστατεύσουν τὸ στράτευμα ἀπὸ τὰς κομματικὰς ἐπιδράσεις. Δυστυχῶς ἐπλανήθην. Τὰ ἀνώτατα στελέχη τοῦ στρατεύματος ἀπεδείχθησαν ἀνάξια τῆς ἀποστολῆς των».*

Φιλιππικό εξαπέλυσε και κατά του ναύαρχου Σακελλαρίου, υπουργού Εθνικής Αμύνης:

«Ὁ ἄνθρωπος αὐτός, τὸν ὁποῖον δὲν καταδέχομαι νὰ κατονομάσω, εἶχε τὸ θράσος νὰ ἰσχυρισθῇ ὅτι παρέλαβε ἐρείπια. Αὐτὸς σωρεύει ἐρείπια».

Σε όλη την περιοδεία του, η επίθεση κατά της κυβέρνησης ήταν σκληρότατη. Προκάλεσε όμως εντύπωση ότι δεν εξέφρασε ούτε μία λέξη κατά των βασιλέων. Τουναντίον, άρπαζε συχνά την ευκαιρία για να εκδηλώσει αισθήματα απολύτως φιλικά.

Στο Άργος κάποια στιγμή μερικοί από το πλήθος συνόδευσαν τον λόγο του με τη φράση: «Να φύγουν οι Βεντήρηδες από το Παλάτι!». Ο Παπάγος απάντησε αμέσως:

«Μὴν ἀναμιγνύετε τὰ Ἀνάκτορα. Ἐγὼ προσωπικῶς εἶμαι ἀφωσιωμένος εἰς τὸν Βασιλέα. Τὸν ἀγαπῶ καὶ τὸν σέβομαι. Συνθήματα κατὰ τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος δὲν τὰ ἀποδέχομαι».

Η προσέγγιση του Στέμματος και του στρατάρχη συνεχιζόταν.

Βασιλιάς και Παπάγος συμβιβάζονται

Αυτή η νέα φιλική χειρονομία του Παπάγου βρήκε έμπρακτη ανταπόκριση από τον βασιλιά. Την 23η Ιανουαρίου 1952 οι κινηματίες της 31ης Μαΐου 1951 αμνηστεύονταν. Η κυβέρνηση δέχτηκε, υπό τον όρο να μην παραμείνουν στον στρατό, και τους απέταξε. Αλλά οπωσδήποτε η πρώτη αξίωση του στρατάρχη είχε ικανοποιηθεί.

Έμενε το λεπτό σημείο του πρώτου βήματος, αλλά και αυτό παρακάμφθηκε:

Ούτε ο βασιλιάς θα καλούσε τον στρατάρχη.

Ούτε ο στρατάρχης θα ζητούσε ακρόαση από τον βασιλιά.

Θα συναντιούνταν και οι δύο σε «τρίτο έδαφος», δήθεν τυχαία.

Εκλέχτηκε για τον σκοπό αυτό το σπίτι του Αρ. Μεταξά. Και ορίστηκε η ημερομηνία και ώρα της συνάντησης: 6η Φεβρουαρίου 1952, ημέρα Τετάρτη, στις 7 το απόγευμα.

Τα πάντα λειτούργησαν σύμφωνα με το σχέδιο:

Ο Αρ. Μεταξάς παρέλαβε τον Παπάγο με το αυτοκίνητό του και τον έφερε σπίτι του ένα τέταρτο νωρίτερα. Ο στρατάρχης είχε το συνηθισμένο του ολύμπιο ύφος. Αλλά η 7η ώρα πέρασε και ο Παύλος δεν είχε εμφανιστεί, πράγμα που προκάλεσε κάποια ανησυχία στον Μεταξά. Τέλος, στις 7.15′ ο Παύλος έφτασε. Μολονότι ήταν ψυχρό το βράδυ, δεν φορούσε παλτό. Ήταν κάπως εκνευρισμένος, αμήχανος. Αφού χαιρέτησε τον φίλο του οικοδεσπότη και τη σύζυγό του, στράφηκε προς τον στρατάρχη και του έσφιξε με δύναμη το χέρι, χωρίς να εξαφανιστεί η καταφανής αμηχανία του.

Τα πρώτα λίγα λεπτά και οι δύο άνδρες που τόσο είχαν αλληλοπολεμηθεί κάθονταν μάλλον σιωπηλοί. Ύστερα η οικοδέσποινα τους πρόσφερε ποτά και ο πάγος

έλιωσε. Γρήγορα η κουβέντα ζωντάνεψε και από τις τυπικότητες μπήκε στην ουσία. Ενώ οι οικοδεσπότες αποσύρονταν διακριτικά, βασιλιάς και στρατάρχης προχώρησαν στις εξηγήσεις και τις διαβεβαιώσεις.

Η συνομιλία διήρκεσε δύο ώρες. Όταν αποχώρησαν, είχε γίνει η αποκατάσταση των σχέσεων. Όχι εντελώς, πάντως από τη βραδιά εκείνη έπαψε ο στρατάρχης να είναι στόχος του βασιλιά και ο βασιλιάς –ή καλύτερα οι βασιλείς– στόχος του στρατάρχη. (Αφήγηση του Αρ. Μεταξά στον γράφοντα).

Συνωμοτισμός

Ο τερματισμός της διένεξης που είχε διχάσει τον λαό και διασπάσει την αστική τάξη συμφωνήθηκε να κρατηθεί μυστικός. Δεν τον έμαθαν ούτε οι Αμερικανοί. Γιατί λίγες ημέρες αργότερα ένας ειδικός απεσταλμένος των *Τάιμς της Νέας Υόρκης* έφτασε στην Αθήνα. Προκειμένου να κατατοπιστεί στα ελληνικά πολιτικά πράγματα, κινήθηκε μεταξύ των μελών της αμερικανικής διπλωματικής αντιπροσωπείας. Ούτε ο Πιουριφόι ούτε ο επιτετραμμένος και οι γραμματείς της Πρεσβείας μπορούσαν να του αποκρύψουν τίποτα. Ποιος τολμούσε να εξαπατήσει την πανίσχυρη εκείνη εφημερίδα, που μπορούσε να κλονίσει και τον ισχυρότερο πρόεδρο της Αμερικής;

Την 6η Μαρτίου 1952 ο απεσταλμένος αυτός δημοσίευε ένα πολύκροτο άρθρο, το οποίο παρείχε μεν ακριβή στοιχεία ώς ένα σημείο, αλλά παραπέρα μιλούσε για τη σύγκρουση Παύλου και Παπάγου, κατά τρόπο που αποδείκνυε ότι δεν είχε ιδέα της κρυφής συμφιλίωσής τους. Πράγμα που σημαίνει πως ούτε ο Πιουριφόι είχε ιδέα.

Η δίκη της ομάδας Μπελογιάννη

Στο μεταξύ μια τραγωδία παιζόταν στην Ελλάδα. Εννέα ημέρες μετά την ιστορική μυστική συνάντηση βασιλιά και Παπάγου, τη 15η Φεβρουαρίου 1952 άρχιζε η μεγάλη δίκη της ομάδας Μπελογιάννη, την οποία η εφημερίδα *Ακρόπολις* χαρακτήριζε ως εξής:

> *«Ἡ δίκη τῶν κομμουνιστῶν κατασκόπων καὶ πρακτόρων ἡ ὁποία ἀρχίζει σήμερον, ἀποτελεῖ γεγονός, κυριολεκτικῶς ἄνευ προηγουμένου εἰς ὁλόκληρον τὸν κόσμον. Διὰ πρώτην φορὰν θὰ ἀποκαλυφθῇ κατ' αὐτὴν εἰς ὅλας τὰς σκοτεινὰς πτυχάς του καὶ τὰς παραμικρὰς λεπτομερείας του ἐπὶ τῇ βάσει συγκεκριμένων στοιχείων καὶ ἀδιαμφισβητήτων ὑλικῶν ἀποδείξεων ὁ τρόπος λειτουργίας τοῦ παρανόμου μηχανισμοῦ ἑνὸς Κομμουνιστικοῦ κόμματος. Τὴν κλεῖδα τοῦ μυστηρίου, τοῦ τόσον ζηλοτύπως φυλασσομένου ἀπὸ τοὺς πράκτορας τῆς Μόσχας ἔδωσε τὸ "Ἀρχεῖον Βαβούδη". Αὐτὸς ἄλλως τε θὰ εἶναι ὁ ἀποκλειστικὸς σχεδὸν μάρτυς κατηγορίας: Ὁ Βαβούδης».*

Στο Τακτικό Στρατοδικείο Αθηνών γινόταν η δίκη, με πρόεδρο τον διευθυντή της Στρατιωτικής Δικαιοσύνης στο ΓΕΣ συνταγματάρχη Σίμο και βασιλικό επίτροπο τον συνταγματάρχη Αθανασούλη. Μπροστά στην έδρα του δικαστηρίου ήταν απλωμένα τα διάφορα «πειστήρια»: ασύρματοι, ακουστικά, κάσες με τυπογραφικά στοιχεία, συσσωρευτές, κατσαβίδια, βίδες, τρυπάνια, μετασχηματιστές, που προκαλούσαν τη γενική περιέργεια.

Οι κατηγορούμενοι, 29 συνολικά, καταλάμβαναν σχεδόν τη μισή αίθουσα μαζί με τους φρουρούς τους, που σχημάτιζαν ολόγυρά τους ένα γκρίζο Π ασφαλείας. Η κατηγορία ήταν πολύ σοβαρή: κατασκοπία και εσχάτη προδοσία. Ο θάνατος αιωρούνταν πάνω από τα κεφάλια τους και ήξεραν ότι οι 52 μάρτυρες κατηγορίας, από τους οποίους οι 15 ανώτεροι αξιωματικοί του στρατού και της αστυνομίας, θα ήταν αμείλικτοι.

Το κόκκινο γαρίφαλο

Κυριαρχούσα μορφή ανάμεσά τους ήταν ο Μπελογιάννης. Μελαχρινός, με αδρά χαρακτηριστικά, μαύρα πυκνά μαλλιά, σκούρο κοστούμι, γκρενά γραβάτα. Φαινόταν ψύχραιμος, αδιάφορος, λίγο ειρωνικός και χαμογελούσε στους φωτογραφικούς φακούς. Στα χέρια του κρατούσε ένα στιλό «Πάρκερ» και ένα βιβλίο γεμάτο χαρτάκια σημειώσεων. Το βιβλίο ήταν ποιήματα του Βύρωνα, του Σέλλεϋ, του Κητς. Κάθε πρωί εμφανιζόταν ελαφρώς αξύριστος και με ένα κόκκινο γαρίφαλο στο χέρι, που είναι άγνωστο ποιος του το προμήθευε.

Δώδεκα ημέρες διήρκεσε η ακροαματική διαδικασία. Την 28η Φεβρουαρίου ο βασιλικός επίτροπος ζήτησε τη θανατική καταδίκη 12 κατηγορουμένων, μεταξύ των οποίων ο Μπάτσης και ο Μπελογιάννης. Την απαγγελία των προτάσεών του την άκουγε στο ραδιόφωνο και η νεαρή σύζυγος του Μπάτση, Λίλιαν, κόρη μεγαλοβιομηχάνου. Είχαν παντρευτεί κατόπιν σφοδρού ερωτικού δεσμού και είχαν ζήσει μαζί μόνο 17 ημέρες. Η Λίλιαν Μπάτση ήλπιζε πως η τύχη του συζύγου της δεν θα ήταν φοβερή. Όταν όμως άκουσε τον αμείλικτο βασιλικό επίτροπο να ζητά τη θανατική του καταδίκη, κλείστηκε στην κάμαρά της και πήρε 10 δισκία λουμινάλ και 7 μπελεργκάλ. Την αντιλήφθηκαν όμως έγκαιρα, και οι γονείς της τη μετέφεραν σε κακά χάλια στο Σταθμό Πρώτων Βοηθειών και από εκεί στον Ερυθρό Σταυρό, όπου τη δήλωσαν με ψεύτικο όνομα. Αλλά η αστυνομία την ανακάλυψε και το επεισόδιο ήρθε στη δημοσιότητα.

Η τρομερή απόφαση

Αυτή η απόπειρα δεν επρόκειτο βέβαια να επηρεάσει την απόφαση του στρατοδικείου, η οποία εκδόθηκε στη 1.30′ το πρωί της 2ας Μαρτίου 1952.

Ο Μπελογιάννης και άλλοι 7 καταδικάζονταν σε θάνατο (ο ένας ήταν γυναίκα: η Έλλη Ιωαννίδου).

Σε τέσσερις επιβάλλονταν ισόβια δεσμά.

Σε κάθειρξη 20 ετών καταδικάζονταν δύο.

Σε κάθειρξη 15 ετών τέσσερις.

Σε ειρκτή 10 ετών δύο.

Σε φυλάκιση ενός έτους δύο.

Και κηρύσσονταν αθώοι πέντε, ενώ απαλλάσσονταν άλλοι δύο.

Η ποινή ήταν σκληρή και δεν δικαιολογούνταν με την ειρηνική εποχή που διανυόταν. Θύμιζε ατμόσφαιρα της πολεμικής τριετίας που έγινε ακόμα πιο βαριά με την τύχη των 8 μελλοθανάτων. Θα τους εκτελούσαν; Σύμφωνα προς τον νόμο 375 περί κατασκοπίας, ο αρχηγός της ΑΣΔΑΝ όφειλε να διατάξει την εφαρμογή της απόφασης του στρατοδικείου ύστερα από 5 ημέρες. Και ουσιαστικά οι κατάδικοι κανένα ένδικο μέσο δεν είχαν. Γιατί, αν υπέβαλαν αίτηση χάριτος, ο αρχηγός της ΑΣΔΑΝ δεν υποχρεωνόταν να περιμένει την απόφαση του Συμβουλίου Χαρίτων.

Αναστολή της εκτέλεσης μπορούσε να γίνει μόνο με «Υψηλή Επιταγή», αλλά μετά σύμφωνη γνώμη και του Συμβουλίου Χαρίτων. Πότε όμως θα εξέφραζε τη γνώμη του το Συμβούλιο; Ο επίτροπος του στρατοδικείου προς τον οποίο θα απευθύνονταν οι αιτήσεις χάριτος δεν υποχρεωνόταν να τις διαβιβάσει σε ορισμένο χρονικό διάστημα. Δεν είχε λοιπόν παρά να τις καθυστερήσει πέρα από ένα πενθήμερο, οπότε αμετάκλητα την αυγή της πέμπτης ημέρας θα είχαν βροντήσει οι κάννες του εκτελεστικού αποσπάσματος.

Οι μελλοθάνατοι

Η κυβέρνηση αντιμετώπιζε δίλημμα: να επέμβει στη δικονομική διαδικασία διαταράσσοντάς τη, για να αποτρέψει την άμεση εκτέλεση; Θα εξεγειρόταν η αντιπολίτευση, θα διαγραφόταν κίνδυνος αντίδρασης του στρατού και θα δημιουργούνταν θόρυβος πέρα από τα όρια της Ελλάδας. Βέβαια, ήδη η δίκη αυτή είχε προσλάβει διεθνή έκταση. Όλος ο παγκόσμιος Τύπος την παρακολουθούσε και η αξύριστη μορφή του Μπελογιάννη με το γαρίφαλο στο χέρι αποτελούσε σύμβολο του παγκόσμιου αριστερισμού και στόχο της παγκόσμιας Δεξιάς. Ακόμη και ο μεγάλος ζωγράφος Πικάσο τού αφιέρωσε ένα σκίτσο του.

Οι κυβερνητικοί παράγοντες αντιμετώπιζαν και τον κίνδυνο επικίνδυνης αντίδρασης των Ην. Πολιτειών. Η αμερικανική πολιτική ανεχόταν την κυβέρνηση Πλαστήρα, αλλά οι τιμητές της τύπου Βαν Φλητ υπήρχαν πάντα. Δεν αποκλειόταν να επηρέαζαν την κυβέρνηση της Ουάσινγκτον δυσμενώς, μολονότι ο πρεσβευτής Πιουριφόι παρέμενε ουδέτερος.

Στους κύκλους των κυβερνητικών κομμάτων γίνονταν ζυμώσεις και προβληματισμοί. Αλλά τελικά ο Πλαστήρας έριξε όλο το βάρος του στην πλάστιγγα: Όχι! Σε πείσμα κάθε εσωτερικής ή διεθνούς αντίδρασης, η κυβέρνηση θα αναλάμβανε την ευθύνη να ανασταλεί η εκτέλεση έως ότου αποφανθεί το Συμβούλιο Χαρίτων. Ήταν η ώρα 12 για τους μελλοθανάτους. Μόλις πρόφτασε ο Πλαστήρας να κάνει εκείνη την πολιτική πράξη. Τη μεθεπομένη τον χτυπούσε η ημιπληγία και τον κατέρριπτε ανίκανο για την άσκηση των καθηκόντων του επί αρκετό διάστημα.

Η Κυριακή 9 Μαρτίου υπήρξε ημέρα πολύ κουραστική για τον πρωθυπουργό Πλαστήρα. Το πρωί είχε παραστεί στο συνέδριο των Βιοτεχνικών Συνεταιρισμών και εκφώνησε έναν εύκολο λόγο. Αμέσως μετά μετέβη στο Μενίδι και παραβρέθηκε στα αποκαλυπτήρια του Μνημείου των Πεσόντων. Η τελετή διήρκεσε μία ώρα και ο πρωθυπουργός την παρακολούθησε ασκεπής, χωρίς να φαίνεται ότι τον ενοχλούσε το τσουχτερό κρύο και ο σφοδρός άνεμος που κατέβαινε παγερός από την Πάρνηθα.

Ημιπληγία του Πλαστήρα

Όταν η τελετή τερματίστηκε, ήταν πολύ ευδιάθετος. Γύρισε στην Αθήνα και έφαγε με όρεξη. Πέρασε όλη την υπόλοιπη ημέρα με κέφι και, κατά τη συνήθειά του, στις 11 τη νύχτα έπεσε στο σκληρό, σιδερένιο κρεβάτι του, που είχε αντικαταστήσει, επιτέλους, το ιστορικό «ράντσο εκστρατείας», στο οποίο συνήθιζε να κοιμάται από το 1922.

Αλλά τα ξημερώματα της Δευτέρας αισθάνθηκε αδιαθεσία. Κατά τις 5 το πρωί προσπάθησε να πάει στο λουτρό, καταλήφθηκε όμως από αδιαθεσία και έπεσε χάμω. Όταν οι πιστοί του, ο Μοάτσος και ο υπασπιστής του Μινιουδάκης, που άκουσαν τον θόρυβο, έτρεξαν, τον βρήκαν αναίσθητο, με τα χέρια απλωμένα και με κάτωχρο το πρόσωπό του, το πλαισιωμένο από τα κατάλευκα μαλλιά και τα μουστάκια...

Το ιατρικό ανακοινωθέν που εκδόθηκε ανέφερε:

> *«Ὁ Πρόεδρος τῆς Κυβερνήσεως ἀπὸ τῆς νυκτὸς σήμερον ἐνεφάνισεν ἐλαφρὰν πάρεσιν* (σ.σ.: είναι ελαφρός βαθμός παράλυσης, το προδρομικό στάδιο συνήθως της πλήρους παράλυσης) *τοῦ ἀριστεροῦ ἄνω ἄκρου συνεπείᾳ ἀγγειακῶν διαταραχῶν. Ἡ γενικὴ κατάστασις εἶναι καλή, ἄνευ ἑτέρων γενικῶν φαινομένων... Συνεστήθη ἀπόλυτος ἀνάπαυσις».*

Σε λίγο προσήλθαν ο Γεώργιος Βεντήρης και ο Σοφοκλής Βενιζέλος, αλλά δεν τους επιτράπηκε να του μιλήσουν. Ούτε και στον ίδιο τον Πιουριφόι. Το στενό του περιβάλλον συζητούσε αν θα έπρεπε να μεταφερθεί σε νοσοκομείο του εξωτερικού. Αλλά οι γιατροί το απέκλεισαν. «Δεν επιτρέπεται η παραμικρή μετακίνησή του», είπε ο Σαμαράς.

Η εντύπωση που επικρατούσε ήταν πως η κρίση που έπαθε ο πρωθυπουργός οφειλόταν στην πρόωρη ανάληψη των καθηκόντων του μετά την τελευταία ελαφρά προσβολή τον Νοέμβριο. Έτσι ή αλλιώς όμως η κατάστασή του ήταν σοβαρή και δημιουργούνταν το θέμα ποιος θα κυβερνούσε αληθινά την Ελλάδα.

Η χώρα ουσιαστικά ήταν ακέφαλη και στην πραγματικότητα από εκείνο το πρωί είχε βυθιστεί σε πολιτική κρίση.

Ο Βενιζέλος πρωθυπουργεύων

Ο Πλαστήρας την επομένη της ημιπληγίας ήταν ήσυχος και ευδιάθετος. Αλλά οι γιατροί χωρίς περιφράσεις τον προειδοποίησαν ότι η κατάστασή του ήταν λεπτότατη και έπρεπε επί αρκετό διάστημα να αντικατασταθεί στα πρωθυπουργικά του καθήκοντα. Όταν προσήλθε ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο Πλαστήρας τού είπε:

«Σὰν στρατιωτικός, παίρνω γρήγορα τὶς ἀποφάσεις μου. Λοιπόν, θὰ μείνω στὴν θέσι μου. Θὰ διατηρηθῇ ἡ κυβέρνησις. Ἀλλὰ σύ, Σοφοκλῆ, θὰ ἀναλάβης ἀπὸ σήμερα πρωθυπουργεύων. Ἐπὶ πόσο διάστημα δὲν ξέρω. Κατὰ πῶς ἀφήνουν νὰ ὑπονοήσω αὐτοὶ οἱ κύριοι –καὶ ἔδειξε τοὺς γιατρούς– θὰ πᾶμε βλέποντας καὶ κάνοντας».

«Ἐν τάξει, στρατηγέ», είπε ένας από τους γιατρούς, *«ἀλλὰ ἡ κούρα σας ἀρχίζει ἀπὸ τὴν στιγμὴ αὐτή».*

(Από το πολιτικό ρεπορτάζ των εφημερίδων της 22ας Μαρτίου 1952).

Οι γιατροί αποσύρθηκαν και ο Βενιζέλος παρέμεινε λίγα μόνο λεπτά. Κλήθηκε και ο Μοάτσος, ο οποίος έλαβε γνώση της απόφασης και ανέλαβε να την ανακοινώσει όπου έπρεπε. Κατόπιν ο Πλαστήρας απομονώθηκε χωρίς να δέχεται προς το παρόν κανέναν.

Από την ώρα εκείνη ουσιαστικά πρωθυπουργός –«πρωθυπουργεύων» ήταν ο επίσημος τίτλος– έγινε ο Σοφοκλής Βενιζέλος. Η κυβέρνηση διατηρούνταν, αλλά, ενώ μόλις στεκόταν στα πόδια της πρώτα, τώρα έγινε ακόμη πιο ετοιμόρροπη. Ο αντιπολιτευόμενος Τύπος θορυβούσε, ζητούσε την απομάκρυνσή της και προκήρυξη εκλογών με το πλειοψηφικό. Ποιος να υποπτευεί ότι εκείνο το ακέφαλο κυβερνητικό σχήμα θα διατηρούσε την εξουσία εφτά ολόκληρους μήνες ακόμα και θα αντιμετώπιζε σωρεία ζωτικών προβλημάτων επιζώντας με απίθανους ακροβατισμούς;

Τώρα όμως το πρώτο, άμεσο πρόβλημα που αντίκριζε ο Βενιζέλος ήταν η τύχη των οχτώ μελλοθανάτων, από την οποία εξαρτιόταν σε σημαντικό βαθμό η πολιτική ηρεμία στην Ελλάδα. Ο πρωθυπουργεύων, που εκπροσωπούσε τη Δεξιά της κυβερνητικής παράταξης, θα εφάρμοζε τη ριψοκίνδυνη πολιτική του πρωθυπουργού;

Ενώ όλοι ανέμεναν με ενδιαφέρον την εκδήλωσή του, ένα απροσδόκητο γεγονός ήρθε να ρίξει νέο λάδι στη φωτιά.

Εμφάνιση του Πλουμπίδη

Τη νύχτα του Σαββάτου, 14 Μαρτίου 1952, δύο εικοσιτετράωρα αφότου ο Σοφοκλής Βενιζέλος αντικατέστησε τον Πλαστήρα, με έκπληξη οι αρχισυντάκτες και διευθυντές των εφημερίδων έπαιρναν ένα παράξενο γράμμα, γραμμένο με μολύβι, που άρχιζε:

«Κύριε Διευθυντά,

»Σᾶς στέλνω ἀντίγραφο (γραμμένο μὲ τὰ χέρια μου) ἐπιστολῆς ποὺ ἔστειλα στοὺς συνηγόρους τοῦ συντρόφου μου Ν. Μπελογιάννη καὶ σᾶς παρακαλῶ νὰ τὴ δημοσιεύσετε. Τὴν ὑπόσχεσί μου νὰ παρουσιασθῶ καὶ νὰ δικασθῶ τὴ δίνω καὶ σὲ ΣΑΣ καὶ στὸν ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΛΑΟ, ἂν μετατραποῦν οἱ θανατικὲς καταδίκες τοῦ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗ.

»Μὲ τιμὴ

»Νῖκος Α. Πλουμπίδης

»Μέλος τῆς Κεντρικῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ».

Ποιος ήταν ο επιστολογράφος; Δάσκαλος από τα Λαγγάδια της Γορτυνίας, γνωστό ανώτατο στέλεχος του ΚΚΕ. Κατά τις δύο δίκες του Μπελογιάννη, αποκαλύφθηκε πως, όταν το 1947 το ΚΚΕ τέθηκε εκτός νόμου και η ηγεσία του διέφυγε στα βουνά, αυτόν άφησε για να συνεχίσει τη δράση μέσα στην πρωτεύουσα. Τη συνέχισε και αφού κατάπαυσε ο πόλεμος το 1949, με τη μορφή ασυρμάτων, παράνομων εκδόσεων, προκηρύξεων και με πάσης φύσεως συναφείς δραστηριότητες. Ασύλληπτος έως τότε, ξεφεύγοντας από κρύπτη σε κρύπτη, φάντασμα αληθινό που γλιστρούσε κάθε τόσο μέσα από τα χέρια των καταδιωκτικών Αρχών, ο σκληρός αυτός συνωμότης είχε πάψει τον τελευταίο καιρό να δίνει σημεία ζωής. Και νά που ξαφνικά ξετιναζόταν πάλι στο προσκήνιο.

Στον φάκελο που έστειλε στις εφημερίδες, υπήρχε και αντίγραφο –πάντα γραμμένο με το χέρι του– της επιστολής που έστειλε στους συνηγόρους του. Άρχιζε με διάφορους χαρακτηρισμούς της καταδίκης του Μπελογιάννη και κατέληγε στην εξής καταπληκτική –επί λέξει– δήλωση:

«ΔΗΛΩΝΩ

»1. Καθοδηγητὴς τοῦ παράνομου μηχανισμοῦ τοῦ Κ.Κ.Ε. ἤμουν ἐγὼ καὶ ΟΧΙ ὁ Μπελογιάννης. Γι' αὐτή μου τὴν ἰδιότητα καὶ γιὰ τὶς πράξεις μου ἀναλαμβάνω ΟΛΕΣ τὶς εὐθῦνες. Ὕστερα ἀπὸ τὴν δήλωσί μου αὐτὴ κάθε ἐπιμονὴ στὴν ἐκτέλεσι τοῦ Μπελογιάννη εἶναι ἀδικαιολόγητη, ἄδικη καὶ ὁλοφάνερα δολοφονικὴ πρᾶξι.

»2. Γιὰ νὰ μὴ νομισθῆ ὅτι κάνω τὸν παλληκαρᾶ ἐκ τοῦ ἀσφαλοῦς, ὑπόσχομαι νὰ παρουσιασθῶ στὶς ἀρχὲς καὶ νὰ δικασθῶ ἂν μετατραποῦν οἱ θανατικὲς καταδίκες τοῦ φίλου μου καὶ συντρόφου μου Ν. Μπελογιάννη.

»Χρῆσι τοῦ παρόντος νὰ κάνετε ὅπου νομίσετε (Συμβούλιο Χαρίτων, Τύπο κ.λπ.).

»Μὲ τιμὴ
»Νῖκος Πλουμπίδης
»Μέλος τῆς Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε.

»Υ.Γ.: Γιὰ τὸ γνήσιο τῆς ὑπογραφῆς, ἔξω ἀπὸ τὸ γραφικό μου χαρακτῆρα, ποὺ εἶναι γνωστὸς σὲ πολλούς, βάζω καὶ τὸ δακτυλικό μου ἀποτύπωμα».

Μόλις οι συνήγοροι του Μπελογιάννη πήραν την επιστολή, έσπευσαν να την παραδώσουν στις Αρχές. Και εκείνες επιδόθηκαν να εξακριβώσουν τη γνησιότητά της. Πριν όμως αποφανθούν, νέα περίεργη είδηση τροφοδότησε την πρωτοφανή ιστορία: ο ραδιοσταθμός του ΚΚΕ, που λειτουργούσε σε κάποιο από τα ανατολικά κράτη, την επομένη κατάγγειλε ότι η επιστολή του Πλουμπίδη είναι πλαστή:

«Ὁ Πλουμπίδης δὲν βρίσκεται στὴν Ἀθήνα, δὲν βρίσκεται στὴν Ἑλλάδα. Βρίσκεται ἐδῶ. Συνεπῶς ἡ ἐπιστολὴ χαλκεύθηκε ἀπὸ τὴν Γενικὴ Ἀσφάλεια γιὰ νὰ ἀναθερμάνη τὸ ἐνδιαφέρον τῆς ὑποθέσεως, νὰ ζεστάνη τὰ αἷματα τῶν ἐθνικοφρόνων καὶ νὰ ἐπιτύχη τὴν ἐκτέλεσι τοῦ Μπελογιάννη».

Αλλά ήδη οι Αρχές είχαν εξακριβώσει ότι η επιστολή του Πλουμπίδη ήταν γνήσια. Και ο γραφικός χαρακτήρας και το δακτυλικό αποτύπωμα δεν άφηναν αμφιβολία. Όπως δεν υπήρχε αμφιβολία ότι αυτός ήταν ο πραγματικός αρχηγός του παράνομου μηχανισμού μέσα στην Αθήνα επί πέντε ήδη χρόνια, υπεύθυνος για ό,τι είχε γίνει έως τότε: από τη δολοφονία του υπουργού Δικαιοσύνης Λαδά έως τη λειτουργία των ασυρμάτων.

Η επιστολή του Πλουμπίδη δεν επρόκειτο να επηρεάσει την πορεία των πραγμάτων, που ο Βενιζέλος ήταν υποχρεωμένος να αντιμετωπίσει. Από τα δύο κυβερνητικά κόμματα, η ΕΠΕΚ επέμενε να μην εκτελεστεί κανείς. Οι Φιλελεύθεροι, αντίθετα, ήταν διατεθειμένοι να θυσιαστούν τουλάχιστον οι μισοί για να δοθεί μια συμβιβαστική λύση. Και το Συμβούλιο Χαρίτων εξέδωσε την απόφασή του στις 27 Μαρτίου, ευθυγραμμιζόμενο προς αυτή τη μέση λύση. Χάριζε τη θανατική ποινή στους τέσσερις. Τη διατηρούσε στους άλλους τέσσερις.

Αν ο Πλαστήρας είχε ακμαίες τις δυνάμεις του, θα χαριζόταν πιθανότατα η ζωή και των οχτώ από το Συμβούλιο. Αλλά, απομονωμένος στο δωμάτιό του, δεν μπορούσε να δώσει τη μάχη του από το σιδερένιο σκληρό κρεβάτι του. Τώρα θα εκτελούνταν οι τέσσερις; Το θέμα μετατοπιζόταν στον βασιλιά, ο οποίος όμως, όπως είδαμε, σύμφωνα προς την ερμηνεία που είχε δοθεί στη Βουλή για την περίπτωση Κατραμάτου, έπρεπε να συμφωνήσει με τη γνωμάτευση του υπουργού Δικαιοσύνης.

Σε περίπτωση διαφωνίας του, η κυβέρνηση θα αναλάμβανε τις παραπέρα ευθύνες. Νομοτυπικά πάντως ο Επίτροπος του Διαρκούς Στρατοδικείου θα προέβαινε αμέσως στην εκτέλεση των τεσσάρων, εφόσον ο βασιλιάς συμφωνούσε με την απορριπτική απόφαση του Συμβουλίου Χαρίτων.

Η νύχτα των αποφάσεων

Η 30ή Μαρτίου ήταν η ημέρα της κρίσης. Ενώ από το πρωί είχαν αρχίσει κυβερνητικές και βουλευτικές συσκέψεις, συνδυαζόμενες με εξωκοινοβουλευτικές πιέσεις, ο υπουργός Δικαιοσύνης Δ. Παπασπύρου στη 1 μ.μ. ανέβηκε στο Τατόι με την ογκώδη δικογραφία στον φάκελό του.

Έγινε δεκτός αμέσως από τον βασιλιά, με τον οποίο παρέμεινε έως τις 3. Ο Παύλος ήταν καταφανώς στενοχωρημένος, όπως και ο υπουργός, ο οποίος, εκείνες τις στιγμές, ήταν αναγκασμένος να επωμιστεί προσωπικά τις αποφάσεις και ευθύνες όλης της κυβέρνησης και όλης της παράταξής του. Όταν αποχωρίστηκαν, ο βασιλιάς βγήκε εκδρομή με το αυτοκίνητό του σαν να ήθελε να λύσει το πρόβλημα στο ύπαιθρο. Γύρισε στις 6.30′ μ.μ., οπότε ο υπουργός Δικαιοσύνης ανέβηκε πάλι στα Ανάκτορα για να παραλάβει από τη Γενική Γραμματεία τον φάκελο της υπόθεσης με τη βασιλική απάντηση.

Ο βασιλιάς όμως δεν είχε αποφασίσει ακόμη. Ούτε και αργά το βράδυ. Ο υπουργός παρέμενε με νευρικότητα εν αναμονή. Αλλά και ο επίτροπος του στρατοδικείου ήταν έτοιμος...

Τη νύχτα δύο δημοσιογράφοι κατόρθωσαν να φτάσουν έως τον άρρωστο Πλαστήρα. Ήταν κατάκοιτος πάντα και φαινόταν στενοχωρημένος. «Κύριε Πρόεδρε», τον ρώτησαν, «τι θα γίνει; Θα τη γλιτώσουν οι μελλοθάνατοι; Ιδίως ο Μπάτσης;» Οι δημοσιογράφοι ήταν Κεντροαριστεροί. Ο Πλαστήρας με κουρασμένο ύφος, τους είπε: «Παιδιά, έχετε το νου σας. Αυτή τη νύχτα οι "σκοτεινές δυνάμεις" φοβάμαι πως θα τον φάν' τον Μπάτση...»

Από το βράδυ όμως επικρατούσε στους δημοσιογραφικούς κύκλους η αντίληψη ότι ήταν αδύνατο να γλιτώσουν οι 4 μελλοθάνατοι. Μερικές εφημερίδες μάλιστα προετοίμασαν και έκτακτη έκδοση. Δεν διαψεύστηκαν στην πρόβλεψή τους. Τα ξημερώματα της 30ής Μαρτίου 1951 έμπαινε η αιματηρή τελεία και παύλα στην υπόθεση των κατασκοπευτικών ασυρμάτων.

Ο βασιλιάς είχε επικυρώσει την απόφαση του Συμβουλίου Χαρίτων στις 11 η ώρα τη νύχτα της 29ης Μαρτίου. Τελεσίδικος θάνατος στον Μπελογιάννη, στον Μπάτση, στον ασυρματιστή της Γλυφάδας και στον ιδιοκτήτη του σπιτιού της Καλλιθέας. (Ο ασυρματιστής αυτού του τελευταίου, ο Βαβούδης, είχε μόνος του εγκαταλείψει τη ζωή). Ο φάκελος διαβιβάστηκε αμέσως στον υπουργό Δικαιοσύνης και από εκείνον

στον επίτροπο του Διαρκούς Στρατοδικείου, που ανέμενε στο γραφείο του. Όλα έγιναν «χέρι με χέρι». Και αμέσως κινήθηκε ο μηχανισμός της εκτέλεσης, ο οποίος περίμενε έτοιμος να μπει σε λειτουργία. Η αιτία της σπασμωδικής βιασύνης ήταν η διάθεση να δημιουργηθεί τετελεσμένο γεγονός προτού προφτάσουν να αντιδράσουν τα κυβερνητικά στοιχεία που ήταν κηρυγμένα κατά της εκτέλεσης, οπότε ίσως να παρέσυραν όλη την κυβέρνηση σε αποφασιστική παρέμβαση για τη σωτηρία των τεσσάρων.

Φυσικά η παρέμβαση αυτή ίσως να γεννούσε αντιπαρεμβάσεις πολιτικών και στρατιωτικών στοιχείων της Δεξιάς, οι οποίες θα οδηγούσαν τη χώρα σε σάλο απροσδιόριστων επεκτάσεων. Και αυτό ακριβώς φοβούνταν οι συντηρητικοί κυβερνητικοί κύκλοι, οι οποίοι είχαν ταχθεί υπέρ της εκτέλεσης.

Η εκτέλεση των τεσσάρων

Έτσι ο τροχός του κράτους κινήθηκε ολοταχώς μέσα στο σκοτάδι. Στις 3 το πρωί της 30ής Μαρτίου ο βασιλικός επίτροπος, συνοδευόμενος από έναν στρατιωτικό ιερέα και απόσπασμα χωροφυλακής, παρέλαβε από τις φυλακές Καλλιθέας τους μελλοθανάτους. Την τελευταία στιγμή ο Μπάτσης είχε ζητήσει να τον συνδέσουν με τον αστυνομικό διευθυντή Ι. Πανόπουλο, γενικό διευθυντή του υπουργείου Εσωτερικών, ο οποίος ήταν εντεταλμένος να έχει επαφή και να παρακολουθεί τους συλλαμβανόμενους κομμουνιστές που μπορούσαν να κάνουν ή έκαναν αποκαλύψεις. Και ο κανόνας που επικρατούσε σε τέτοιες περιπτώσεις ήταν να χαρίζεται η ζωή σε εκείνον που έφερνε σε φως σοβαρά μυστικά της δράσης του ΚΚΕ, έστω και την τελευταία στιγμή. Είχε πρόθεση ο Μπάτσης να προδώσει; Αλλά ο Πανόπουλος έλειπε αυτή τη νύχτα στο Μεγάλο Πεύκο και η υπηρεσία του δήλωσε ότι αγνοούσε πού βρισκόταν. Έτσι, είτε σκόπιμα είτε όχι, δεν επικοινώνησε την τραγική εκείνη ώρα με τον Μπάτση.

Σε λίγο το μεταγωγικό αυτοκίνητο («κλούβα») ΕΒΧ99 με τους μελλοθανάτους, που το συνόδευαν άλλα αυτοκίνητα με τις Αρχές και το εκτελεστικό απόσπασμα, έφτανε στον τόπο της εκτέλεσης στο Γουδί. Οι κατάδικοι τοποθετήθηκαν ενώ οι προβολείς των αυτοκινήτων τούς έλουζαν με φως. Σε απόσταση 150 μέτρων όρθωνε τον σκοτεινό όγκο του το εκκλησάκι που είχε στηθεί εκεί όπου τουφεκίστηκαν το 1922 οι «Έξι». Και στο βάθος, μακριά, λαμπύριζαν τα φώτα της πόλης.

Τη στιγμή που ο επικεφαλής του αποσπάσματος ήταν έτοιμος να δώσει το παράγγελμα «πυρ», ο Μπάτσης άφησε μια απελπισμένη, έσχατη κραυγή: «Όχι! Όχι!»

Η φωνή του όμως ήχησε μάταια. Καλύφθηκε από τον βρόντο των 24 μάνλιχερ. Ο Μπελογιάννης σωριάστηκε κρατώντας την αριστερή του πλευρά. Ο Μπάτσης έπεσε με πολτοποιημένο το αριστερό μέρος του προσώπου του. Ο άλλος είχε χτυπηθεί στο

στήθος. Σε λίγο πλησίασε ο επικεφαλής του αποσπάσματος για τις χαριστικές βολές. Χρειάστηκαν τρεις σφαίρες στο κρανίο του Μπάτση για να αφήσει τον τελευταίο σπασμό. Οι άλλοι τελείωσαν με δύο βολές. Ήταν η ώρα 4.15′ πρωινή της Κυριακής 30 Μαρτίου.

Ο επίλογος ήταν άδοξος και αχνός. Οι Αρχές αποχώρησαν και μια στρατιωτική δύναμη παρέμεινε για τη φύλαξη των πτωμάτων. Στις 6.45′ ήρθε το υπ' αριθμ. Δ.Α. 111 αυτοκίνητο του Δήμου και τα παρέλαβε. Τάφηκαν στο Γ′ νεκροταφείο και έπεφτε η αυλαία της τραγωδίας.

Η βόμβα της Λίλιαν Μπάτση

Το βράδυ όμως εκείνης της ημέρας, στις εφημερίδες έφτανε μια επιστολή της συζύγου του Μπάτση, που το κείμενό της είχε ως εξής:

«Κύριε Διευθυντά,

»Νομίζω ὅτι ἡ κοινὴ γνώμη πρέπει νὰ πληροφορηθῇ κατὰ ποῖον τρόπον ὁ σύζυγός μου ἔφθασεν εἰς τὸ ἀπόσπασμα, ἐξαπατηθεὶς ἀπὸ ὅλους.

»Μετὰ τὴν σύλληψίν του καὶ πολὺ πρὸ τῆς ἀνακαλύψεως τῶν ἀσυρμάτων, συνήντησα τὸν (Ὑπουργὸν Ἐσωτερικῶν) κ. Ρέντην. Μοῦ εἶπεν ὅτι οἱ κομμουνισταὶ ἐπῆραν στὸν λαιμό τους τὸν ἄνδρα μου, τὸν ἐπρόδωσαν καὶ τὸν ἐξηπάτησαν.

»Μερικὲς ἡμέρες ἀργότερα ἀνεκαλύφθησαν οἱ ἀσύρματοι. Εἶδον ξανὰ τὸν κ. Ρέντην, ὁ ὁποῖος μοῦ εἶπεν ὅτι εἰς τὰ σήματα (τοῦ Βαβούδη) ἀναφέρεται ὀνομαστικῶς ὁ σύζυγός μου, ἐνῶ οἱ ἄλλοι ἀναφέρονται μὲ ἀριθμοὺς καὶ ὅτι εἶναι φανερὸν πὼς οἱ κομμουνισταὶ ἐπεδίωκον νὰ τὸν ἐξοντώσουν. Ἐὰν δὲ ὁ σύζυγός μου κατέθετεν ὅσα ἐγνώριζεν, ἐκεῖνος μοῦ ἔδιδε τὴν ρητὴν ὑπόσχεσιν ὅτι θὰ τὸν ἔσωζε, δεδομένου ὅτι καὶ ὁ ἴδιος ἐπίστευεν πὼς ὁ ἄνδρας μου ἦταν ἕνας παρασυρθεὶς ἰδεολόγος.

»Ἐζήτησα νὰ μοῦ ἐπιτρέψουν νὰ ἐπικοινωνήσω μαζί του, ἀλλὰ δὲν κατέστη δυνατόν.

»Τότε ἔδωσα εἰς τὸν κ. Ρέντην μίαν ἐπιστολὴν πρὸς τὸν ἄντρα μου, ὅπου τὸν ἐκλιπαροῦσα νὰ καταθέσῃ ὅλα ὅσα ἐγνώριζε καὶ τὸν πληροφοροῦσα διὰ τὴν διαβεβαίωσιν τοῦ κ. Ρέντη.

»Ὁ σύζυγός μου κατέθεσεν ὅ,τι ἐγνώριζε. Μίαν ἡμέραν τῶν ἀρχῶν Ἰανουαρίου, μετὰ τὸ πέρας τῆς προανακρίσεως, εἶδα τὸν ἄνδρα μου εἰς τὸ γραφεῖον τοῦ κ. Πανοπούλου καὶ ἐπὶ παρουσία τοῦ κ. Ρέντη διὰ πρώτην φορὰν ἀπὸ τῆς συλλήψεώς του. Εἰς τὴν συνάντησιν αὐτὴν μοῦ εἶπε, παρουσία τῶν δύο ἀνωτέρω, ὅτι εἶπεν ὅλην τὴν ἀλήθειαν, ὁ ἴδιος δὲ ὁ κ. Πανόπουλος τὸ ἐπεβεβαίωσεν. Ἀπόδειξις τοῦ πόσον ἐφαίνοντο πιστεύ-

οντες εἰς τὴν εἰλικρίνειαν τοῦ συζύγου μου, εἶναι ὅτι ὁ κ. Πανόπουλος, γενομένης συζητήσεως μεταξὺ τοῦ συζύγου μου καὶ ἐμοῦ διὰ τὸ θέμα τῆς ὑπερασπίσεως, εἶπεν ὅτι αὐτὸς ὁ ἴδιος θὰ ἔδιδε συμβουλὰς εἰς τὸν συνήγορον διὰ τὸν τρόπον μὲ τὸν ὁποῖον ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἡ ὑπεράσπισις. Ἐπὶ παρουσίᾳ τοῦ κ. Ὑπουργοῦ ὁ κ. Πανόπουλος εἶπεν ὅτι ἡ μετάνοιά του ἦτο εἰλικρινὴς καὶ ὅτι ἐβοήθησε τὴν ἀνάκρισιν.

»Ἀκόμα καὶ μετὰ τὴν εἰς θάνατον καταδίκην, ὁ κ. Ρέντης μὲ διαβεβαίωσεν ὅτι εἶχεν ἀναλάβει ρητὴν ὑποχρέωσιν ἀπέναντι τοῦ συζύγου μου καὶ ὅτι αὐτὸς ὁ ὁποῖος ἔσωσε τὸν φονέα τοῦ Ὑπουργοῦ Λαδᾶ καὶ τὸν περίφημον Μπέρμπαν, μόνον καὶ μόνον διότι ἐβοήθησαν τὴν ἀνάκρισιν, θὰ ἔσωζε ὁπωσδήποτε τὸν σύζυγόν μου.

»Κύριε Διευθυντά, ὁ σύζυγός μου εἶναι πλέον νεκρός, ἀλλὰ ἤθελα οἱ ἀναγνῶσται σας νὰ πληροφορηθοῦν ποιοί ἐπίσημοι ἐκπρόσωποι τοῦ κράτους, ἔπαιξαν μὲ τὴν ἀγωνίαν ἑνὸς ἀνθρώπου.

»Ἀθήνα 30 Μαρτίου 1952
»Λίλιαν Μπάτση».

Κάτω από το γράμμα υπήρχε το εξής υστερόγραφο του ναύαρχου Μπάτση, πατέρα του εκτελεσθέντος:

«Προσυπογράφων, κ. Διευθυντά, τὰ ὅσα ἀνωτέρω ἡ νύφη μου ἐκθέτει, προσθέτω ὅτι μετὰ τὴν ὑπὸ ἑνὸς ψήφου ἀπόρριψιν αἰτήσεως χάριτος τοῦ υἱοῦ μου ἀπὸ τὸ Συμβούλιον Χαρίτων, ἀνέμενον ὅτι ἡ ἀνέκαθεν ἀφοσίωσίς μου πρὸς τοὺς Βασιλεῖς, δι' οὓς καὶ μόνον ἐξωρίσθην καὶ ἐφυλακίσθην καὶ αἱ πολυετεῖς ὑπηρεσίαι μου πρὸς τὸ ἔθνος, θὰ συνετέλουν ὥστε τὸ πλῆγμα ποὺ ὑπέστην μετὰ τὴν σύλληψιν καὶ καταδίκην τοῦ υἱοῦ μου, νὰ μὴ συνεπληροῦτο μὲ τὴν θανατικὴν ἐκτέλεσίν του.

»Α. Μπάτσης
Ἀντιναύαρχος ἐ.ἀ.»

Ο πατέρας του Δημ. Μπάτση, πράγματι, που είχε χρηματίσει υπασπιστής του βασιλιά Κωνσταντίνου κατά τον διχασμό, είχε υποστεί διωγμούς από τη βενιζελική παράταξη μετά την επικράτησή της το 1917. Είχε ζητήσει τώρα να παρουσιαστεί στον βασιλιά Παύλο για να εκλιπαρήσει χάρη για τον γιο του. Αλλά εκείνος, προφανώς για να αποφύγει παρεξηγήσεις, ίσως όμως επειδή δεν είχε το θάρρος να αντικρίσει τον τραγικό πατέρα, δεν τον δέχτηκε.

Αντεπίθεση του υπουργείου

Πάντως το κατηγορητήριο της Λίλιαν Μπάτση προκάλεσε ζωηρή αίσθηση. Επί ημέρες η εκτέλεση δέσποζε στην πολιτική ζωή της Ελλάδας. Ήταν το θέμα του Τύπου

και των συζητήσεων. Η ΕΔΑ αποχωρούσε από τη Βουλή, οι κυβερνητικοί βουλευτές διχάζονταν και συγκλήθηκαν επειγόντως σε σύσκεψη, όπου ο Βενιζέλος προσπάθησε να τους κατευνάσει. Και το γράμμα της Λίλιαν Μπάτση έριχνε άφθονο λάδι στη φωτιά.

Ο Ι. Πανόπουλος, κατόπιν συνεννοήσεως με τον υπουργό Εσωτερικών Κ. Ρέντη, έκανε την εξής απαντητική δήλωση:

> *«Τὰ πραγματικὰ περιστατικὰ δὲν ἔχουσιν ὡς ἐκτίθενται ἐν τῇ ἐπιστολῇ (τῆς Κας Μπάτση). Εἶναι ἀληθὲς ὅτι κατὰ μίαν περίοδον ἐσχηματίσθη ἡ ἐντύπωσις ὅτι ὁ κατηγορούμενος Μπάτσης ὑπῆρξεν εἰλικρινὴς καὶ ἀνεκοινώθη τοῦτο εἰς τὴν σύζυγόν του, ἥτις ὑπὸ τὸ κράτος τῆς ἐντυπώσεως ταύτης ἔγραψε καὶ τὴν ἐν λόγῳ ἐπιστολήν. Βραδύτερον ὅμως διεπιστώθη ἐξ ἐγγράφων στοιχείων ὅτι ἡ ἐντύπωσις αὕτη ἦτο ἐσφαλμένη, ἀνεκοινώθη δὲ τοῦτο εἰς τὸν κατηγορούμενον Μπάτσην τόσον ὑπ' ἐμοῦ, ὅσον καὶ ὑπὸ τῶν ἀστυνομικῶν διευθυντῶν κ.κ. Λιαρομμάτη καὶ Ρακιντζῆ. Ὑπὸ τὸ κράτος τοῦ τελευταίου τούτου περιστατικοῦ κατέθεσαν ἐπ' ἀκροατηρίῳ οἱ ἐξετασθέντες ὡς μάρτυρες ἀνώτεροι ἀξιωματικοὶ τῆς ἀστυνομίας.*
>
> *»Ἐπειδὴ ἐτελούσαμεν μὲ τὴν πεποίθησιν ὅτι ὁ κατηγορούμενος ἀποκρύπτει οὐσιώδη περιστατικά, ἐπεσκέφθην τοῦτον εἰς τὰς φυλακὰς Καλλιθέας τὴν μεσημβρίαν τοῦ παρελθόντος Σαββάτου, συνοδευόμενος ὑπὸ τοῦ ἀστυνομικοῦ διευθυντοῦ Ρακιντζῆ, παρουσίᾳ τοῦ ὁποίου παρώτρυνα τὸν κατηγορούμενον νὰ συμπληρώσῃ τὰς ἀποκαλύψεις του. Ὁ κατηγορούμενος, ἔχων ἴσως τὴν ἐντύπωσιν ὅτι δὲν θὰ ἐξετελεῖτο, ἐδήλωσεν ὅτι δὲν ἔχει ἄλλο τι νὰ προσθέσῃ, ἐνῶ μίαν ὥραν πρὸ τῆς ἐκτελέσεως, βεβαιωθεὶς ὅτι θὰ ἐξετελεῖτο, ἐπεζήτησεν ἐπιμόνως νὰ ἐπικοινωνήσῃ μετ' ἐμοῦ. Ἡ ἐπικοινωνία αὕτη, λόγῳ ἀπουσίας μου, δὲν ἐπραγματοποιήθη».*

Αλλά και το Υπουργείο Εσωτερικών εξέδωσε ανακοίνωση που επαναλάμβανε τα ίδια, προσθέτοντας ότι, όπως αποκαλύφθηκε από το αρχείο του Βαβούδη, ο Μπάτσης ήταν ο ταμίας του παράνομου μηχανισμού. Και, όταν τον επισκέφθηκε ο Ι. Πανόπουλος στις φυλακές, του επέδειξε τα τηλεγραφήματα και του έκανε έκκληση να πει ό,τι γνώριζε, εκείνος «ηρνήθη προπετώς».

Το συμπέρασμα του κοινού από εκείνη τη διαμάχη ήταν ένα: Ότι ο Μπάτσης αρχικά είχε προβεί σε μερικές ασήμαντες μάλλον μικροϋποχωρήσεις, που αυτόν προσωπικά έβλαψαν και μόνο. Αλλά το κράτος τον πίεζε: να προδώσει το περιβάλλον του –δηλαδή το ΚΚΕ– και θα γλίτωνε το κεφάλι του. Η ίδια προσφορά που ίσχυσε για πολλούς κομμουνιστές, από την οποία επωφελήθηκαν όχι λίγοι. Φυσικά το κρά-

τος έτσι συγκέντρωνε πληροφορίες πολύτιμες στον αγώνα του εναντίον του ΚΚΕ. Και οι ανακριτικές Αρχές ανακάλυψαν ότι ο Μπάτσης έπρεπε να ξέρει πολλά. Το μακάβριο αρχείο του Βαβούδη έτσι έδειχνε. Γι' αυτό τόσο επίμονα του επιδείκνυαν το δέλεαρ της σωτηρίας.

Αλλά ο Μπάτσης δεν πρόδωσε.

Μόνο την τάξη του –την αστική– «πρόδωσε» κατά την αντίληψη των διωκτών του. Και τότε αποφασίστηκε να εγκαταλειφθεί στην τύχη του. Να περιλαμβάνεται δηλαδή στην τετράδα του θανάτου που είχε προκύψει ως καρπός του μακάβριου συμβιβασμού μεταξύ των διάφορων παρατάξεων.

Το «βαρύτατο» τίμημα

Ύστερα από δύο ημέρες όμως η Λίλιαν Μπάτση εξαπέλυε δεύτερη βόμβα κατά του Κ. Ρέντη με νέα επιστολή της:

> *«Ὡς ὑπουργὸς τῶν Ἐσωτερικῶν καὶ προϊστάμενος κατὰ συνέπειαν τῶν ἀστυνομικῶν ἀρχῶν, ἀνέλαβε τὴν ρητὴν ὑποχρέωσιν ἀπέναντί μου νὰ σώσῃ τὸν σύζυγόν μου, ἔναντι τιμήματος βαρυτάτου. Ἐμεῖς ὅμως εἴμεθα συνεπεῖς ἀπέναντί του. Πληρώσαμε μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπειά μας. Αὐτὸ τὸ τίμημα ἐζητήθη».*

Η τραγωδία τώρα γινόταν «μυθιστόρημα βουλεβάρτου». Μια νεαρή κυρία, η οποία μιλά για βαρύτατο τίμημα που αφορά την αξιοπρέπειά της, δεν αφήνει πολλά περιθώρια ερμηνείας του υπαινιγμού της. Ο Κ. Ρέντης προτίμησε να τηρήσει σιγή για να περάσει το ταχύτερο η θύελλα. Αλλά αυτή η σιγή ήταν που ερέθισε τα πνεύματα και συγκέντρωσε τα πυρά του μισού τουλάχιστον Τύπου εναντίον του.

Και μια κυβερνητική εφημερίδα εξέφρασε συγκαλυμμένα εκείνο που σκέφτονταν όλοι: «Το βαρύτατο τίμημα είναι ενδεχόμενο να μην αφορά ούτε το κράτος, ούτε πολιτικήν παράταξιν ή κόμμα». Άφηνε δηλαδή να υπονοηθεί ότι επρόκειτο για προσωπική ωφέλεια του υπουργού.

Ο Κ. Ρέντης τότε αναγκάστηκε να δηλώσει την 6η Απριλίου:

> *«Γνωρίζω τί κυκλοφορεῖ διὰ τὴν ἔννοιαν τῶν λέξεων "βαρύτατον τίμημα". Ἔ, λοιπόν, ἡ ἡλικία μου ἐγγυᾶται καὶ ἀρκεῖ διὰ νὰ ἀποτρέψῃ πᾶσαν σχετικὴν ὑποψίαν εἰς βάρος μου...»*

Πάρθιο βέλος

Ξαφνικά όμως η ίδια η Λίλιαν Μπάτση διέλυσε την ατμόσφαιρα. Στις 7 Απριλίου ανακαλύφθηκε από τους δημοσιογράφους και έδωσε την εξήγηση της φράσης της:

> *«Τί εἶναι τὸ "βαρύτατον τίμημα"; Μὰ ἡ δήλωσις μετανοίας ποὺ ἔκαμεν ὁ σύζυγός μου, παρασυρθεὶς ἀπὸ τὰς ὑποσχέσεις τοῦ κ. Ρέντη ὅτι θὰ τοῦ*

ἔσωζε τὴν ζωήν. Αὐτὸ ἐννοοῦσα λέγοντας ὅτι "πληρώσαμε μὲ τὴν ἀνθρώπινη ἀξιοπρέπειά μας"».
«Μὰ σεῖς μιλούσατε σὲ προσωπικὸ τόνο».
«Ὄχι. Γράφοντας "ἐμεῖς", ἐννοοῦσα τὸν σύζυγόν μου. Δὲν ὑπάρχει τίποτ' ἄλλο πίσω ἀπὸ αὐτὴν τὴν φράσιν...»

Η όψιμη διευκρίνιση της νεαρής χήρας αποκαθιστούσε την προσωπική υπόληψη του Κ. Ρέντη. Όλοι όμως γνώριζαν ότι η παρεξηγημένη φράση της, σε συνδυασμό με την πολυήμερη σιγή της, ήταν πάρθιο βέλος της με το οποίο θέλησε να τραυματίσει τον στόχο.

Για την ώρα έκλεινε η υπόθεση αυτή, που τη σφράγιζε το αίμα. Αλλά, άσχετα από την παρεμβολή της Λίλιαν Μπάτση, εκείνη η τραγωδία αποδείκνυε άλλη μια φορά ότι πρωταρχικός σκοπός των βασικών δυνάμεων που συνέθεταν το καθεστώς παρέμενε να αποτραπεί με κάθε μέσο η ανασυγκρότηση της Αριστεράς, για να μην καταστεί ικανή να διεκδικήσει ξανά, υπό οποιαδήποτε μορφή, την εξουσία.

Ο Πλαστήρας αισιόδοξος

Πέραν όμως αυτής της σκληρής ιστορίας, που αποτελούσε ένα επεισόδιο της πάλης κράτους και Αριστεράς, εξελισσόταν επίσης δραματική η πολιτική πάλη μεταξύ κυβέρνησης και αντιπολίτευσης. Ήδη η σαθρή κυβέρνηση είχε κατορθώσει την 21η Μαρτίου να αποσπάσει ψήφο εμπιστοσύνης με 132 ψήφους έναντι 114. Η ασθένεια όμως του πρωθυπουργού έθετε πάντα πολιτικό ζήτημα, το οποίο προσπαθούσε ο Πλαστήρας να αντιμετωπίσει επιδεικνύοντας ψεύτικη ευεξία.

Στις αρχές Ιουνίου είχε δώσει μια αισιόδοξη συνέντευξη προς την αγγλόφωνη εφημερίδα των Αθηνών. Και στην ερώτηση:

«Πότε προτίθεσθε νὰ ἀναλάβετε τὰ πρωθυπουργικὰ καθήκοντα;»
«Σκοπεύω ἐντὸς τῆς ἐρχομένης ἑβδομάδος», απάντησε, *«μὲ τὴν ἄδεια τῶν ἰατρῶν, ν' ἀναλάβω ἐνεργῶς τὴν ἄσκησιν τῶν πρωθυπουργικῶν καθηκόντων μου. Καὶ ἐπ' εὐκαιρία, μπορῶ νὰ σᾶς διαβεβαιώσω ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶναι σήμερον σταθερωτέρα παρὰ ποτέ. Θὰ ἐξαντλήσω ὁλόκληρον τὴν τετραετίαν. Καὶ πέραν τῆς τετραετίας»* –πρόσθεσε χαριτολογώντας– *«δικαιοῦμαι καὶ ἑνὸς τριμήνου, ὅσον διήρκεσεν ἡ ἀσθένειά μου».*

Και πραγματικά, στις 6 Ιουνίου ο Πλαστήρας εμφανίστηκε στο υπουργικό συμβούλιο. Όχι όμως για να ξαναρπάξει τα χαλινάρια της εξουσίας. Αλλά για να αναγγείλει στους υπουργούς του:

«Ἀγαπητοί μου φίλοι, ἀναχωρῶ ἐντὸς τῶν ἡμερῶν διὰ τὴν Γαλλίαν, ὅπου θὰ ὑποβληθῶ εἰς θεραπείαν εἰς τὸ ἐκεῖ ἀμερικανικὸν νοσοκομεῖον.

Θὰ μὲ ἀναπληροῖ, ὡς πάντοτε, ὁ κ. Βενιζέλος κατὰ τὴν ἀπουσίαν μου, ἡ ὁποία εἶμαι βέβαιος, ὅτι θὰ εἶναι συντομωτάτη».

Θεραπεία στο Παρίσι

Ήταν αυστηρή σύσταση των γιατρών να γίνει αυτή η θεραπεία. Την 11η Ιουνίου 1952 ο άρρωστος πρωθυπουργός αναχωρούσε.

Έμοιαζε με φυγή εκείνο τα ταξίδι. Φυσικά είχε προαναγγελθεί, αλλά για τη μεθεπομένη. Και η αναχώρηση έγινε σχεδόν μυστικά. Μόνο ο Βενιζέλος και οι υπουργοί Ρέντης και Παπαπολίτης έλαβαν γνώση. Στο αεροδρόμιο εξάλλου δεν είχαν κατέβει για να τον αποχαιρετήσουν παρά μόνο ο Σοφοκλής Βενιζέλος, ο Αμερικανός πρεσβευτής Πιουριφόι και ένας εκπρόσωπος της Γαλλικής Πρεσβείας. Η επίσημη εξήγηση που έδωσε το περιβάλλον του πρωθυπουργού γι' αυτή τη μυστικότητα ήταν ότι ο Πλαστήρας ήθελε ν' αποφύγει τις συγκινήσεις από τον αποχαιρετισμό των συνεργατών του. Η φήμη που κυκλοφόρησε και έγινε πιστευτή ήταν ότι είχε τέτοια χάλια ο πρωθυπουργός, που τις τελευταίες ημέρες έπαθε κατάρρευση –γι' αυτό και επίσπευσε την αναχώρησή του– ώστε δεν έπρεπε κανείς να τον αντικρίσει.

Μόλις έφτασε στο Παρίσι, εισήχθη στο αμερικανικό στρατιωτικό νοσοκομείο, που ήταν από τα αρτιότερα της Ευρώπης. Και στην Ελλάδα άρχισε η αποσύνθεση της ήδη κακοποιημένης κυβέρνησης. Δεν έχει να παρουσιάσει σοβαρά πολιτικά γεγονότα το δίμηνο της πρωθυπουργικής απουσίας. Αλλά ήταν καταφανές πια πως κανείς δεν μπορούσε να βασιστεί σε έναν ημιπληγικό αρχηγό. Η απογοήτευση όλων όσοι στήριξαν προοπτικές στον γηραλέο στρατηγό είχε τώρα κορυφωθεί. Και φυσικά σ' αυτούς συμπεριλαμβάνονταν και οι βασιλείς.

Πλαστήρας και βασιλείς

Η συμφιλίωση του Παύλου με τον Παπάγο ήταν κυρίως, όπως είδαμε, μια συνέπεια της αρρώστιας του Πλαστήρα. Κατά πάσα πιθανότητα, όμως, ο βασιλιάς θα ήταν ευτυχής αν ο αρχηγός της ΕΠΕΚ αποκαθιστούσε την υγεία του και μπορούσε να συνεχίσει την πολιτική του δραστηριότητα. Γιατί ο Πλαστήρας προσέφερε στον Θρόνο μια πολύτιμη υπηρεσία: αφόπλιζε έναν κόσμο –το Κέντρο και την Κεντροαριστερά– φύσει εχθρικό προς αυτόν. Ο Πλαστήρας στον κόσμο αυτόν κάλυπτε το Στέμμα.

Υπήρχε όμως και ο υποκειμενικός παράγοντας. Ο Παύλος και η Φρειδερίκη, που είχαν εμπιστοσύνη πια στη νομιμοφροσύνη του αρχηγού της ΕΠΕΚ έναντι του θεσμού της βασιλευόμενης δημοκρατίας, συγκινήθηκαν ειλικρινά από την ασθένεια του γηραιού πολιτικού, που ήξεραν τη σοβαρότητά της.

Κατά τις ίδιες μαρτυρίες υπήρχε ανταπόκριση στην άλλη πλευρά. Ο αρχηγός της δημοκρατικής επανάστασης του 1922 που ανήκε στο στρώμα των παλαιοβενιζελικών, οι οποίοι δεν θεωρούσαν πια την προσήλωση στην αβασίλευτη δημοκρατία σαν άτεγκτο κανόνα, γινόταν ολοένα όσο πλησίαζε προς το τέρμα της ζωής του πιο αδιάφορος προς τα παλιά. Άλλωστε και όλοι εκείνοι οι παλαιοβενιζελικοί συνειδητοποιούσαν ολοένα περισσότερο ότι μετά τις κοινωνικές ανατροπές της πολεμικής οχταετίας 1941-49, η παλιά πάλη μεταξύ βενιζελικών-αντιβενιζελικών που σήμαινε σύγκρουση δύο μερίδων της αστικής τάξης είχε αντικατασταθεί με την πάλη Αριστεράς και αστικής παράταξης, που σήμαινε σύγκρουση δύο τάξεων. Ο Θρόνος έπαψε να αποτελεί σύμβολο της μιας μερίδας των αλληλομαχόμενων αστών: έγινε σύμβολο όλων των αστών. Κατ' αναλογία πραγματοποιούνταν μια ανάλογη μετατόπιση των κομματικών προσανατολισμών και διαφοροποίηση των ιδεολογιών.

Ο Στέλιος Χουρμούζιος, που λόγω της θέσης του γνώριζε καλά τα πράγματα από την ανακτορική πλευρά, παρέχει στοιχεία που δείχνουν ότι οι προσωπικές σχέσεις βασιλέων και Πλαστήρα έγιναν πιο θερμές με την ασθένειά του. Οι βασιλείς τον επισκέφθηκαν στο σπίτι του. Κάθισαν κοντά του στη λιτή του κάμαρα δύο ώρες, ενώ εκείνος κείτονταν στο σιδερένιο του κρεβάτι φορώντας μια φτηνή χοντροπιτζάμα. Ήπιαν τον καφέ που τους πρόσφερε. Η βασίλισσα στοργικά τού έσιαξε τις κουβέρτες του και τον βοήθησε να πάρει το γιατρικό του. Όταν έφυγαν, ο γεροεπαναστάτης ήταν βουρκωμένος. Ο Χουρμούζιος προσθέτει («Θύελλες στον Θρόνο της Ελλάδος», *Ακρόπολις*, 25 Φεβρουαρίου 1972):

> *«...Ὁ Βεντήρης πήγαινε καὶ τὸν ἔβλεπε τακτικά. Ὕστερα ἀπὸ μιὰ τέτοια ἐπίσκεψί του στὶς 22 Μαρτίου, ὁ Βεντήρης εἶπε στὸν Βασιλέα πὼς τὴν ἡμέρα ἐκείνη ὁ Πλαστήρας ἦταν καλόκεφος καὶ εἶχε θυμηθῆ τὸ θυελλῶδες παρελθόν του καὶ τὶς συγκρούσεις του μὲ τὸν Θρόνο.*
>
> *»Ὕστερα ἀπ' ὅσα ἔχω κάνει, εἶπε, πῶς νὰ περιμένω ὅτι θὰ μὲ πιστέψουν; Ἀλλὰ τὰ πράγματα ἄλλαξαν ἀπὸ τότε καὶ τώρα εἶμαι ἀφωσιωμένος ὁλόψυχα στὸν Βασιλέα καὶ τὴν Βασίλισσα. Πέστε τους ὅτι, ὅταν ὁ Πλαστήρας ἀγαπάη κάποιον, τὸν ἀγαπάει γιὰ πάντα. Ὁτιδήποτε κι ἂν συμβῆ ποτὲ δὲ θὰ τοὺς ἐγκαταλείψω. Ἂν ὁ Θεὸς μὲ ἀφήσει ἕνα-δυὸ χρόνια ἀκόμη σ' αὐτὸν τὸν κόσμο, θὰ προσφέρω καὶ τὴν ζωή μου γιὰ νὰ ὑπερασπίσω τὸν Βασιλέα καὶ τὴν Βασίλισσα».*

Και πάλι ο Στ. Χουρμούζιος πληροφορεί (στο ίδιο):

> *«Ἀπὸ τὴ Γαλλία ὁ Πλαστήρας ἔστειλε στοὺς Βασιλεῖς μιὰ ἐπιστολή, ποὺ ἐξέφραζε μὲ τὸν πιὸ εἰλικρινῆ καὶ συγκινητικὸ τόνο τὴ μεταβολὴ τῶν*

αἰσθημάτων του καὶ τὴν τωρινὴ ἀφοσίωσί του στὴ Μοναρχία καὶ εἰδικώτερα στὰ πρόσωπα ποὺ τὴν ἐνεσάρκωναν».

Φυσικά, μπορεί κανείς να δεχτεί ότι ο Πλαστήρας με αυτές τις προφορικές ή γραπτές φράσεις έκανε απλώς πολιτική. Προσπαθούσε να συγκινήσει τους βασιλείς για να διατηρήσει την υποστήριξή τους και να ολοκληρώσει το έργο του. Αλλά όσοι γνώρισαν από κοντά τον αυθορμητισμό του, που αποτελούσε σοβαρό μειονέκτημά του στην πολιτική του δράση γιατί έτσι δεν διέθετε τον κυνισμό του ψυχρού παίκτη, ξέρουν ότι ο Πλαστήρας, κατά μεγάλο τουλάχιστον ποσοστό, θα ήταν ειλικρινής στις εκδηλώσεις του προς τον Παύλο και τη Φρειδερίκη.

Αποσύνθεση της κυβέρνησης

Δεν αρκούσε όμως η συμπάθεια και η εμπιστοσύνη του βασιλιά για να κρατήσει τον Πλαστήρα στην εξουσία. Έπρεπε να μην τον προδώσουν η κουρασμένη καρδιά του και οι φθαρμένες αρτηρίες του. Και δεν έδειχναν διάθεση να υπακούσουν στη βούλησή του.

Την 11η Ιουλίου ο πρωθυπουργός της Ελλάδας βγήκε από το αμερικανικό νοσοκομείο στο Παρίσι και εγκαταστάθηκε στο ξενοδοχείο του. Και στην Αθήνα το γενικό θέμα συζήτησης του πολιτικού κόσμου ήταν: Πότε θα γυρίσει ο Πλαστήρας;

Ο άρρωστος αρχηγός βαλλόταν από πολλές μεριές. Την ίδια ημέρα ο ραδιοσταθμός του ΚΚΕ μετέδιδε με γνώριμη ωμότητα:

«Μὲ τὴν ἀπουσία καὶ τὴν ἀρρώστια τοῦ Πλαστήρα τὸ ἀλληλοφάγωμα ἀνάμεσα στὰ κυβερνητικὰ κόμματα καὶ τὰ στελέχη του ἔχει φτάσει στὸ ἀποκορύφωμα. Ἔτσι ποὺ κατάντησε ὁ Πλαστήρας, οὔτε γιὰ ἐκλογικὸ σύμβολο δὲν κάνει».

Ωστόσο, η παράταση της ασθένειάς του γεννούσε ισχυρές φυγόκεντρες δυνάμεις στην κυβέρνηση. Ήδη στις 20 Μαΐου ο βουλευτής της ΕΠΕΚ Κ. Βενέτης εγκατέλειψε το κόμμα του. Στις 11 Αυγούστου οι Φιλελεύθεροι βουλευτές Ιωάννου και Χούτας αποχωρίζονταν επίσης από το κόμμα τους, ενώ λίγο πριν και ο Μανέντης είχε κάνει το ίδιο. Ήταν φανερό πως η λεπτεπίλεπτη κυβερνητική πλειοψηφία είχε πια κλονιστεί και δημιουργήθηκε νέος συσχετισμός δυνάμεων.

Δύο βουλευτές της ΕΔΑ –Κύρκος, Καραμαούνας– αποσχίστηκαν και αυτοί από το κόμμα τους, αφήνοντας να εννοηθεί ότι τάσσονται στο πλευρό της κυβέρνησης, αλλά εκείνη η εφεδρεία που ριχνόταν στην κυβερνητική μάχη μάλλον επιβλαβής παρά ωφέλιμη ήταν. Αν σ' αυτούς στηριζόταν η κυβέρνηση, έδινε όλη την ευχέρεια στους αντιπάλους της να την κατηγορούν ότι στηρίζεται στις κομμουνιστικές ψήφους. Όπως είχε διαμορφωθεί τώρα η κοινοβουλευτική κατάσταση, ο συσχετισμός δυνάμεων στη Βουλή είχε ως εξής:

ΕΠΕΚ-Φιλελεύθεροι	127	έδρες
Ελληνικός Συναγερμός	117	»
Ανεξάρτητοι Αριστεράς (Κύρκος-Καραμαούνας)	2	»
ΕΔΑ	8	»
Αποσχισθέντες της κυβέρνησης	3	»
Ανεξάρτητος	1	»
Σύνολο	258	»

Απογοήτευση του βασιλιά

«Δεδηλωμένως» η κυβέρνηση είχε χάσει την πλειοψηφία και ο Παπάγος ζήτησε έκτακτη σύγκλιση της Βουλής. Στις 11 Αυγούστου, όμως, ο Πλαστήρας έπεφτε σαν αερόλιθος στην Αθήνα. Επρόκειτο να μείνει ακόμα στο Παρίσι για την κούρα του. Αλλά τη σταμάτησε για να σπεύσει στη μάχη.

Μόνο που είχε ένα στοιχείο τραγωδίας η άφιξή του. Όταν έφτασε το αεροπλάνο, οι πολιτικοί του φίλοι που τον περίμεναν –Βενιζέλος, υπουργοί, στελέχη– τον χειροκρότησαν με ανακούφιση, σαν Μεσσία. Αλλά ο Μεσσίας δεν στεκόταν καλά στα πόδια του. Υποβασταζόμενος κατέβηκε τη σκάλα του Σούπερ-Κονστελέισον της «Αιρ Φρανς». Και το θέαμά του ήταν αρκετά θλιβερό, αρκετά μελαγχολικό, αρκετά ανησυχητικό. Η σκηνή πήρε τραγικές διαστάσεις, όταν θέλοντας να χαιρετήσει το πλήθος που τον επευφημούσε έκανε να σηκώσει το χέρι του. Δεν τα κατάφερε. Και ένας φίλος του το πήρε, το σήκωσε ψηλά και το κούνησε σε χαιρετισμό σαν να ήταν χέρι ανδρείκελου. Δυο μέρες μετά την άφιξή του στην Αθήνα, ο Πλαστήρας ανέβαινε στα Ανάκτορα. Κρίσιμη συνάντηση, γιατί από την εντύπωση που θα σχημάτιζε ο βασιλιάς για τις δυνατότητες του πρωθυπουργού να ασκήσει τα καθήκοντά του θα εξαρτιόταν κατά μεγάλο μέρος και η διατήρηση της κυβέρνησης. Ο Παύλος τον δέχτηκε εγκάρδια, αλλά φαίνεται πως απογοητεύτηκε. Κατά τον Στέλιο Χουρμούζιο (στο ίδιο βιβλίο του, *Ακρόπολις*, 26 Φεβρουαρίου 1972):

> *«Ὁ Πλαστήρας φάνηκε ἀνίκανος νὰ συγκεντρωθῆ καὶ νὰ συλλάβη τὰ συζητούμενα θέματα. Γι' αὐτὸ καὶ ὕστερα ἀπὸ λίγο, ὁ βασιλεὺς ὑποχρεώθηκε νὰ καλέση στὴν αἴθουσα τῆς ἀκροάσεως τὸν Βεντήρη, προκειμένου νὰ τονωθῆ ἡ συνομιλία του μὲ τὸν πρωθυπουργό».*

Θα είναι μάλλον υπερβολική αυτή η περιγραφή. Γεγονός πάντως είναι ότι προσήλθε και ο Γεώργιος Βεντήρης. Και ότι επίσης και αυτός αποκόμισε την εντύπωση πως ο γηραιός πρωθυπουργός δεν ήταν και τόσο υγιής, ώστε οπωσδήποτε να μπορεί να ανταποκριθεί πλήρως στο φορτίο του αξιώματός του.

Αλλά και ο Αμερικανός πρεσβευτής Πιουριφόι είχε δυσμενείς εντυπώσεις. Εκεί-

νο μάλιστα το αριστερό χέρι του πρωθυπουργού που ήταν σχεδόν παράλυτο του γεννούσε πολλές σκέψεις. Από μερικές εβδομάδες ο Πιουριφόι είχε αρχίσει να προσανατολίζεται προς την ιδέα της κυβερνητικής αλλαγής. Ο Αμερικανός πρεσβευτής εννοούσε να παρεμβαίνει στις πολιτικές υποθέσεις της Ελλάδας και να συμπεριφέρεται στην ελληνική κυβέρνηση όπως οι προκάτοχοί του στις αγωνιώδεις ημέρες του 1948-49, όταν τα πάντα εξαρτιόνταν από την αμερικανική βοήθεια. Και τώρα δεν δυσκολεύτηκε να καταλήξει σε αποφάσεις: ή μεταβατική κυβέρνηση Παπάγου-Βενιζέλου ή απευθείας εκλογές.

Ο άρρωστος μαχητής

Ο Πλαστήρας φαίνεται πως διαισθανόταν την αλλαγή της ατμόσφαιρας ολόγυρά του. Δεν δείλιασε όμως. Ανέλαβε τη μάχη. Είναι συγκινητική εκείνη η τελευταία αναλαμπή της πολιτικής του δραστηριότητας. Κρύβοντας όσο μπορούσε από τους στενούς του συνεργάτες την κατάστασή του, προσπαθώντας με υπεράνθρωπη προσπάθεια να φαίνεται ορθός και ευθυτενής όταν συζητούσε, επιβάλλοντας στον εαυτό του βεβιασμένη ζωηρότητα, θέλησε να αντιμετωπίσει τη μοίρα. «Να συγκληθεί εκτάκτως η Βουλή, να μπει πολιτικό ζήτημα και να δούμε τί θα γίνει», έλεγε. «Εγώ δεν κιοτεύω».

Η έκτακτη σύγκληση, που την είχε ζητήσει ο Παπάγος με πρόσχημα τη συζήτηση για τα οικονομικά θέματα, αποτελούσε μια ευκαιρία για την αντιπολίτευση, για να καταρρίψει την κυβέρνηση στην ψηφοφορία που θα ακολουθούσε. Ορίστηκε η 18η Αυγούστου για την έναρξη της συνόδου. Και όλοι είχαν τη συναίσθηση της σοβαρότητας εκείνης της μάχης που θα έκρινε τις τύχες, όχι του κυβερνητικού σχήματος, αλλά του Κέντρου και της Δεξιάς.

Πρωί άρχισε η συνεδρίαση. Ο Πλαστήρας ωχρός, καταφανώς εξασθενημένος, αλλά ευθυτενής και αρκετά ζωηρός –χάρη στη σιδερένια του θέληση– εμφανίστηκε με ένα γκρι καλοκαιρινό κοστούμι, φιλομειδής και συγκεντρώνοντας τη γενική προσοχή. Κυβερνητικοί και αντιπολιτευόμενοι βουλευτές τον προσέβλεπαν, όχι σαν άνθρωπο, αλλά σαν πολιτικό πρόβλημα. Κατόρθωνε όμως και την αναπηρία του χεριού του να μην κάνει πολύ χτυπητή και να φανεί ευδιάθετος. Ενώ ο Βενιζέλος τού είχε προτείνει να μιλήσει αυτός εξ ονόματός του για να μην κουραστεί, εκείνος δεν δέχτηκε. Ανέβηκε στο βήμα, έβγαλε το χειρόγραφό του και διάβασε τον λόγο του. Η φωνή του ήταν κουρασμένη, συχνά ακουγόταν ραγισμένη και πιο συχνά τραύλιζε. Γενικά όμως τα κατάφερε. Αλλά όσοι ήξεραν την κατάστασή του θα ένιωσαν ασφαλώς σεβασμό για τον ηρωικό γέρο, που έδινε την τελευταία του μάχη, χαλυβδώνοντας τις δυνάμεις του για να συγκρατηθεί και παλεύοντας κρυφά με την αδυσώπητη αρρώστια του.

Ο Παπάγος ζήτησε με βιαιότητα να παραιτηθεί αμέσως η κυβέρνηση, γιατί με την αποσκίρτηση των τριών κυβερνητικών βουλευτών είχε πάψει να κατέχει την πλειοψηφία.

Ο Πιουριφόι επεμβαίνει

Η συζήτηση δεν τερματίστηκε εκείνη την ημέρα. Θα συνεχιζόταν άλλες τρεις, έως ότου διεξαχθεί ψηφοφορία. Αλλά την επομένη, 19η Αυγούστου, ο Αμερικανός πρεσβευτής έκανε μια ωμή επέμβαση στην ελληνική πολιτική. Με δηλώσεις του προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* έπαιρνε σαφή θέση κατά της κυβέρνησης:

> *«Ἡ ἑλληνικὴ πολιτικὴ κατάστασις πρέπει νὰ ἐκκαθαρισθῇ ἅπαξ διὰ παντός. Μόνη ὑπάρχουσα ὁδὸς εἶναι ἡ διεξαγωγὴ ἐκλογῶν καὶ μόνον σύστημα διὰ τὴν δι' αὐτῶν ἀνάδειξιν ἰσχυρᾶς κυβερνήσεως εἶναι τὸ πλειοψηφικόν».*

Και για τους δύο βουλευτές της ΕΔΑ –Καραμαούνα, Κύρκο– που θα υποστήριζαν την κυβέρνηση ο Πιουριφόι δήλωσε:

> *«Διὰ τοὺς Ἀμερικανοὺς οἱ βουλευταὶ τῆς ΕΔΑ οἱ ὁποῖοι ἐξελέγησαν μὲ κομμουνιστικὰς ψήφους ἐξακολουθοῦν νὰ ἀνέρχωνται εἰς 10 καὶ νὰ παραμένουν εἰς τὴν ἀντιπολίτευσιν. Ἡ λεοπάρδαλις ὅσον καὶ ἂν παρέλθῃ ὁ χρόνος, οὐδέποτε ἀποβάλλει τὰ στίγματά της».*

Εκείνη η απροκάλυπτη εκδήλωση του Αμερικανού πρεσβευτή προκάλεσε ζωηρή αίσθηση. Η παρέμβασή του γινόταν τόσο περισσότερο προκλητική όσο συνέβαινε ενόψει της ψηφοφορίας στη Βουλή που θα έκρινε την τύχη της κυβέρνησης. Αλλά σ' αυτό ακριβώς απέβλεπε ο Αμερικανός διπλωμάτης: να επηρεαστούν οι βουλευτές ώστε να καταψηφίσουν τον Πλαστήρα.

Και ο Πιουριφόι δεν ενεργούσε αυτοβούλως. Τη μεθεπομένη, 21 Αυγούστου, εκπρόσωπος του Στέιτ Ντιπάρτμεντ δήλωνε στην Ουάσιγκτον:

> *«Αἱ ἀνακοινώσεις αἱ γενόμεναι ὑπὸ τοῦ ἐν Ἀθήναις πρεσβευτοῦ τῶν Ἡν. Πολιτειῶν κ. Τζὼν Πιουριφόϊ, τυγχάνουν τῆς ἐγκρίσεως τῆς ἀμερικανικῆς κυβερνήσεως».*

Η Αμερική λοιπόν επιτίθετο κατά του Πλαστήρα. Αλλά ο άρρωστος αρχηγός δεν δείλιασε. Όρθωνε το ετοιμόρροπο κορμί του και εναντίον της πρώτης υπερδύναμης του κόσμου στην εποχή της παντοδυναμίας της. «Αφού τη θέλουν τη μάχη και οι Αμερικάνοι, θα την έχουν», είπε με έμφαση.

Μονομαχία Πλαστήρα-Πιουριφόι

Το απόγευμα της 22ας Αυγούστου δόθηκε η μάχη στη Βουλή. Ήταν αναμέτρηση μεταξύ Κέντρου και Δεξιάς, αλλά και μεταξύ Πλαστήρα και Πιουριφόι. Οι βουλευτές

είχαν πλήρη γνώση της στάσης των Αμερικανών. Άλλωστε οι δηλώσεις του Πιουριφόι και η επικύρωσή τους από το Στέιτ Ντιπάρτμεντ ήταν σαφείς. Θα ακολουθούσαν τον δρόμο που χάραξε ο ξένος υπερπρωθυπουργός;

Το αποτέλεσμα της απροκάλυπτης παρέμβασης του Αμερικανού πρεσβευτή ήταν αντίθετο από εκείνο που επιδίωκε. Όταν ήρθε η ώρα της διαλογής των ψήφων, αποκαλυπτόταν ότι το Κέντρο είχε διατηρηθεί συμπαγές γύρω από τον Πλαστήρα. Και η κυβέρνηση ψηφίστηκε. Συγκέντρωσε 127 ψήφους εναντίον 118, σε σύνολο 245 παρόντων. Ήταν αυτή μια ανέλπιστη νίκη που ενθουσίασε τον πρωθυπουργό και τους επιτελείς του. Αλλά ήταν και νίκη καδμεία.

Η κυβερνητική παράταξη μπόρεσε να κρατηθεί, αλλά στο σύνολο των 258 βουλευτών δεν διατηρούσε απόλυτη πλειοψηφία, η οποία έπρεπε να φτάσει τις 130 ψήφους. Μόνο χάρη στον Κύρκο και στον Καραμαούνα επέπλευσε. Γενική ήταν πια η αντίληψη ότι οι μέρες της ήταν μετρημένες. Η πίεση από όλες τις πλευρές γινόταν ολοένα ισχυρότερη. Και η αντιπολίτευση διά στόματος Παπάγου την καλούσε συνεχώς να παραιτηθεί, εφόσον στηριζόταν στις κομμουνιστικές ψήφους.

Φυσικά ο κύριος στόχος της Δεξιάς πάντα ήταν η όλη κυβερνητική πολιτική των μέσων ειρήνευσης. Και αντιδρώντας ορισμένοι κυβερνητικοί κύκλοι, με επικεφαλής τον υπουργό εσωτερικών Κ. Ρέντη, προσπάθησαν να επιδείξουν έντονες αντικομμουνιστικές διαθέσεις, υπερθεματίζοντας σε εκδηλώσεις και ενέργειες. Ήταν μια απεγνωσμένη ύστατη προσπάθεια να σώσουν το κυβερνητικό σκάφος που έπλεε ολοταχώς προς τους σκοπέλους. Και προσλάμβανε πολύ χονδροειδή μορφή.

Πάλι στόχος το ΚΚΕ

Την 1η Σεπτεμβρίου τρομερή έκρηξη συγκλόνισε τον ναύσταθμο της Σαλαμίνας. Μια αποθήκη πυρομαχικών που συντηρούνταν πολύ άσχημα, χωρίς να τηρούνται οι όροι ασφαλείας, τινάχτηκε στον αέρα τα μεσάνυχτα. Τα θύματα ήταν πολλά: 12 νεκροί και 41 τραυματίες. Ανάμεσα στους πρώτους και ο διοικητής ασφαλείας του ναύσταθμου, υποπλοίαρχος Φραγκίστας.

Προτού ακόμα βγει το παραμικρό πόρισμα, ο Τύπος της αντιπολίτευσης θεώρησε την έκρηξη έργο του ΚΚΕ. Συνδυαζόταν με την έκρηξη μιας άλλης αποθήκης πυρομαχικών στην Καλαμπάκα, και την έναρξη μιας πυρκαγιάς στο στρατόπεδο του Γουδή, και αποδίδονταν τα πάντα στο γεγονός ότι την εξουσία κατείχε μια εθνικά ύποπτη κυβέρνηση. Η οποία όμως άφησε επίσης να υπονοηθεί ότι πιθανόν η καταστροφή στον ναύσταθμο να ήταν σαμποτάζ.

Δύο εβδομάδες αργότερα έγιναν στη Μακεδονία πολλές συλλήψεις πολιτών. Ένας βουλευτής της ΕΠΕΚ συνάντησε το βράδυ της 18ης Σεπτεμβρίου στον διάδρομο της Βουλής τον υπουργό Εσωτερικών Κ. Ρέντη και διαμαρτυρήθηκε για τις συλλή-

ψεις. Έγινε τότε ζωηρό επεισόδιο μεταξύ τους μπροστά στα μάτια πλήθους περίεργων. Και ακούστηκε ο Ρέντης να φωνάζει: «Μάλιστα, αγαπητέ μου. Είμαστε επί τα ίχνη μεγάλης οργανώσεως του ΚΚΕ, η οποία εσχεδίαζε ν' ανατινάξει τη Διεθνή Έκθεση Θεσσαλονίκης και να δολοφονήσει πολλές πολιτικές προσωπικότητες». «Δεν αφήνετε τα ίδια και τα ίδια, κύριε υπουργέ;» είπε ο βουλευτής. «Όχι, είναι σοβαρά τα πράγματα», επέμενε ο Ρέντης, «και θα φέρω στη δημοσιότητα την κομμουνιστική δράση».

Δεν επιβεβαιώθηκαν ποτέ από τη δικαιοσύνη οι ισχυρισμοί του Ρέντη. Αλλά η ατμόσφαιρα των ασυρμάτων και των εκτελέσεων δεν είχε διαλυθεί. Και η στάση του υπουργού των Εσωτερικών την έκανε περισσότερο βαριά.

Δεν επρόκειτο όμως με παρόμοια μέσα να αναστηλωθεί η κυβέρνηση. Είχε καταστεί κοινή συνείδηση πια ότι οι εκλογές ήταν επικείμενες. Και μόνο ο Πλαστήρας διατηρούσε τη μαχητικότητα και αισιοδοξία του. Το μένος με το οποίο έδωσε τη μάχη της Βουλής συνεχιζόταν αμείωτο. Από το σαραβαλιασμένο κορμί του αντλούσε απίθανες δυνάμεις. «Μου θυμίζει τον Κωνσταντίνο Παλαιολόγο στις παραμονές της Αλώσεως», είπε ο Γ. Παπανδρέου χωρίς ειρωνεία.

Ο Πλαστήρας ήθελε να παραμείνει η κυβέρνηση όσο μπορούσε. Τελικά πείστηκε ότι ήταν αναπόφευκτο να παραιτηθεί μάλλον σύντομα.

«Λοιπόν θα δώσω τη μάχη των εκλογών. Εγώ δεν φοβάμαι κανένα. Να ψηφίσουμε το πλειοψηφικό και θα δούμε», έλεγε ο καρδιοπαθής πρωθυπουργός.

Πλειοψηφικό; Μα αυτή ήταν η έμμονη προσπάθεια του Παπάγου. Γιατί με το πλειοψηφικό πίστευε ότι θα τους σάρωνε όλους... Βρήκε έτσι έναν απροσδόκητο σύμμαχο, ο οποίος προσέθετε το βάρος του στην πίεση του Πιουριφόι, ανέκαθεν κηρυγμένου υπέρ του ισχυρού εκλογικού συστήματος.

Ψηφίζουν οι γυναίκες

Έτσι, με τη βοήθεια του Πλαστήρα η Βουλή ψήφισε το πλειοψηφικό. Πρόσφερε όμως ο νέος εκλογικός νόμος (2258/1952) μια σοβαρότατη προοδευτική καινοτομία: παραχωρούσε πλήρη δικαιώματα «εκλέγειν και εκλέγεσθαι» στις γυναίκες, σε απόλυτη ισοτιμία με τους άνδρες. Το πρώτο βήμα είδαμε πως είχε γίνει στις δημοτικές εκλογές. Αλλά, στις 4 Φεβρουαρίου 1952, μια ομάδα βουλευτών του Συναγερμού κατέθετε σχέδιο νόμου για την επέκταση των εκλογικών δικαιωμάτων της γυναίκας και στις βουλευτικές εκλογές. Οι πρωτοπόροι εκείνοι βουλευτές ήταν οι:

Α. Παπάγος, Σ. Μαρκεζίνης, Π. Κανελλόπουλος, Λ. Δερτιλῆς, Α. Στράτος, Κ. Καλλίας, Π. Λυκουρέζος, Δ. Μπαμπᾶκος, Β. Στεφανόπουλος, Στ. Στεφανόπουλος, Λ. Μακκᾶς.

Και στην εισηγητική τους έκθεση έγραφαν:

«Θεωροῦμεν ὅτι ἐπέστη ὁ καιρὸς νὰ ἀναγνωρισθῇ ἡ ἀπόλυτος ὡριμότης τῆς Ἑλληνίδος γυναικὸς διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς πλήρους ἐξισώσεως τῶν δύο φύλων ὡς πρὸς τὰ πολιτικά των δικαιώματα».

Βαθύτατα όμως μεταρρυθμιστικός –για τον λόγο αυτό–, ο νέος εκλογικός νόμος ήταν ταυτόχρονα ο νεκροθάφτης του Κέντρου. Τα πάντα βοούσαν ότι το ρεύμα υπέρ του Παπάγου ήταν ισχυρότατο. Και ότι θα ερχόταν σαν σίφουνας, πανίσχυρος κυβερνήτης. Η μοναδική ελπίδα επιβίωσης του Κέντρου ήταν η αναλογική. Ούτε όμως ο Βενιζέλος εκτίμησε καλά τα πράγματα. Αφέθηκε να παρασυρθεί από τη μαχητική αισιοδοξία του αρχηγού της ΕΠΕΚ. Και στα τέλη Σεπτεμβρίου το πλειοψηφικό σύστημα αποτελούσε νόμο του κράτους.

Τη 10η Οκτωβρίου 1952 η κυβέρνηση Πλαστήρα παραιτήθηκε. Οι εκλογές προκηρύχθηκαν για τις 16 Νοεμβρίου, τις οποίες θα διεξήγαγε υπηρεσιακή κυβέρνηση υπό τον εισαγγελέα του Αρείου Πάγου Δημήτριο Κιουσόπουλο.

Ήταν μια θερμή φθινοπωρινή μέρα η 10η Οκτωβρίου. Μετά την ορκωμοσία του νέου πρωθυπουργού, ο Πλαστήρας με τους πρώην υπουργούς του φωτογραφήθηκε στην είσοδο του πολιτικού γραφείου. Αν και το αριστερό του χέρι ήταν πια τελείως παράλυτο και η όψη του έδειχνε μεγάλη καταβολή δυνάμεων, στεκόταν, πάντα με υπεράνθρωπη προσπάθεια, ευθυτενής και εξέφραζε προκλητική αισιοδοξία:

«Θὰ δώσουμε τὴν μάχη. Ἡ νίκη μας θὰ εἶναι πανηγυρικὴ σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καὶ κυρίως στὴν Ἀθήνα. Ἀφοῦ θέλαν πλειοψηφικό, θὰ λάβουν τὸ ἀντίτιμό του».

Το πρωί όμως εκείνο κατέπιπτε σαν χάρτινος πύργος το Κέντρο, ύστερα από μια σύντομη αναλαμπή δυόμισι μόλις ετών. Και θα χρειαζόταν μια ενδεκαετία για να βρεθεί πάλι στην εξουσία, χωρίς τον Πλαστήρα, χωρίς σχεδόν ούτε τη μνήμη του πια.

Γιατί έπεσε το Κέντρο;

Τριάντα έξι ημέρες αργότερα ερχόταν η Δεξιά στην εξουσία. Γιατί έσβησε τόσο γρήγορα η «εποχή του Κέντρου»; Οι λόγοι ήταν πολλοί. Ας μνημονεύσουμε τους πιο χαρακτηριστικούς:

Γενικός πόθος του λαού, εκτός από τους καταδιωκόμενους Αριστερούς, που γι' αυτούς προείχε η κατάπαυση της δίωξης, ήταν η πολιτική σταθερότητα. Αλλά το Κέντρο έφερε πρωτοφανή ρευστότητα. Είχε εκδηλωθεί στις εκλογές του 1950 γενική απομάκρυνση από τη Δεξιά, που οι ακρότητές της στη διάρκεια της πολεμικής περιόδου (1946-49) είχαν προκαλέσει τρόμο και απέχθεια σε ευρέα στρώματα. Αλλά γρήγορα η αστική τάξη και άλλες μάζες απογοητεύτηκαν από την «εποχή του Κέντρου».

Η παράταξη αυτή ήταν ακέφαλη. Ούτε ο Βενιζέλος ούτε ακόμα και ο Πλαστήρας επιβάλλονταν και ενέπνεαν, ενώ ο Γ. Παπανδρέου δεν είχε αναδειχθεί ακόμα. Διοικούνταν από δεύτερης λαμπρότητας αρχηγούς, που αλληλλομάχονταν προκαλώντας διάσπαση των δυνάμεων. Η ασθένεια του Πλαστήρα επιδείνωσε την κατάσταση ακριβώς όταν εκείνος άρχισε να αποκτάει εντονότερη λάμψη. Αλλά και αν δεν είχε ασθενήσει δεν θα τον ανέχονταν οι άλλοι (Παπανδρέου, Βενιζέλος) ως σταθερό κυβερνήτη.

Τουναντίον, το χαρακτηριστικό της Δεξιάς ήταν η παρουσία ενός μονολιθικού αρχηγού, του Παπάγου, που αποτελούσε ισχυρό άξονα συγκέντρωσης. Και εκμεταλλεύτηκε άριστα η Δεξιά παράταξη τις συνθήκες: τη ρευστότητα, την έλλειψη κεφαλής των αντιπάλων και την κομμουνιστοφοβία.

Θα μπορούσε το Κέντρο να είχε σταθεροποιηθεί αν ακολουθούσε διαφορετική πολιτική;

Τέθηκε θέμα ότι, αν συμμαχούσε αποφασιστικά με την Αριστερά, θα σχημάτιζε μαζί της μέτωπο ικανό να υπερφαλαγγίσει τη Δεξιά και να ανοίξει τον δρόμο σε ευρείς δημοκρατικούς, πολιτικούς και κοινωνικούς μετασχηματισμούς. Η άποψη αυτή όμως δεν φαίνεται ρεαλιστική. Ο συσχετισμός των δυνάμεων στην Ελλάδα στα αμέσως μετά την ένοπλη αναμέτρηση χρόνια δεν επέτρεπε παρόμοια λύση, που οπωσδήποτε θα επέφερε ισχυρή αναβίωση της Αριστεράς. Και αν ακόμα βρίσκονταν ηγέτες να την επιδιώξουν, θα διασπαζόταν το Κέντρο, και τα συντηρητικά του στρώματα με τον Βενιζέλο και άλλους αρχηγούς θα συμμαχούσαν με τη Δεξιά. Εξάλλου, Αμερικανοί, Θρόνος, στρατός, δυναμικά στοιχεία, θα ήταν στην περίπτωση αυτή σε επιφυλακή για ανώμαλη επέμβαση η οποία θα μπορούσε να επιβληθεί εύκολα, τόσο μάλλον όσο υπήρχε έτοιμος ο αναγνωρισμένος αρχηγός της.

Η οικονομική πολιτική

Θα μπορούσε ίσως το Κέντρο να σταθεροποιηθεί αν στη διάρκεια της εξουσίας του η οικονομική κατάσταση ήταν καλύτερη και αν είχε κατορθώσει να χαράξει άλλη πολιτική. Αλλά ούτε οι συνθήκες το ευνόησαν ούτε οι χειρισμοί του υπήρξαν επιτυχείς.

Το 1950-1952 η ευρωπαϊκή οικονομία είχε εισέλθει στο στάδιο της ανάπτυξης μετά την κάλυψη των κενών του πολέμου. Αλλά ο πόλεμος της Κορέας προκάλεσε αναστάτωση. Η Δυτική Ευρώπη και οι Ην. Πολιτείες μπήκαν ξανά σε σημαντικό βαθμό στη φάση της πολεμικής οικονομίας με τους ελέγχους στην παραγωγή, στις τιμές, στα ημερομίσθια, την αύξηση της φορολογίας και τον περιορισμό των πιστώσεων. Ταυτόχρονα η αμερικανική βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ συνεστάλη το 1950 από 3.100 εκατ. δολάρια σε 2.200 εκατ. δολάρια. Και η αβεβαιότητα μαζί με

το φάσμα παγκόσμιου πολέμου έκαναν βαρύτερη την οικονομική ατμόσφαιρα.

Η Ελλάδα, που δεν είχε ακόμα τελείως συνέλθει από τον αφανισμό των πολεμικών ετών και η ανασυγκρότησή της διένυε το πρώτο της στάδιο, υπέστη ισχυρότερους τους αντίκτυπους. Ιδιαίτερα αισθητή έγινε η περικοπή της αμερικανικής βοήθειας, η οποία το 1950 περιορίστηκε σε 2068 εκατ. δολάρια. Το 1952 μάλιστα τερματίστηκε η βοήθεια του Σχεδίου Μάρσαλ, αφού συνολικά η Ελλάδα έλαβε από το 1948 976,4 εκατ. δολάρια, επί συνόλου 13.368 εκατ. δολαρίων. Η βοήθεια συνεχίστηκε υπό άλλες μορφές, αλλά σε πολύ χαμηλότερο επικλινές επίπεδο.

Ταυτόχρονα, η πορεία της ανασυγκρότησης ανακόπηκε, γιατί οι στρατιωτικές δαπάνες που ανέκυψαν με τη ζοφερή διεθνή κατάσταση άρχισαν να απορροφούν μέγα μέρος της αμερικανικής οικονομικής βοήθειας και έφτασαν να αντιπροσωπεύουν το 53% των εσόδων του προϋπολογισμού από ελληνικές πηγές. Συγχρόνως ο τιμάριθμος άρχισε να σημειώνει άνοδο και η νομισματική κυκλοφορία να αυξάνει. Στα τρία έτη της εξουσίας του Κέντρου, τα στοιχεία αυτά είχαν την κατωτέρω εξέλιξη (Η. Βενέζη, *Χρονικόν της Τραπέζης της Ελλάδος*, σελ. 414-430):

	1950	*1951*	*1952*
Αὔξησις κυκλοφορίας	*+1,5%*	*+16,5%*	*+12,6%*
Τιμάριθμος ἀκριβείας ζωῆς (1938=1)	*+14,5%*	*+9,5%*	*–1%*

Η νομισματική σταθερότητα που είχε επιτευχθεί από τις αρχές του 1949 διατηρούνταν, και την 25η Μαΐου 1951 με τον Α.Ν. 1820 καθόρισε από την 1η Ιουνίου την ισοτιμία δολαρίου και στερλίνας προς τη δραχμή ως εξής:

1 δολάριο	δρχ. 15.000
1 στερλίνα	δρχ. 42.000

Αποτελμάτωση

Αλλά η ζήτηση του χρυσού ήταν έντονη και η Τράπεζα της Ελλάδος αντιδρούσε διοχετεύοντας στην αγορά σωρούς από λίρες, που για την αγορά τους διέθετε πολύτιμο συνάλλαγμα. Και ταυτόχρονα οι κυβερνήσεις του Κέντρου, πανικόβλητες από την άνοδο του τιμάριθμου, ακολούθησαν έντονη αντιπληθωριστική πολιτική, ψυχραίνοντας την οικονομική δραστηριότητα και αναχαιτίζοντας την ανάπτυξη.

Η πολιτική αυτή, που σημαιοφόρος της ήταν ο Γ. Καρτάλης, ιθύνων οικονομικός νους των κυβερνήσεων Πλαστήρα, υπήρξε βασικά εσφαλμένη. Η Ελλάδα την εποχή εκείνη χρειαζόταν πρωτίστως ζωντάνεμα της οικονομίας με ταχείς ρυθμούς για να κινηθεί το ανθρώπινο δυναμικό (να απορροφηθεί η ανεργία) και να αρχίσει η αξιοποίηση των εθνικών πόρων σε βάθος. Οι κεντρώες κυβερνήσεις δεν αντιλήφθηκαν αυτή την πραγματικότητα, που έμελλαν να τη συνειδητοποιήσουν οι κυβερνήσεις της Δεξιάς. Περιέστειλαν σε σημαντικό βαθμό τις πληθωριστικές πιέσεις,

αλλά με τίμημα την αποτελμάτωση της οικονομίας της. Τα οικονομικά μεγέθη του 1950-1952 και η εξέλιξή τους το μαρτυρούν. Η αγροτική παραγωγή συνέχισε βραδέως την άνοδό της, αλλά η βιομηχανία και οι άλλοι κλάδοι, αφού παρουσίασαν αυξητικούς ρυθμούς το 1950-1951, κάμφθηκαν το 1952 όταν τα αντιπληθωριστικά μέτρα έφτασαν στο κορύφωμά τους:

Παραγωγή αγροτικών ειδών

Σε χιλιάδες τόνους

	1950	1951	1952
Σιτάρι	850	930	1050
Ρύζι	32	56	75
Βαμβάκι	79	89	77
Καπνός	58	63	42
Λάδι	38	140	70
Κρέας	74	77	90
Γάλα	584	583	585
Αλίευμα	45	43	52

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία

Ο πίνακας δείχνει ότι γενικά η αγροτική παραγωγή κυμάνθηκε σε επίπεδα μάλλον ανοδικά. Αλλά η εικόνα της βιομηχανικής παραγωγής είναι διαφορετική:

Δείκτες βιομηχανικής παραγωγής

Βάση 1939 = 100

	1950	1951	1952
Βιομηχανία γενικώς	110	125	124
Μεταποίηση	100	114	111
Κλωστοϋφαντουργία	107	124	117
Διατροφής	102	114	112
Χημικές	90	110	98
Σιγαρέτων	168	167	167

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία

Ο Πίνακας δείχνει ότι το 1950 και 1951 παρουσιάστηκε αισθητή άνοδος, αλλά το 1952 υπάρχει σαφής οπισθοδρόμηση της βιομηχανικής παραγωγής. Ακόμα και η βιομηχανία σιγαρέτων εμφανίζει στασιμότητα. Μόνο η παραγωγή ηλεκτρισμού σημείωσε αύξηση. Το 1950 ανήλθε σε 665 εκατ. ΩΧΒ, το 1951 σε 745 εκατ. ΩΧΒ και το 1952 σε 814 εκατ. ΩΧΒ. Ευοίωνη ήταν και η ανάπτυξη του τουρισμού: το 1950 έφτασαν 37.487 ξένοι περιηγητές, το 1951 49.533 και το 1952 83.189. Αλλά αυτά τα μεγέθη δεν ήταν σε θέση να επισκιάσουν την πραγματικότητα της οικονομικής αποτελμάτωσης, η οποία είχε άμεση αντανάκλαση στα πολιτικά ρεύματα.

Οι διεθνείς σχέσεις

Η τακτοποίηση της εξωτερικής θέσης της Ελλάδας αποτέλεσε σοβαρό τομέα των κυβερνήσεων του Κέντρου και υπήρξε κατά το μεγαλύτερο μέρος έργο του Σοφ. Βενιζέλου ως πρωθυπουργού και υπουργού των Εξωτερικών. Βασικός προσανατολισμός του Βενιζέλου ήταν η σύσφιξη των δεσμών με τη Δύση και η ένταξη της Ελλάδας στο αντισοβιετικό μέτωπο, το οποίο την εποχή εκείνη αναγειρόταν πυρετωδώς μέσα στη δίνη του Ψυχρού Πολέμου.

Ο Βενιζέλος απέστειλε στρατό και αεροπορία στην Κορέα και κατέβαλε κάθε προσπάθεια για την είσοδο της Ελλάδας στο ΝΑΤΟ. Την 20ή Σεπτεμβρίου 1951 το συμβούλιο των υπουργών Εξωτερικών της Ατλαντικής Συμμαχίας στην Οτάβα ενέκρινε την ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας. Τη 18η Φεβρουαρίου 1952 η ελληνική Βουλή επικύρωνε το σύμφωνο του ΝΑΤΟ, με εξαίρεση την ΕΔΑ. Λίγες ημέρες αργότερα, στη σύνοδο του συμβουλίου της συμμαχίας που συνήλθε στη Λισσαβόνα, έγινε η πανηγυρική αποδοχή της συμμετοχής των δύο χωρών.

Η Γιουγκοσλαβία

Με τον σοβιετικό συνασπισμό οι σχέσεις της Ελλάδας επί Κέντρου διατηρήθηκαν παγερές και ουσιαστικά εχθρικές. Με τη Σοβ. Ένωση ιδιαίτερα ήταν απλώς τυπικές. Ξεχωριστό όμως πρόβλημα δημιουργούσε η Γιουγκοσλαβία, η οποία, καθώς φοβόταν πάντα μια ανατολική επίθεση, αναζητούσε ερείσματα προς τη Δύση. Οι σχέσεις Αθηνών και Βελιγραδίου δεν είχαν διακοπεί τυπικά, ούτε αφού ο Γιουγκοσλάβος πρεσβευτής ανακλήθηκε τον Αύγουστο του 1946, ούτε ακόμη στη διάρκεια της πολεμικής τριετίας 1946-1949, μολονότι ήταν γνωστή η ισχυρή βοήθεια που παρείχε ο Τίτο έως το 1948 στους αντάρτες. Πάντα υπήρχε στη γιουγκοσλαβική πρεσβεία των Αθηνών και στην ελληνική του Βελιγραδίου ένας διπλωματικός υπάλληλος. Αλλά στην πραγματικότητα οι δύο χώρες αντιμετωπίζονταν σαν εχθρικές.

Τη 10η Νοεμβρίου 1950 όμως ο Σοφ. Βενιζέλος, πρωθυπουργός και υπουργός των Εξωτερικών τότε, ανήγγειλε στη Βουλή:

«Κατόπιν τῶν ἀγαθῶν διαθέσεων αἵτινες ἐξεδηλώθησαν ἐκ μέρους τῆς γιουγκοσλαβικῆς κυβερνήσεως, διὰ τῆς ἀποδόσεως τῶν κρατουμένων Ἑλλήνων στρατιωτικῶν καὶ πολιτῶν, οἵτινες παρὰ πάντα διεθνῆ νόμον ἐκρατοῦντο ὡς αἰχμάλωτοι πολέμου, ὡς καὶ τῆς ἀποδοχῆς ἐκ μέρους τῆς γιουγκοσλαβικῆς κυβερνήσεως τῆς ἀποστολῆς ἀντιπροσώπου τοῦ Διεθνοῦς Ἐρυθροῦ Σταυροῦ, ὅπως ἐλέγξῃ ποῖα ἐκ τῶν ἀπαχθέντων παιδίων θέλουν νὰ ἐπιστρέψουν εἰς τὴν Ἑλλάδα, ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις προέβη εἰς τὴν ἀπόφασιν νὰ ἀποκαταστήσῃ πλήρως τὰς διπλωματικὰς σχέσεις μὲ τὴν Γιουγκοσλαβίαν».

Έτσι έγινε μεν ανταλλαγή πρεσβευτών, αλλά ο Βενιζέλος δεν ήθελε να προχωρήσουν τα πράγματα μέχρι συμμαχίας. Και ο βιογράφος του Γρ. Δαφνής γράφει (στο βιβλίο του, σελ. 497):

«Ὅταν ὁ πρῶτος Γιουγκοσλάβος πρεσβευτὴς Γιοβάνοβιτς, τὸν ἠρώτησεν, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς θὰ ἔσπευδεν εἰς βοήθειαν τῆς Γιουγκοσλαβίας, εἰς περίπτωσιν ποὺ ἡ τελευταία θὰ ὑφίστατο ἐπίθεσιν, τοῦ ἀπήντησεν μὲ μίαν ἄλλην ἐρώτησιν: "Καὶ ἡ Γιουγκοσλαβία τί θὰ πράξῃ, ἐὰν ἡ Ἑλλὰς ὑποστῇ ἐπίθεσιν;" Ὁ Γιοβάνοβιτς δὲν ἀπήντησεν, διότι δὲν ἀνέμενε τὸ ἐρώτημα».

Η φιλία με την Τουρκία

Άλλο πρόβλημα ήταν οι ελληνοτουρκικές σχέσεις. Ήταν ομαλές, όχι όμως φιλικές. Το θέμα της αλιείας ιδίως δημιουργούσε πολλές προστριβές μεταξύ των δύο χωρών. Αλλά ο Σοφ. Βενιζέλος θέλησε να αναβιώσει την εποχή του πατέρα του Ελευθερίου Βενιζέλου. Την 30ή Ιανουαρίου - 6η Φεβρουαρίου 1952 επισκέφθηκε την Τουρκία και έθεσε τις βάσεις για την αναθέρμανση της προπολεμικής φιλίας. Και την επομένη στη Βουλή, αφού ανήγγειλε ότι βρήκε πλήρη ανταπόκριση στην τουρκική πλευρά, δήλωσε:

«Ὅσον ἀφορᾶ τὸ θέμα τῆς ἁλιείας καὶ τῶν ἀλλεπαλλήλων ἐπεισοδίων ποὺ γίνονται, εἰς τὰς πλεῖστας τῶν περιπτώσεων εἴχομεν ἡμεῖς ἄδικον καὶ ὄχι οἱ Τοῦρκοι».

Οι βασιλείς στην Πόλη

Τον Απρίλιο του 1952 έφτασαν στην Αθήνα ο πρωθυπουργός της Τουρκίας Αντνάν Μεντερές και ο υπουργός Εξωτερικών Φουάτ Κιοπρουλού. Το αποκορύφωμα της

αναθέρμανσης της ελληνοτουρκικής φιλίας υπήρξε η επίσκεψη του βασιλικού ζεύγους της Ελλάδας, τον Ιούνιο του 1952.

Οι βασιλείς αναχώρησαν από το Τουρκολίμανο στις 7.30' της 7ης Ιουνίου, συνοδευόμενοι από τον νεαρό υφυπουργό των Εξωτερικών Ευάγγελο Αβέρωφ. Τους μετέφερε η *Έλλη*, που τη συνόδευε το αντιτορπιλικό *Ναυαρίνο*, και έφτασαν στον Ελλήσποντο τα ξημερώματα της επομένης. Τους υποδέχτηκαν τουρκικά πολεμικά με χαιρετιστήριες κανονιές και με την τιμητική συνοδεία τους κατέπλεαν το απόγευμα στο Χαϊδάρ Πασά –στην ασιατική όχθη του Βοσπόρου–, όπου ανέμενε ολόκληρος ο τουρκικός στόλος, που ύψωσε μεγάλο σημαιοστολισμό.

Μια εβδομάδα διήρκεσε η βασιλική επίσκεψη, ασφυκτικά γεμάτη από θερμές φιλικές εκδηλώσεις των Τούρκων.

Τη 13η Ιουνίου οι βασιλείς έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη.

Πεντακόσια χρόνια –ακριβώς 499– μετά την Άλωση, αφότου ο τελευταίος Βυζαντινός αυτοκράτορας έπεφτε με το σπαθί στο χέρι, Έλληνες εστεμμένοι πατούσαν για πρώτη φορά το έδαφος της βασιλεύουσας. Τα περίφημα Ανάκτορα του Ντολμά Μπαξέ τούς φιλοξένησαν. Και από εκεί μια ατμάκατος τους παρέλαβε για να διασχίσουν τον Κεράτιο Κόλπο και να αποβιβαστούν στην αποβάθρα του Φαναρίου. Χαλιά ήταν στρωμένα σ' όλο τον δρόμο που ανέβαινε έως τις πύλες του Πατριαρχείου και πατώντας επάνω τους ο Παύλος και η Φρειδερίκη έφτασαν ανάμεσα σε ένα παραληρούν ελληνικό πλήθος έως το λιτό κτίριο που στην είσοδό του τους περίμενε γιγαντόκορμος, επιβλητικός, ο πατριάρχης Αθηναγόρας.

Η συνάντηση βέβαια αυτοκράτορα και πατριάρχη στα χρόνια της δόξας και της δύναμης της Βασιλεύουσας θα είχε άλλη μορφή και λαμπρότητα. Αστραποβόλησε, όμως, κάπως, η βυζαντινή αίγλη και εθιμοτυπία όταν ευθύς αμέσως εψάλη δοξολογία στην εκκλησία του Αγίου Γεωργίου. Ενώ οι βασιλείς κάθονταν σε ηγεμονικά στασίδια, ο πατριάρχης με βυζαντινό μανδύα και πετραχήλι, κρατώντας το Ευαγγέλιο και την ποιμαντορική ράβδο, δέσποζε με τη βιβλική του μορφή στην τελετουργία και θύμιζε τους θρησκευτικούς αρχηγούς της αυτοκρατορίας. Και, όταν ο μεγάλος αρχιδιάκονος εκφώνησε τη δέηση υπέρ των βασιλέων, του διαδόχου και άπασας της βασιλικής οικογένειας και κατόπιν ακούστηκε το Πολυχρόνιο, όλοι είχαν τη συγκλονιστική ψευδαίσθηση πως βρίσκονται στα χρόνια της βυζαντινής εξουσίας.

Την επομένη ο τουρκικός στόλος ολόκληρος παρατάχθηκε στο Βόσπορο για να τον επιθεωρήσει ο βασιλιάς των Ελλήνων. Τώρα δεν υπήρχε η τουρκική ναυαρχίδα, το περίφημο πρώην γερμανικό καταδρομικό μάχης *Γιαβούζ*, ο εφιάλτης του ελ-

λnνικού Ναυτικού Επιτελείου επί μια γενιά. Είχε ήδη μεταβλnθεί άδοξα σε παλιοσίδερα. Και το γεγονός ότι δεν αντικαταστάθηκε από κανένα αεροπλανοφόρο για να διατηρηθεί η ναυτική υπεροχή στο Αιγαίο έδειχνε την επαναστατική αλλαγή που είχε γίνει. Από τη γέφυρα της προεδρικής θαλαμηγού Μπεϋλέρμπεϋ, ο Παύλος με στολή αρχιναύαρχου έβλεπε τα πολεμικά τού άλλοτε ανταγωνιστικού στόλου, που τα πληρώματά τους, καθώς περνούσε μπροστά του, τον χαιρετούσαν ρυθμικά με την κραυγή «Σαγ-ολ» (υγιαίνετε, «ζήτω»).

Την επίσκεψή του επισφράγισε μέγας χορός στο Ντολμά Μπαξέ, στη φαντασμαγορική αίθουσα όπου ο σουλτάνος υποδεχόταν τους ξένους πρεσβευτές. Κάτω από τον τιτανικό πολυέλαιο, που κρεμόταν από το σκαλιστό χρυσοστόλιστο ταβάνι, χίλια άτομα ήταν προσκεκλημένα και χόρευαν, με πρωτοστατούντες τη νεαρή βασίλισσα που είχε ως καβαλιέρο της τον γαμπρό του προέδρου της δημοκρατίας, Αχμέτ Γκιουρσόι.

Έξι μήνες αργότερα ανταπέδιδε την επίσκεψη ο Τούρκος πρόεδρος Τζελάλ Μπαγιάρ στην Αθήνα (Δεκέμβριος 1952). Και κανείς δεν μπορούσε να υποπτευθεί τότε ότι μετά δυο χρόνια οι δύο χώρες θα βρίσκονταν πάλι στα πρόθυρα του πολέμου, όπως την προ του 1930 εποχή...

Ειρήνη

Η ανασυγκρότηση των διεθνών σχέσεων της Ελλάδας ήταν μονόπλευρη, αλλά το Κέντρο την επιδείκνυε ως επιτυχία του. Δεν μπορούσε όμως να υπερκαλύψει τα δύο τρωτά που παρουσίαζε η ελληνική πραγματικότητα του 1952: την πολιτική ρευστότητα και την οικονομική στασιμότητα, που δημιουργούσαν ρεύμα φυγής από τα κεντρώα κόμματα.

Οπωσδήποτε όμως η «εποχή του Κέντρου» χαρακτηριζόταν από τη διάλυση του πολεμικού άγχους, από την είσοδο στην ειρηνική ζωή. Και σφράγιζε αυτή τη μεταβολή ένα χαρούμενο κοινωνικό γεγονός, που πρέπει να το σημειώσουμε σαν συμβολικό ιστορικό στοιχείο:

Το Σάββατο 5 Απριλίου, στη *Μεγάλη Βρετανία* τα μεσάνυχτα γίνονταν τα πρώτα μεταπολεμικά καλλιστεία. Ήταν μια δροσερή πνοή που ξυπνούσε μνήμες νοσταλγικές και που έφερνε το οριστικό μήνυμα της ειρήνης. Γι' αυτό χαιρετίστηκε εκείνη η τελετή με ενθουσιασμό, όχι μόνο από το κοινό, αλλά και από τον πολιτικό κόσμο, σαν σύμβολο της έναρξης μια νέας ζωής. Η επισημότητα που προσδόθηκε υπήρξε χωρίς προηγούμενο. Και ο ίδιος ο στρατάρχης Παπάγος, με άψογο σμόκιν, προσήλθε συνοδευόμενος από τη σύζυγό του και τον Δ. Μπαμπάκο. Ο αρχηγός του Ελληνικού Συναγερμού με τη συντροφιά του κάθισε σε ένα τραπεζάκι μπροστά-

μπροστά. Παρακολούθησε με ζωηρό ενδιαφέρον τα πάντα. Και χειροκρότησε με ανέλπιστο ενθουσιασμό τη νεαρή Κρητικοπούλα Νταίζη Μαυράκη, που ανακηρύχθηκε «Σταρ Ελλάς», για να καταλάβει αργότερα στην Καλιφόρνια την 3η παγκόσμια θέση μεταξύ των καλλονών όλης της Γης.

«Νά τὸ κορίτσι τῆς εἰρήνης», ψιθύρισε ο Παπάγος.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

Ο ΜΕΓΑΣ ΠΛΑΤΑΝΟΣ (ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΟΥ)

ΟΙ ΕΚΛΟΓΕΣ ΤΟΥ 1952 • Ο ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΣ ΣΤΗΝ ΕΞΟΥΣΙΑ • ΤΙ ΗΤΑΝ Ο «ΠΑΠΑΓΙΣΜΟΣ»; • Ο ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗΣ ΑΝΑΠΛΑΘΕΙ ΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ • Η ΣΥΓΧΩΝΕΥΣΗ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΚΑΙ ΤΡΑΠΕΖΗΣ ΑΘΗΝΩΝ • Η ΜΕΓΑΛΗ ΥΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΗΣ ΔΡΑΧΜΗΣ • ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΛΑΣΤΗΡΑ • ΔΙΚΗ ΚΑΙ ΕΚΤΕΛΕΣΗ ΤΟΥ ΠΛΟΥΜΠΙΔΗ • ΟΙ ΣΕΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΙΟΝΙΩΝ • Η ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ • ΕΝΑΡΞΗ ΤΟΥ ΚΥΠΡΙΑΚΟΥ ΑΓΩΝΑ • Ο ΠΑΠΑΓΟΣ ΚΑΤΑ ΤΟΥ ΓΡΙΒΑ • ΝΕΑ ΣΥΓΚΡΟΥΣΗ ΜΕ ΤΟΝ ΜΑΡΚΕΖΙΝΗ • Η ΑΝΕΞΙΧΝΙΑΣΤΗ ΑΡΡΩΣΤΙΑ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΟΥ • Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΑΚΕΦΑΛΗ • ΟΙ ΒΑΝΔΑΛΙΣΜΟΙ ΤΩΝ ΤΟΥΡΚΩΝ ΣΤΗΝ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΗ • ΗΤΤΑ ΣΤΟΝ ΟΗΕ • Ο ΠΑΠΑΓΟΣ ΘΑΝΑΤΩΝΕΤΑΙ ΑΠΟ ΤΗ ΜΥΣΤΗΡΙΩΔΗ ΑΣΘΕΝΕΙΑ

ΜΙΑ ΑΠΟ ΤΙΣ ΠΙΟ ΗΡΕΜΕΣ προεκλογικές περιόδους ήταν εκείνη που προηγήθηκε των εκλογών της 16ης Νοεμβρίου 1952. Οι διαδικασίες και οι ζυμώσεις προχωρούσαν χωρίς επεισόδια, ενώ ο Συναγερμός ανέπτυσσε συνεχώς τις δυνάμεις του, συγκεντρώνοντας και στελέχη των άλλων κομμάτων. Προς τον στρατάρχη στρεφόταν τώρα το μεγαλύτερο μέρος των αστών, εγκαταλείποντας τα παλιά αστικά κόμματα. Αυτός ήταν ο κορμός της πραγματικότητας, τον οποίο δεν ήθελαν ή δεν μπορούσαν να διακρίνουν οι άλλοι πολιτικοί αρχηγοί. Και πίσω από τον όγκο της αστικής τάξης ακολουθούσαν όσοι είχαν θερμά εθνικιστικά αισθήματα, που η αίγλη του στρατάρχη τούς τραβούσε περισσότερο, όσοι είχαν επιτακτικό συμφέρον στη διατήρηση του Δεξιού κατεστημένου και ευρέα στρώματα αγροτών και μικροαστών, που έθεταν υπεράνω όλων την ησυχία τους.

Αλλά ο «παπαγισμός» σαν ρεύμα εναρμονιζόταν και με τον διεθνή προσανατολισμό της εποχής. Σε όλο τον δυτικό κόσμο έπνεε πια άνεμος συντηρητισμού. Στην Αγγλία, από τον Οκτώβριο του 1951 είχε ανακτήσει ο Τσώρτσιλ την εξουσία που οι συντηρητικοί θα τη διατηρούσαν ώς το 1964. Στην Αμερική, τον Νοέμβριο

του 1952 οι ρεπουμπλικανοί διά του στρατηγού Αϊζενχάουερ καταλάμβαναν την προεδρία. Στη Γαλλία ο Ντε Γκωλ διά του Συναγερμού του Γαλλικού Λαού κέρδιζε περήφανη νίκη στις εκλογές του 1951, αν και δεν κατέκτησε ακόμα την Αρχή. Στην Ιταλία, ο Ντε Γκάσπερι με το Χριστιανοδημοκρατικό Κόμμα ενίσχυε τη θέση του. Βέβαια, δεν υπήρχε άμεση σχέση μεταξύ των διεθνών ρευμάτων και της ελληνικής πραγματικότητας, αλλά οπωσδήποτε ήταν αναπότρεπτη και στην Ελλάδα η αντανάκλαση των παγκόσμιων κινήσεων οι οποίες επηρεάζονταν από τον Ψυχρό Πόλεμο και την αλληλεγγύη των συντηρητικών δυνάμεων που είχαν αναζωπυρωθεί.

Έτσι διαμορφωνόταν το ρεύμα του παπαγισμού μπροστά στο οποίο η ιδεολογία του Κέντρου ξέφτιζε, αν και αριθμητικά η παράταξη αυτή δεν έπαυε να είναι ογκώδης.

Διεξαγωγή των εκλογών

Όσο για την Αριστερά, βρισκόταν ακόμα σε δύσκολη θέση και δεν μπορούσε να δείξει την πραγματική δύναμή της. Ήταν κατατεμαχισμένη. Ένα μέρος της είχε συσπειρωθεί στην ΕΔΑ, άλλα τμήματά της, όμως, είτε στην ύπαιθρο γιατί δεν είχαν δυνατότητες να εκφραστούν ελεύθερα, είτε στις πόλεις γιατί έτρεφαν την ψυχολογία της χαμένης ψήφου, προσκολλούνταν στα κόμματα του Κέντρου.

Οι εκλογικές περιφέρειες της Αθήνας και του Πειραιά, με τις 36 έδρες τους, που τώρα με το πλειοψηφικό ο νικητής θα τις κατακτούσε όλες, συγκέντρωναν τις επίλεκτες δυνάμεις των κομμάτων. Ο Συναγερμός περιλάμβανε στην Αθήνα τον ίδιο τον Παπάγο, τον Μαρκεζίνη, τον Τσουδερό, τον Δερτιλή και άλλες πολιτικές προσωπικότητες, καθιερωμένες ή εκκολαπτόμενες.

Το Κέντρο παρουσίαζε τον Πλαστήρα, τον Μαύρο, τον Κασιμάτη, τον Μιχαήλ Κύρκο, τον Τσάτσο, τον Άγγελο Τσουκαλά. Περιέλαβε φυσικά και τον Σοφοκλή Βενιζέλο. Αλλά ο αρχηγός των Φιλελευθέρων, παρά την αισιοδοξία του, ήθελε να είναι απολύτως σίγουρος. Και έθεσε την υποψηφιότητά του και στην Κρήτη. Η ημέρα των εκλογών, 16 Νοεμβρίου 1952, ήταν ήρεμη όπως και η προεκλογική περίοδος. Τα μόνα επεισόδια ήταν ο θάνατος δύο δικαστικών αντιπροσώπων την ώρα της ψηφοφορίας. Ο ένας, στο Καματερό, ήταν συμβολαιογράφος στο Άργος. Έφτασε στον προορισμό του κανονικά, το πρωί τακτοποίησε τα πάντα και ύστερα όρθιος περίμενε την είσοδο των πρώτων ψηφοφόρων. Όταν ριχνόταν το δέκατο ψηφοδέλτιο, τότε μόνο κάθισε και έμεινε νεκρός. Ο άλλος, στα Άλωνα της Φλώρινας, έπαθε επίσης συγκοπή στην αρχή της ψηφοφορίας. Οι αναπληρωτές και των δύο κατέφθασαν εγκαίρως και η ψηφοφορία συνεχίστηκε κανονικά, με την υπόκρουση της πένθιμης κωδωνοκρουσίας που ανήγγελλε την ταφή των νεκρών.

Νίκη του Συναγερμού

Από τις πρώτες πρωινές ώρες της 17ης Νοεμβρίου 1952 ο πολιτικός κόσμος και ο λαός δεν είχαν πια καμιά αμφιβολία ή ψευδαίσθηση. Ο Παπάγος είχε νικήσει κατά τρόπο συντριπτικό. Το πλειοψηφικό έκανε το θαύμα του. Από τις 99 εκλογικές περιφέρειες, ο στρατάρχης κατακτούσε τις 82. Πρώτη-πρώτη η περιφέρεια των Αθηνών με τις 25 έδρες της. Εκεί καταποντίστηκε ο Πλαστήρας που δεν βγήκε καν βουλευτής. Εκεί τάφηκαν και ο Γ. Μαύρος και ο Κ. Τσάτσος και ο Γρ. Κασιμάτης, που με άλλο εκλογικό σύστημα θα είχαν οπωσδήποτε επιπλεύσει. Όσο για τον Σοφοκλή Βενιζέλο, η πρόνοιά του τον είχε σώσει: εξελέγη τουλάχιστον βουλευτής Ηρακλείου.

Οι πρώτες οδυνηρές εντυπώσεις για το Κέντρο είχαν συντρίψει τους αρχηγούς του. Ο Πλαστήρας, που είχε πιστέψει στη νίκη, κατέρρευσε. Όταν οι δημοσιογράφοι τον συνάντησαν την άλλη μέρα το πρωί, είδαν μπροστά τους ένα ανθρώπινο ράκος. Τώρα πια δεν είχε τη δύναμη να κρατά το λιγνό σώμα του ευθυτενές. Ήταν σωριασμένος σε μια καρέκλα και το παράλυτο αριστερό χέρι του κρεμόταν θλιβερά.

«Μὲ ἐξέπληξε τὸ ἀποτέλεσμα», δήλωσε, με κουρασμένη φωνή. «Ἰδίως στὴν περιφέρεια Ἀθηνῶν, δὲν περίμενα τὴν ἧττα. Ὡς τὴν ἡμέρα τῆς ψηφοφορίας οἱ ἐνδείξεις ἦσαν τελείως ἀντίθετες...»

«Μήπως μετὰ τὴν ἀποτυχία σας στὴν Ἀθήνα, θὰ παραιτηθῆ κανεὶς φίλος σας σὲ ἄλλη περιφέρεια, γιὰ νὰ ἀναδειχθῆτε ἐκεῖ βουλευτής;» τον ρώτησαν.

«Ὄχι! Αὐτὸ δὲν θὰ τὸ κάνω».

«Μήπως θὰ ἀποσυρθῆτε τῆς πολιτικῆς;»

«Οὔτε αὐτό, παιδιά. Γιατί νὰ ἀποσυρθῶ; Θὰ ἀγωνισθῶ τώρα στὴν ἀντιπολίτευσι».

Ο Βενιζέλος

Ο Σοφ. Βενιζέλος γκρεμίστηκε επίσης στην άβυσσο της απογοήτευσης και είχε συλλάβει αστραπιαία τη σημασία εκείνης της πανωλεθρίας. Ήξερε ότι τερματιζόταν ένας σύντομος κύκλος ταραχώδους εξουσίας του Κέντρου και ότι θα χρειάζονταν πολλά χρόνια για να επαναληφθεί. Αλλά ήξερε ταυτόχρονα ότι τερματιζόταν και μια μεθυστική φάση της δικής του προσωπικής πολιτικής καριέρας, στη διάρκεια της οποίας είχε κατορθώσει να πρωταγωνιστήσει. Γιατί, όπως σημειώνει ο Γρ. Δαφνής (στο βιβλίο του, σελ. 511):

«Ὁ Σοφ. Βενιζέλος ἐπὶ ἐννέα ἔτη καὶ πέντε μῆνας, ἀπὸ 7 Μαΐου 1943 μέχρι 10 Ὀκτωβρίου 1952, ὑπῆρξεν ἡ προσωπικότης-κλειδὶ τῆς ἑλληνικῆς πολιτικῆς σκηνῆς. Χωρὶς τὴν συμμετοχήν, ὑποστήριξιν ἢ ἀνοχήν του ἦτο ἀδύνατον νὰ σχηματισθῆ ἢ νὰ διατηρηθῆ εἰς τὴν ἐξουσίαν κυβέρνησις.

Κατὰ τὸ χρονικὸν αὐτὸ διάστημα ἔγινε πέντε φορὲς πρωθυπουργός, τέσσαρας ἀντιπρόεδρος κυβερνήσεως καὶ τρεῖς, ὡς συνεργαζόμενος ἀρχηγὸς εἰς κυβερνήσεις συνασπισμοῦ, ὑπουργός. Διηύθυνεν ἐπὶ 26 μῆνας τὸ ὑπουργεῖον Ἐξωτερικῶν καὶ ἀνεγνωρίσθη ὡς ὁ καλύτερος μεταπολεμικὸς χειριστὴς τῶν ἐξωτερικῶν θεμάτων, χαράξας καὶ τὰς βασικὰς γραμμὰς τῆς ἐξωτερικῆς μας πολιτικῆς. Καὶ συνεπλήρωνε τὴν ἐπαύριον τῶν ἐκλογῶν τῆς 16 Νοεμβρίου 1952 τὸ πεντηκοστὸν ὄγδοον ἔτος τῆς ἡλικίας του».

Τα αποτελέσματα

Αντίθετα, στα γραφεία του Ελληνικού Συναγερμού και στη λιτή έπαυλη της Εκάλης επικρατούσε ενθουσιώδης αγαλλίαση. Καθώς τα κύματα των αποτελεσμάτων έφταναν ολοένα θριαμβευτικότερα, το κύμα της έξαρσης κορυφωνόταν. Ο Παπάγος, παρά την παροιμιώδη ψυχραιμία του, που δεν τον είχε εγκαταλείψει ούτε όταν συντριβόταν ο στρατός το 1941 ή έπεφτε το Καρπενήσι το 1948, φαινόταν ότι δονούνταν από τον ενθουσιασμό ανάμεσα στους συνεργάτες του, στους οποίους τώρα κυριαρχούσε ο Σπύρος Μαρκεζίνης. Και ήταν εκείνος –ο Μαρκεζίνης– που εκστόμισε μια μεγάλη φράση, η οποία φαινόταν σαν απαύγασμα της ευδαίμονος αγαλλίασης, ενώ απέρρεε από την ψυχρή, ρεαλιστική εκτίμηση των πραγμάτων:

«Ἡ παράταξίς μας θὰ κυβερνήση 12 χρόνια».

Ο Μαρκεζίνης δεν διαψεύστηκε. Μολονότι η απροσδόκητη ασθένεια του Παπάγου και ο πρόωρος θάνατός του διατάραξαν την πορεία της Δεξιάς, τη συνέχισε ο Καραμανλής. Και χρειάστηκαν 11 χρόνια έως ότου αλλάξει κοίτη ο όγκος του ρεύματος του ελληνικού λαού. Ποια ήταν τα συγκεκριμένα αποτελέσματα των εκλογών;

Ταχύτερα παρά σε οποιαδήποτε άλλη περίπτωση αποκρυσταλλώθηκαν μέσα σε 48 ώρες. Και είχαν ως εξής:

Ψήφισαν:	1.580.936
Έλαβαν:	
Συναγερμός:	779.982 ψήφους ή 49,6%
Κέντρο:	577.678 ψήφους ή 36,6%
ΕΔΑ:	164.848 ψήφους ή 10,5%

Δηλαδή, σε ποσοστά, ο Συναγερμός υπερείχε κατά 37.456 ψήφους ή κατά 2,5% από το σύνολο Κέντρου και Αριστεράς.

Αλλά το πλειοψηφικό σύστημα αυτή τη μικρή υπεροχή σε ψήφους τη μετέτρεψε σε κολοσσιαία υπεροχή σε βουλευτικές έδρες. Επί 300 εδρών ο Συναγερμός κέρδισε

τις 240. Μόνο 60 εγκατέλειψε στην αντιπολίτευση, η οποία μόνο μια αξιόλογη τοπική επιτυχία μπορούσε να παρουσιάσει: τη νίκη του συνδυασμού Πειραιά με τις 11 έδρες του. Εκεί το Κέντρο, κατόπιν μάχης στήθος με στήθος, κέρδισε: συγκέντρωσε 26.160 ψήφους έναντι 25.818 του Συναγερμού. Ο Σάββας Παπαπολίτης ήταν το κυριότερο κεντρώο στέλεχος που εξασφάλιζε έτσι την εκλογή του. Στη Θεσσαλονίκη όμως το Κέντρο ηττήθηκε.

Το αποτέλεσμα των εκλογών του 1952 αποκάλυπτε την άνοδο του παπαγισμού. Στις εκλογές του 1951 οι τρεις παρατάξεις είχαν συγκεντρώσει τα εξής ποσοστά ψήφων:

Συναγερμός:	36,4%
Κέντρο:	42,4%
ΕΔΑ:	10,5%

Τώρα:

Συναγερμός:	49,6%
Κέντρο:	36,6%
ΕΔΑ:	10,5%

Ενώ η Αριστερά παρέμενε σταθερή, η καθίζηση του Κέντρου ήταν προφανής και η άνοδος του Συναγερμού καταφανής. Από το Κέντρο απομύζησε η Δεξιά το νέο αίμα που την άνδρωσε. Και φαινόταν ανάγλυφο: κυρίως η αστική τάξη συσπειρωνόταν γύρω από τον στρατάρχη, ακολουθούμενη από μεγάλα στρώματα αγροτών ιδίως.

Ο Παπάγος κυβερνήτης

Το πρωί στις 11 της 20ής Νοεμβρίου η Ελλάδα άλλαζε καθεστώς. Δεν ήταν απλή κυβερνητική μεταβολή. Ήταν αλλαγή καθεστώτος. Επιβαλλόταν το καθεστώς της εμπλουτισμένης νεοδεξιάς, με κεντρικό άξονα, κυβερνήτη, τον Παπάγο. Αλλά το ερώτημα που γεννιόταν τώρα ήταν: Θα κυβερνούσε σαν πολιτικός; Ή σαν αρχιστράτηγος;

Η ορκωμοσία στο Τατόι μπροστά στον βασιλιά και τον αρχιεπίσκοπο υπήρξε πανηγυρική. Ο Παύλος ήταν πια σύμμαχος. Η Φρειδερίκη τώρα παρακολουθούσε από μια γωνιά της αίθουσας τον λαοπρόβλητο πρωθυπουργό με κατανόηση και εγκαρτέρηση. Και για την ώρα υπήρχε κύμα φιλίας προς τον νέο κυβερνήτη. Από το Παρίσι η Έλενα Βενιζέλου τού τηλεγραφούσε:

«Θέλω νὰ σᾶς συγχαρῶ προσωπικῶς ἐπὶ τῇ μεγάλῃ ἐπιτυχίᾳ καὶ νὰ σᾶς εὐχηθῶ αἰσίαν ἐξέλιξιν τῶν προσπαθειῶν σας διὰ τὸ κοινὸν καλὸν τῆς Ἑλλάδος».

Και ο αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος Ντίνος Τσαλδάρης, ο σκληρότερος αντίπαλός του, ο ποιμένας που απώλεσε το ποίμνιό του εξαιτίας του, δεν δίστασε να του στείλει την ευλογία του:

«Περιφανὴς ὑμῶν ἐκλογικὴ νίκη δημιουργεῖ προϋποθέσεις εὐτυχοῦς ἀντιμετωπίσεως προβλημάτων ἑλληνικοῦ λαοῦ...»

Όλοι οι οιωνοί ευνοούσαν τον νέο κυβερνήτη και την κυβέρνησή του που είχε την εξής σύνθεση:

Ἀλ. Παπάγος: Πρωθυπουργός, ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης.
Σπ. Μαρκεζίνης: Συντονισμοῦ.
Στ. Στεφανόπουλος: Ἐξωτερικῶν.
Ἐμμ. Τσουδερός: Ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Δημ. Μπαμπάκος: Δικαιοσύνης.
Παν. Λυκουρέζος: Ἐσωτερικῶν.
Κωνστ. Παπαγιάννης: Οἰκονομικῶν.
Θάνος Καψάλης: Ἐμπορίου
Κ. Καραμανλῆς: Δημοσίων Ἔργων.
Ἀπ. Ἀποστολίδης: Γεωργίας.
Κ. Ἀδαμόπουλος: Κοινωνικῆς Προνοίας.
Ἐλευθ. Γόνης: Ἐργασίας.
Ἀνδ. Στράτος: Βορ. Ἑλλάδος.
Π. Παπαληγούρας: Ἐμπορίου.
Ἀλ. Καραθόδωρος: Συγκοινωνιῶν.

Ύστερα από τρεις ημέρες επρόκειτο να ορκιστούν και οι υπόλοιποι υπουργοί: Π. Κανελλόπουλος, άνευ χαρτοφυλακίου, Κωνστ. Κάλλιας, Παιδείας, Α. Πρωτοπαπαδάκης, Βιομηχανίας, Λ. Λαμπριανίδης, Εμπορικής Ναυτιλίας, Τ. Εξηντάρης, άνευ χαρτοφυλακίου, και στρατηγός Δημαράτος υφυπουργός Εθνικής Αμύνης.

Πανίσχυρος κυβερνήτης τώρα, ο Παπάγος έσπευσε να ξεκαθαρίσει την κατάσταση από την πρώτη στιγμή. Μόλις έγινε η ορκωμοσία της κυβέρνησής του, αποσύρθηκε ιδιαιτέρως με τον βασιλιά και χωρίς περιφράσεις τού δήλωσε ότι πρέπει να απομακρυνθεί αμέσως από τα Ανάκτορα ο Γεώργιος Βεντήρης. Εκείνος όμως τον είχε προλάβει. Ο βασιλιάς τού επέδειξε την παραίτηση του γραμματέα της Γενικής Γραμματείας: ήταν μια επιστολή του Γ. Βεντήρη με ημερομηνία 11 Νοεμβρίου 1952:

«Μεγαλειότατε,

»Καθ' ἣν περίπτωσιν ἐκ τῶν ἐκλογῶν τῆς προσεχοῦς Κυριακῆς προκύψη ἀπόλυτος πλειοψηφία ὑπὲρ τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ, ἀναλάβει δὲ τὴν κυβέρνησιν, ὡς προσήκει, ὁ ἀρχηγὸς αὐτοῦ καὶ ζητήσει τὴν ἀπομάκρυνσίν μου ἐκ τῆς Γενικῆς Γραμματείας, παρακαλῶ τὴν Ὑμετέραν Με-

γαλειότητα ὅπως Εὐδοκοῦσα, ἔχῃ εἰς τὴν διάθεσίν της τὴν παραίτησίν μου.

»"...Ὁ ἀρχηγὸς τῆς κοινοβουλευτικῆς πλειοψηφίας δύναται νὰ τάξῃ ὡς προϋπόθεσιν τῆς συνεργασίας του μὲ τὸ Στέμμα τὴν ὕπαρξιν σχέσεων ἀμοιβαίας ἐμπιστοσύνης μὲ τὸν ἰδιαίτερον πολιτικὸν σύμβουλον τοῦ Βασιλέως. Ἐφ' ὅσον δὲ ὁ κ. Παπάγος νομίζει ὅτι δὲν ὑφίστανται μαζί μου τοιαῦται, ἐγὼ πρῶτος ἀφ' ἑνὸς μὲν οὐδέποτε θὰ δεχτῶ νὰ γίνω ἀφορμὴ προστριβῆς μεταξὺ τῆς Ὑμετέρας Μεγαλειότητος καὶ τοῦ ἐκ τοῦ Συντάγματος ὑπευθύνου Συμβούλου της, ἀφ' ἑτέρου δὲ αἰσθάνομαι τὴν ἰδικήν μου ἀδυναμίαν νὰ συνεργασθῶ μὲ τὸν κ. Α. Παπάγον"».

Εκκαθάριση του στρατού

Ο Παπάγος όμως έσπευσε να κάνει μια άλλη εκκαθάριση: αμέσως μετά την ορκωμοσία κατευθύνθηκε, όχι στο σπίτι του στην Εκάλη, ούτε στο πολιτικό γραφείο, αλλά ίσια στο Γενικό Επιτελείο Εθνικής Αμύνης (ΓΕΕΘΑ) στα παλιά Ανάκτορα. Φορώντας το επίσημο ένδυμά του, ανέβηκε βιαστικά στον δεύτερο όροφο, στην είσοδο του οποίου τον περίμενε ο αντιστράτηγος Ι. Πιτσίκας, υπουργός Εθνικής Αμύνης στην υπηρεσιακή κυβέρνηση του Κιουσόπουλου.

Ο στρατηγός αγκάλιασε τον στρατάρχη και μπήκαν στα γραφεία του αρχηγού του ΓΕΕΘΑ, όπου ο Πιτσίκας τού παρέδωσε υπηρεσία (ο Παπάγος ήταν και υπουργός Εθνικής Αμύνης, όπως είδαμε). Και, μόλις ο πρωθυπουργός κάθισε στο γραφείο του υπουργού, έκανε την πρώτη πολιτική του πράξη:

Ανατροπή της στρατιωτικής ηγεσίας.

Δεν είχε περάσει μία ώρα από την ορκωμοσία του. Άλλη μία ώρα χρειάστηκε για να καταρτιστούν τα διατάγματα που στάλθηκαν προς υπογραφή στον βασιλιά και από κει στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως*, με τη ρητή εντολή να δημοσιευθούν την ίδια ημέρα. Οι στρατηγοί Τσακαλώτος, Γρηγορόπουλος, Πετζόπουλος, Βασιλάς ήξεραν τι τους περίμενε. Ο Παπάγος τούς θεωρούσε ανθρώπους που του φέρθηκαν δόλια ή έγιναν όργανα δόλιων αντιπάλων του. Έσπευσαν λοιπόν να υποβάλουν παραίτηση, εκτός του Βασιλά. Αλλά, ασχέτως αυτού, ήδη ο πρωθυπουργός τούς είχε αντικαταστήσει.

Και τότε μόνο ο Παπάγος ξεκίνησε για το σπίτι του. Μπορεί να επέδειξε εμπάθεια, αλλά απέδειξε ότι ήξερε να κυβερνάει. Σαν αρχιστράτηγος...

Με τον ίδιο κεραυνοβόλο ρυθμό, ο Παπάγος εκκαθάρισε τα Σώματα Ασφαλείας. Αμέσως μετά την εκλογική επιτυχία του, ο αρχηγός της αστυνομίας Κίνιας και ο αστυνομικός διευθυντής Αθηνών Βρανόπουλος τέθηκαν σε διαθεσιμότητα κατόπιν αιτήσεώς τους. Ταυτόχρονα την αρχηγία του Σώματος αναλάμβανε ο Άγγελος Έβερτ,

ενώ η διεύθυνση της αστυνομίας Αθηνών ανατίθετο στον Ν. Τσαούση και η διεύθυνση της Γενικής Ασφαλείας στον Θ. Ρακιντζή. Αυτή η τριανδρία επρόκειτο να αποτελέσει την πανίσχυρη κεφαλή της Αστυνομίας Πόλεων σ' όλη την «εποχή Παπάγου». Ας προσθέσουμε ότι και ο αρχηγός της χωροφυλακής στρατηγός Σαμουήλ παραιτήθηκε και τον αντικατέστησε ο στρατηγός Πάτερης.

Η νέα Βουλή

Ο νέος κυβερνήτης έδινε έτσι προς φίλους και αντιπάλους μια πρώτη εικόνα του τρόπου με τον οποίο θα ασκούσε τις εξουσίες του. Και εννοούσε να επιβάλει πειθαρχία προς κάθε κατεύθυνση. Όταν στις 12 Δεκεμβρίου 1952 συνήλθε η νέα Βουλή, παρουσίαζε κάπως παράξενο θέαμα η αίθουσα που κατακλύστηκε από τη συμπαγή μάζα των 240 βουλευτών του Συναγερμού. Η φτωχή ομάδα των 60 βουλευτών της αντιπολίτευσης είχε απλωθεί στην άκρη της αριστερής πτέρυγας. Και στα κυβερνητικά εδώλια ο Παπάγος και οι επιτελείς του –Μαρκεζίνης, Κανελλόπουλος, Τσουδερός, Στεφανόπουλος– είχαν τη σοβαρότητα Ρωμαίων συγκλητικών. Ο νέος πρωθυπουργός μετέδιδε στο περιβάλλον του το «στυλ» του. Στεκόταν αμίλητος, βαρύς και σχεδόν ακίνητος. Ήθελε να δώσει την εικόνα του νέου, του σταθερού, που θα επέβαλλε άλλο ρυθμό στην πολιτική ζωή.

Ο Γ. Παπανδρέου και ο Συναγερμός

Πρέπει όμως να σημειώσουμε στην παράταξη του Συναγερμού την παρουσία και ενός αρχηγού χωρίς κόμμα: του Γεωργίου Παπανδρέου. Το κόμμα του είχε αναστείλει τη δράση του, αλλά ο ίδιος εκλέχτηκε βουλευτής Αχαΐας στο πλευρό του Συναγερμού. Ο Παν. Κανελλόπουλος όμως δίνει κάποιες διευκρινίσεις για τη συνεργασία του Γ. Παπανδρέου με τον Παπάγο σε εκείνη την περίπτωση. Στο φύλλο Νοεμβρίου 1973 του περιοδικού *Πολιτικά Θέματα* («Όταν βαδίζαμε μαζί στον δρόμο της ιστορίας») γράφει:

> *«Στὶς ἐκλογὲς τοῦ Νοεμβρίου τοῦ 1952, ποὺ ἔγιναν μὲ τὸ πλειοψηφικὸ σύστημα, δέχθηκε ὁ στρατάρχης Ἀλέξανδρος Παπάγος, ἀρχηγὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ, ποὺ ἡ ἐκλογικὴ ἐπιτυχία του ἦταν βεβαία, νὰ φιλοξενήσει τὸν Γεώργιο Παπανδρέου στὸν συνδυασμὸ Ἀχαΐας. Ἡ χειρονομία ἦταν ἱπποτική, ἀλλὰ συνδυάσθηκε μὲ σκληροὺς ὅρους. Δὲν δέχθηκε ὁ Παπάγος νὰ φιλοξενήσῃ ὡς "ἀνεξάρτητο" κανέναν ἀπὸ τοὺς στενοὺς συνεργάτες καὶ προσωπικοὺς φίλους τοῦ Παπανδρέου. Ἐγὼ εἶχα δηλώσει στὸν στρατάρχη, ὅτι θὰ δεχόμουν εὐχαρίστως, στὸν συνδυασμὸ Ἀχαΐας, ὄχι μόνο τὸν Γεώργιο Παπανδρέου, ἀλλὰ καὶ τὸν Τάσο Βγενόπουλο. Εἶχα συστήσει νὰ φιλοξενήσῃ καὶ στὸν συνδυασμὸ Ἀθηνῶν τὸν*

Θεμιστοκλῆ Τσάτσο. Ὁ Παπάγος ἦταν ἀνένδοτος. Ἡ θέση τοῦ Παπανδρέου ἦταν ἐξαιρετικὰ ὀδυνηρή. Ὡστόσο, ἔπρεπε νὰ μπῆ στὴν βουλή. Δὲν ἔπρεπε νὰ λείψη μιὰ ἀπὸ τὶς ὡραιότερες φωνὲς τοῦ ἑλληνικοῦ κοινοβουλίου. Ἔκαμα ὅ,τι μποροῦσα γιὰ νὰ εἶναι στὴν Πάτρα λιγώτερο δύσκολη ἡ θέση τοῦ Παπανδρέου. Δὲν ἔκαμε ὁ ἴδιος καμμιὰ περιοδεία. Δέχθηκε, ὅμως, νὰ ἐμφανισθῆ μαζί μου δυὸ ἡμέρες πρὶν ἀπὸ τὶς ἐκλογές, στὸν ἐξώστη τοῦ Δημοτικοῦ Θεάτρου, στὴ μεγάλη πλατεῖα Γεωργίου Α'. Γιὰ μοναδικὴ φορὰ στὴ ζωή του, ἐμφανίσθηκε ὁ Παπανδρέου μπροστὰ σ' ἕνα τεράστιο πλῆθος, χωρὶς νὰ μιλήση. Μίλησα μόνον ἐγώ. Ἀλλὰ ἄρχισα τὸ λόγο μου, ἐξαίροντας τὸ γεγονός, ὅτι ἦταν πλάι μου ὁ Γεώργιος Παπανδρέου. Πρέπει, στὸ σημεῖο αὐτό, νὰ διαλύσω μιὰ πλάνη (ἢ ἕνα ψεῦδος). Λέγεται συχνά, ὅτι ὁ Παπανδρέου εἶχε προσχωρήσει, τότε, στὸν Ἑλληνικὸ Συναγερμό, καὶ ὅτι ἀποσχίσθηκε τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1953. Δὲν εἶχε προσχωρήσει ποτέ. Δέχθηκε ἁπλῶς νὰ φιλοξενηθῆ σ' ἕνα τοπικὸ συνδυασμὸ τοῦ Συναγερμοῦ ὡς "ἀνεξάρτητος"...»

Παπάγος και αντιπολίτευση

Δεν είχε να παρουσιάσει τίποτα το δραματικό εκείνη η βουλευτική σύνοδος. Ούτε κονταρομαχίες ούτε ύβρεις ή αντεγκλήσεις. Ποτέ ίσως δεν υπήρξε σοβαρότερο, ευπρεπέστερο κοινοβούλιο. Όλα διεξήχθησαν και έληξαν μέσα στη σιγή. Η κυβερνητική παράταξη, πειθαρχημένη αυστηρά στον αρχηγό της, ακολούθησε το παράδειγμά του. Η αντιπολίτευση, ζαλισμένη ακόμα από την ήττα, παρέμενε για την ώρα επιφυλακτική και σιγηλή.

Άλλωστε μεταξύ του πρώτου ηγέτη της αντιπολίτευσης, του Πλαστήρα, και του πρωθυπουργού Παπάγου υπήρχαν στενότατες προσωπικές σχέσεις. Ο Πλαστήρας, αν και δεν εκλέχτηκε βουλευτής, διατηρούσε την ουσιαστική αρχηγία της ΕΠΕΚ. Ποιος μπορούσε να τον αντικαταστήσει, παρά την ερειπωμένη του υγεία και το παράλυτο χέρι του; Ασκούσε δεσπόζουσα επιρροή και στο σύνολο του αντιπολιτευόμενου κόσμου, γιατί ο Σοφοκλής Βενιζέλος δεν μπορούσε να επισκιάσει την αίγλη του και κατεχόταν ήδη από τη φυγόκεντρο δύναμη της φυγής.

Αβρότητες αγγλικής κοινοβουλευτικής εθιμοτυπίας ανταλλάσσονταν μεταξύ πρωθυπουργού και αρχηγού της αντιπολίτευσης. Ο Πλαστήρας είχε σπεύσει να στείλει στον Παπάγο επιστολή που τον διαβεβαίωνε ότι θα τον ενισχύσει στην προσπάθεια που αναλάμβανε και εξέφραζε την πεποίθησή του ότι θα εφαρμόσει πολιτική λήθης. Ο Παπάγος τού απάντησε αμέσως με θερμές ευχαριστίες και τον διαβεβαίωνε ότι πράγματι θα εφαρμόσει τη λήθη. Δεν κράτησε μυστική αυτή την αλληλογραφία του ο αρχηγός της ΕΠΕΚ. Ανέγνωσε στα κοινοβουλευτικά μέλη του κόμμα-

τος τις δύο επιστολές και εκείνα τις ενέκριναν. Έτσι, στη βουλευτική σύνοδο όλα διέρρευσαν ήρεμα. Τη 17η Δεκεμβρίου ο Παπάγος διάβασε τις προγραμματικές του δηλώσεις, υποσχόμενος κυρίως λήθη και οικονομική περισυλλογή. Και την επομένη η κυβέρνηση έλαβε ψήφο εμπιστοσύνης, με ψήφους 231 υπέρ έναντι 57 κατά επί 288 παρόντων, ύστερα από χλιαρή κριτική του Σοφ. Βενιζέλου.

Στο μεταξύ η Βουλή είχε εκλέξει το προεδρείο της. Πρόεδρος ο Ι. Μακρόπουλος, αντιπρόεδροι οι Κ. Ροδόπουλος και Β. Βασιλικός. Και, 48 ώρες μετά την ψήφο εμπιστοσύνης της κυβέρνησης, ο Πλαστήρας και ο Σοφοκλής Βενιζέλος αναχωρούσαν μαζί αεροπορικώς για την Αμερική. Ο Παπάγος είχε το πεδίο ελεύθερο για να κυβερνήσει, τουλάχιστον στην πρώτη φάση, πανίσχυρος και τελείως απερίσπαστος.

Ο Σπύρος Μαρκεζίνης

Και πράγματι, διοίκησε κατά τρόπο που έδειχνε ότι είχε συναίσθηση της δύναμής του. Η Ελλάδα σπάνια γνώρισε τέτοιες ορμητικές μεθόδους κυβερνητικής πολιτικής προς κάθε κατεύθυνση. Άλλοτε ήταν ενέργειες επιτυχείς, άλλοτε αλλοπρόσαλλες και ατυχείς, πάντα όμως αποφασιστικές. Και δεσπόζουσα μορφή μέσα στους επιτελείς του Συναγερμού ήταν ο Σπύρος Μαρκεζίνης.

Αληθινός γενικός επιτελάρχης της παράταξης που αυτός κυρίως την οργάνωσε, είχε την πλήρη εμπιστοσύνη του αρχηγού. Ανέλαβε με ευρύτατες δικαιοδοσίες την ευθύνη της οικονομικής πολιτικής ελέγχοντας τα 8 παραγωγικά υπουργεία. Και επί των ημερών του έμπαινε η Ελλάδα σε μια νέα φάση της οικονομικής της πορείας.

Από την απόκτηση της ανεξαρτησίας το 1828 η χώρα αντιμετώπιζε το εξής πρόβλημα: μπορεί να βιομηχανοποιηθεί και να αναπτυχθεί εις βάθος, δηλαδή αξιοποιώντας επιτόπου τις φυσικές της πηγές;

Προς την οικονομική ανάπτυξη

Η έως τότε κρατική πολιτική, καθώς και οι αντιλήψεις της αστικής τάξης, συνέπιπταν στη δυσπιστία προς την ολόπλευρη βιομηχανοποίηση, και κυρίως προς την κάθετη αξιοποίηση του φυσικού πλούτου, αν και το υπέδαφος της Ελλάδας περικλείει μεγάλα κοιτάσματα καυσίμων (στερεών και υγρών) και όλα τα χρήσιμα στη βιομηχανία μέταλλα, εκτός από βολφράμιο, βανάδιο και κασσίτερο. Αλλά, μετά τη νέα απελευθέρωση (1944), οι αντιλήψεις αυτές άρχισαν να μεταστρέφονται. Η Ελλάδα μπορούσε και έπρεπε να προχωρήσει προς την εκβιομηχάνιση, δημιουργώντας ακόμα και βαριά βιομηχανία και μεταποιώντας τις πρώτες ύλες της.

Η Αριστερά πρώτη από το 1945 αποδέχτηκε και μελέτησε αυτή τη νέα οικονομική κοσμοθεωρία που σήμαινε βασική αλλαγή πορείας – αν και την απέρριπτε ένας από τους κορυφαίους της διανοούμενους, ο ιστορικός Γιάννης Κορδάτος (βλ.

Ιστορία της Νεότερης Ελλάδας, Αθήνα 1958, III σελ. 8, IV σελ. 18 κ.α.).

Αλλά τα κόμματα του Κέντρου δεν την αφομοίωσαν. Παρέμεναν προσκολλημένα στις παλιές αντιλήψεις. Απορροφημένα άλλωστε από την αντιπληθωριστική τους πολιτική, δεν είχαν δυνατότητα να προσβλέπουν ευρύτερα. Ελάχιστα έργα δομής και ελάχιστη προσπάθεια ή προγραμματισμός για την ανάπτυξη εις βάθος είχαν γίνει την περίοδο 1950-1952.

Και επέπρωτο τα κόμματα της Δεξιάς να την υλοποιήσουν. Ο Συναγερμός πρώτα προσανατολίστηκε προς αυτή τη νέα πορεία με πρωτοπόρο τον Σπύρο Μαρκεζίνη, που ο οικονομικός του προγραμματισμός είχε δυο σκέλη:

Να εξυγιανθεί η οικονομία με κάποιον τρόπο, ώστε να αναζωογονηθεί και να δραστηριοποιηθεί. Και να εξευρεθούν κεφάλαια στο εξωτερικό, για μια ρωμαλέα, όχι μόνο σε πλάτος, αλλά προπαντός εις βάθος εκβιομηχάνιση.

Ο Παπάγος εισάκουσε τον Σπ. Μαρκεζίνη. Και η μηχανή των αποφάσεων κινήθηκε με ρυθμούς πρωτοφανείς.

Με την έναρξη του 1953 εγκαινιάστηκαν οι ριζικές ενέργειες της κυβέρνησης του Συναγερμού. Και αιφνιδίαζαν τον λαό.

Η περιπέτεια της Εθνικής Τράπεζας

Το βράδυ της 7ης Ιανουαρίου 1953 ο Σπύρος Μαρκεζίνης ανήγγειλε ένα απροσδόκητο κυβερνητικό μέτρο:

> *«Ἡ Κυβέρνησις, συμφώνως μὲ τὸ ὅλον πρόγραμμά της ἀναδιοργανώσεως τοῦ τραπεζιτικοῦ συστήματος, ἀπεφάσισε νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν συγχώνευσιν τῶν Τραπεζῶν Ἐθνικῆς καὶ Ἀθηνῶν, ὑποδεικνύουσα ὡς Διοικητὴν τὸν κ. Κωστῆν Ἠλιάσκον. Ἡ πολιτικὴ αὕτη τῆς Κυβερνήσεως θὰ τεθῇ ὑπ' ὄψιν τῶν Γενικῶν Συνελεύσεων τῶν δύο τραπεζῶν, συγκαλουμένων ἐκτάκτως τὸ ταχύτερον».*

Ο Κωστής Ηλιάσκος ήταν ο γενικός διευθυντής της Τράπεζας Αθηνών. Και ευθύς εξαρχής καταφαινόταν ότι επρόκειτο για απορρόφηση της Εθνικής Τράπεζας από την Τράπεζα Αθηνών. Αυτό καθαυτό το γεγονός εκείνης της συγχώνευσης (merger) ήταν καταπληκτικό. Και γινόταν καταπληκτικότερο γιατί δεν υπέτασσε η πανίσχυρη Εθνική Τράπεζα την ανταγωνίστριά της Τράπεζα Αθηνών, αλλά συνέβαινε το αντίθετο.

Τι ακριβώς είχε γίνει; Επρόκειτο καταρχάς για επέκταση των κεραυνοβόλων εκκαθαρίσεων του Παπάγου. Μετά την ηγεσία του στρατού και των Σωμάτων Ασφαλείας, η σειρά της ηγεσίας της Εθνικής Τράπεζας. Γιατί η κυβέρνηση Παπάγου δεν μπορούσε να ανεχτεί αυτή τη διοίκηση που ελεγχόταν από το Κέντρο (διοικητής Κωστόπουλος, υποδιοικητής Μανέας).

Ο Κωστής Ηλιάσκος

Έτσι, ο στρατάρχης δεν δίστασε. Την 6η Ιανουαρίου υποχρεώθηκαν ο διοικητής και ο υποδιοικητής να παραιτηθούν. Ποιους θα τοποθετούσαν στη θέση τους; Προείχε το πρόσωπο του διοικητή. Και ο Παπάγος αποφάσισε: Ηλιάσκος. Ο πρωθυπουργός συνδεόταν μαζί του και εκτιμούσε τις τραπεζικές του ικανότητες.

Ο Σπύρος Μαρκεζίνης όμως στο πρόσωπο του Ηλιάσκου είχε αντιρρήσεις. Αλλά ο πρωθυπουργός επέμενε. Και ήταν εκείνη μια πρώτη, αλλά ελαφρότατη σύγκρουση Παπάγου και Μαρκεζίνη, στρατάρχη και επιτελάρχη του. Ο Μαρκεζίνης τη φορά αυτή υποχώρησε. Ο Ηλιάσκος τότε κλήθηκε στο πολιτικό γραφείο και ο πρωθυπουργός τον ρώτησε αν δέχεται. Εκείνος απάντησε καταφατικά, αλλά συγχρόνως έκανε μια πρόταση που οποιονδήποτε άλλο πρωθυπουργό θα τον έκανε να τιναχτεί επάνω:

> *«Δέχομαι, στρατάρχα, ἀλλὰ θέλω νὰ συγχωνευθοῦν οἱ δύο Τράπεζες, ἡ δική μου καὶ ἡ Ἐθνική».*

Αν και εξεπλάγη λίγο ο Παπάγος, άμα το καλοσκέφτηκε, συμφώνησε. Στο κάτω-κάτω, γιατί να μην ενοποιηθούν οι δυο μεγαλύτερες εμπορικές τράπεζες; Θα έλειπε ο μεταξύ τους ανταγωνισμός, θα μειώνονταν τα γενικά τους έξοδα. Και ενέκρινε. Έτσι έδωσε εντολή στον Μαρκεζίνη να ενεργήσει.

Ήταν κάτι επαναστατικό για το ελληνικό καθεστώς εκείνη η συγχώνευση. Δεν θα μπορούσε να τη διανοηθεί και να την αποτολμήσει ούτε ο Ελευθέριος Βενιζέλος. Ο Παπάγος μέσα σε λίγες ώρες την αποφάσισε και την έθεσε σε εφαρμογή.

Η σημασία της απόφασης δεν έγκειται μόνο στη συγχώνευση αυτή καθαυτή, αλλά και στην αποκάλυψη ότι η εκτελεστική εξουσία μπορούσε πια να πλάθει και να αναπλάθει σαν ζυμάρι και αυτό το «μεγάλο κεφάλαιο» και αυτούς τους τραπεζικούς γίγαντες. Θα μπορούσε όμως κανείς να διακρίνει και μια άλλη πτυχή: ήταν μια τάση μονοπωλίου, αντανάκλαση της συγκέντρωσης της αστικής τάξης, πολιτικά και οικονομικά, σε έναν άξονα. Ένας κυβερνήτης, ένα κόμμα, μία ενιαία ιθύνουσα τάξη, μία οικονομία...

Ο Μαρκεζίνης συντρίβει τις αντιδράσεις

Θα ήταν όμως σε θέση η κυβέρνηση να κατανικήσει μέχρι τέλους όλες τις αντιδράσεις; Ο Μαρκεζίνης τις συνέτριψε γρήγορα. Κανονικά, η συγχώνευση για να θεσμοποιηθεί έπρεπε να εγκριθεί από τις γενικές συνελεύσεις των δύο τραπεζών. Αλλά και προηγουμένως, το Γενικό Συμβούλιο της Εθνικής έπρεπε να εγκρίνει τον προκαταρκτικό διορισμό του Κ. Ηλιάσκου ως διοικητή. Το Γενικό Συμβούλιο πράγματι συνήλθε την 8η Ιανουαρίου για ν' αποφασίσει. Αλλά ο υπουργός του Συντονισμού δεν δυσκολεύτηκε να επιβάλει τη θέλησή του. Προσήλθε στην αρχή της συ-

νεδρίασης, είπε λίγα λόγια και απήλθε αφήνοντας πίσω του την αίσθηση της εκτελεστικής εξουσίας. Και το Γενικό Συμβούλιο, πειθήνιο, υπάκουσε στις βουλές της, με εξαίρεση ενός συμβούλου –του Γ. Παππά– που παραιτήθηκε διαμαρτυρόμενος, αν και ήταν στενός φίλος του Σπ. Μαρκεζίνη.

Το απόγευμα της 20ής Ιανουαρίου η Βουλή απασχολήθηκε με το επίμαχο θέμα. Αλλά και εκεί ο Μαρκεζίνης δεν δυσκολεύτηκε να καταγάγει νίκη. Ποιος θα μπορούσε να ανατρέψει την ενέργειά του άλλωστε, όταν τα 3/4 των βουλευτών ανήκαν στην κυβερνητική παράταξη πειθαρχώντας τυφλά στον αρχηγό της;

Ο υπουργός Συντονισμού τόνισε ότι η συγχώνευση ήταν απαραίτητη γιατί η Εθνική Τράπεζα είχε παραγεράσει και ήταν καταδικασμένη αν δεν της γινόταν μετάγγιση νέου αίματος. Το έλλειμμά της ήταν πελώριο και είχε όλα τα χαρακτηριστικά της παρακμής. Υπήρχαν 800 τμηματάρχες και 180 νομικοί σύμβουλοι. Στην κεντρική διοίκηση υπηρετούσαν 650 υπάλληλοι, που οι άλλοι συνάδελφοί τους τους αποκαλούσαν «Βολταίρους», επειδή δεν έκαναν τίποτε άλλο παρά «να κόβουν βόλτες στους διαδρόμους».

«Αντιμετωπίσαμε την περίπτωση να βρεθούμε εντος μιας νυκτός ενώπιον εκτάκτων γεγονότων», πρόσθεσε, υπονοώντας ότι ξαφνικά μπορεί να κήρυττε η τράπεζα πτώχευση. Οι ισχυρισμοί εκείνοι ήταν ανακριβείς. Η Εθνική Τράπεζα είχε ένα μικρό έλλειμμα, όχι παράδοξο για εκείνη την εποχή που οι τραπεζικές καταθέσεις ήταν πολύ περιορισμένες ακόμα. Αλλά γενικά ο οργανισμός της ήταν εύρωστος. Ο Σπ. Μαρκεζίνης όμως δεν λεπτολογούσε. Απέσπασε μια εύκολη υπερψήφιση και αυτό ήταν που είχε σημασία.

Απέμενε η έγκριση της συγχώνευσης από τις γενικές συνελεύσεις των δύο τραπεζών. Και υπήρχαν πολλοί που φαντάζονταν ότι οι μέτοχοι μπορεί να επαναστατούσαν και να απορρίψουν την κυβερνητική ενέργεια. Αφέλειες! Αγνοούσαν την παντοδυναμία του αντιδίκου, ο οποίος ήταν το σύγχρονο παρεμβατικό κράτος. Και προσγειώθηκαν ανώμαλα από ένα απλούστατο μέτρο του Μαρκεζίνη:

Την 30ή Ιανουαρίου κατέθετε νομοσχέδιο με το οποίο ο υπουργός Εμπορίου αποκτούσε το δικαίωμα να κάνει τη συγχώνευση τραπεζών χωρίς συνέλευση και να διορίζει απευθείας διοικητικά συμβούλια υπό μορφή προσωρινότητας, αλλά ουσιαστικά οριστικά και αμετάκλητα.

Το νομοσχέδιο εκείνο, που ψηφίστηκε από τη Βουλή τη 17η Φεβρουαρίου και έγινε ο νόμος 2292/1953, ήταν ιστορικό. Συμβόλιζε πλήρως την ανατροπή που είχε επέλθει, τον θρίαμβο του κρατικομονοπωλιακού καπιταλισμού. Ο ίδιος νόμος έδινε και τον τίτλο της στη νέα τράπεζα: «Εθνική Τράπεζα Ελλάδος και Αθηνών Α.Ε.». Η κυβέρνηση δεν δίστασε να θίξει καί την ιστορικότητα του ονόματος του μεγάλου ιδρύματος. Ταυτόχρονα καθιέρωνε και τη νομότυπη επέμβαση των κυβερνήσεων

στη διοίκηση της Εθνικής. Από καιρό την πλειοψηφία των μετοχών της την είχαν διάφορα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου (οργανισμοί, ταμεία κλπ.). Με το άρθρο 2 του νόμου οι υπουργοί Οικονομικών, Εργασίας και Πρόνοιας είχαν το δικαίωμα να εκπροσωπούν αυτοδικαίως στις γενικές συνελεύσεις με κοινό αντιπρόσωπο αυτά τα νομικά πρόσωπα. Έτσι η εκτελεστική εξουσία όριζε πια τη διοίκηση της τράπεζας.

Η μάχη των υπαλλήλων

Με τον τρόπο αυτό γινόταν η συγχώνευση των δύο μεγάλων τραπεζών τελεσίδικο γεγονός. Αλλά στο μεταξύ η κυβέρνηση αντιμετώπισε μια απροσδόκητη όσο και ισχυρή αντίδραση. Μια άλλη δύναμη κατέβαινε στη μάχη: οι 6.000 υπάλληλοι της Εθνικής Τράπεζας. Κήρυξαν απεργία διαρκείας με καθολική συμμετοχή, που προσέλαβε πολύ μαχητική μορφή για κείνα τα χρόνια.

Η διοίκηση των υπαλλήλων εξέδωσε πύρινες ανακοινώσεις, καταγγέλλοντας «το ξεπούλημα της Τραπέζης στον Ηλιάσκο». Οι διευθυντές των υποκαταστημάτων και των διευθύνσεων, οι τμηματάρχες, οι ταμίες, οι απλοί υπάλληλοι κλείδωσαν τα γραφεία τους, έβαλαν τα κλειδιά στην τσέπη τους και έφυγαν. Το πρωί της 9ης Ιανουαρίου η μεγαλύτερη τράπεζα της χώρας με όλα τα υποκαταστήματά της ήταν νεκρή. Και το πλήγμα στις συναλλαγές υπήρξε σοβαρό. Ο νέος διοικητής, ο Κ. Ηλιάσκος, προσήλθε στο δικό του γραφείο, που δεν ήταν κλειδωμένο. Και κάθισε μέσα χωρίς να υπάρχει ψυχή γύρω του, εκτός από δύο κλητήρες και τον καφετζή.

Ο Παπάγος και ο Σπύρος Μαρκεζίνης δεν θέλησαν να αντιδράσουν ευθύς εξαρχής βίαια. Θα άφηναν να ξεθυμάνει η απεργία· αλλά αυτή συνεχιζόταν με αμείωτη ορμή. Πάντως, η απόφαση ήταν να αντιμετωπιστεί με ήπια μέτρα.

Υποταγή των πάντων

Πρώτο μέτρο ήταν να καλέσει ο Ηλιάσκος υπαλλήλους της δικής του τράπεζας, των Αθηνών, να βάλουν σε κίνηση τον παράλυτο κολοσσό. Όπου μπόρεσαν εκείνοι, παραβιάζοντας κλειστά γραφεία, εγκαταστάθηκαν και άρχισαν να εργάζονται. Φυσικά, συμβολικά λειτουργούσε η τράπεζα. Τη δέκατη μέρα της απεργίας, η κατάσταση στην αγορά είχε τόσο επιδεινωθεί και ο αντίκτυπος της νεκρής τράπεζας στην πολιτική σκηνή ήταν τόσο αισθητός, ώστε παρενέβη η Δικαιοσύνη. Αστυνομικοί άρπαζαν τους διευθυντές και τμηματάρχες στην Αθήνα και τους προσήγαν στον εισαγγελέα πλημμελειοδικών Παπαγιάννη, ο οποίος τούς διάταζε ρητά να παραδώσουν τα κλειδιά των γραφείων τους.

Λίγοι συμμορφώθηκαν. Και η τράπεζα εξακολουθούσε να είναι κλειστή και βουβή, ενώ η αντιπολίτευση χαιρεκακούσε και είχε αρχίσει να ελπίζει πολλά. Οι υπάλ-

ληλοι της Τράπεζας Αθηνών –οι «εισβολείς»– δεν μπορούσαν να ξεκλειδώσουν τα κλειστά γραφεία και οπωσδήποτε δεν ήταν εποικοδομητικό το θέαμα των διαρρηκτικών επιχειρήσεων μέσα στο σεπτό παλλάδιο της ελληνικής οικονομίας. Μόνο την 20ή Ιανουαρίου, στο υποκατάστημα Πειραιώς της Εθνικής, οι «εισβολείς» κατόρθωσαν, χρησιμοποιώντας κατσαβίδια, πένσες και σφυριά, να ανοίξουν μερικά γραφεία. Αλλά το κεντρικό κατάστημα Αθηνών ήταν απόρθητο. Και το ίδιο το θησαυροφυλάκιο παρέμενε διπλομανταλωμένο.

Πού θα οδηγούσε η κατάσταση εκείνη; Ο πρωθυπουργός άρχισε να ανησυχεί και αποφάσισε να δώσει ένα τέρμα. Το κράτος, αφού συνέτριψε την αντίδραση προς τα πάνω, θα τη συνέτριβε και προς τα κάτω.

Ο Παπάγος ήταν άρρωστος εκείνη την ημέρα. Αλλά το κυβερνητικό συμβούλιο συνήλθε στην κρεβατοκάμαρά του στην Εκάλη, με μοναδικό θέμα την απεργία. Ο στρατάρχης είπε ρητά: «Θα τους επιστρατεύσω από αύριο. Κι αν αντιδράσουν, θα τους στείλω στο στρατοδικείο μέχρις ενός». Εξέδωσε όμως προηγουμένως ένα αυστηρό μήνυμα:

> *«Καλῶ ἅπαν τὸ ἀπεργοῦν προσωπικὸν τῆς Ἐθνικῆς Τραπέζης τῆς Ἑλλάδος νὰ προσέλθῃ ἀπὸ τῆς πρωΐας τῆς αὔριον εἰς τὴν ἐργασίαν του... Ὅσοι δὲν εὑρεθοῦν ἐντὸς τῆς αὔριον εἰς τὰς θέσεις των, θὰ θεωρηθοῦν ὡς ὑπονομεύοντες τὴν οἰκονομικὴν ζωὴν τῆς χώρας καὶ θὰ ἀντιμετωπισθοῦν ἀναλόγως».*

Η σαφής απειλή άρκεσε για να δαμαστεί η απεργία, αφού διήρκεσε 14 ημέρες. Από το πρωί της 22ας Ιανουαρίου η Εθνική Τράπεζα Ελλάδας και Αθηνών λειτουργούσε ομαλά.

Ποια ήταν η τελική τύχη της συγχώνευσης; Την 24η Φεβρουαρίου 1956 η γενική συνέλευση της τράπεζας, κατόπιν συνεννοήσεως με την τότε κυβέρνηση, τροποποίησε το καταστατικό της και άλλαξε τον τίτλο της ανακτώντας το παλιό ιστορικό της όνομα: «Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος». Έτσι το ίδρυμα ανασυστηνόταν, χωρίς όμως να αποχωριστούν οι δυο αρχικές τράπεζες. Απλώς η Τράπεζα Αθηνών έπαψε να υπάρχει μέσα στους κόλπους της Εθνικής. Οι υπάλληλοί της διατήρησαν τη θέση τους, αλλά ο Κ. Ηλιάσκος απομακρύνθηκε. Αυτό ήταν το τέλος της Τράπεζας Αθηνών που από το 1893, όταν ιδρύθηκε, είχε εξελιχθεί σε έναν από τους ακμαιότερους τραπεζικούς οργανισμούς. Της άξιζε καλύτερη τύχη από την άκαρπη συγχώνευση του 1953 και την άδοξη εξαφάνιση του 1956.

Τα κρατικά αυτοκίνητα

Τα ρηξικέλευθα μέτρα του Παπάγου και του Μαρκεζίνη συνεχίζονταν με την ίδια ορμητικότητα. Στις 10 Μαρτίου 1953 ο πρωθυπουργός εξέδωσε διαταγή να περιο-

ριστούν δραστικά τα στρατιωτικά αυτοκίνητα. Και την ημέρα εκείνη περίπολοι της ΑΣΔΑΝ και της ΕΣΑ ανέλαβαν να την εφαρμόσουν στους δρόμους.

Πριν από χρόνια, στον Μεσοπόλεμο, ο Αλέξανδρος Παπαναστασίου ως πρωθυπουργός θέλησε να κάνει το ίδιο. Προσέκρουσε όμως στην αντίδραση του στρατηγού Οθωναίου, γενικού επιθεωρητή του στρατού, ο οποίος σε τραχύ ύφος τού ανήγγειλε με αναφορά του ότι αυτός δεν πρόκειται να συμμορφωθεί. Και ο πρωθυπουργός έσπευσε να ανακαλέσει. Αλλά ο Παπάγος δεν ήταν Παπαναστασίου. Ήταν αποφασισμένος να επιβάλει τη θέλησή του. Και ο διευθυντής του πολιτικού του γραφείου Καρατζένης ανέλαβε να τη μεταβάλει σε πράξη.

Το πρωί εκείνης της ημέρας, ο ίδιος ο Καρατζένης μπήκε επικεφαλής των περιπόλων. Στους κεντρικούς δρόμους σταματούσε τα στρατιωτικά αυτοκίνητα που υπάγονταν στη διαταγή και σε επιτακτικό ύφος διέταζε τους επιβάτες τους να κατεβούν. Στις διαμαρτυρίες τους πρότασσε μόνο μια λέξη: «Κάτω!» Υποχρεώνονταν αυτοί –έστω και αν ήταν ανώτεροι αξιωματικοί– να συμμορφωθούν και πήγαιναν με τα πόδια στην υπηρεσία τους. Το θέαμα εκείνο αποτέλεσε και το θέμα της ημέρας. Το μέτρο επεκτάθηκε και στις πολιτικές υπηρεσίες, με άτεγκτη και ωμή αυστηρότητα. Και στις 3 Απριλίου ο ίδιος ο Παπάγος έκανε με προσωπικές δηλώσεις του τον απολογισμό αυτών των εκκαθαριστικών επιχειρήσεων:

> *«Ἀπεσύρθησαν τῆς κυκλοφορίας 2.472 στρατιωτικὰ αὐτοκίνητα καὶ 5.092 πολιτικά. Ἡ οἰκονομία ποὺ ἐπέρχεται εἰς τὸ Δημόσιον ἐκ τῶν 7.564 αὐτῶν ὀχημάτων ὑπερβαίνει τὰ 132 δισεκατομμύρια δραχμῶν».*

Εκείνη ήταν μια ανώμαλη προσγείωση του κρατικού μηχανισμού, ο οποίος απότομα, από την προπολεμική πενία της μηχανοκίνησης –πριν από τον πόλεμο και ο διοικητής της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών διέθετε μια απλή μοτοσικλέτα–, βρέθηκε ξαφνικά στη μηχανική πολυτέλεια αμερικανικού ρυθμού για να ξαναπέσει στη βαλκανική λιτότητα...

Εξόρμηση του Μαρκεζίνη

Ωστόσο, τέτοια μέτρα ήταν απλώς θεαματικά. Δεν αρκούσαν να λύσουν τα προβλήματα της χώρας. Και πρώτιστο πρόβλημα ήταν το οικονομικό.

Η Ελλάδα συνθλιβόταν ανάμεσα σε αντιφατικά γεγονότα. Το 1953 η παγκόσμια οικονομία, μετά την πρόσκαιρη αναστάτωση που προκάλεσε ο πόλεμος της Κορέας, ανέκτησε τη ρωμαλέα ανοδική της πορεία. Άρχιζε η εκπληκτική εποχή της ανάπτυξης που έμελλε να μεταμορφώσει τον κόσμο. Και ο αντίκτυπος φυσικά στην ελληνική πορεία ήταν άμεσος. Αλλά, ταυτόχρονα, η αμερικανική βοήθεια μετά τον τερματισμό του σχεδίου Μάρσαλ έφθινε ραγδαία.

Ο Σπύρος Μαρκεζίνης έσπευσε να αντιδράσει, υλοποιώντας το σχέδιο της οικο-

νομικής αναζωογόνησης και της προσέλκυσης μαζικά ξένων κεφαλαίων. Αλλά με αυτή την τελευταία επιδίωξη ήταν συνυφασμένη η ανάγκη να περισωθεί ό,τι ήταν δυνατόν από τη βοήθεια.

Ο υπουργός Συντονισμού διεξήγαγε μια ορμητική μάχη, χάρη στην οποία αναδείχτηκε σε πρωταγωνιστή της πολιτικής σκηνής, για να τερματιστεί ο δραματικός του ρόλος κεραυνοβόλα, ακριβώς τη στιγμή που η νίκη διαγραφόταν σαφής πια στον ορίζοντα...

Ήταν γεμάτος φαντασία και αισιοδοξία. Στον φίλο του εκδότη Νάσο Μπότση έλεγε:

«Βλέπεις αὐτὰ τὰ φῶτα στὴν ἀκτὴ τῆς Ἀττικῆς; Λοιπόν, θὰ μεταβάλω ὅλη αὐτὴν τὴν παραλία, ἀπὸ τὴν Καστέλλα ἕως τὸ Σούνιο, σὲ ἑλληνικὴ Κυανῆ Ἀκτή, ὅπου μυριάδες ξένοι θὰ ἀφήνουν στὰ καζίνα 500 ἑκατομμύρια δολλάρια τὸ χρόνο».

Η υποτίμηση της δραχμής

Τα μέτρα του ήταν ραγδαία και άφηναν τον κόσμο εμβρόντητο. Το βράδυ της 9ης Απριλίου έκπληκτο το κοινό άκουσε τη φωνή του στον ραδιοσταθμό των Αθηνών να λέει:

«Ἀναγγέλω πρὸς τὸν ἑλληνικὸν λαὸν βαρυσήμαντον ἀπόφασιν τῆς κυβερνήσεως. Ἀπὸ τῆς ὥρας ταύτης, 9ης ἑσπερινῆς, τῆς 9ης Ἀπριλίου, ἡ ἐπίσημος σχέσις τῆς τιμῆς τῆς δραχμῆς μὲ τὴν τιμὴν τοῦ δολλαρίου καθορίζεται ἀπὸ 15.000 δραχμὰς εἰς 30.000 δραχμὰς ἀνὰ ἓν δολλάριον».

Ακολουθούσε η εξαγγελία και άλλων σοβαρών μέτρων, όπως η αποκατάσταση της ελευθερίας των εισαγωγών κλπ. Αλλά η ξαφνική πτώση της δραχμής ήταν εκείνη που η αναγγελία της ήχησε σαν βόμβα.

Την εποχή εκείνη η υποτίμηση δεν ήταν ευρέως διαδεδομένη σαν μέτρο νομισματικής εξυγίανσης. Την έτρεμαν μικρά και μεγάλα κράτη. Θεωρούνταν εκδήλωση πληθωρισμού, κατάρρευσης, πτώχευσης. Σήμερα αποτελεί όπλο ισχυρό και συνηθισμένο, στο οποίο καταφεύγουν για λόγους εμπορικού ανταγωνισμού κυρίως, για να βελτιώσουν το ισοζύγιο πληρωμών τους, οι κυβερνήσεις. Τότε, όμως, κανένα σχεδόν κράτος δεν την αποτολμούσε εκουσίως και ο κόσμος πανικοβαλλόταν σε κάθε φήμη της.

Ο Μαρκεζίνης αδίστακτα την αποφάσισε και την εφάρμοσε, και μάλιστα όχι σε μικρό ποσοστό 5-10%, όπως κάνουν και σήμερα τα κράτη. Αλλά έκανε ένα ιλιγγιώδες άλμα κατά 100%. Το δολάριο διπλασιαζόταν. Και είχε πει: «Αν μπορούσα, θα τετραπλασίαζα την τιμή του δολλαρίου».

Ήταν μια αποφασιστική χειρουργική επέμβαση, ένα παιχνίδι παράτολμο. Ή θα α-

νακουφιζόταν η ελληνική οικονομία, θα αυξάνονταν οι εξαγωγές και ο τουρισμός, ή θα δημιουργούνταν χάος και θα καταποντίζονταν στο βάραθρο του πληθωρισμού τα πάντα. Η αντιπολίτευση προεξοφλούσε το δεύτερο, αλλά συνέβη ακριβώς το πρώτο.

Ταξίδι στην Αμερική

Λίγες ημέρες μετά τα ρηξικέλευθα μέτρα που προκαλούσαν την οικονομική αναζωογόνηση, ο Μαρκεζίνης εξορμούσε για τον δεύτερο στρατηγικό του σκοπό: την εξεύρεση κεφαλαίων.

Την 29η Απριλίου αναχωρούσε για την Αμερική. Είχε στον χαρτοφύλακά του το πρώτο πολυετές σχέδιο (4 ετών) ανάπτυξης που συνέταξε ποτέ η Ελλάδα και θα επιδίωκε με κάθε μέσο να πετύχει την όσο το δυνατόν ευρύτερη χρηματοδότησή του από την αμερικανική βοήθεια. Είχε και άλλο ένα σχέδιο: «στρατηγικές παραχωρήσεις» έναντι οικονομικών ανταλλαγμάτων. Και στη Χάβρη, λίγη ώρα προτού αποβιβαστεί στο υπερωκεάνιο *Ηνωμέναι Πολιτείαι* για τη Νέα Υόρκη, έδωσε συνέντευξη σε έναν διάσημο Αμερικανό δημοσιογράφο της εποχής, τον Κίνγκσμπουρυ Σμιθ, στον οποίο τόνισε:

> *«Κομίζω "εἰδικὸ" σχέδιον ποὺ ἡ φύσις του πρέπει νὰ μείνῃ μυστικὴ διὰ λόγους σκοπιμότητος καὶ ἀσφαλείας. Τὸ μόνον ποὺ ἠμπορῶ νὰ εἰπῶ εἶναι ὅτι τὸ σχέδιον αὐτὸ συνδυάζεται μὲ τὴν θέσιν τῆς Ἑλλάδος ὡς "χώρας-κλειδιοῦ" τοῦ ΝΑΤΟ».*

Όλες αυτές οι μυστηριώδεις δηλώσεις, μαζί με έναν έντεχνο θόρυβο, έδιναν την εντύπωση θεατρινισμού και προπαγάνδας στα μάτια των αντιπάλων και μη φίλων του. Αλλά εκείνο που στην πραγματικότητα επιδίωκε το πέτυχε. Η Αμερική –οι κύκλοι ιδίως προς τους οποίους απέβλεπε– έδειξε ζωηρό ενδιαφέρον για την άφιξη αυτού του υπουργού μιας μακρινής βαλκανικής χώρας. Στο λιμάνι τον ανέμενε στρατιά δημοσιογράφων, φωτορεπόρτερ και κινηματογραφιστών. Το ίδιο συνέβη και στην Ουάσινγκτον. Και με εξαιρετική δραστηριότητα περιέφερε τα «σχέδιά» του στους κορυφαίους Αμερικανούς.

Στις 9 Μαΐου η αμερικανική κυβέρνηση εξέδωσε ανακοινωθέν ότι υιοθετεί και ενισχύει το τετραετές ελληνικό σχέδιο οικονομικής ανόρθωσης. Και στις 21 Μαΐου ο Μαρκεζίνης δήλωνε στον ανταποκριτή αθηναϊκής εφημερίδας στη Νέα Υόρκη:

> *«Δύνασθε νὰ ἀναγγείλετε ὅτι ὁ σκοπὸς τοῦ ταξιδίου μου εἰς τὴν Ἀμερικὴν ἐπέτυχεν ἀπ' ἄκρου εἰς ἄκρον».*

Ανάπτυξη εις βάθος

Ήταν υπερβολική η έκφρασή του. Εκείνο που πέτυχε συνοψιζόταν κυρίως στην άνοδο της αμερικανικής βοήθειας το 1953 στα 75 εκατ. δολάρια, που δεν αποτελούσε

κάτι ιδιαίτερα σημαντικό. Γι' αυτό έμελλε να συνεχίσει τις εξορμήσεις του προς τις ξένες κεφαλαιαγορές, ιδίως προς τη Δυτική Γερμανία. Αλλά οπωσδήποτε η προσπάθεια ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας είχε προκαλέσει χάρη στον Μαρκεζίνη δυσανάλογο διεθνές ενδιαφέρον. Και ταυτόχρονα αποκάλυπτε το ταλέντο του για την πρόκληση οργανωμένων κινήσεων.

Εκείνο που είχε ιδιαίτερη σημασία ήταν ότι η οικονομική αναζωογόνηση της ελληνικής αγοράς πραγματοποιούνταν περισσότερο χάρη στη δραστική υποτίμηση της δραχμής και τα λοιπά μέτρα, όπως και χάρη στην παγκόσμια οικονομική άνθηση, παρά στην ξένη βοήθεια. Αλλά ο Μαρκεζίνης έβλεπε μακρύτερα. Ο στόχος του δεν ήταν η τρέχουσα αναζωπύρωση, το «μπουμ». Ήταν πάντα η κατακόρυφη ανάπτυξη του εγχώριου φυσικού πλούτου. Αυτή δεν ήταν δυνατή μόνο με την εσωτερική συσσώρευση και την ελληνική τεχνική. Χρειαζόταν η παρέμβαση των ξένων κεφαλαίων και της ξένης τεχνολογίας. Και εξακολουθούσε τις προσπάθειές του που ισοδυναμούσαν προς τη διάνοιξη νέων δρόμων.

Ο Παπάγος ως κυβερνήτης

Ενώ όμως η κυβέρνηση προέβαινε σε τόσο αποφασιστικές ενέργειες, ο Συναγερμός –ο «παπαγισμός»– συνέχιζε πολιτικά την ανιούσα.

Ο Σπύρος Μαρκεζίνης γέμιζε με τη δραστηριότητά του τη χώρα και τις στήλες των εφημερίδων. Και ο στρατάρχης Παπάγος περιβαλλόταν ολοένα περισσότερο με την αίγλη του σιωπηλού, μεγάλου κυβερνήτη.

Ο πρώην αρχιστράτηγος είχε την ικανότητα να προσαρμόζεται στις μεταβαλλόμενες συνθήκες σαν τον χαμαιλέοντα, αλλά και να σταματάει εκεί που πρέπει. Ως πρωθυπουργός έμαθε να χαμογελάει, να είναι προσηνής και στους πιο ταπεινούς, να ακούει με υπομονή. Αλλά απέφευγε όσο μπορούσε τις χωρίς λόγο επαφές. Αντί της πληθωρικής δημοσιότητας, καλλιεργούσε τη λατρεία της σιγής και τον μυστικισμό του αοράτου. Επιτυχέστατη τακτική, που ενίσχυε το κύρος του.

Μέσα όμως στο προσωπικό του βασίλειο όπου αποτραβιόταν, στην περίφημη έπαυλή του της Εκάλης, που ήταν μια απλούστατη, λιτή μονοκατοικία με κήπο, ζούσε σαν ένας απλός θνητός που λάτρευε το εγγονάκι του και έπαιζε με τους σκύλους του, χωρίς να πάψει να παρακολουθεί τα περιστέρια του. Ο ίδιος, σε συνέντευξή του προς Ιταλό δημοσιογράφο (29 Ιανουαρίου 1953), περιέγραψε τις ατομικές του συνήθειες. Και ασφαλώς ο τρόπος της ζωής των προσωπικοτήτων έχει όχι ασήμαντο ιστορικό ενδιαφέρον. Η σχετική λοιπόν περικοπή της συνέντευξης έχει ως εξής:

«ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Στρατάρχα μου, θὰ ἤθελα νὰ μάθω ποῖον εἶναι τὸ μυστικὸν τῆς νεανικῆς σας ὄψεως;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἴσως αὐτὸ ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ποτὲ δὲν ἀποφεύγω

τὰς εὐθύνας. Ὅταν λαμβάνω μίαν ἀπόφασιν, διὰ τὴν ὁποίαν προηγήθη μακρὰ σκέψις, δὲν ὑποχωρῶ.

»ΕΡΩΤΗΣΙΣ: Ποῖον τρόπον ἐργασίας ἀκολουθεῖτε;

»ΑΠΑΝΤΗΣΙΣ: Ἀσχολοῦμαι μὲ ἕνα θέμα κάθε φορὰν καὶ τὸ μελετῶ προσεκτικά, ἐκτός... ἂν τὸ μελέτησα ἤδη παραλλήλως μὲ τοὺς συνεργάτας μου. Σηκώνομαι ἐνωρὶς τὸ πρωΐ, κατὰ τὰς 61/2 μὲ 7. Ἄλλοτε ἀγαποῦσα πολὺ νὰ πηγαίνω ἱππασία, νὰ ἀσκοῦμαι εἰς τὸ ξῖφος καὶ τὴν σκοποβολὴν καὶ νὰ κολυμβῶ. Ἀκόμη καὶ τώρα κάμνω μακρυνοὺς περιπάτους. Χωρὶς ἐκ πεποιθήσεως νὰ εἶμαι χορτοφάγος, δὲν μοῦ ἀρέσει ἰδιαιτέρως τὸ κρέας, ποὺ τὸ τρῶμε στὸ σπίτι δυὸ μὲ τρεῖς φορὰς τὴν ἑβδομάδα. Τρώγω, ἀντιθέτως, πολλὰ χορταρικὰ καὶ γαλακτερὲς τροφές. Δὲν εἶμαι θιασώτης τοῦ καφὲ ἢ τοῦ τεΐου. Κρασὶ πίνω ἐλάχιστα. Σᾶς ἀρκοῦν αὐτά;»

Ο «παπαγισμός» είχε πια δημιουργήσει ρεύμα και η δύναμή του ανερχόταν συνεχώς. Μια σειρά επαναληπτικών εκλογών επρόκειτο να το αποδείξει περίτρανα.

Οι γυναίκες στην πολιτική

Στις 7 Δεκεμβρίου 1952, ο συναγερμικός βουλευτής Θεσσαλονίκης γιατρός Βασίλειος Μπακονίκας πέθανε από συγκοπή ενώ μιλούσε στο Ηράκλειο, στο Υγειονομικό Συνέδριο Κρήτης. Αμέσως προκηρύχθηκε αναπληρωματική εκλογή μίας έδρας στον νομό Θεσσαλονίκης, η οποία αποτελούσε ιστορικό γεγονός: για πρώτη φορά στην Ελλάδα θα έπαιρναν μέρος οι γυναίκες σε εκλογές. Πράγματι, στις εκλογές του Νοεμβρίου 1952 δεν είχαν προφτάσει να γίνουν οι τεχνικές προετοιμασίες (εγγραφή στους καταλόγους) για την άσκηση του εκλογικού δικαιώματος από τις γυναίκες, όπως όριζε ο νέος εκλογικός νόμος. Τώρα όμως τα πάντα ήταν έτοιμα. Και ο γυναικείος πληθυσμός ρίχτηκε αποφασιστικά στον πολιτικό στίβο.

Πέντε εκπρόσωποι του ασθενούς φύλου έθεσαν υποψηφιότητα. Η Ελένη Σκούρα του Συναγερμού, η Βιργινία Ζάννα του Κέντρου (ΕΠΕΚ – Φιλελευθέρων) και τρεις ανεξάρτητες: η Μερόπη Βασιλικού, η Σταυρούλα Κωστοπούλου και η Αγγελική Τσάκωνα. Και γύρω τους συγκεντρωνόταν το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Θα πρόσφερε η Θεσσαλονίκη την πρώτη βουλευτίνα των ελληνικών κοινοβουλευτικών χρονικών;

Η ανδροκρατία είχε υποστεί βαρύτατο τραύμα. Αλλά οι άνδρες αντέδρασαν. Αναταράχτηκε το πολιτικό κατεστημένο των κομμάτων, ρήγματα και αποσχίσεις δημιουργήθηκαν και αναστατώθηκε η πολιτική ζωή. Ο Απ. Ανδονάς, σημαντικό στέλεχος της κυβερνητικής παράταξης με ισχυρή επιρροή ιδίως στη Χαλκιδική, εξεγέρθηκε πρώτος. Αδύνατον να πειθαρχήσει στην ανάδειξη της Ελένης Σκούρα ως υποψήφιας του Συναγερμού. Ο στρατάρχης τον αποκήρυξε και εκείνος σήκωσε τη ση-

μαία της ανεξαρτησίας κατεβαίνοντας ως χωριστός υποψήφιος ο ίδιος.

Τα ίδια συνέβησαν και στο Κέντρο: Ο Αντώνιος Ανωγιαννάκης της ΕΠΕΚ, που ασκούσε επίσης σοβαρή επιρροή, αρνήθηκε να αποδεχτεί τη Βιργινία Ζάννα ως υποψήφια της παράταξής του. Ο Πλαστήρας τον αποκήρυξε τηλεγραφικά από την Αμερική. Εκείνος αυτοανακηρύχτηκε ανεξάρτητος και υπέβαλε ο ίδιος υποψηφιότητα. Τότε στάλθηκε από την Αθήνα συνεργείο βουλευτών της ΕΠΕΚ με επικεφαλής πρώην υπουργό, για να συμβιβάσουν τα πράγματα. Αλλά με την πρώτη συζήτηση ο πρώην υπουργός προσχώρησε στο μέτωπο της ανδροκρατίας και συντάχθηκε με τον διασπαστή. Έντρομη όμως η διοικούσα επιτροπή του Κέντρου απέστειλε νέα πρεσβεία τεσσάρων βουλευτών για να τακτοποιήσει το θέμα. Με το ένα τρένο γύριζε ο ανδροκράτης υπουργός με τη συνοδεία του στην Αθήνα, ενώ με το άλλο κατέφθανε η δεύτερη ομάδα. Αλλά και αυτή δεν πέτυχε τίποτα. Η παράταξη του Αντ. Ανωγιαννάκη ήταν ανένδοτη: «Η η γυναίκα ή εμείς».

Το Κέντρο όμως επέμενε στην υποψηφιότητα της Βιργινίας Ζάννα. Και έτσι τόσο αυτό όσο και ο Συναγερμός κατέρχονταν διασπασμένα στη μάχη εξαιτίας των γυναικών. Μόνο για τον Τρίτο Άνθρωπο, για την ΕΔΑ, δεν υπήρχε θέμα διάσπασης. Τη δική της υποψηφιότητα την ανέλαβε ο ίδιος ο πρόεδρός της, ο Ιωάννης Πασαλίδης.

Νέες νίκες του Συναγερμού

Έτσι ήρθε η μέρα της εκλογής, η 18η Ιανουαρίου, που το ενδιαφέρον της ήταν διπλό: θα αποδείκνυε αν ο Συναγερμός είχε πάθει φθορά ή αν συνέχιζε την άνοδο και αν η ύψιστη γυναικεία κατάκτηση, η θριαμβευτική εισβολή της στον πολιτικό στίβο, θα επισημοποιούνταν με την εισπήδησή της στη Βουλή.

Η απάντηση υπήρξε σαφής. Η υποψήφια του Συναγερμού Ελένη Σκούρα εκλεγόταν και ανακηρυσσόταν η πρώτη γυναίκα-βουλευτίς στα χρονικά του ελληνικού κοινοβουλευτισμού. Το χαρακτηριστικό όμως ήταν η σημαντική αύξηση των κυβερνητικών ψήφων σε σχέση με τις γενικές εκλογές του Νοεμβρίου (κατά 6,5%), η σοβαρή πτώση των ψήφων του Κέντρου (κατά 11%) και η μεγάλη αύξηση των ψήφων της ΕΔΑ (κατά 7%).

Τη 2α Φεβρουαρίου 1953 η πρώτη γυναίκα που έμπαινε στο Κοινοβούλιο προσερχόταν και έδινε τον όρκο της. Γνωστή δέσποινα της συμπρωτεύουσας, με περγαμηνές πολλών κοινωνικών αγώνων, η Ελένη Σκούρα έγινε δεκτή με ενθουσιώδεις επευφημίες και χειροκροτήματα από τους βουλευτές και από τα θεωρεία που ήταν κατάμεστα από κόσμο. Δυσχέρεια όμως υπήρχε πώς θα την προσφωνούσαν: Κυρία βουλευτίδα; κυρία βουλευτίνα;

Ο πρόεδρος Ι. Μακρόπουλος, που έκανε την πανηγυρική προσφώνηση, ήταν

υποχρεωμένος να λύσει το πρόβλημα το οποίο για πρώτη φορά ανέκυπτε. Την αποκάλεσε «η κυρία βουλευτίς».

Όταν η ορκωμοσία τελείωσε και η Ελένη Σκούρα μίλησε στη Βουλή, ο βουλευτής Γ. Πλατής ρώτησε τον πρόεδρο:

> *«Τὴν λέξιν τὴν ὁποίαν μετεχειρίσθητε εἰς τὴν προσφώνησίν σας πρὸς τὴν συνάδελφον, τὴν εἰσάγετε ἐπισήμως; Θὰ καθιερωθῇ δηλαδὴ εἰς τὰς γυναίκας τὰς ἀντιπροσώπους τοῦ ἔθνους ὁ τίτλος "βουλευτίς";»*
> *«Τοῦτο εἶναι ἔργον τῶν λογίων καὶ τῆς Ἀκαδημίας», απάντησε ο πρόεδρος. «Ἐπὶ τοῦ παρόντος, τὸν ὅρον αὐτὸν εὗρῆκα ὡς δοκιμώτερον».*

Από τότε έχει καθιερωθεί ο όρος «η βουλευτίς».

Νέες αναπληρωματικές εκλογές

Λίγο αργότερα δόθηκε η ευκαιρία νέας εκλογικής αναμέτρησης. Τη φορά αυτή δεν επρόκειτο για μία έδρα, αλλά για 9. Και δεν γινόταν η αναμέτρηση μετά δύο μόνο μήνες κυβέρνησης του Συναγερμού όπως συνέβη στη Θεσσαλονίκη, αλλά μετά 4,5 μήνες.

Στις 19 Φεβρουαρίου το εκλογοδικείο ακύρωσε την εκλογή του βουλευτή Παναγιώτου (Ελλ. Συναγερμός), στην περιφέρεια Γρεβενών, και του βουλευτή Λύτινα (Φιλελευθέρων) στην περιφέρεια Ρεθύμνης. Την 5η Μαρτίου ακυρώθηκε η εκλογή 6 βουλευτών του Κέντρου στην περιφέρεια Πειραιώς: Βερνίκου, Χονδροματίδη, Αράπη, Χαβούτη, Παπαμαντέλλου, Πρωτόπαπα. Ταυτόχρονα ακυρωνόταν και η εκλογή του Θανόπουλου (Συναγερμός) στην περιφέρεια Καρδίτσας.

Εννέα βουλευτικές έδρες κενές προσφέρονταν ως γέρας στη διαμάχη των πολιτικών παρατάξεων. Το κίνητρο ήταν ισχυρότατο, μολονότι η θέση της κυβέρνησης δεν επρόκειτο να επηρεαστεί από το αποτέλεσμα. Και, καθώς η επαναληπτική εκλογή ορίστηκε στις 29 Μαρτίου και για τις 9 έδρες, η μάχη εκείνης της ημέρας θα ήταν σημαντικής σημασίας. Το αποτέλεσμά της θα αποτελούσε αρκετή δειγματοληψία για να διαπιστωθεί η πορεία του κυβερνητικού ρεύματος.

Οι εκλογές διεξήχθησαν ήρεμα και στις 4 περιφέρειες. Και οι τρεις παρατάξεις είχαν καταβάλει όλες τις δυνάμεις τους για την προεκλογική προσπάθεια. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος ιδίως είχε ρίξει όλο το βάρος του στο Ρέθυμνο για να υποστηρίξει τον υποψήφιό του Λύτινα και η νίκη αποτελούσε γι' αυτόν κορυφαίο θέμα. Είχε αιφνιδιαστεί οδυνηρά από το γενικό αποτέλεσμα των εκλογών της 16ης Νοεμβρίου. «Έδρασα με χλιαρότητα», έλεγε συνεχώς. Τώρα που του παρουσιάστηκε η νέα ευκαιρία, έστω και με τη συμβολική μία έδρα, ήλπιζε πως θα ανορθωνόταν το κόμμα του.

Αλλά τα αποτελέσματα προκάλεσαν στον Σοφοκλή Βενιζέλο σφοδρό κλονισμό.

Βαριά ήττα έπαθε στο Ρέθυμνο. Ο Λύτινας καταποντίστηκε. Ο υποψήφιος του Συναγερμού Βουλγαράκης έκανε ένα γιγάντιο άλμα. Ενώ στις εκλογές Νοεμβρίου 1952 υπολειπόταν από τον Λύτινα κατά 954 ψήφους, τώρα υπερτερούσε κατά 2.738. Το πλήγμα ήταν βαρύτατο για τον Βενιζέλο. Και γινόταν πιο οδυνηρό γιατί και στις 4 περιφέρειες κέρδιζε ο Συναγερμός.

Πραγματικά, κατέκτησε ο Παπάγος τις 6 έδρες του Πειραιά, που πριν ανήκαν στο Κέντρο, και μάλιστα με σημαντική διαφορά. Απέτυχαν και οι υποψήφιοι της ΕΔΑ, που ήταν μεγάλοι αστέρες της Αριστεράς, όπως οι στρατηγοί Σαράφης και Μάντακας.

Κατέκτησε την έδρα των Γρεβενών. Κατέκτησε και την έδρα της Καρδίτσας. Το βράδυ της 29ης Μαρτίου, ο Συναγερμός θριαμβευτής αύξανε τις έδρες του από 240 σε 247. Η ΕΠΕΚ περιοριζόταν σε 24 και οι Φιλελεύθεροι σε 29. Το κυριότερο: ο «παπαγισμός» αποδεικνυόταν ότι διόγκωνε το ρεύμα του. Τώρα θα μπορούσε να ισχυριστεί ότι εκπροσωπούσε, όχι τη σχετική, αλλά την απόλυτη και ογκώδη πλειοψηφία του ελληνικού λαού. Και οι αρχηγοί της αντιπολίτευσης ήταν υποχρεωμένοι να αντιμετωπίσουν την πραγματικότητα.

Ο Βενιζέλος και το μπριτζ

Οι αναπληρωματικές εκλογές αποσύνθεσαν σε αποφασιστικό βαθμό την αντιπολίτευση, που ήδη βρισκόταν σε κατάπτωση και ημιδιάλυση. Και ο Σοφοκλής Βενιζέλος έσπευσε άλλη μια φορά να βρεθεί μακριά από την Ελλάδα.

Η φυγή ύστερα από κάθε πολιτική αντιξοότητα ήταν το περίεργο ψυχολογικό γνώρισμα του αρχηγού των Φιλελευθέρων. Ο βιογράφος του Γρηγ. Δαφνής εξηγεί ότι πράγματι αποφάσιζε σε κάθε αναποδιά να εγκαταλείψει τη χώρα επί ένα διάστημα, για να επιδοθεί με πάθος στο μπριτζ, στο οποίο ήταν διεθνώς αναγνωρισμένος ως ένας από τους πρώτους παγκόσμιους άσους. Έτσι, όμως, κάνοντας τους αριστοτεχνικούς τακτικούς συνδυασμούς του στο πράσινο τραπέζι, ανακτούσε σιγάσιγά την ψυχραιμία του και τη διαύγειά του. Και επέστρεφε σε λίγο στην Ελλάδα.

Για να αντιληφθούμε καλύτερα το περίεργο ταξιδιωτικό πάθος του Σοφ. Βενιζέλου, που χαρακτήριζε την πολιτεία του, θα καταφύγουμε πάλι στον βιογράφο του, ο οποίος (στο βιβλίο του, σελ. 559-560) γράφει:

> *«Ὁ Σοφ. Βενιζέλος ἠγάπα τὰ ταξείδια διότι τοῦ προσέφεραν γαλήνην καὶ αὐτοσυγκέντρωσιν... Δὲν ἠγάπα τὰ ταξείδια μόνον διὰ τοὺς λόγους αὐτούς. Εἶχε συνηθίσει εἰς ἕνα κοσμοπολιτικὸν τρόπον ζωῆς, κατὰ τὰ 25 χρόνια ποὺ ἔμεινε μακρυὰ ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα. Οὐδέποτε ἀπεκήρυξε τὴν τρυφὴν καὶ εὐηγγελίσθη τὴν λιτότητα. Ἀντιθέτως ἦτο θιασώτης τοῦ εὖ ζῆν. Ὡς ὡλοκληρωμένος ἄνθρωπος εἶχε καὶ ἀδυναμίας καὶ πάθη καὶ ἐπι-*

θυμίας. Τοῦ ἦτο εὐχάριστον νὰ συναναστρέφεται ὡραίας γυναῖκας, νὰ συχνάζη εἰς εὐπρόσωπα κέντρα, νὰ παρακολουθῇ ἐπιμελημένας θεατρικὰς ἢ κινηματογραφικὰς παραστάσεις, καλὰς συναυλίας, νὰ ἐπισκέπτεται ἐκθέσεις ζωγραφικῆς, νὰ καπνίζη, νὰ πίνη, νὰ παίζη χαρτιά, νὰ ξενυχτᾶ. Τίποτε ἀπὸ τὰ ἀνθρώπινα δὲν τοῦ ἦτο ξένον. Ἀλλὰ οὐδέποτε παρεσύρετο. Ἔτρεφεν ἀπέχθειαν πρὸς κάθε κατάχρησιν, ὑπερβολήν, ὑποταγὴν εἰς τὰ πάθη. Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ ἔλλειψις φανατισμοῦ ποὺ τὸν ἐχαρακτήριζεν ὡς πολιτικόν, ποὺ πολλοὶ ἤθελαν νὰ τὴν ἑρμηνεύσουν ὡς ἔνδειξιν ἐρασιτεχνισμοῦ...»

Τη φορά όμως αυτή το ένστικτο της φυγής ήταν πολύ ισχυρότερο, γιατί και το πλήγμα που δέχτηκε ήταν μεγαλύτερο. Δεν έτρεφε αυταπάτες, γιατί είχαν διαλυθεί τη νύχτα της 29ης Μαρτίου. Και λογάριαζε να απουσιάσει για πολύ στους πράσινους λειμώνες του μπριτζ, εγκαταλείποντας και το κόμμα του. Έτσι, η αντιπολίτευση παρέμενε ακέφαλη, γιατί η άλλη κεφαλή, ο Πλαστήρας, λίγων μηνών ζωή είχε ακόμα.

Κατάρρευση του Πλαστήρα

Ο αρχηγός της ΕΠΕΚ είχε γυρίσει από την Αμερική στις αρχές Φεβρουαρίου 1953 σε άσχημη κατάσταση. Κατά την παραμονή του στις Ηνωμένες Πολιτείες είχε υποστεί νέα καρδιακή κρίση, που επαναλήφθηκε κατά την επιστροφή του. Ανάρρωσε πάλι, αλλά ήταν πια φανερό ότι βρισκόταν στο χείλος του τάφου.

Στις 12 Ιουλίου ξανακύλησε. Είχε προηγηθεί μια σειρά από μικρές κρίσεις στηθάγχης και τώρα η κατάστασή του ήταν πολύ σοβαρή. Οι γιατροί τού σύστησαν αυστηρότατη ανάπαυση και αποχή από κάθε εργασία. Το βράδυ της 20ής Ιουλίου το περιβάλλον του Πλαστήρα ανακοίνωσε ότι η υγεία του επιδεινώθηκε. Είχε μεταφερθεί στην έπαυλη Πιαλόγλου στο Ψυχικό και εκεί έδινε τη μάχη με τον χάρο. Οι γιατροί Σαμαράς και Τσαμπούλας ήταν συνεχώς από πάνω του και κατέβαλλαν δραματικές προσπάθειες να τον σώσουν. Και στις 23 Ιουλίου παρουσίασε μια απροσδόκητη βελτίωση.

Τότε είχε την επίσκεψη που του έφερε ευφορία: ο πρωθυπουργός ήρθε να τον δει. Ο στρατάρχης και ο στρατηγός με την αμοιβαία συμπάθεια και εκτίμηση μίλησαν επί ολόκληρη ώρα:

«Νῖκο, γίνε γρήγορα καλά, νὰ μοῦ κάνης γερὴ ἀντιπολίτευσι νὰ μὲ ρίξης», του είπε χαριτολογώντας ο Παπάγος ενώ τον αποχαιρετούσε.
«Μὴ σὲ νοιάζη, θὰ σηκωθῶ καὶ θὰ σὲ φάω», του ανταπέδωσε το χαριτολόγημα ο Πλαστήρας.

(Από το ρεπορτάζ των εφημερίδων της 24ης Ιουλίου 1953).

Ο θάνατος του «Μαύρου Καβαλάρη»

Αφότου όμως αναχώρησε ο πρωθυπουργός, τον έπιασε δύσπνοια η οποία δεν τον άφησε πια. Χειροτέρευε ραγδαία και δεν έμπαιναν στο δωμάτιό του παρά τέσσερα πρόσωπα: οι δύο γιατροί, ο Μοάτσος και ο υπασπιστής του Μινιουδάκης. Η έπαυλη είχε κλειστά όλα τα παράθυρα και επικρατούσε βαθιά σιγή. Δεν επιτρεπόταν πια καμιά επίσκεψη. Στις 25 Ιουλίου κατέφθασε ο Βενιζέλος από τη Γαλλία, ούτε και αυτόν όμως άφησαν να τον δει. Και, κάτω από τα κλειστά παράθυρα του δωματίου του, νύχτα-μέρα έμενε ακίνητος, σιωπηλός, ο πιστός σκύλος του.

Το πρωί της Κυριακής είχε ξυπνήσει ευδιάθετος. Ζήτησε να ξυριστεί και έφαγε κάτι ελαφρύ. Ύστερα είπε:

«Τώρα εἶμαι ἕτοιμος».

Κατά τις 3 τον έπιασε ξαφνικά μεγάλη δύσπνοια. Επρόκειτο για ισχυρό καρδιακό παροξυσμό που τον έσυρε στον θάνατο. Και ακριβώς στις 3:35΄ η ραγισμένη καρδιά του έπαψε να χτυπά.

Η είδηση της απώλειάς του προκάλεσε γενική συγκίνηση. Ο βασιλιάς και ο Παπάγος έστειλαν αμέσως τους εκπροσώπους τους να συλλυπηθούν. Το σπίτι στην αρχή, η Μητρόπολη αργότερα, όπου μεταφέρθηκε η σορός του, έγιναν τόποι προσκυνήματος. Από τους πρώτους προσκυνητές ήταν ο Παπάγος.

Κηδεύτηκε την 29η Ιουλίου με τιμές πρωθυπουργού εν ενεργεία. Ο βασιλιάς με θερινή στολή στρατηγού παρέστη στη νεκρώσιμη ακολουθία και συλλυπήθηκε ιδιαίτερα τον συντετριμμένο Μοάτσο. Τρεις υπουργοί –Παπαληγούρας, Λυκουρέζος, Ψαρρός– και πολυάριθμοι βουλευτές του Συναγερμού ήταν στη νεκρώσιμη πομπή, στην οποία έκανε επιβλητική την παρουσία του ο ακέφαλος κόσμος της αντιπολίτευσης, που τώρα η αποσύνθεσή του γινόταν ακόμη πιο ισχυρή.

Τάφηκε σε έναν λιτό τάφο, στο Α΄ Νεκροταφείο, όπως ασκητικά λιτή υπήρξε όλη η ζωή του. Τον στόλιζε ένα απλό καντήλι και μια γλάστρα με βασιλικό.

Ο Γ. Παπανδρέου στην αντιπολίτευση

Ένα μόνο κέρδος είχε η αντιπολίτευση εκείνη την εποχή: ο Γεώργιος Παπανδρέου, τη 10η Απριλίου 1953, ευθύς δηλαδή μετά την υποτίμηση της δραχμής, τερμάτιζε τη συνεργασία του με τον Συναγερμό και μετατασσόταν στην αντιπολιτευτική παράταξη. Λίγο αργότερα, στις 6 Μαΐου 1953, αναλάμβανε το αξίωμα του συναρχηγού του Κόμματος των Φιλελευθέρων.

Αλλά ο Γ. Παπανδρέου δεν είχε ακόμα το τεράστιο ειδικό βάρος που θ' αποκτούσε αργότερα. Και η μεταπήδησή του δεν επέδρασε αισθητά στην ανερχόμενη δύναμη του Συναγερμού. Ο Παπάγος ήταν πανίσχυρος, έχοντας αντιμέτωπη μια αντιπολίτευση ανίσχυρη. Αυτό του επέτρεπε να είναι αυστηρός αλλά και γενναιόδωρος.

Ο στρατάρχης και ο σοσιαλισμός

Τον είχε επισκεφτεί ο πρόεδρος της ΕΔΑ Ι. Πασαλίδης. Ο ιδιόρρυθμος εκείνος Πόντιος γιατρός, ο παλαίμαχος σοσιαλδημοκράτης που τώρα ήταν η συμβολική κορυφή του κόμματος, το οποίο θεωρούνταν η μάσκα του ΚΚΕ, είχε μείνει χωρίς έναν βουλευτή στην καινούργια Βουλή. Ο Παπάγος όμως τον δέχτηκε με εξαιρετική εγκαρδιότητα.

Τον αποκαλούσε συνεχώς κύριο πρόεδρο και συνομίλησε δύο ώρες μαζί του. Ο Πασαλίδης είχε ανέβει για να του ζητήσει να εφαρμοστεί το πρόγραμμα ειρήνευσης και να αποκατασταθούν οι εμπορικές σχέσεις με τις ανατολικές χώρες.

> *«Ἀγαπητέ μου κύριε Πρόεδρε», του είπε ο στρατάρχης χτυπώντας τον φιλικά στον ώμο, «πιστέψατέ με ὅτι δὲν ἦλθα διὰ νὰ ἐπιτρέψω αὐθαιρεσίας. Βεβαιότατα θὰ ἐργασθῶ ἀόκνως διὰ τὴν ἐσωτερικὴν εἰρήνην τῆς Ἑλλάδος καὶ θὰ ἀπαγορεύσω πᾶσαν καταπίεσιν εἰς βάρος οἱουδήποτε. Ὅσον ἀφορᾶ καὶ τὸ δεύτερον αἴτημά σας, βεβαίως θὰ ἀποκατασταθοῦν καὶ θὰ διευρυνθοῦν μεγάλως αἱ ἐμπορικαί μας σχέσεις μὲ τὴν Ἀνατολήν».*

Όταν ο Πασαλίδης με τη μαλακή του ρεπούμπλικα στο χέρι και τα ακατάστατα μαλλιά του ετοιμάστηκε να φύγει, ο Παπάγος τον συνόδεψε ως την εξώπορτα. Και, σφίγγοντάς του το χέρι, είπε, χωρίς ίχνος ειρωνείας:

> *«Εἴμαστε καθ' ὅλα σύμφωνοι, ἀγαπητέ μου κύριε πρόεδρε».*

Σχολιάστηκε τότε ευθυμολογικά:

> *«Ὁ Παπάγος δέχθηκε τὸν Πασαλίδη ὅπως ὁ Μωάμεθ ὁ Πορθητὴς δέχθηκε καὶ κατευώδωσε τὸν Πατριάρχη Γεννάδιο μετὰ τὴν Ἅλωση...»*

Από αριστερούς επίσης κύκλους ειπώθηκε εκείνη την ημέρα:

> *«Ὁ Παπάγος τουλάχιστον ξέρει τί θέλει. Ἴσως ἂν ἦταν πρωθυπουργὸς πέρυσι, ὁ Μπελογιάννης καὶ ὁ Μπάτσης δὲν θὰ τουφεκιζόντουσαν».*

Σ' αυτό το σημείο όμως δεν έκριναν ορθά. Ο Παπάγος παρέμενε άγρυπνος φρουρός του καθεστώτος και πολέμιος του ΚΚΕ.

Είναι γεγονός ότι περιόρισε τις αυθαιρεσίες σε βάρος αβλαβών Αριστερών και φερόταν άψογα στην ΕΔΑ. Εξάλλου αντάλλαξε πρεσβευτές με τη Σοβιετική Ένωση, με την οποία συνήψε εμπορική συμφωνία. Και αυτό έγινε ενώ ο Αμερικανός πρεσβευτής Τζων Πιουριφόι, που με τις πολιτικές του παρεμβάσεις εκπροσωπούσε, κατά τους Αριστερούς, την «έκφραση του αμερικανικού ιμπεριαλισμού», αντικαταστάθηκε από τον ασύγκριτα πιο διακριτικό Κάβεντις Κάννον, που είχε χρηματίσει πρόξενος και διπλωματικός γραμματέας στην Ελλάδα το 1939-1941.

Αλλά, όσον αφορά την αντιμετώπιση του ΚΚΕ, ο Παπάγος εφάρμοζε πάντα την καθιερωμένη αρχή: να καταπνίγει με κάθε μέσο κάθε προσπάθεια ανασύνταξής του.

Και διατηρούσε την ατμόσφαιρα των ημερών της δίκης και εκτέλεσης του Μπελογιάννη.

Σύλληψη του Πλουμπίδη

Λίγες ημέρες μετά τις εκλογές του 1952 και την ορκωμοσία της κυβέρνησης του Συναγερμού, την 25η Νοεμβρίου του έτους εκείνου, έπεφτε στα χέρια της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών ο πιο καταζητούμενος άνθρωπος στην Ελλάδα: ο Νικόλαος Πλουμπίδης.

Μετά τη γνωστή επιστολή που απέστειλε στις Αρχές τη 12η Μαρτίου 1952 ζητώντας να τουφεκιστεί αυτός αντί του Μπελογιάννη, είχε αρχίσει άγριο ανθρωποκυνηγητό για την ανακάλυψή του. Επανειλημμένως η αστυνομία ή η χωροφυλακή νόμιζε πως βρίσκεται στα ίχνη του, αλλά κάθε φορά εξαφανιζόταν. Κάποτε, μια νύχτα, η Αθήνα αναστατώθηκε από σκηνές τύπου Σικάγου: αυτοκίνητα αλληλοκυνηγούνταν μέσα σε πυροβολισμούς. Ήταν ο Πλουμπίδης στη μέση που πάλι ξέφευγε. Επιτέλους, όμως, ήρθε το πλήρωμα του χρόνου για το τέλος της επαναστατικής σταδιοδρομίας του.

Συνελήφθη στον αριθμό 24 της οδού Πρεβέζης, φέροντας πλαστή ταυτότητα του 7ου αστυνομικού τμήματος Αθηνών στο όνομα του Γεωργίου Πανόπουλου, εμπόρου από τα Λαγκάδια. Την επόμενη μέρα όμως το ΚΚΕ με τον ραδιοφωνικό του σταθμό έκανε την εξής εκπληκτική ανακοίνωση:

«Στὶς 25 τοῦ Νοέμβρη 1952 ὁ ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν τῆς κυβέρνησης Παπάγου Λυκουρέζος ἀνεκοίνωσε ὅτι πιάστηκε ὁ ἀπὸ 7ετίας κρυπτόμενος κομμουνιστὴς Νικόλαος Πλουμπίδης.

»Ἡ Κ.Ε. τοῦ Κ.Κ.Ε. ἀνακοινώνει ὅτι ὁ Ν. Πλουμπίδης ἢ Μπάρμπας εἶναι ἀπὸ 27ετίας πράχτορας τῆς Ἀσφάλειας μέσα στὶς γραμμὲς τοῦ Κ.Κ.Ε., συνεργάτης τοῦ Σιάντου. Εἰδικὰ στὰ χρόνια τῆς Μεταξικῆς διχτατορίας, στὴν πρώτη χιτλερικὴ κατοχὴ καὶ στὴν περίοδο τῆς ἀμερικανοκρατίας, ὁ προβοκάτορας Πλουμπίδης ἔκανε μεγάλη ζημιὰ στὸ λαϊκὸ κίνημα καὶ στὸ λαό μας. Ἀπὸ τὶς μεγαλύτερες προδοσίες του εἶναι ὅτι παρέδωσε στὴν Ἀσφάλεια καὶ στὸ δήμιο τὸν λαϊκὸ ἥρωα Ν. Μπελογιάννη.

»Ὁ Πλουμπίδης εἶναι βαμμένος θανάσιμος ἐχθρὸς τοῦ λαοῦ. Ἡ ἀμερικανικὴ κατασκοπία καὶ ἡ μοναρχοφασιστικὴ Ἀσφάλεια τώρα ποὺ κατάλαβαν ὅτι ὁ πράχτοράς τους ξεσκεπάζεται, σκηνοθέτησαν τὴ νέα σύλληψη τοῦ Πλουμπίδη, γιὰ νὰ τὸν καλύψουν...»

Όταν επέδειξαν στον Πλουμπίδη τις εφημερίδες με την ανακοίνωση του ΚΚΕ, εκείνος περιορίστηκε να πει στον διοικητή της Γενικής Ασφάλειας Ρακιντζή: «Το Κόμμα

κάνει λάθος. Είμαι λευκός, αλλά πειθαρχώ πάντα στο κόμμα μου μέχρι θανάτου».

Η δίκη του άρχισε την 24η Ιουλίου 1953. Προκαλούσε το γενικό ενδιαφέρον, γιατί υποτίθετο ότι ο άνθρωπος αυτός, που ήταν από τους πιο δοκιμασμένους και παλιούς επαγγελματίες κομμουνιστές, θα ήταν αδύνατο να αφήσει την τρομερή κατηγορία αναπάντητη. Και το ενδιαφέρον επαυξανόταν, γιατί μαζί του θα δικαζόταν –ερήμην βέβαια– και όλη η ηγεσία του ΚΚΕ, δηλαδή το πολιτικό του γραφείο.

Στο στρατοδικείο

Θα ολοκλήρωνε και θα έκλεινε η δίκη του Πλουμπίδη την υπόθεση Μπελογιάννη. Τι τύχη ανέμενε τον ίδιο; Στο δικαστήριο εμφανίστηκε θαλερός –παρά την προχωρημένη του φυματίωση–, άψογα ντυμένος με καινούργιο λευκό, καλοκαιρινό κοστούμι. Μαζί του καθόταν στο εδώλιο και η νοικοκυρά του, η οποία ήταν υπάλληλος του Γενικού Επιτελείου Στρατού. Ήταν ήρεμος, σχεδόν προκλητικός. Και στο ακροατήριο, που γέμιζε την αίθουσα ασφυκτικά, ήταν και ένας γέρος με ένα παιδάκι. Ο πατέρας του και ο γιος του. Ο πρώτος είχε χρόνια να τον δει. Τον δεύτερο δεν τον είχε γνωρίσει καθόλου. Ο Πλουμπίδης ήταν κρυμμένος πάντοτε. Και χρειάστηκε να βρεθεί στο δικαστήριο, με το δρεπάνι του χάρου πάνω από το κεφάλι του, για να τον συναντήσουν, επιτέλους, ο ανιών και ο κατιών συγγενείς του. Εκεί αγκαλιάστηκαν οι τρεις γενιές και ίσως για πρώτη φορά στη ζωή του ο άνθρωπος αυτός άφησε ένα δάκρυ να θολώσει τα γυαλιά του.

Η δίκη του, εκτός από την προσωπική του περίπτωση, προκαλούσε ενδιαφέρον και για άλλο λόγο: πάλι έβγαιναν στην επιφάνεια δύο επίκαιρες πολιτικές κατευθύνσεις.

Η πρώτη ήταν η τακτική που ακολούθησε το ΚΚΕ μετά την ήττα, με λειτουργία του παράνομου μηχανισμού, με ασυρμάτους και γενικά με προσπάθειες να συνεχίσει έναν άκαρπο παράνομο αγώνα, αντί να γίνει –ήταν η μόνη διέξοδος που είχε τότε– πραγματικός σημαιοφόρος της νομιμότητας.

Η δεύτερη ήταν η εκμετάλλευση της τακτικής του ΚΚΕ από ορισμένες κρατικές υπηρεσίες και διάφορους παράγοντες της Δεξιάς. Οι Κεντρώοι και Αριστεροί της εποχής κατηγορούσαν εκείνη την εκμετάλλευση ότι μεγαλοποιούσε την παράνομη δραστηριότητα του ΚΚΕ, που ουσιαστικά ήταν ακίνδυνη και ασήμαντη, για να δημιουργείται πνεύμα ψύχωσης και φοβίας και να ενισχύεται η πολιτική θέση της Δεξιάς. Είχε επινοηθεί μάλιστα και ένας νέος όρος: «ασυρματολογία», από τους ασυρμάτους που ανακαλύφθηκαν το 1950 και κατέληξαν στον τουφεκισμό του Μπάτση και του Μπελογιάννη. Τώρα ο Κεντρώος Τύπος δεν δίσταζε να χαρακτηρίσει τη δίκη του Πλουμπίδη ως την τελευταία –για την ώρα– πράξη της «υποθέσεως ασυρμάτων». Και γενική ήταν η πεποίθηση ότι το πτώμα του θα σωρευόταν πάνω στα πτώματα των άλ-

λων. Όταν μάλιστα προσήλθε ως μάρτυρας στις 25 Ιουλίου ο στρατηγός Νικολόπουλος, διευθυντής το 1949-52 της Υπηρεσίας Πληροφοριών που είχε ανακαλύψει τους ασυρμάτους, και δήλωσε ότι «υπάρχουν ακόμη εν λειτουργία δύο τουλάχιστον κομμουνιστικοί ασύρματοι», όλοι προσέβλεπαν τον Πλουμπίδη σαν μελλοθάνατο.

Το ήξερε και ο ίδιος. Και η υπόστασή του έπαιρνε δραματικό χαρακτήρα. «Γνωρίζω τι με περιμένει, κύριε Πρόεδρε», είπε κάποια στιγμή. «Γνωρίζω ότι καμμιά ανθρώπινη δύναμη δεν μπορεί να αποτρέψει τη θανατική μου καταδίκη. Αλλά παραμένω αδιάφορος για την τύχη μου...»

Και πραγματικά, το ύφος του έδειχνε πλήρη απάθεια. Κάθε πρωί στο στρατοδικείο εμφανιζόταν φρεσκοσιδερωμένος και –όπως ο Μπελογιάννης πριν από έναν χρόνο– είχε πάντα στα δάχτυλά του ένα λευκό γαρίφαλο.

Την 24η Ιουλίου, που άρχιζε η δίκη, ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ εκτόξευσε ξανά το κατηγορητήριο κατά του άτυχου μελλοθάνατου δασκάλου: ο Πλουμπίδης ήταν «χαφιές»· αυτός πρόδωσε και τον Μπελογιάννη. Κάποια στιγμή ο πρόεδρος του είπε:

> *«Γνωρίζεις ὅτι πρὸ ὀλίγων ὡρῶν ὁ Ζαχαριάδης καὶ πάλι σὲ κατηγόρησε ὅτι ἐσὺ πρόδωσες τὸν Μπελογιάννη ἐν τῷ πλαισίῳ τῶν καθηκόντων σου ὡς "χαφιέ";»*

Εκείνος τινάχτηκε επάνω. Με το χέρι που κρατούσε το γαρίφαλο τεντωμένο προς τους στρατοδίκες, φώναξε:

> *«Ἄδικα μὲ προκαλεῖτε καὶ προσπαθεῖτε νὰ μὲ στρέψετε ἐναντίον τοῦ ἀρχηγοῦ μου. Ὁ Ζαχαριάδης εἶναι ἀρχηγὸς τοῦ Κόμματός μου. Ὅ,τι λέγει, δικαίωμά του. Γιὰ νὰ μὲ ἀποκαλῇ χαφιέ, θὰ ἔχῃ τοὺς λόγους του. Ἐγὼ δὲν δικαιοῦμαι νὰ τὸν κρίνω. Μόνο σὲ συνέδριο τοῦ Κόμματος μπορῶ νὰ ζητήσω διευκρίνησι ἐπὶ τῆς κατηγορίας. Ἐν τῷ μεταξύ, σιωπῶ καὶ πειθαρχῶ στὸν ἀρχηγό μου».*

Θάνατος και αποκήρυξη

Η απόφαση του στρατοδικείου βγήκε στις 2.15΄ της 3ης Αυγούστου. Δις εις θάνατον ο Πλουμπίδης. Δις εις θάνατον και όλη η ηγεσία του ΚΚΕ (Ζαχαριάδης, Ιωαννίδης, Μπαρτζώτας, Βλαντάς, Στρίγγος, Ρούσσος, Πορφυρογένης, Βοντίτσιος).

Την ίδια ημέρα όμως ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ μετέδιδε:

> *«Ὁ χαφιὲς Πλουμπίδης καταδικάσθηκε δῆθεν σὲ θάνατο. Εἶναι ὅλα σκηνοθεσία. Σὲ λίγο ἡ Γενικὴ Ἀσφάλεια θὰ φυγαδεύσῃ τὸν ἄνθρωπό της, λέγοντας ὅτι δραπέτευσε, καὶ οὔτε γάτος, οὔτε ζημιά...»*

Τη χαραυγή της 13ης Αυγούστου παρέλαβαν τον Πλουμπίδη από το σανατόριο «Σωτηρία» για την εκτέλεσή του. Ήταν τελείως ήρεμος και φαινόταν σχεδόν εύθυμος.

Άλλαξε εσώρουχα, φόρεσε άσπρο πουκάμισο και παντελόνι μπλε σκούρο. Ύστερα πήρε μια μαύρη γραβάτα, αλλά πριν τη δέσει την άφησε. «Ας πάω καλύτερα χωρίς γραβάτα», είπε. «Θα μου σφίγγη τον λαιμό στις τελευταίες πνοές μου».

Τον επιβίβασαν στην «κλούβα» του Τμήματος Μεταγωγών που ανέμενε, η οποία αμέσως ξεκίνησε για τον τόπο των εκτελέσεων.

Έως τότε οι εκτελέσεις γίνονταν σε μια τοποθεσία στο Γουδί. Εκεί είχε γίνει και ο τουφεκισμός των Έξι το 1922, καθώς και 13 χρόνια αργότερα του άλλου αρχιστράτηγου Παπούλα και του στρατηγού Κοιμίση. Εκεί, όπως είδαμε, είχαν τουφεκιστεί και ο Μπελογιάννης με τον Μπάτση. Αλλά η άλλοτε ερημική αυτή περιοχή είχε πλημμυρίσει πια από σπίτια. Ήταν ανάγκη να μεταφερθεί ο μακάβριος τόπος κάπου αλλού. Εκλέχτηκε μια τοποθεσία στο Δαφνί και ο Πλουμπίδης θα την εγκαινίαζε.

Έτσι η «κλούβα» έφτασε στο προσδιορισμένο σημείο στις 4:05΄ το πρωί, στην είσοδο μιας κοιλάδας κοντά στην Αγία Μαρίνα. Αλλά περίμενε επί μία ολόκληρη ώρα, έως ότου στις 5 έφτασαν ο Βασιλικός Επίτροπος του Στρατοδικείου και άλλοι αρμόδιοι, καθώς και δημοσιογράφοι. Ο Πλουμπίδης κατέβηκε από το όχημα και με χειροπέδες βάδισε προς το εκτελεστικό απόσπασμα που περίμενε.

Ύστερα από λίγα δευτερόλεπτα ο Πλουμπίδης ήταν νεκρός. Το πτώμα του, αφού φωτογραφήθηκε, παραδόθηκε στην υπηρεσία του δήμου Χαϊδαρίου για να ενταφιαστεί.

Μεταθανάτια επίθεση

Την επομένη, Κυριακή, στις 3 μ.μ., ο ραδιοφωνικός σταθμός του ΚΚΕ ανήγγειλε τον τουφεκισμό του ανθρώπου ο οποίος επί 7 χρόνια αποτελούσε την ανώτατη κομμουνιστική Αρχή στην Αθήνα. Και ακολούθησαν πρωτότυπα σχόλια.

Το ΚΚΕ με ασυνήθιστη σκληρότητα επανέλαβε τις βαριές ύβρεις κατά του προσώπου του Πλουμπίδη. Και πρόσθετε την καταγγελία ότι η εκτέλεσή του υπήρξε σκηνοθεσία της Γενικής Ασφάλειας. Ότι στην πραγματικότητα ο άνθρωπος αυτός είχε φυγαδευθεί και ζούσε κρυμμένος άγνωστο πού.

Η εκπομπή αυτή είχε στα κυριότερα αποσπάσματά της ως εξής:

> «...*Καλῶς πληροφορημένοι κύκλοι τῆς 'Αθήνας σχολίαζαν χθὲς μὲ περιφρόνηση τὴν εἴδηση γιὰ τὴν ἐκτέλεση τοῦ προβοκάτορα Πλουμπίδη.*
>
> »*Οἱ κύκλοι αὐτοὶ λένε ὅτι ὁ Πλουμπίδης ἐκτελέστηκε τόσο, ὅσο πρὶν δυὸ χρόνια αὐτοκτόνησε ὁ Βαβούδης.*
>
> »*Τὰ ἀφεντικὰ τῆς 'Ασφάλειας καὶ τοῦ Βραχνοῦ* (Σημ.: Εννοεί τον τότε υφυπουργό Δημ. Ασφαλείας), *ἡ 'Ιντέλιντζενς Σέρβις καὶ ἡ 'Αμερικανικὴ Ἔφ Μπὶ Ἀϊ, ξέρουν νὰ σκηνοθετοῦν ἀκόμα καὶ ψευτοεκτελέσεις, νὰ ἀνακοινώνουν ἐκτελέσεις ποὺ δὲν ἔγιναν καὶ πολλὰ ἄλλα.*

»Ἰδιαίτερα ἔκανε ἐντύπωση στοὺς κύκλους αὐτοὺς ὅτι ἡ ἐκτέλεση ἔγινε ξαφνικὰ καὶ μάλιστα στὸ Δαφνί, ὅπου δὲν γίνονται συνήθως ἐκτελέσεις καὶ λένε ὅτι ἔγινε ἐκεῖ γιὰ νὰ μπορέσει ἡ Ἀσφάλεια νὰ σκεπάσει καλύτερα τὴ σκηνοθεσία της.

»Ἡ ἀνακοίνωση τῆς ἐκτέλεσης τοῦ Πλουμπίδη χρειαζόταν στὴν Ἀσφάλεια τοῦ Παπάγου γιὰ νὰ βγεῖ ἀπὸ τὸ ἀδιέξοδο.

»Τὸ ΚΚΕ ἐδῶ καὶ 20 μῆνες κατάγγειλλε τὸν προβοκάτορα Πλουμπίδη καὶ ἔδωσε κατόπιν μιὰ σειρὰ στοιχεῖα ποὺ ξεσκέπαζαν τὴν προβοκατορικὴ δρᾶση του.

»Στὴ δίκη τοῦ Πλουμπίδη βγῆκαν στὸ φῶς καινούργια στοιχεῖα γιὰ τὸν προβοκάτορα, αὐτὸν τὸν φίλο καὶ συνεργάτη τοῦ ἀρχιχαφιὲ Πανόπουλου καὶ τοῦ ἀρχικατάσκοπου Ἔβερτ καὶ οἱ χαφιέδες προσπάθησαν νὰ τὸν παρουσιάσουν σὰν μεγάλο κομμουνιστή.

»Ἡ Ἀσφάλεια λοιπὸν δὲν μποροῦσε νὰ κάνει διαφορετικά, ἔπρεπε νὰ ἀνακοινώσει τὴν ψευτοεκτέλεση γιὰ νὰ πεῖ ὅτι ἄδικα κατηγόρησε τὸ ΚΚΕ τὸν Πλουμπίδη γιὰ χαφιὲ καὶ νὰ σπείρει συγχύσεις.

»...Τέτοιες βρωμιὲς καὶ ἀτιμίες μόνο ὁ κόσμος ποὺ σαπίζει, ποὺ πεθαίνει, εἶναι ἱκανὸς νὰ κάνει».

Φυσικά το γεγονός του τουφεκισμού του Πλουμπίδη δεν μπορούσε να αμφισβητηθεί. Την άλλη μέρα μάλιστα προσήλθαν οι συγγενείς του μαζί με τον πατέρα του και τον ξέθαψαν για να τον κηδέψουν στην ιδιαίτερη πατρίδα του. Αλλά απέμενε η περίπτωσή του ένα εκπληκτικό παράδειγμα αριβισμού του Ζαχαριάδη, στον οποίο αυτός αντέτασσε την εξίσου εκπληκτική πίστη του.

Οι σεισμοί του Ιονίου

Γρήγορα όμως η «υπόθεση Πλουμπίδη» καλύφθηκε από τη λήθη όπως και η «υπόθεση Μπελογιάννη». Η κυβέρνηση ήταν στερεότατη και η οικονομική ευφορία ανερχόταν, όταν ένα απροσδόκητο γεγονός ήρθε ως καταστροφή. Το πρωί της 8ης Αυγούστου 1953 φοβερός σεισμός συνέτριψε τα Ιόνια νησιά. Στις 9.45΄ η Ιθάκη είχε ερειπωθεί. Μετά 12 ώρες, μέσα στη νύχτα, νέα δόνηση έπληττε ξανά την Ιθάκη, αλλά και την Κεφαλονιά. Και τώρα ήταν η σειρά της Ζακύνθου.

Το μεσημέρι της 11ης Αυγούστου (ώρα 1.30΄) συνέβη ο τρομερός κλονισμός που αστραπιαία από τα 3.000 σπίτια της πρωτεύουσας του νησιού δεν άφησε όρθια παρά καμιά δεκαριά, με τον ναό του Αγίου Διονυσίου σπιτό πάντα και άθικτο. Επειδή ήταν μέρα και οι κάτοικοι είχαν ήδη προειδοποιηθεί από τη συμφορά της Κεφαλονιάς και της Ιθάκης, τα θύματα ήταν ελάχιστα. Αλλά η Ζάκυνθος δεν υπήρχε πια. Αμέσως μετά, από τα ερείπια ξεπήδησε μια τεράστια πυρκαγιά που αποτέφρωνε τα

πάντα και τη νύχτα καταύγαζε τον ορίζοντα σε απόσταση δεκάδων χιλιομέτρων. Όταν το πρωί της 12ης Αυγούστου ο υπουργός Εθνικής Αμύνης Π. Κανελλόπουλος έφτανε στο μαρτυρικό νησί με το αρματαγωγό *Λήμνος*, η Ζάκυνθος από απόσταση 10 και πλέον μιλίων παρουσίαζε το θέαμα γιγαντιαίου πυροτεχνήματος. Και η Κεφαλονιά, που εξακολουθούσε να συγκλονίζεται, ήταν σκεπασμένη από σύννεφα σκόνης, που έδιναν την εικόνα περιοχής η οποία βομβαρδίζεται με καπνογόνες βόμβες. Κολοσσιαίοι βράχοι και ολόκληρα κομμάτια λόφων στις ακτές των νησιών αποσπόνταν και κυλούσαν στη θάλασσα. Στην ύπαιθρο η κατάσταση ήταν φοβερότερη. Όλα τα χωριά είχαν εγκαταλειφθεί και οι κάτοικοι κατασκεύασαν πρόχειρες εκκλησίες, όπου με τους παπάδες τους μετέλαβαν τα άχραντα μυστήρια.

Κατακραυγή των σεισμοπλήκτων

Οι φήμες μιλούσαν για 1.000 νεκρούς και για 6.000 τραυματίες. Δεν ήταν τόσοι. Η επίσημη εκτίμηση που έγινε την 21η Αυγούστου καθόρισε τους νεκρούς σε 381, τους τραυματίες σε 768 και τις ζημιές σε 100 εκατομμύρια δολάρια. Και, φυσικά, δεν έπαυαν οι αριθμοί αυτοί να είναι τεράστιοι.

Όλη η υφήλιος συγκινήθηκε από την ελληνική τραγωδία. Αγγλικά, αμερικανικά και ισραηλινά πολεμικά έσπευσαν επιτόπου να παράσχουν βοήθεια, έλειπαν όμως επί ημέρες τα ελληνικά πολεμικά, εκτός από μερικά αρματαγωγά. Λίγο αργότερα αποκαλύφθηκε ότι εκείνες ακριβώς τις ημέρες μια διένεξη μεταξύ αρχηγού Γενικού Επιτελείου και αρχηγού του Στόλου είχε αφήσει το Ναυτικό ακέφαλο, γιατί ο δεύτερος παραιτήθηκε χωρίς να αντικατασταθεί και δεν βρισκόταν κανείς να διατάξει τα πολεμικά πλοία να τρέξουν στην περιοχή της τραγωδίας.

Το γεγονός αυτό ξεσήκωσε κατακραυγή των σεισμοπλήκτων που είχε ισχυρή απήχηση σε όλη την Ελλάδα. Ο υπουργός Πρόνοιας Κ. Αδαμόπουλος γιουχαΐστηκε καθώς έφτανε στο πυρπολούμενο λιμάνι της Ζακύνθου, επιβαίνων στο βοηθητικό *Αλφειός*, με καθυστέρηση 4 ημερών. Στις 20 Αυγούστου ο Μαρκεζίνης ίδρυσε Υφυπουργείο Σεισμοπλήκτων με έδρα το Αργοστόλι και ο κρατικός μηχανισμός κινούνταν ήδη δραστήρια για την επανόρθωση της καταστροφής, αλλά η αστοχία είχε πια διαπραχθεί. Πάντως, η κρατική περίθαλψη κατόπιν ήταν ταχεία και αποτελεσματική σε σεισμούς που έγιναν αργότερα: την 1η Μαΐου 1954, όταν καταστράφηκε ο Βόλος και μεγάλο μέρος της Θεσσαλίας, και τη 12η Μαΐου, όταν επλήγη η Δυτική Πελοπόννησος.

Νέες αναπληρωματικές εκλογές

Δεν άρκεσε όμως η αποτυχία της κυβέρνησης στους σεισμούς των Ιονίων για να τη φθείρει. Τουναντίον, η επιρροή της διαρκώς ενισχυόταν. Ο «παπαγισμός» ως κίνη-

μα διατηρούσε τη μορφή του, κυρίως χάρη στα ραγδαία και ριζοσπαστικά οικονομικά μέτρα που ανακοινώνονταν κάθε τόσο.

Ο κυριότερος όμως παράγοντας που απέτρεπε ακόμα τη φθορά του Συναγερμού ήταν η οικονομική ευφορία του κοινού που οφειλόταν στις επιπτώσεις της υποτίμησης της δραχμής και στην αντανάκλαση του πανευρωπαϊκού –και παγκόσμιου– οικονομικού «μπουμ». Δύο ευκαιρίες παρουσιάστηκαν στις αρχές του 1954 για να αποκαλυφθεί η αυξανόμενη δύναμη του Συναγερμού.

Έναν μόλις χρόνο –19 Ιανουαρίου 1953– μετά την αναπληρωματική εκλογή της Θεσσαλονίκης, στην οποία θριάμβευσε ο Συναγερμός, το πείραμα ξαναγινόταν στη μακεδονική πρωτεύουσα με νέα αναπληρωματική εκλογή την 24η Ιανουαρίου 1954. Ταυτόχρονα, επεκτεινόταν και στη Δράμα και τη 14η Μαρτίου στη Φθιώτιδα.

Το αποτέλεσμα της εκλογής ήταν πάλι περιφανής νίκη του Συναγερμού. Οι υποψήφιοί του εκλέγονταν πανηγυρικά. Στη Θεσσαλονίκη όμως η ΕΔΑ πετύχαινε εντυπωσιακή προώθηση.

Δέκα αναπληρωματικές εκλογές μέσα σε ενάμιση χρόνο. Και στις δέκα εντυπωσιακή νίκη του Συναγερμού, που αποσπούσε τοπικά κάθε φορά μεγαλύτερο ποσοστό ψήφων από τις βασικές εκλογές του Νοεμβρίου 1952. Τι τρανότερη απόδειξη ότι η κυβερνητική δύναμη συνέχιζε την ανιούσα; Η συναίσθηση της σταθερότητας και της ανάπλασης ήταν ισχυρή στον λαό. Αποδεικνυόταν άλλη μια φορά ότι οι σύγχρονες κυβερνήσεις έχουν τόση συγκεντρωτική ισχύ, διαθέτουν τόσα μέσα επιρροής, άμεσα και έμμεσα, ώστε φθείρονται πολύ δυσκολότερα από άλλοτε.

Οικονομική άνοδος

Η Ελλάδα είχε μπει πια οριστικά στον δρόμο της ειρηνικής ανάπλασης. Σύμβολο της επανόδου στον παλιό, προπολεμικό τρόπο ζωής ήταν η απάλειψη τον Μάρτιο του 1954 των τριών μηδενικών στα χαρτονομίσματα: έτσι η δραχμή ανακτούσε τη γνώριμη μορφή της.

Η κυβέρνηση ζούσε ημέρες ευφορίας. Όλοι οι δρόμοι φαίνονταν πως οδηγούσαν στην εδραίωσή της. Το ρεύμα των νεοφιλελευθέρων που συνέρρεαν στις τάξεις της συνεχιζόταν. Τη 18η Φεβρουαρίου ο φιλελεύθερος βουλευτής του Λασηθίου Στ. Κούνδουρος προσχωρούσε στον Συναγερμό. Οι εφοπλιστές, παρά την επιρροή του Σοφοκλή Βενιζέλου, στρέφονταν σταθερά προς την ελληνική σημαία. Και τη 19η Φεβρουαρίου ο Σταύρος Νιάρχος την ύψωνε στο μεγαλύτερο έως τότε εμπορικό σκάφος ελληνικών συμφερόντων. Ήταν το δεξαμενόπλοιο *Παγκόσμια Αρμονία*, που αυτομάτως αποκτούσε τον τίτλο της ναυαρχίδας του εμπορικού στόλου της Ελλάδας. Η χωρητικότητά του ήταν 33.000 τόνοι. Νάνος μπροστά στους σημερινούς ελληνικούς γίγαντες των 300.000-500.000 τόνων. Αλλά, όταν κατέπλευσε στον Πειραιά

πρώτη φορά, έφερνε το μήνυμα της επικείμενης κυριαρχίας των θαλασσών από τους Έλληνες εφοπλιστές.

Η κυβέρνηση Παπάγου, αν και ένιωθε απολύτως στερεωμένη στην εξουσία, ήθελε να καταστήσει ακλόνητη την υποδομή της. Και συνέταξε νέο εκλογικό νόμο, που καθιέρωνε 14 ευρείες εκλογικές περιφέρειες, με σύνολο 250 εδρών. Σύστημα παρέμενε το πλειοψηφικό, θεσμοποιούνταν η ψήφος των γυναικών και των στρατιωτικών και αποκτούσαν πλήρη εκλογικά δικαιώματα οι κληρικοί. Ο νέος νόμος ψηφίστηκε τη 19η Μαρτίου 1954.

Η πτώση του Μαρκεζίνη

Και τότε, ξαφνικά, το επιβλητικό οικοδόμημα του Συναγερμού σείστηκε από τα θεμέλια και διερράγη.

Ήταν 29 Μαρτίου, ημέρα Δευτέρα. Επρόκειτο να συνέλθει το Συντονιστικό Συμβούλιο. Ο πρωθυπουργός αναχώρησε από το σπίτι του στην Εκάλη κατά τις 10:30΄ (το Συμβούλιο θα άρχιζε στις 11:30΄). Και η οικογένειά του είχε υπόψη της ότι θα αργούσε να επιστρέψει για το γεύμα.

Απροσδόκητα όμως, κατά τις 12:30΄, ο Παπάγος γύρισε. Αλλά ήταν βλοσυρός, καταφανώς στενοχωρημένος. Δεν είπε ούτε λέξη στη σύζυγό του και τον γιο του Λεωνίδα, που τον έβλεπαν με ανησυχία. Αποτραβήχτηκε στο γραφείο του όπου βημάτιζε νευρικός. Όταν ύστερα από ώρα προσήλθαν και οι δύο δειλά για να του υπενθυμίσουν ότι ήταν ώρα για το τραπέζι, μόνο τότε τους προσέβλεψε και τους είπε:

«Ξέρετε, ἦλθα σὲ πλήρη ρῆξι μὲ τὸν Μαρκεζίνη...»

(Αφήγηση του Λ. Παπάγου προς τον γράφοντα).

Όλα είχαν γίνει μέσα σε λίγα λεπτά ξαφνικά. Το Συντονιστικό Συμβούλιο συνήλθε κανονικά. Ήταν συγκεντρωμένοι στην καθορισμένη αίθουσα του πολιτικού γραφείου ο Σ. Στεφανόπουλος, ο Εμ. Τσουδερός, ο Παπαγιάννης, ο Λυκουρέζος και φυσικά ο Μαρκεζίνης. Ο Π. Κανελλόπουλος απουσίαζε στο εξωτερικό. Την προσδιορισμένη ώρα ο πρωθυπουργός Παπάγος προσήλθε. Και τότε διεξήχθησαν σκηνές που ουδέποτε αποκαλύφθηκαν επίσημα ή περιγράφηκαν από τους παρόντες, αλλά που ύστερα από λίγες ημέρες η δημοσιογραφική έρευνα τις αναπαράστησε ως εξής:

Καθώς μπήκε ο Παπάγος και πριν ακόμα καθίσουν στις καρέκλες οι όρθιοι υπουργοί, στράφηκε στον υπουργό Οικονομικών Παπαγιάννη και του είπε:

«Δὲν λὲς σ' αὐτὸν τὸν Χρυσουλάκη (τον Γενικό Γραμματέα του Υπουργείου Οικονομικών) νὰ μὴ λέη διάφορα πράγματα, ὅτι δηλαδὴ δὲν κάνουμε τὸν Πιπέρο Πρόεδρο τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου ἐπειδὴ εἶναι Λαϊκός;»

Έκπληξη επικράτησε στην αίθουσα. Ωστόσο ο Παπαγιάννης είχε το θάρρος να παρατηρήσει:

«Θεωρῶ ἀπίθανον, Στρατάρχα, νὰ λέη τέτοια πράγματα ὁ Χρυσουλάκης. Δὲν εἶναι τέτοιος τύπος».

«Μοῦ τὸ εἶπε ὁ ἴδιος ὁ Πιπέρος», έκανε ο Παπάγος ήρεμα.

Η σύγκρουση

Έως εδώ η κατάσταση ήταν ομαλή. Η ατμόσφαιρα ήπια. Τίποτα δεν προμήνυε την καταιγίδα. Φαινόταν πως η παρατήρηση του πρωθυπουργού θα περνούσε ήρεμα και θα γινόταν μια συνεδρίαση ρουτίνας. Αλλά τότε, απροσδόκητα, παρενέβη ο υπουργός Συντονισμού Σπύρος Μαρκεζίνης, ο οποίος, καταφανώς εκνευρισμένος και χειρονομώντας, είπε σε έντονο ύφος:

«Τέλος πάντων, αὐτὸς ὁ Πιπέρος δὲν ἐννοεῖ νὰ μᾶς ἀφήση ἥσυχους. Στὸν ἕνα λέγει ὅτι δὲν τὸν κάνουμε Πρόεδρο τοῦ Ἐλεγκτικοῦ Συνεδρίου, διότι, ὅπως διαδίδει, ὁ Χρυσουλάκης εἶναι Λαϊκός. Σὲ μένα, εἶπε ὅτι ἀντιδρᾶ ὁ Χρυσουλάκης γιὰ ἄλλους λόγους. Καὶ ὅλα αὐτὰ εἶναι ἀστεῖα, ὅπως οἱ πάντες γνωρίζουμε».

Ο Μαρκεζίνης βρισκόταν σε τέτοια έξαψη, ώστε χτύπησε τη γροθιά του στο τραπέζι. Και τότε ακούστηκε ήρεμη αλλά αποφασιστική η φωνή του πρωθυπουργού:

«Ἐδῶ ἤλθομεν διὰ νὰ συνεδριάσωμεν καὶ νὰ συζητήσωμεν. Ὑπὸ τοὺς ὅρους αὐτούς, ὅμως, συνεδρίασις δὲν ἠμπορεῖ νὰ γίνῃ».

Αλλά ο υπουργός Συντονισμού, σαν να μην έδινε καμιά σημασία στην παρατήρηση του Παπάγου, συνέχισε στον ίδιο τόνο και με την ίδια έξαψη, στραμμένος προς τους υπουργούς και χωρίς να ενατενίζει τον στρατάρχη. Και απότομα υψώθηκε η φωνή του πρωθυπουργού:

«Αὐτὸ ποὺ σοῦ λέγω! Ἀπαιτῶ σεβασμόν. Ἐγὼ διοικῶ».

Ο Σπύρος Μαρκεζίνης στράφηκε προς εκείνον και είπε:

«Τότε ἐγὼ φεύγω».

«Διὰ τῆς βίας δὲν κρατοῦμε ἐδῶ κανέναν», είπε ο Παπάγος. *«Κύριοι, ἡ ἡμερησία διάταξις δὲν ἔχει σήμερα θέματα πρὸς συζήτησιν. Ἡ συνεδρίασις λύεται».*

Στο μεταξύ ο υπουργός Συντονισμού είχε βγει έξω από την αίθουσα. Πέρασε από το γραφείο του γενικού διευθυντή του πολιτικού γραφείου Καρατζένη να πάρει το παλτό του κι εκείνος προσπάθησε να τον καθησυχάσει. Αλλά, κατά ορισμένους υπαλλήλους που παρίσταντο, ο Σπύρος Μαρκεζίνης έφυγε οργισμένος λέγοντας:

«Νὰ μοῦ κόψουν τὰ πόδια ἂν ξαναπατήσω ἐδῶ».

Και πράγματι, δεν ξαναπάτησε παρά μετά 19 έτη.

Οι λόγοι της ρήξης

Η σκηνή δεν κοινολογήθηκε. Στο προσωπικό του πολιτικού γραφείου υποδείχθηκε αυστηρότατη εχεμύθεια. Πώς όμως ήταν δυνατόν να θραυσθούν σε ένα λεπτό της ώρας οι χαλύβδινοι δεσμοί που ένωναν τον στρατάρχη και τον επιτελάρχη του επί τόσα χρόνια;

Δεν θα βρει ο ερευνητής αντικειμενικούς παράγοντες, συγκρούσεις ομαδικών συμφερόντων, σκοτεινές ξένες παρεμβάσεις, οργανωμένες αντιθέσεις πίσω από τη ρήξη του Παπάγου με τον Μαρκεζίνη. Τουναντίον, η περίπτωση αυτή αποκαλύπτει πόσο ισχυρό μπορεί να καταστεί καμιά φορά το υποκειμενικό στοιχείο στην πολιτική. Και πόση σημασία έχει ο χειρισμός των ανθρώπων.

Η σύγκρουση εκείνη ήταν το ξέσπασμα ενός βρασμού που είχε αρχίσει προ 8-10 μηνών. Είχε συμβεί στο διάστημα τούτο μια σειρά προστριβών και αντιθέσεων, που βαθμιαία αλλά με ταχύ ρυθμό μετέβαλλαν ριζικά τις σχέσεις και τα αισθήματα των δύο συνεργατών.

Οι προστριβές αυτές είχαν αποκρυβεί με κάθε επιμέλεια από το κοινό και τους πολιτικούς κύκλους. Πού οφείλονταν; Σε τρεις κυρίως λόγους: Στον αδιάλλακτο και ανυποχώρητο χαρακτήρα του Σπύρου Μαρκεζίνη. Στην ισχυρή του προσωπικότητα και τη δεσπόζουσα θέση που είχε αποκτήσει μέσα στο νέο καθεστώς, που προκαλούσε αντιζηλίες και αντιδράσεις εναντίον του από άλλους παράγοντες του καθεστώτος. Και στην καχυποψία του Παπάγου, που νόμιζε πως ο Μαρκεζίνης επιδίωκε να του υποκλέψει την ουσιαστική δύναμη και να τον καταστήσει ανδρείκελό του. Στην υπόθαλψη των καχυποψιών του στρατάρχη δεν συνετέλεσαν λίγο οι αντίζηλοι του Μαρκεζίνη, κυβερνητικοί και εξωκυβερνητικοί.

Έτσι διαβρώθηκε η εμπιστοσύνη και εγκαρδιότητα του πρωθυπουργού προς τον Μαρκεζίνη. Εκείνος το αντιλαμβανόταν, αλλά με τον ασυμβίβαστο χαρακτήρα του δεν έδειχνε διάθεση να αποκαταστήσει τα πράγματα. Οι σχέσεις τους δηλητηριάζονταν, με αποτέλεσμα ο στρατάρχης να λέγει συνήθως «όχι» στις καίριες εισηγήσεις ή πρωτοβουλίες του επιτελάρχη του.

Ο Παπάγος προβάλλεται

Τον Ιανουάριο του 1954 ο Παπάγος επισκέφθηκε επίσημα τη Δυτική Γερμανία. Άφησε ως προεδρεύοντα της κυβέρνησης τον Μαρκεζίνη. Όταν επέστρεψε, η στάση του προς τον επιτελάρχη του σκλήρυνε. Τι πληροφορίες έλαβε στη διάρκεια του ταξιδιού του για τη δραστηριότητα του υπουργού Συντονισμού είναι άγνωστο. Πάντως, από τότε εννοούσε να δείχνει στον ίδιο τον Μαρκεζίνη, όπως και στο πανελλήνιο, ότι αυτός διοικούσε.

Άρχισε να προβάλλεται αμέσως, μπαίνοντας στη σφαίρα ακτινοβολίας του υπουρ-

γού Συντονισμού. Με κάποια έκπληξη οι πολιτικοί κύκλοι είδαν στις 16 Φεβρουαρίου 1954 να κάνει προσωπικά ο πρωθυπουργός μακρότατες δηλώσεις για τις συλλογικές συμβάσεις και τις αυξήσεις των μισθών των δημοσίων υπαλλήλων. Εκείνο τον μήνα η Ελλάδα για πρώτη φορά από το 1920 θα συνήπτε εσωτερικό δάνειο ύψους 1 δισεκατομμυρίου δραχμών. Ήταν ένα από τα οικονομικά μέτρα του Μαρκεζίνη και την 20ή Φεβρουαρίου αναγγέλθηκε ότι στις 27 του μήνα θα έκανε ο ίδιος αναλυτικές δηλώσεις. Αλλά τις δηλώσεις τις έκανε ο πρωθυπουργός. Βέβαια, στις 7 Μαρτίου επανεμφανίστηκε ο Μαρκεζίνης στη σκηνή. Και κάλυψε πάλι τις πρώτες σελίδες των εφημερίδων με δικές του ανακοινώσεις. Αλλά, εκ των υστέρων, οι παρεμβολές του στρατάρχη θεωρήθηκαν εξορμήσεις του για να βάλουν στη θέση του τον επιτελάρχη του.

Η τελική σύγκρουση

Μετά όμως το οξύ και απροσδόκητο επεισόδιο της 29ης Μαρτίου, έγινε προσπάθεια να φραχτεί το ρήγμα. Την επομένη –Τρίτη– διάφοροι υπουργοί ανέλαβαν την πρωτοβουλία. Βολιδοσκοπήθηκε ο πρωθυπουργός, ο οποίος έδειξε πνεύμα συνδιαλλαγής. Αλλά ως βάση για την αποκατάσταση ετίθετο να δώσει ο Μαρκεζίνης έγγραφες εξηγήσεις προς τον Παπάγο για τη στάση του κατά την έξαλλη εκείνη συνεδρίαση του Συντονιστικού Συμβουλίου.

Ο Μαρκεζίνης αρνήθηκε μέχρι την Πέμπτη. Τότε δέχτηκε να στείλει μια επεξηγηματική επιστολή στον στρατάρχη, που αποτελούσε και κατά έναν τρόπο αίτηση συγγνώμης. Ο Παπάγος θεώρησε την επιστολή ικανοποιητική και παρήγγειλε να τον καλέσουν στο Συντονιστικό Συμβούλιο της επομένης.

Το ίδιο βράδυ όμως –της Πέμπτης– ο υπουργός Συντονισμού έστελνε δεύτερη επιστολή στον πρωθυπουργό, στην οποία έγραφε ότι, αν δεν αυξηθούν οι αρμοδιότητές του, αν δεν πάψουν οι παρεμβάσεις στο έργο του –υπονοούσε τις αρνήσεις και επεμβάσεις του Παπάγου τώρα τελευταία–, αυτός δεν εννοούσε να παραμείνει στην κυβέρνηση.

Ήταν μια πρόκληση αλλά και ένα αποφασιστικό ξεκαθάρισμα. Ο Μαρκεζίνης δεν επρόκειτο να προσέρχεται στον Παπάγο σαν άτακτος μαθητής, ούτε να συνεργάζεται μαζί του ως κλητήρας, έστω και αν έχανε πάσα εξουσία.

Όταν ο πρωθυπουργός πήρε το δεύτερο γράμμα, παρά την παροιμιώδη αταραξία του, έδειξε πως αγανάκτησε. Και η πρώτη του αντίδραση υπήρξε να στείλει τον Καρατζένη στον υπουργό Εξωτερικών Στέφανο Στεφανόπουλο. Τον ρωτούσε αν ήταν διατεθειμένος να διαδεχτεί τον Μαρκεζίνη στο υπουργείο Συντονισμού. «Όχι! Δεν είμαι ακόμη προετοιμασμένος», απάντησε εκείνος.

Ωστόσο, το πρωί της Παρασκευής, το Συντονιστικό Συμβούλιο συνήλθε κανονι-

κά, χωρίς να προσέλθει ο Μαρκεζίνης. Η ατμόσφαιρα ήταν βαριά, οι άλλοι υπουργοί καταλάβαιναν ότι η ρήξη είχε οριστικοποιηθεί, κανείς όμως δεν έκανε νύξη. Ο Παπάγος φαινόταν ωχρός, αλλά αποφασισμένος. Η συνεδρίαση έληξε γρήγορα, με κάθε προσπάθεια όλων των παρισταμένων να μην αναφερθεί ούτε μία φορά στη ρύμη της συζήτησης ο υπουργός Συντονισμού.

Αντικατάσταση του Μαρκεζίνη

Όταν το συμβούλιο διαλύθηκε, ο Καρατζένης πλησίασε τον πρωθυπουργό και του έδωσε νέα επιστολή του Μαρκεζίνη, με την οποία υπέβαλλε την παραίτησή του. Αλλά στο μεταξύ ο Παπάγος είχε μια σύντομη συνομιλία με τον αναπληρωτή υπουργό Συντονισμού Θ. Καψάλη, στον οποίο πρότεινε να αναλάβει το υπουργείο. «Δέχομαι, στρατάρχα», απάντησε εκείνος, «και προεξοφλώ ότι θα συμφωνήσει και ο κ. Πρόεδρος» (εννοούσε τον Μαρκεζίνη).

Ήταν 10.45΄ η ώρα ακόμα. Οι πολιτικοί συντάκτες είχαν την κανονική τακτική τους επίσκεψη στο πολιτικό γραφείο και είδαν, όπως πάντα, τον Καρατζένη. Όταν τον ρώτησαν το τυπικό: «Τι νέα έχουμε;» απάντησε:

> *«Λίγα λεπτὰ ἀκόμη καὶ θὰ ἔχετε μιὰ μικρὴ ἀνακοίνωσι. Δακτυλογραφεῖται τώρα».*

Οι δημοσιογράφοι, ανύποπτοι, περίμεναν στο γραφείο του, χωρίς να φαντάζονται τα δραματικά γεγονότα. Και στις 11 ακριβώς τούς εγχειριζόταν η ανακοίνωση-βόμβα:

> *«Ὁ ὑπουργὸς Συντονισμοῦ κ. Σπ. Μαρκεζίνης ὑπέβαλε, διὰ λόγους ὑγείας, τὴν ἀπὸ τῆς θέσεως τοῦ ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ παραίτησίν του.*
>
> *»Ἡ παραίτησις ἐγένετο ἀποδεκτή.*
>
> *»Τὰ καθήκοντα τοῦ ὑπουργοῦ τοῦ Συντονισμοῦ θὰ ἀσκῆ τοῦ λοιποῦ ὁ μέχρι τοῦδε ὑπουργὸς ἀναπληρωτὴς Συντονισμοῦ κ. Θάνος Καψάλης.*
>
> *»Ἡ ὁρκωμοσία τοῦ κ. Θάνου Καψάλη ὡς ὑπουργοῦ Συντονισμοῦ γίνεται αὔριον Σάββατον καὶ ὥραν 11 π.μ. ἐν τοῖς Ἀνακτόροις Ἀθηνῶν».*

Ο Μαρκεζίνης στο μεταξύ δεν είχε ειδοποιηθεί επίσημα για την τύχη της παραίτησής του. Ούτε ο πρωθυπουργός –όπως συνηθίζεται στην κοινοβουλευτική εθιμοτυπία– του έστειλε επιστολή που να τον ευχαριστεί για την έως τότε συνεργασία τους. Βέβαια, ο Θ. Καψάλης τον είχε ενημερώσει, αλλά τυπικά ο Παπάγος τον κρατούσε –περιφρονητικά– σε άγνοια. Πάντως, στις 2 το απόγευμα της 2ας Απριλίου 1954, οι φωνές των εφημεριδοπωλών που ξεχύθηκαν στους δρόμους των Αθηνών με τα πρώτα παραρτήματα των εφημερίδων ανήγγειλαν στο έκπληκτο κοινό και στους εξίσου έκπληκτους κοινοβουλευτικούς κύκλους το μεγάλο γεγονός: «Παραίτηση του Μαρκεζίνη. Ρήξη με τον Παπάγο».

Ο Παπανδρέου προς την αρχηγία

Τις ίδιες όμως εκείνες ημέρες που πραγματοποιούνταν αυτή η ριζική ανακατάταξη μέσα στους κυβερνητικούς κόλπους, γινόταν σοβαρή ανακατάταξη και στην αντιπολίτευση.

Ο Σοφοκλής Βενιζέλος από το εξωτερικό όπου βρισκόταν, σε ένα από τα συνηθισμένα του ταξίδια της φυγής, ανήγγειλε ότι παραιτείται από την αρχηγία των Φιλελευθέρων. Την απόφασή του γνωστοποίησε στους Φιλελεύθερους βουλευτές ο Γεώργιος Παπανδρέου, συγκεντρώνοντάς τους στην αίθουσα του κόμματος της Βουλής. Και τους διάβασε μια σχετική επιστολή του Σοφοκλή, που μόλις είχε λάβει, στην οποία προσέθετε ότι χρίζει διάδοχό του ως αρχηγό τον ίδιο τον Παπανδρέου.

Τη 2α Απριλίου 1954 η κυβέρνηση έχανε τον Σπύρο Μαρκεζίνη. Την 7η Απριλίου του ίδιου έτους η αντιπολίτευση κέρδιζε ως αρχηγό τον Γεώργιο Παπανδρέου. Γιατί, από τη στιγμή που αναλάμβανε την αρχηγία των Φιλελευθέρων, έβαζε τον θεμέλιο λίθο της ανακήρυξής του ως γενικού ηγέτη των Κεντρώων και Αριστερών δυνάμεων, παρά την εχθρότητα και δυσπιστία που συνάντησε αρχικά.

Κανείς δεν υποπτευόταν τότε τις ιστορικές συνέπειες εκείνου του γεγονότος. Με τον Πλαστήρα νεκρό, με τον Βενιζέλο φυγάδα και χωρίς επαρκή συνενωτική δύναμη, η ακέφαλη αντιπολίτευση έβρισκε κάποιον γύρω από τον οποίο μπορούσε να συγκεντρωθεί. Και πρέπει να αναγνωρίσουμε ότι από την ημέρα εκείνη –8 Απριλίου 1954– ο Παπανδρέου ανέλαβε με αποφασιστικό σθένος και σιδερένια συνέπεια τον ρόλο του τερμίτη, αλλά και του Πυγμαλίωνα. Τερμίτης του παπαγισμού και Πυγμαλίων του Κέντρου. Με το άγχος της παρερχόμενης πολιτικής νεότητας, δεν έβλεπε άλλο φως στο άκρο της σήραγγας για την ικανοποίηση των φιλοδοξιών του. Και άρχιζε έτσι μια «Μεγάλη Πορεία» που θα τον οδηγούσε μετά 8 χρόνια στο μεγαλείο. Αλλά η τραγική του μοίρα λίγο αργότερα θα τον γκρέμιζε στο βάραθρο.

Η νέα κυβέρνηση

Αλλά και ο Παπάγος αγωνιζόταν να ανασυγκροτήσει τις δυνάμεις του και να φράξει το ρήγμα του μετώπου που είχε προκαλέσει ο Μαρκεζίνης. Το Σάββατο 11 Απριλίου η κυβέρνηση ανασχηματιζόταν με την αντικατάσταση 10 υπουργών και υφυπουργών, κατά τεκμήριο μαρκεζινικών. Επρόκειτο για εκκαθάριση, αλλά μερικοί φίλοι του Μαρκεζίνη, όπως ο Θ. Καψάλης, παρέμεναν στην κυβερνητική ομάδα, στην οποία έμπαινε ο επίσης μαρκεζινικός Γ. Ρωμανός.

Το πρωί της 11ης Απριλίου έγινε η ορκωμοσία των νέων υπουργών. Και η κυβέρνηση υπό τη νέα της σύνθεση είχε ως εξής:

Ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν, Στέφανος Στεφανόπουλος.
Ἐθνικῆς Ἀμύνης, Παν. Κανελλόπουλος.
Συντονισμοῦ, Θάνος Καψάλης.
Βιομηχανίας, Ἀρ. Πρωτοπαπαδάκης.
Γεωργίας, Πέτρος Λεβαντῆς.
Δημοσίων Ἔργων, Κ. Καραμανλῆς.
Δικαιοσύνης, Κλ. Θεοφανόπουλος.
Ἐμπορικῆς Ναυτιλίας, Γ. Βογιατζῆς.
Ἐμπορίου, Π. Παπαληγούρας.
Ἐργασίας, Ἐλ. Γονῆς.
Ἐσωτερικῶν, Ι. Νικολίτσας.
Οἰκονομικῶν, Λ. Παπαγιάννης.
Παιδείας, Ἀχ. Γεροκωστόπουλος.
Προνοίας, Χρ. Σολομωνίδης.
Συγκοινωνιῶν, Στ. Κούνδουρος.
Προεδρίας, Γ. Ράλλης.
Βορ. Ἑλλάδος, Ἀνδρ. Στράτος.
Ἄνευ Χαρτοφυλακίου, Ἐμμ. Τσουδερός.
ΥΦΥΠΟΥΡΓΕΙΑ:
Στρατιωτικῶν, Σ. Δημάρατος.
Ναυτικῶν, Σπ. Γεωργούλης.
Αεροπορίας, Σεργ. Γυαλίστρας.
Οἰκονομικῶν, Λ. Εὐταξίας.
Συγκοινωνιῶν, Χρ. Γερακίνης.
Σεισμοπαθῶν, Γ. Ρωμανός.
Δημ. Τάξεως, Β. Βραχνός.

Η πτώση του Χρ. Καρατζένη

Τώρα που ανασυγκροτήθηκε το κυβερνητικό μέτωπο, ο στρατάρχης Παπάγος εννοούσε να διοικήσει με σκληρότερη πυγμή. Νέα αποσκίρτηση άλλωστε σαν του Μαρκεζίνη θα ήταν πολύ επικίνδυνη. Δεν θα άντεχε η παράταξη του Συναγερμού μια καινούργια ανασυγκόλληση. Και ο αρχηγός προτίμησε να ξαναμεταβληθεί σε αρχιστράτηγο για να διατηρήσει τη συνοχή της.

Δείγμα της σκληρότητας του πρωθυπουργού έμελλε να υπάρξει τρεις μήνες αργότερα: στις 29 Ιουνίου 1954 το κοινό και ο πολιτικός κόσμος με έκπληξη πληροφορούνταν μια άλλη αποπομπή. Δεν ήταν υπουργός αυτή τη φορά, ήταν όμως υπερυπουργός. Ο γενικός διευθυντής του πολιτικού γραφείου Χρήστος Καρατζένης.

Ήταν και αυτός από τους επί των απορρήτων του Παπάγου που του είχε τεράστια εμπιστοσύνη και ήξερε ότι ο Χρ. Καρατζένης ουδέποτε θα έκανε κατάχρησή της. Και επηρέαζε εκείνος τον πρωθυπουργό περισσότερο από τον Μαρκεζίνη πριν από την αποχώρησή του. Οι εν ενεργεία υπουργοί τον έτρεμαν. Οι υποψήφιοι τον κολάκευαν. Αλλά η τετράγωνη και βαριά συμπεριφορά του, το στρατιωτικό του ύφος, προκαλούσαν ισχυρές αντιδράσεις και υποδεικνυόταν στον Παπάγο ότι, με την υπερβολική του αφοσίωση, ο Καρατζένης τού προξενούσε σοβαρές πολιτικές ζημίες.

Είχε έρθει σε σύγκρουση ο γενικός διευθυντής του πολιτικού γραφείου με τον υπουργό Προεδρίας Σιφναίο. Και ο Σιφναίος απομακρύνθηκε από τον Παπάγο. Ήρθε σε σύγκρουση και με τον νέο υπουργό Παιδείας Γεώργιο Ράλλη. Αλλά τώρα ο στρατάρχης περνούσε τη φάση της σκληρής διοίκησης. Και θυσίασε τον Καρατζένη, αντικαθιστώντας τον με τον στρατηγό ε.α. Αλέστα. Έτσι, έκανε μια βαριά προειδοποίηση προς όλη την παράταξή του.

Τη 14η Σεπτεμβρίου διέγραψε από τον Συναγερμό τον βουλευτή Λακεδαίμονος Σταθόπουλο, γιατί εκφράστηκε στον στρατηγό Κοσμά –άλλοτε αρχηγό του ΓΕΣ και δεξί χέρι του αρχιστράτηγου Παπάγου, τώρα βουλευτή του Συναγερμού– επιτιμητικά κατά της παράταξής του που δεν είχε γίνει ακόμα υπουργός.

Και η πτώση του Έβερτ

Και τη 18η Σεπτεμβρίου θυσίαζε έναν ακόμα πιστό όσο και ισχυρό φίλο του: τον αρχηγό της αστυνομίας Άγγελο Έβερτ.

Τα τελευταία χρόνια ο Έβερτ αποτελούσε στόχο βιαιότατων επιθέσεων, στις οποίες προεξαρχούσε με άσβεστο πάθος ο διευθυντής της αστυνομίας Ι. Πανόπουλος. Όλες όμως θραύονταν στο τείχος της εμπιστοσύνης του Παπάγου. Υπήρξε ο Έβερτ και στόχος των μαρκεζινικών, γιατί σε ραδιουργίες του απέδιδαν τη στροφή του στρατάρχη κατά του Μαρκεζίνη. Και, κατά τον ανασχηματισμό της κυβέρνησης την 11η Απριλίου, ο αποχωρών μαρκεζινικός υπουργός Π. Λυκουρέζος βρήκε τον τρόπο να τον εκδικηθεί: κατά την παράδοση της υπηρεσίας στον νέο υπουργό Νικολίτσα, κάλεσε τα ανώτατα στελέχη των Σωμάτων Ασφαλείας για να τα αποχαιρετήσει. Τότε δήλωσε με έμφαση: «Πριν αποχωρήσω από την αίθουσα αυτή, θα σφίξω τα χέρια των έντιμων συνεργατών μου». Και άρχισε να χαιρετά έναν προς έναν τους παρατεταγμένους αξιωματούχους. Όταν όμως έφτασε μπροστά στον Έβερτ, που ανέμενε με τεντωμένο το χέρι, όχι μόνο δεν του έκανε χειραψία, αλλά πέρασε μπροστά του αποστρέφοντας το κεφάλι.

Ο Παπάγος έσπευσε τότε να εκφράσει επίσημα όλη την εμπιστοσύνη του προς τον ταπεινωθέντα αρχηγό της αστυνομίας. Αλλά, όταν στις αρχές Σεπτεμβρίου μια εφημερίδα άφησε να υπονοηθεί ότι είχε σχέσεις με ξένες μυστικές υπηρεσίες,

έσπευσε να τον απομακρύνει από το Σώμα. Τον έθεσε σε διαθεσιμότητα και τον Φεβρουάριο του 1955 τον εξανάγκασε να παραιτηθεί.

Ο Παπάγος και η διαφήμιση

Ταυτόχρονα εννοούσε να κάνει τη δημόσια προβολή του σε περιπτώσεις και σε κλίμακα που θα θεωρούνταν απίθανες και που οπωσδήποτε ένας αρχηγός της δικής του κλάσης τις απέφευγε.

Την Παρασκευή 3 Σεπτεμβρίου έγινε η αναγγελία ότι συνετρίβη το «μεγαλύτερο δίκτυο κατασκοπίας του ΚΚΕ, αλλά και του διεθνούς κομμουνισμού». Κατά τους κρατικούς ισχυρισμούς, είχε συλληφθεί ολόκληρο το κλιμάκιο του πολιτικού γραφείου στην Ελλάδα, που το αποτελούσαν 6 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής. Επικεφαλής τους ο Χαρίλαος Φλωράκης ή Γιώτης, υποστράτηγος του «Δημοκρατικού Στρατού», ο ουσιαστικός διάδοχος του Πλουμπίδη. Ταυτόχρονα εξαρθρωνόταν η κομμουνιστική οργάνωση Αθηνών, Πατρών και Θεσσαλίας. Συνολικά πιάστηκαν 90 άτομα, από τα οποία 62 στην Αθήνα, 11 στον Πειραιά και 17 στη Θεσσαλία.

Το φυσικό ήταν να κάνει την αναγγελία ο αρμόδιος υφυπουργός Δημοσίας Ασφαλείας στρατηγός Βραχνός. Προς αρκετή έκπληξη όμως των πολιτικών και δημοσιογραφικών κύκλων, ο ίδιος ο Παπάγος έκανε μακρές προσωπικές επώνυμες δηλώσεις θριαμβευτικού και απειλητικού περιεχομένου. Και δεν ήταν απλώς μια γενική ανακοίνωση, αλλά έμπαινε στις λεπτομέρειες και αφηγούνταν καταλεπτώς τα γεγονότα.

Στις 4 Οκτωβρίου έκανε νέες δηλώσεις για κυβερνητικά μέτρα. Αυτή τη φορά ανήγγειλε ότι αποφασίστηκε να χορηγηθεί επίδομα πολυετούς υπηρεσίας στους δημόσιους υπαλλήλους. Και ότι η Αγροτική Τράπεζα θα αποκτήσει δικά της κεφάλαια. Τα μέτρα ήταν ασήμαντα. Και οπωσδήποτε δεν άξιζαν τον κόπο ένας κυβερνήτης της κλάσης του Παπάγου να μεταβάλλεται σε σπίκερ της κυβέρνησης. Κανονικά θα έπρεπε να καταχωριστούν ως δίστηλες ειδήσεις στην τελευταία σελίδα των εφημερίδων, με τον γνωστό τύπο: «Αρμοδίως ανακοινούται ότι...»

Την ίδια ημέρα πραγματοποιούνταν ένα μεγάλο έργο: εγκαινιαζόταν ο ανοιχτός αγωγός ύδρευσης της Υλίκης, στο 17ο χιλιόμετρο της οδού Θηβών-Χαλκίδας. Η Αθήνα θα εξασφάλιζε την ύδρευσή της για μια γενιά. Ήταν δημιούργημα του υπουργού Δημοσίων Έργων Κ. Καραμανλή.

Θα δικαιούνταν ο υπουργός εκείνη την ημέρα να αξιοποιήσει πολιτικά το γεγονός, όπως συνηθίζεται σε τέτοιες περιπτώσεις. Τον πρόλαβε όμως ο Παπάγος. Προσήλθε με τα περισσότερα μέλη της κυβέρνησης και εντοίχισε με το μυστρί την αναμνηστική πλάκα. Ο Καραμανλής μόλις διακρινόταν πίσω του.

Η παρουσία βέβαια ενός πρωθυπουργού σε τέτοιες περιπτώσεις δεν αντιβαίνει

στα κοινοβουλευτικά έθιμα. Αλλά ο Παπάγος προηγουμένως ουδέποτε σχεδόν εγκατέλειπε τον θώκο του Μεγάλου Σιωπηλού, από τον οποίο σπάνια εξέφερε χρησμούς. Ενώ τώρα ο στρατάρχης από Ολύμπιος Κυβερνήτης έδινε την εντύπωση πως εννοούσε να μεταβληθεί σε πρωθυπουργό της σειράς.

Συμμαχία με τον Τίτο

Στο μεταξύ η κυβέρνηση αντιμετώπιζε δύο σοβαρά προβλήματα έξω από τη σφαίρα της εσωτερικής πολιτικής.

Το ένα ήταν οι σχέσεις με τους γείτονες. Με την Αλβανία και τη Βουλγαρία διατηρούσε την εχθρική παγερότητα, ενώ με την Τουρκία η αναθέρμανση συνέχιζε την ανοδική της πορεία. Υπήρχε όμως η ειδική περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας.

Όπως είδαμε, ο Βενιζέλος το 1950 αποκατέστησε πλήρως τις σχέσεις με το Βελιγράδι, που ουδέποτε είχαν εντελώς διακοπεί. Δεν ανταποκρίθηκε όμως στις παραπέρα προσπάθειες του Τίτο για σύσφιγξη των δεσμών μέχρι τη σύναψη συμμαχίας. Αλλά ο Παπάγος είχε διαφορετικές αντιλήψεις. Οι Ηνωμένες Πολιτείες εξάλλου παρότρυναν την Ελλάδα και την Τουρκία να αποτελέσουν το στρατιωτικό υπόβαθρο της Γιουγκοσλαβίας στην αναμέτρησή της με τη Μόσχα. Και, έτσι, την 28η Φεβρουαρίου 1953 υπογραφόταν η Βαλκανική Συμμαχία που επονομάστηκε «Σύμφωνον της Αγκύρας».

Αλλά την 5η Μαρτίου 1953 συνέβη ένα ιστορικό γεγονός που συγκλόνισε τον κόσμο: ο Ιωσήφ Στάλιν πέθανε ξαφνικά. Οι διάδοχοί του όμως άργησαν να μεταβάλουν τη στάση τους έναντι της Γιουγκοσλαβίας. Αυτό θα συνέβαινε το 1955. Στο μεταξύ ο Τίτο, πάντα ανήσυχος για τις διαθέσεις της Μόσχας έναντί του, επέμενε στη σύσφιγξη των σχέσεων με τους νότιους, καπιταλιστικούς του συμμάχους.

Η τελική συμμαχία υπογράφηκε στο Μπλεντ την 9η Αυγούστου 1954 και περιλάμβανε διατάξεις που αφορούσαν την κοινή άμυνα, την πολιτική και στρατιωτική συνεργασία και την αμοιβαία βοήθεια. Προβλεπόταν η ίδρυση Μόνιμου Συμβουλίου των υπουργών Εξωτερικών των τριών κρατών και το 1955, σε εφαρμογή του συμφώνου, υπογράφηκαν οι συμφωνίες για την ίδρυση Ταχυδρομικής Ένωσης και Βαλκανικής Συμβουλευτικής Συνέλευσης.

Ως επιστέγασμα της ολόπλευρης συναδέλφωσης Ελλάδας και Γιουγκοσλαβίας, οι βασιλείς της Ελλάδας πραγματοποίησαν επίσημο ταξίδι στο Βελιγράδι. Από τότε είχε αναπτυχθεί συμπάθεια και φιλία μεταξύ των ανώτατων αρχόντων των δύο χωρών. Ο γαλαζοαίματος απόγονος των Γλύξμπουργκ συναδελφωνόταν με τον πρώην προλετάριο.

Και τη 2α Ιουνίου 1954 ο Τίτο ανταπέδιδε την επίσκεψη. Έφτασε με την προεδρική θαλαμηγό *Γκάλεμπ* συνοδευόμενος από ελληνικά πολεμικά και αεροπλάνα.

Έγινε δεκτός με ιδιαίτερη θερμότητα από τις Αρχές και τον λαό. Με ξεχωριστή εγκαρδιότητα τον υποδέχτηκε το βασιλικό ζεύγος, στο οποίο ο Γιουγκοσλάβος αρχηγός πρόσφερε δύο ζωντανά δώρα: ένα ζεύγος καθαρόαιμων σερβικών αλόγων, που του ανήκαν προσωπικά και που τα αποχαιρέτησε φιλώντας τα με καταφανή συγκίνηση. Η βασίλισσα Φρειδερίκη, φανατική φίλιππος και δεινή αμαζόνα, έδειξε εκρηκτική χαρά για το απόκτημά της.

Η σύσφιγξη των ελληνογιουγκοσλαβικών σχέσεων και η Βαλκανική Συμμαχία σε μεγάλο βαθμό ήταν έργο του Παπάγου. Ενώ όμως η φιλία μεταξύ των δύο χωρών διατηρήθηκε, η Συμμαχία έμελλε να έχει σύντομο και άδοξο τέλος. Ο διάδοχος του Στάλιν Νικήτα Χρουστσιώφ (Κρούτσεφ είχε καθιερωθεί στον ελληνικό Τύπο και στο κοινό) αποφάσισε κάποτε να εξαλείψει εκείνο το αγκάθι της ρήξης με τον σκληροτράχηλο και αδάμαστο Τίτο. Και την 26η Μαΐου 1955 έφτασε στο Βελιγράδι, όπου χωρίς περιφράσεις έκανε ανοιχτή αποκήρυξη της αποκήρυξης του Τίτο από το σταλινικό καθεστώς. Την ημέρα εκείνη το Βαλκανικό Σύμφωνο γινόταν αυτομάτως γράμμα νεκρό.

Ο ίδιος ο Γιουγκοσλάβος αρχηγός το επιβεβαίωσε δύο μήνες μετά δηλώνοντας νευρικά την 27η Ιουλίου 1955: «Τώρα η στρατιωτική πλευρά του Συμφώνου προσέλαβε χαρακτήρα δευτερεύουσας σημασίας».

Η έναρξη του Κυπριακού

Ήδη όμως το Σύμφωνο είχε δεχτεί θανάσιμο πλήγμα και από άλλη πλευρά. Οι σχέσεις Ελλάδας και Τουρκίας, που επί καθεστώτος του Κέντρου όπως είδαμε είχαν αναθερμανθεί, επί καθεστώτος του Παπάγου έτειναν προς επάνοδο στην παλιά ψυχρότητα, εξαιτίας ενός νέου παράγοντα: του Κυπριακού.

Την 20ή Αυγούστου 1954 η Αθήνα συνταράχτηκε από ένα βίαιο αιματηρό συλλαλητήριο. Εκατό πολίτες και 24 αστυνομικοί τραυματίες ήταν το τίμημα των ταραχών. Την ημέρα εκείνη εγκαινιαζόταν επίσημα ο αγώνας για την Κύπρο. Στις 5 το απόγευμα (ώρα Ελλάδας) ο μόνιμος αντιπρόσωπος της ελληνικής κυβέρνησης στον ΟΗΕ Παλαμάς επέδιδε στον γενικό γραμματέα του Οργανισμού ελληνική προσφυγή για την ένωση της Μεγαλονήσου που την υπέγραφε ο πρωθυπουργός Παπάγος. Και ο αθηναϊκός λαός κλήθηκε να συγκεντρωθεί στην πλατεία Συντάγματος για να πανηγυρίσει το γεγονός.

Η συγκέντρωση υπήρξε τεράστια. Ογδόντα χιλιάδες άνθρωποι θα είχαν συσσωρευτεί στην πλατεία και στους γύρω δρόμους και άλλοι τόσοι ίσως είχαν αποκοπεί από τον χώρο του συλλαλητηρίου. Οι επίσημοι εμφανίστηκαν στον εξώστη του ξενοδοχείου *Νέον Αγγλίας:* η Πανελλήνιος Επιτροπή Ενώσεως Κύπρου με τους δημάρχους Αθηνών και Πειραιώς και με τον αρχιεπίσκοπο Σπυρίδωνα ο οποίος εκ-

φώνησε τον πανηγυρικό λόγο. Η ανθρώπινη μάζα ήταν ενθουσιώδης και μαχητική. Και, όταν το συλλαλητήριο τερματίστηκε, πυκνές ομάδες νέων κινήθηκαν διά της λεωφόρου Βασιλίσσης Σοφίας προς την αγγλική πρεσβεία με βροντερές κραυγές και ιαχές.

Φυσικά οι Αρχές περίμεναν αυτή την επίθεση και έλαβαν τα μέτρα τους. Την άμυνα την επωμίστηκε η Αστυνομία Πόλεων που κινητοποιήθηκε ολόκληρη και η μάχη εκείνη αποτέλεσε πρώτη δοκιμή για την αντιμετώπιση άλλων ευρύτερων ταραχών που δεν θα είχαν κίνητρο το Κυπριακό.

Μια πρωτοτυπία που θεωρήθηκε επιτυχής και θα εφαρμοζόταν στο εξής σε όλες τις κρίσιμες περιπτώσεις ήταν η δημιουργία οδοφραγμάτων από φορτηγά στρατιωτικά αυτοκίνητα, τα οποία στήθηκαν κυκλικά σε ακτίνα 300-500 μέτρων από την πρεσβεία. Στο εσωτερικό αυτού του κύκλου γύριζαν συνεχώς θωρακισμένα οχήματα της Μηχανικής Ίλης της Αστυνομίας Αθηνών. Ζωντανά οδοφράγματα από εκατοντάδες αστυφύλακες σε τριπλούς και τετραπλούς στίχους ήταν τοποθετημένα σε άλλες διόδους, έχοντας δίπλα τους τα οχήματα της Πυροσβεστικής Υπηρεσίας. Και στην Αστυνομική Διεύθυνση ήταν εγκατεστημένο το στρατηγείο της Άμυνας, στο οποίο, εκτός από την ηγεσία της Αστυνομίας, παρέμενε και ένας εισαγγελέας.

Με αυτή την οργάνωση αναμενόταν η επίθεση του πλήθους, η οποία υπήρξε σφοδρότατη. Ήταν η πρώτη φορά μετά τα Δεκεμβριανά (1944) που θα γίνονταν οδομαχίες στην Αθήνα. Και ο κρατικός μηχανισμός, περισσότερο από εκείνη τη συγκεκριμένη επιθετική εκδήλωση για την Κύπρο, ήθελε να δοκιμάσει σε πόσο βαθμό ήταν δυνατόν να προκληθούν μαζικές επαναστατικές εξεγέρσεις μέσα στην πρωτεύουσα. Από τότε προέβλεπαν το όχι μακρινό μέλλον που οι οδομαχίες και τα πύρινα οδοφράγματα θα καταντούσαν συνήθης μορφή πολιτικής εκδήλωσης.

Οι ταραχές διήρκεσαν έως τις 9 το βράδυ. Τελικά η αγγλική πρεσβεία δεν καταστράφηκε –όπως ήταν το σχέδιο των διαδηλωτών–, αλλά το Κυπριακό εγκαινιαζόταν με θύελλα που επί 5 έτη θα αναστάτωνε την Ελλάδα.

Η κατάρρευση των αποικιών

Πώς άρχισε εκείνος ο αγώνας για την απελευθέρωση της νήσου; Η γέννησή του πρέπει να τοποθετηθεί στον Ιανουάριο του 1950, όταν έγινε στην Κύπρο το δημοψήφισμα που οργάνωσε η κυπριακή Εκκλησία. Ο Σοφοκλής Βενιζέλος ως πρωθυπουργός έκανε στη Βουλή τη 15η Φεβρουαρίου 1951 την πρώτη επίσημη μνεία του θέματος. Η Ελλάδα όμως δίσταζε να προχωρήσει, γιατί ήταν σύμμαχος της Αγγλίας και τότε γίνονταν οι προσπάθειες να ενταχθεί στο ΝΑΤΟ. Οι Άγγλοι, εξάλλου, ήταν αδιάλλακτοι και πρόβαλλαν κατηγορηματική άρνηση σε κάθε ελληνική ή κυπριακή πρόταση να τεθεί σε συζήτηση το θέμα της αυτοδιάθεσης της νήσου.

Και όμως ήταν εποχή που κατέρρεαν οι αποικιακές αυτοκρατορίες. Στην πραγματικότητα, οι αποικίες είχαν πάψει από καιρό να είναι πηγές πλούτου και δύναμης για τις μητροπόλεις. Σε μια εποχή που στην καπιταλιστική οικονομία κυριαρχούσε η ανερχόμενη βιομηχανική παραγωγή και η ανάγκη των αυξανόμενων καταναλωτικών αγορών, οι αποικίες με τους εξαθλιωμένους πληθυσμούς ήταν εμπορικά ασήμαντες. Δεν έσωσαν τις μητροπόλεις τους από την οικονομική καταστροφή κατά την τρομερή προπολεμική παγκόσμια κρίση (1929-1939). Και η έλλειψη αποικιών δεν εμπόδισε τις ίδιες αυτές μητροπόλεις να δονούνται από έναν πρωτοφανή οικονομικό οργασμό μετά το 1950-1955.

Με άλλα λόγια, οι αποικίες παρουσίαζαν πια μεγαλύτερο παθητικό παρά ενεργητικό. Αυτός ήταν ο ισχυρότερος αντικειμενικός παράγοντας για την απελευθέρωσή τους. Συχνά, ισχυρότερος από τα απελευθερωτικά κινήματα των αποικιακών λαών.

Οι μητροπόλεις σε ορισμένες περιπτώσεις έδειξαν εκπληκτική κατανόηση των νέων συνθηκών. Το Βέλγιο, όχι απλώς αμαχητί, αλλά εν χορδαίς και οργάνοις εγκατέλειψε το Κονγκό (1961). Ο Ντε Γκωλ σε μια νύχτα μέσα άφησε ελεύθερη όλη τη Μαύρη Αφρική της Γαλλίας (Σεπτέμβριος 1958). Η ίδια η Αγγλία αποσύρθηκε χωρίς τουφεκιά από 12 μεγάλες και μικρές αποικίες μεταξύ 1945-1955, περιλαμβανομένων των Ινδιών. Αλλού όμως έδειξαν καταστροφικό όσο και μάταιο πείσμα για να συγκρατήσουν την αποικιακή εξουσία: η Γαλλία στην Ινδοκίνα και την Αλγερία, η Πορτογαλία στην Αφρική, η Αγγλία στην Κύπρο...

Με εξαίρεση την Πορτογαλία, που επιμένει στην αποικιακή της πολιτική, οι άλλες αποικιακές δυνάμεις βαθμιαία ανέβλεψαν και τελικά πίεζαν οι ίδιες τούς ιθαγενείς να ανακτήσουν την ελευθερία τους. Θα συνέβαινε αυτό και στην Κύπρο, χωρίς να αναλαμβανόταν ο αγώνας που στοίχισε τότες θυσίες και κατάστρεψε την ελληνοτουρκική συναδέλφωση; Θα ερχόταν το πλήρωμα του χρόνου που εκούσια θα παραχωρούσε η Αγγλία στον κυπριακό λαό ό,τι παραχώρησε αφειδώς στους λαούς της Ταγκανίκας (1962), της Ουγκάντας (1961), του Μαυρικίου (1968), της Μάλτας (1964), της Γουιάνας (1962), του Άντεν (1969); Αυτό είναι το πρόβλημα που αφορά όλους τους Έλληνες και ιδίως εκείνους που εμπνεύστηκαν και οργάνωσαν τον ένοπλο αγώνα. Και φυσικά η πρώτη τους απάντηση είναι ότι χωρίς αυτό τον αγώνα οι Άγγλοι θα καταχώριζαν και την Κύπρο στις λίγες μεν, αλλά ειδικής σημασίας αποικίες τους, όπως το Γιβραλτάρ και το Χονγκ Κονγκ, τις οποίες θεωρούν ως αιώνιες κτήσεις τους.

Γρίβας και Παπάγος

Πάντως εκείνος που στην Ελλάδα έδωσε υλική μορφή στον κυπριακό αγώνα, που τον επισημοποίησε και τον κλιμάκωσε, ήταν ο Παπάγος. Μόνο που αρχικά και για μεγάλο διάστημα ούτε λέξη δεν ήθελε να ακούσει για ένοπλη δράση. Και παραλί-

γο να αντιταχθεί βίαια στον Γρίβα, ο οποίος την οργάνωνε από το 1951.

Το 1961 ο στρατηγός Γρίβας εξέδωσε το βιβλίο *Απομνημονεύματα Αγώνος ΕΟΚΑ: 1955-1959*. Και αναφέρει ότι από το 1950 που άρχισε τις προσπάθειες ένοπλης δράσης έστρεψε τα βλέμματα και στον πανίσχυρο τότε αρχιστράτηγο Παπάγο. Ο Γρίβας γράφει (σελ. 15-18):

«Κατὰ τὰ Χριστούγεννα τοῦ 1950 ἐπεσκέφθην τὸν στρατηγὸν Γ. Κοσμᾶν, Ἀρχηγὸν τοῦ Γ.Ε.Σ. καὶ τοῦ ἐξέθεσα τὰς σκέψεις καὶ τὰς μέχρι τότε ἐνεργείας μου, πρὸς ὀργάνωσιν καὶ διεξαγωγὴν ἐνόπλου ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος εἰς Κύπρον. Μὲ ἤκουσε μετὰ πολλῆς προσοχῆς καὶ ἐπέδειξε κατανόησιν.

»...Τὴν 27-1-1951 ὁ στρατηγὸς Κοσμᾶς μὲ ἐκάλεσε καὶ μοὶ ἀνεκοίνωσε, ὅτι ἀσπάζεται ἐξ ὁλοκλήρου τὴν γνώμην μου διὰ μίαν δυναμικὴν λύσιν τοῦ Κυπριακοῦ καὶ ὅτι θὰ μοὶ παρεῖχε ἀμέριστον τὴν συμπαράστασίν του. Τὸν ηὐχαρίστησα θερμῶς καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ ἐκθέσῃ τὰ ἀνωτέρω καὶ εἰς τὸν Στρατάρχην Παπάγον, ὥστε νὰ γνωρίζωμεν ποία ἡ θέσις τούτου ἐπὶ τοῦ προκειμένου...

»...Ὁ Στρατάρχης Παπάγος, ἐν ἀρχῇ ὡς ἀξιωματικὴ ἀντιπολίτευσις, δὲν ἔδειξε διάθεσιν νὰ τὸ ἐνστερνισθῇ ἀλλὰ καὶ μετέπειτα ὡς Κυβερνήτης, δὲν θέλησε, ἀρχικῶς, νὰ τὸ ὑποστηρίξῃ ἠθικῶς καὶ ὑλικῶς. Πολὺ δὲ περισσότερον ἀντέδρασαν οἱ συνεργάται του, ἀκόμη καὶ οἱ στενώτεροι, μερικοὶ τῶν ὁποίων, πληροφορηθέντες τὰ σχέδιά μου μὲ ἠπείλησαν, ἵνα μὲ ἀναγκάσουν νὰ τὰ ἐγκαταλείψω.

»Παρὰ τὰς τοιαύτας ἀντιδράσεις ἐγὼ ἐσυνέχισα μὲ ἐπιμονὴν καὶ πίστιν τὸ ἔργον μου, μὴ παραιτούμενος τῶν πρὸς τοὺς ἐπισήμους προσπαθειῶν μου. Πρὸς τοῦτο παρεκάλεσα τὸν στρατηγὸν Κοσμᾶν, ὅπως συνεννοηθῇ μετὰ τοῦ Στρατάρχου Παπάγου ἐπὶ τοῦ ὅλου θέματος. Οὗτος μοῦ διεβίβασε τὴν 3-5-51 τὴν γνώμην τοῦ τελευταίου, καθ' ἣν ἓν ἀπελευθερωτικὸν κίνημα ἐν Κύπρῳ ἦτο πρόωρον!

»Οὐχ ἧττον ὁ στρατηγὸς Κοσμᾶς δὲν ἦτο σύμφωνος μὲ τὴν γνώμην ταύτην τοῦ Στρατάρχου καὶ ἀπεφασίσαμεν, ὅπως, καὶ ἄνευ τῆς βοηθείας του, χωρήσωμεν εἰς τὴν προπαρασκευὴν τοῦ ἀγῶνος. Βραδύτερον ὤχλησα ἐκ νέου τὸν στρατηγὸν Κοσμᾶν, ὅπως πείσῃ τὸν Παπάγον δι' ὑποστήριξιν τῆς κινήσεως ἡμῶν. Εἰς ἀπάντησιν τὴν 14ην Μαρτίου 1953 ὁ Στρατηγὸς μὲ ἐπληροφόρησε καὶ πάλιν ὅτι ὁ Παπάγος δὲν ἐπιθυμεῖ νὰ ἀναμιχθῇ καὶ ἀκόμη ὅτι δὲν ἤθελε κἂν νὰ γνωσθῇ, ὅτι οὗτος ἐπληροφορήθη τὰς προθέσεις μου.

»...Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ ἀείμνηστος στρατηγὸς Κ. Βεντήρης, ὅστις ἦτο ἐνή-

μερος τῶν κινήσεών μου, μὲ ἐπληροφόρησε τὴν 16ην Μαΐου 1954, κατόπιν ἐπαφῆς μετὰ τοῦ πρωθυπουργοῦ Στρατάρχου Παπάγου, ὅτι ἡ γνώμη τούτου ἐξηκολούθει νὰ εἶναι ἡ αὐτή, ὅτι δηλαδὴ δὲν ἔπρεπε νὰ γίνῃ ἐν Κύπρῳ τίποτε, τὸ ὁποῖον θὰ διετάρασσε τὰς σχέσεις μας μετὰ τῆς Ἀγγλίας. Μὲ πληροφόρησε περαιτέρω ὅτι ὁ Πρωθυπουργὸς ἐγνώριζεν, ὅτι προπαρασκευάζετο ὑπ' ἐμοῦ κίνημα, ἀλλ' ὅτι εἶχεν ἤδη λάβει τὰ μέτρα του ἐν Κύπρῳ, πρὸς ἀποτροπὴν τούτου.

»Ὑπὸ τὸ αὐτὸ πνεῦμα εἷς Ὑπουργὸς τῆς Κυβερνήσεως Παπάγου [ο υπουργός Δημοσίας Τάξεως Βραχνός], ἀφοῦ μέ προσεκάλεσε τὴν 28ην Σεπτεμβρίου 1953 εἰς τὸ Ὑπουργεῖον του, μοῦ ἀνεκοίνωσεν, ὅτι ἔχει πληροφορίας περὶ τῶν κινήσεών μου. Εἶπεν ὅτι ἀναγνωρίζει πατριωτικὴν πρόθεσιν ἐκ μέρους μου, πλὴν ἔχει τὴν γνώμην, ὅτι δὲν πρέπει νὰ γίνῃ τίποτε ἀντίθετον πρὸς τὴν πολιτικὴν τῆς Κυβερνήσεως καὶ ὅτι, ἐὰν δὲν παύσω ἐργαζόμενος, θὰ εὑρεθῇ εἰς τὴν δυσάρεστον θέσιν νὰ μὲ συλλάβῃ. Βραδύτερον, καὶ συγκεκριμένως τὴν 1ην Ὀκτωβρίου 1954 ὁ Ἀρχιεπίσκοπος Μακάριος, πρὸς τὸν ὁποῖον ἀνεκοίνωσα τὰς ἀνωτέρω συστάσεις τοῦ Ὑπουργοῦ καὶ τὸν παρεκάλεσα νὰ ἴδῃ τὸν Στρατάρχην Παπάγον νὰ διαλευκάνῃ τὰς προθέσεις του, μ' ἐπληροφόρησεν, ὅτι ἡ ἀνωτέρω ἐνέργεια τοῦ Ὑπουργοῦ ὑπηγορεύθη ὄντως ὑπὸ τοῦ Παπάγου ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν, ὅτι κινοῦμαι μεταξὺ τῶν ἀξιωματικῶν διὰ κάθοδόν μου εἰς Κύπρον. Εὑρισκόμενος ἀργότερον εἰς Κύπρον, ἐπληροφορήθην, ὅτι εἰς Ρόδον καὶ ὀλίγον μετὰ τὴν ἀναχώρησίν μου ἐκεῖθεν, ἀνεζητήθην διὰ νὰ συλληφθῶ».

Επεισόδιο με τον Ήντεν

Πάντως, ο Παπάγος ήταν αποφασισμένος να κάνει το παν για τη λύση του Κυπριακού με τη διπλωματική οδό. Και, τον Σεπτέμβριο του 1953, ένα επεισόδιο δείχνει τη ζέση με την οποία ανέλαβε τα ηνία της υπόθεσης.

Είχε έρθει ινκόγκνιτο, για ανάπαυση στην Αθήνα, ο τότε υπουργός Εξωτερικών της Μ. Βρετανίας Άντονυ Ήντεν. Ο Παπάγος τον επισκέφθηκε στην αγγλική πρεσβεία ένα απόγευμα και προσπάθησε να αρχίσει συζήτηση για το Κυπριακό. Αλλά ο Βρετανός υπουργός απάντησε έντονα:

> *«Ἦλθα μὲ ἀναρρωτικὴ ἄδεια ἐδῶ. Δὲν ἔχω σκοπὸ νὰ συζητήσω αὐτὸ τὸ θέμα».*

Ο στρατάρχης, απαθής και σαν να μην άκουσε τι του έλεγε ο Ήντεν, συνέχισε:

> *«Εἶναι εὐκαιρία, τώρα ποὺ συναντηθήκαμε, νὰ ἐξετάσουμε ἀνεπίσημα τὸ ζήτημα αὐτό».*

Τότε ο Άγγλος υπουργός έκανε κάτι που είναι αδιανόητο στη διπλωματική εθιμοτυπία. Με νευρική χειρονομία αδημονίας, έστρεψε τη ράχη του στον Παπάγο, στάθηκε μπροστά στο παράθυρο και κοίταζε έξω, παριστάνοντας ότι δεν άκουγε τι του έλεγε ο συνομιλητής του. Εκείνος, παρά την ολύμπια αυτοκυριαρχία του, δεν μπόρεσε να συγκρατηθεί. Ύψωσε τον τόνο της φωνή του σε βαθμό που έκανε τον παρευρισκόμενο Άγγλο πρεσβευτή σερ Τσαρλς Πηκ να ανατιναχθεί. Ο Παπάγος κραύγασε:

> *«Εἶμαι ὁ πρωθυπουργὸς τῆς Ἑλλάδος. Καὶ ὅταν ὁμιλῶ μὲ κάποιον, ἐπιθυμῶ νὰ μοῦ δείχνῃ τὸ πρόσωπόν του, ὄχι τὴν ράχι του».*

Ο Στέλιος Χουρμούζιος στο βιβλίο του (*Ακρόπολις*, 17 Οκτωβρίου 1972) επιβεβαιώνει το επεισόδιο και προσθέτει ότι ο πρωθυπουργός επέμενε πως το μέλλον μισού εκατομμυρίου Ελλήνων δεν ήταν δυνατόν να απεμποληθεί με αυτό τον τρόπο. Και ο Ήντεν τού αποκρίθηκε ερεθισμένος ότι υπήρχαν εκατοντάδες χιλιάδες Έλληνες που ζούσαν στις Ηνωμένες Πολιτείες και στην Αίγυπτο. Μήπως τάχα η Ελλάδα θα ζητούσε να προσαρτήσει και αυτές τις χώρες; Και ο Στ. Χουρμούζιος συνεχίζει:

> *«Καθὼς φαίνεται, ὁ στρατάρχης δὲν μπόρεσε νὰ συλλάβη τὴν παραμικρὴ δόσι χιοῦμορ σ' αὐτὴν τὴν παρατήρησι κι ἀφοῦ εὐχήθηκε στὸν Ἤντεν καλὸ ταξίδι, στράφηκε κι ἔφυγε».*

Κατ' άλλες πηγές, μάλιστα, ο Παπάγος έφυγε απότομα χωρίς να χαιρετήσει τον συνομιλητή του, αφήνοντας εμβρόντητο τον Άγγλο πρεσβευτή. Το επεισόδιο αυτό ήταν αρκετά σοβαρό και αρκετά οξύ. Βέβαια στο παζάρεμα της πολιτικής, το οποίο αποτελεί την ενσάρκωση του απρόσωπου ρεαλισμού, οι προσωπικές παρεμβάσεις που σημειώνονται όχι σπάνια αποτελούν παιχνιδίσματα και θεατρινισμούς χωρίς ουσία. Εκείνο όμως που είχε σημασία ήταν η διαπίστωση της αγγλικής αδιαλλαξίας στο Κυπριακό.

Η Φρειδερίκη και ο Τσώρτσιλ

Ο πρωθυπουργός προπαρασκευαζόταν για την επισημοποίηση του αγώνα, με συναίσθηση ότι θα ερχόταν η Ελλάδα σε σύγκρουση με την Αγγλία. Αλλά προηγουμένως παρεμβλήθηκε η βασίλισσα Φρειδερίκη. Θα χρησιμοποιούσε τη γοητεία της άλλη μια φορά, με την ελπίδα να ασκήσει επιρροή υπέρ της Κύπρου, στον τότε Βρετανό πρωθυπουργό Ουίνστον Τσώρτσιλ, έστω και από μακριά.

Είχε ήδη τη φήμη, αλλά και η ίδια την αυτοπεποίθηση, ότι η μορφή της και το είδος της ευφυΐας της επιδρούσαν ιδιαίτερα στους ώριμους άνδρες. Τα παραδείγματα του πρωθυπουργού της Νοτίου Αφρικής Γιαν Σματς και του Αμερικανού υπουργού των Εξωτερικών Μάρσαλ το επιβεβαιώνουν. Αλλά και στην Ελλάδα, ο Θεμιστοκλής Σοφούλης όπως και ο Νικόλαος Πλαστήρας δεν έμειναν ασυγκίνητοι από τη μαχητική, νεανική ομορφιά της βασίλισσας.

Η Φρειδερίκη, πολυπράγμων και αποφασιστική, αξιοποίησε πολιτικά την επιρροή της στους ώριμους φίλους της. Τώρα, όμως, στην περίπτωση του Τσώρτσιλ, οι σχέσεις της μαζί του δεν ήταν τόσο ομαλές.

Στην πρώτη τους συνάντηση, σε ένα επίσημο γεύμα προς τιμήν του Παύλου και της Φρειδερίκης στο Λονδίνο, ο Τσώρτσιλ, αρχηγός της αντιπολίτευσης τότε, είχε σκύψει στον παρακαθήμενό του Γιαν Σματς και του ψιθύρισε: «Αυτή η φασίστρια, η ναζίστρια, τι θέλει ανάμεσά μας;» Αναφερόταν στο γεγονός ότι αρκετά χρόνια πριν από τον παγκόσμιο πόλεμο η Φρειδερίκη, όπως όλες οι Γερμανίδες μαθήτριες της εποχής της, ανήκε στη Χιτλερική Νεολαία.

Αργότερα, ο Τσώρτσιλ ως πρωθυπουργός τής είπε κάποτε δηκτικά: «Δεν είσθε εγγονή του Κάιζερ Γουλιέλμου;» «Ναι», ήταν η εύστοχη απάντησή της, «αλλά και δισεγγονή της βασιλίσσης σας Βικτωρίας».

Σε ορισμένες όμως περιπτώσεις ο Τσώρτσιλ τής είχε δείξει φιλικές διαθέσεις. Και αυτό την ενθάρρυνε να του γράψει μια επιστολή, για να κάμψει την αδιαλλαξία του στο Κυπριακό. Ο βασιλιάς και ο Παπάγος συμφώνησαν. Και η Φρειδερίκη προσπάθησε με όση δεξιοτεχνία διέθετε να θίξει τις ευαίσθητες χορδές του γέρου πολιτικού. Ήταν μια δειλή απόπειρα να μετατραπεί σε ένα είδος ρομάντζου το κυνικό δράμα της διεθνούς πολιτικής.

Η προσφυγή στον ΟΗΕ

Οπωσδήποτε την 20ή Αυγούστου 1954 η κυβέρνηση προσέφυγε στον ΟΗΕ, ενώ η Αθήνα αναστατωνόταν από τις ταραχές. Η Ελλάδα ζητούσε να εγγραφεί στην ημερήσια διάταξη της προσεχούς τακτικής συνόδου της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ το εξής θέμα:

> *«Ἐφαρμογὴ ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῶν Ἡνωμένων Ἐθνῶν τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσότητος δικαιωμάτων καὶ αὐτοδιαθέσεως τῶν λαῶν εἰς τὸν πληθυσμὸν τῆς νήσου Κύπρου».*

Η διαδικασία της υπόθεσης άρχισε σύντομα. Στις 23 Σεπτεμβρίου 1954 η ελληνική αίτηση υποβλήθηκε προς έγκριση στη Γενική Επιτροπή του ΟΗΕ, η οποία αποτελούνταν από 15 μέλη. Ταυτόχρονα η Ινδονησία υπέβαλλε παρεμφερή αίτηση για την αυτοδιάθεση των Παπούα της Νέας Γουινέας, γνωστών παλιών κυνηγών ανθρώπινων κεφαλών και ανθρωποφάγων, που όχι πολύ αργότερα επρόκειτο να καταφάγουν ευδαιμόνως τον γιο του πανίσχυρου κυβερνήτη της Πολιτείας της Νέας Υόρκης Ροκφέλλερ.

Η Επιτροπή δέχτηκε και τις δύο προσφυγές: να συζητηθεί η αυτοδιάθεση και των κανίβαλων και των Κυπρίων. Η ελληνική έγινε δεκτή με 9 ψήφους υπέρ, 3 κατά (Αγγλία, Γαλλία, Αυστραλία) και 3 αποχές (μεταξύ αυτών η Αμερική).

Την επομένη, σύμφωνα με τη διαδικασία, πέρασε η αίτηση από την ολομέλεια της Γενικής Συνέλευσης του ΟΗΕ. Όχι προς συζήτηση, αλλά προς εγγραφή. Και πάλι Κύπριοι και Παπούα πέτυχαν το αίτημά τους. Η πρόταση συγκέντρωσε επί 60 κρατών 30 ψήφους με 19 κατά και 11 αποχές. Ο ανατολικός συνασπισμός σύσσωμος ψήφισε υπέρ. Όλα τα κράτη του ΝΑΤΟ κατά. Μεταξύ των αποχών και η Αμερική.

Επρόκειτο για μια πρώτη μικρή νίκη της Ελλάδας. Αλλά ήταν απλώς μια αψιμαχία. Η πραγματική μάχη θα δινόταν τον Δεκέμβριο, οπότε η Ελλάδα έπρεπε να συγκεντρώσει τα 2/3 των ψήφων, δηλαδή 40. Και η προοπτική ήταν σκοτεινή. Γιατί όφειλε να αποσπάσει ακόμα 10 ψήφους. Όταν ήρθε η ώρα της νέας αναμέτρησης, τη 15η Δεκεμβρίου 1954, δεν υπήρξε αποτέλεσμα. Με έντονη παρασκηνιακή παρέμβαση των Ηνωμένων Πολιτειών, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ ψήφισε την αναβολή της συζήτησης για την ελληνική προσφυγή. Η ελληνική αντιπροσωπεία προσποιούνταν την ικανοποιημένη, εφόσον απετράπη η καταψήφιση, αλλά στην πραγματικότητα δεν επρόκειτο για νίκη. Τόσο περισσότερο όσο αποδεικνυόταν πανηγυρικά ότι η Αμερική ήταν εναντίον της Ένωσης.

Το ίδιο βράδυ στη Θεσσαλονίκη ξέσπασαν βίαια επεισόδια. Οι φοιτητές και μεγάλο πλήθος συνέτριψαν κάθε αντίσταση, κατέστρεψαν την αμερικανική βιβλιοθήκη, που μόλις είχε αρχίσει να λειτουργεί, και λιθοβόλησαν άγρια το Αγγλικό Προξενείο. Και ο Παπάγος διέταξε να παυθούν ο αναπληρωτής Γενικός Διοικητής Βορείου Ελλάδος και ο αστυνομικός διευθυντής Θεσσαλονίκης.

Ο Γρίβας στην Κύπρο

Στο μεταξύ όμως τα γεγονότα προσλάμβαναν άλλη μορφή. Τα μεσάνυχτα της 8ης Νοεμβρίου 1954 ο Γρίβας ξεκινούσε με ένα τρεχαντήρι από έναν βραχώδη όρμο της Ρόδου για την Κύπρο. Είχε μείνει κρυμμένος επί αρκετές ημέρες, «ίνα αποφύγω την επισήμανσιν υπό πρακτόρων των Άγγλων ή οργάνων της κυβερνήσεως», όπως έγραψε ο ίδιος. Την ίδια νύχτα όμως η Διοίκηση Χωροφυλακής Ρόδου, κατόπιν σήματος του υφυπουργού της Δημοσίας Ασφαλείας στρατηγού Βραχνού, είχε κινητοποιηθεί για να τον ανακαλύψει και να τον συλλάβει για να μη διαφύγει στην Κύπρο. Αλλά για τον Γρίβα, άσο του συνωμοτισμού, ήταν παιχνίδι να ξεφύγει και να βρεθεί στο πέλαγος, μαζί με τον συνεργάτη του Σωκράτη Λοϊζίδη.

Ύστερα από περιπετειώδη πλου, μέσα στη θύελλα, το τρεχαντήρι αποβίβαζε τους δύο αγωνιστές τη νύχτα της 10ης Νοεμβρίου 1954 στην παραλία του κυπριακού χωριού Χλώρακας. Ο Γρίβας αναλάμβανε τον ένοπλο αγώνα, για τον οποίο, μετά τις αρχικές αντιρρήσεις, ήταν σύμφωνος και ο Μακάριος. Είχαν προηγηθεί μερικά διερευνητικά και προπαρασκευαστικά ταξίδια του στη μεγαλόνησο, ώστε τώρα όλα ήταν έτοιμα για τη ραγδαία οργάνωση του αγώνα. Είχαν σταλεί επίσης από τον Μάρ-

πο του 1954 και αρκετά όπλα από την Ελλάδα, με τη βοήθεια του ναύαρχου Σακελλαρίου, του πλωτάρχη Λιμενικού (κατόπιν ναύαρχου) Σταμπολή, του πολιτευτή Γεωργίου Στράτου και άλλων πατριωτών. Έτσι γρήγορα ιδρύθηκε η ΕΟΚΑ (Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών) και άρχισε η ταχεία εξάπλωσή της σε όλη την Κύπρο.

Αλλά οι προπαρασκευές δέχτηκαν ένα ισχυρό πλήγμα τον Ιανουάριο του 1955, όταν το τρεχαντήρι *Άγιος Γεώργιος* από την Ύδρα, κατάφορτο με πολεμικό υλικό, έπεφτε στα χέρια των Άγγλων έξω από τον Χλώρακα.

Ο *Άγιος Γεώργιος*

Κάποιος προδότης από την Αθήνα, που δεν αποκαλύφθηκε ποτέ, είχε ειδοποιήσει τις βρετανικές Αρχές της Κύπρου. Και το αντιτορπιλικό *Κομήτης*, που ενέδρευε, συνέλαβε το πολύτιμο σκάφος τη νύχτα της 26ης Ιανουαρίου. Συγχρόνως, στην ακτή του Χλώρακα, η αστυνομία έπιανε μια ομάδα με επικεφαλής τον Σωκράτη Λοϊζίδη που είχε φτάσει για να παραλάβει το φορτίο.

Οι συλληφθέντες δικάστηκαν τη 2α Μαΐου 1955 στην Πάφο. Η δίκη προκάλεσε διεθνές ενδιαφέρον. Ασχολήθηκε μαζί της η Βουλή των Κοινοτήτων και όλος ο παγκόσμιος Τύπος. Και αναμενόταν ότι θα διαρκούσε επί μακρόν. Τελείωσε όμως ανέλπιστα σύντομα, γιατί, μόλις εξετάστηκαν μερικοί μάρτυρες κατηγορίας, οι πατριώτες έκαναν μια σαφή δήλωση:

> *«Ἀναγνωρίζουμε τὸ κατηγορητήριο. Ναί, τὰ ὅπλα αὐτὰ τὰ φέραμε μὲ σκοπὸ νὰ χρησιμοποιηθοῦν γιὰ νὰ ἀνακτήση τὴν ἐλευθερία του ὁ κυπριακὸς λαός».*

Κατόπιν τούτου ο πρόεδρος κήρυξε τερματισμένη την ακροαματική διαδικασία και βγήκε η απόφαση:

Ο Σωκράτης Λοϊζίδης καταδικάστηκε σε ειρκτή 12 ετών. Οι λοιποί σε φυλάκιση 1-4 ετών. Η ποινή του Λοϊζίδη ήταν η βαρύτερη που επιβλήθηκε ποτέ για πολιτικής φύσεως παράβαση σε όλη τη διάρκεια της αγγλικής κατοχής στην Κύπρο από το 1871.

Ραγδαία η πάλη εκτραχυνόταν. Μολονότι όμως η απώλεια του *Άγιος Γεώργιος* είχε στοιχίσει πολύ στον Γρίβα, κατόρθωσε να αποκτήσει πάλι αρκετά όπλα για να αρχίσει την ένοπλη δράση.

Η αντιπολίτευση

Αλλά στο μεταξύ στην Ελλάδα τα γεγονότα ακολουθούσαν απροσδόκητες και δραματικές εξελίξεις.

Τα πράγματα φαίνονταν μάλλον ήρεμα το φθινόπωρο του 1954. Η κυβέρνηση έμενε σταθερή παρά το ρήγμα Μαρκεζίνη. Το κύρος του στρατάρχη διατηρούνταν

και η σύγχρονη συγκεντρωτική εξουσία των κυβερνήσεων, οι οποίες διαθέτουν κολοσσιαία μέσα –διαχειρίζονται άμεσα το 1/3 του εθνικού προϊόντος και έμμεσα άλλο 1/3–, επιβράδυνε τις φθοροποιές δυνάμεις που φυσιολογικά υπονόμευαν τον Συναγερμό.

Άλλωστε η αντιπολίτευση βρισκόταν πάντα σε κατάσταση αποσύνθεσης. Ο Γεώργιος Παπανδρέου συναντούσε σοβαρές αντιδράσεις στις απεγνωσμένες του προσπάθειες να συμπυκνώσει τις σκόρπιες, απογοητευμένες, συγχυσμένες πολιτικές δυνάμεις του Κέντρου. Απόπειρα να ανατεθεί η γενική αρχηγία στον Γεώργιο Βεντήρη ναυάγησε αφ' εαυτής, γιατί την 24η Σεπτεμβρίου 1954 εκείνος πέθανε στην κλινική *Νεστλέ* της Λοζάνης. Αργότερα –τη 12η Απριλίου 1955– ο Βενιζέλος ίδρυσε νέο κόμμα, τη Φιλελεύθερη Δημοκρατική Ένωση (ΦΙΔΕ), στην οποία προσχώρησαν 24 βουλευτές των Φιλελευθέρων και της ΕΠΕΚ. Και το Κέντρο εξαρθρώθηκε ακόμα περισσότερο.

Ταξίδια και αρρώστια

Υπήρχε όμως ένας αόρατος πολιτικός παράγοντας που έμελλε να καταστεί αποφασιστικός. Η υγεία του Παπάγου. Είδαμε ότι ως αρχιστράτηγος διηύθυνε το 1949 τον πόλεμο με οξεία φυματίωση. Και την αντιμετώπιζε με τεχνητό πνευμονοθώρακα, μένοντας στητός στο γραφείο του, φορώντας τη μάσκα της ολύμπιας αταραξίας, ενώ κατέτρωγαν τους πνεύμονές του οι βάκιλοι.

Η ισχυρή του κράση και η θέλησή του του επέτρεψαν να κατανικήσει εκείνη την αρρώστια. Και ακολούθησε ένα διάστημα με καλή υγεία. Ώσπου ξαφνικά, τον Οκτώβριο του 1954, εμφανίστηκε ο μυστηριώδης εχθρός.

Εκείνο τον μήνα ο Παπάγος έκανε επίσημη επίσκεψη στην Ιβηρική χερσόνησο (Ισπανία-Πορτογαλία). Ξεκίνησε στις 7 Οκτωβρίου με το αμερικανικό πλοίο της γραμμής *Έξετερ*. Τον συνόδευαν η σύζυγός του και ο υπουργός Προεδρίας Γ. Ράλλης. Θα τον αναπλήρωνε ο υπουργός Συντονισμού Θ. Καψάλης.

Η αναχώρησή του έγινε στις 5 το απόγευμα. Η πρωθυπουργική πομπή διέσχισε τους σημαιοστολισμένους δρόμους του Πειραιά και επιβιβάστηκε στο αμερικανικό σκάφος. Ο πρόεδρος της Βουλής και όλη η κυβέρνηση τον κατευόδωσε. Ήταν έτοιμο το *Έξετερ* να αποκολληθεί από την προκυμαία, όταν κατέφθασε κάποιος από τους ιδιαιτέρους του πρωθυπουργού και του εγχείρισε έναν φάκελο.

Μόλις διάβασε το περιεχόμενο του φακέλου, η κατήφεια κάλυψε σαν πέπλο τη μορφή του. Αποσύρθηκε αμέσως, με μια τελευταία βιαστική χειρονομία αποχαιρετισμού προς τους συνεργάτες του. Και από τη στιγμή εκείνη παρέμεινε δύσθυμος σε όλη την περιοδεία. Με δυσκολία έκρυβε κάτω από τη μάσκα της εθιμοτυπίας την ελεεινή ψυχική του κατάσταση.

Το κυριότερο: το βράδυ δεν έβαλε μπουκιά στο στόμα του. Η όρεξή του κόπηκε κεραυνοβόλα. Και άρχισαν τα συμπτώματα των γαστρεντερικών ενοχλήσεων που με γοργούς κύκλους θα αποκορυφώνονταν για να τον μεταβάλουν σε φάσμα ανθρώπινο.

Όταν στις 5 Νοεμβρίου επέστρεψε από την Πορτογαλία, ήταν ωχρός και αδυνατισμένος· όλοι όμως νόμιζαν ότι είχε κουραστεί στο ταξίδι. Μόνο η οικογένειά του, καθώς ανεβαίνοντας στην έπαυλή του στην Εκάλη έπεσε εξαντλημένος, αντιλήφθηκε πως κάτι ιδιαιτέρως σοβαρό είχε εκδηλωθεί. Αλλά εκείνος αρνήθηκε κάθε εξέταση και θέλησε να αρχίσει αμέσως τα πληθωρικά του καθήκοντα, αντιμετωπίζοντας τα προβλήματα που τον περίμεναν.

Από την άφιξή του και έπειτα ο πρωθυπουργός ήταν πάντα δύσθυμος, απότομος, νευρικός. Και οι ενέργειές του χαρακτηρίζονταν από εκρηκτική σπασμωδικότητα. Σαράντα οχτώ μόλις ώρες μετά την επιστροφή του εξαπέλυσε μια νέα βόμβα.

Επίθεση κατά Μαρκεζίνη

Σε όλο αυτό το διάστημα ο Σπύρος Μαρκεζίνης παρέμενε σιωπηλός και ουδέτερος. Δεν είχε εγκαταλείψει τον Συναγερμό και τα καίρια οικονομικά υπουργεία τα κατείχαν οι φίλοι του υπουργοί Καψάλης και Παπαγιάννης, οι οποίοι εφάρμοζαν τη δική του ριζοσπαστική πολιτική.

Αλλά ξαφνικά, το βράδυ της 8ης Νοεμβρίου, ο υπουργός Προεδρίας Γ. Ράλλης έδινε στους πολιτικούς συντάκτες των εφημερίδων δηλώσεις του Παπάγου, με τις οποίες εκτόξευε φοβερή επίθεση εναντίον του.

Ο πρωθυπουργός κατήγγελλε τον τέως υπουργό Συντονισμού ότι πριν από ένα ακριβώς έτος, την 11η Νοεμβρίου 1953, όταν έκανε ταξίδι στη Δυτική Γερμανία, είχε δεχτεί να δεσμεύσει το κράτος έναντι των γερμανικών εταιρειών «Σήμενς» και «Τελεφούνκεν» παραχωρώντας τους χωρίς κανένα διαγωνισμό την εκτέλεση ορισμένων εργασιών. Είχε μάλιστα ανταλλάξει ο Μαρκεζίνης με τον Γερμανό υπουργό Εθνικής Οικονομίας Έρχαρτ σχετικές επιστολές.

Γιατί ο πρωθυπουργός έφερε σε φως τώρα αυτή την ιστορία; Όπως πληροφορήθηκαν οι δημοσιογράφοι, δύο μόλις ημέρες πριν αναχωρήσει για την Πορτογαλία, ο υπουργός Γονής τού την αποκάλυψε. Ο Παπάγος ζήτησε να του παρουσιάσει τις επίμαχες επιστολές. Ο Γονής ανέλαβε να του προμηθεύσει φωτοτυπίες τους και αυτές περιέχονταν –στο γερμανικό πρότυπο– στον φάκελο που του έφεραν ακριβώς τη στιγμή που το ατμόπλοιο ξεκινούσε.

Φυσικά δεν μπορούσε να διακόψει το ταξίδι του για να επιτεθεί κατά του Μαρκεζίνη. Ανέβαλε την ενέργειά του για την επιστροφή του. Και τώρα το κατηγορητήριο δεν αφορούσε τόσο τις συμφωνίες που έκανε ο τέως υπουργός Συντονισμού, αλλά

το γεγονός ότι τις απέκρυψε από την κυβέρνηση – και ιδίως το ότι δεν εμφάνισε τις επιστολές.

Η υπόθεση των επιστολών

Η ανακοίνωση του πρωθυπουργού προκάλεσε σάλο. Αστραπιαία οι μαρκεζινικοί υπουργοί Συντονισμού Καψάλης και Οικονομικών Παπαγιάννης παραιτήθηκαν. Και ο Σπύρος Μαρκεζίνης έσπευσε να δηλώσει:

> *«Εἶναι προφανὲς ὅτι κατόπιν τῆς σημερινῆς πρωθυπουργικῆς ἀνακοινώσεως δὲν μοῦ ἐπιτρέπεται οὔτε λεπτὸν πλέον νὰ παραμείνω εἰς τὸν Συναγερμόν, ὁ ὁποῖος ἄλλωστε οὐδεμίαν ἔχει σχέσιν μὲ τὸν Συναγερμὸν ἐκεῖνον, διὰ τὴν δημιουργίαν τοῦ ὁποίου κάπως συνετέλεσα καὶ ἐγώ».*

Αμέσως ακολούθησαν αποχωρήσεις πολλών βουλευτών από τον Συναγερμό, ενώ και ο υφυπουργός Ανοικοδόμησης Γ. Ρωμανός εγκατέλειπε το αξίωμά του.

Αλλά η διαμάχη συνεχιζόταν. Τη 13η Νοεμβρίου ανακοίνωση του Παπάγου και των επιτελών του τόνιζε ότι ο Σπ. Μαρκεζίνης «απέκρυψεν επιμελώς την ύπαρξιν των ανταλλαγεισών επιστολών και από τον πρωθυπουργόν και από το Συντονιστικόν Συμβούλιον και από την Βουλήν».

Την 24η Νοεμβρίου το θέμα ήρθε στη Βουλή και ο Μαρκεζίνης δήλωσε:

> *«Μποροῦν νὰ μοῦ καταλογίσουν ὁ,τιδήποτε. Ἀλλὰ δὲν πιστεύω νὰ εὑρεθῇ κανεὶς νὰ μὲ εἴπῃ βλάκα. Καὶ θὰ ἤμουν βλὰξ ἂν πήγαινα νὰ ἀποκρύψω ἀπὸ τὴν Κυβέρνησιν μίαν ἐπιστολήν, ὑπογραφεῖσαν πανηγυρικῶς παρουσίᾳ δύο ὑπουργῶν, πολυαρίθμων ἀνωτάτων ὑπαλλήλων καὶ ὁλοκλήρου τοῦ προσωπικοῦ τῆς πρεσβείας, μίαν ἐπιστολήν, τέλος, τῆς ὁποίας ἀντίγραφον κατεῖχεν ὁ ἀντίδικος, δηλαδὴ ἐν προκειμένῳ ἡ γερμανικὴ Κυβέρνησις».*

Και πρόσθεσε ότι αντίγραφα των πρωτοτύπων των επιστολών, στη γερμανική καθώς και μετάφρασή τους στην ελληνική, ήταν κατατεθειμένα στο αρμόδιο Υπουργείο Εμπορίου. Αλλά ο υπουργός Συντονισμού Π. Παπαληγούρας κραύγασε:

> *«Δὲν ὑπάρχει οὐδὲ εἷς ἄνθρωπος εἰς τὸ Βασίλειον τῆς Ἑλλάδος ἔχων ἀντίγραφον εἰς τὴν ἑλληνικὴν τῆς περιφήμου ἐπιστολῆς Μαρκεζίνη».*

Συστήθηκε εξεταστική επιτροπή της Βουλής για την υπόθεση αυτή. Ένα έτος όμως σχεδόν αργότερα, στις 29 Οκτωβρίου 1955, έμελλε να βρεθούν σε κάποιο συρτάρι του Υπουργείου Εξωτερικών οι περίφημες επιστολές και να δικαιωθεί πανηγυρικώς ο Μαρκεζίνης. Δικαιώθηκε και από τα πράγματα πολύ νωρίτερα, όταν ο Γερμανός υπουργός Εθνικής Οικονομίας Έρχαρτ ήρθε στην Αθήνα και υπέγραψε ευρεία εμπορική συμφωνία, αφού χωρίς δυσκολία αναγνώρισε ότι καμιά αξίωση δεν είχε που να απορρέει από τις επίμαχες επιστολές.

Η συζήτηση όμως που έγινε τη δραματική εκείνη νύχτα της 24ης Νοεμβρίου 1954 στη Βουλή γεννούσε ένα άλλο πρόβλημα: αποκάλυπτε ότι πράγματι ο Παπάγος δεν είχε γνώση των επιστολών, αλλά είχε γίνει επανειλημμένως μπροστά του συζήτηση σε όλο το πλάτος της υπόθεσης χωρίς ποτέ ο Μαρκεζίνης να αποκρύψει τίποτε από το περιεχόμενό τους. Και εκ των υστέρων η τρομερή υποψία που γεννάται για τον παρατηρητή είναι: μήπως ο κυβερνήτης της Ελλάδας από τότε δεν συλλάμβανε τα μεγάλα ζητήματα; μήπως η αρρώστια που μερικούς μήνες αργότερα θα τον έστελνε ανελέητη στον τάφο είχε υποσκάψει ήδη την υγεία του σε βαθμό να αμβλύνει τις πνευματικές και σωματικές του δυνάμεις;

Κόμμα των Προοδευτικών

Αλλά τα αποτελέσματα εκείνης της υπόθεσης ήταν ευρύτερα: ο Σπ. Μαρκεζίνης έσπευσε την 3η Φεβρουαρίου να ιδρύσει δικό του κόμμα, των Προοδευτικών, στο οποίο προσχώρησαν 23 βουλευτές. Ανάμεσά τους και η μοναδική βουλευτίς Ελένη Σκούρα. Ο Μαρκεζίνης εξήγησε με δηλώσεις του γιατί ίδρυσε το νέο κόμμα:

> *«Ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμός, εἰς τοῦ ὁποίου τὴν δημιουργίαν καὶ πορείαν πρὸς τὴν νίκην κάπως συνετελέσαμεν καὶ ἡμεῖς... ἦλθεν ὡς κίνημα ἀνανεωτικόν, προορισμένον ἀλλὰ καὶ ἐπαγγελθὲν νὰ σαρώσῃ τὸν ἀντιδραστικὸν παλαιοκομματισμὸν καὶ νὰ λησμονήσῃ τὸ κακὸν παρελθόν. Καὶ κατήντησεν αἰχμάλωτος τοῦ παλαιοκομματισμοῦ καὶ δέσμιος τοῦ παρελθόντος...»*

Η διάσπαση του Συναγερμού αποτελούσε γεγονός, μολονότι δεν αρκούσε για να κλονίσει την πλειοψηφία της κυβέρνησης. Πάντως, ο Μαρκεζίνης συμπαρέσυρε τμήμα της αστικής τάξης δυσανάλογο προς την αριθμητική δύναμη του κόμματός του. Και μετατασσόταν στην αντιπολίτευση.

Νέα κυβέρνηση

Αλλά και ο Παπάγος ανασχημάτιζε την κυβέρνησή του. Και τη 15η Δεκεμβρίου ορκίζονταν 16 νέοι υπουργοί και υφυπουργοί, που ή προσλαμβάνονταν για πρώτη φορά ή μετατίθεντο σε άλλες υπουργικές θέσεις. Ανάμεσα στους πρώτους περιλαμβάνονταν καινούργιοι πολιτικοί, οι οποίοι επί μια δεκαετία επρόκειτο να μην αποχωριστούν πια υπουργήματα, όπως ο Λεωνίδας Δερτιλής. Ανάμεσα στους δεύτερους ήταν πρόσωπα που έμελλαν στο εξής να πρωταγωνιστήσουν, όπως ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Και, για την ιστορία, η σύνθεση της κυβέρνησης είχε τώρα ως εξής:

Π. Κανελλόπουλος: ἀντιπρόεδρος καὶ ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης.
Στ. Στεφανόπουλος: ἀντιπρόεδρος καὶ ὑπουργὸς Ἐξωτερικῶν.
Π. Παπαληγούρας: Συντονισμοῦ.

Λ. Εὐταξίας: Οἰκονομικῶν.
Κ. Καραμανλῆς: Δημ. Ἔργων καὶ Συγκοινωνιῶν.
Α. Πρωτοπαπαδάκης: Βιομηχανίας.
Στ. Πολυζωγόπουλος: Προνοίας.
Λ. Μακκᾶς: Ἐμπορίου.
Γ. Βογιατζῆς: Ναυτιλίας.
Ἀχ. Γεροκωστόπουλος: Παιδείας.
Γ. Νικολίτσας: Ἐσωτερικῶν.
Κ. Θεοφανόπουλος: Δικαιοσύνης.
Π. Λεβαντῆς: Γεωργίας.
Γ. Ράλλης: Προεδρίας.
Α. Στράτος: Ἐργασίας.
Γ. Κοσμᾶς: Βορ. Ἑλλάδος.
Λεων. Δερτιλῆς: ὑφ/γὸς Οἰκονομικῶν.
Δ. Βουρδουμπᾶς: ὑφ/γὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης.
Εὐάγγ. Καλατζῆς: ὑφ/γὸς Ἐσωτερικῶν.
Γερ. Λύχνος: ὑφ/γὸς Προεδρίας.
Β. Παπαρρηγόπουλος: ὑφ/γὸς Σεισμοπλήκτων Νήσων.
Π. Κάβδας: ὑφ/γὸς Γεωργίας.
Α. Ταλιαδοῦρος: ὑφ/γὸς Ἐμπορίου.
Κ. Παπακωνσταντίνου: ὑφ/γὸς Συγκοινωνιῶν.
Κ. Γιαβάλογλου: ὑφ/γὸς Προνοίας.

Οι «ερυθροί δήμαρχοι»

Αυτή η κυβέρνηση είχε να αντιμετωπίσει αμέσως πολλά προβλήματα, και πρώτο τα αποτελέσματα των δημοτικών εκλογών που διεξήχθησαν την 21η Νοεμβρίου 1954. Και το χαρακτηριστικό τους ήταν πως ξεπρόβαλλε ξαφνικά η λησμονημένη δύναμη της Αριστεράς.

Για πρώτη φορά, από το 1935, γνωστοί κομμουνιστές εκλέγονταν δήμαρχοι. Και το γεγονός έκανε αίσθηση. Δέκα ήταν, σε σύνολο 225, αλλά υπήρχαν 30 ακόμα που είχαν αναδειχθεί με σαφή υποστήριξη της ΕΔΑ. Μεταξύ αυτών περιλαμβάνονταν οι δήμαρχοι Αθηνών, Πειραιώς, Θεσσαλονίκης – και το γεγονός γινόταν ιδιαίτερα εντυπωσιακό.

Στην Αθήνα ο στρατηγός Παυσανίας Κατσώτας, υποψήφιος του Κέντρου, είχε αποκηρυχτεί από τον Γεώργιο Παπανδρέου γιατί δέχτηκε τη δεδηλωμένη υποστήριξη της ΕΔΑ. Αλλά σε πείσμα του αφορισμού συγκέντρωσε το 40% των ψήφων και ήρθε πρώτος. Με την ίδια υποστήριξη εκλέχτηκε στον Πειραιά ο Σαπουνάκης. Στη

Θεσσαλονίκη ο Μηνάς Πατρίκιος ψηφίστηκε από το 38% των εκλογέων, αλλά στην επαναληπτική εκλογή της επόμενης Κυριακής έφτασε το ρεκόρ τού 52%.

Γενικά, από τους 20 δήμους της περιοχής Αθηνών εκλέχτηκαν ή ως υποψήφιοι της ΕΔΑ ή με την υποστήριξή της οι 9. Στον Πειραιά από τους 6 οι 5. Η πρωτεύουσα μεταβαλλόταν σε πελώριο φρούριο και έμπεδο της Αριστεράς.

Στο σύνολο της χώρας από τους 225 δήμους κατάκτησε τους 103 ο Ελληνικός Συναγερμός, ενώ άλλες 6 θέσεις καταλήφθηκαν με τοπική σύμπραξη Συναγερμού-Φιλελευθέρων. Το όλο αποτέλεσμα απογοήτευσε την κυβερνητική παράταξη –της στοίχισε ιδίως η απώλεια των τριών μεγάλων κέντρων–, αλλά και το Κέντρο δεν είχε λόγους να πανηγυρίζει. Η τρίτη δύναμη, όπως αναδυόταν, παρά την εξουσία της Δεξιάς, αποδεικνυόταν εξαιρετικά επικίνδυνη.

Επίθεση κατά του ΚΚΕ

Πώς θα αντιμετώπιζε την αναβίωση της Αριστεράς η κυβέρνηση; Το χαρακτηριστικό της ήταν η σύγχυση. Το Κυβερνητικό Συμβούλιο θέσπισε ορισμένα μέτρα επιείκειας. Ο νέος υφυπουργός Ασφαλείας Ευ. Καλατζής τα εισηγήθηκε στη Βουλή την 24η Ιανουαρίου 1955. Αλλά όταν ο βουλευτής Καρδίτσας Στέλιος Αλαμανής του Δημοκρατικού Κόμματος μίλησε υπέρ των μέτρων, προκάλεσε θύελλα και δάρθηκε από τον βουλευτή Κιλκίς Κ. Παπαδόπουλο, γνωστό αντικομμουνιστή οπλαρχηγό στη Βόρεια Ελλάδα κατά την Κατοχή.

Τελικά το νομοσχέδιο ψηφίστηκε. Οι υπηρεσίες όμως έκαναν συνεχώς εξορμήσεις κατά των κομμουνιστών, χρησιμοποιώντας συστηματικά την κατηγορία της κατασκοπίας.

Στις 15 Μαρτίου εξαγγέλθηκε η εξάρθρωση μεγάλου κομμουνιστικού κατασκοπευτικού δικτύου στη Βόρεια Ελλάδα. Μεταξύ των συλληφθέντων ήταν και ο Κωνσταντίνος Λουλές, μέλος της Κεντρικής Επιτροπής και, κατά τις φήμες που ανέγραφε ο δεξιός Τύπος, ένας από τους εκτελεστές του Αμερικανού δημοσιογράφου Πολκ στη Θεσσαλονίκη το 1948.

Την 1η Ιουνίου ο υφυπουργός Ασφαλείας ανακοίνωσε ότι συνελήφθη με όλο το επιτελείο του ο νέος αρχηγός του παράνομου μηχανισμού Γ. Ερυθριάδης, μέλος του πολιτικού γραφείου του ΚΚΕ (στους επιτελείς του περιλαμβανόταν και η σύζυγός του Έλλη), που μόλις είχε κατεβεί από τη Βουλγαρία.

Η σύλληψη έγινε ύστερα από μυθιστορηματική παρακολούθηση, μέσα από ένα μισοερειπωμένο υπόγειο. Και ο υφυπουργός πρόσθεσε:

> *«Πρόκειται περὶ τεραστίας ἐπιτυχίας, ἐκ τῶν μεγίστων παρομοίας φύσεως αἵτινες ἐσημειώθησαν μέχρι τοῦδε, ἀλλ' ἀντιμετωπίζομεν σοβαρωτάτην προσπάθειαν διεισδύσεως κατασκόπων ἐκ τοῦ Παραπετάσμα-*

τος. Τὸν τελευταῖον καιρὸν ἔχουν συλληφθῆ περισσότερα τῶν 40 κομμουνιστικὰ στελέχη, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ πλεῖστα προέρχονται ἐκ τοῦ ἐξωτερικοῦ».

Δραπέτευση από τα Βούρλα

Αλλά το ΚΚΕ εξαπέλυσε την απροσδόκητη αντεπίθεσή του. Τη 17η Ιουλίου από τις φυλακές των Βούρλων του Πειραιά, όπου εγκλείονταν οι θεωρούμενοι ως κομμουνιστές, δραπέτευσαν 27 στελέχη του Κόμματος, έρποντας σε μια σήραγγα μήκους 17 μέτρων που έσκαψαν οι ίδιοι, αλλά και με τη βοήθεια των συντρόφων τους απέξω. Η επιτυχία αυτή αποτελούσε κόλαφο κατά του κράτους. Ο καταδιωκτικός μηχανισμός υπέστη ήττα από τον παράνομο μηχανισμό.

Η κοινή γνώμη συνταράχτηκε και η κυβέρνηση επικήρυξε τους 27 δραπέτες ως ληστές με αμοιβή 10-30 χιλιάδων δραχμών για τον φόνο ή τη σύλληψή τους. Ύστερα από πολύμηνη προσπάθεια συνελήφθησαν οι 20. Αλλά οι 7 γλίστρησαν από τις αλλεπάλληλες παγίδες και έπειτα από δραματικές περιπέτειες διέφυγαν στο εξωτερικό. Φυσικά, δε, χάρη στον παράνομο μηχανισμό του ΚΚΕ.

Λίγο αργότερα δραπέτευσε και ο γιατρός Εμμ. Σιγανός, ο πρώτος έμπιστος και σωματοφύλακας του Ζαχαριάδη. Είχε καταδικαστεί τρις σε θάνατο, αλλά έλαβε τετράμηνη αναστολή «δι' ανήκεστον βλάβην». Έμενε υπό αυστηρή επιτήρηση σε ένα σπίτι στη Γλυφάδα, απ' όπου εξαφανίστηκε ένα πρωί.

Τα περιστατικά αυτά αποδείκνυαν ότι το ΚΚΕ διατηρούσε πάντα ισχυρό μηχανισμό μέσα στην Ελλάδα. Οι καταδιωκτικές Αρχές ενέτειναν την επίθεσή τους. Και στα τέλη Ιουλίου φήμη διασπάρθηκε ότι συνελήφθη ο ίδιος ο Ζαχαριάδης. Επρόκειτο όμως για τη σύζυγό του Ρούλα, που είχε έρθει με την υπ' αριθ. 33.456 πλαστή ταυτότητα του Γ΄ Αστυνομικού Τμήματος Αθηνών με το όνομα Ουρανία Βασίλου. Την 25η Αυγούστου έπεφτε στα χέρια της αστυνομίας και η Αύρα Παρτσαλίδη, σύζυγος του Δημ. Παρτσαλίδη, που είχε διαβατήριο με το ψευδώνυμο Αντιγόνη Καμπαλάκη. Η Αύρα Παρτσαλίδη είχε δραπετεύσει το 1947 μαζί με τον σύζυγό της, από την Ικαρία όπου ήταν εξόριστοι.

Ο Παπάγος αντίθετος

Η αντικομμουνιστική αυτή δραστηριότητα, που προϋπέθετε αντίστοιχη δραστηριότητα του ΚΚΕ, δημιουργούσε πάλι ατμόσφαιρα όπως της εποχής των ασυρμάτων. Ερχόταν όμως σε αντίθεση με τις γνώμες και διακηρύξεις του ίδιου τού Παπάγου. Την 20ή Μαΐου 1955 δημοσιευόταν εντυπωσιακή συνέντευξη του πρωθυπουργού προς τον γενικό διευθυντή του αμερικανικού πρακτορείου «Διεθνής Υπηρεσία Ειδήσεων». Και ο στρατάρχης, μεταξύ άλλων, δήλωνε:

«Ἡ κομμουνιστικὴ δραστηριότης εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐμειώθη εἰς τὸ ἐλάχιστον. Δὲν ὑφίσταται πλέον ὠργανωμένη πέμπτη φάλαγξ εἰς τὴν Ἑλλάδα. Αἱ ἐλάχισται περιπτώσεις κομμουνιστικῆς δραστηριότητος ὑπῆρξαν ἀσήμαντοι, ἀνάξιαι λόγου, ἦσαν σποραδικῆς καὶ μεμονωμένης φύσεως».

Ο Παπάγος είχε δίκιο. Το 1955, τέσσερα χρόνια μετά την εποχή των ασυρμάτων, το κράτος ήλεγχε απολύτως την κατάσταση. Την 3η Απριλίου 1955 παραδόθηκε ο τελευταίος αντάρτης της Ρούμελης στον υφυπουργό Δημοσίας Ασφαλείας Ευ. Καλαντζή. Η παράδοση έγινε κατά γραφικό τρόπο έξω από το Λιανοκλάδι, όπου ο σκληροτράχηλος αντάρτης, που επί 6 χρόνια κρυβόταν σε μια σπηλιά των Βαρδουσίων, έριξε στα πόδια του υφυπουργού το «Τόμσον» του, δύο περίστροφα και δύο χειροβομβίδες.

Δεν είχαν απομείνει πια σε όλη την Ελλάδα παρά 33 αντάρτες και 2 αντάρτισσες, από τους οποίους 8 στην Ικαρία. Ο Ευ. Καλαντζής παρέτεινε τις προθεσμίες του νόμου 1952 «περί μέτρων επιεικείας», για να τους δοθεί άλλη μία ευκαιρία να παραδοθούν. Έτσι ή αλλιώς όμως καμιά ενόχληση δεν προκαλούσαν.

Δεν απειλούνταν πια το αστικό καθεστώς από τα όπλα του ΚΚΕ, ή από τον παράνομο μηχανισμό του, αλλά εκ των κάτω, από την εκλογική και συνδικαλιστική αναστήλωση της Αριστεράς. Απειλή όμως που ήταν πολύ απομακρυσμένη ακόμα, παρά την αναζωογόνησή της.

Πολυαρχία στην κυβέρνηση

Τότε πώς εξηγείται η καταφανής αντίθεση των δηλώσεων του πρωθυπουργού με τις διακηρύξεις του υφυπουργού Δημ. Ασφαλείας και τη δράση των υπηρεσιών του;

Η εξήγηση έχει δραματικό χαρακτήρα. Τη συνέντευξη που αναφέρουμε δεν την πήρε απευθείας από τον στρατάρχη ο Αμερικανός δημοσιογράφος. Έλαβε έγγραφη απάντηση σε ερωτηματολόγιο. Και τις απαντήσεις δεν τις έγραψε πιθανότατα ο ίδιος ο πρωθυπουργός αλλά κάποιο άλλο πρόσωπο. Γιατί υπήρχαν ήδη άτομα που υποκαθιστούσαν τη φωνή του. Ο άτυχος Παπάγος είχε αρχίσει την τραγική του πορεία που τον οδηγούσε προς τον φυσικό του αφανισμό...

Όσον αφορά την αντίθεση των εμφανιζόμενων αντιλήψεων του Παπάγου με εκείνες του υφυπουργού της Δημ. Ασφαλείας ή άλλων κυβερνητικών παραγόντων, αποτελούσε σημείο των καιρών. Η ισχυρή, μονοπωλιακή κεφαλή του κυβερνήτη αποσυρόταν βαθμιαία από το προσκήνιο, όχι όμως από την πρωθυπουργία. Και στο κενό που άφηνε, όπως ήταν αναπόφευκτο, εισορμούσε η πολυαρχία – ή, ακριβέστερα, η αναρχία.

Η τραγωδία του στρατάρχη

Ημέρες τραγωδίας ζούσε πια ο Παπάγος. Είχε καταρρεύσει σωματικά και πνευματικά και είχε ουσιαστικά αποτραβηχτεί στην έπαυλή του στην Εκάλη, από την οποία σπάνια έβγαινε. Το περιβάλλον του –οικογένεια, θεράποντες γιατροί, στενοί συνεργάτες– προσπαθούσε να κρύβει την κατάστασή του, γιατί είχε πεποίθηση στην αποθεραπεία του. Και ο ίδιος κατέβαλλε απίθανες προσπάθειες για να μη γίνεται αντιληπτή η κατάρρευσή του.

Έτσι, σπτός και ισχνός, χάρη στη χαλύβδινη θέλησή του, είχε υποδεχτεί τον Αυστραλό πρωθυπουργό Μένζις που είχε μόλις φτάσει στη χώρα.

Ήταν μία από τις σπάνιες δημόσιες εμφανίσεις του τον τελευταίο καιρό. Η εξάντληση τον ανάγκαζε να παραμένει στο λιτό σπίτι του ξαπλωμένος επί πολλές ώρες. Αλλά ο πρωθυπουργός της Ελλάδας ήθελε να κατακτήσει με κάθε μέσο τον συνάδελφό του της Αυστραλίας για το Κυπριακό.

Όχι μόνο, λοιπόν, υποδέχτηκε προσωπικά τον Μένζις, αλλά συζήτησε μαζί του επί ώρες και το βράδυ της 28ης Φεβρουαρίου τού παρέθεσε επίσημο γεύμα στο ξενοδοχείο της Μεγάλης Βρετανίας. Εκεί παίχτηκε ένα κρυφό δράμα. Το βασικό σύμπτωμα της άγνωστης ασθένειας του στρατάρχη ήταν η ανορεξία. Κρυφά από τη δημοσιότητα, στα άδυτα της λιτής βίλας του, έδινε σκληρή μάχη κάθε μέρα που ταλαιπωρούσε και τον ίδιο και το ιδιαίτερο περιβάλλον του για να μπορέσει με χίλια βάσανα να λάβει λίγη τροφή. Αλλά εδώ, μπροστά στην ακόρεστη κοινή περιέργεια, εκτεθειμένος σαν εντελώς ανυπεράσπιστος και γυμνός στόχος, έπρεπε, όχι μόνο να συντροφέψει τον επίσημο ξένο του στο φαγητό, αλλά και να διαψεύσει τις άπληστες φήμες που είχαν αρχίσει να τον περιβάλλουν.

Έπρεπε να φάει αβίαστα, με προσποιητή όρεξη. Κανείς δεν υποπτεύθηκε την ηρωική προσπάθεια που κατέβαλλε στο τραπέζι εκείνο το μαρτυρικό βράδυ.

Και κάθισε βασανιστικά επί τρεις ώρες, για να καταλήξει στο τέλος του γαστριμαργικού βασανιστηρίου σε μια μακρά πρόποση που ολοκλήρωσε το μαρτύριό του. Σφίγγοντας τις γροθιές του από τη μυστική προσπάθεια, την απήγγειλε με υπόκωφη φωνή. Ύστερα κάθισε με προσποιητή άνεση στο κάθισμά του, ενώ μόλις κρατιόταν από το να πέσει εξαντλημένος. Σε οικτρή κατάσταση μεταφέρθηκε στο σπίτι του. Και αναγκάστηκε να υποκύψει στις επίμονες πιέσεις της οικογένειάς του και των καθηγητών Μαλάμου και Οικονομόπουλου –οι οποίοι από τον Ιανουάριο είχαν αναλάβει την παρακολούθησή του– να πάει για εξέταση στην Ελβετία.

Ο Παπάγος στην Ελβετία

Ο καθηγητής Μαλάμος είχε προετοιμάσει το έδαφος. Στη Ζυρίχη υπήρχε ένα εξαίρετο καντονικό γενικό νοσοκομείο, το Καντοσπιτάλ, μία κλινική την οποία διηύθυ-

νε ο διάσημος Ελβετός καθηγητής Λέφφνερ. Σ' αυτήν θα έκανε τις εξετάσεις ο άρρωστος στρατάρχης. Ήδη στην Αθήνα είχε υποβληθεί σε εργαστηριακό και ακτινολογικό έλεγχο του στομάχου για να εξακριβωθεί η αιτία της τρομερής ανορεξίας του. Και οι γιατροί νόμισαν πως ανακάλυψαν κάποια υπόνοια ειδικής εξεργασίας που συντελούνταν. Στη Ζυρίχη ήλπιζαν πως θα φωτιζόταν πλήρως το μυστήριο.

Στο τείχος όμως εχεμύθειας που περιέβαλλε την έπαυλη της Εκάλης είχε γίνει κάποια μικρή ρωγμή. Και διέρρευσε ένα μέρος από το μυστικό της κρυφής μάχης του στρατάρχη κατά του μυστηριώδους εχθρού: ο Παπάγος είναι σοβαρά άρρωστος και πηγαίνει στην Ελβετία για εξετάσεις. Η αναχώρησή του αναγγέλθηκε –με το πρόσχημα των «προσωπικών λόγων»– ότι θα γινόταν την 1η Μαρτίου. Αλλά την προηγουμένη μια απογευματινή αντιπολιτευόμενη εφημερίδα με μεγάλους τίτλους έσπευσε να αναγγείλει ότι το ταξίδι του πρωθυπουργού οφείλεται στην ισχυρότατα κλονισμένη υγεία του. Η εφημερίδα προσέθετε ότι ο Παπάγος ήταν έτοιμος να εγκαταλείψει την πρωθυπουργία και την πολιτική σκηνή.

Το δεύτερο σκέλος του δημοσιεύματος ήταν ανακριβές. Ο στρατάρχης, που ο ίδιος δεν υποπτευόταν πόσο σοβαρή ήταν η κατάστασή του, ήταν αποφασισμένος να ασκεί τα καθήκοντά του μέχρι τέλους, όπως και έκανε. Το πρώτο όμως σκέλος ήταν ακριβές. Αλλά η κυβέρνηση έσπευσε να κάνει μια διάψευση:

> *«Φαντασιώδη εἶναι τὰ ἀναγραφέντα περὶ κλονισμοῦ τῆς ὑγείας τοῦ κ. Παπάγου. Εἰς Ἑλβετίαν μεταβαίνει δι' ἰδιωτικήν του ὑπόθεσιν, θὰ παραμείνῃ δὲ ἐπὶ 10ήμερον».*

Το πρωί της 1ης Μαρτίου 1955 –την επομένη του μαρτυρικού γεύματος με τον Αυστραλό πρωθυπουργό– αναχωρούσε, αφήνοντας ως αναπληρωτή του τον αντιπρόεδρο της κυβέρνησης Παν. Κανελλόπουλο. Και, παρά τις προσπάθειες να συγκαλυφθεί ο σκοπός του ταξιδιού, το Σάββατο 5 Μαρτίου οι εφημερίδες ανήγγελλαν:

> *«Ὁ πρωθυπουργὸς Παπάγος εἰσήχθη εἰς κλινικὴν τῆς Ζυρίχης...»*

Αισιοδοξία ιατρική

Στην κλινική του καθηγητή Λέφφνερ υποβλήθηκε σε επταήμερες συστηματικές εξετάσεις, με τη συνεργασία του καθηγητή Μαλάμου. Υπήρξαν όμως μάταιες. Δεν ανακαλυπτόταν τίποτα το συγκεκριμένο για την αιτία της ανορεξίας και της καταβολής των δυνάμεων του πρωθυπουργού. Και όμως έφθινε σιγά-σιγά, ενώ ο λεπτομερέστατος κλινικός και εργαστηριακός έλεγχος κατέληγε στο μηδέν.

Τελικά, ο Λέφφνερ, με αβέβαιο ύφος, θέλησε να δώσει μια εξήγηση του περίεργου και ανεξιχνίαστου φαινομένου: «Δεν βρίσκω τίποτα άλλο –δεν μπορεί να είναι τίποτα άλλο– παρά υπολείμματα της παλαιάς του φυματιώσεως, που προκαλούν την ανορεξία και τη γαστρίτιδα».

Η θεραπευτική αγωγή που αποφάσισε ήταν ανάπαυση, δίαιτα και ισχυρή χορήγηση «ριμιφόν». Του έδινε κάθε ημέρα 800 μιλιγκράμ «στρεπτοριμιφόν» σε συνδυασμό με διάφορα φάρμακα για τη γαστρίτιδα. Και σε λίγο ο εξαντλημένος στρατάρχης παρουσίασε μια αναζωογόνηση. Ενθουσιασμένος, ο Ελβετός γιατρός τού έδωσε εξιτήριο, υπό τον όρο να παραμείνει σε μια εξοχή επί 2-3 εβδομάδες, και τη 10η Μαρτίου 1955 εξέδιδε το εξής ανακοινωθέν, που προσυπέγραφε ο καθηγητής Μαλάμος:

> *«Ἡ Αὐτοῦ Ἐξοχότης ὁ Στρατάρχης Παπάγος παρέμεινεν εἰς τὴν Πανεπιστημιακὴν Ἰατρικὴν Κλινικὴν τῆς Ζυρίχης ἀπὸ τῆς 2ας μέχρι τῆς 10ης Μαρτίου, διὰ μίαν γενικὴν ἐξέτασιν. Ὁ Στρατάρχης ἐξέρχεται ἐν ἀρίστη ὑγεία. Μετ' ἀνάπαυσιν ὀλίγων ἡμερῶν εἰς τὴν Ἑλβετίαν, θὰ ἐπιστρέψη εἰς τὴν Ἑλλάδα διὰ νὰ ἀναλάβη ὅλα τὰ καθήκοντά του».*

Αυτό το ανακοινωθέν φέρει σοβαρή ιστορική ευθύνη. Γιατί γέμισε πρώτα με αυταπάτες τον ίδιο τον πρωθυπουργό, αλλά και ολόκληρη την κυβερνητική παράταξη ενθουσίασε. Αλίμονο! Εκείνη η έγγραφη κραυγή αισιοδοξίας ήταν φύλλο συκής του καταρρέοντος οργανισμού του.

Το μεσημέρι της 11ης Μαρτίου ο Παπάγος, εγκαταλείποντας την κλινική Λέφφνερ, εγκαταστάθηκε σε ένα ξενοδοχείο της Ζυρίχης και την επομένη αναχωρούσε για το Βιτζνάου στη λίμνη των τεσσάρων Καντονίων, κοντά στη Λουκέρνη. Εκεί έμενε σε ένα ήσυχο ξενοδοχείο υπό την άγρυπνη φροντίδα του καθηγητή Μαλάμου. Αλλά υπέφερε από την εντατική θεραπεία στην οποία υποβαλλόταν. Οι πολλαπλές εξετάσεις στην κλινική τον είχαν ταλαιπωρήσει και εξαντλήσει ακόμα περισσότερο. Τα 800 μιλιγκράμ ριμιφόν που έπαιρνε κάθε ημέρα από το στόμα αύξαναν τις στομαχικές ενοχλήσεις του. Η αρχική αναζωογόνηση υπήρξε μια σύντομη αναλαμπή και η παλιά κόπωση ξαναήρθε. Επιπλέον, είχε τώρα αϋπνίες και πυρετό.

Επιστροφή στην Αθήνα

Και ξαφνικά εγκατέλειψε το γραφικό παραλίμνιο ξενοδοχείο. Παρά τις αντιρρήσεις των γιατρών, επέστρεψε στην Αθήνα. Ήταν μεσάνυχτα της 26ης Μαρτίου όταν έφτασε ωχρός και κάτισχνος. Αλλά οι συνεργάτες του αντλούσαν αισιοδοξία –όπως και ο ίδιος– από το ανακοινωθέν των Ελβετών καθηγητών.

Άπνοια πολιτική επικρατούσε εκείνες τις ημέρες στην Ελλάδα, προσφέροντας ένα περιθώριο ανάπαυσης στον άρρωστο πρωθυπουργό. Θα ανακτούσε τις δυνάμεις του; Αφότου επέστρεψε από την Ελβετία χειροτέρεψε, ενώ επέρχονταν σοβαρά γεγονότα. Το πρωί της 2ας Απριλίου, ο στρατηγός Αλέστας ξύπνησε τον εξαντλημένο στρατάρχη για να του αναφέρει τα νέα: ο Γρίβας στην Κύπρο είχε αρχίσει την ένοπλη πάλη.

Ένοπλη δράση

Η ΕΟΚΑ είχε πια σφιχτοδέσει την οργάνωσή της. Το τεράστιο κενό που είχε δημιουργήσει στο πρόγραμμα εξοπλισμού της οργάνωσης η απώλεια του ιστιοφόρου *Άγιος Γεώργιος* είχε καλυφθεί ήδη χάρη στις εκρηκτικές ύλες (τρινιτροτολουόλη και αματόλ) που ανέλκυσαν ψαράδες στο λιμάνι της Δεκέλειας από πλοιάρια βυθισμένα στη διάρκεια του πολέμου. Ο Γρίβας, που τώρα έφερε το ψευδώνυμο Διγενής, και ο Μακάριος καθόρισαν την έναρξη της εξέγερσης: νύχτα της 31ης Μαρτίου - 1η Απριλίου.

Οι Άγγλοι υπέστησαν πλήρη αιφνιδιασμό. Τα κύρια χτυπήματα τα υπέστη η ανύποπτη Λευκωσία. Ο κυβερνητικός ραδιοσταθμός κατακάηκε. Η αρχιγραμματεία του κυβερνήτη δέχτηκε πολλές δεσμίδες δυναμίτιδας, μία από τις οποίες κατέστρεψε το γραφείο Παιδείας. Πολυάριθμες εκρήξεις έγιναν στους στρατώνες Γούσλεϋ.

Την ίδια ώρα στη Λάρνακα δέχονταν επίθεση το αρχηγείο της αστυνομίας, το Διοικητήριο και το δικαστικό μέγαρο.

Στην Αμμόχωστο υπέστη επίθεση στρατιωτικός καταυλισμός κοντά στην οδό Αμμοχώστου-Λάρνακας. Μια αποθήκη του καταυλισμού τινάχτηκε στον αέρα. Στη Λεμεσό καταστράφηκαν η διεύθυνση της αστυνομίας και ένα αστυνομικό τμήμα. Πλήγματα επίσης καταφέρθηκαν στο νέο στρατηγείο των αγγλικών δυνάμεων Μέσης Ανατολής που ανεγειρόταν στην Επισκοπή.

Γενικός αιφνιδιασμός

Από τις εκρήξεις της Κύπρου δεν αιφνιδιάστηκαν μόνο οι Άγγλοι, αλλά και οι ίδιοι οι Κύπριοι και η Ελλάδα. Ο λαός στη μεγαλόνησο ενθουσιάστηκε στη μεγαλύτερη μερίδα του. Υπήρχαν όμως πολλοί που θεωρούσαν περιττό και επιζήμιο τον ένοπλο αγώνα. Περιττό γιατί έτσι ή αλλιώς οι Άγγλοι θα αποχωρούσαν ακολουθώντας το γενικό ρεύμα εγκατάλειψης των αποικιών. Επιζήμιο γιατί θα επέφερε αντιδράσεις και αιματοχυσία, που μάλλον θα επιβράδυναν παρά θα επιτάχυναν την απελευθέρωση. Και κυριότερος ερμηνευτής αυτών των θέσεων ήταν το ΑΚΕΛ, γνωστό ως Κομμουνιστικό Κόμμα της Κύπρου, το οποίο την επομένη εξέδιδε προκήρυξη που καταδίκαζε απερίφραστα την ένοπλη εκείνη εκδήλωση.

Η δυναμική εξόρμηση της ΕΟΚΑ την 1η και 2α Απριλίου προκάλεσε έκπληξη και σύγχυση στην ελληνική κυβέρνηση, που η αρχική της αντίδραση υπήρξε αρνητική. Δεν έγινε η παραμικρή επίσημη εκδήλωση και ο Γρίβας στα *Απομνημονεύματά* του γράφει (σελ. 35):

> *«Ὁ ῥαδιοσταθμὸς τῶν Ἀθηνῶν ἐπὶ ἡμέρας οὐδεμίαν ἐνθάρρυνσιν μᾶς δίνει, τοὐναντίον μᾶς ἀποκαρδιώνει».*

Ανεξαρτήτως όμως των θελήσεών της, το κυπριακό πρόβλημα προσλάμβανε τώρα

τελείως επικίνδυνη μορφή και η αντιμετώπισή του προϋπέθετε κυβέρνηση ισχυρή, με αυτοκυριαρχία και σταθερή βούληση. Ο Παπάγος ήταν πια σε θέση να παίξει τον ρόλο του αρχηγού μιας τέτοιας κυβέρνησης; Είχε άμεση επίγνωση, ήταν σε θέση να παρακολουθεί και να χειρίζεται τα γεγονότα;

Οι σχέσεις με την Αγγλία χειροτέρευαν από ημέρα σε ημέρα. Τώρα παρενέβαινε και η Τουρκία στο Κυπριακό και επιδεινώνονταν ραγδαία οι σχέσεις μαζί της. Δεν μπορούσε να αποκλειστεί ούτε και ο πόλεμος μεταξύ Ελλάδας και των δύο αυτών χωρών. Και τις κρίσιμες εκείνες ημέρες η κυβερνητική μηχανή, λόγω της νόσου του πρωθυπουργού, βρισκόταν σε κατάσταση αρρυθμίας.

Η ασθένεια συνεχίζεται

Ο Παπάγος έφθινε πάντα αδιάκοπα κατά ανεξήγητο τρόπο. Από τις αρχές Μαΐου ανέλαβε την παρακολούθησή του ο έμπιστος γιατρός του Γ. Μπόμπολας, βουλευτής του Συναγερμού, παράλληλα με τους άλλους καθηγητές. Ούτε αυτός όμως μπόρεσε να κάνει διάγνωση της μυστηριώδους νόσου. Ανησύχησε πάντως από τη γενική κατάσταση του ασθενούς και πρότεινε στους οικείους του να κληθεί ο διάσημος Αμερικανός καρκινολόγος Ντέιβιντ Μπαρ, να τον εξετάσει. Αλλά και αυτός, που έφτασε την 9η Μαΐου, δεν μπόρεσε να κάνει διάγνωση.

Το πρόβλημα όμως ήταν πολιτικό. Και συνίστατο στην ερώτηση: Μπορούσε να παραμείνει πρωθυπουργός ο άρρωστος στρατάρχης;

Ο Αμερικανός καρκινολόγος απαντούσε:

> *«Ὁ πλέον σοβαρὸς παράγων εἶναι ὁ βαθμὸς τῆς δραστηριότητος ποὺ θὰ σᾶς ἐπιτραπῆ κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς θεραπείας τῆς φυματιώδους λοιμώξεως. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι μία παρατεταμένη καὶ σχεδὸν ἀπόλυτος ἀνάπαυσις θὰ συντελέση εἰς μίαν ταχυτέραν ἀνάρρωσιν... Ἀλλ' εἶναι ἀπαραίτητον νὰ ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν αἱ μεγάλαι σας εὐθῦναι καὶ ἡ ἐξάρτησις τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ἐκ τῆς ἀρχηγίας σας... Ἡ γνώμη μου εἶναι ὅτι παρὰ τὴν ἐπιμονὴν τοῦ μικροῦ πυρετίου δύνασθε νὰ συνεχίσετε τὴν διακυβέρνησιν ἄνευ κινδύνου διὰ τὴν μελλοντικήν σας ὑγείαν».*

Μια τέτοια υπεύθυνη γνωμάτευση καλύπτει βέβαια τον ίδιο τον Παπάγο, όπως και την κυβέρνηση και τους γιατρούς του, όπως και την οικογένειά του. Και όμως, ο στρατάρχης έφθινε και εξαντλούνταν από ημέρα σε ημέρα περισσότερο. Σπάνια πια κατέβαινε στο πολιτικό γραφείο, ποτέ σχεδόν δεν εμφανιζόταν στη Βουλή, είχε ελάχιστες επαφές ακόμη και με τους δύο αντιπροέδρους Π. Κανελλόπουλο και Στ. Στεφανόπουλο, οι οποίοι θέλοντας και μη διηύθυναν την κυβέρνηση. Αλλά έτσι ούτε ο ίδιος ο πρωθυπουργός αποφάσιζε ούτε οι δύο αντιπρόεδροι μπορούσαν να παίρνουν πρωτοβουλίες.

Δίλημμα των αντιπροέδρων

Στο μεταξύ η αντιπολίτευση με τον Τύπο της είχε αρχίσει να κραυγάζει: «Είμαστε χωρίς πρωθυπουργό». Οι φήμες πύκνωναν ότι ο Παπάγος ήταν τελείως ανίκανος πια να εκτελεί τα καθήκοντά του. Όσον αφορά την κυβέρνηση, οι ίδιοι οι υπουργοί αγνοούσαν την ακριβή κατάσταση του προέδρου τους, γιατί δεν έρχονταν πια σε επαφή μαζί του. Μόνο οι δύο αντιπρόεδροι τον επισκέπτονταν, οι οποίοι όμως βρίσκονταν σε παράδοξη θέση. Έβλεπαν την κατάρρευσή του, αλλά ανέμεναν ότι θα ανακτούσε την υγεία του, ύστερα από τόσες ιατρικές διαβεβαιώσεις.

Δεν μπορούσαν να θέσουν πρόωρα θέμα πρωθυπουργού. Και ήθελαν εξάλλου να διατηρήσει την πρωθυπουργία ο Παπάγος, για να αξιοποιήσουν το τεράστιο διεθνές κύρος του στη μάχη του Κυπριακού. Αναλάμβαναν έτσι, για λόγους καθαρά εθνικούς, μια κολοσσιαία ευθύνη. Και για να καταπαύσει ο θόρυβος της αντιπολίτευσης διοχέτευαν την αισιοδοξία των γιατρών στην κοινή γνώμη.

Το ότι τόσοι γιατροί δεν κατόρθωσαν να διαγνώσουν την αιτία της ασθένειας του στρατάρχη δεν σήμαινε ότι δεν ήταν ασθενής. Και έβλεπαν ότι, σε πείσμα των ελπίδων και των διαβεβαιώσεών τους, ο δύστυχος πρωθυπουργός κατέρρεε συνεχώς.

Την 7η Ιουλίου 1954 κοινοποιούνταν στον Τύπο ιατρικό ανακοινωθέν τού ενός από τους δύο θεράποντες γιατρούς, του Ν. Μπόμπολα. Ο άλλος γιατρός, ο καθηγητής Μαλάμος, δεν υπέγραφε. Και η επίσημη εξήγηση που δόθηκε ήταν ότι απουσίαζε στο Λονδίνο, όπου παρακολουθούσε μαθήματα πυρηνικής ενέργειας. Το ανακοινωθέν έλεγε:

> *«Ὁ Στρατάρχης, διατελῶν ἀπὸ 15θημέρου τελείως ἀπύρετος καὶ ἀπηλλαγμένος πλέον παντὸς ἐνοχλήματος, εἰσῆλθεν ἤδη σταθερῶς εἰς τὸ στάδιον τῆς ὁριστικῆς ἀναρρώσεως».*

Ο Μακάριος στην Αθήνα

Την ίδια όμως ημέρα η Ελλάδα ανακοίνωνε ότι δεχόταν πρόταση της Αγγλίας για τριμερή διάσκεψη –μαζί με την Τουρκία– στο Λονδίνο για το Κυπριακό. Ήταν ένας σοβαρότατος σταθμός του αγώνα, που απαιτούσε αποφασιστικό χειρισμό από την κυβέρνηση. Και τρεις ημέρες αργότερα, στις 11 Ιουλίου, έφτανε απροσδόκητα ο αρχιεπίσκοπος Μακάριος στην Αθήνα.

Ενόψει της τριμερούς διάσκεψης, ήθελε να συνεννοηθεί επειγόντως με την κυβέρνηση. Κατά τον Μακάριο η τριμερής αποτελούσε ελιγμό των Άγγλων, για να μην κατατεθεί η προσφυγή από την Ελλάδα για το Κυπριακό στον ΟΗΕ. Και ο εθνάρχης ερχόταν με την ακράδαντη πεποίθηση ότι η Ελλάδα τουναντίον έπρεπε να χρησιμοποιήσει την προσφυγή ως όπλο πίεσης για την τριμερή: να την καταθέσει

προηγουμένως στον ΟΗΕ και έπειτα, υπό τη σκιά της, να παρακαθίσει στην τράπεζα των διαπραγματεύσεων.

Αποβιβαζόταν λοιπόν εκείνη την ημέρα στο αεροδρόμιο του Ελληνικού βιαστικά και ανέβηκε αμέσως στο Υπουργείο Εξωτερικών για να συνεννοηθεί με την κυβέρνηση και να την πείσει. Βρήκε όμως δισταγμούς, αβουλίες, αρνήσεις εκ μέρους των αντιπροέδρων, που ήταν φανερό ότι στην ερμαφρόδιτη κατάσταση στην οποία βρίσκονταν –αναπληρωτές ενός ανύπαρκτου ουσιαστικά, αλλά υπαρκτού τυπικά πρωθυπουργού– δεν μπορούσαν να παίρνουν ρηξικέλευθες αποφάσεις.

Και τότε ο Μακάριος ήγειρε επιτακτική την αξίωση:

«Θέλω νὰ συνεννοηθῶ ἀπευθείας μὲ τὸν στρατάρχη. Θέλω νὰ δῶ τὸν ἴδιο τὸν πρόεδρο τῆς κυβερνήσεως».

Δεν ήταν δυνατόν να του αρνηθούν. Και, στις 6:30΄ το απόγευμα της 14ης Ιουλίου, ο εθνάρχης έμπαινε στη σιωπηλή και θλιβερή έπαυλη που στέγαζε ένα μυστήριο. Τον Μεγάλο Ασθενή.

Ο εθνάρχης και ο στρατάρχης

Ο άνθρωπος που έβλεπε μπροστά του ο Μακάριος δεν θα του έδινε εικόνα αντάξια των μαχητικών ημερών της εποχής. Ο στρατάρχης Παπάγος τον δέχτηκε στο γραφείο του με λευκό κοστούμι και γκρίζα γραβάτα, σωριασμένος σε μια πολυθρόνα με χαρούμενο τριανταφυλλί κάλυμμα, που αποτελούσε ένα πλαίσιο θλιβερά αντίθετο με τη μορφή του. Δεν σηκώθηκε από τη θέση του. Του ήταν αδύνατο. Με δυσκολία άλλωστε τον είχαν τοποθετήσει εκεί. Σκιά ανθρώπινη πια, κινητοποιούσε όλη την τεράστια θέλησή του για να κρύψει την πραγματική του κατάσταση από τον συνομιλητή του, για να δείξει εγρήγορση, διαύγεια, ενημερότητα.

Ο αρχιεπίσκοπος και ο στρατάρχης! Ζωηρός, δραστήριος μέσα στη μαύρη αμφίεσή του ο πρώτος, κάτωχρος, σκελετωμένος μέσα στη λευκή αμφίεσή του ο άλλος, ήταν μάλλον μονομάχοι παρά συνεργάτες εκείνη τη στιγμή. Ο ιερωμένος –ο εξ ειδικότητος πράος– ζητούσε δράση, ενώ ο πρώην αρχιστράτηγος –ο εξ ειδικότητος μαχητικός– έδειχνε αβουλία, της οποίας την ουσία δεν φαινόταν να συλλαμβάνει. Ο Μακάριος ανέπτυξε την ανάγκη να κατατεθεί αμέσως η προσφυγή. Ο Παπάγος με την εξαντλημένη φωνή του είπε:

«Θὰ πᾶμε καὶ εἰς τὰ Ἡνωμένα Ἔθνη, Μακαριώτατε».

«Ναί, ἀλλὰ πότε; Πρέπει ἀπὸ τώρα, πρὶν ἀρχίση ἡ Τριμερὴς Διάσκεψις καὶ ἂς δυσαρεστηθοῦν οἱ Ἄγγλοι».

«Ἀπ' ὅ,τι μοῦ εἶπαν, ἔχομεν περιθώριον μέχρι τῆς 20ῆς Αὐγούστου. Τότε θὰ τὴν καταθέσωμεν».

«Ἀμφιβάλλω. Διότι οἱ Ἄγγλοι θὰ παρατείνουν τὰς ἐργασίας τῆς Δια-

σκέψεως καὶ πέραν αὐτῆς τῆς ἡμερομηνίας, δημιουργοῦντες ψευδεῖς ἐλπίδας εἰς ἡμᾶς, ὥστε καὶ τότε νὰ ἀποφύγωμεν τὴν προσφυγήν».

Ρήξη Αθηνών και Λευκωσίας

Τελικά δεν συναντήθηκαν τα δύο μέρη. Και ο Μακάριος δεν επέμενε, βλέποντας την κατάσταση του συνομιλητή του και τις αγωνιώδεις προσπάθειές του να συντηρήσει τη συζήτηση. Όταν όμως κατέβηκε στην Αθήνα, αμέσως το νέο διασπάρθηκε: ρήξη Αθηνών και Λευκωσίας.

Ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Π. Κανελλόπουλος πίεσε τον Μακάριο να συγκαλυφθεί η ρήξη. Εκείνος συγκατατέθηκε και το ανακοινωθέν που εκδόθηκε εμφάνιζε τα πράγματα ομαλά. Την επομένη όμως, στις 16 Ιουλίου, ο εθνάρχης προσκλήθηκε από την Ένωση Συντακτών Αθηνών στα γραφεία της στην οδό Ακαδημίας. Και εκεί ξεσπάθωσε χωρίς περιορισμούς και διπλωματικά προπετάσματα. Στον λόγο που εκφώνησε προς τους Έλληνες και ξένους δημοσιογράφους υπήρξε απερίφραστος:

«Ἀνεξαρτήτως τοῦ τί φρονεῖ ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις, ἡμεῖς φρονοῦμεν ὅτι ἡ Τριμερὴς Διάσκεψις τοῦ Λονδίνου ἀποτελεῖ οὐδὲν ἄλλο ἢ παγίδα. Καὶ ἀνεξαρτήτως τοῦ τί ἐλπίζει ἡ ἑλληνικὴ κυβέρνησις ἀπὸ τὴν Διάσκεψιν αὐτήν, ἡμεῖς οὐδεμίαν ἀμφιβολίαν ἔχομεν περὶ τῆς ἀποτυχίας της. Ἄλλωστε διὰ τοὺς Ἄγγλους, οἵτινες τὴν ἐπροκάλεσαν, αὐτὸς εἶναι ὁ προορισμός της: ἓν ἀποτέλεσμα μηδέν, ἀφοῦ ἀπολεσθῆ ἀπὸ τῆς πλευρᾶς μας πολύτιμος χρόνος...»

Ήταν φανερό ότι ο εθνάρχης εξαπέλυε πια επίθεση κατά της κυβέρνησης και πρόσθεσε:

«Τὸ ὅπλον μας εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις εἶναι ἡ προσφυγή μας εἰς τὸν Ο.Η.Ε. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἐπιτρέπεται νὰ τὴν καθυστερήσωμεν».

Μια ερώτηση:

«Μακαριώτατε, ἂν ἡ Ἑλλὰς ἀρνηθῆ νὰ καταθέση ἐγκαίρως τὴν προσφυγήν, θὰ ἀναθέσετε εἰς ἄλλο κράτος τὴν κατάθεσίν της;»

«Αὐτὸ θὰ ἦτο εὐκταῖον νὰ ἀπεφεύγετο. Δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ ἔλθη ἡ Ἑλλὰς ὡς οὐραγός».

Ο Μακάριος απειλεί

Η απάντηση του Μακαρίου σ' αυτή την ερώτηση αποτελούσε εξαπόλυση συγκαλυμμένης ισχυρής απειλής κατά της κυβέρνησης. Άφηνε να διαφαίνεται ότι δεν αποκλειόταν να κατέφευγε η εθναρχία σε τρίτο κράτος. Οπότε θα φαινόταν ότι οι κυβερνώντες την Ελλάδα εγκαταλείπουν τον κυπριακό αγώνα και θα εκτίθονταν στην έκρηξη οργής του ελληνικού λαού.

Ο Μακάριος αποκάλυπτε ότι η ρήξη ήταν βαθιά. Έδειχνε δυσπιστία προς την ελληνική κυβέρνηση και την απειλούσε. Διέθετε ένα βαρύ όπλο εναντίον της: το εξημμένο εθνικό αίσθημα, που μπορούσε να στραφεί κατά των κυβερνώντων σαν λαίλαπα. Ο αντιπρόεδρος Π. Κανελλόπουλος το ίδιο βράδυ δήλωσε:

«Ἡ κυβέρνησις, σεβομένη βαθύτατα τὴν ὑπόθεσιν τοῦ Κυπριακοῦ λαοῦ, δὲν θὰ σχολιάσῃ τὴν συνέντευξιν τοῦ Μακαρίου».

Στις 20 Ιουλίου γύριζε από το Παρίσι και ο δεύτερος αντιπρόεδρος Στ. Στεφανόπουλος. Και αποφάσισαν να προσαρμοστούν προς τον Μακάριο. Δεν υπήρχε άλλωστε άλλη διέξοδος. Ο Στ. Στεφανόπουλος έσπευσε να διαβεβαιώσει τον εθνάρχη ότι θα κατατεθεί αμέσως η προσφυγή και το ρήγμα φράχτηκε.

Πράγματι, στις 25 Ιουλίου ο Έλληνας αντιπρόσωπος Ξανθόπουλος-Παλαμάς υπέβαλε στον ΟΗΕ την αίτηση της Ελλάδας να περιλάβει στην ημερήσια διάταξη της συνόδου του προσεχούς Σεπτεμβρίου το θέμα της Κύπρου.

Η τριμερής θα συνερχόταν στις 29 Αυγούστου στο Λονδίνο. Η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ θα άρχιζε τις εργασίες της στις 20 Σεπτεμβρίου. Το Κυπριακό θα έδινε μια καίρια πολιτική-διπλωματική μάχη με την υπόκρουση των εκρήξεων της ΕΟΚΑ. Αλλά, ενώ οι Κύπριοι εμφανίζονταν συμπαγείς, η Ελλάδα κατέβαινε στο πεδίο της μάχης ακέφαλη και παραπαίουσα. Πώς θα αντιμετώπιζε την πολύπλοκη και βίαιη κατάσταση χωρίς πρωθυπουργό;

«Πού είναι η κυβέρνησις;»

Ήδη είχε αρχίσει να γίνεται αισθητή η κυβερνητική αρρυθμία, όχι μόνο από το κοινό. Ακόμα και μέσα στη Βουλή ήταν φανερή η παράλυση. Πού ήταν εκείνη η σιδερένια πειθαρχία που επέβαλλε άλλοτε ο Παπάγος στην παράταξή του; Τότε οι υπουργοί και κυβερνητικοί βουλευτές ήταν οι πιστότεροι θαμώνες της αίθουσας συζητήσεων στη Βουλή: ο «λόχος», όπως τον αποκαλούσαν οι αντιπολιτευόμενες εφημερίδες. Τώρα αντίκριζε κανείς ερημιά στα εδώλια του Συναγερμού, ενώ οι υπουργοί σπάνια εμφανίζονταν. Η αντιπολίτευση διαμαρτυρόταν, και τη 10η Μαΐου μια ομάδα βουλευτών του Κέντρου με επικεφαλής τον Θ. Χαβίνη και τον Λ. Κουτσοπέταλο άρχισε να κραυγάζει:

«Ποῦ εἶναι ἡ κυβέρνησις;»

Η κραυγή εξαπλώθηκε σαν φλόγα σε ολόκληρη την πτέρυγα της αντιπολίτευσης, ενώ οι αραιοί συναγερμικοί βουλευτές σιωπούσαν. Τη θύελλα την αντιμετώπισε ένα από τα ελάχιστα παρόντα μέλη της κυβέρνησης, ο υφυπουργός Οικονομικών Λεων. Δερτιλής, που κατά κανόνα παρευρισκόταν. Αλλά η εντύπωση της ακυβερνησίας δυνάμωνε στους πολιτικούς κύκλους και στην κοινή γνώμη, μολονότι δεν ήταν ακόμα γνωστή τελείως η αληθινή κατάσταση του Παπάγου.

Για να ζυγιστεί όμως δίκαια η κυβέρνηση, πρέπει να αναγνωριστεί ότι το έργο της δεν ήταν ευκαταφρόνητο. Ήταν καταφανής ένας οργασμός δημόσιων έργων, χαράσσονταν οι γενικές γραμμές της ανάπτυξης, τακτοποιούνταν τα δημόσια οικονομικά. Η χώρα περνούσε καλές ημέρες. Αν και δεν είχε αρχίσει το χειμαρρώδες ρεύμα της μετανάστευσης, το καλοκαίρι του 1955 οι άνεργοι από 185.000 είχαν περιοριστεί σε 50.000. Η βαριά βιομηχανία που αποτελούσε οραματισμό για την Ελλάδα –ενώ μπορούσε να λάβει σάρκα και οστά από την προτρικουπική εποχή ακόμα– θεμελιωνόταν. Στις 9 Μαΐου υπογραφόταν η σύμβαση με τις εταιρείες «Ιντροκάρμπον», «Κρουπ» και «Σταλ-Ούνιον» για την ίδρυση του διυλιστηρίου πετρελαίων στον Ασπρόπυργο. Τη 19η Ιουλίου υπογραφόταν μια ακόμα ευρύτερη σύμβαση με τον Μποδοσάκη («Εταιρεία Χημικών Προϊόντων και Λιπασμάτων») για την εκτέλεση των τεράστιων έργων της Πτολεμαΐδας. Είχε αρχίσει η ρωμαλέα περίοδος που θα ανέσυρε την Ελλάδα από το τέλμα της υπανάπτυξης.

Ο βασιλιάς επεμβαίνει

Αλλά τώρα αντιμετωπιζόταν μια κατάσταση ειδική και περίτεχνη με τον φθίνοντα στρατάρχη. Οι προστριβές εξαιτίας του Κυπριακού δεν αποκλειόταν να οδηγήσουν σε πόλεμο. Ήταν αναγκαία η ισχυρή κρατική ηγεσία. Η κυβέρνηση όμως και ιδίως οι δύο αντιπρόεδροι αγνοούσαν την ακριβή έκταση της ασθένειας του Παπάγου και θεωρούσαν απαραίτητο να αξιοποιήσουν το διεθνές γόητρό του. Έτσι με κάθε μέσο αγωνίζονταν να διαλύσουν τις φήμες για την ανυπαρξία του πρωθυπουργού.

Αλλά οι φήμες επέμεναν, προκαλώντας ακατάσχετη φθορά στον παπαγισμό και την κυβέρνηση, παρά την καλή οικονομική κατάσταση. Και γεννούσαν βαριά ατμόσφαιρα που απλωνόταν έως τα ύψη των Ανακτόρων. Ο βασιλιάς γινόταν δέκτης της γενικής ανησυχίας. Και αποφάσισε να εξακριβώσει απευθείας τι συνέβαινε.

Το απόγευμα στις 6:30΄ της 5ης Αυγούστου έφτανε στην Εκάλη και έμπαινε στην έπαυλη του άρρωστου στρατάρχη. Η επίσκεψη εκείνη δεν είχε μορφή αβροφροσύνης προς τον ασθενή. Αποτελούσε σαφώς πολιτική πράξη και είχε σκοπό τη διερεύνηση από τον ρυθμιστή του πολιτεύματος της πραγματικής κατάστασης του πρωθυπουργού. Γι' αυτό δεν πήρε ο Παύλος μαζί του τη Φρειδερίκη. Η επίσκεψη δεν διήρκεσε πολύ. Ο βασιλιάς έφυγε καταφανώς σκεπτικός. Τι είχε διακριβώσει; Το ίδιο βράδυ η κυβέρνηση, θέλοντας να αξιοποιήσει τη βασιλική επίσκεψη, εξέδιδε την εξής ανακοίνωση:

> *«Ἡ Α.Μ. ὁ Βασιλεὺς ἐπεσκέφθη τὴν 6.30 ' μ.μ. εἰς Ἑκάλην τὸν πρωθυπουργὸν κ. Παπάγον μετὰ τοῦ ὁποίου εἶχε μακρὰν συνομιλίαν διαρκέσασαν ἐπὶ μίαν περίπου ὥραν... Ἡ ἐπίσκεψις παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν πρωθυπουργὸν κ. Παπάγον νὰ ἐνημερώσῃ τὸν Ἄνακτα ἐπὶ τῶν ἐξω-*

τερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν ζητημάτων, ἰδιαιτέρως δὲ ἐπὶ τοῦ Κυπριακοῦ καὶ τῆς ἐξελίξεως αὐτοῦ».

Ο βασιλιάς όμως απαγόρευσε να γίνει μνεία της επίσκεψής του στο ανακοινωθέν της Αυλής. Και σε φίλο του αυλικό εξέφρασε όλες τις αντιδράσεις του. Έβλεπε για δεύτερη φορά να επαναλαμβάνεται το δραματικό φαινόμενο του Πλαστήρα. Εξαιτίας της υγείας του πρωθυπουργού, δύο ακέφαλες κυβερνήσεις μέσα σε τέσσερα χρόνια που άφηναν ακυβέρνητη ουσιαστικά τη χώρα και ανοιχτές τις πύλες της παράταξής τους στα κύματα της φθοράς. Στον φίλο του εκμυστηρεύτηκε:

«Μᾶς χρειάζεται τώρα ἕνας ρωμαλέος πρωθυπουργός, καὶ ἂς μὴν ἔχη πολλὲς περγαμηνές. Δὲν ἀντέχουμε σὲ τρίτο ἄρρωστο...»

(Αφήγηση Π. Πιπινέλη προς τον γράφοντα).

Αλλά, μολονότι η εντύπωσή του από την άμεση επαφή με τον Παπάγο ήταν πολύ δυσμενής, δεν τολμούσε να προβεί σε δραστικές ενέργειες, για τον ίδιο λόγο που και οι δύο αντιπρόεδροι δεν αναλάμβαναν να εκκαθαρίσουν την πολιτική κατάσταση. Θεωρούσαν καταστροφή να στερηθεί η Ελλάδα το κεφάλαιο που αντιπροσώπευε ο στρατάρχης μέσα στη δίνη της πολυμέτωπης μάχης του Κυπριακού.

Προς τη Διάσκεψη

Έφτασε όμως η μέρα της Τριμερούς Διάσκεψης στο Λονδίνο –29 Αυγούστου 1955–, στην οποία έπαιρναν μέρος οι υπουργοί Εξωτερικών Αγγλίας, Ελλάδας και Τουρκίας. Σκοπός επιφανειακός: η εξεύρεση λύσης για το Κυπριακό. Σκοπός διαφανής των Άγγλων: να μη γίνει τίποτα, αλλά να εκδηλωθεί στο διπλωματικό πεδίο το ενιαίο μέτωπο Τουρκίας και Αγγλίας. Σκοπός της Ελλάδας: να αποσπάσει ένα «μίνιμουμ» παραχωρήσεων από τους Βρετανούς.

Η κυβέρνηση προσπαθούσε να εμφανίσει ότι ο Παπάγος κατηύθυνε τις προπαρασκευές και τη διεξαγωγή της διπλωματικής μάχης. Αλλά την ίδια ημέρα έφτανε στην Αθήνα από το Παρίσι ο Γάλλος καθηγητής Ρενέ Μορώ, κατά πρόσκληση της οικογένειας του Παπάγου. Αφού εξέτασε λεπτομερώς τον ασθενή, συνέταξε γραπτή έκθεση προς τον βασικό θεράποντα γιατρό Ν. Μπόμπολα, στην οποία απέκλειε κάθε περίπτωση κακοήθους διεργασίας. Και πρόσθετε:

«Κατὰ τὴν ἐξέτασίν του μᾶς ἔκαμεν ἐντύπωσιν εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς ἡ ἀπίσχνανσις, ἡ κόπωσις, ἡ σωματικὴ ἐξάντλησις καὶ ἡ ψυχικὴ καταπόνησις αὐτοῦ. Παρ' ὅλην του τὴν ἐνεργητικότητα, εἶναι ἀνίκανος νὰ καταβάλη προσπάθειαν διαρκείας...»

Ο καθηγητής Μορώ προσέθετε:

«Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὀφείλει νὰ ἀκολουθήσῃ τὴν θεραπευτικὴν ἀγωγὴν ἐπ' ἀόριστον, νὰ ἀποφεύγῃ τὴν ὑπερκόπωσιν, θὰ εἶναι δὲ ἐκτεθειμένος,

παρ' ὅλας τὰς θεραπευτικὰς ἀγωγὰς καὶ παρ' ὅλας τὰς προσπαθείας ἵνα διατηρηθῇ ἐν ὑγεία, εἰς ὀξείας διαταραχὰς ἐπινεφριδικῆς ἀνεπαρκείας καὶ εἰδικώτερον εἰς τὸν αἰφνίδιον θάνατον».

Πώς όμως η Ελλάδα θα έδινε τη μάχη με έναν πρωθυπουργό «ανίκανον να καταβάλη προσπάθειαν διαρκείας» και υποκείμενο στον κίνδυνο «αιφνιδίου θανάτου»;

Κινητοποίηση στην Κύπρο

Στο μεταξύ και η Κύπρος κινητοποιούνταν για την τριμερή διάσκεψη. Στις 27 Αυγούστου συνήλθε η Γ΄ Εθνοσυνέλευση των Κυπρίων στον μητροπολιτικό ναό της Λευκωσίας. Και ο Μακάριος, περιβαλλόμενος από την εθναρχία, εκφώνησε τον πανηγυρικό που κατέληξε στο σύνθημα:

«Μόνον ἡ πλήρης αὐτοδιάθεσις θὰ μᾶς ἱκανοποιήσῃ».

Συγχρόνως ο Γρίβας στην Κακοπετριά, όπου είχε το λημέρι του, έκανε τις τελευταίες προετοιμασίες για τη δράση του κατά τις ημέρες της διάσκεψης, σύμφωνα προς το σχέδιο επιχείρησης «Προς την Νίκη». Αλλά τα πληθωρικά μέτρα των Άγγλων δεν του επέτρεψαν να πραγματοποιήσει παρά δύο μόνο εκρήξεις, στη Λευκωσία και στο Βαρώσι.

Η τουρκική αντίδραση

Στην Τουρκία όμως επικρατούσε μεγάλη έξαψη. Η Αγγλία είχε κατορθώσει να υποδαυλίσει την τουρκική αντίδραση κατά του κυπριακού αγώνα και η κυβέρνηση της Άγκυρας είχε απόφαση να αντιταχτεί με κάθε μέσο στην ανεξαρτητοποίηση της Κύπρου. Πέντε έτη αργότερα, το 1961, αποδείχτηκε κατά τη δίκη των ηγετών του τουρκικού καθεστώτος στο στρατοδικείο, μετά την κατάληψη της εξουσίας από τον στρατό, ότι ο πρωθυπουργός Μεντερές είχε ήδη καταστρώσει ευρύτατο σχέδιο κατά του ελληνικού στοιχείου στην Κωνσταντινούπολη και τη Σμύρνη. Θα εξαπέλυε διωγμό κατά των Ελλήνων για να ασκήσει πίεση στην ελληνική και στην αγγλική κυβέρνηση, αλλά και σε ολόκληρη τη συμμαχική παράταξη.

Το πρώτο στάδιο του σχεδίου περιλάμβανε την ψυχολογική προετοιμασία του τουρκικού λαού. Και την 25η Αυγούστου ο Μεντερές, προσφωνώντας τα μέλη της τουρκικής αντιπροσωπείας που θα μετείχαν στη διάσκεψη του Λονδίνου, είπε:

«Κυκλοφοροῦν φῆμες ὅτι τὴν 28η Αὐγούστου οἱ Τοῦρκοι τῆς Κύπρου θὰ ὑποστοῦν σφαγὴ ἀπὸ τοὺς Ἕλληνας. Ἂς ἔχουν ὑπ' ὄψιν οἱ πάντες ὅτι ἡ Τουρκία δὲν θὰ παραμείνῃ ἀπαθὴς θεατὴς μιᾶς τέτοιας σφαγῆς καὶ μπορεῖ νὰ ἐφαρμόσῃ τρομερὰ ἀντίποινα... Συνηθίζουν οἱ Ἕλληνες ἀκόμη, νὰ ἰσχυρίζωνται ὅτι ἡ Κύπρος πρέπει νὰ γίνῃ ἑλληνικὴ ἐπειδὴ ἔχει πλειοψηφία ἑλληνικοῦ πληθυσμοῦ. Τοὺς ἀπαντᾶμε ὅτι ἡ Κύπρος εἶναι ἀπα-

ραίτητον στοιχεῖον τῆς ἀσφαλείας μας καὶ οὐδέποτε θὰ γίνη ἑλληνική...»
(Τηλεγραφήματα από την Άγκυρα στις εφημερίδες της 26ης Αυγούστου).

Το ναυάγιο της τριμερούς

Η σφαγή που προανήγγειλε ο Τούρκος πρωθυπουργός δεν έγινε. Η ατμόσφαιρα όμως που περιέβαλλε τη διάσκεψη του Λονδίνου ήταν καταθλιπτική. Οι εργασίες της άρχισαν το πρωί της 29ης Αυγούστου στο μέγαρο Λάγκαστερ Χάουζ. Σαράντα πρόσωπα συνολικά απάρτιζαν τις τρεις αντιπροσωπείες, τα στρατιωτικά μέλη των οποίων φορούσαν πολιτική ενδυμασία. Επικεφαλής τους ήταν ο Έλληνας υπουργός Εξωτερικών Στ. Στεφανόπουλος, ο αναπληρωτής υπουργός Εξωτερικών της Τουρκίας Ζορλού και ο Βρετανός υπουργός Εξωτερικών Μακ Μίλλαν. Αλλά, μολονότι όλοι ήταν απαισιόδοξοι, γενικός υπήρξε ο αιφνιδιασμός από την ταχύτητα με την οποία ναυάγησε.

Έπειτα από σύνολο εργάσιμων ωρών που δεν υπερέβαινε τις 10, το απόγευμα της 5ης Σεπτεμβρίου ο Ζορλού κάλεσε τους δημοσιογράφους στο ξενοδοχείο του για να τους αναγγείλει σε τελεσίδικο ύφος:

«Ἡ κυβέρνησίς μου ἔπαψε νὰ ἐνδιαφέρεται γιὰ τὴν παροῦσα διάσκεψι. Παύουμε τὴν συμμετοχή μας. Ὁ λόγος εἶναι ὅτι θεωροῦμε ἀπαράδεκτο τὸ ἑλληνικὸ αἴτημα γιὰ αὐτοδιάθεσι τῆς Κύπρου. Ἂν ἡ Ἑλλὰς ἐπιμένει, ἂς διαλέξη μεταξὺ τῆς Κύπρου καὶ τῆς φιλίας μας».

Η έκρηξη της Θεσσαλονίκης

Εκείνες οι δηλώσεις ήταν η χαριστική βολή κατά της άτυχης διάσκεψης. Μετά τρεις ώρες ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Ν. Κανελλόπουλος, στην Αθήνα, πληροφορούνταν τα νέα από τον Στ. Στεφανόπουλο. Ύστερα από άλλες τρεις ώρες, στη Θεσσαλονίκη, όπου μόλις είχε αρχίσει η Διεθνής Έκθεση της χρονιάς, ακριβώς στις 12:25΄ μετά τα μεσάνυχτα της 5ης προς την 6η Σεπτεμβρίου, μια ισχυρή έκρηξη στην αυλή του Γενικού Προξενείου της Τουρκίας συγκλόνισε όλη την εκεί γύρω περιοχή.

Οι ανακρίσεις που έγιναν αποκάλυψαν ότι επρόκειτο για ωρολογιακή βόμβα που είχαν τοποθετήσει ο φύλακας του προξενείου Μεχμέτ Χασάν Ογλού με τον Τούρκο φοιτητή από την Κομοτηνή Οκτάι Εγκίν, κατ' εντολή του γενικού πρόξενου Μεχμέτ Αλή Μπαλίν και του υποπρόξενου Μεχμέτ Ντενί Καλπ. Οι δύο διπλωματικοί ενεργούσαν ως εντολοδόχοι της τουρκικής οργάνωσης της Κωνσταντινούπολης «Η Κύπρος Είναι Τουρκική», η οποία μάλιστα βρισκόταν σε στενή επαφή με την κυβέρνηση της Άγκυρας. Οι ελληνικές Αρχές της Θεσσαλονίκης, μόλις διαπίστωσαν ότι η έκρηξη υπήρξε έργο Τούρκων, ανησύχησαν γιατί υποπτεύθηκαν ότι αποτε-

λούσε σχεδιασμένη πρόκληση. Δεν φαντάζονταν όμως ότι ήταν το σύνθημα για την εξαπόλυση ενός φοβερού διωγμού των ομογενών της Τουρκίας.

Η επίθεση κατά των Ελλήνων

Πράγματι, στις 7 το βράδυ της 6ης Σεπτεμβρίου ξέσπασε θύελλα στην Κωνσταντινούπολη. Την ώρα εκείνη κυκλοφόρησε έκτακτο παράρτημα μιας απογευματινής εφημερίδας που με πελώριους κόκκινους τίτλους ανήγγελλε ότι η Έλληνες της Θεσσαλονίκης έκαψαν το σπίτι του Κεμάλ Ατατούρκ. Η εφημερίδα δημοσίευε και φωτογραφίες του σπιτιού πυρπολημένου, οι οποίες όμως ήταν προϊόν έντεχνου μοντάζ. Το Γενικό Τουρκικό Προξενείο της Θεσσαλονίκης το αποτελούσε συγκρότημα κτιρίων, ένα από τα οποία ήταν πράγματι το σπίτι του Ατατούρκ. Αλλά η έκρηξη ελάχιστα το έθιξε. Πάντως, η κυκλοφορία του παραρτήματος υπήρξε το έναυσμα της φωτιάς. Αστραπιαία οι δρόμοι του Πέραν, του Γαλατά και όλων των συνοικιών όπου υπήρχαν Έλληνες και ελληνικά καταστήματα γέμισαν από πλήθη εξαγριωμένων διαδηλωτών που η μαζική τους κινητοποίηση έδειχνε κατακάθαρα ότι όλα ήταν οργανωμένα και ανέμεναν το σύνθημα.

Στις 8 η ώρα άρχισε η επίθεση. Εξαπολύθηκε πρώτα στη λεωφόρο Ιστικλάλ και στα δαιδαλώδη δρομάκια που οδηγούν σ' αυτήν. Ύστερα απλώθηκε σαν φλόγα σε όλο το Πέραν, το Μπέγιογλου, τον Γαλατά, το Εμινονού. Οι διαδηλωτές ήταν εφοδιασμένοι με ράβδους και λοστούς. Κατά ομάδες είχαν μια τουρκική σημαία, η οποία όπως φαίνεται αποτελούσε το σύμβολο διοίκησης του ομαδάρχη. Είχαν αυστηρή διαταγή να μην κάνουν βιαιοπραγίες κατά ανθρώπων, αλλά μόνο κατά υλικών αντικειμένων. Και η διαταγή τηρήθηκε γιατί το αίμα που χύθηκε υπήρξε ελάχιστο.

Όλα τα ελληνικά καταστήματα δέχτηκαν την επίθεση του πλήθους, το οποίο μεθοδικά τα κατέστρεψε, διαρπάζοντας ή χύνοντας στον δρόμο το περιεχόμενό τους. Οι εκκλησίες επίσης έγιναν επίμονος στόχος. Κατόπιν οι διαδηλωτές στράφηκαν εναντίον των σπιτιών όπου έμεναν Έλληνες. Και εδώ απέφυγαν να θίξουν ενοίκους, κατέστρεφαν όμως τα έπιπλα ή τα πετούσαν από τα παράθυρα στον δρόμο.

Προσβολή της σημαίας

Σχεδόν ταυτόχρονα με την Πόλη, ξέσπασε θύελλα και στη Σμύρνη. Γινόταν εκείνες τις ημέρες διεθνής έκθεση. Συμμετείχε και η Ελλάδα με περίπτερο, το οποίο όμως είχε μείνει κλειστό λόγω μιας αντιδικίας με τον δήμο. Αυτό δέχτηκε πρώτο την επίθεση των διαδηλωτών.

Πολιόρκησαν το περίπτερο της Ελλάδας και ένας διαδηλωτής σκαρφάλωσε, άρπαξε την ελληνική σημαία, την κατέσκισε και την πέταξε στο ενθουσιώδες πλήθος.

Ακολούθησε αποφασιστική έφοδος με την οποία έσπασαν πόρτες και παράθυρα, για να καταστραφεί ό,τι υπήρχε μέσα. Το τέλος ήταν η αποτέφρωσή του από ανηλεή φωτιά.

Την ίδια τύχη είχε και η κοντινή εκκλησούλα στην οποία εκκλησιάζονταν οι Έλληνες της μικρής παροικίας, καθώς και οι αξιωματικοί και στρατιώτες που υπηρετούσαν στο εκεί στρατηγείο του ΝΑΤΟ. Είχαν επονομάσει σε Αγία Φωτεινή τον ναΐσκο, σε ανάμνηση του παλιού, μεγάλου ομώνυμου ναού της ιωνικής πρωτεύουσας. Οι διαδηλωτές μπήκαν και κατέστρεψαν τα πάντα. Εικόνες και καντήλια θρυμματίστηκαν. Ο επιτάφιος βρέθηκε πεταμένος στον δρόμο. Και, όταν η καταστροφή τελείωσε, ολοκληρώθηκε με τη φωτιά.

Την ίδια ώρα, τα πράγματα έπαιρναν σοβαρότερη τροπή σε άλλα σημεία της Σμύρνης. Το ελληνικό προξενείο δεχόταν την επίθεση ισχυρότερης φάλαγγας, που όμως, όταν εμφανίστηκε μεγάλη δύναμη αστυνομίας, υποχώρησε. Αλλά τα σπίτια των Ελλήνων αξιωματικών με τις οικογένειές τους δεν γλίτωσαν. Οι διαδηλωτές έσπαγαν τις πόρτες, εισορμούσαν και κατέστρεφαν τα πάντα. Δεν σημειώθηκαν πάντως επιθέσεις κατά ανθρώπων.

Ο απολογισμός της καταστροφής

Το πρωί της 7ης Σεπτεμβρίου στην Πόλη, όταν είχε σιγήσει ο φοβερός σάλαγος της θύελλας, οι δρόμοι των συνοικιών όπου ζούσαν ή είχαν καταστήματα Έλληνες παρουσίαζαν όψη βομβαρδισμού. Ρολά, πόρτες, παράθυρα σπασμένα και σωροί από έπιπλα, εμπορεύματα, θρυμματισμένα όλα, κάλυπταν τα πάντα. Από τα 2.500 ελληνικά καταστήματα της Πόλης δεν είχε γλιτώσει κανένα. Επίσης, 4.000 διαμερίσματα και μονοκατοικίες Ελλήνων. Τα πατριαρχεία δεν θίχτηκαν. Αλλά 19 ορθόδοξοι ναοί καταστράφηκαν, λεηλατήθηκαν ή παραδόθηκαν στις φλόγες. Ανάμεσά τους ήταν και μερικές αρχαιότατες, της βυζαντινής εποχής, που είχαν γλιτώσει από τα άγρια «πογκρόμ» των σουλτανικών αιώνων, όπως η Παναγία η Μουχλιώτισσα και ο Άγιος Γεώργιος Ψωμαθιών.

Η αντίδραση της εξουσίας εκδηλώθηκε μόλις το πρωί. Ο στρατιωτικός νόμος κηρύχτηκε στην Κωνσταντινούπολη και εφαρμόστηκε με αυστηρότητα. Τρεις χιλιάδες διαδηλωτές συνελήφθησαν. Κλείστηκε η οργάνωση «Η Κύπρος Είναι Τουρκική» και ρίχτηκε στις φυλακές ο πρόεδρός της Χιλκάτ Μπιλ. Και πριν από το μεσημέρι της 7ης Σεπτεμβρίου έφτασαν στην Κωνσταντινούπολη ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Τζελάλ Μπαγιάρ και ο πρωθυπουργός Μεντερές. Περιδιάβασαν τους σκεπασμένους με ερείπια δρόμους, με ύφος αγανακτισμένο. Ο Μπαγιάρ με τραγιάσκα και μαύρο κασκόλ εξέφραζε την αποδοκιμασία του με επιφωνήματα. Ο Μεντερές έκανε επιτόπου δηλώσεις προς τους δημοσιογράφους:

«Αὐτὸ ποὺ ἔγινε δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ εἶναι ἔργο κομμουνιστῶν. Ἔπληξε τὴν τιμὴ τοῦ ἔθνους».

Και θα μπορούσε να υποθέσει κανείς ότι ο Τούρκος πρωθυπουργός ήταν ειλικρινής, αν δεν αποκαλυπτόταν στη δίκη του το 1961 –όπως γράφουμε– ο ρόλος του. Όμως, η Κωνσταντινούπολη δεν σκεπαζόταν μόνο με τα ερείπια των ελληνικών περιουσιών, αλλά και με τα ερείπια της ελληνοτουρκικής φιλίας. Θα χρειαζόταν πολύς χρόνος έως ότου ανορθωθούν –και μάλιστα εμβαλωματικά– τόσο τα πρώτα όσο και τα δεύτερα.

«Βάσιμος ελπίς»

Ποιες ήταν οι αντιδράσεις της ελληνικής κυβέρνησης; Το βάρος των ευθυνών το επωμίστηκε προσωπικά ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Π. Κανελλόπουλος. Μέσα στη θύελλα παρέμενε μόνος. Ο βασιλιάς ήταν στο Βελιγράδι, ανταποδίδοντας την επίσκεψη του Τίτο. Ο άλλος αντιπρόεδρος ήταν στο Λονδίνο. Και ο άνθρωπος που έπρεπε να αποτελεί την κεφαλή της κυβέρνησης ήταν ανύπαρκτος. Ο Π. Κανελλόπουλος έκανε ψύχραιμες και συγκρατημένες δηλώσεις στη νομοπαρασκευαστική Βουλή και έστειλε τέσσερις ντακότες να παραλάβουν τις οικογένειες των αξιωματικών της Σμύρνης. Εξαπέστειλε διαμαρτυρίες προς κάθε κατεύθυνση και ενημέρωσε από την πρώτη στιγμή τον Στεφανόπουλο στο Λονδίνο. Στις 10 Σεπτεμβρίου επέστρεψε εκείνος στην Αθήνα. Φυσικά συναντήθηκε αμέσως με τον Π. Κανελλόπουλο, συγκάλεσαν το Συντονιστικό Συμβούλιο και τότε το πολιτικό ρεπορτάζ της ημέρας που δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες της 11ης Σεπτεμβρίου έβαζε και έναν υπότιτλο:

«Σήμερον θὰ ἐνημερωθῇ ὁ στρατάρχης Παπάγος».

Σήμερον, δηλαδή 6 ημέρες μετά το ξέσπασμα της θύελλας...

Τις ώρες του δράματος στην Κωνσταντινούπολη, ο Παπάγος, κατάκοιτος πια –σπάνια σηκωνόταν τώρα–, υφίστατο την εξέταση ενός ακόμα ξένου επιστήμονα. Επρόκειτο για τον Αυστριακό καθηγητή της παθολογίας του Πανεπιστημίου της Βιέννης δόκτορα Ερνστ Λάουντα. Ούτε και αυτός μπόρεσε να ανακαλύψει την αιτία της νόσου του πρωθυπουργού. Υπήρξε όμως πολύ αισιόδοξος και συνέταξε ένα ιατρικό ανακοινωθέν στο οποίο διαβεβαίωνε ότι:

«...Καθίσταται δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ ἡ βάσιμος ἐλπὶς περὶ τῆς πλήρους ἀποκαταστάσεως τῆς ὑγείας του ἐντὸς βραχέος χρονικοῦ διαστήματος».

Το ανακοινωθέν όμως εκείνο δεν θέλησαν να το υπογράψουν οι τακτικοί θεράποντες του Παπάγου Μπόμπολας και Δεληγιάννης. Και στην πραγματικότητα ο στρατάρχης βρισκόταν σε τέτοια κατάσταση εκείνη τη νύχτα, ώστε, μολονότι ο Παν. Κανελλόπουλος τού διαμήνυσε την τραγωδία της Πόλης και της Σμύρνης, είναι αμφίβολο αν του διαβιβάστηκε το μήνυμα.

Ο βασιλιάς επιστρέφει

Πάντως, η κυβέρνηση υπό τη διεύθυνση των δύο αντιπροέδρων μπόρεσε να κρατήσει εκείνες τις ημέρες την κατάσταση στα χέρια της και να αποτρέψει τον πιο άμεσο κίνδυνο: την εξέγερση του πεζοδρομίου. Αλλά στον λαό έμεινε η εντύπωση ότι στη διάσκεψη του Λονδίνου η Ελλάδα είχε δεχτεί ισχυρό κόλαφο και με τα γεγονότα της Τουρκίας είχε υποστεί βαρύ τραύμα. Μαζί με τη συναίσθηση ότι η κυβέρνηση ήταν ακέφαλη, η εντύπωση εκείνη πολλαπλασίαζε τη φθορά του Συναγερμού και την αποσύνθεση της Δεξιάς.

Τη 15η Σεπτεμβρίου επέστρεφε ο βασιλιάς από τη Γιουγκοσλαβία. Ματαίωσε το ταξίδι του στην Αυστρία και έφτασε με γιουγκοσλαβικό πολεμικό στην Κέρκυρα, όπου επιβιβάστηκε στην *Έλλη* που τον ανέμενε. Πάνω στο καταδρομικό τον επισκέφτηκαν οι αντιπρόεδροι και ο υπουργός Συντονισμού Π. Παπαληγούρας για να τον ενημερώσουν για την όλη κατάσταση. Ρωτούσε επίμονα ο Παύλος για την υγεία του Παπάγου. Του επέδειξαν το ανακοινωθέν του Βιεννέζου γιατρού, αλλά ο βασιλιάς παρέμενε καταφανώς επιφυλακτικός.

Την επομένη έφτασε στην Αθήνα και δεχόταν τους πολιτικούς αρχηγούς που του είχαν ζητήσει ακρόαση –πλην του Σπύρου Μαρκεζίνη– για να του τονίσουν ότι η Ελλάδα είναι ακυβέρνητη και να συστήσουν αλλαγή της κυβέρνησης. Πριν όμως από τους πολιτικούς αρχηγούς, ένας άλλος επισκέπτης έφτανε στα ανάκτορα: ο Κωνσταντίνος Καραμανλής. Πέρασε στο βασιλικό γραφείο, όπου βρισκόταν και η Φρειδερίκη, και μίλησε με το βασιλικό ζεύγος επί μία ώρα.

Δεν επρόκειτο όμως εκείνες οι επαφές του βασιλιά να έχουν άμεσες συνέπειες. Αν η αντικατάσταση του Παπάγου θεωρήθηκε επιβλαβής στις παραμονές της διάσκεψης του Λονδίνου, κρινόταν καταστροφική στις παραμονές της γενικής συνέλευσης του ΟΗΕ.

Ο Ντάλλες επεμβαίνει

Την επομένη όμως, 17 Σεπτεμβρίου, ο Αμερικανός πρεσβευτής Κάννον έφτανε από τις Ηνωμένες Πολιτείες. Και έφερνε μήνυμα του Αμερικανού υπουργού των Εξωτερικών Φόστερ Ντάλλες προς τον Παπάγο, που το επέδωσε στον Στ. Στεφανόπουλο. Το μήνυμα ήταν αυστηρό, τελεσιγραφικό. Η Ουάσινγκτον αναλάμβανε να φράξει το ρήγμα που είχε πραγματοποιηθεί στην Ανατολική Μεσόγειο. Και με ξερό ύφος τόνιζε:

> «*Παρηκολούθησα μετ' ἀνησυχίας τὴν ἐπικίνδυνον ἐπιδείνωσιν τῶν ἑλληνοτουρκικῶν σχέσεων ἐξ αἰτίας τοῦ ζητήματος τῆς Κύπρου. Ἀνεξαρτήτως τῶν αἰτίων αὐτῆς τῆς διαφωνίας, τὰ ὁποῖα εἶναι περίπλοκα καὶ πολλά, πιστεύω ὅτι ἡ ἑνότης τῆς Βορειοατλαντικῆς Κοινότητος ἥτις ἀποτε-*

λεῖ τὴν βάσιν τῆς κοινῆς ἡμῶν ἀσφαλείας δέον ὅπως ἀποκατασταθῇ ἄνευ χρονοτριβῆς».

Ο Ντάλλες ήταν ωμός και ψυχρός. Γιατί από τη σκοπιά της Ουάσινγκτον η Τουρκία ήταν ένας ισχυρότατος παράγοντας στην Ανατολική Μεσόγειο, που στρατιωτικά και στρατηγικά βάραινε ασύγκριτα περισσότερο από την Ελλάδα. Με 22 μεραρχίες –τότε– από τις οποίες οι 2 θωρακισμένες, με 400 πολεμικά αεροπλάνα της γραμμής, με τα κλειδιά των Δαρδανελίων στα χέρια της, με τη βάση στρατηγικών πυραύλων «Άτλας» στα Άδαννα, με τη σύνδεσή της προς τη συμμαχία του CENTO (Ιράκ, Ιράν, Πακιστάν), με το απόλυτα αποκρυσταλλωμένο –την εποχή εκείνη– κοινωνικό καθεστώς χωρίς ίχνος Αριστερής διάβρωσης, ήταν η ισχυρότερη έπαλξη του αντικομμουνιστικού τείχους που ανήγειρε η αμερικανική πολιτική στα νότια κράσπεδα του Ανατολικού Συνασπισμού.

Χωρίς ιδιαίτερη πίεση, αποκλειόταν να διακυβεύσει η Αμερική τις σχέσεις της με την Τουρκία χάριν της διατήρησης των σχέσεών της με την Ελλάδα. Αφότου ο απελευθερωτικός αγώνας των Κυπρίων επεκτάθηκε σε ελληνοτουρκική σύγκρουση, η Ελλάδα έπρεπε να γνωρίζει ότι στη διπλωματική και πολιτική σφαίρα δεν θα είχε προτίμηση. Η δύναμη παίζει τον αποφασιστικό ρόλο στη διεθνή πολιτική και διαλύει τις αυταπάτες.

Το ψυχρό τελεσίγραφο ήταν μια παγερή προειδοποίηση. Από εκεί και πέρα δύο δρόμοι ήταν ανοιχτοί: ή η Ελλάδα έπρεπε να σταματήσει την ουσιαστική ανακίνηση του Κυπριακού, αναμένοντας μοιρολατρικά το πλήρωμα του χρόνου για να παραχωρήσει η Αγγλία ανεξαρτησία στην Κύπρο, όπως έκανε στη Μάλτα και στη Σιγκαπούρη, ή να δυνάμωνε τον μαχητικό αγώνα στη νήσο σε όλες τις μορφές του και με όλα τα μέσα –και ιδίως με τα όπλα–, γιατί έτσι μόνο μπορούσε να ασκηθεί πίεση στους Αμερικανούς και τους Άγγλους αλλά και στους Τούρκους.

Δίλημμα ιστορικό: Ποιος όμως θα είχε το ανάστημα για να κάνει την υπεύθυνη εθνική εκλογή μεταξύ εγκατάλειψης και όπλων; Μια εθνική κυβέρνηση ενότητας θα ήταν η καλύτερη λύση. Αντί αυτής όμως υπήρχε μια μονόπλευρη προσωποπαγής κυβέρνηση χωρίς κεφαλή.

Αλλά τα γεγονότα κυλούσαν. Το μεσημέρι της 19ης Σεπτεμβρίου, ο υπουργός των Εξωτερικών Στ. Στεφανόπουλος αναχωρούσε για τη Νέα Υόρκη επικεφαλής της ελληνικής αντιπροσωπείας. Τη μεθεπομένη το Γενικό Συμβούλιο και κατόπιν η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ θα συζητούσαν την ελληνική προσφυγή για το Κυπριακό.

Τελεσίγραφο της Αμερικής και ήττα στον ΟΗΕ

Ενώ όμως ο Στ. Στεφανόπουλος πετούσε ακόμα, ο Π. Κανελλόπουλος στην Αθήνα δεχόταν μέσω του πρεσβευτή Κάννον νέο τελεσίγραφο του Ντάλλες. Αυτή τη φορά

αξίωνε να αποσύρει η Ελλάδα την προσφυγή της προτού συζητηθεί το πρωί ή το απόγευμα της επομένης. Αλλιώς –προειδοποιούσε– η Αμερική θα ψήφιζε κατά της Ελλάδας, με βέβαιη την απόρριψή της.

Ο Π. Κανελλόπουλος ειδοποίησε αμέσως τον βασιλιά με τον Κουτσαλέξη και συγκάλεσε επειγόντως το υπουργικό συμβούλιο. Δεν δυσκολεύτηκε να πείσει τους υπουργούς ότι η μόνη απάντηση που μπορούσε να δοθεί στον υπουργό των Εξωτερικών της υπερδύναμης ήταν η άρνηση.

Λίγες ώρες αργότερα, στη Νέα Υόρκη, ο Ντάλλες συναντούσε τον Στ. Στεφανόπουλο στον γαλάζιο ουρανοξύστη του ΟΗΕ. Και χωρίς περιφράσεις τού ζήτησε επίσης να αποσύρει την προσφυγή με την απειλή της καταψήφισης. Ο Έλληνας υπουργός των Εξωτερικών έδωσε την ίδια απάντηση: αρνήθηκε. Αλλά σε λίγο η αμερικανική απειλή υλοποιήθηκε. Την εποχή εκείνη η Αμερική δέσποζε στον ΟΗΕ. Και η γενική επιτροπή απέρριψε την ελληνική προσφυγή με 7 ψήφους κατά, 4 υπέρ και 4 αποχές.

Κατά της Ελλάδας ψήφισαν οι Ην. Πολιτείες, η Γαλλία, η Νέα Ζηλανδία, η Νορβηγία, η Χιλή, το μικροσκοπικό Λουξεμβούργο και φυσικά η Αγγλία. Υπέρ ψήφισαν μόνο η Σοβ. Ένωση, η Πολωνία, η Αίγυπτος και το Μεξικό. Απείχαν η Αιθιοπία, η Αϊτή, η Κίνα και η Ταϋλάνδη. Κατά τον προηγούμενο κύκλο των περιπετειών της προσφυγής, η Ελλάδα είχε κερδίσει με ψήφους 9, έναντι 3 και 3 αποχών. Η επιδείνωση της ελληνικής θέσης στον διεθνή στίβο ήταν καταφανής.

Ύστερα από 48 ώρες το πλήγμα επαναλήφθηκε. Την 23η Σεπτεμβρίου και η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ απέρριψε την προσφυγή με 28 ψήφους κατά, 22 υπέρ και 10 αποχές. Στις μαύρες ψήφους πρωτοστάτησαν βέβαια η Αμερική και η Αγγλία, αλλά πήραν μέρος και κράτη όπως η ουδέτερη Σουηδία ή η Ινδία. Στην ομάδα των υπέρ της Ελλάδας κρατών περιλαμβάνονταν οι Ανατολικοί, η Γιουγκοσλαβία και όλες οι αραβικές χώρες εκτός του Ιράκ. Μεταξύ εκείνων που απείχαν ήταν και χώρες που φυσιολογικά έπρεπε να ψηφίσουν υπέρ. Όπως η Ινδονησία του Σοεκάρνο ή η Βιρμανία που μάχονταν κατά του ιμπεριαλισμού.

Οπωσδήποτε όμως επρόκειτο για μια δίδυμη ελληνική ήττα. Είχε σημασία ουσιαστική; Πολλές είναι οι αποφάσεις του ΟΗΕ που υπήρξαν νεκρό γράμμα. Υπήρχαν όμως και άλλες που αποτέλεσαν την αφετηρία τελεσίδικων λύσεων. Χάρη σε μια απόφαση της Γενικής Συνέλευσης κατόρθωσε το Ισραήλ να εδραιώσει το 1948 την κρατική του υπόσταση. Και, στο Κυπριακό, μια ευνοϊκή ψηφοφορία θα μπορούσε να επιτρέψει στην Κύπρο και την Ελλάδα να εξοπλίσουν τον αγώνα με ισχυρά πολιτικά όπλα.

Κρίση συνταγματική

Η απήχηση της αποτυχίας στον ΟΗΕ υπήρξε σχεδόν ομαλή. Δεν προκάλεσε εξά-

ψεις του πεζοδρομίου. Άλλωστε εκείνες τις ημέρες δέσποζε ένα μείζον πολιτικό πρόβλημα:

Ενώ στην Εκάλη ο Μεγάλος Ερημίτης έφθινε, η Ελλάδα είχε ήδη βυθιστεί σε μια γενική πολιτική κρίση, που ήταν περισσότερο από κυβερνητική: πλησίαζε να γίνει συνταγματική. Γιατί, με την αχρήστευση του πρωθυπουργού, οι κυβερνώντες αντιπρόεδροι αναγκάζονταν ολοένα περισσότερο να προσφεύγουν στη βασιλική κάλυψη για τις σοβαρότερες αποφάσεις που ήταν υποχρεωμένοι να λαμβάνουν. Σιγά-σιγά δηλαδή, και κατά τρόπο σχεδόν ανεπαίσθητο αλλά πραγματικό, γλίστρησε η εκτελεστική εξουσία προς τα ανάκτορα, πράγμα που από ορισμένη πλευρά ήταν κάτι έξω από τα συνταγματικά δεδομένα.

Την 22α Σεπτεμβρίου, όταν έφτασε στην Αθήνα η είδηση της πρώτης ήττας στον ΟΗΕ –ενώπιον του Γενικού Συμβουλίου–, ο Παν. Κανελλόπουλος έσπευσε στα ανάκτορα. Όπως είχαν περιπλακεί τα πράγματα, ορθά έπραξε. Γιατί εκείνες τις ώρες υπήρχε περίπτωση εκρήξεων όχι μόνο εκ των κάτω (από το πεζοδρόμιο), αλλά και εκ των άνω (από τον στρατό). Ο ΙΔΕΑ είχε αυτοδιαλυθεί τον Νοέμβριο του 1952, όπως βεβαιώνει ο στρατηγός Καραγιάννης (στο βιβλίο του, σελ. 271). Αλλά τον Σεπτέμβριο του 1955 είχε συσταθεί μια νέα οργάνωση αξιωματικών υπό την αρχηγία του συν/χη Δ. Πατίλη, που υπήρξε ο πρόδρομος της Ομάδας Παπαδόπουλου. Αλλά υπήρχε κίνδυνος και εξωτερικών περιπλοκών. Για όλες αυτές τις περιπτώσεις, εκείνο που προείχε για την κυβέρνηση ήταν να αποδείξει ότι η χώρα δεν παρέμενε ακέφαλη. Έτσι, ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης, που είχε συγκαλέσει επείγουσα σύσκεψη των βουλευτών του Συναγερμού –συγκεντρώθηκαν 171–, εμφανίστηκε ενώπιόν τους για να τους δηλώσει:

> *«Πρὸ ὀλίγου κατῆλθον ἀπὸ τὰ ἀνάκτορα, ὅπου ὁ Βασιλεὺς μὲ εἶχε δεχθῆ εἰς ἀκρόασιν... Ὑπὸ τὴν φωτεινὴν αἰγίδα του τὸ ἔθνος προχωρεῖ καὶ θὰ ὑπερνικήση ὅλας τὰς δυσκολίας. Ἀγρύπνως παρακολουθῶν καὶ καθοδηγῶν τὰ βήματα τοῦ ἔθνους, ἀποτελεῖ τὴν μεγάλην ἐγγύησιν διὰ τὸ μέλλον...»*

Τα λόγια του Π. Κανελλόπουλου δεν αποτελούσαν συνήθεις φιλοφρονήσεις που απευθύνονται προς τους ανώτατους άρχοντες. Ήταν ουσιαστικά. Σήμαιναν ότι η παραδοξότητα των συνθηκών είχε ανατρέψει το πολίτευμα της Ελλάδας, για λίγες τουλάχιστον ημέρες. Από βασιλευόμενη δημοκρατία κόντευε να μεταβληθεί σε προεδρική δημοκρατία, όπου ο αρχηγός του κράτους είναι και αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας.

Αλλά ο Π. Κανελλόπουλος όφειλε να καλύψει και το προσωπικό κενό που άφηνε ο Παπάγος. Και την ίδια ημέρα αναγκάστηκε να δηλώσει υπό τη μορφή της «υπευθύνου κυβερνητικής πηγής»:

«Ὁ κ. πρωθυπουργὸς κατηύθυνε καὶ κατευθύνει προσωπικῶς τὴν γραμμὴν καὶ τὰς ἐνεργείας τῆς κυβερνήσεως. Ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς εἶναι σταθερῶς συσπειρωμένος περὶ τὸν ἀρχηγόν του στρατάρχην Παπάγον».

Ο Σ. Βενιζέλος καταγγέλλει

Δεν πειθόταν όμως πια κανείς. Η συναίσθηση της ακυβερνησίας γινόταν ολοένα πιο διάχυτη. Και η αντιπολίτευση επωφελούνταν –ενώ το κυβερνητικό καθεστώς φθειρόταν ραγδαία– για να οξύνει την κρίση της εκτελεστικής εξουσίας, αποβλέποντας να προκληθεί επέμβαση του βασιλιά. Φήμες φοβερές διασπείρονταν. Την ημέρα της δεύτερης ήττας στον ΟΗΕ –25 Σεπτεμβρίου– αυτές τις φήμες μορφοποιούσε ο Σοφοκλής Βενιζέλος με δηλώσεις του που έδιναν στο κοινό μια εικόνα των πραγμάτων πολύ σοβαρότερη απ' όσο φανταζόταν.

Ο Σ. Βενιζέλος έλεγε:

«Εἶναι γνωστὸν εἰς ὅλους τοὺς Ἕλληνας ὅτι ὁ πρωθυπουργὸς ἀπὸ ἕξη περίπου μηνῶν ἀσθενεῖ κατὰ τρόπον ἐμποδίζοντα αὐτὸν νὰ ἀσκήσῃ τὰ καθήκοντά του. Τὸν τελευταῖον καιρὸν ἡ ἀσθένειά του ἐνετάθη εἰς βαθμὸν ὥστε ὁ κ. Παπάγος δὲν εἶναι εἰς θέσιν ὄχι μόνον νὰ κατευθύνῃ, ἀλλ' οὐδὲ νὰ παρακολουθήσῃ κἂν τὰς ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Μετ' ἐπιτάσεως κυκλοφοροῦν φῆμαι ὅτι λόγῳ τῆς ἀδυναμίας τοῦ ἰδίου νὰ ὑπογράψῃ, πλαστογραφεῖται καὶ αὐτὴ ἀκόμη ἡ ὑπογραφή του παρ' ἄλλων.

»Καὶ ἐνῷ αὐτὴ εἶναι ἡ πραγματικὴ κατάστασις, εἰς τὸν λαὸν προσφέρονται καθημερινῶς σχεδὸν κυβερνητικαὶ ἀνακοινώσεις ἐπίσημοι καὶ ἡμιεπίσημοι, ψευδῶς παριστάνουσαι τὸν πρωθυπουργὸν ὡς δεχόμενον ξένους πρεσβευτάς, συνεργαζόμενον μὲ τὰ μέλη τῆς κυβερνήσεως, δίδοντα κατευθύνσεις, χειριζόμενον αὐτοπροσώπως ἐθνικὰ ζητήματα καὶ ἐκδίδοντα διαγγέλματα πρὸς τὸν λαόν...»

Βέβαια οι καταγγελίες του Σοφ. Βενιζέλου έδιναν τη δημοκοπική μορφή της πραγματικότητας. Αλλά οπωσδήποτε η κρίση είχε φτάσει στο αποκορύφωμά της. Και ο Σ. Βενιζέλος την εκμεταλλευόταν με δεξιοτεχνία. Μετά δύο ημέρες, το βράδυ της 27ης Σεπτεμβρίου, εξαπέλυε νέα βόμβα:

«Δὲν θὰ ἀρκεσθῶμεν εἰς ἀποχώρησιν τοῦ ἀκεφάλου κυβερνητικοῦ σχήματος. Ἀξιοῦμεν ὅπως διαλυθῇ ἡ Βουλή, ἡ ὁποία ἄνευ Παπάγου οὐδεμίαν ἔννοιαν ἔχει. Νὰ διαλυθῇ αὐτὴ ἡ Βουλὴ καὶ νὰ προκηρυχθοῦν ἐκλογαὶ μέχρι τῆς 15 Νοεμβρίου. Ἄλλως ἐγὼ καὶ ὅλοι οἱ βουλευταὶ τοῦ κόμματός μου θὰ παραιτηθῶμεν τοῦ ἀξιώματός μας. Ὁπότε πρέπει νὰ ἐνεργηθοῦν ἀναπληρωματικαὶ ἐκλογαί, εἰς τὰς ὁποίας θὰ καταφανῇ τὸ βαθὺ χάσμα μεταξὺ τῆς παρούσης Βουλῆς καὶ τῆς κοινῆς γνώμης».

Η πρόταση δεν ήταν νέα. Από τον Μάιο την είχε υποβάλει ο Γεώργιος Παπανδρέου και λίγο αργότερα η ΕΠΕΚ. Ο ίδιος όμως ο Βενιζέλος την είχε τότε ματαιώσει, με τον ισχυρισμό ότι δεν είχαν ωριμάσει ακόμα οι συνθήκες. Αλλά, τώρα που είχε συνειδητοποιήσει η κοινή γνώμη την ανάγκη της εκκαθάρισης των πραγμάτων, οι όροι ήταν θαυμάσιοι για την απόδοση ενός παρόμοιου ελιγμού. Και έσπευσαν αμέσως όλα τα κόμματα της αντιπολίτευσης να την υιοθετήσουν – εκτός του μαρκεζινικού. Αν η απειλή πραγματοποιούνταν, θα αποτελούσε κάτι το πρωτοφανές στα κοινοβουλευτικά χρονικά της Ελλάδας.

Γενική κρίση της Δεξιάς

Τώρα όμως ο Παν. Κανελλόπουλος –όπως και οι άλλοι επιτελείς του Συναγερμού– αντιλαμβανόταν ότι η ώρα των αποφάσεων είχε έρθει. Τηλεγράφησε στον Στ. Στεφανόπουλο, ζητώντας να επιστρέψει αμέσως. Και πράγματι, τα μεσάνυχτα της 30ής Σεπτεμβρίου έφτασε εκείνος στην Αθήνα μέσω Άμστερνταμ μετά από πτήση 35 ωρών. Οι δύο αντιπρόεδροι συναντήθηκαν χωρίς χρονοτριβή και το δράμα προσέγγιζε στη λύση του.

Όλοι γνώριζαν ότι εκείνο που δέσποζε πια στην Ελλάδα δεν ήταν απλώς το πρόβλημα της διαδοχής του Παπάγου. Η κρίση που είχε γεννηθεί δεν ήταν απλώς πολιτική ή κυβερνητική. Ήταν κρίση κοινωνική, κρίση εθνική. Ο στρατάρχης είχε πηδήξει στον στίβο σαν άξονας συσπείρωσης της Δεξιάς. Και τη συσπείρωσε, την ανανέωσε, την εμπλούτισε με στρώματα του Κέντρου. Τώρα που αποχωρούσε, η εμπλουτισμένη αυτή Νεοδεξιά είχε ήδη φθαρεί σοβαρότατα και επιπλέον με την αφαίρεση του άξονα ίσως να διασκορπιζόταν. Ο Παν. Πιπινέλης σε ένα άρθρο του τον προηγούμενο μήνα (*Πολιτικά Φύλλα*, Αύγουστος 1955) εξέφραζε επιγραμματικά αυτή την πραγματικότητα:

> *«Τὸ δρᾶμα τοῦ ἔθνους μας εἶναι σήμερον ὅτι, ἀκριβῶς αὐτὴν τὴν στιγμὴν ποὺ κρίνονται ὅλα, ὁ κόσμος τῆς δεξιᾶς διέρχεται τὴν μεγαλυτέραν κρίσιν του».*

Εκείνο λοιπόν που προείχε ήταν, όχι απλώς να βρεθεί αντικαταστάτης του Παπάγου, αλλά ο αντικαταστάτης αυτός να ήταν ικανός να ξανασυσπειρώσει τις δυνάμεις τής υπό διάλυση Νεοδεξιάς, να δαμάσει τις φυγόκεντρες ροπές της, να την καταστήσει άξια να περιφρουρήσει το καθεστώς από μια αναβίωση της Αριστεράς.

Ποιος θα ήταν αυτός ο νέος ηγέτης;

Το πρόβλημα έπρεπε να λυθεί αμέσως. Το πρωί της 1ης Οκτωβρίου, λίγες ώρες μετά την άφιξη του Στ. Στεφανόπουλου, οι δύο αντιπρόεδροι ανέβηκαν στην Εκάλη. Στους δημοσιογράφους δήλωσαν: «Θα ενημερώσουμε τον πρωθυπουργό επί των τελεσθέντων εις Νέαν Υόρκην». Αλλά η συνάντησή τους μαζί του διήρκεσε 20

λεπτά. Τι μπορούσαν να πουν σε τόσο χρονικό διάστημα; Πρόφτασαν να τον «ενημερώσουν» στα κολοσσιαία προβλήματα που είχαν δημιουργηθεί, ανάμεσα στα οποία ήταν και η σύγκρουση με την υπερδύναμη; Η βραχύτητα της συνομιλίας δείχνει ότι οι αντιπρόεδροι, μπροστά στην κατάστασή του, βιάστηκαν να τον αφήσουν. Και ανέβηκαν αμέσως στα Ανάκτορα αποφασισμένοι για τη λύση.

Βασιλική πρωτοβουλία

Αλλά ο βασιλιάς τούς είχε προλάβει. Τον τελευταίο καιρό το περιβάλλον του ασθενούς έδειχνε σαν να προσπαθούσε να κρατήσει σε απόσταση και τον Ανώτατο Ρυθμιστή. Την 27η Σεπτεμβρίου η εφημερίδα των Αθηνών *Καθημερινή*, το σοβαρότερο δημοσιογραφικό όργανο του Συναγερμού, έγραφε διακριτικά:

> *«Ὁ Βασιλεὺς δὲν ἐπεκοινώνησε μετὰ τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ. Καίτοι ἐζήτησε νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ, δὲν κατώρθωσε νὰ τὸ πράξῃ. Ἐλπίζεται νὰ τὸν ἐπισκεφθῆ μέχρι τέλους τῆς ἑβδομάδος»* (ήταν τότε Τρίτη).

Είχε αποφασίσει, όμως, ο Παύλος να διαρρήξει το σινικό τείχος. Ίσως να είχε ακριβείς πληροφορίες για την πραγματική κατάσταση του στρατάρχη από τον αρχηγό του στρατιωτικού του οίκου στρατηγό Καλλίνσκη, που ήταν αδελφός της μαρτυρικής συζύγου του Παπάγου, η οποία αγωνιούσε δίπλα στο προσκέφαλο του ασθενούς. Πάντως το απόγευμα της προηγουμένης, 30 Σεπτεμβρίου, ο βασιλιάς έφτανε αιφνιδιαστικά, χωρίς προειδοποίηση, μπροστά στην καγκελόπορτα της έπαυλης του πρωθυπουργού. Και δεν ήταν βέβαια δυνατόν να του αρνηθούν τώρα την είσοδο. Τι αντίκρισε μπαίνοντας; Ας αφήσουμε με λίγα λόγια να απαντήσει ο Στέλιος Χουρμούζιος, που η μόνιμη θέση του στα Ανάκτορα του επέτρεπε να έχει άμεσες και εμπιστευτικές πληροφορίες. Γράφει λοιπόν στο βιβλίο του *Θύελλες στον Θρόνο της Ελλάδας* (*Ακρόπολις* Αθηνών, 2 Μαρτίου 1972):

> *«...Μία αἰφνιδιαστικὴ βασιλικὴ ἐπίσκεψις στὸν ἄρρωστο Στρατάρχη διέλυσε κάθε ἀμφιβολία τοῦ Παύλου σχετικὰ μὲ τὴν πραγματικότητα: Ὁ Παπάγος μόλις καὶ μετὰ βίας μπόρεσε νὰ συνομιλήσῃ μαζί του καί, ἀκόμη, δυσκολεύθηκε νὰ τὸν ἀναγνωρίσῃ!»*

Μόλις γύρισε ο Παύλος στα Ανάκτορα, κλείστηκε με τη Φρειδερίκη στο γραφείο του, αποφασισμένος να δώσει λύση στο μεγάλο πρόβλημα. Πρόθεσή του ήταν να αποφύγει τη διάλυση της Βουλής, αλλά να αναλάβει νέος πρωθυπουργός. Θα καλούσε λοιπόν τον Παπάγο να παραιτηθεί. Θα δεχόταν όμως εκείνος; Είχε αποδείξει ότι εννοούσε να κρατηθεί στην εξουσία σε πείσμα της κατάστασής του. Τον κινούσαν πάντα η αισιοδοξία των γιατρών και η ακατανίκητη διάθεσή του να συνεχίσει προσφέροντας υπηρεσίες. Και υπήρχε ένα ακόμα πρόβλημα: θα δεχόταν ο Συναγερμός τη λύση της αλλαγής πρωθυπουργού; Γιατί υπήρχε ρεύμα μεταξύ των βου-

λευτών του να οριστεί αναπληρωτής του Παπάγου, όχι διάδοχός του. Ο λόγος ήταν προφανής: το μέγα κεφάλαιο του Συναγερμού ήταν το όνομα, το κύρος του στρατάρχη. Αν τώρα αυτός αποσυρόταν παραχωρώντας τη θέση του σε άλλους, το κεφάλαιο εκείνο θα εξανεμιζόταν.

Πάντως, ο Παύλος ήταν αποφασισμένος να επιβάλει τη λύση του. Και σε συνεργασία με τη Φρειδερίκη συνέταξε μια επιστολή προς τον κατάκοιτο, σκιώδη πρωθυπουργό.

Κατά κανόνα, κάθε γραπτό βασιλικό κείμενο ο Παύλος και η Φρειδερίκη το συνέτασσαν από κοινού. Ο ένας βημάτιζε με τα χέρια στη ράχη και πετούσε φράσεις που συλλάμβανε εκείνη τη στιγμή. Ο άλλος τις καταχώριζε με βάση τον σκελετό που είχαν αποφασίσει. Ύστερα άλλαζαν θέση. Ο δεύτερος βημάτιζε και ο άλλος έγραφε. Μετά κάθονταν δίπλα-δίπλα και διαμόρφωναν το τελικό κείμενο.

Έτσι γράφτηκε και η επιστολή εκείνη, με την οποία ο βασιλιάς διαπίστωνε ότι η ασθένεια του πρωθυπουργού κατέστησε αδύνατη την άσκηση της βασιλικής εξουσίας, γιατί έγινε αδύνατη η προσωπική συνεργασία μαζί του· ότι η Βουλή και η κυβέρνηση έπρεπε να διατηρηθούν, αλλά να υπάρχει πρωθυπουργός, με τον οποίο ο βασιλιάς να μπορεί να συνεργάζεται. Και καλούσε τον ίδιο τον Παπάγο να του εισηγηθεί τη λύση.

Ο στρατάρχης δεν παραιτείται

Το πρωί, στις 11 της 1ης Οκτωβρίου, η επιστολή παραδόθηκε στον διευθυντή της Γενικής Γραμματείας των Ανακτόρων Κουτσαλέξη για να δοθεί στον Παπάγο. Στο μεταξύ, ο άρρωστος στρατάρχης παρουσίασε μια περίεργη αναλαμπή αναζωογόνησης. Πιθανότατα αντιλήφθηκε τον κίνδυνο αντικατάστασής του και αυτό τού προκάλεσε ένα γαλβάνισμα των δυνάμεών του. Όταν έφτασε ο Κουτσαλέξης, τον βρήκε ντυμένο, να κάθεται στο σαλόνι, πράγμα που συνέβαινε πια σπάνια. Αν και είχε πάντα την όψη φάσματος, μπόρεσε να συνεννοηθεί. Ο γραμματέας των Ανακτόρων τού ανακοίνωσε με ελάχιστες λέξεις το περιεχόμενο της βασιλικής επιστολής. Και ο στρατάρχης, με την υπόκωφη από την εξάντληση φωνή του, δήλωσε ότι αρνείται να παραιτηθεί και ότι θα υποδείξει αναπληρωτή του, προκρίνοντας μάλλον τον Στ. Στεφανόπουλο. Ο Κουτσαλέξης μετέφερε υπό εχεμύθεια στον Στ. Στεφανόπουλο τις διαθέσεις του Παπάγου.

Χρειάστηκε, όμως, δύο ημέρες ο πρωθυπουργός για να συντάξει την απάντησή του προς τον βασιλιά, ή, ακριβέστερα, για να δώσει τα στοιχεία της απάντησης σε έναν τού περιβάλλοντός του. Πράγματι, μόνο την 3η Οκτωβρίου ο Παύλος πήρε την επιστολή του Παπάγου, ο οποίος έγραφε ότι δεν κρίνει σκόπιμο να παραιτηθεί από την πρωθυπουργία και δέχεται μόνο να ορίσει αναπληρωτή του.

Αλλά, από τη στιγμή που έφτασε η απάντηση του Παπάγου στον βασιλιά, δέσποζε το ερώτημα ποιον θα όριζε αναπληρωτή του. Υπήρχαν πολλοί μνηστήρες. Γρήγορα όμως έγινε δεκτό ότι μεταξύ των δύο αντιπροέδρων θα περιοριζόταν η εκλογή. Και τότε ένας από τους άλλους υποψήφιους, ο Εμμ. Τσουδερός (υπουργός άνευ χαρτοφυλακίου), έκανε μια χειρονομία που προκάλεσε αίσθηση: υπέβαλε την 3η Οκτωβρίου παραίτηση, με επιστολή προς τον Παπάγο –την οποία έδωσε ο ίδιος στη δημοσιότητα–, προβάλλοντας το εξής δικαιολογητικό:

> «...*'Αποχωρῶ τῆς κυβερνήσεως σήμερον, ἵνα μὴ αὔριον ἡ ἐνέργειά μου αὕτη ἑρμηνευθῇ ὡς ἐκδήλωσις ἀποδοκιμασίας πρὸς τὸν ἀναπληρωτὴν ὑμῶν*...»

Ο αναπληρωτής

Το βράδυ της 4ης Οκτωβρίου προσκομίστηκε στο πολιτικό γραφείο η απόφαση του πρωθυπουργού: αναπληρωτή του όριζε τον Στ. Στεφανόπουλο. Έφερε τον αριθμό 49.370. Αμέσως στάλθηκε στο Εθνικό Τυπογραφείο –η δημοσίευσή της στην *Εφημερίδα της Κυβερνήσεως* έγινε την 9:30΄ βραδινή–, ενώ διανέμονταν στις εφημερίδες φωτοτυπίες της για να φαίνεται η υπογραφή του Παπάγου. Και ο Στ. Στεφανόπουλος δήλωνε:

> «*Ὁ στρατάρχης 'Αλέξανδρος Παπάγος μοὶ ἔκαμε τὴν τιμὴν νὰ μοὶ ἀναθέση τὴν ἀναπλήρωσίν του μέχρι τῆς πλήρους ἀναρρώσεώς του. Σύμφωνα μὲ τὴν ὁμόθυμον ἀπόφασιν τῆς Συνελεύσεως τῶν κοινοβουλευτικῶν μελῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Συναγερμοῦ, ἡ κυβέρνησις συνεχίζει τὸ ἔργον της*».

Στο μεταξύ ο Συναγερμός είχε καταβάλει μια έσχατη προσπάθεια να ανασυνταχθεί και να επιπλεύσει μέσα στη θάλασσα της φθοράς, για να απομακρύνει τον κίνδυνο διάλυσης της Βουλής και να αξιοποιήσει το όνομα του Παπάγου. Την 1η Οκτωβρίου γινόταν συνέλευση της κοινοβουλευτικής του ομάδας, στην οποία παρέστησαν 182 επί συνόλου 206 βουλευτών. Η συνέλευση, σε βεβιασμένη ατμόσφαιρα ενθουσιασμού, ενέκρινε τη διαχείριση του Κυπριακού από την κυβέρνηση και ψήφιζε μέσα σε παταγώδεις εκδηλώσεις το εξής ψήφισμα:

> «(*Ἡ συνέλευσις) ἐκφράζει τὴν ἀπεριόριστον ἐμπιστοσύνην καὶ ἀφοσίωσίν της πρὸς τὸν 'Αρχηγὸν τοῦ Συναγερμοῦ καὶ Πρόεδρον τῆς Κυβερνήσεως στρατάρχην Παπάγον καὶ ἀναθέτει εἰς αὐτὸν ἐν λευκῷ τὴν συνέχισιν τοῦ μεγάλου του ἔργου, κατὰ τὰς δυσκόλους καὶ μεγάλας στιγμὰς ποὺ διέρχεται τὸ Ἔθνος*...»

Η εκλογή του Στ. Στεφανόπουλου προκάλεσε ορισμένες αντιδράσεις. Και ο Παν. Κανελλόπουλος έκρινε ότι έπρεπε να υποβάλει παραίτηση και αυτός. Απέστειλε τυ-

πικά σχετική επιστολή στον πρωθυπουργό, αφού ειδοποίησε τον γιο του Λεωνίδα. Το γεγονός αναγγέλθηκε με έκτακτα παραρτήματα των εφημερίδων. Πολλοί κινήθηκαν για να πείσουν τον Παν. Κανελλόπουλο να αποσύρει την παραίτηση. Μεταξύ αυτών ήταν και ο στρατηγός Αλέστας, ο οποίος τελικά το πέτυχε.

Ο Αλέστας, χωρίς χρονοτριβή, κατευθύνθηκε στο πολιτικό γραφείο. Και αμέσως πήρε στο τηλέφωνο τον γιο του πρωθυπουργού Λεωνίδα Παπάγο, ο οποίος εκείνη τη νύχτα –όπως και την προηγούμενη– την περνούσε στο προσκέφαλο του πατέρα του. Και τότε διεξήχθη ο εξής διάλογος (κατά αφήγηση του στρατηγού προς τον γράφοντα):

«ΑΛΕΣΤΑΣ: Κύριε Παπάγο, ἔχετε λάβει μιὰ ἐπιστολὴ τοῦ κ. Π. Κανελλοπούλου πρὸς τὸν στρατάρχη;

»Λ. ΠΑΠΑΓΟΣ: Ναί, εἶναι ἡ ὑποβολὴ παραιτήσεώς του.

»ΑΛΕΣΤΑΣ: Λοιπόν, ἂν δὲν τὴν ἐπιδώσατε, μὴν τὴν ἐπιδώσετε στὸν στρατάρχη. Ὁ κ. Κανελλόπουλος ἀποσύρει τὴν παραίτησί του. Ἂν τὴν ἀνέγνωσε ὁ στρατάρχης, τότε...

»Λ. ΠΑΠΑΓΟΣ (διακόπτει τὸν Ἀλέστα, ἐνῶ ἕνας λυγμὸς σπάζει τὴν φωνή του): Περιττὰ ὅλα, στρατηγέ. Ὁ στρατάρχης δὲν ζῆ πιά!»

Την ώρα εκείνη, η «εποχή Παπάγου» είχε τερματιστεί. Θα τερματιζόταν και η «εποχή της Δεξιάς»;

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΕΜΠΤΟ

Η ΑΝΑΝΕΩΣΗ ΤΗΣ ΔΕΞΙΑΣ (ΕΠΟΧΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ)

ΚΑΤΑΚΕΡΜΑΤΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΣΥΝΑΓΕΡΜΟΥ ΜΕ ΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΤΟΥ ΠΑΠΑΓΟΥ • ΑΠΡΟΣΔΟΚΗΤΑ Η ΕΝΤΟΛΗ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗΣ ΔΙΝΕΤΑΙ ΣΤΟΝ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ • ΤΙ ΕΙΧΕ ΠΡΟΗΓΗΘΕΙ • ΜΑΤΑΙΗ ΑΝΤΙΔΡΑΣΗ ΣΤ. ΣΤΕΦΑΝΟΠΟΥΛΟΥ • Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΨΗΦΙΖΕΤΑΙ • ΙΔΡΥΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕ• ΟΙ ΤΟΥΡΚΟΙ ΤΙΜΟΥΝ ΤΗ ΣΗΜΑΙΑ • ΕΚΛΟΓΕΣ ΚΑΙ ΘΡΙΑΜΒΟΣ ΤΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ • ΠΤΩΣΗ ΤΟΥ ΖΑΧΑΡΙΑΔΗ • Ο ΜΑΚΑΡΙΟΣ ΕΞΟΡΙΖΕΤΑΙ • ΑΙΜΑΤΗΡΕΣ ΤΑΡΑΧΕΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ • ΨΥΧΡΟΤΗΤΑ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΚΑΙ ΒΑΣΙΛΕΩΝ • ΚΑΤΑΣΚΟΠΙΑ ΤΗΣ ΙΝΤΕΛΙΤΖΕΝΣ ΕΙΣ ΒΑΡΟΣ ΤΟΥ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΥ • ΡΗΓΜΑ ΣΤΗΝ ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ • Ο ΚΑΡΑΜΑΝΛΗΣ ΠΑΡΑΙΤΕΙΤΑΙ • ΠΡΟΣ ΕΚΛΟΓΕΣ ΜΕ ΥΠΗΡΕΣΙΑΚΗ

ΣΤΙΣ 11:35΄ ΑΚΡΙΒΩΣ τη νύχτα της 4ης Οκτωβρίου 1955 ο πρωθυπουργός στρατάρχης Παπάγος άφηνε την τελευταία του πνοή στην αγκαλιά της νοσοκόμας του. Από τις 8:30΄ το πρωί άρχισαν αλλεπάλληλες αιμοπτύσεις, που έπνιξαν στα κύματά τους τα έσχατα υπολείμματα της ταλαιπωρημένης ζωής του. Και, μολονότι τυπικά ο θάνατός του οφειλόταν στη νέα εκείνη εκδήλωση, ήταν φανερό πως επρόκειτο για περιπλοκή της βαριάς ασθένειάς του, η οποία παρέμενε μέχρι τέλους μυστηριώδης.

Μέχρι τέλους, ούτε οι επίλεκτοι Έλληνες θεράποντες γιατροί, ούτε οι ξένες αυθεντίες μπόρεσαν να κάνουν μια ορθή διάγνωση και μια αποτελεσματική θεραπεία.

Η ανεξιχνίαστη νόσος τούς σάρκαζε. Και, λίγες μέρες μετά τον θάνατό του, ο καθηγητής Μορώ, που όπως είδαμε είχε συμμετάσχει στη μάχη για τη διάσωση του στρατάρχη, έγραφε προς τον γιατρό Ν. Μπόμπολα (*Η Ασθένεια του Στρατάρχου Παπάγου και τα Αίτιά της*, Αθήναι 1955):

«Ἀγαπητέ μου Συνάδελφε καὶ φίλε,

»Σᾶς εὐχαριστῶ πολὺ διὰ τὴν ἐπιστολήν σας τὴν τόσον συνταρακτικὴν καὶ συγκινητικήν, ἡ ὁποία μοῦ μεταφέρει τὰς λεπτομερείας τῶν τελευταίων ἡμερῶν τοῦ ἀγαπητοῦ σας ἀσθενοῦς.

»Κατανοῶ τὴν λύπην σας καὶ συμμετέχω εἰς αὐτὴν πλήρως.

»Τὸ ἐπάγγελμά μας, μᾶς ἐκθέτει ἀρκετὰ συχνὰ εἰς τὴν ἀδυναμίαν τῆς διαγνώσεως καὶ εἰς θεραπευτικὴν ἀπογοήτευσιν.

»Αὕτη κυρίως εἶναι ἡ πλέον ὀδυνηρά, ἰδία ὅταν βλέπωμεν συνήθως θεραπείας ἀποτελεσματικὰς νὰ ἀποτυγχάνουν εἰς ὡρισμένους ἀσθενεῖς, χωρὶς νὰ δυνάμεθα νὰ ἐξηγήσωμεν τὴν αἰτίαν τῆς ἀντιστάσεως εἰς τὴν θεραπείαν.

»Ἐπεκαλέσθημεν ὅλας τὰς πηγὰς τῶν γνώσεών μας, τῆς πείρας μας, τῆς φαντασίας μας καὶ τὰς ἐνισχύσαμεν μὲ τὴν δύναμιν τῆς στοργῆς καὶ τῆς φιλίας. Ἡ ἐπαναστάτρια ἀσθένεια εἰρωνεύεται μὲ τὰς προσπαθείας μας.

»Δὲν παραλείψατε τίποτε ἀπὸ ὅ,τι ἔπρεπε νὰ γίνη, διεθέσατε ὅλην σας τὴν πεῖραν, ὅλον τὸν καιρόν, ὅλην σας τὴν ἀφοσίωσιν, εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τοῦ ἀσθενοῦς σας.

»Σᾶς ἐβοήθησα ὅσον ἠδυνήθην μὲ τὸν διακαῆ πόθον νὰ ἐπιτύχω, τοσούτω μᾶλλον διὰ τὸν ἀσθενῆ σας, ὁ ὁποῖος εἰς τὴν σιωπηλὴν ἁπλότητά του ἐπεβάλλετο μὲ τὸ μεγαλεῖον τῆς ψυχῆς του, τῆς εὐφυΐας του καὶ τῆς δυνάμεως τοῦ χαρακτῆρος του.

»Γνωρίζω ποῖον φίλον χάνετε, γνωρίζω ἐπίσης τί ἔχασε ὁλόκληρος ἡ Ἑλλάς, καὶ πόσον τρομερὸν κακὸ εἶναι ὁ θάνατος τοῦ Ἀρχηγοῦ της εἰς τόσον δυσκόλους στιγμάς.

»Ἐχρησιμοποιήσατε τὰ πάντα διὰ νὰ ἀποφύγητε τὸ κτύπημα αὐτὸ τῆς μοίρας καὶ δὲν δύναμαι παρὰ νὰ συμμεθέξω εἰς τὴν κοινὴν ἧτταν, εἰς τὸ πένθος σας καὶ νὰ σᾶς ἐπαναλάβω ὅλην μου τὴν φιλικὴν συμπάθειαν.

»Καθηγητὴς Ρενὲ Μορὼ
»31.10.55».

Αν γινόταν πόλεμος

Δέκα μήνες περίπου διήρκεσε η νόσος του στρατάρχη, η οποία υπήρξε περιπέτεια για το έθνος, το κράτος, τον Συναγερμό. Γιατί ο Παπάγος επέμενε έως την έσχατη στιγμή να κρατά το αξίωμά του, μολονότι τους τελευταίους μήνες είχε αχρηστευτεί; Παρασυρόταν από την αυταπάτη της ταχείας ανάρρωσης, από το άγχος της προσφοράς υπηρεσιών και από την αδυναμία του να αποδεχθεί την ήττα.

Αλλά τι θα συνέβαινε αν γινόταν πόλεμος; Δεν θα δεχόταν βέβαια τότε να εγκαταλείψει τη θέση του. Αυτός, ο αρχιστράτηγος των δύο πολέμων, να θεάται σαν απλός ιδιώτης, σαν αναγνώστης των εφημερίδων, τον τρίτο πόλεμο; Αν τόση επι-

μονή έδειξε να κρατήσει την πρωθυπουργία σε ημέρες ταραχώδεις μεν αλλά όχι πολεμικές, χίλιες φορές θα επέμενε να τη διατηρήσει σε ημέρες πολεμικές. Και πώς θα διεξαγόταν ο πόλεμος με τέτοια κεφαλή της κυβέρνησης;

Βέβαια θα αναγκάζονταν τότε και ο βασιλιάς και οι δύο αντιπρόεδροι –Π. Κανελλόπουλος, Στ. Στεφανόπουλος– να τον ανατρέψουν. Απέφυγαν να κάνουν μια τέτοια δραματική ενέργεια νωρίτερα, για τους γνωστούς εθνικούς λόγους. Αλλά εκ των υστέρων μπορεί κανείς να κρίνει ότι θα ήταν προτιμότερο να είχε συντελεστεί η αντικατάσταση του καταρρέοντος στρατάρχη μόλις είχε γίνει καταφανές ότι είχε αχρηστευτεί, έστω και αν οι ιατρικές γνωματεύσεις επέτρεπαν την αυταπάτη της κατοπινής ίασης. Όχι μόνο για ν' αποκτήσει το σκάφος πηδαλιούχο, αλλά και για να δημιουργηθεί ένα προηγούμενο: η ικανότητα των αρχηγών του κράτους και της εκτελεστικής εξουσίας να ασκούν τα καθήκοντά τους δεν είναι υπόθεση που αφορά μόνο αυτούς· η κατάσταση της υγείας τους –όπως και ο θάνατός τους– αποτελεί πολιτική πράξη και πρέπει να βρίσκεται συνεχώς υπό τον δημόσιο έλεγχο. Στην Ελλάδα όμως, όχι μόνο δεν υπάρχει τέτοια παράδοση, αλλά υπάρχει παράδοση περί του αντιθέτου. Και την ενίσχυσε η περίπτωση Παπάγου, όπως έμελλε αργότερα να την ενισχύσει η περίπτωση του βασιλιά Παύλου.

Κατακερματισμός

Ο θάνατος του πρωθυπουργού συγκλόνισε την Αθήνα και κατόπιν όλη την Ελλάδα, όπως την είχε συγκλονίσει πριν από 4,5 χρόνια –το βράδυ της 31ης Απριλίου 1951– η είδηση ότι ρίχνεται στον πολιτικό στίβο. Ποιος θα τον αντικαθιστούσε τώρα; Και το ερώτημα γενικευόταν στο πρόβλημα: Η κάθοδος του Παπάγου στην πολιτική είχε ανασυντάξει τη Δεξιά. Αλλά τους τελευταίους μήνες ήταν καταφανής η φθορά της και η αποσύνθεσή της. Ο διάδοχός του θα είχε την ικανότητα να την ανασυντάξει πάλι;

Ο Συναγερμός είχε κατακερματιστεί σε ομάδες, στις οποίες όμως δέσποζε τους τελευταίους μήνες η ομάδα Στεφανόπουλου. Το κύρος του είχε ανέβει εξαιρετικά με το γεγονός ότι διορίστηκε αναπληρωτής του Παπάγου από τον ίδιο τον στρατάρχη. Το πιθανότερο ήταν αυτός τώρα να ελάμβανε το χρίσμα της πρωθυπουργίας. Είχε όμως και ο Π. Κανελλόπουλος ορισμένες πιθανότητες να προκριθεί. Ακόμα και ο Κ. Ροδόπουλος ή και καμιά εξωκοινοβουλευτική προσωπικότητα. Αλλά ο Στ. Στεφανόπουλος έσπευσε να συγκαλέσει συνέλευση των βουλευτών του Συναγερμού. Και, αν αναγνωριζόταν ως αρχηγός του κόμματος, τότε αυτοδίκαια θα αξίωνε την προεδρία της κυβέρνησης από τον βασιλιά. Μόνο που η συνέλευση θα συγκαλούνταν δύο ημέρες μετά την 6η Οκτωβρίου. Και στο μεταξύ μπορούσαν να συμβούν πολλά.

Το απόγευμα της 5ης Οκτωβρίου οι δύο αντιπρόεδροι ανέβηκαν στα ανάκτορα και υπέβαλαν την παραίτηση της κυβέρνησης. Κατόπιν ο Παν. Κανελλόπουλος τράβηξε για το σπίτι του. Τον περίμεναν εκεί πολλοί φίλοι του για να μελετήσουν την κατάσταση, χωρίς κανένα σχεδιασμό ενεργειών. Απλή συζήτηση και αναμονή του χρίσματος. Ο Στ. Στεφανόπουλος κατευθύνθηκε στο Υπουργείο Εξωτερικών, όπου γινόταν συγκέντρωση των δικών του φίλων. Στην είσοδο του Υπουργείου συνάντησε τους πολιτικούς συντάκτες των εφημερίδων και τους δήλωσε:

«Ἡ κυβέρνηση δὲν ὑπάρχει πλέον, κύριοι. Αὐτὴν τὴν στιγμὴν κατέρχομαι ἀπὸ τὰ Ἀνάκτορα, ὅπου μετὰ τοῦ κ. Κανελλοπούλου ὑπεβάλαμεν τὴν παραίτησιν. Παραμένομεν πλέον δι' ὑπηρεσιακὰς διεκπεραιώσεις».

«Καὶ τί θὰ κάμετε μὲ τὴν ὑπόθεσιν τοῦ ἀναπληρωτοῦ;»

«Ἀναπληρωτὴς δὲν ὑπάρχει πλέον. Ἐκλιπόντος τοῦ ἐντολέως, ἐκλείπει ἡ ἐντολή».

«Τί θὰ συμβῇ τώρα, κύριε Πρόεδρε;»

«Ἀσφαλῶς ὁ Βασιλεὺς θὰ καλέσῃ τὸν ἐκπρόσωπον τοῦ πλειοψηφοῦντος κόμματος, ἐντὸς τῶν ἡμερῶν, διὰ νὰ τοῦ ἀναθέσῃ τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας κυβερνήσεως. Καὶ θὰ κινηθῇ ἡ συνήθης συνταγματικὴ διαδικασία. Δηλαδὴ οὗτος θὰ σχηματίσῃ κυβέρνησιν ἥτις θὰ ἐμφανισθῇ ἐνώπιον τῆς Βουλῆς».

Ο Στ. Στεφανόπουλος δεν είχε λόγους έως τότε να νομίζει ότι δεν θα ακολουθούνταν αυτός ο δρόμος. Εν αναμονή όμως της συνέλευσης του Συναγερμού, κυκλοφόρησε μεταξύ των συναγερμικών βουλευτών ένα πρωτόκολλο ότι ανατίθεται σ' αυτόν η αρχηγία του κόμματος. Και ήδη το είχαν υπογράψει 97, οι οποίοι αργότερα έφτασαν τους 110.

Εντολή στον Καραμανλή

Αλλά σε απόσταση 500 μέτρων από το Υπουργείο Εξωτερικών, στον δεύτερο όροφο της πολυκατοικίας αρ. 24 της οδού Καρνεάδη, υπήρχε μια πολύ πιο μικρή συγκέντρωση. Εκεί ήταν το λιτό διαμέρισμα του υπουργού Δημοσίων Έργων Κων. Καραμανλή. Λιγοστοί φίλοι του βρίσκονταν εκεί την ώρα εκείνη: ο Γ. Ράλλης, ο Κ. Παπακωνσταντίνου, ο Β. Παπαρρηγόπουλος και μερικοί άλλοι. Ήταν επίσης ο διευθυντής του ιδιαίτερού του γραφείου Πασχάλης Κόντας και ο δημοσιογράφος Παύλος Καμβύσης.

Ενώ η σύζυγος του υπό παραίτηση υπουργού πρόσφερε αναψυκτικά, η συζήτηση περιστρεφόταν φυσικά στο θέμα της ημέρας. Ποιος θα ήταν ο νέος πρωθυπουργός; Εδώ, σ' αυτό το σαλόνι, είχαν συναίσθηση της σοβαρότητας των πραγμά-

των. Δεν επρόκειτο απλώς να σχηματιστεί νέα κυβέρνηση, αλλά να γίνει αντικατάσταση ή ανανέωση ενός καθεστώτος. Δεν είχε εκλείψει απλώς ένας αρχηγός κυβερνώντος κόμματος: είχε βρεθεί στο χείλος του γκρεμού ένας ολόκληρος κόσμος – ο κόσμος της Δεξιάς. Το κενό που άφηνε ο στρατάρχης ή θα καλυπτόταν ή θα μεταβαλλόταν σε άβυσσο.

Η συζήτηση ήταν ήρεμη. Ξαφνικά όμως η ατμόσφαιρα ηλεκτρίστηκε. Ο Πασχάλης Κόντας εισέβαλε ταραγμένος, για να φωνάξει δείχνοντας την τηλεφωνική συσκευή που ήταν τοποθετημένη σ' ένα τραπεζάκι:

«Κύριε Ὑπουργέ. Σᾶς ζητοῦν ἀπὸ τὰ Ἀνάκτορα».

Γενικό σκίρτημα. Όλοι κοιτάχτηκαν, ενώ ο Καραμανλής σήκωνε το ακουστικό. Ύστερα στράφηκε στους φίλους του:

«Μὲ ἀναμένει ἀμέσως ὁ Βασιλεύς...»

Ύστερα από τρία τέταρτα της ώρας ο Καραμανλής επέστρεψε. Όταν εμφανίστηκε στο σαλόνι –φορούσε γκρι ριγέ κοστούμι και ανοιχτή γραβάτα– ήταν ελαφρά γελαστός αλλά ήρεμος.

«Λοιπόν, παιδιά», είπε ήσυχα, «ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἀνέθεσε νὰ σχηματίσω κυβέρνησιν».

Ύστερα, μέσα στον γενικό ενθουσιασμό, στράφηκε προς τον δημοσιογράφο Καμβύση:

«Παῦλο», του είπε, «σύνδεσέ με μὲ τοὺς διευθυντὰς τῶν ἐφημερίδων. Πάρε μου Μπότση, Βλάχου, Λαμπράκη, Παπαγεωργίου».

Πρώτος βρέθηκε ο εκδότης-διευθυντής της *Ακροπόλεως* Νάσος Μπότσης. Ο Καραμανλής τού είπε:

«Νάσο, ὁ Βασιλεὺς μοῦ ἀνέθεσε τὴν ἐντολήν. Κύτταξε νὰ γράψῃς κανένα ἄρθρο νὰ μὲ βοηθήσῃς».

(Αφήγηση του Παύλου Καμβύση στον γράφοντα).

Έτσι διοχετευόταν το συνταρακτικό νέο, το οποίο, εκτός ελαχίστων, άφηνε εμβρόντητους τους πάντες. Όχι ο Στεφανόπουλος, όχι ο Κανελλόπουλος, όχι ο Τσουδερός ή ο Ροδόπουλος ή κάποια παλιά σεβάσμια προσωπικότητα, αλλά ο τέως υπουργός Δημοσίων Έργων Καραμανλής.

Η αντίδραση του Στ. Στεφανόπουλου

Στο μεταξύ, η συγκέντρωση των φίλων του Στεφανόπουλου βουλευτών στο Υπουργείο Εξωτερικών συνεχιζόταν μέσα σε ατμόσφαιρα αισιοδοξίας. Ένα σκοτεινό σημείο ήταν το γεγονός ότι η επίσημη συνέλευση του Συναγερμού θα γινόταν τη μεθεπομένη. Γιατί εκείνη η καθυστέρηση; Ο Στ. Στεφανόπουλος εξήγησε αργότερα: την προηγουμένη στο σπίτι του νεκρού στρατάρχη, όταν τον συνάντησε ο βασιλιάς,

του είχε δηλώσει ότι θα τη συγκαλούσε ύστερα από 48 ώρες. Θεωρούσε ότι έπρεπε να τηρηθεί η δήλωσή του, από λόγους αβρότητας προς τον βασιλιά.

Τα πράγματα όμως δεν περίμεναν. Κάτω από την αίθουσα αυτή, στο ισόγειο του Υπουργείου, ήταν η αίθουσα Τύπου, όπου ήταν συγκεντρωμένοι όπως συνήθως οι πολιτικοί συντάκτες των εφημερίδων. Από το σπίτι του Καραμανλή ο δημοσιογράφος Παύλος Καμβύσης τούς μετέδωσε την είδηση. Και τότε μερικοί ανέβηκαν τρέχοντας για να αναγγείλουν στη συγκέντρωση των βουλευτών το απροσδόκητο νέο:

«Πρὸ ὀλίγου μόλις πῆρε τὸ χρῖσμα ὁ Καραμανλῆς...»

Η έκπληξη υπήρξε γενική, αλλά ο Στ. Στεφανόπουλος αντέδρασε αμέσως. Από τη στιγμή εκείνη θα κινούνταν για να ανατρέψει τον βασιλικό χειρισμό. Και το μέσον υπήρχε: η συνέλευση του Συναγερμού. Έσπευσε να τη συγκαλέσει για την επομένη το πρωί –αυτός ήταν ουσιαστικά εκείνες τις στιγμές ο αρχηγός του κόμματος– και εκεί θα έδινε τη μάχη.

Στο μεταξύ όμως ο Καραμανλής είχε αποκαλύψει στους δημοσιογράφους:

«Ὁ βασιλεὺς μοῦ ἀνέθεσε τὸν σχηματισμὸν τῆς νέας κυβερνήσεως ἡ ὁποία θὰ ὁρκισθῆ ἐντὸς τῆς αὔριον καὶ θὰ ἐμφανισθῆ εἰς τὴν βουλὴν τὴν προσεχῆ ἑβδομάδα. Ἡ νέα κυβέρνησις θὰ εἶναι πολιτικὴ καὶ ὄχι μεταβατική, ἀλλὰ μοῦ ἔχει δοθῆ καὶ τὸ δικαίωμα διαλύσεως τῆς βουλῆς».

«Καὶ ἂν δὲν λάβετε ψῆφον ἐμπιστοσύνης στὴν βουλή;»

«Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν θὰ εἰσηγηθῶ εἰς τὸν βασιλέα ἀναλόγους λύσεις, μεταξὺ τῶν ὁποίων θὰ περιλαμβάνεται ἡ διάλυσις τῆς βουλῆς καὶ ἡ προκήρυξις νέων ἐκλογῶν».

Διέθετε λοιπόν ο υποψήφιος πρωθυπουργός ένα ισχυρότατο όπλο, το οποίο πολλαπλασίαζε τις πιθανότητές του να επικρατήσει. Έτσι άρχισε κιόλας να δημιουργείται ρεύμα και το διαμέρισμά του κατακλυζόταν από φίλους και μη φίλους οι οποίοι έσπευδαν επιδεικτικά να τον συγχαρούν. Χάρη στην τολμηρή βασιλική χειρονομία, πατούσε ήδη σε στέρεο έδαφος.

Βασιλιάς και Καραμανλής

Πώς αποφάσισε ο Ανώτατος Ρυθμιστής εκείνη τη λύση;

Είδαμε πως, απογοητευμένος από τους δύο ασθενείς και κουρασμένους πρωθυπουργούς –Πλαστήρα και Παπάγο–, αναζητούσε τον ρωμαλέο και νέο άνδρα στον οποίο θα μπορούσε να στηριχτεί μακροπρόθεσμα. Και ο Κ. Καραμανλής ως υπουργός Δημοσίων Έργων είχε επιδείξει δραστηριότητα ασυνήθιστη, που επέσυρε την προσοχή της δημόσιας γνώμης. Η ανακαίνιση της Αθήνας σε μεγάλη έκταση προκάλεσε γενική έκπληξη. Και, μέσα στη γενική φθορά του Συναγερμού, αυτός παρέμενε αλώβητος. Ακόμα και στις θεατρικές επιθεωρήσεις, όπου σατιριζόταν ανελέπ-

τα ο στρατάρχης και οι συνεργάτες του, αυτός παρέμενε εκτός στόχου. Και ήταν πολλοί που διέβλεπαν ότι θα αναλάμβανε κάποιο μεγάλο ρόλο στο προσεχές μέλλον.

Ο ίδιος ο Καραμανλής αφότου ο Παπάγος κατέρρευσε –από τους πρώτους μήνες του 1955– ήξερε ότι θα ερχόταν η δική του ώρα. Δεν έτρεφε αυταπάτες για την κατάσταση του κατάκοιτου πρωθυπουργού. Δεν μπορούσε να προβλέψει αν το τέλος του βρισκόταν μακριά ή κοντά, αλλά ανέμενε τη σχετικά σύντομη αποχώρησή του από τη σκηνή. Και τότε πίστευε ότι, στην κρίση που θα ακολουθούσε, αυτός θα είχε τα περισσότερα όπλα για να επιβληθεί.

Είχε γίνει μυστική συνεννόηση με τον βασιλιά; Αργότερα γράφτηκε στην εφημερίδα της Αθήνας *Ελευθερία* (Οκτώβριος 1956) ότι από τον Μάιο του 1955 ο Παύλος και ο Καραμανλής κατέστρωσαν πλήρες σχέδιο, το οποίο είχαν εγκρίνει η Αμερική και η Αγγλία. Ο Βρετανός πρεσβευτής είχε ενημερωθεί τον Ιούνιο και ο Αμερικανός τον Σεπτέμβριο. Καμιά όμως επιβεβαίωση αυτού του ισχυρισμού δεν υπάρχει έως σήμερα (1974). Και οι συνθήκες έχουν τόσο μεταβληθεί από τότε, ώστε κάποιος δεν θα είχε λόγους στα 20 χρόνια που πέρασαν να τηρεί συνωμοτική σιγή. Κάποιος, κάτι θα είχε αποκαλύψει. Εφόσον τέτοια αποκάλυψη δεν υπάρχει, οφείλουμε να θεωρήσουμε ως μη αληθή τα όσα έγραψε η ανωτέρω εφημερίδα και να δεχτούμε τη διαβεβαίωση του περιβάλλοντος του Κ. Καραμανλή ότι καμία σαφής άμεση συνεννόηση με τον βασιλιά δεν είχε γίνει; Πάντως, ο Παύλος τού εκδήλωνε επιδεικτικά εκτίμηση που φαινόταν ότι υπερέβαινε τα απλά υπουργικά επίπεδα. Και, άσχετα αν οι υπολογισμοί του Κ. Καραμανλή ήταν όχι δικαιολογημένοι από τότε, αυτός προπαρασκευαζόταν για τον ρόλο του.

Συνεργασία με Φιλελευθέρους

Έθετε όμως την επίτευξη ορισμένων προϋποθέσεων. Βλέποντας την παρακμή του Συναγερμού, θα προχωρούσε δημιουργώντας νέα, δική του κομματική κατάσταση. Και δεν θα περιοριζόταν στην «εμπλουτισμένη Νεοδεξιά» της οποίας ηγούνταν ο Παπάγος. Θα την επέκτεινε πολύ περισσότερο προς τους Φιλελευθέρους. Μόνο αν εξασφάλιζε αυτόν τον όρο, ήταν διατεθειμένος να εξορμήσει.

Το καλοκαίρι του 1955 είχε μια ιδιαίτερη συνάντηση με τον καθηγητή Κωνσταντίνο Τσάτσο, ηγετικό στέλεχος των Φιλελευθέρων, που είχε χρηματίσει 6 φορές έως τότε μέλος κεντρώων κυβερνήσεων. Ο Καραμανλής τού είπε:

> *«Ἐφ' ὅσον ζεῖ ο Παπάγος ἐγὼ θὰ μείνω πιστὸς στὸν Συναγερμὸ καὶ στὸ πρόσωπο τοῦ ἀρχηγοῦ. Μόλις ὅμως κλείσει τὰ μάτια του, θὰ θεωρήσω τὸν ἑαυτό μου ἐλεύθερο γιὰ νὰ χαράξω δική μου πολιτικὴ γραμμή».*

Και σε ερώτηση του Φιλελευθέρου συνομιλητή του τόνισε:

> *«Φυσικὰ θὰ προχωρήσω στὴν ἵδρυσι νέου κόμματος. Ἀλλ' ὑπὸ ἕναν*

ὅρον: Τὴν διεύρυνσιν. Δὲν μπορῶ νὰ μένω καθηλωμένος στὴν μιὰ πλευρὰ τοῦ ὁδοφράγματος ποὺ διαχωρίζει βενιζελικοὺς καὶ ἀντιβενιζελικοὺς σὰν ἐπιβεβαίωσις τοῦ παλαιοῦ διχασμοῦ. Καὶ ὡς προϋπόθεσιν γιὰ τὶς πρωτοβουλίες μου ἔχω τάξει νὰ ἐξασφαλίσω προηγουμένως τὴν συνεργασίαν ὡρισμένων στελεχῶν τῶν Φιλελευθέρων. Ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς εἶσαι σύ».

Ο Κ. Τσάτσος συμφώνησε. Ανάλογες επαφές είχε τότε και με τους Ευ. Αβέρωφ και Γρ. Κασιμάτη. Λίγο αργότερα συνδέθηκε και με τον Δ. Μακρή, επιφανή Φιλελεύθερο δικηγόρο της Θεσσαλονίκης, που δεν πολιτευόταν ακόμα, αλλά ο οποίος συμφώνησε να κατέβει στην πολιτική μαζί του. (Από αφήγηση του Κ. Τσάτσου στον γράφοντα).

Η εντολή

Οι επαφές εκείνες τηρήθηκαν μυστικές. Αλλά, ενώ ο Παπάγος έφθινε, η προσοχή του βασιλιά συγκεντρωνόταν διαρκώς περισσότερο στον δραστήριο και δυναμικό υπουργό των Δημοσίων Έργων. Και στις αρχές Σεπτεμβρίου τον κάλεσε στα Ανάκτορα. Τι διημείφθη μεταξύ τους είναι άγνωστο. Αργότερα όμως ο ίδιος ο Καραμανλής αφηγήθηκε στο στενό του περιβάλλον ότι ο βασιλιάς χωρίς περιφράσεις τού είπε:

«Οὐσιαστικῶς ὁ πρωθυπουργὸς ἔχει ἀχρηστευθῆ. Θὰ ἐδέχεσθε νὰ τὸν διαδεχθῆτε;»

Ο Καραμανλής απάντησε:

«Δὲν πρέπει νὰ καταφύγετε εἰς αὐτὴν τὴν λύσιν, Μεγαλειότατε, διότι θὰ παρεξηγηθῆτε λόγω τῆς παλαιᾶς σας συγκρούσεως μὲ τὸν στρατάρχη. Ἐφ' ὅσον ζεῖ, δὲν μπορῶ ἐγὼ νὰ ἀναλάβω».

«Ἂν ὅμως ὁ Παπάγος παραιτηθῇ αὐτοβούλως;»

«Τότε θὰ μπορούσατε ἀκινδύνως νὰ ἀναζητήσετε ἄλλας λύσεις».

Από τη μέρα εκείνη δεν είναι γνωστό αν συζήτησε με τον βασιλιά ξανά το κυβερνητικό πρόβλημα. Καθώς όμως ο Παπάγος όδευε προς τον θάνατο, άρχιζε να ψιθυρίζεται ότι ο Καραμανλής συγκαταλεγόταν στους πιθανούς διαδόχους του. Εκείνος το διέψευδε. Το βράδυ της 27ης Σεπτεμβρίου είχαν κυκλοφορήσει φήμες ότι θα σχηματιστεί μεταβατική κυβέρνηση με πρόεδρο τον Καραμανλή, που έσπευσε πάλι να τις διαψεύσει στους δημοσιογράφους:

«Μεταβατική; Μὲ ἐμένα; Αἱ πληροφορίαι αὐταὶ εἶναι ἀστεῖαι. Ἔχομεν κυβέρνησιν».

Αλλά ο πολιτικός συντάκτης της *Ελευθερίας* Γρηγ. Δαφνής έγραφε την επομένη:

«Παρὰ τὴν δήλωσιν ταύτην, ἡ ὁποία προφανῶς ἀποβλέπει εἰς τὸ νὰ συ-

γκαλύψη τὰ τεκταινόμενα, καθ' ἃ γνωρίζομεν ὁ κ. Καραμανλῆς θεωρεῖ βεβαίαν τὴν ἔκρηξιν κυβερνητικῆς κρίσεως μέχρι τοῦ τέλους τῆς ἑβδομάδος καὶ τὴν ἐκ μέρους τοῦ βασιλέως ἀνάθεσιν εἰς αὐτὸν τῆς ἐντολῆς σχηματισμοῦ κυβερνήσεως μὲ τὸ δικαίωμα διαλύσεως τῆς Βουλῆς».

Αν μεταθέσουμε τον αναγραφόμενο χρόνο κατά 2-3 ημέρες, επρόκειτο για πρόβλεψη σε επίπεδο προφητείας. Εκτός αν βασιζόταν σε ακριβείς πληροφορίες.

Έτσι, πράγματι, το βράδυ της 5ης Οκτωβρίου ο Καραμανλής ελάβαινε την εντολή του σχηματισμού κυβέρνησης με το δικαίωμα διάλυσης της Βουλής. Αλλά υπάρχει το ερώτημα: ενέργησε ορθά και συνταγματικά ο Ανώτατος Ρυθμιστής;

Η εκλογή του Καραμανλή

Η αντιπολίτευση χαρακτήρισε τη λύση εκείνη ως συνταγματικά ανορθόδοξη, γιατί ο Καραμανλής δεν κατείχε τη «δεδηλωμένη». Και κατήγγειλε την εκλογή του ως «εύνοια» εκ μέρους του Θρόνου. Με την αντιπολίτευση συντάχτηκαν οι Στ. Στεφανόπουλος και Σπ. Μαρκεζίνης. Και σε όλη τη διάρκεια της διακυβέρνησης του Καραμανλή θα τον παρακολουθεί η κατηγορία της «ευνοιοκρατίας».

Το πρόβλημα που ανακινήθηκε ήταν: μπορούσε ο ανώτατος άρχοντας να εκλέγει κατά βούληση τον πρωθυπουργό του; θα επανερχόταν η θεωρία του «βασιλικού κηπουρού»; (Έτσι επονομαζόταν η παλιά σχολή που πρέσβευε ότι ο βασιλιάς έχει το δικαίωμα να αναθέτει την εντολή «και στον κηπουρό του ακόμα», με την προϋπόθεση ότι θα τεθεί κατόπιν υπό την έγκριση της Βουλής η ενέργειά του).

Το σχετικό άρθρο 31 του Συντάγματος του 1952 παρέχει αμφισβητούμενες ερμηνείες. Στην πραγματικότητα αυτός ο χειρισμός γίνεται όχι σπάνια, ακόμα και σε κράτη όπου ο ανώτατος άρχοντας έχει δικαιώματα σκιώδη, οπωσδήποτε δε μικρότερα από του βασιλιά των Ελλήνων. Και στη Μ. Βρετανία επελέγη για την πρωθυπουργία κατά τον ίδιο τρόπο το 1923 ο Μπάλντουιν, όπως αργότερα ο Ήντεν το 1966 και ο Μακ Μίλλαν το 1967. Άλλωστε μερικοί από τους σφοδρότερους επικριτές της βασιλικής παρέμβασης το 1955, όπως ο Στ. Στεφανόπουλος, ο Γ. Νόβας και ο Η. Τσιριμώκος, δέχτηκαν πρόθυμα μετά δέκα έτη να επιλεγούν ως πρωθυπουργοί με την ίδια διαδικασία της βασιλικής πρωτοβουλίας.

Η κυβέρνηση

Πάντως, ο Κ. Καραμανλής σχημάτιζε ραγδαία την κυβέρνησή του, που στη 1:20΄ μ.μ. της 6ης Οκτωβρίου ορκιζόταν με την εξής σύνθεση:

Κ. Καραμανλῆς, πρωθυπουργὸς καὶ ὑπουργὸς Ἐθνικῆς Ἀμύνης.

Α. Ἀποστολίδης, Συντονισμοῦ.

Κ. Ἀδαμόπουλος, Δικαιοσύνης.

Ι. Τριανταφύλλης, Ἐσωτερικῶν.
Α. Γεροκωστόπουλος, Παιδείας.
Β. Παπαρρηγόπουλος, Ἐμπορίου.
Λ. Εὐταξίας, Συγκοινωνιῶν καὶ Δημοσίων Ἔργων.
Κ. Παπακωνσταντίνου, Γεωργίας.
Γ. Βογιατζῆς, Ναυτιλίας.
Στ. Πολυζωγόπουλος, Ἐργασίας.
Γ. Ράλλης, Προεδρίας.
Σ. Θεοτόκης, Ἐξωτερικῶν.
Γ. Ἑξηντάρης, ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Λεων. Δερτιλῆς, ὑφυπουργὸς Οἰκονομικῶν.
Δ. Ἀλιμπράντης, Ἐμπορίου.
Δ. Δαβάκης, Συγκοινωνιῶν.
Ν. Σπέντζας, Σεισμοπλήκτων.
Α. Δερδεμέζης, Γεωργίας.
Γ. Κατσαφάδος, Προνοίας.

Η συνέλευση του Συναγερμού

Προηγουμένως όμως ο Στ. Στεφανόπουλος έδωσε τη μάχη του. Όταν το βράδυ της 5ης Οκτωβρίου τού ανήγγειλαν οι δημοσιογράφοι μέσα στη συγκέντρωση των φίλων του βουλευτών ότι η εντολή δόθηκε στον Καραμανλή, ορθώθηκε εναντίον του Θρόνου. Και δήλωσε θαρραλέα:

> *«Ὁ βασιλεὺς ἔλαβε τὴν ἀπόφασιν καὶ ἀνέθεσε τὴν ἐντολὴν σχηματισμοῦ κυβερνήσεως εἰς πρόσωπον τῆς προτιμήσεώς του. Ὁ Ἑλληνικὸς Συναγερμὸς καὶ ἡ Βουλὴ θὰ λάβουν τὰς ἰδικάς των ἀποφάσεις».*

Το πρωί της επομένης έγινε η συνέλευση, λίγες ώρες πριν από την ορκωμοσία της νέας κυβέρνησης. Ήταν μια κρίσιμη αναμέτρηση. Αν ο Στ. Στεφανόπουλος χριζόταν αρχηγός του Συναγερμού και αν αποφασιζόταν η καταψήφιση του Καραμανλή στη Βουλή, ο ελιγμός του βασιλιά πιθανότατα θα κατέρρεε. Προσήλθαν όμως μόνο 125 επί συνόλου 208, γεγονός που έδειχνε ότι είχε αρχίσει η διαρροή προς τον νέο πρωθυπουργό. Πάντως, ο Στ. Στεφανόπουλος πάλεψε μαχητικά. Έθεσε δύο προβλήματα προς λύση. Κατήγγειλε τον βασιλιά ότι ενήργησε αντισυνταγματικά και καθ' υπέρβαση των δικαιοδοσιών του και τον Καραμανλή ότι δέχτηκε την εντολή χωρίς να ζητήσει έγκριση του κόμματος. Κάλεσε τέλος τη συνέλευση να εκλέξει αρχηγό, ο οποίος να διερμηνεύσει την απόφασή της να καταψηφιστεί η κυβέρνηση.

Αλλά η συζήτηση που ακολούθησε υπήρξε θυελλώδης. Παραλίγο να αλληλοδα-

ρούν οι βουλευτές τού άλλοτε πειθαρχημένου Συναγερμού. Η συνέλευση διακόπηκε για τη μεθεπομένη και στο μεταξύ η κατάσταση ανατράπηκε εις βάρος του Στ. Στεφανόπουλου.

Η ορκωμοσία της κυβέρνησης ενίσχυσε τον Καραμανλή. Και, είκοσι ώρες αργότερα, κατά την κηδεία του Παπάγου, έκανε την πρώτη δημόσιά του εμφάνιση ο νέος πρωθυπουργός.

Ψηλός, ευθυτενής, νέος και προπαντός υγιής, ο Καραμανλής με την αθλητική παρουσία του έφερνε στη μνήμη τον τραγικό προκάτοχό του που χαροπάλευε επί μήνες πίσω από το παραπέτασμα της έπαυλής του στην Εκάλη. Ο λαός, ύστερα από δύο ασθενικούς και γέρους κυβερνήτες, έβλεπε ότι απέκτησε έναν ρωμαλέο πρωθυπουργό. Εκείνη η προβολή του Καραμανλή υπήρξε μια πρώτη νίκη του.

Τρεις ώρες μετά την ταφή του Παπάγου, η συνέλευση του Συναγερμού επαναλήφθηκε και έγινε η τελική αναμέτρηση. Αλλά τώρα φυσούσε έντονος άνεμος καραμανλικός. Ο Στ. Στεφανόπουλος αντιλήφθηκε ότι το παιχνίδι ήταν χαμένο και σιώπησε, γιατί, αν επέμενε στη μάχη, θα προκαλούσε πιθανότατα επίσημη διάσπαση του Συναγερμού. Η συνέλευση αποφάσισε να υποστηρίξει την κυβέρνηση. Και, αντί ενός αρχηγού, εξέλεξε πενταμελή διοικούσα επιτροπή από τους: Τσουδερό, Κανελλόπουλο, Στεφανόπουλο, Ροδόπουλο και Καραμανλή. Αλλά ο τελευταίος ήταν ο «ντε φάκτο» αρχηγός.

Η μάχη στη Βουλή

Η απόφαση της συνέλευσης ήταν ιστορικής σημασίας. Εφόσον ο Συναγερμός αποφάσιζε να ψηφιστεί η κυβέρνηση, ο πολιτικός ρους ξανάμπαινε στην κοίτη της Δεξιάς. Πράγμα που είχε τόση σημασία όση και αν είχε ξεχυθεί έξω από την κοίτη της Δεξιάς. Η επικύρωση ήρθε ύστερα από τέσσερις ημέρες. Το πρωί της 10ης Οκτωβρίου 1955, η νέα κυβέρνηση έκανε την εμφάνισή της στη Βουλή. Χρόνο-ρεκόρ στην κοινοβουλευτική ιστορία της Ελλάδας –10 μόλις λεπτά της ώρας– διέθεσε ο πρωθυπουργός για την ανάγνωση των προγραμματικών του δηλώσεων με τις οποίες υποσχόταν:

Ταχείες εκλογές την άνοιξη. Συμπαράσταση στον κυπριακό αγώνα. Πρόσκληση προς την Τουρκία να επανορθώσει τις υλικές και ηθικές ζημιές από τα έκτροπα της 5ης Σεπτεμβρίου 1955, αν επρόκειτο να αποκατασταθεί η ελληνοτουρκική φιλία. Όχι νέες φορολογίες. Συγκράτηση του τιμάριθμου. Ήταν ένα κείμενο επιγραμματικό, γοργό, χωρίς καμιά περιττή λέξη ή λυρισμό. Και όλα τέλειωσαν σύντομα. Σύντομη υπήρξε και η συζήτηση επί των δηλώσεων. Μέσα σε μια συνεδρίαση τέλειωσαν τα πάντα και στις 12 Οκτωβρίου διεξάχθηκε η ψηφοφορία. Η δύναμη των κομμάτων την ώρα εκείνη ήταν η εξής:

	Έδρες
Συναγερμός	*205*
Προοδευτικοί (Μαρκεζίνης)	*26*
ΦΙΔΕ (Βενιζέλος)	*25*
Φιλελεύθεροι (Παπανδρέου)	*19*
ΕΠΕΚ (Παπαπολίτης)	*10*
Δημοκρατικὸν Κόμμα (Καρτάλης)	*5*
Ἀγροτικοί	*4*
Ἀνεξάρτητοι	*2*
Ἀνεξάρτητοι Συναγερμικοί (ἀποσχίσθηκαν οἱ βουλευτὲς Θ. Σαράντης καὶ Η. Σακαλῆς)	*2*
Σύνολο	*298*

Η ψηφοφορία υπήρξε μια θεαματική νίκη της νέας κυβέρνησης. Επί 279 παρόντων, συγκέντρωσε 200 ψήφους, έναντι 77 κατά και 2 αποχών. Απουσίαζαν 19 βουλευτές, δηλαδή 6 του Συναγερμού, 12 της αντιπολίτευσης και 1 ανεξάρτητος. Υπέρ της κυβέρνησης ψήφισαν 197 βουλευτές του Συναγερμού επί συνόλου 205 και 3 ανεξάρτητοι. Ο Στ. Στεφανόπουλος δεν προσήλθε και από τους 6 συναγερμικούς που απουσίασαν οι περισσότεροι ήταν φίλοι του. Πάντως, την ημέρα εκείνη άρχιζε ουσιαστικά και τυπικά η εποχή Καραμανλή.

Η οικονομία του «παπαγισμού»

Η κυβέρνηση από τη πρώτη ημέρα ανέπτυξε καταφανή δραστηριότητα, στην οποία ήταν αποφασιστική η κινητική παρουσία του πρωθυπουργού. Η ουσιαστική προσπάθειά της στρεφόταν στην οικονομία, η οποία, παρά την προκάτοχη κυβερνητική αρρυθμία των τελευταίων μηνών, δεν βρισκόταν σε κακή κατάσταση. Είδαμε πως στη χώρα επικρατούσε ευφορία, την οποία κληρονόμησε ο Καραμανλής.

Στα τέλη του 1955 τα περισσότερα οικονομικά μεγέθη ήταν σε ανοδική πορεία. Και, αν επισκοπήσουμε την τριετία Παπάγου (1953-1954-1955), βλέπουμε καταφανή, συνεχή πρόοδο. Να, π.χ., οι δείκτες της βιομηχανικής παραγωγής:

Βάση 1939 = 100

	1953	1954	1955
Σύνολο βιομηχανίας	141	172	183
Μεταποίηση	125	155	160
Ηλεκτρισμός	294	341	405
Κλωστοϋφαντουργία	127	149	137
Είδη διατροφής	124	152	160

Πηγή: Εθνική Στατιστική Υπηρεσία

Σε ποσότητα, η παραγωγή νημάτων βάμβακος έφτανε τους 23.500 τόνους το 1955 και ερίου τους 3.835 τόνους. Η παραγωγή υφασμάτων ανερχόταν: βαμβακερά 98.820.000 μέτρα (έναντι 40.000.000 μέτρων το 1939) και μάλλινα 6.733.000 μέτρα. Η παραγωγή τσιμέντου υπερέβαινε το 1.000.000 τόνους το 1955 (για την ακρίβεια: 1.125.000 τόνοι, έναντι μόλις 343.000 τόνων το 1939) και η ηλεκτρική ενέργεια παρουσίαζε σοβαρή ανάπτυξη, όπως δείχνει και ο παρακάτω Πίνακας:

	1953	1954	1955
Εγκατεστημένη ισχύς (κιλοβάτ)	311.220	356.833	408.833
Παραγωγή (εκατομμύρια ΩΧΒ)	917	1.073	1.258
Κατανάλωση (εκατομμύρια ΩΧΒ)	738	881	1.013
Κατανάλωση κατά κεφαλή (κιλοβάτ)	94,4	111,5	127,2

Πηγή: Υπουργείο Βιομηχανίας

Αλλά και η αγροτική οικονομία εμφάνιζε αξιόλογη πρόοδο σ' εκείνη την τριετία:

	Παραγωγή σε χιλιάδες τόνους		
	1953	1954	1955
Σίτος	1.400	1.219	1.337
Βαμβάκι	95	128	189
Κρέας	98	108	122
Γάλα	723	834	899

Πηγή: Υπουργείο Γεωργίας

Και στα διεθνή όμως πλαίσια οι ρυθμοί της ελληνικής ανάπτυξης κατά την τριετία του Παπάγου ήταν επίζηλοι:

	Δείκτης μεταποιήσεως 1953 = 100	
	1954	1955
Ελλάδα	124	128
Βέλγιο	107	119
Βουλγαρία	107	116
Γιουγκοσλαβία	113	133
Δανία	109	110
Ιταλία	109	120
Ολλανδία	111	119
Πολωνία	111	124
Ρουμανία	106	121
Σουηδία	105	111

Πηγή: Ηνωμένα Έθνη (Στατιστική Επετηρίδα).

Ριζικά μέτρα

Η καλή όμως εκείνη κατάσταση στηριζόταν σε πήλινα πόδια. Γιατί οφειλόταν κυρίως στην πρόσκαιρη και απατηλή ευφορία που επέφερε η υποτίμηση της δραχμής το 1953. Δεν προερχόταν από μια ισχυρή εις βάθος ανάπτυξη, πάνω στην οποία θα μπορούσε να θεμελιωθεί μια μακροπρόθεσμη προοπτική ευημερίας.

Σε αυτή την εις βάθος ανάπτυξη, ο Σπ. Μαρκεζίνης το 1953-54 και ο Π. Παπαληγούρας το 1954-55 έδωσαν τις πρώτες υλικές μορφές που ήδη αναφέραμε. Ήταν όμως περιπτώσεις μεμονωμένες, ασχεδίαστες, ασυντόνιστες, σπασμωδικές. Ο Κ. Καραμανλής, που συνέλαβε σε όλη την έκτασή του το πρόβλημα της ελληνικής ανάπτυξης, ανέλαβε να υλοποιήσει συστηματικά και ολοκληρωμένα τη μεγαλεπήβολη θεωρία. Και δεν θα περίμενε την επισφράγιση της εξουσίας του με τις ενόψει εκλογές. Άρχισε την προσπάθεια αξιοποίησης από τις πρώτες κιόλας εβδομάδες.

Τη 15η Δεκεμβρίου 1955 έβαζε τον θεμέλιο λίθο του διυλιστηρίου Ασπροπύργου. Τη 19η Δεκεμβρίου θεμελίωνε τα μεγάλα έργα του Μέγδοβα. Ήταν τα προμηνύματα της νέας εποχής. Και, ταυτόχρονα με τα μεγάλα έργα, έκανε εντυπωσιακές χειρονομίες οικονομικής πολιτικής, που μια απ' αυτές ήταν η κεραυνοβόλα αποκατάσταση της Εθνικής Τραπέζης της Ελλάδος. Το βράδυ της 24ης Νοεμβρίου 1955, ο διοικητής της Εθνικής Τραπέζης Ελλάδος και Αθηνών Κ. Ηλιάσκος, στον οποίο είχε παραδώσει την Εθνική ο Παπάγος την 7η Ιανουαρίου του 1953, παυόταν. Η τράπεζα ανακτούσε το όνομά της, την υπόστασή της, τη δομή της. Οι εισβολείς μεταβάλλονταν σε υπηρέτες. Και η Τράπεζα Αθηνών εξαφανιζόταν. Έκλεινε έτσι ο ακατανόητος εκείνος δραματικός κύκλος, που αποδείκνυε όμως άλλη μια φορά την παντοδυναμία του σύγχρονου παρεμβατικού κράτους.

Το εθνικό γόητρο

Η ενεργητικότητα της κυβέρνησης εκδηλωνόταν πρός κάθε κατεύθυνση. Αλλά εκείνο που προείχε ήταν η επούλωση του τραύματος της εθνικής φιλοτιμίας από τις τουρκικές επιθέσεις. Τώρα που μπορούσαν πια να λαμβάνονται αποφάσεις γιατί υπήρχε αρχηγός της εκτελεστικής εξουσίας, η αντίδραση της Ελλάδας εκδηλώθηκε συστηματική και αποτελεσματική.

Πέντε μόλις ημέρες μετά την ορκωμοσία της κυβέρνησης, την 11η Οκτωβρίου 1955 ειδοποιήθηκε το ΝΑΤΟ ότι δεν θα συμμετάσχουν ελληνικές δυνάμεις στην άσκηση «Ρεντ Τρίντεντ ΙΙΙ» και στα αεροναυτικά ταξίδια του Οκτωβρίου, έως ότου διακανονιστούν τα εκκρεμή θέματα από τα γεγονότα της Κωνσταντινούπολης και της Σμύρνης. Την ίδια ημέρα διατάχτηκε η ανάκληση του συμβολικού εκστρατευτικού Σώματος της Κορέας. Και ας σημειώσουμε ότι η εκστρατεία εκείνη είχε ήδη στοιχίσει τη ζωή 20 αξιωματικών και 152 οπλιτών.

Τη 13η Οκτωβρίου ζητήθηκε από τις Ην. Πολιτείες η κατάργηση της ετεροδικίας και από την Αγγλία η άμεση ανάκληση της βρετανικής ναυτικής αποστολής. Τη 18η Οκτωβρίου διαμηνύθηκε στο αρχηγείο του ΝΑΤΟ ότι δεν θα γίνονταν δεκτοί οι Τούρκοι αξιωματικοί που επρόκειτο να συμμετάσχουν σε ομάδα της Ατλαντικής Συμμαχίας, η οποία θα έκανε επίσκεψη στην Ελλάδα, και ότι το ελληνικό κλιμάκιο της Συμμαχίας θα αποσυρόταν από τη Σμύρνη όταν θα έληγε ο χρόνος τής εκεί υπηρεσίας των υπηρετούντων Ελλήνων αξιωματικών.

Το αποτέλεσμα υπήρξε κεραυνοβόλο. Έντρομο το ΝΑΤΟ από τις προειδοποιητικές εκείνες εκδηλώσεις της Ελλάδας, πίεσε την Τουρκία να της προσφέρει κάθε ικανοποίηση για τα γεγονότα της 5ης Σεπτεμβρίου. Και η Τουρκία υποχώρησε για να γίνει θεαματική απονομή τιμών στα ελληνικά σύμβολα.

Τιμές στη σημαία μας

Την 24η Οκτωβρίου έγιναν τα εγκαίνια του νέου κτιρίου του ελληνικού Γενικού Προξενείου Σμύρνης, σε αντικατάσταση του παλιού που είχε καταστραφεί την 5η Σεπτεμβρίου. Ελληνικό στρατιωτικό απόσπασμα έλαβε μέρος στην τελετή.

Το νέο κτίριο βρισκόταν στην παραλία, κοντά στο Θέατρο Σμύρνης που είχε πυρποληθεί το 1922 κατά τη μεγάλη πυρκαγιά και του οποίου τα ερείπια διατηρούνταν ακόμα. Στον τόπο της τελετής συγκεντρώθηκαν σε λίγο όλοι οι αξιωματικοί του κλιμακίου του ΝΑΤΟ, οι τουρκικές στρατιωτικές και πολιτικές Αρχές. Σε μία εξέδρα ήταν πέντε Έλληνες αξιωματικοί: εκείνοι που τα σπίτια τους λεηλατήθηκαν τη νύχτα των βιαιοπραγιών.

Στις 10:30΄ έφτασε ο Τούρκος υπουργός Συγκοινωνιών, πήρε στα χέρια του τη σημαία του προξενείου και έδεσε την άκρη της. Η *Ακρόπολις* της επομένης συμπληρώνει την περιγραφή της σκηνής με τον εξής πελώριο γραφικό τίτλο:

> *«Αἴφνης, ἐν μέσῳ βαθείας σιγῆς, ὁ Τοῦρκος σαλπιγκτὴς ἐσήμανε προσοχὴν καὶ ἐνῶ ἐδόνει τὴν ἀτμόσφαιραν ὁ ἐθνικός μας ὕμνος ἡ γαλανόλευκος ἤρχισεν ὑψούμενη...»*

Αυτό που έκανε τη βαθύτερη εντύπωση από τη θεαματική τελετή ήταν ότι, ενώ η ελληνική σημαία υψωνόταν, η τουρκική του στρατιωτικού αποσπάσματος χαμήλωνε στο έδαφος σαν να προσκυνούσε.

Εκείνη η χειρονομία της Τουρκίας θα μπορούσε να θεωρηθεί ο θεμέλιος λίθος μιας νέας γέφυρας μεταξύ των δύο εθνών; Αυτή την ελπίδα διατύπωσαν οι δύο πλευρές, με την προϋπόθεση ότι θα ακολουθούσαν και άλλες τουρκικές ενέργειες υλικής μορφής, κυρίως δε η αποζημίωση των ομογενών της Κωνσταντινούπολης.

Πολύ σύντομα όμως ήρθε το Κυπριακό να υπενθυμίσει την πραγματικότητα, που έφερνε σε σύγκρουση την Ελλάδα με την Τουρκία και την Αγγλία.

Τέσσερις μόλις ημέρες αργότερα, κατά την επέτειο της 28ης Οκτωβρίου, ταραχώδεις διαδηλώσεις στην κυπριακή πρωτεύουσα πήραν τη μορφή λαϊκής εξέγερσης. Ο απολογισμός υπήρξε ένας νεκρός, 350 τραυματίες, 1.000 συλληφθέντες. Αλλά, ταυτόχρονα, το κακουργιοδικείο της Λευκωσίας, υπό τη φρούρηση ισχυρών δυνάμεων στρατού, καταδίκαζε σε θάνατο τον Μιχάλη Καραολή, νεαρό Κύπριο της ΕΟΚΑ, που είχε συλληφθεί ως εκτελεστής ενός Κυπρίου αστυνομικού. Ο 22ετής Κύπριος άκουσε με συγκλονιστική ψυχραιμία την καταδίκη του. Η υπόθεσή του έμελλε να αναστατώσει επί ημέρες το Πανελλήνιο και η προσωπική του τραγωδία έληξε στην αγχόνη, για να ωθήσει ακόμα περισσότερο στο αδιέξοδο τις αγγλοελληνικές σχέσεις.

Την ίδια ημέρα στην Αθήνα έγιναν αιματηρές διαδηλώσεις για την Κύπρο με 113 τραυματίες αστυνομικούς και διαδηλωτές. Μεταξύ των τραυματιών ήταν και ο διοικητής της Γενικής Ασφάλειας Θεόδωρος Ρακιτζής, διάσημος για τη σκληρότητά του. Τα πράγματα όμως υπήρξαν πολύ χειρότερα στην Πάτρα την 1η Νοεμβρίου. Οι μαθητές ακολουθούμενοι από μεγάλο πλήθος κατέστρεψαν όλα τα αγγλικά κτίρια, ανήγειραν οδοφράγματα και έγιναν κύριοι της κατάστασης επί ώρες. Η αστυνομία μάταια έκανε ομαδική χρήση των όπλων στον αέρα. Ο μητροπολίτης Πατρών Θεόκλητος, που επιχείρησε να κατευνάσει τους νεαρούς διαδηλωτές, απέτυχε, τα ράσα του σκίστηκαν και έφυγε τρομαγμένος.

Ο απολογισμός ήταν τραγικός: 110 τραυματίες, από τους οποίους 41 αστυνομικοί. Μεταξύ των αστυνομικών, ένας διοικητής τμήματος βαρύτατα τραυματισμένος στο κεφάλι από πέτρα. Μεταξύ των διαδηλωτών μερικοί είχαν πληγές από σφαίρες. Ένας από τους τραυματίες ψυχορραγούσε τη νύχτα και άλλος έφερε διαμπερές τραύμα.

Ο πόλεμος των αλιευτικών

Στο μεταξύ ο Καραμανλής συνέχιζε τις αποφασιστικές χειρονομίες. Υπήρχε ένα άλλο πρόβλημα με την Τουρκία: η άγρια καταδίωξη των Ελλήνων ψαράδων κοντά στις τουρκικές ακτές από καταδιωκτικά της τελωνοφυλακής και του Πολεμικού Ναυτικού. Οι Τούρκοι κατήγγειλαν ότι τα ελληνικά αλιευτικά παραβίαζαν τα όρια της αιγιαλίτιδας ζώνης και ότι συχνά εκτελούσαν και λαθρεμπόριο. Υπήρχαν πράγματι τέτοιες περιπτώσεις, δεν ήταν όμως γενικός κανόνας. Το μένος των τουρκικών καταδιωκτικών –που συχνά έκαναν χρήση των όπλων τους– οφειλόταν πρώτιστα στην ηλεκτρισμένη ανθελληνική ατμόσφαιρα που επικαθόταν τότε στην Τουρκία.

Ένα συγκινητικό στοιχείο όμως ήταν ότι δεν συμμερίζονταν οι παραθαλάσσιοι τουρκικοί πληθυσμοί τη μανία των Αρχών κατά των Ελλήνων ψαράδων. Δημοσιογράφοι που έκαναν έρευνα στις επικίνδυνες εκείνες ζώνες διαπίστωσαν ότι σε πολλά σημεία των ακτών άναβαν την ημέρα συνθηματικοί καπνοί στα ψηλώματα. Τη νύ-

χτα τους καπνούς τούς αντικαθιστούσαν φωτεινά σήματα. Οι Έλληνες ψαράδες εξηγούσαν:

> *«Εἶναι Τοῦρκοι φίλοι ποὺ μᾶς εἰδοποιοῦν ὅτι ἔρχεται τουρκικὸ καταδιωκτικό, νὰ φυλαχθοῦμε».*

Και συχνά, όταν ελληνικά αλιευτικά ξέπεφταν από τον καιρό ή από αβαρίες στις τουρκικές ακτές, έτρεχαν Τούρκοι να παραλάβουν και να κρύψουν τα πληρώματα, ενώ ρυμουλκούσαν τα καΐκια σε απόμερα σημεία.

Οπωσδήποτε όμως επικρατούσε ένταση στα υγρά ελληνοτουρκικά σύνορα. Αλλά την 1η Νοεμβρίου η Ελλάδα κινητοποιούσε δικά της πολεμικά, για να προστατεύουν τα ελληνικά αλιευτικά. Και, μετά από μια νέα αιματηρή τουρκική επίθεση, τα ελληνικά πολεμικά διατάχτηκαν στο εξής να κάνουν χρήση των όπλων τους. Από την ημέρα εκείνη ουσιαστικά οι τουρκικές επιθέσεις κατά των αλιευτικών σταμάτησαν.

Ίδρυση της ΕΡΕ

Αλλά ο Κ. Καραμανλής είχε κυρίως την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων στο πεδίο της εσωτερικής πολιτικής. Και πρώτη του μέριμνα ήταν να δημιουργήσει νέο κόμμα για να απαλλαγεί από την κακή κληρονομιά του φθαρμένου Ελληνικού Συναγερμού.

Με την είσοδο του 1956, το νέο κόμμα έμπαινε με πάταγο στη σκηνή. Την 3η Ιανουαρίου είχε συνέλθει στο σπίτι του πρωθυπουργού εκτάκτως το υπουργικό συμβούλιο. Και, αφού συζητήθηκαν τρέχοντα υπηρεσιακά θέματα, ο Κ. Καραμανλής ανήγγειλε:

> *«Κύριοι, ἦλθεν ἡ ὥρα νὰ ἱδρυθεῖ νέον Κόμμα».*

Η δήλωση αυτή έγινε δεκτή με επευφημίες και χειροκροτήματα και ο πρωθυπουργός συνέχισε:

> *«Θὰ ὀνομασθῇ Ἐθνικὴ Ριζοσπαστικὴ Ἕνωσις (Ε.Ρ.Ε.). Αὐτὸ εἶναι μία κατ' ἀρχὴν ἀπόφασίς μου, δὲν ἀποτελεῖ ὅμως ὑποχρέωσιν διὰ σᾶς νὰ τὴν ἀποδεχθῆτε. Ἔχω ἐδῶ τὸ ἱδρυτικὸν ἔγγραφον, ἀλλὰ δὲν σᾶς τὸ δίδω τώρα δι' ὑπογραφήν. Διότι θέλω νὰ σᾶς ἀφήσω καιρὸν ἓν 24ωρον πρὸς τοῦτο. Ἐφ' ὅσον συμφωνεῖτε μετὰ τὴν παρέλευσιν τοῦ 24ώρου, τότε θὰ ἔχετε τὴν δυνατότητα νὰ ὑπογράψετε τὴν προτεινομένη ἱδρυτικὴν πρᾶξιν».*

Οι ζωηρότεροι αντέδρασαν:

> *«Κύριε Πρόεδρε, δὲν ὑπάρχει λόγος καθυστερήσεως. Δώσατέ μας τὸ ἔγγραφον, νὰ τὸ ὑπογράψωμεν ἀμέσως».*

Αλλά ο πρωθυπουργός ήταν αμετάπειστος:

> *«Ὄχι, ὄχι, ἀποκλείεται... Καὶ διὰ νὰ μὴ ἀλληλοεπηρεάζεσθε, θὰ σᾶς τὸ δίδω μεμονωμένως».*

Οι υπουργοί αντιλήφθηκαν ότι θα ήταν άσκοπη η επιμονή τους και δήλωσαν ότι θα επανέρχονταν το άλλο βράδυ να υπογράψουν. Κάποια στιγμή ο Καραμανλής κλήθηκε στο ιδιαίτερο τηλέφωνό του. Καληνύχτισε τότε τους συνεργάτες του και βγήκε απ' το γραφείο. Εκείνοι ήταν έτοιμοι επίσης να αποχωρήσουν, όταν ο Σπύρος Θεοτόκης είπε:

«Προτείνω νὰ ἐπωφεληθῶμεν τῆς ἀπουσίας τοῦ κ. πρωθυπουργοῦ ἐκ τῆς αἰθούσης καὶ νὰ ὑπογράψωμεν τὸ ἱδρυτικὸν ἔγγραφον τῆς ἱδρύσεως τῆς Ἐθνικῆς Ριζοσπαστικῆς Ἑνώσεως».

Η πρόταση έγινε αμέσως αποδεκτή. Ο Σπ. Θεοτόκης τράβηξε το ιδρυτικό έγγραφο από το φάκελο που είχε αφήσει ο Κ. Καραμανλής στο γραφείο του και έβαλε πρώτος την υπογραφή του κάτω από εκείνη του πρωθυπουργού. Στη συνέχεια όλοι οι παρόντες υπέγραψαν με τη σειρά και έτσι κάπως «πραξικοπηματικά» ιδρύθηκε η ΕΡΕ, η οποία τόσο σοβαρό ρόλο επρόκειτο να παίξει στις εξελίξεις της Ελλάδας τα επόμενα χρόνια. (Από αφήγηση του Λεωνίδα Δερτιλή στον γράφοντα).

Διαρροή και προσχωρήσεις

Το άλλο βράδυ ο πρωθυπουργός ανήγγειλε επίσημα την ίδρυση του νέου κόμματος. Η απήχηση ήταν τεράστια. Ο Συναγερμός, που μετά τον θάνατο του αρχηγού του αποτελούσε σκιά, έπαυε τελείως να υπάρχει. Αμέσως 200 βουλευτές έσπευσαν να προσχωρήσουν. Ήταν φανερό πως ολόκληρη η πολιτικώς σε διάλυση Δεξιά ανασυγκροτούνταν και έτρεχε να συσπειρωθεί γύρω από τον νέο άξονα, ο οποίος αυτή τη φορά, με τη ρωμαλέα και σχετικά νεανική δομή του, διέλυε τη μελαγχολική και απογοητευτική εντύπωση που προκαλούσε η ανάμνηση της έπαυλης της Εκάλης.

Ο Παν. Κανελλόπουλος δεν υπήρξε μεταξύ εκείνων που τάχθηκαν αμέσως υπό τον νέο αρχηγό. Με βραδινές δηλώσεις του διευκρίνισε ότι θα παρέμενε επιφυλακτικός.

Πιο ορμητικός όμως ο Στ. Στεφανόπουλος, όχι μόνο δεν προσχώρησε, αλλά έκανε επιθετικές δηλώσεις κατά του νέου αρχηγού:

«Ὁ κ. Καραμανλῆς ἔχει τὸ δικαίωμα νὰ ἱδρύσῃ κόμμα καὶ νὰ διασπάσῃ τὸν Ἑλληνικὸν Συναγερμόν. Ὁ τρόπος ὅμως τῆς ἱδρύσεως τοῦ νέου κόμματος εἶναι ἀήθης. Ἀνῆλθεν εἰς τὴν ἐξουσίαν αἰφνιδιαστικῶς, μὲ τὴν διαβεβαίωσιν ὅτι συνεχίζει καὶ διευρύνει τὴν ἑνότητα τοῦ Συναγερμοῦ... Ἐγὼ διαχωρίζω τὸν δρόμον μου καὶ ἱδρύω νέον κόμμα, τὸ "Λαϊκὸν Κοινωνικόν"».

Τον Στ. Στεφανόπουλο ακολούθησαν 12 βουλευτές. Το ρεύμα, όμως, ήταν καταφανώς ογκώδες στην παλιά Δεξιά υπέρ του νέου αρχηγού. Και η κίνησή του διευρυνόταν προς το Κέντρο, προκαλώντας ευρύ ρήγμα στον κόσμο των Φιλελευθέρων.

Πράγματι, την 11η Ιανουαρίου αναγγελλόταν ότι τρία κορυφαία Φιλελεύθερα στε-

λέχη, ο Κων. Τσάτσος, ο Ευάγ. Αβέρωφ και ο Γρηγ. Κασιμάτης, εντάσσονταν στην ΕΡΕ. Επρόκειτο για τους πολιτικούς που, όπως είδαμε, ο Κ. Καραμανλής θεωρούσε τη συνεργασία τους ως προϋπόθεση για να προχωρήσει στη δημιουργία της πολιτικής κίνησής του και στην ανάληψη της εξουσίας. Και ο αρχηγός της ΕΡΕ έσπευσε να αξιοποιήσει την προσχώρηση των επιφανών Φιλελευθέρων. Συγκρότησε προσωρινή διοικούσα επιτροπή, στην οποία ελάμβαναν μέρος τα τρία νέα στελέχη και από τα παλιά οι Α. Αποστολίδης, Λ. Ευταξίας, Σπ. Θεοτόκης, Γ. Ράλλης, Κ. Ροδόπουλος. Έδινε έτσι ουσιαστικό και αποφασιστικό τόνο στον εμπλουτισμό εκείνο της παράταξής του. Και ήταν πολύ επίκαιρη η προσχώρησή τους, γιατί την ίδια εκείνη ημέρα γινόταν η αναγγελία μιας καθοριστικής είδησης από τον πρωθυπουργό: ο βασιλιάς δέχτηκε τη διάλυση της Βουλής και την προκήρυξη εκλογών για τις 19 Φεβρουαρίου. Η μεγάλη αναμέτρηση μετά την ανακατάταξη των δυνάμεων που προκάλεσε ο θάνατος του Παπάγου επέκειτο πια.

Την 11η Ιανουαρίου η Βουλή διαλυόταν και ορκίζονταν τέσσερις υπηρεσιακοί υπουργοί: Εσωτερικών ο Ν. Λιανόπουλος, Δικαιοσύνης ο Αγ. Μπουρόπουλος, Εθνικής Αμύνης ο στρατηγός Στ. Στεργιόπουλος, Βορ. Ελλάδος ο Χ. Φραγκίστας. Και υφυπουργός Εσωτερικών ο στρατηγός Μανιδάκης.

Η αντιπολίτευση

Άρχιζε έτσι η σύντομη προεκλογική κίνηση· αλλά, ενώ η ΕΡΕ αποτελούσε πια συμπαγή μονόλιθο, οι αντίπαλοί της βρίσκονταν ακόμα σε ρευστή κατάσταση.

Επτά κόμματα αριθμούσε το Κέντρο, ενώ τον χώρο της Αριστεράς τον κάλυπτε η ΕΔΑ, που έσπευσε να συνεργαστεί με το μικρό Δημοκρατικό Κόμμα του Γ. Καρτάλη, σχηματίζοντας τον συνασπισμό ΕΚΑ (Εθνική Κίνηση Αλλαγής).

Ο Σ. Βενιζέλος, που είχε γυρίσει από το εξωτερικό τον Νοέμβριο του 1955, κατέβαλε απεγνωσμένες προσπάθειες να συνενώσει τα 7 κεντρώα κόμματα. Δεν το κατόρθωσε. Γιατί οι άλλοι αρχηγοί, και ιδίως ο Γ. Παπανδρέου, απέβλεπαν σε κάτι πολύ ευρύτερο: στον σχηματισμό κοινού μετώπου με την ΕΔΑ.

Ο Βενιζέλος θεωρούσε ολέθρια αυτή τη σύμπραξη, γιατί θα απομάκρυνε τις συντηρητικές μάζες. Οι άλλοι αντέτειναν ότι το Κέντρο μόνο του αποκλειόταν να κερδίσει τις εκλογές. Μόνο με την υποστήριξη των Αριστερών ήταν δυνατή η διεκδίκηση της εξουσίας. Και, ενώ οι μέρες προς την αναμέτρηση με τη συμπαγή Δεξιά προσέγγιζαν γοργά, ο αντίπαλος κόσμος ήταν τελείως διασπασμένος. Αλλά, μέσα στη διαμάχη, η ΕΔΑ πλανιόταν σαν ρυθμιστής.

Σε ποια κατάσταση βρισκόταν η Αριστερά τότε; Είχε αναθαρρήσει με τον θάνατο του Παπάγου, προβλέποντας την ταχεία αποσύνθεση του Συναγερμού. Αλλά, έξω, το ΚΚΕ περνούσε από βαριά κρίση.

Κρίση στο ΚΚΕ

Ο αντισταλινισμός με την πνοή του Χρουστσώφ επιδρούσε και στους εξόριστους φυγάδες στη Σοβιετική Ένωση. Και, από το καλοκαίρι του 1955, είχε σημάνει πια το τέλος του Ζαχαριάδη. Θεωρούνταν αρκετά σταλινικός για να τον αφήσει ο Χρουστσώφ στη θέση του. Και, τώρα που κλονιζόταν κάτω από τα πόδια του το έδαφος, βρήκαν πια την ευκαιρία να σηκώσουν κεφάλι οι περίτρομοι συνεργάτες του.

Η έκρηξη έγινε το φθινόπωρο του 1955 στην Τασκένδη, πρωτεύουσα της Σοβιετικής Σοσιαλιστικής Δημοκρατίας του Αζερμπαϊτζάν. Εκεί ήταν συγκεντρωμένοι περίπου 12.000 Έλληνες φυγάδες από την Ελλάδα. Και οργανώθηκε «φράξια» από στελέχη, που συνωμότησε για ν' ανατρέψει τον Ζαχαριάδη. Έφτασε εκείνος ανήσυχος στις 18 Αυγούστου από το Βουκουρέστι –όπου ήταν η έδρα του ΚΚΕ– για να αντιμετωπίσει την κατάσταση. Αλλά είδε τώρα συνασπισμένους και αποφασιστικούς όλους όσους εκείνος είχε αποκηρύξει και καταδικάσει: τον Μάρκο Βαφειάδη, τον Μήτσο Παρτσαλίδη, τον Λεωνίδα Στρίγκο, τον Κώστα Κολιγιάννη, τον Τάκη Δημητρίου. Και τη 10η Σεπτεμβρίου, υπό την ευνοϊκή κάλυψη των τοπικών σοβιετικών Αρχών, τόλμησαν επιτέλους να εξεγερθούν κατά του τρομερού αρχηγού.

Την αρχή την έκαναν ο καπετάν Υψηλάντης και ο καπετάν Χείμαρρος (Βασίλης Γκανάτσος). Επικεφαλής 500 παλιών ανταρτών οπλισμένων με ρόπαλα, επιτέθηκαν κατά των τοπικών γραφείων του ΚΚΕ, όπου βρισκόταν ο Δημ. Βλαντάς, ένας από τους πιστότερους του Ζαχαριάδη. Έγινε ολοήμερη πραγματική μάχη. Τελικά οι επαναστάτες αποκρούστηκαν, αλλά ο Ζαχαριάδης με τον Βλαντά έφυγαν κρυφά αεροπορικώς με την προστασία της αστυνομίας. (Από αφήγηση του Δ. Βλαντά προς την εφημερίδα *Ακρόπολις* Αθηνών, 3 Απριλίου 1973).

Η τύχη του αρχηγού του ΚΚΕ ήταν πια προβληματική. Δεν μπορούσε τώρα να αποκηρύξει και να εξοντώσει τους αντιπάλους του με την κατηγορία του «χαφιέ». Το όπλο αυτό είχε πια σκουριάσει. Κάτι περισσότερο: στρεφόταν ήδη εναντίον του. Γιατί ο Δημ. Βλαντάς έκανε το 1973 –στην ανωτέρω αφήγησή του στην εφημερίδα *Ακρόπολις*– μια δραματική αποκάλυψη.

Καταγγελία κατά του Ζαχαριάδη

Και ο Ζαχαριάδης είχε καταγγελθεί ως «χαφιές», δηλαδή ως πράκτορας της «Ιντέλλιτζενς Σέρβις», του «ταξικού εχθρού». Την καταγγελία την εκτόξευσε μυστικά προς τις σοβιετικές Αρχές από το 1948 ο ίδιος ο Μάρκος Βαφειάδης. Και, επί χρόνια, οι αρμόδιες σοβιετικές υπηρεσίες ερευνούσαν, ενώ τον είχαν πάντα υπό επιτήρηση. Αφηγείται ο Βλαντάς:

«Ὁ Μᾶρκος εἶχε γράψει τὸ 1948 ἕνα γράμμα στὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ τοῦ Σοβιετικοῦ Κόμματος, κατηγορώντας τὸ Ζαχαριάδη ὅτι εἶναι χαφιές. Ἡ

ὑπόθεση αὐτὴ ἔμεινε ἔτσι ἐκκρεμής. Φωνάξανε τὸ Ζαχαριάδη ἐπὶ Στάλιν καὶ τοῦ εἶπαν ὅτι ὑπάρχει αὐτὴ ἡ καταγγελία. "Σκεφτήκαμε, τοῦ τόνισαν, νὰ μὴ δώσουμε συνέχεια, ἀλλὰ ἀφοῦ ἔγινε θὰ τὴν ἐξετάσουμε καὶ ἂν ἀποδειχθῆ ὅτι δὲν εἶσαι προβοκάτορας θὰ τὴν πληρώση ὁ Μᾶρκος, ἂν ἀποδειχθῆ ὅτι εἶσαι, θὰ τὴν πληρώσεις ἐσύ". Ἀπὸ τότε ὥς τὸ 1967 πέρασαν δέκα ἐννέα χρόνια, ἀλλὰ τὸ πόρισμα γιὰ τὸ Ζαχαριάδη δὲν τὸ ἔβγαλε ἡ ἡγεσία τοῦ Κομμουνιστικοῦ Κόμματος τῆς Σοβιετικῆς Ἕνωσης... Ἀφήσανε λοιπὸν τὴν καταγγελία τοῦ Μάρκου σὰν μιὰ δαμόκλειο σπάθη πάνω ἀπὸ τὴν ἡγεσία τοῦ Κόμματος. Ὁ Γραμματέας ὑπὸ κατηγορίαν ὡς προβοκάτορας. Ἔκανε ἀπεργία πείνας, γιὰ νὰ τοῦ δώσουν μιὰ ἀπάντηση καὶ ἐπὶ τέλους τὸ 1967 τοῦ εἶπαν ὅτι δὲν βρῆκαν ἐνοχοποιητικὰ στοιχεῖα ὅτι εἶναι χαφιές, ὅπως ἰσχυριζότανε ὁ Μάρκος».

Γιατί ήταν ο Σιάντος «πράκτορας»;

Οι αλληλοκατηγορίες για «χαφιεδισμό» ήταν πάντα συνηθισμένες στο ΚΚΕ. Ο Βλαντάς ήταν από εκείνους που επικροτούσαν τη μέθοδο του Ζαχαριάδη να απαλλάσσεται από τους αντιπάλους του με τον εύκολο αυτό τρόπο. Και στην ίδια αυτή αποκαλυπτική του αφήγηση αναμοχλεύει την υπόθεση των κατηγοριών κατά του Σιάντου, αποκαλύπτοντας επιτέλους ύστερα από 25 χρόνια σε ποια στοιχεία στηριζόταν ο αρχηγός του ΚΚΕ για να εξαπολύσει μια τέτοια φοβερή καταγγελία κατά του νεκρού προκατόχου του:

«(Ὁ Σιάντος ἦταν προδότης)... Ἡ ὑπόθεση ἀρχίζει ἀπὸ παλαιότερα. Ἀπὸ τὸ 1932. Ἤμουνα τότε Γραμματέας τῆς Κομμουνιστικῆς Νεολαίας Μακεδονίας καὶ μέλος τοῦ Γραφείου τῆς Περιφερειακῆς Ἐπιτροπῆς τοῦ ΚΚΕ. Μιὰ μέρα ὁ Γραμματέας τῆς Ἐπιτροπῆς μοῦ ζήτησε νὰ βρῶ ἕνα σπίτι γιὰ νὰ κάνουμε μιὰ μυστικὴ συνεδρίαση. Ἐγὼ γιὰ τέτοιες δουλειὲς χρησιμοποιοῦσα τὸ σπίτι κάποιου Χαλκωματᾶ στὴ Θεσσαλονίκη, ποὺ ἦτανε δικός μας. Τὸν ρώτησα ἂν μποροῦμε νὰ πᾶμε ἑπτὰ ἄνθρωποι γιὰ συνεδρίαση. Τοὺς γνωρίζεις; μὲ ρώτησε. Τοὺς ξέρω, τοῦ λέω. Ἀρχίσαμε νὰ μαζευόμαστε καὶ σὲ μιὰ στιγμὴ βλέπω τὸν Χαλκωματᾶ νὰ μοῦ κάνη νόημα νὰ πάω στὴν κουζίνα. Τὸν εἶδα λίγο θυμωμένο. Συντρόφους, μοῦ ἔφερες ἐδῶ ἢ προδότες; μοῦ λέει. Τὰ ἔχασα. Γιὰ ποιούς προδότες μιλᾶς; ρώτησα. Γι' αὐτόν, μοῦ εἶπε καὶ μοῦ ἔδειξε τὸν Σιάντο, ποὺ ἐγὼ δὲν τὸν γνώριζα. Τονὲ λένε Γιώργη Σιάντο, προσέθεσε. Ἤμαστε λοχίες στὸν ἴδιο λόχο. Ἀπὸ τότε ἦτανε χαφιές...

»Ὁ Σιάντος λοιπὸν ἦταν πάντοτε προβοκάτορας καὶ κατὰ τὴν γνώμη μου πράκτορας τῆς Ἰντέλλιτζενς Σέρβις. Ἔτσι μπόρεσε καὶ ἔπαιξε τὸ ρόλο του γιὰ νὰ πνίξη τὸ κίνημα τῆς ἐθνικῆς ἀντίστασης στὴν Κατοχὴ καὶ μετὰ τὴν περιπέτεια τοῦ Δεκεμβρίου».

Η πτώση του Ζαχαριάδη

Τώρα όμως, ενώ στην Ελλάδα προωθούνταν οι προσπάθειες για τη συγκρότηση ενιαίου μετώπου της αντιπολίτευσης με επίκεντρο την ΕΔΑ, η τοπική ηγεσία του ΚΚΕ με επικεφαλής τον Ζαχαριάδη παρέμενε υπό κάθαρση. Τις ημέρες που θα γίνονταν οι εκλογές, ο Ζαχαριάδης επρόκειτο να εξαναγκαστεί σε παραίτηση από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης. Ο Δημ. Βλαντάς στο σημείο αυτό περιγράφει το γεγονός ως εξής:

«Ὁ Ζαχαριάδης εἶναι ἕνα πρόσωπο περίεργο, λίγο ἀναρχικό. Δὲν ἔχει συνέπεια. Μπορεῖς ν' ἀκούσης ἀπὸ τὸ στόμα του καὶ τοῦτο καὶ τὸ ἄλλο. Καὶ ἀποδείχτηκε αὐτὸ καὶ στὰ τελευταῖα γεγονότα τοῦ 1956, ὅταν τὸν καλέσανε στὴ Μόσχα γιὰ νὰ πάρη μέρος στὶς ἐργασίες τοῦ 20οῦ Συνεδρίου, σὰν φιλοξενούμενος. Ἐκεῖ βρέθηκε μπροστὰ σὲ μιὰ Διεθνῆ Ἐπιτροπή, ποὺ θὰ ἐξέταζε τὰ προβλήματα τοῦ Κόμματος. Αὐτὸς ἀντὶ νὰ τοὺς πῆ δὲν σᾶς ἀναγνωρίζω, ποῖοι εἴσαστε σεῖς καὶ σηκώνομαι καὶ φεύγω, ἢ ἐπὶ τέλους πιάστε με καὶ βάλτε με στὴ φυλακή, ἔδωσε τὴν παραίτησή του ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπή. Ἀκολουθεῖ ὁ δεύτερος Γραμματέας τοῦ Κόμματος, ὁ Μπαρτζώτας. Τὸν φωνάζουν στὴν Μόσχα, ὑποβάλλει τὴν παραίτησή του. Τὴν ὑποβάλλει ἕνα ἄλλο μέλος τοῦ Πολιτικοῦ Γραφείου, ὁ Ἀκριτίδης, τὴν ὑποβάλλει ὁ Γκρόζος, ἔτσι δίνουν τὴν εὐκαιρία στὴν Διεθνῆ Ἐπιτροπὴ νὰ πῆ ὅτι δὲν ὑπῆρχε Πολιτικὸ Γραφεῖο, δὲν ὑπῆρχε ποιός νὰ καλέση τὴν Κεντρικὴ Ἐπιτροπὴ καὶ τὴν ἐκάλεσε ἡ Διεθνὴς Ἐπιτροπή. Φυσικὰ αὐτὰ εἶναι μιὰ παγαποντιά, ἡ Ἐπιτροπὴ σκαρώθηκε πρὶν νὰ ὑποβάλουν τὶς παραιτήσεις τους αὐτοί. Ὁ Ζαχαριάδης στὴν περίπτωση αὐτὴ φέρθηκε σὰν ὑπάλληλος, ὄχι σὰν ἡγέτης».

Έτσι το ΚΚΕ απαλλάχτηκε από τον Ζαχαριάδη. Τον αντικατέστησε ο Απόστολος Γκρόζος. Και η τύχη τού άλλοτε πανίσχυρου αρχηγού του ελληνικού κομμουνισμού υπήρξε από κει και πέρα οικτρή. Τον έστειλαν να εργαστεί σαν κατώτερος υπάλληλος σε ένα δασικό «κολχόζ» έξω από τη Μόσχα. Το 1963 στάλθηκε εξορία στις εσχατιές της Σιβηρίας, στη Γιακουτία, κοντά στο Βερίγγειο πορθμό. Έκανε εκεί αλλεπάλληλες απεργίες πείνας, έως ότου τον ξανάφεραν στη Μόσχα όπου πέθανε το 1973.

Στο μεταξύ όμως, κατά την προεκλογική περίοδο της Ελλάδας, εξακολουθούσε να διευθύνει το ΚΚΕ με τις ίδιες μεθόδους και να χαράσσει προοπτικές με εκτιμήσεις των πραγμάτων που αποκάλυπταν τις αυταπάτες του. Στο τεύχος Ιανουαρίου του περιοδικού *Νέος Κόσμος* που εξέδιδε το κόμμα στο εξωτερικό έγραφε:

«Ἡ ἀντικειμενικὴ κατάσταση εἶναι ἐξαιρετικὰ εὐνοϊκὴ γιὰ τὸ ἐπαναστατικὸ κίνημα... Οἱ κουκουέδες συσσωρεύουν δυνάμεις γιὰ νὰ περάσουν στὴ νέα ἐπίθεσι... Ἀνασκουμπώθηκαν καὶ πάλι... Ἡ ὅλη δουλειὰ ἀπο-

σκοπεῖ στὸ νὰ σηκώση πάλι τὶς μᾶζες, νὰ τὶς ἑτοιμάση γιὰ τὴν ἀποφασιστικὴ πάλη ποὺ ἐπέρχεται, κοντοζυγώνει...»

Και πρόσθετε:

«Σημαντικὸ συστατικὸ στοιχεῖο τῆς πολιτικῆς κρίσης στὴ χώρα μας εἶναι ἡ ὕπαρξι αὐθόρμητου ἂν καὶ ἀδύνατου καὶ σποραδικοῦ παρτιζάνικου κινήματος...»

Ούτε ίχνος «παρτιζάνικου κινήματος» υπήρχε τότε στην Ελλάδα, ούτε επαναστατικές συνθήκες διαγράφονταν. Η δύναμη της Αριστεράς μόνο στις κάλπες είχε τη δυνατότητα να εκδηλωθεί. Αλλά ο Ζαχαριάδης, εφαρμόζοντας την ίδια τακτική, εξακολουθούσε να αποστέλλει στην Ελλάδα στελέχη και έδινε εντολές να συνεχίζεται η λειτουργία του παράνομου μηχανισμού.

Επίθεση κατά του ΚΚΕ

Προσέφερε έτσι και πάλι λαμπρή ευκαιρία στον κρατικό μηχανισμό να αξιοποιεί την κρυφή δραστηριότητα των κομμουνιστών, που ουσιαστικά ήταν ασήμαντη. Αλλά επέτρεπε σε ορισμένες υπηρεσίες να προκαλούν τον γνωστό θόρυβο. Έναν θόρυβο ιδιαίτερα ωφέλιμο για τη Δεξιά στην προεκλογική περίοδο και ειδικά ενώ γίνονταν οι ζυμώσεις για τον σχηματισμό ενιαίου μετώπου Κέντρου και Αριστεράς.

Την 22α Σεπτεμβρίου 1955, στις Τζιτζιφιές κοντά στον Ιππόδρομο, ανακαλυπτόταν νέος ασύρματος του ΚΚΕ σε ένα σπίτι δίπλα στο «Καφενείο των Ιππέων». Ο χειριστής του ήταν ένας νεαρός ο οποίος για να εξαπατά τις Αρχές παρίστανε τον επαγγελματία διεστραμμένο. Την ίδια νύχτα, στην Αγία Παρασκευή, ερχόταν στο φως και ένα από τα παράνομα τυπογραφεία του κόμματος. Ταυτόχρονα ενεργούνταν πολυάριθμες συλλήψεις, μεταξύ των οποίων και του πρώην καπετάνιου του Α΄ Σώματος Στρατού του ΕΛΑΣ Σπύρου Κωτσάκη (Νέστορας) μαζί με τη σύζυγό του Θέτιδα. Επί 8 χρόνια –από το 1947– το ζεύγος Κωτσάκη κρυβόταν στην Αθήνα και παρέμενε ασύλληπτο. Ο Νέστορας ήταν άτομο με ευρεία αντίληψη, μεγάλες οργανωτικές δυνατότητες και χαρακτηριζόταν από τον ανθρωπισμό του. Η σύλληψή του στερούσε το ΚΚΕ από ένα πολύτιμο στέλεχος.

Στο κύμα εκείνο των συλλήψεων περιλαμβάνονταν πολλοί απ' τους δραπέτες των Βούρλων και 4 μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, που μόλις είχαν έρθει παράνομα από το εξωτερικό. Οι επιτυχίες αυτές των καταδιωκτικών Αρχών αποδείκνυαν πόσο ήλεγχε τη δραστηριότητα του ΚΚΕ το κράτος. Και την 9η Ιανουαρίου 1956 ο διοικητής της Γενικής Ασφάλειας Αθηνών Θ. Ρακιτζής έκανε μια εντυπωσιακή δήλωση κατά τη δίκη μιας εφημερίδας:

«Ὅπως θὰ ξέρετε, ἡ Γενικὴ Ἀσφάλεια καταφέρει συνεχῶς πλήγματα εἰς βάρος τοῦ κομμουνισμοῦ. Δὲν ἔχομεν θεϊκὰς δυνάμεις. Οἱ ἴδιοι οἱ κομ-

μουνισταὶ μᾶς βοηθοῦν. Ἐγὼ μέσα εἰς τὴν ΕΔΑ ἔχω τόσους πράκτορας ποὺ δὲν θέλω ἄλλους πλέον...»

Το «Λαϊκό Μέτωπο»

Ούτε όμως οι διακηρυσσόμενες αυταπάτες του Ζαχαριάδη στο εξωτερικό ούτε η διάβρωση και τα άλλα αλλεπάλληλα πλήγματα κατά του ΚΚΕ στο εσωτερικό μπορούσαν να αναχαιτίσουν την κίνηση για σύμπηξη ενιαίου μετώπου Κέντρου και Αριστεράς. Αλλά ο Βενιζέλος παρέμενε άτεγκτος και πάνω του θραύονταν όλες οι προσπάθειες. Τη 16η Ιανουαρίου δήλωσε κατηγορηματικά:

«Δι᾽ ἐμέ, θέμα συμπράξεως μετὰ τῆς ΕΔΑ δὲν ὑπάρχει».

Το ίδιο βράδυ επανέλαβε στους δημοσιογράφους:

«Ἀποκλείεται ὁ σχηματισμὸς κοινῆς παρατάξεως Κέντρου καὶ ΕΔΑ. Αὐτὰ ποὺ γράφονται περὶ Λαϊκοῦ Μετώπου εἶναι μυθεύματα».

Τη 17η Ιανουαρίου συναντήθηκαν το πρωί στο Καστρί οι αρχηγοί του Κέντρου: Βενιζέλος, Παπανδρέου, Παπαπολίτης, Μπαλτατζής, με το ίδιο θέμα. Η θέση του αρχηγού της ΦΙΔΕ παρέμεινε αδιάλλακτα σταθερή, και προς τους πολιτικούς συντάκτες των εφημερίδων επανέλαβε:

«Τίποτε δὲν μετεβλήθη. Τὰ πράγματα ἔχουν ὡς ἔχουν. Εἴμεθα τὸ Δημοκρατικὸν Κέντρον καὶ θὰ παραμείνωμεν».

Το ίδιο βράδυ όμως η σύσκεψη επαναλήφθηκε. Προσήλθαν και οι αντιπρόσωποι της ΕΔΑ Ηλ. Ηλιού και Μπριλάκης. Και στις 10:30΄ τη νύχτα, ο Γ. Παπανδρέου ανήγγειλε στους δημοσιογράφους:

«Κύριοι, ὑπεγράψαμεν συμφωνίαν προεκλογικῆς συνεργασίας μεταξὺ Δημοκρατικοῦ Κέντρου καὶ τῆς ΕΚΑ».

ΕΚΑ όπως είδαμε ήταν η Εθνική Κίνηση Αλλαγής, που περιλάμβανε την ΕΔΑ και το Δημοκρατικό Κόμμα του Καρτάλη.

«Δηλαδὴ συνεπήχθη τὸ Λαϊκὸν Μέτωπον;» είπε ένας δημοσιογράφος. «Πρόκειται περὶ προεκλογικῆς συνεργασίας μόνον», απάντησε ένας απο τους αρχηγούς. «Βαπτίσατέ την ὅπως θέλετε. Δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο παρὰ ἕνα Πανδημοκρατικὸν Μέτωπον».

Τη νύχτα εκείνη άνοιγαν ξανά οι πύλες της πολιτικής ζωής στο ΚΚΕ, για πρώτη φορά μετά το 1947 και έξι έτη μετά την ένοπλη συντριβή του. Η προσπάθεια της Δεξιάς και του συντηρητικού Κέντρου να το κρατήσουν, όχι μόνο σε νομική, αλλά σε ουσιαστική απομόνωση απέτυχε. Στο εξής η ΕΔΑ έπαυε να αποτελεί τον «λεπρό» του ελληνικού κοινοβουλίου. Γινόταν δεκτή στο παιχνίδι των πολιτικών συνδυασμών. Και η δημιουργία σχημάτων συνεργασίας ορισμένων αστικών κομμάτων μαζί της επρόκειτο να καταστεί παράδοση για το Κέντρο. Αυτό το γεγονός έμελλε να

αποτελέσει την αφετηρία εξελίξεων που έβαλαν τη σφραγίδα τους στην πολιτική ζωή.

Όταν το πρωί οι εφημερίδες ανήγγειλαν τη συμφωνία, η έκπληξη ήταν γενική. Μόνο οι δημοσιογράφοι ήταν ήρεμοι, γιατί είχαν ήδη εκπλαγεί την προηγούμενη νύχτα. Μολονότι τις τελευταίες ημέρες γινόταν συνεχώς λόγος για τον σχηματισμό Λαϊκού Μετώπου, η αποφασιστική στάση του Σοφοκλή Βενιζέλου είχε δημιουργήσει τη βεβαιότητα ότι η σύμπραξη ναυαγούσε. Και ξαφνικά τα πάντα αντιστράφηκαν. Τώρα έμενε η απορία: γιατί ξαφνικά ο Βενιζέλος είχε κάνει αυτό το απίθανο πήδημα, από την απόλυτη άρνηση στη συγκατάβαση;

Το μυστήριο παρέμενε ανεξιχνίαστο. Ο ίδιος απέφευγε κάθε δημόσια εξήγηση. Αργότερα όμως δόθηκε μια εντυπωσιακή ερμηνεία της ιστορικής αλλαγής πορείας που έκανε εκείνη τη νύχτα της 17ης Ιανουαρίου 1956 στο Καστρί.

Η ερμηνεία, υπό μορφήν ιδιαίτερων πληροφοριών, συνίστατο στο ότι ο αρχηγός της ΦΙΔΕ υπέκυψε σε πίεση του βασιλιά.

Η αλήθεια είναι ότι, λίγη ώρα πριν ο Βενιζέλος αναχωρήσει για τη σύσκεψη των πολιτικών αρχηγών, δέχτηκε την επίσκεψη του μεγάλου αυλάρχη Δημητρίου Λεβίδη. Τι ελέχθη μεταξύ τους ουδέποτε αποκαλύφθηκε. Μέχρι τον θάνατό τους και οι δυο τήρησαν σιγή. Και υποτίθεται ότι ο μέγας αυλάρχης μετέφερε επιθυμία του Παύλου προς τον Βενιζέλο να προσχωρήσει στο μέτωπο Κέντρου και Αριστεράς, ώστε, σε περίπτωση επικράτησής του, να παίξει τον ρόλο ανασχετικού φραγμού στους κόλπους του.

Ο Παπανδρέου αρχηγός

Η αλήθεια ίσως να είναι πιο απλή: ο Βενιζέλος έβλεπε το ρεύμα στο Κέντρο υπέρ της συνεργασίας με τη ΕΔΑ και αντιλαμβανόταν πως αργά ή γρήγορα θα σχηματιζόταν η ενιαία παράταξη του Δημοκρατικού Κέντρου και της Αριστεράς. Τότε όμως –όπως λέει ο βιογράφος του Γρηγόρης Δαφνής– «ουδείς πλην του ανεψιού του θα τον ακολουθούσε εάν παρέμενε εκτός αυτής». Οπωσδήποτε, από εκείνη τη νύχτα, αυτό που οι κυβερνητικοί ονόμαζαν Νέο ΕΑΜ ή Λαϊκό Μέτωπο και οι συμμετέχοντες το αποκαλούσαν Πανδημοκρατικό Μέτωπο, αποτελούσε γεγονός. Και προσέλαβε την επωνυμία Δημοκρατική Ένωση. Η απήχησή του υπήρξε ισχυρή. Ο Κωνσταντίνος Τσαλδάρης έσπευσε να τηλεφωνήσει την επομένη ότι και το Λαϊκό Κόμμα προσχωρεί. Μόνο ο Σπ. Μαρκεζίνης και ο Στ. Στεφανόπουλος αρνήθηκαν κάθε επαφή. Και το βράδυ της 19ης Ιανουαρίου η εντύπωση ολοκληρώθηκε με μια νέα δήλωση:

> *«Ἀνακοινοῦται ὅτι τὰ συνεργαζόμενα κόμματα ἀνέθεσαν τὴν ἡγεσίαν τῆς Δημοκρατικῆς Ἑνώσεως εἰς τὸν κ. Γ. Παπανδρέου».*

Κανείς δεν μπορούσε να υποπτευθεί τι επιδίκαζε για την Ελλάδα εκείνη τη στιγμή η ιστορική ειμαρμένη με το αξίωμα που αποκτούσε ο ήδη αρχηγός των Φιλελευθέρων. Από το 1944 που έπαιξε τον ρόλο πρωταγωνιστή, ο Γ. Παπανδρέου είχε περιοριστεί σε δευτερεύοντες ρόλους επί 12 χρόνια, πλανώμενος, χωρίς αποκρυσταλλωμένο προσανατολισμό, στα πεδία των ασφοδέλων και των ακάνθων. Τώρα ξαφνικά σήμαινε η ώρα του. Με τον ψυχρό του ρεαλισμό και με το άγχος της παρερχόμενης πολιτικής νεότητας, θα άρπαζε αποφασιστικά την ευκαιρία από τα μαλλιά. Οι προοπτικές του θα τον διέψευδαν και πάλι κατά 7 έτη, αλλά τελικά θα γνώριζε τον θρίαμβο, για να τον διαδεχθεί απότομα η τραγωδία της πτώσης.

Εκείνη όμως την ημέρα –19η Ιανουαρίου 1956– άρχιζε μια νέα περιπετειώδης φάση, όχι μόνο για τον ίδιο, αλλά και για την Ελλάδα.

Ο ρόλος του ΚΚΕ

Την 20ή Ιανουαρίου 1956 δημοσιευόταν το ιδρυτικό της Δημοκρατικής Ένωσης. Προέβλεπε ότι μόνο προεκλογική θα ήταν η συνεργασία με την ΕΔΑ, η οποία άλλωστε δεν είχε ζητήσει παρά τη συμμετοχή 20 μόνο υποψηφίων της στους συνδυασμούς. Αλλά η κυβερνητική παράταξη εξαπέλυε πυκνά τα πυρά της κατά του νέου μετώπου, που το αποκαλούσε Λαϊκό Μέτωπο και το χαρακτήριζε όργανο του ΚΚΕ. Βαλλόταν όμως και εκ των ενόντων. Ένας από τους πρωταγωνιστές της δημιουργίας του, ο Κωνσταντίνος Ρέντης –αρχηγός του μικρού Εθνικού Ριζοσπαστικού Κόμματος–, προσερχόταν έξαλλος ένα βράδυ στην αίθουσα Τύπου του Υπουργείου Εξωτερικών και δήλωνε προς τους δημοσιογράφους ότι αποχωρεί από τη Δημοκρατική Ένωση γιατί ο Γ. Παπανδρέου έχει μυστικές συμφωνίες με το ΚΚΕ να σχηματίσει μετά τις εκλογές κυβέρνηση σταθερή με την υποστήριξη της ΕΔΑ. Και, φυσικά, έναντι ουσιαστικών παραχωρήσεων προς αυτή. Ο Ρέντης προσέθεσε ότι κατά τις συμφωνίες αυτές οι υποψήφιοι της ΕΔΑ θα είναι, όχι 20, αλλά ουσιαστικά πάνω από 60. Επομένως, αν η Δημοκρατική Ένωση κερδίσει τις εκλογές, η αναλογία της κοινοβουλευτικής δύναμης της ΕΔΑ θα ήταν τόσο μεγάλη, ώστε η κυβέρνηση Παπανδρέου θα βρισκόταν στο έλεός της.

«Αὐτὰ ἀπεφασίσθησαν κατὰ τὴν σύσκεψι τῶν ἀρχηγῶν στὸ Καστρί, στὶς 17 Ἰανουαρίου;» τον ρώτησαν οι δημοσιογράφοι.

«Μά, προφανῶς ἐκεῖ», απάντησε ο Ρέντης.

«Ὥστε ὑπεγράφη ἕνα πρακτικὸ ποὺ ἐδημοσιεύθη καὶ ἕνα πρακτικὸ ποὺ κρατεῖται μυστικό;»

«Ἔτσι πρέπει».

«Ἀλλὰ ἐσεῖς δὲν μετείχατε τῆς νυκτερινῆς ἐκείνης συσκέψεως;»

«Ὄχι. Δὲν μὲ ἐκάλεσαν ἐμένα. Ἀπὸ τὰς ἐφημερίδας ἐπληροφορήθην τὴν

ἐπομένην τὸ γεγονός. Καὶ ὅταν διεμαρτυρήθην πρὸς τοὺς ἀρχηγοὺς τοῦ Κέντρου διατί δὲν μὲ ἐκάλεσαν, μοῦ ἐδόθη ἡ ἀπάντησις ὅτι ἐλησμόνησαν νὰ μὲ εἰδοποιήσουν».

«Ποῦ ἀποδίδετε τὸ ὅτι δὲν σᾶς ἐκάλεσαν;»

«Δὲν ἤθελαν νὰ παρευρίσκωμαι κατὰ τὰς μυστικὰς συμφωνίας των».

Καμιά απόδειξη των ισχυρισμών του Κ. Ρέντη δεν βρέθηκε ποτέ. Αλλά η εντύπωση ήταν ζωηρή. Συμπληρωνόταν με εκδηλώσεις και ανεπίσημες δηλώσεις του Βενιζέλου, που έδειχναν πόσο δυσπιστούσε στη νέα παράταξη και με πόσο κρύα καρδιά είχε αποδεχτεί τον σχηματισμό της. Επεκτεινόταν με άλλες ενδείξεις διαφωνιών και τριγμούς του οικοδομήματος. Και επέτρεπε στον κυβερνητικό Τύπο να χρησιμοποιεί εύκολα συνθήματα καθώς και φωτογραφικές καμπάνιες που προσπαθούσαν να πτοήσουν τα συντηρητικά στρώματα με το παλαιό γνώριμο φάσμα.

Ο ρωμαλέος πρωθυπουργός

Απέναντι σ' αυτό το ετερόκλητο συγκρότημα ορθωνόταν μονολιθική η ΕΡΕ με τον Καραμανλή. Ήταν πια φανερό ότι η συσπείρωση του παλιού Συναγερμού γύρω του ήταν απόλυτη και επεκτεινόταν βαθιά προς το Κέντρο. Οι προσχωρήσεις Φιλελευθέρων συνεχίζονταν και την 25η Ιανουαρίου προστέθηκε ένα ακόμα σημαντικό στέλεχος: ο Δημήτριος Βρανόπουλος.

Στα τέλη Ιανουαρίου ο Καραμανλής άρχισε τις περιοδείες του, που αποδείκνυαν ότι το ρεύμα που προκάλεσε ήταν ισχυρότερο απ' όσο φαινόταν έως τότε. Ρωμαλέος, ακούραστος, έδειχνε πως εκπροσωπούσε κάτι καινούργιο. Η Νεοδεξιά εμφανιζόταν στο πρόσωπό του ανανεωμένη και ανακαινισμένη. Ιδιαίτερα χαρακτηριστική φαινόταν η πρόθυμη ανταπόκριση των χωρικών. Και σ' αυτό συνετέλεσε εξαιρετικά η ασφάλιση των αγροτών, την οποία θέσπισε η κυβέρνηση τη 12η Δεκεμβρίου 1955. Για πρώτη φορά θα έβλεπαν γιατρό πολλές περιοχές της χώρας. Ιδρύονταν 1.500 ιατρεία και υγειονομικοί σταθμοί, ενώ αποτελούσε κάτι το απίθανο για την ύπαιθρο η θεσπιζόμενη προστασία της μητέρας και του παιδιού. Ο Καραμανλής αξιοποιούσε στην εκλογική μάχη την πρωτοβουλία των επιχειρήσεων, που διέθετε χάρη στο γεγονός ότι αυτός είχε την κυβέρνηση.

Οι προεκλογικές περιοδείες έγιναν μέσα σε πρωτοφανή κακοκαιρία. Πολυάριθμα χωριά είχαν αποκλειστεί από τις απανωτές χιονοθύελλες. Η πολεμική αεροπορία ανέλαβε να τα τροφοδοτήσει με ρίψεις, αλλά η μάχη κατά των στοιχείων της φύσης ήταν τραχύτατη. Τη 13η Φεβρουαρίου μια στρατιωτική ντακότα με εφόδια, στην οποία επέβαιναν 17 αξιωματικοί και σμηνίτες, βρέθηκε στο επίκεντρο αιφνίδιας θύελλας πάνω από την Εύβοια και εκσφενδονίστηκε στις χιονοσκεπείς κορυφές της Δίρφης. Συνετρίβη, και σκοτώθηκαν και οι 17. Με τέτοιες καιρικές συνθήκες οι πε-

ριοδείες ήταν δύσκολες. Αλλά ο Καραμανλής τις συνέχισε με αμείωτο ρυθμό, χάρη στην αντοχή και τη γερή υγεία του. Και αυτό το γεγονός ανέβασε τις μετοχές του, γιατί χαρακτηριζόταν «χαλκέντερος». Επίθετο που προκαλούσε ξεχωριστή αίγλη σε ένα κοινό το οποίο ήταν ιδιαίτερα ευαίσθητο για την κράση των κυβερνητών του, ύστερα από τους αθρόους θανάτους των προπολεμικών αρχηγών και τις μεταπολεμικές τραγωδίες του Πλαστήρα και του Παπάγου.

Μέσα σε 18 ημέρες, παρά την άπαυτη κακοκαιρία, διένυσε ο Καραμανλής 8.000 χιλιόμετρα, από τα οποία 2.500 με αυτοκίνητο, 3.500 με σιδηρόδρομο, 1.500 με πλοία και 500 αεροπορικώς. Με πρωτοφανή ρυθμό επισκέφθηκε 65 πόλεις, μίλησε σε 41 πρωτεύουσες νομών (από τις 50) και σε 200 συγκεντρώσεις παρόδιων κωμοπόλεων και χωριών, κατά τις οποίες τον άκουσαν πάνω από 600.000 άτομα. Και παντού γινόταν αισθητό ότι ξεσήκωνε τα μεσαία στρώματα, που πάντα στην Ελλάδα είναι διαποτισμένα από πατριωτισμό, συντηρητισμό και μεσσιανισμό.

Η κολοσσιαία συγκέντρωση

Τη 16η Φεβρουαρίου έγινε το απόγευμα στην πλατεία Κλαυθμώνος των Αθηνών η τελευταία προεκλογική συγκέντρωση της ΕΡΕ. Ο Καραμανλής, που μόλις είχε κλείσει τον κύκλο των περιοδειών του στις επαρχίες, εμφανίστηκε μπροστά σε μια τεράστια ανθρωπομάζα, που ο όγκος της και ο δυναμισμός της αποτέλεσαν γενική έκπληξη. Υπολογίστηκε ότι ήταν διπλάσια εκείνης που πραγματοποιήθηκε στο ίδιο σημείο τον Νοέμβριο του 1952, όταν μίλησε ο στρατάρχης Παπάγος.

Τα συνθήματα που έριξε ο πρωθυπουργός ήταν αδρά και εντυπωσιακά: «Ημείς προσφέρομεν την σταθερότητα και την δημιουργικότητα και οι αντίπαλοί μας την περιπέτειαν και το χάος». «Επέσπευσα τας εκλογάς διά να φέρω εις οριστικόν τέρμα το Κυπριακόν». «Θα ανασκάψω την Ελλάδα διά να προσφέρω εργασίαν εις όλους τους Έλληνας εργαζομένους». Και υπήρξε γενικά μια συγκέντρωση εντυπωσιακή και κολοσσιαία, που απέδειξε την ύπαρξη ισχυρού ρεύματος. Ήταν το αποκορύφωμα της εντύπωσης ότι οπωσδήποτε ο νέος ηγέτης είχε ανασυγκολλήσει τον Συναγερμό και τον επεξέτεινε.

Η επιτυχία εκείνη αποτελούσε πρόκληση προς τη Δημοκρατική Ένωση. Ο Γ. Παπανδρέου την αποδέχτηκε. Την επομένη, στον ίδιο χώρο, έγινε η τελική συγκέντρωση της παράταξής του. Υπήρξε και αυτή ογκώδης, αλλά σαφώς κατώτερη από εκείνη της ΕΡΕ. Και πολύ χαμηλότερη σε δυναμισμό, μολονότι οι υποψήφιοι που περιέβαλλαν τον αρχηγό προσπαθούσαν να γαλβανίσουν τη μάζα με Αριστερά συνθήματα. Μόνο ο Γ. Παπανδρέου μετέδιδε έναν κάποιο σπινθήρα, αλλά ακόμα δεν ήταν ο δυναμικός, όλος νεύρο και ζωντανή ευγλωττία πολιτικός, όπως θα εμφανιζόταν στα κατοπινά χρόνια για να οδεύσει έως τον θρίαμβο.

Και τώρα όμως είχε εκλάμψεις. Κάποια στιγμή έκανε το ακροατήριο να κρεμαστεί από το στόμα του μέσα σε βαθιά σιγή:

«Πολῖται, σᾶς φέρνω μίαν σπουδαίαν εἴδησιν».

Και, ενώ οι πάντες ανέμεναν, πρόσθεσε:

«Μετὰ σαράντα ὀκτὼ ὧρες ἡ κυβέρνησις δὲν θὰ ὑπάρχῃ...»

Ο Παπανδρέου ένα σύνθημα-κοινοτοπία το μετέτρεπε σε ρεπορτάζ...

Οι εκλογές

Ήταν ήρεμη η Κυριακή 19 Φεβρουαρίου, ημέρα της εκλογικής αναμέτρησης. Ο καιρός ήταν μάλλον καλός και η προσέλευση των εκλογέων αθρόα. Ο αριθμός των ψηφοφόρων θα ήταν περίπου διπλάσιος από τις τελευταίες εκλογές του 1952, γιατί τώρα θα συμμετείχαν οι γυναίκες για πρώτη φορά στα χρονικά της Ελλάδας. Και τελικά η αποχή ανήλθε στο μέτριο ποσοστό 24,5%.

Οι κύκλοι της Δημοκρατικής Ένωσης ήταν πολύ αισιόδοξοι. Τη νύχτα τα στελέχη της, που ήταν συγκεντρωμένα στα κεντρικά γραφεία της παράταξης, ανέμεναν θρίαμβο. Μόνο ο Βενιζέλος ήταν κατηφής και φοβόταν τη νίκη της ΕΡΕ. Είχε πάντα σταθερή την ιδέα ότι η συμμετοχή της ΕΔΑ στην παράταξη θα άφηνε παθητικό.

Αργά τη νύχτα όμως άρχισαν τα αποτελέσματα να δείχνουν τη δύναμη της ΕΡΕ. Κατόρθωσε να εμφανίζει αύξηση ψήφων σε καθιερωμένα κάστρα των Φιλελευθέρων, όπως τα Δωδεκάνησα, που τα εκπόρθησε με υπεροχή 300 ψήφων, ενώ το 1952 είχε χάσει την εκλογή υπολειπόμενη κατά 4.500 ψήφους. Στον νομό Δράμας επίσης, από μειοψηφία το 1952 (μείον 2.600 ψήφοι), άρπαξε την πλειοψηφία με 4.500 ψήφους. Και στον νομό Σερρών, από ισοψηφία το 1952, κατήγαγε σαφή νίκη με υπεροχή 9.000 ψήφων.

Στο σύνολο, η Δημοκρατική Ένωση είχε ελαφρά υπεροχή, η οποία όμως ανατράπηκε με την ψήφο των στρατιωτικών και των δημοσίων υπαλλήλων. Και τελικά σε έδρες η υπεροχή της ΕΡΕ υπήρξε καθαρή. Επί 300 εδρών, κέρδισε τις 165 και ο συνασπισμός Κεντροαριστεράς τις 135 που κατανέμονταν ως εξής:

ΦΙΔΕ (Βενιζέλος)	41
Φιλελεύθεροι (Παπανδρέου)	24
ΕΔΑ	18
Δημοκρατικό (Σβώλος-Καρτάλης)	17
Αγροτικό	8
Λαϊκό	3
ΕΠΕΚ	16
Συνεργαζόμενοι με ΕΔΑ	4
Ανεξάρτητοι Φιλελεύθεροι	4

Η νέα κυβέρνηση

Τη Δευτέρα 27 Φεβρουαρίου ο Κ. Καραμανλής ανέβηκε στα ανάκτορα και υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησής του. Οι βασιλείς τον υποδέχτηκαν εγκάρδια. Ο Παύλος φαινόταν συγκινημένος. Και εύλογα, γιατί αυτός είχε κάνει το τόλμημα της εκλογής του νέου πρωθυπουργού, ο οποίος όμως τον έβγαζε ασπροπρόσωπο. Τι θα συνέβαινε αν ο Καραμανλής πάθαινε πανωλεθρία; Στο πρόσωπό του θα αποδοκιμαζόταν η βασιλική πρωτοβουλία, δηλαδή ο ίδιος ο βασιλιάς. Αλλά τώρα ο κίνδυνος είχε περάσει.

Η Φρειδερίκη φαινόταν ενθουσιασμένη. Είχε ενθαρρύνει τον σύζυγό της στην εκλογή του πρωθυπουργού. Και, αν ήθελε, αν τον αντιπαθούσε, ασφαλώς ο Παύλος δεν θα αντιστεκόταν στη βούλησή της. Αλλά συνέπεσε το ζευγάρι να έχει από τις αρχές του 1955 από κοινού ευνοϊκή γνώμη για τον ρωμαλέο υπουργό Δημοσίων Έργων. Και από κοινού τώρα χαίρονταν με τον νικητή.

Την 29η Φεβρουαρίου έληγε η μεταβατική φάση της «εποχής Καραμανλή». Ορκιζόταν η νέα κυβέρνηση, στην οποία περιλαμβανόταν, για πρώτη φορά στα ελληνικά χρονικά, μία γυναίκα: η Λίνα Τσαλδάρη ως υπουργός Προνοίας. Είχε έρθει πρώτη σε σταυρούς στον συνδυασμό της ΕΡΕ Αθηνών. Αλλά επιπλέον θα ήταν στο ενεργητικό της κυβέρνησης η παρουσία της. Οι Φιλελεύθεροι παράγοντες –Τσάτσος, Αβέρωφ, Κασιμάτης, Μακρής– συμμετείχαν επίσης στο κυβερνητικό σχήμα, η σύνθεση του οποίου είχε ως εξής:

Κ. Καραμανλῆς, πρωθυπουργός.
Α. Ἀποστολίδης, ἀντιπρόεδρος καὶ ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Σπ. Θεοτόκης, Ἐξωτερικῶν.
Δ. Χέλμης, Συντονισμοῦ.
Κ. Παπακωνσταντίνου, Δικαιοσύνης.
Α. Πρωτοπαπαδάκης, Ἐθνικῆς Ἀμύνης.
Χ. Θηβαῖος, Οἰκονομικῶν.
Γρ. Κασιμάτης, ἄνευ χαρτοφυλακίου.
Γ. Ράλλης, Δημοσίων Ἔργων.
Κ. Τσάτσος, Προεδρίας.
Λίνα Τσαλδάρη, Κοιν. Προνοίας.
Κ. Μακρῆς, Ἐσωτερικῶν.
Λ. Μπουρνιᾶς, Ἐργασίας.
Π. Λεβάντης, Παιδείας.
Π. Παπαληγούρας, Ἐμπορίου καὶ Βιομηχανίας.
Σ. Κωτιάδης, Ναυτιλίας.
Β. Παπαρρηγόπουλος, Βορείου Ἑλλάδος.

Ὑφυπουργοί:
Δ. Ἀλιπράντης, Οἰκονομικῶν.
Δ. Δαβάκης: Ἐθνικῆς Ἀμύνης.
Δ. Μανέντης, Γεωργίας.
Χρ. Καραπιπέρης, Συγκοινωνιῶν.
Τρ. Τριανταφυλλάκος, Ἀνοικοδομήσεως.
Ν. Ἀθανασίου, Ἐσωτερικῶν.
Ν. Μαρρῆς, Ἐμπορίου.
Ι. Ψαρρέας, Ὑγιεινῆς.

Η νέα κυβέρνηση άρχιζε την τροχιά της συμπαγής, πειθαρχική στον αρχηγό, μονολιθική, ενώ η αντιπολίτευση διαλύθηκε αστραπιαία την ίδια τη νύχτα των εκλογών. Τη Δευτέρα ήταν φανερά τα ίχνη της διάσπασης. Άρχισαν οι αλληλοκατηγορίες και υπήρχε πλήρης διάσπαση στην πορεία που έπρεπε να ακολουθήσουν. Ο Βενιζέλος πρότεινε να μην προσέλθουν στη Βουλή οι εκλεγέντες βουλευτές των κομμάτων. Ο Παπανδρέου, παρά το μελαγχολικό συναίσθημα ότι έχασε για απροσδιόριστο χρόνο μια μεγάλη ευκαιρία, δεν άκουγε ευμενώς την ιδέα της αποχής. Πιο κατηγορηματικός, ο καθηγητής Αλ. Σβώλος, συναρχηγός –με τον Καρτάλη– του Δημοκρατικού Κόμματος, κάλεσε τους δημοσιογράφους για να τους δηλώσει ότι η μοναδική διέξοδος για την αντιπολίτευση είναι, όχι απλώς να μην απέχει, αλλά και να διατηρήσει τη συνοχή της ως Δημοκρατική Ένωση. Μόλις οι δημοσιογράφοι κατέβηκαν τη σκάλα του καθηγητή, εκείνος πίσω τους έπεσε νεκρός από βαρύ εγκεφαλικό επεισόδιο...

Η κυβέρνηση ανέλαβε το έργο της με ανανεωμένη δραστηριότητα. Δεν είχαν όμως περάσει παρά ελάχιστες ημέρες από την ορκωμοσία της, και η Ελλάδα συγκλονίστηκε από ένα νέο βαρύτατο επεισόδιο του Κυπριακού.

Χάρντινγκ και Μακάριος

Την ημέρα που ο στρατάρχης Παπάγος ξεψυχούσε στην Εκάλη, στη Λευκωσία έφτανε ένας Άγγλος στρατάρχης: ο σερ Τζων Χάρντινγκ. Πρώην αρχηγός του Αυτοκρατορικού Βρετανικού Επιτελείου, τοποθετούνταν ως κυβερνήτης της Κύπρου και ανώτατος διοικητής όλων των ενόπλων δυνάμεων της Αγγλίας στη νήσο.

Την επομένη συναντούσε τον Μακάριο σε «ουδέτερο έδαφος», δηλαδή στο ξενοδοχείο *Λήδρα*. Η πρώτη εκείνη συνάντηση ήταν γραφική. Ο στρατάρχης, φορώντας πολιτικά, έφτασε πρώτος με τη μαύρη λιμουζίνα του «Ντέμλερ», στην οποία κυμάτιζε η αγγλική σημαία. Λίγα λεπτά αργότερα ερχόταν και ο Μακάριος με τη μαύρη «Σεβρολέτ» του, στην οποία κυμάτιζε προκλητικά η ελληνική σημαία. Ο Χάρντινγκ δεν έδειξε πως το πρόσεξε. Η συνομιλία διεξήχθη στην αίθουσα χαρτοπαιξίας του

ξενοδοχείου και πάνω στο τραπέζι της διάσκεψης βρισκόταν χυμένη μια τράπουλα. «Προτείνω να παίξουμε με ανοικτά χαρτιά, Μακαριώτατε», είπε ο στρατάρχης μειδιώντας και δείχνοντας την τράπουλα.

Άρχιζαν έτσι πολύμηνες διαπραγματεύσεις με ισχυρές διακυμάνσεις, στη διάρκεια των οποίων και οι δύο πλευρές ενέτειναν πυρετωδώς τις στρατιωτικές τους παρασκευές, σαν να θεωρούσαν βέβαιο το ναυάγιο των ειρηνευτικών προσπαθειών.

Από την Αγγλία και τις φρουρές της Μέσης Ανατολής έφταναν τα τάγματα το ένα μετά το άλλο. Και η ΕΟΚΑ όμως επεξέτεινε το δίκτυό της, τον εξοπλισμό της και τη στρατολογία νέων μελών.

Ο Γρίβας δεν έτρεφε αυταπάτες. Τη 16η Ιανουαρίου 1956 εξέδωσε μια διαταγή του προς τους τομεάρχες του, στην οποία τόνιζε:

> *«Μὲ τὸ ἐνδεχόμενον ὅτι ὁ ἀγὼν πιθανῶς νὰ παραταθῆ ἐνεργήσατε δραστηρίως καὶ μὲ σύνεσιν διὰ στρατολογίαν νέων μελῶν. Διεξάγεται μεταξὺ ἡμῶν καὶ τῶν Ἄγγλων ἀγὼν τριβῆς καὶ θὰ νικήση ἐκεῖνος ὁ ὁποῖος θὰ δείξη μεγαλύτερον σθένος καὶ θὰ ἀνθέξη περισσότερον».*

Η ΕΟΚΑ

Σε ποια κατάσταση βρισκόταν τότε η ΕΟΚΑ;

Στα μέσα Φεβρουαρίου 1956 παρέτασσε 7 αντάρτικες ομάδες και πολλές ομάδες δολιοφθορών στις πόλεις: Μέσα στη Λευκωσία 15 με σύνολο 86 άνδρες. Στη Λεμεσό 8 με 34 άνδρες. Η Πάφος, η Λάρνακα, η Κυρήνεια είχαν τις ομάδες τους και τα Βαρώσια διέθεταν άλλες 15.

Η ΕΟΚΑ ασκούσε πια πραγματικό έλεγχο στο νησί. Είναι χαρακτηριστική μια διαταγή που εξέδωσε ο Γρίβας: έως τις 22 Ιανουαρίου να παραδώσει ο ελληνικός πληθυσμός τα κυνηγετικά του όπλα. Η διαταγή εκτελέστηκε. Οκτακόσια τουφέκια απέκτησε έτσι η οργάνωση. Σπουδαίος εξοπλισμός για τους αντάρτες. Αλλά, ανάμεσα στα πολεμικά μέσα που διέθετε ο Γρίβας, αναφέρει με ιδιαίτερη συγκίνηση την Ίρμα: μια αφοσιωμένη σκύλα που του προσέφερε σοβαρότατες υπηρεσίες ως φύλακας στο λημέρι του. Πέθανε από αρρώστια και στα απομνημονεύματά του ο κύριός της γράφει:

> *«Ἐστερήθην πράγματι ἑνὸς πολυτίμου καὶ ἀναντικαταστάτου φρουροῦ».*

Απαγωγή του Μακαρίου

Στο μεταξύ, οι διαπραγματεύσεις Χάρντινγκ και Μακαρίου συνεχίζονταν μετ' εμποδίων. Τελικά, στις αρχές Φεβρουαρίου μπήκαν σε κρίσιμο σημείο. Και η αγγλική και η κυπριακή πλευρά αντιλαμβάνονταν ότι το παιχνίδι δεν μπορούσε να συνεχιστεί πολύ ακόμα. Ο Χάρντινγκ στις 13 Ιανουαρίου, σε ύφος τελεσιγραφικό, διατύ-

πωσε τις τελικές βρετανικές προτάσεις: Δεν απέκλειε απολύτως την αυτοδιάθεση στο μέλλον. Προς το παρόν, δε, πρότεινε σύνταγμα αυτοκυβέρνησης. Θα εκλεγόταν Βουλή που θα όριζε τον πρωθυπουργό, τον οποίο θα ενέκρινε ο κυβερνήτης. Αλλά όλα τα θέματα εξωτερικής πολιτικής, άμυνας και δημόσιας ασφάλειας θα τελούσαν υπό το βέτο του κυβερνήτη.

Ο Μακάριος στις 2 Φεβρουαρίου απέρριψε τις αγγλικές προτάσεις, γιατί στην ουσία τα πάντα –ακόμα και το πρόσωπο του πρωθυπουργού– θα παρέμεναν υπό τον αγγλικό έλεγχο. Ο Χάρντινγκ στις 14 Φεβρουαρίου επανέλαβε τις προτάσεις του ελαφρά αλλά όχι ουσιαστικά βελτιωμένες. Ο Μακάριος τις απέρριψε και πάλι στις 25 Φεβρουαρίου.

Τέσσερις ημέρες αργότερα ο Χάρντινγκ –στις 29 Φεβρουαρίου– έστειλε για μια ακόμα φορά τις προτάσεις του στον εθνάρχη. Είχε έρθει τώρα στη Λευκωσία και ο Άγγλος υπουργός των Αποικιών Λένοξ Μπόυντ, ο οποίος περνώντας από τις Μπαχρέιν νήσους δέχτηκε άγριο λιθοβολισμό των κατοίκων. Συναντήθηκε με τον Μακάριο, και ο Λόυντ προσπάθησε να τον πείσει. Ύστερα έγινε σύσκεψη των τριών στο κυβερνητικό μέγαρο για την τελική απόφαση. Την ημέρα εκείνη η Λευκωσία δονήθηκε από 16 εκρήξεις βομβών. Με την υπόκρουσή τους ο εθνάρχης είπε το τελεσίδικο «όχι».

Η σύσκεψη διεξήχθη και διαλύθηκε άψογα. Μετά το τέλος της, πόζαραν μειδιώντες και οι τρεις, ενώ πίσω τους στεκόταν ο γραμματέας της Εθναρχίας Κρανιδιώτης. Αποχαιρετίστηκαν πάλι μειδιώντες. Εννέα ημέρες αργότερα ο Μακάριος εξαφανιζόταν στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας, ενώ έσπευδε στην Αθήνα προς συνάντηση του Έλληνα πρωθυπουργού.

Πράγματι, την 9η Μαρτίου 1956 ο Μακάριος επρόκειτο να αναχωρήσει για να έρθει στην Αθήνα. Θα ήταν η πρώτη επαφή των δύο αρχηγών αφότου είχε ορκιστεί η καινούργια ελληνική κυβέρνηση. Και, καθώς η κυβέρνηση αυτή, αφού κέρδισε τις εκλογές, χάρασσε μια νέα εποχή μετά το «καθεστώς Παπάγου», η συνάντηση με τον Μακάριο θα είχε βαριά σημασία για τον κυπριακό αγώνα.

Στο αεροδρόμιο της κυπριακής πρωτεύουσας το αεροπλάνο της ΤΑΕ (ήταν η τότε ελληνική αεροπορική εταιρεία) τον ανέμενε. Η ώρα όμως περνούσε και ο εθνάρχης δεν εμφανιζόταν. Ύστερα από αναμονή μιας ώρας, εμφανίστηκε ένας Άγγλος αξιωματικός στον έκπληκτο πράκτορα της ΤΑΕ Ανδρέα Κωστάκη, στον οποίο δήλωσε:

«Ἡ Αὐτοῦ Μακαριότης μετέβαλε σχέδια. Δὲν θὰ ταξιδεύσῃ».

Εκείνο το βράδυ στο αεροδρόμιο του Ελληνικού ήταν συγκεντρωμένος πολύς κόσμος περιμένοντας τον Μακάριο. Αλλά, όταν το αεροσκάφος προσγειώθηκε με βροντερές ζητωκραυγές, μάταια ανέμενε να δει τη μορφή του να προβάλλει.

Εκείνο που αγνοούσε το πλήθος στο Ελληνικό, αλλά δεν το γνώριζε ακόμη καλά-

καλά ούτε η κυβέρνηση, ήταν πως, την ώρα που το αεροπλάνο της ΤΑΕ προσγειωνόταν χωρίς τον εθνάρχη, ένα αγγλικό στρατιωτικό αεροσκάφος τον μετέφερε προς τελείως αντίθετη κατεύθυνση: ίσια προς την καρδιά του Ινδικού Ωκεανού.

Η αρπαγή του Μακαρίου είχε γίνει στο αεροδρόμιο της Λευκωσίας. Μαζί του είχαν απαχθεί ο επίσκοπος Κυρηνείας Κυπριανός, ο ιερέας Παπασταύρος Παπαγαθαγγέλου και ο δημοσιογράφος Πολύκαρπος Ιωαννίδης. Το αεροπλάνο που τους μετέφερε έφτασε στο Άντεν, όπου ανεφοδιάστηκε. Ύστερα από αρκετές ώρες πετούσε προς τη Μομπάσα της Κένυας. Επρόκειτο να είναι ένα πολύ περιπετειώδες ταξίδι, με διάφορα μέσα, έως ότου οι εξόριστοι αντικρίσουν τον τόπο του προορισμού τους: ένα καταπράσινο νησί με άσπρα σπιτάκια που διέστιζαν την τροπική βλάστηση. Ήταν το Μαχέ, η κυριότερη από τις νήσους Σεϋχέλλες, στην καρδιά του Ινδικού Ωκεανού.

Θύελλα στην Ελλάδα

Επί ώρες δεν γνώριζε η ελληνική κυβέρνηση τι είχε απογίνει ο Μακάριος. Μόνο αργά τη νύχτα ανακοίνωση του αγγλικού Υπουργείου Αποικιών στο Λονδίνο και του κυβερνήτη Χάρντινγκ στη Λευκωσία ανήγγελλε ότι ο εθνάρχης εκτοπιζόταν σε τόπο «ο οποίος θα γνωσθή εν καιρώ» και μόνο την επομένη επίσημη βρετανική δήλωση διευκρίνιζε ότι ο τόπος αυτός ήταν η πρωτεύουσα των νήσων Σεϋχέλλες. Τα επίσημα βρετανικά κείμενα διευκρίνιζαν ότι αποφασίστηκε η εκτόπιση του Μακαρίου επειδή «απεδείχθη ότι κατηύθυνε τις δολιοφθορές και τις ένοπλες επιθέσεις κατά των Βρετανών και των φιλησύχων κατοίκων σε στενή συνεργασία με την ΕΟΚΑ, ότι ήταν υποκινητής του αναρχικού κινήματος και ότι αρνήθηκε να αποκηρύξει τους τρομοκράτες».

Η κυβέρνηση Καραμανλή βρέθηκε σε δύσκολη θέση. Έπρεπε να χειριστεί το θέμα, ικανοποιώντας το λαϊκό αίσθημα, αλλά και συγκρατώντας το λαϊκό θηρίο που ήταν έτοιμο να ξεχυθεί στο πεζοδρόμιο. Ο παραμικρός δισταγμός ή λαθεμένη κίνηση μπορούσαν να προκαλέσουν καταστροφή. Και, για να δώσει μια διέξοδο, αποφάσισε να επιτρέψει ένα συλλαλητήριο.

Το όρισε για τη Δευτέρα (ήταν τώρα Παρασκευή). Έτσι υπολόγιζε πως έως τότε θα είχε ξεθυμάνει η λαϊκή μήνη, θα είχε εκτονωθεί η θύελλα. Θα έκλεβε τον κεραυνό από το πεζοδρόμιο. Αλλά τα γεγονότα ακολούθησαν τον δικό τους δρόμο. Λίγες ώρες αργότερα η καταιγίδα ξέσπασε τρομερή.

Η αρχή έγινε στη Θεσσαλονίκη

Η 10η Μαρτίου 1956 στη μακεδονική πρωτεύουσα θύμισε τις καταιγιστικές ημέρες του Μαΐου του 1936. Τότε που η γενική απεργία μετατράπηκε σε πολύνεκρη και πο-

λυήμερη μαχητική στάση, και υπήρξε η κύρια αφορμή για να επιβληθεί ύστερα από δύο μήνες το καθεστώς της 4ης Αυγούστου. Τώρα οι συνθήκες ήταν ριζικά διαφορετικές. Η έκρηξη πήγαζε από θέμα εθνικό και όχι κοινωνικό. Και το αντιπροσωπευτικό καθεστώς ήταν εδραιωμένο. Κανείς δεν διανοούνταν ότι μπορούσε να κλονιστεί η «τάξη πραγμάτων» που ίσχυε το 1956. Αλλά τα βίαια γεγονότα που ξέσπασαν εκείνη την ημέρα είχαν διαστάσεις πραγματικά ανησυχητικές.

Την ημέρα εκείνη και την επομένη έγιναν βιαιότατες συγκρούσεις διαδηλωτών και δυνάμεων της τάξης (στρατού και χωροφυλακής). Ο στρατός επενέβη, αλλά τα θωρακισμένα του κυριεύτηκαν εξ εφόδου, ενώ ανεγείρονταν στο κέντρο οδοφράγματα. Η επίθεση του πλήθους κατά του αγγλικού προξενείου αποκρούστηκε, αλλά το απόγευμα της 11ης Μαρτίου οι διαδηλωτές επί ώρες ήταν οι απόλυτοι κύριοι του κέντρου της πόλης.

Η αναταραχή κράτησε έως το βράδυ και ο απολογισμός ήταν πλούσιος: στους 15 τραυματίες της προηγουμένης προστέθηκαν τώρα άλλοι 125, από τους οποίους 37 ιδιώτες, 8 στρατιωτικοί (ένας αξιωματικός) και 75 της χωροφυλακής (10 αξιωματικοί). Αλλά εκείνο που προξενούσε αίσθηση ήταν η επιθετική διάθεση που έδειξε το πλήθος, χωρίς να φεισθεί ούτε του στρατού ούτε των αρμάτων. Αν δεν ήταν εθνική η εξέγερση, τι στάση θα τηρούσε ο στρατός; Και, αν αντιδρούσε, τι θα συνέβαινε;

Τη 10η Μαρτίου στο Ηράκλειο στης Κρήτης οι μαθητές κυρίευσαν το αγγλικό προξενείο και το κατέστρεψαν τελείως, παρά τα πυρά της χωροφυλακής που έριχνε ομαδόν στον αέρα και πανικόβαλλε τους γονείς.

Ταραχές στην Αθήνα

Στην Αθήνα, επίσης, οι ταραχές άρχισαν το πρωί της 11ης Μαρτίου. Οι εκδηλώσεις των διαδηλωτών άρχισαν να παίρνουν μορφή γενικής επίθεσης εναντίον όλων των ξένων. Δύο Αμερικανοί αεροπόροι με στολή που κατευθύνονταν στο ξενοδοχείο Εθνικόν παραλίγο να λιντσαριστούν. Ο διοικητής του μηχανοκίνητου της αστυνομίας έτρεξε να τους σώσει. Αλλά τη στιγμή εκείνη δέχτηκε από έναν μαθητή μια μεγάλη πέτρα που τον τραυμάτισε σοβαρά στο κρανίο. Παρά το αίμα όμως που τον έλουζε, επιβίβασε τους δύο Αμερικανούς σε ένα από τα μηχανοκίνητά του και κατόπιν με άλλο αυτοκίνητο μεταφέρθηκε στον Ερυθρό Σταυρό. Αλλά εκεί, μόλις μπήκε υποβασταζόμενος, έπεσε κάτω σε αφασία.

Την επομένη, 12 Μαρτίου, η Αθήνα έζησε ένα δραματικό δωδεκάωρο, κάτω από βροχή και χιόνι.

Το πρωί ο αρχιεπίσκοπος Χρυσόστομος ανήγγειλε από τον ραδιοφωνικό σταθμό ότι το συλλαλητήριο ματαιώνεται. Η Επιτροπή Ένωσης Κύπρου έκανε ολονύχτια δραματική συνεδρίαση, στη διάρκεια της οποίας επανειλημμένα προσήλθαν οι ηγέ-

τες της αστυνομίας για να πείσουν τα μέλη της –κατ' εντολήν της κυβέρνησης– ότι «αναρχικά στοιχεία θα επωφελούντο για να αιματοκυλήσουν την πρωτεύουσα». Όταν όμως ελήφθη η απόφαση και την ανακοίνωσε ο αρχιεπίσκοπος, άρχισε η αγωνία μήπως αυτά τα φερόμενα ως αναρχικά στοιχεία εκτελέσουν τον σκοπό τους, παρά την απαγόρευση.

Το πρωί εκείνο είχαν ληφθεί δρακόντεια μέτρα για την τάξη. Φυσικά, ο στρατός ανέλαβε τη βασική ευθύνη και από το πρωί σημαντικές δυνάμεις έμπαιναν στην πόλη για να καταλάβουν στρατηγικά σημεία που τα περιέζωναν με συρματοπλέγματα. Θωρακισμένα αυτοκίνητα γεμάτα άνδρες με πλήρη πολεμική εξάρτυση περιπολούσαν συνεχώς, ενώ η αστυνομία και η χωροφυλακή με όλη τη μάζα τους συμμετείχαν στην κινητοποίηση.

Ήταν η ευκαιρία μιας γενικής δοκιμής για τα σχέδια αντιμετώπισης λαϊκών εξεγέρσεων. Ο πρωθυπουργός αντιλαμβανόταν ότι στο εξής, έως ότου τερματιστεί το Κυπριακό, με πυκνούμενο ρυθμό θα ξεσπούσαν ταραχές και το κράτος έπρεπε να οργανώσει την άμυνά του. Δεν είχε απατηθεί ο Κ. Καραμανλής. Πραγματικά, από τότε κάθε τόσο το πεζοδρόμιο θέριευε και θα βαφόταν στο αίμα. Μόνο που αυτή η εμπειρία θα συνεχιζόταν και πέραν του Κυπριακού...

Ενώ οι κρατικές δυνάμεις ολοκλήρωναν τη διάταξή τους, καλύπτονταν σπασμωδικά όλες οι ξενόγλωσσες επιγραφές. Το ξενοδοχείο Μεγάλη Βρετανία έσπευσε πρώτο να σκεπάσει την επιγραφή του με ελληνικές σημαίες. Το ξενοδοχείο Εθνικόν (Νάσιοναλ) στη λεωφόρο Πανεπιστημίου, μπροστά στο οποίο είχε γίνει η επίθεση κατά των Αμερικανών αεροπόρων, κάλυψε την είσοδό του με φωτογραφίες του Μακαρίου και την επιγραφή «Ζήτω η Κύπρος μας». Το ζαχαροπλαστείο Πικαντίλλυ στη λεωφόρο Πανεπιστημίου αντικατέστησε το όνομά του με το Ζαχαροπλαστείον-Κύπρος-Μπαρ και με μια μεγάλη ελληνική σημαία. Η Αμερικανική Αγορά στην οδό Σταδίου μεταβαφτίστηκε εκ του προχείρου σε Κυπριακή Αγορά. Το ζαχαροπλαστείο Βικτώρια στην πλατεία Ομονοίας μετονομάστηκε σε Ζαχαροπλαστείον η Λευκωσία. Τα καταστήματα μουσικής Μάμπο και καφέ Μπράβο στην Ομόνοια καλύφθηκαν με ελληνικές σημαίες και την επιγραφή «Ζήτω η Κύπρος». Το ίδιο έκαναν και οι αγγλικές ασφαλιστικές εταιρείες στην πλατεία Κλαυθμώνος.

Το μεσημέρι, αυτό που φοβόταν η κυβέρνηση έγινε: σε πείσμα της απαγόρευσης, ένα οργισμένο συλλαλητήριο πραγματοποιήθηκε.

Στις συγκρούσεις που ακολούθησαν υπήρχαν 70 τραυματίες, από τους οποίους οι 13 σοβαρά. Τι μορφή όμως είχε εκείνη η εξέγερση; Η κυβέρνηση την απέδωσε «εις αναρχικά στοιχεία», και πιο συγκεκριμένα στην ΕΔΑ. Την άλλη μέρα, ο υφυπουργός των Εσωτερικών Αθανασίου έκανε μακρές δηλώσεις, με τις οποίες ανέφερε τα εξής εντυπωσιακά:

Ότι είχαν οργανώσει αιματηρή εξέγερση ο παράνομος μηχανισμός του ΚΚΕ και η ΕΔΑ.

Ότι κομμουνιστές οπλισμένοι «με παντός είδους επιθετικά μέσα, ως ξύλα, σίδερα, λίθους, φιάλες πλήρεις βενζίνης» θα επετίθεντο εναντίον «πρεσβειών, προξενείων και άλλων καταστημάτων ξένων δυνάμεων προς γενικωτέραν ανατροπήν της καθεστηκυίας τάξεως».

Ότι η επίθεσή τους κατά των δυνάμεων της τάξης θα ήταν «αδίστακτος, λυσσώδης και μέχρι θανάτου».

Ότι οι κομμουνιστές ταραχοποιοί θα σήκωναν στα χέρια ιερείς που θα τους έβαζαν ως προπομπή της διαδήλωσης.

Ότι θα μετέτρεπαν τη διαδήλωση σε οχλοκρατία με λεηλασίες καταστημάτων.

Η αντιπολίτευση, όμως, που διαμαρτυρήθηκε για την απαγόρευση του συλλαλητηρίου, χαρακτήρισε αυτές τις κυβερνητικές ανακοινώσεις ψευδείς. Ο Γ. Παπανδρέου πρωτοστάτησε στην αντεπίθεση. Υπήρξε οξύς και θεαματικός, σαν να έκανε γενική πρόβα για τα δικά του απαγορευμένα συλλαλητήρια ύστερα από 6 και 7 χρόνια.

Αποκήρυξη Γρίβα-Χάρντινγκ

Στην Κύπρο επικρατούσε σιδηρά τάξη χάρη στις μεγάλες δυνάμεις που διέθετε ο στρατάρχης Χάρντινγκ. Αλλά στις 3 Μαΐου επικήρυξε τον Γρίβα αντί 10.000 λιρών. Η σχετική επικήρυξη ανέφερε ότι καταζητείται ο Γεώργιος Θεοδώρου Γρίβας και όποιος τον σκοτώσει ή αιχμαλωτίσει ή δώσει ασφαλείς πληροφορίες για τη σύλληψή του θα λάβει αυτή την αμοιβή. Για πρώτη φορά από αγγλικής πλευράς δινόταν στη δημοσιότητα η ταυτότητα του Διγενή.

Η επικήρυξη έλεγε επίσης ότι όποιος ανταποκριθεί σ' αυτή την προσφορά θα τεθεί υπό την προστασία των ένοπλων βρετανικών δυνάμεων και θα του χορηγηθεί διαβατήριο και εισιτήριο για οποιοδήποτε μέρος του κόσμου. Το ταξίδι και ο προορισμός θα τηρηθούν μυστικά. Παρακάτω προσέθετε περιγραφή των χαρακτηριστικών του Γρίβα, που είχαν ως εξής:

> *«Ἡλικίας 57 ἐτῶν, ὕψος 5 πόδια καὶ 6,5 ἴντσες, εὐρεῖα διάπλασις κορμοῦ, μικρὸ μουστάκι, μαλλιὰ καστανά, ἐλαφρῶς γκρίζα στοὺς κροτάφους, λίγο φαλακρός. Μάτια καστανὰ μὲ πυκνὰ φρύδια καὶ μεγάλα αὐτιὰ χαμηλὰ τοποθετημένα».*

Δεν είχε καμιά πρακτική απήχηση η επικήρυξη του Διγενή. Αλλά δεν άργησε εκείνος να του ανταποδώσει το πλήγμα: στις 12 Μαΐου, επικήρυξε και αυτός τον Χάρντινγκ, αλλά δωρεάν. Η σχετική προκήρυξή του κυκλοφόρησε έντυπη στην Κύπρο και, αφού καλούσε κάθε Κύπριο να σκοτώσει τον κυβερνήτη όπου τον συναντήσει, προσέθετε:

«Δὲν προσφέρομεν χρηματικὴν ἀμοιβὴν διὰ τὴν ἐκτέλεσιν τοῦ Γκαουλάϊτερ Χάρντινγκ. Διότι ἡ ἐκτέλεσίς του ἀποτελεῖ καθῆκον διὰ κάθε Ἕλληνα καὶ οἱοσδήποτε τὸν φονεύση, δύναται νὰ εἶναι βέβαιος ὅτι τὸ ὄνομά του θὰ γραφῇ χρυσοῖς γράμμασιν εἰς τὴν ἱστορίαν τοῦ ἀπελευθερωτικοῦ ἀγῶνος τῆς Κύπρου.

»ΔΙΓΕΝΗΣ».

Ο Γρίβας γράφει στο σημείο αυτό:

«Μετὰ τὴν ὑπ' αὐτοῦ (τοῦ Χάρντινγκ) ἐπικήρυξίν μου ἀντὶ 10.000 λιρῶν, ἐξέδωκα διαταγὴν ἐπικηρύξεως τούτου ἄνευ οὐδεμιᾶς ἀμοιβῆς. Ὅταν ἔλαβε γνῶσιν ταύτης, ἐγένετο, ὡς ἐπληροφορήθην, ἔξω φρενῶν. Ἤρχισε νὰ κτυπᾷ τὰ χέρια του ἐπάνω εἰς τὸ γραφεῖο του, ὑβρίζων ὑστερικῶς τοὺς ἀξιωματικούς του καὶ ἀπαιτῶν ὅπως τοῦ παραδώσουν ἐντὸς 15 ἡμερῶν τὸν Διγενῆ, τοῦ ὁποίου ἐν τούτοις τὴν φωτογραφίαν, κατὰ τὸν θαλαμηπόλον του Νεόφ. Σοφοκλέους, εἶχεν ἐπὶ τοῦ γραφείου του».

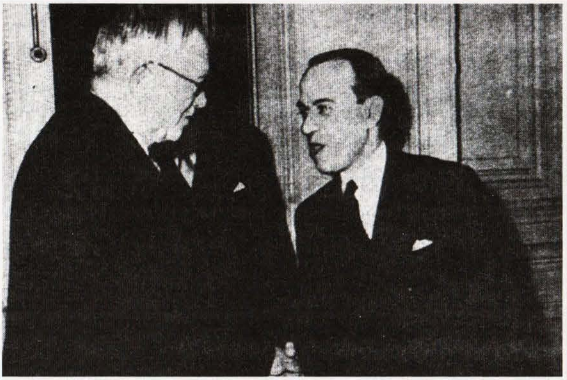
Ψήφος εμπιστοσύνης

Στο μεταξύ, όμως, στην Ελλάδα το πρόβλημα της Κύπρου έριχνε διαρκώς βαρύτερη τη σκιά του στην πολιτική της ζωή και δέσποζε στην κυβερνητική δραστηριότητα. Στις 2 Απριλίου εγκαινιάστηκαν οι εργασίες της Βουλής, η οποία, αφού άκουσε τον λόγο του Θρόνου, εξέλεξε πρόεδρο τον Κ. Ροδόπουλο. Ήταν μια τελετουργία που εγκαινίαζε επίσημα τη νέα περίοδο, την «εποχή Καραμανλή». Αλλά η ατμόσφαιρα ήταν συσκοτισμένη από το πελώριο εθνικό θέμα. Ο Άγγλος και ο Τούρκος πρεσβευτής απουσίαζαν, ενώ δύο ημέρες προηγουμένως ο πρεσβευτής της Τουρκίας στην Ουάσινγκτον Χαϊντάρ Γκορκ δήλωνε επισήμως:

«Οἱαδήποτε τουρκικὴ κυβέρνησις θὰ ἐμποδίσῃ ἐν ἀνάγκῃ καὶ διὰ πολέμου τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τοῦ νὰ ἐνσωματώσῃ τὴν Κύπρο».

Στις 4 Απριλίου η κυβέρνηση Καραμανλή παρουσιάστηκε στη Βουλή. Ο πρωθυπουργικός λόγος απασχολήθηκε κατά το 1/3 με το Κυπριακό και με την εξωτερική πολιτική, που ήταν συνάρτηση εκείνου, όπως είχε απασχοληθεί και ο λόγος του Θρόνου. Ανέπτυξε όμως άνετα και την εσωτερική πολιτική και προσέθεσε ότι οι φάκελοι κοινωνικών φρονημάτων θα επανεξεταστούν, ενώ θα προστατευτούν οι νομιμόφρονες Αριστεροί.

Ακολούθησε διήμερη συζήτηση μέσα σε ηλεκτρισμένη ατμόσφαιρα και με συνεχείς διαξιφισμούς Καραμανλή-Παπανδρέου. Το κύριο θέμα και πάλι το Κυπριακό. Με καταστάλαγμα, η κυβέρνηση στις 6 Απριλίου να συγκεντρώσει 165 ψήφους έναντι 125.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Σπύρος Μαρκεζίνης ως παντοδύναμος υπουργός Συντονισμού στη Γαλλία, το 1953, ανταλλάσσει χειραψία με τον Πρόεδρο της Γαλλικής Δημοκρατίας Βενσάν Οριόλ. Ο Μαρκεζίνης εκτελούσε τότε ταξίδια στις ευρωπαϊκές χώρες αναζητώντας κεφάλαια για την ανάπτυξη της Ελλάδας.

ΚΑΤΩ: Τον Ιούνιο του 1952, οι βασιλείς επισκέφθηκαν την Τουρκία. Και, 500 χρόνια μετά τον θάνατο του τελευταίου Βυζαντινού αυτοκράτορα, Έλληνας εστεμμένος πατούσε στην Κωνσταντινούπολη και έμπαινε στον ναό της Αγίας Σοφίας. Στη φωτογραφία ο Παύλος και η Φρειδερίκη, έχοντας στη μέση τον Πρόεδρο της Τουρκικής Δημοκρατίας, Τζελάλ Μπαγιάρ, στην Άγκυρα. Η ελληνοτουρκική φιλία αναθερμάνθηκε. Κανείς δεν μπορούσε όμως να υποπτευθεί τότε ότι πριν περάσουν δυόμισι χρόνια η Ελλάδα και η Τουρκία θα βρίσκονταν στα πρόθυρα πολέμου.

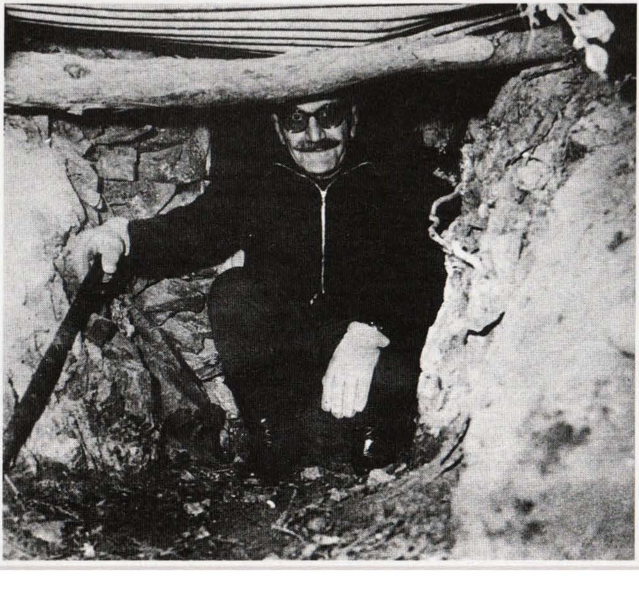
ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Ο Παπάγος με τον έμπιστο Γενικό Διευθυντή του Πολιτικού Γραφείου Καρατζένη (δεξιά). Δεν δίστασε όμως να τον απομακρύνει τελείως το 1956.

ΚΑΤΩ: Η τριανδρία που κυβέρνησε την Ελλάδα μετά τη ρήξη Παπάγου και Μαρκεζίνη: ο πρωθυπουργός Παπάγος με τους δύο αντιπροέδρους της κυβέρνησής του Παν. Κανελλόπουλο και Στ. Στεφανόπουλο (αριστερά). Αφότου η ασθένεια του στρατάρχη επιδεινώθηκε –καλοκαίρι του 1955–, οι δύο αντιπρόεδροι διοικούσαν τη χώρα.

ΕΠΑΝΩ: Η Παπαγική Βουλή χωρίς Παπάγο. Η τελευταία της σύνοδος πριν από τη διάλυσή της. Διακρίνεται αριστερά ο Σπ. Μαρκεζίνης. Αν δεν είχε συγκρουστεί με τον αρχηγό του, θα ήταν τώρα ο φυσιολογικός του διάδοχος.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Αυτό ήταν ένα από τα λημέρια του Διγενή (Γ. Γρίβα) στην Κύπρο, κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ. Ο ίδιος το επισκέφθηκε όταν πια η νήσος ήταν ανεξάρτητη (1960).

ΕΠΑΝΩ: Το 1952 ήταν το έτος της αποκατάστασης των ελληνοτουρκικών σχέσεων στην προπολεμική τους εγκαρδιότητα. Οι βασιλείς επισκέφθηκαν το καλοκαίρι την Άγκυρα και ο πρόεδρος της Τουρκικής Δημοκρατίας Τζελάλ Μπαγιάρ ανταπέδωσε το φθινόπωρο την επίσκεψη στην Αθήνα. Στη φωτογραφία η βασίλισσα Φρειδερίκη με τον Τούρκο Πρόεδρο κατά τη δεξίωση που δόθηκε προς τιμήν του στα Ανάκτορα Αθηνών.

ΕΠΑΝΩ: Ο Παπάγος και η σκύλα του Κίρκα, που του την είχε χαρίσει ο διάδοχος Παύλος. Μεγάλος ζωόφιλος, είχε αδυναμία στα σκυλιά και υπεραγαπούσε την Κίρκα. Τη νύχτα του θανάτου του, η σκύλα περιφερόταν ανήσυχη και καταλυπημένη έξω από τα φωτισμένα παράθυρα του δωματίου όπου χαροπάλευε ο Παπάγος. Τελικά έπεσε ακίνητη μπροστά στα σκαλοπάτια της βεράντας. Και ξαφνικά τινάχτηκε, αφήνοντας ένα μακρόσυρτο, ανατριχιαστικό ουρλιαχτό. Ήταν 11:35΄. Ακριβώς τη στιγμή εκείνη, μέσα ο στρατάρχης άφηνε με έναν σπασμό την τελευταία πνοή του.

ΔΕΞΙΑ: Ο Βρετανός στρατάρχης Μοντγκόμερι συναντά τον στρατάρχη Παπάγο ως πρωθυπουργό στο Πολιτικό Γραφείο. Ο Παπάγος φαίνεται πολύ ευδιάθετος από τη στραταρχική συνάντηση. Η φοβερή και αινιγματική αρρώστια του δεν είχε αρχίσει να τον υποσκάπτει ακόμη.

ΚΑΤΩ: Η πρώτη κυβέρνηση Παπάγου. Πίσω από τον πρωθυπουργό οι τρεις βασικοί επιτελείς του: δεξιά ο Σπύρος Μαρκεζίνης, στη μέση ο Στ. Στεφανόπουλος και αριστερά ο Παν. Κανελλόπουλος. Ήταν τότε ο μονόλιθος του Συναγερμού. Καμία υποψία ρήξης του στρατάρχη με τον επιτελάρχη του Μαρκεζίνη.

ΕΠΑΝΩ: Από την κηδεία του στρατάρχη Παπάγου. Οι οικείοι του ακολουθούν τον νεκρό για την ταφή του.

ΔΕΞΙΑ: Ο βασιλιάς με τον Κ. Καραμανλή. Τον εξέλεξε, τον υποστήριξε και κατόπιν τον εγκατέλειψε.

ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Η πρώτη εμφάνιση της κυβέρνησης Καραμανλή, κατά την κηδεία του Παπάγου. Ο νέος πρωθυπουργός που προπορευόταν έκανε εντύπωση στα πλήθη με τη ρωμαλέα του εμφάνιση, ύστερα από δύο προκατόχους του (Πλαστήρα, Παπάγο) που η σωματική τους κατάρρευση είχε αφήσει επί μακρά διαστήματα ακυβέρνητη την Ελλάδα.

Νεκροί στην Αθήνα

Η κυβέρνηση είχε πια την πλήρη «ντε γιούρε» θεσμοποίηση. Αλλά και πάλι το Κυπριακό έμελλε να της προσφέρει εφιάλτες. Την 7η Μαΐου 1956, δεύτερη ημέρα του Πάσχα, ο κυβερνήτης της Κύπρου Χάρντινγκ ανακοίνωσε ότι δεν θα έδινε χάρη στον Καραολή και τον Δημητρίου. Επρόκειτο για δύο νεαρούς Κύπριους αγωνιστές –για τον Καραολή έχουμε γράψει– που είχαν καταδικαστεί σε θάνατο από αγγλικό δικαστήριο της Λευκωσίας και που το ενδεχόμενο της εκτέλεσής τους αποτελούσε επί εβδομάδες πηγή βρασμού για τον ελληνικό λαό.

Το ίδιο εκείνο απόγευμα ο αρχιεπίσκοπος Αθηνών Δωρόθεος –είχε διαδεχτεί την 29η Μαρτίου τον Χρυσόστομο που πέθανε– επισκέφθηκε τον πρωθυπουργό ως πρόεδρος της Πανελλήνιας Επιτροπής Απελευθέρωσης Κύπρου και ζήτησε τη σύγκλιση συλλαλητηρίου για να μη γίνει η εκτέλεση. Ο Καραμανλής συμφώνησε. Φοβόταν περισσότερο από το συλλαλητήριο τις αντιδράσεις από τη μη συγκρότησή του. Και αποφασίστηκε να γίνει την άλλη κιόλας ημέρα.

Η συγκέντρωση υπήρξε ογκώδης στην πλατεία της Ομόνοιας το μεσημέρι της 9ης Μαΐου. Και κατόπιν το πλήθος εξόρμησε με στόχο την αγγλική πρεσβεία. Κατέστρεψε καθ' οδόν τα γραφεία της Αμερικανικής Υπηρεσίας Πληροφοριών στην οδό Σταδίου και στη βιαιότατη σύγκρουση που ακολούθησε έπεσαν πολλοί πυροβολισμοί.

Ποιοι πυροβόλησαν πρώτοι; Το θέμα αυτό έμελλε να προκαλέσει φοβερές διαμάχες στη Βουλή και στον Τύπο, αλλά η ουσία είναι πως, 12 χρόνια μετά τα Δεκεμβριανά, πάλι πτώματα έπεφταν. Όταν η μάχη μετατοπίστηκε προς την Ομόνοια, τρεις νεκροί και πολυάριθμοι τραυματίες από σφαίρες κείτονταν στον δρόμο. Ένα αστυνομικό αυτοκίνητο που είχε κυριευτεί από το πλήθος βρισκόταν αναποδογυρισμένο και κατεστραμμένο.

Η μάχη με διάφορες εναλλαγές συνεχίστηκε ώς το βράδυ. Στο μεταξύ, ο Σταθμός Πρώτων Βοηθειών ζούσε την ατμόσφαιρα πολεμικού χειρουργείου εκστρατείας σε ώρες μάχης. Κατά δεκάδες διακομίζονταν οι τραυματίες. Ένας αστυφύλακας είχε διαμπερές τραύμα στο κεφάλι από σφαίρα, που επρόκειτο να του στοιχίσει τη ζωή του σε λίγες ημέρες. Λίγο αργότερα κατέφτασε ένα ταξί από το οποίο κατέβασαν έναν κατάχλομο νέο δύο αστυφύλακες. «Γρήγορα, γρήγορα», φώναζαν. «Πεθαίνει...» Είχαν δίκιο. Μόλις τοποθέτησαν τον νέο σε φορείο, με ένα φοβερό τραύμα στο κρανίο, έκανε μια σπασμωδική κίνηση και έμεινε νεκρός.

Ο απολογισμός των οδομαχιών ήταν 3 νεκροί και 169 τραυματίες πολίτες, που διακομίστηκαν στα νοσοκομεία. Πολλές εκατοντάδες όμως με ελαφρά τραύματα, πήγαν κατευθείαν στα σπίτια τους, για να αποφύγουν την καταχώρισή τους στα κατάστιχα του Σταθμού Πρώτων Βοηθειών. Από τους αστυνομικούς, 68 τραυματίες, πε-

ριλαμβανομένου του αστυφύλακα που αργότερα θα προσθέτονταν στους νεκρούς.

Την άλλη ημέρα εξαπολύθηκε θύελλα για τις ευθύνες των πυροβολισμών. Επί ημέρες θα διεξαγόταν η μάχη μεταξύ αντιπολίτευσης και κυβέρνησης. Μα άλλο είχε την όλη ουσία. Το πρωί της επομένης, ενώ στο κέντρο της Αθήνας ήταν κατάσπαρτα τα ίχνη της μάχης, ήρθε η παγερή είδηση: ο Καραολής και ο Δημητρίου είχαν απαγχονιστεί.

Κατά της Αγγλίας

Σε αντίποινα, ο Γρίβας διέταξε τον απαγχονισμό δύο Άγγλων δεκανέων που είχαν αιχμαλωτιστεί από την ΕΟΚΑ. Στην Ελλάδα ο αντίκτυπος ήταν βουβός. Αλλά ο αναβρασμός υπήρχε.

Στις 12 Μαΐου επρόκειτο να καταπλεύσει ο 6ος Στόλος στη Σούδα της Κρήτης. Αλλά η κυβέρνηση ειδοποίησε την αμερικανική πρεσβεία ότι έπρεπε να μην πραγματοποιηθεί. Ο νομάρχης Χανίων και ο ναυτικός διοικητής Κρήτης προειδοποιούσαν ότι ήταν τόσο μεγάλη η έξαψη των πνευμάτων εναντίον κάθε ξένου –ιδίως Άγγλων και Αμερικανών–, ώστε ήταν αδύνατον να αποτραπούν τα έκτροπα κατά των πληρωμάτων, μέχρις ίσως αιματοχυσίας.

Αμέσως διεξήχθη συνεννόηση με τη Νεάπολη και την Ουάσινγκτον και μόλις πρόφτασαν να σταματήσουν τον 6ο Στόλο μπροστά στα λιμάνια του Ηρακλείου και των Χανίων. Ήταν μια μεγάλη αρμάδα από 2 αεροπλανοφόρα, 4 καταδρομικά, 17 αντιτορπιλικά και μια αμφίβια μοίρα με 1.800 πεζοναύτες.

Ύστερα από τρεις ημέρες –στις 16 Μαΐου– η κυβέρνηση βρήκε την ευκαιρία για μια εθιμοτυπική επίδειξη κατά της Αγγλίας. Είχε φτάσει στην Ελλάδα ο πρόεδρος της γερμανικής δημοκρατίας Χόυς και δόθηκε προς τιμήν του μεγάλη δεξίωση στα ανάκτορα. Την παραμονή κλήθηκε στο υπουργείο Εξωτερικών ο Βρετανός επιτετραμμένος Λάμπερτ, και ο γενικός διευθυντής του υπουργείου τού δήλωσε ότι η ελληνική κυβέρνηση επιθυμούσε να μην προσέλθει ο Άγγλος πρεσβευτής Πηκ στη δεξίωση. Η πρόσκληση είχε σταλεί στον πρεσβευτή πριν από την εκτέλεση των δύο Κυπρίων.

> *«Τοὐλάχιστον, ἐκπρόσωπος τῆς πρεσβείας μπορεῖ νὰ παραστῇ;» ρώτησε ο επιτετραμμένος.*
>
> *«Κανείς», απάντησε ο Έλληνας διπλωμάτης. «Παρακαλοῦμεν νὰ δηλώσουν ἀσθένειαν τόσον ὁ κ. πρεσβευτής, ὅσον καὶ τὸ προσωπικὸν τῆς πρεσβείας σας. Αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ κάθε ἄλλην ἐκδήλωσιν ὑπὲρ τοῦ Γερμανοῦ Προέδρου».*

Η ενέργεια εκείνη προκάλεσε αντιδράσεις στην Αγγλία, αλλά ο Πηκ δεν ανακλήθηκε. Πάντως, οι σχέσεις των δύο χωρών ψυχράνθηκαν σε εξαιρετικό βαθμό. Και η

ψυχρότητα αποκορυφώθηκε όταν στις 31 Ιουνίου γιορτάστηκαν τα γενέθλια της βασίλισσας Ελισάβετ. Στην αγγλική πρεσβεία έγινε μεγάλη δεξίωση για την οποία στάλθηκαν προσκλήσεις σε όλα τα μέλη της κυβέρνησης και σε 200 άλλα πολιτικά πρόσωπα. Δεν προσήλθε όμως ούτε ο Καραμανλής ούτε κανείς υπουργός. Το μποϊκοτάζ επεκτάθηκε σε όλο τον πολιτικό κόσμο και οι μόνοι εκπρόσωποί του υπήρξαν ο Κ. Τσαλδάρης, ο Πιπινέλης, ο Μανιαδάκης, ο Ρέντης και ο Κωστόπουλος. Όταν ρώτησαν οι δημοσιογράφοι τον υπουργό Εξωτερικών Σπ. Θεοτόκη την ίδια ημέρα:

«Ποιές εἶναι οἱ σχέσεις μας μὲ τὴν Ἀγγλία;»

Δήλωσε:

«Χειρότερες δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι».

Αλλά στο μεταξύ η ελληνική κυβέρνηση έδινε στη Βουλή μια σκληρότατη μάχη που προμήνυε την επερχόμενη νέα φάση στα κοινοβουλευτικά έθιμα. Η αντιπολίτευση εξαπέλυε βιαιότατη επίθεση με στόχο την κυβερνητική πολιτική στο Κυπριακό –προ και μετά την εκτέλεση του Καραολή– και για τους φόνους της 9ης Μαΐου.

Το βράδυ της 21ης Μαΐου, κατόπιν οξύτατης συζήτησης, οι βουλευτές ήρθαν στα χέρια. Επί αρκετή ώρα πολλοί συμπλέκονταν γύρω από το βήμα. Όταν ένας μοίραρχος της φρουράς θέλησε να τους διαχωρίσει, δέχτηκε ομαδική επίθεση και τράπηκε σε φυγή. Από τότε αυτό το φαινόμενο θα είναι συχνό, με επιταχυνόμενο ρυθμό. Ήταν ο πρόδρομος του Ανένδοτου Αγώνα.

Η χορηγία του βασιλιά

Ο Καραμανλής αντιμετώπιζε αντιπερισπασμούς και από άλλες πλευρές. Είχε αποφασιστεί η αύξηση της βασιλικής χορηγίας, γιατί από καιρό δεν είχε αναπροσαρμοστεί στον τιμάριθμο. Αλλά στις 10 Σεπτεμβρίου 1956 ο βουλευτής της αντιπολίτευσης Ηλίας Μπρεδήμας εξαπέλυσε σφοδρή επίθεση κατά της βασιλικής οικογένειας, καταθέτοντας επερώτηση για τις δαπάνες της Αυλής. Κανείς βουλευτής της ΕΔΑ δεν τόλμησε να κάνει τέτοια έφοδο κατά του Στέμματος:

«Ἡ κυβέρνησις, εἰς ἀνταμοιβὴν τῆς πρὸς αὐτὴν εὐνοίας τοῦ Ἀνωτάτου Ἄρχοντος, ὑποκύπτει εἰς τὰς ἑκάστοτε πιέσεις τῆς Αὐλῆς... Ἀνέχεται τὰς συχνὰς μακρὰς ἀπουσίας τοῦ Βασιλικοῦ Ζεύγους εἰς τὸ ἐξωτερικόν... Ἐγκρίνει δαπάνας διὰ τὴν ἀνέγερσιν πολυτελεστάτων περιπτέρων ἐντὸς τῶν θερινῶν ἀνακτόρων τῆς Κερκύρας... Ἀνέχεται τὴν πραγματοποίησιν τῆς ἐπίσης πολυδαπάνου βασιλικῆς κρουαζιέρας (ἀποκληθείσης προσφυῶς ὑπὸ τοῦ λαοῦ "πλωτὸ νυφοπάζαρο" τῶν ἀργοσχόλων πρώην ἐστεμμένων)... Οὗτοι ὠργάνωσαν εἰς τὰ Ἀνάκτορα τοῦ "Μὸν Ρεπὼ" ὀργιαστικὴν εἰς πολυτέλειαν δεξίωσιν...»

Η επερώτηση συνεχιζόταν στο ίδιο ύφος. Και ήταν η πρώτη φορά που εξαπολυόταν επίθεση παρόμοιας μορφής κατά της βασιλικής οικογένειας. Ούτε το 1935-1936 ή το 1923 ο βασιλιάς Γεώργιος Β΄ ούτε ο Κωνσταντίνος Α΄ και η Σοφία κατά τον Διχασμό έγιναν ποτέ στόχος μομφών για την πολυτέλεια του ιδιωτικού τους βίου. Όσο για τον Παύλο και τη Φρειδερίκη, θεωρούνταν ότι αποτελούσαν πρότυπο προσωπικής χρηστής λιτότητας.

Ο υπουργός Οικονομικών Θηβαίος έσπευσε τότε να δηλώσει στη Βουλή την 9η Οκτωβρίου:

> *«Ἡ χορηγία εἶναι τόσον ἀνεπαρκής, ὥστε καὶ αὐτὸς ὁ Βασιλεὺς σιτίζεται κατὰ τρόπον μὴ δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ εὐπρεπής... Ἡ Αὐλὴ χρωστᾶ μεγάλα ποσὰ εἰς προμηθευτάς, ποὺ ἀπειλοῦν νὰ ἐγείρουν ἀγωγήν... Τὸ ἐξ 180 ἀτόμων προσωπικὸν τῶν Ἀνακτόρων λαμβάνει μισθοὺς πείνης, κατωτέρους καὶ τῆς τελευταίας ὑπηρετρίας... Ὁ Βασιλεὺς Κωνσταντῖνος ἐλάμβανεν 6πλασίαν χορηγίαν ἀπὸ τὸν Παῦλον καὶ ὁ Γεώργιος διπλασίαν...»*

Τελικά ψηφίστηκε αύξηση της χορηγίας, που ανήλθε σε 11.500.000 δραχμές τον χρόνο. Ο Καραμανλής είχε κλονιστεί μετά την επίθεση κατά της βασιλικής οικογένειας και την περιόρισε σε αυτό το επίπεδο, που ο βασιλιάς το θεώρησε εντελώς ανεπαρκές. Αλλά την επομένη ο Παύλος δήλωσε ότι παραιτείται από την αύξηση. Και για να τα βγάλει πέρα ανακοίνωσε ότι θα εγκαταλείψει τα ανάκτορα των Αθηνών και θα εγκατασταθεί στη μέτρια βίλα του Ψυχικού, που εχρησιμοποιείτο ως «Ανάκτορο του Διαδόχου», θα καταργήσει τα κυκλοφορούντα ανακτορικά αυτοκίνητα και θα επιβάλει περιορισμούς στο διαιτολόγιό του. Όπως και έκανε.

Ψυχρότητα με τους βασιλείς

Η βασιλική χειρονομία στρεφόταν εναντίον όλου του πολιτικού κόσμου, αλλά και κατά της κυβέρνησης. Φυσικά κύριος στόχος ήταν ο ίδιος ο Καραμανλής. Και από τότε εκδηλώθηκε μια ψυχρότητα μεταξύ βασιλικού ζεύγους και αρχηγού της ΕΡΕ, η οποία επρόκειτο να έχει ιστορικές και βαθύτατα ανατρεπτικές συνέπειες.

Η ψυχρότητα εκείνη επισωρευόταν πάνω σε μια άλλη αιτία δυσαρέσκειας μεταξύ βασιλέων και Καραμανλή. Εκείνο το καλοκαίρι η Φρειδερίκη είχε οργανώσει στην Ελλάδα την «κρουαζιέρα γαλαζοαίματων», όπως επονομάστηκε, που αποτέλεσε τον στόχο του Ηλία Μπρεδήμα. Προσκάλεσε πρώην βασιλείς, πρίγκιπες, δούκες κλπ. και τους περιήγαγε στις ελληνικές θάλασσες. Αποτελούσε βέβαια εκείνο το μαγευτικό ταξίδι, που το παρακολουθούσε η υφήλιος, μια πρώτης τάξης διαφήμιση του υπό εκκόλαψη τουρισμού μας. Αλλά ο πρωθυπουργός έκρινε ότι για λόγους εθνικής ευαισθησίας έπρεπε να ματαιωθεί, γιατί τότε το Κυπριακό βρισκόταν στη δραματική του οξύτητα. Η Φρειδερίκη επέμενε με ορμή. Και τελικά, με παρέμβαση του

Παύλου, επικράτησε. Η «κρουαζιέρα των γαλαζοαίματων» έγινε σε πείσμα του Καραμανλή. Και ένα τείχος ψυχρότητας διαχώρισε βασίλισσα και πρωθυπουργό.

Διεθνείς περιπλοκές

Η κυβέρνηση Καραμανλή αντιμετώπιζε δύσκολα προβλήματα εξωτερικής πολιτικής στα τέλη του 1956 και στις αρχές του 1957. Ενώ το αιώνιο Κυπριακό βρισκόταν σε φάση έντασης, κλονιζόταν ο πλανήτης από δύο τεράστια γεγονότα:

Τον Σεπτέμβριο η Πολωνία και η Ουγγαρία επαναστάτησαν κατά της σοβιετικής κυριαρχίας. Η Σοβιετική Ένωση τελικά επιβλήθηκε. Αλλά, μολονότι οι Δυτικοί δεν κινήθηκαν προς προστασία της Ουγγαρίας, όλες οι κυβερνήσεις της Ευρώπης έκαναν επανεξέταση της διεθνούς τοποθέτησής τους μπροστά στον κίνδυνο μεγάλου πολέμου.

Προτού προφτάσει να ανασάνει η υφήλιος, ο πόλεμος Αγγλίας-Γαλλίας κατά της Αιγύπτου για τη διώρυγα του Σουέζ (Νοέμβριος 1956), με κύρια επιθετική βάση την Κύπρο, δημιούργησε νέα αγχώδη προβλήματα για την Ελλάδα. Και εκείνος ο πόλεμος αναχαιτίστηκε σε λίγες ημέρες, αλλά και πάλι αποδείχτηκε ότι η ειρήνη ήταν τότε τόσο εύθραυστη και κάθε χώρα όφειλε να ξεκαθαρίσει τη θέση της και τις διαθέσεις της για την περίπτωση νέας κρίσης.

Ειδικά η Ελλάδα εξακολουθούσε εξαιτίας του Κυπριακού να βρίσκεται σε περίπλοκη θέση, που έγινε πιο περίπλοκη με την εμπλοκή των Αράβων και Δυτικών. Οι σχέσεις με την Αγγλία εξακολουθούσαν να βρίσκονται στο μη περαιτέρω. Αν γενικευόταν ο πόλεμος στην Ανατολική Μεσόγειο - Μ. Ανατολή, ήταν προβληματικό κατά πόσο η χώρα θα μπορούσε να ανταποκριθεί στις συμμαχικές της υποχρεώσεις. Το κοινό αίσθημα θα ξεσηκωνόταν ακαταμάχητο σε κάθε σκέψη στρατιωτικής συνεργασίας με τους Άγγλους. Και η παρουσία της ΕΟΚΑ καθιστούσε πιο προβληματική μια τέτοια συνεργασία.

Εκείνες ακριβώς τις κρίσιμες εβδομάδες συνέπεσε η νέα μάχη για το Κυπριακό στον ΟΗΕ. Συνέπεσε και η πτώση του Βρετανού πρωθυπουργού Ήντεν, που τον αντικατέστησε ο Μακ Μίλλαν. Αλλά δεν μεταβλήθηκε πολύ η στάση της Αγγλίας.

Υπουργός Εξωτερικών ήταν τώρα ο Ευάγγελος Αβέρωφ. Ο Σπ. Θεοτόκης από τις 28 Μαΐου 1956 είχε εξαναγκαστεί σε παραίτηση. Και στη συζήτηση του ΟΗΕ τον Φεβρουάριο του 1957 η Ελλάδα αυτή τη φορά πέτυχε κάτι το αξιόλογο: η Πολιτική Επιτροπή και κατόπιν η Γενική Συνέλευση δέχτηκαν επιτέλους να συζητήσουν το θέμα. Είχε σπάσει το φράγμα της άρνησης.

Κατασκοπία των Άγγλων

Στο μεταξύ όμως οι αγγλοελληνικές σχέσεις δηλητηριάζονταν και με την ένταση του «ανορθοδόξου πολέμου».

Τον Αύγουστο του 1956 έγινε διάρρηξη της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα. Τέσσερις εμπιστευτικοί φάκελοι, που οι δύο ανήκαν στον στρατιωτικό ακόλουθο Μουτούση και οι άλλοι δύο στον πρεσβευτή Καλλέργη, εξαφανίστηκαν. Αργότερα αποδείχτηκε ότι δράστες ήταν πράκτορες της Ιντέλλιτζενς Σέρβις. Το γεγονός δεν ήταν εξαιρετικό. Αποτελούσε συνηθισμένο επεισόδιο της κατασκοπευτικής και αντικατασκοπευτικής πάλης, που διεξάγεται πάντοτε και σε όλα τα πλάτη και μήκη της γης, μεταξύ φίλων και εχθρών. Αλλά η έξαψη που επικρατούσε προκάλεσε νέα οξύτητα στα αντιβρετανικά αισθήματα του πλήθους.

Λίγο αργότερα, όμως, η δράση της Ιντέλλιτζενς Σέρβις πήρε πολύ σοβαρότερη μορφή. Τη φορά αυτή εκδηλώθηκε μέσα στην Αθήνα. Τον Φεβρουάριο του 1957, ενόψει της μάχης του ΟΗΕ, το ελληνικό κλιμάκιο της μυστικής αγγλικής υπηρεσίας επιδίωξε να παραβιάσει τα ελληνικά διπλωματικά μυστικά. Και πέτυχε, μεταξύ άλλων, να παρακολουθεί συστηματικά και να υποκλέπτει τα προσωπικά τηλεφωνήματα του πρωθυπουργού Κ. Καραμανλή. Στόχος της ήταν το τηλέφωνο αριθμ. 73.581 της κατοικίας του πρωθυπουργού (Καρνεάδου 24). Αυτό το πέτυχαν χάρη στη διάρρηξη ενός υποσταθμού του ΟΤΕ στη γωνία των οδών Καρνεάδου και Πλουτάρχου. Εκεί ένωσαν τη γραμμή του πρωθυπουργικού τηλεφώνου με ένα καλώδιο τηλεφώνου της βρετανικής πρεσβείας. Η Ιντέλλιτζενς Σέρβις ήταν τοποθετημένη σε ένα διαμέρισμα της πολυκατοικίας Πλουτάρχου 4, απ' όπου έκανε τις τηλεφωνικές υποκλοπές. Και πρωταγωνιστές σε όλη αυτή την υπόθεση κατασκοπίας ήταν οι Κρίστοφερ Φίλιπς, Ντένβιντ Κόλλετ, Μάνος Δραγούσης και Άντονυ Χαντ.

Η Ιντέλλιτζενς στην παγίδα

Αλλά οι ελληνικές υπηρεσίες πληροφοριών ανακάλυψαν το γεγονός. Ειδοποίησαν αμέσως τον πρωθυπουργό. Αποφασίστηκε τότε να κρατηθεί μυστική η αποκάλυψη και να παγιδευτεί η Ιντέλλιτζενς Σέρβις. Ο υπουργός Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ πράγματι άρχισε να μεταδίδει στον Κ. Καραμανλή φανταστικές πληροφορίες, τις οποίες οι ωτακουστές της Ιντέλλιτζενς Σέρβις κατέγραφαν επιμελώς. Κι ο πρωθυπουργός απαντούσε με εξίσου φανταστικές εντολές και γνωστοποιήσεις. Θα πήγαινε στη Μόσχα, θα συναπτόταν ελληνοαιγυπτιακή συμμαχία, θα δολοφονούνταν από αδιάλλακτα στοιχεία ο Βρετανός πρεσβευτής και άλλοι ξένοι διπλωμάτες. Ταυτόχρονα, ο Ευ. Αβέρωφ κατέθεσε σε ένα ελβετικό συμβολαιογραφικό γραφείο ιδιόχειρο σημείωμα με όλη την ανταλλαγή των απατηλών φράσεων με τον Καραμανλή.

Ο Βρετανός πρεσβευτής, όταν του διαβίβασε η Ιντέλλιτζενς Σέρβις αυτά τα φανταστικά και τρομερά τηλεφωνήματα, έντρομος έσπευσε να ενημερώσει την κυβέρνησή του και εκείνη την αμερικανική, η οποία, με τη σειρά της, κατέφυγε στην ελληνική κυβέρνηση. Τότε ο Ευ. Αβέρωφ αποκάλυψε στον Αμερικανό πρεσβευτή τι

συνέβη και τον παρέπεμψε στον κατατεθειμένο φάκελο στο συμβολαιογραφείο της Ελβετίας. Το γεγονός έτσι πιστοποιούνταν με αμερικανική μαρτυρία.

Την 1η Απριλίου 1957 ο Άγγλος πρεσβευτής σερ Τσαρλς Πηκ κλήθηκε στο Υπουργείο Εσωτερικών τελείως ανύποπτος. Και εκεί έντρομος άκουσε τον Αβέρωφ να του λέει:

> *«Κύριε πρεσβευτά, ή ύπηρεσία τῆς 'Ιντέλλιτζενς Σέρβις καί ή πρεσβεία σας διέπραξαν κατασκοπίαν είς βάρος τοῦ πρωθυπουργοῦ τῆς χώρας ή όποία σᾶς φιλοξενεῖ, είς βαθμόν άπαράδεκτον καί πρωτοφανῆ».*

Και του επέδειξε όλα τα στοιχεία.

Ο άτυχος σερ Τσαρλς, παρά την επαγγελματική του αυτοκυριαρχία, έμεινε άναυδος. Το σκάνδαλο ήταν τεράστιο. Δεν δέχτηκε φυσικά τίποτα, αλλά δεν είχε τόση σημασία.

Και τότε έγινε μια σιωπηρή συμφωνία: δεν θα αποκάλυπτε αυτή τη δραστηριότητα της Ιντέλλιτζενς η ελληνική κυβέρνηση· αλλά και η αγγλική κυβέρνηση δεν θα κατέθετε στοιχεία στον ΟΗΕ που να αποδεικνύουν την αποστολή όπλων από την Ελλάδα στην Κύπρο.

Οικονομική δημιουργία

Την 8η Απριλίου 1957, ο Μακάριος απελευθερώθηκε. Τη 17η Απριλίου έφτασε στην Αθήνα, όπου του έγινε τεράστια υποδοχή και ακούστηκαν ψίθυροι ότι προοριζόταν, όπως ο Ελευθέριος Βενιζέλος από την Κρήτη, να αναλάβει αυτός πρωθυπουργός της Ελλάδας. Πάντως, δεν του επιτράπηκε αμέσως να γυρίσει στην Κύπρο και επί εβδομάδες παρέμενε στην Αθήνα.

Στο μεταξύ η κυβέρνηση, σε όσο βαθμό τής επέτρεπε ο περισπασμός του Κυπριακού, κατέβαλλε σύντονες προσπάθειες στον οικονομικό τομέα, που ήταν πολύ καρποφόρες. Μεγάλα έργα θεμελιώνονταν, και η υποδομή της χώρας, για πρώτη φορά από την εποχή του Τρικούπη, ανακαινιζόταν. Προγραμματιζόταν για το 1958 η λειτουργία του διυλιστηρίου Ασπροπύργου, καθώς και η ίδρυση βιομηχανίας Αζώτου και Ζαχάρεως. Το 1959 θα τερματίζονταν τα έργα της Πτολεμαΐδας και τα ναυπηγεία. Το 1960 θα τελείωναν τα έργα του Μέγδοβα και θα άρχιζαν τα έργα του Αχελώου.

Αλλά οι περισπασμοί της κυβέρνησης στο εσωτερικό μέτωπο δυνάμωναν. Δεν προέρχονταν τόσο από την Αριστερά, η οποία την 31η Μαΐου έχανε τον κυριότερο από τους επιφανειακούς αρχηγούς της, τον στρατηγό Στέφανο Σαράφη (παρασύρθηκε από αυτοκίνητο Αμερικανού αεροπόρου μαζί με τη σύζυγό του, ενώ με τα μαγιό τους διέσχιζαν την παραλιακή λεωφόρο του Φαλήρου), ούτε από το Κέντρο, που την 28η Φεβρουαρίου ανασυγκόλλησε το Κόμμα Φιλελευθέρων με αρχηγούς

τον Βενιζέλο και τον Παπανδρέου. Οι κυβερνητικοί περισπασμοί εκδηλώνονταν μέσα στην ίδια την ΕΡΕ. Και ξέσπασαν για πρώτη φορά με την αιφνιδιαστική παραίτηση του αντιπροέδρου της κυβέρνησης Ανδρέα Αποστολίδη.

Ουσιαστικά υπεύθυνος της οικονομικής πολιτικής, ο Α. Αποστολίδης ήρθε σε σύγκρουση με τον υπουργό Εθνικής Αμύνης Π. Πρωτοπαπαδάκη εξαιτίας ενός οικονομικού νομοσχεδίου. Απαίτησε τότε από τον Καραμανλή να αποπέμψει τον Πρωτοπαπαδάκη. Εκείνος αρνήθηκε, και ο Ανδρέας Αποστολίδης τη 17η Ιουλίου 1957 παραιτήθηκε.

Διάσπαση

Αυτή ήταν τουλάχιστον η δημόσια εξήγηση που αναγράφηκε στον Τύπο τότε. Αλλά αργότερα διατυπώθηκε η άποψη ότι ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης είχε βολιδοσκοπηθεί για ενδεχόμενη πρωθυπουργοποίηση, αν ο Καραμανλής απομακρυνόταν για να σχηματιστεί μεταβατική κυβέρνηση που θα αναλάμβανε να κλείσει το Κυπριακό και να ομαλοποιήσει τη διεθνή θέση της Ελλάδας. Προσθετόταν ότι είχαν γίνει κρούσεις και προς άλλα στελέχη της ΕΡΕ, πίσω από τα οποία βρίσκονταν ορισμένοι ισχυροί οικονομικοί παράγοντες, όπως ο Μποδοσάκης και ο Στρατής Ανδρεάδης. Η όλη κίνηση θα εκδηλωνόταν σύντομα για να διασπαστεί η ΕΡΕ, να πέσει η κυβέρνηση και να ακολουθήσει η λοιπή διαδικασία.

Την 27η Ιανουαρίου 1958 σείστηκε η Ελλάδα: δύο κορυφαία στελέχη της κυβέρνησης Καραμανλή, οι υπουργοί Βιομηχανίας και Εμπορίου Π. Παπαληγούρας και Δημοσίων Έργων Γ. Ράλλης, παραιτήθηκαν αιφνιδιαστικά. Η αιτιολογία ήταν η εισαγωγή νέου εκλογικού συστήματος, της ενισχυμένης αναλογικής, την οποία είχε αποδεχτεί και η αντιπολίτευση.

Κανείς δεν φανταζόταν ότι δύο τόσο στενοί συνεργάτες του αρχηγού της ΕΡΕ θα τον εγκατέλειπαν. Και η γενική αντίληψη ήταν πως η δραματική τους χειρονομία αποτελούσε δεύτερο βήμα προς τη διάσπαση και την πτώση της κυβέρνησης –μετά την αποχώρηση του Α. Αποστολίδη– στα πλαίσια του χειρισμού για τη μεταβατική κυβέρνηση. Συσχετισμός Αποστολίδη και Παπαληγούρα-Ράλλη δεν επιβεβαιώθηκε. Αλλά πάντως την ημέρα εκείνη ο ογκόλιθος της ΕΡΕ είχε τεμαχιστεί.

Επί έναν μήνα η κατάσταση έμεινε εκκρεμής και αμφίρροπη. Όλοι περίμεναν τη θύελλα, η οποία όμως δεν ξεσπούσε, ενώ τα υπουργεία των παραιτηθέντων παρέμεναν κενά. Ύστερα άρχισαν να πιστεύουν οι πολιτικοί κύκλοι ότι δεν επρόκειτο η διάσπαση να έχει επεκτάσεις. Δεν θα ετίθετο κυβερνητικό θέμα. Δεν θα ακολουθούσαν άλλες παραιτήσεις. Η υπόθεση έκλεινε, η διαρροή εντοπιζόταν. Φαίνεται πως το πίστεψε και ο Καραμανλής. Και αναζητούσε διάδοχο του Παπαληγούρα, ικανό και πιστό.

Βασιλείς και Λ. Δερτιλής

Το μεσημέρι της 28ης Φεβρουαρίου ο βουλευτής (πρώην υφυπουργός Οικονομικών) Λεωνίδας Δερτιλής ειδοποιήθηκε από τον πρωθυπουργό να βρίσκεται με μαύρο κοστούμι στο πολιτικό γραφείο. Εκεί τον ειδοποίησαν να ανεβεί στο Τατόι. Αντιλήφθηκε ότι κάποια υπουργοποίηση τον ανέμενε, αλλά δεν του είχε δοθεί καμιά παραπέρα διευκρίνιση. Έφτασε στο ανάκτορο του Τατοΐου, όπου βρήκε να τον περιμένουν ο βασιλιάς και ο Καραμανλής. Και με έκπληξή του άκουσε τότε για πρώτη φορά ότι αυτός θα αντικαθιστούσε τον πανίσχυρο Παπαληγούρα ως υπουργός του Εμπορίου και της Βιομηχανίας.

Μετά την ορκωμοσία το βασιλικό ζεύγος τού έκανε εξαιρετικές φιλοφρονήσεις. Απέβλεπαν άραγε να αποδείξουν έτσι –εκτός της προσωπικής τους εκτίμησης– ότι τιμώντας τον διάδοχο του Π. Παπαληγούρα δεν τάσσονταν μαζί με εκείνον και συνεπώς διατηρούσαν ακόμα την αλληλεγγύη τους με τον Καραμανλή; Πάντως οι εκδηλώσεις τους ήταν ασυνήθιστης θερμότητας:

> *«Εἶμαι εὐτυχής», είπε στον συγκινημένο πολιτικό ο βασιλιάς, «ποὺ ὥρκισα δὶς ὑπουργὸν ἕνα ἄνθρωπο αὐτοδημιούργητο, ὁ ὁποῖος ξεκίνησε μόνος του ἀπὸ τὸ χωριό του γιὰ νὰ γίνη νεώτατος Πρόεδρος τοῦ Χρηματιστηρίου καὶ νὰ καταλάβη τόσον ἐξέχουσαν θέσιν στὸν πολιτικὸ στίβο...»*

Η Φρειδερίκη συνόδευε με εγκάρδια χαμόγελα τις φιλοφρονήσεις του Παύλου. Και, όταν ο Λ. Δερτιλής γύρισε στο αυτοκίνητό του, ήταν τόσο συγκινημένος, ώστε τον έπιασαν λυγμοί. Ο σοφέρ του παρεξήγησε τα πράγματα και ανάστατος του είπε:

> *«Τί σᾶς κάναν κύριε ὑπουργέ; Δὲν σᾶς ὥρκίσαν;»*

Μαζί με τον Λ. Δερτιλή αναλάμβανε και ο Τρ. Τριανταφυλλάκος υπουργός Δημοσίων Έργων. Και ο Καραμανλής το ίδιο βράδυ δήλωνε:

> *«Ἡ πολιτικὴ κατάστασις θὰ ἐξελιχθῆ ὁμαλῶς».*

Οι 15 της ΕΡΕ

Ξαφνικά όμως, ακριβώς τότε, έσκασε η τρίτη βόμβα: την 1η Μαρτίου 1958, 15 βουλευτές της ΕΡΕ υπό την ηγεσία των Π. Παπαληγούρα και Γ. Ράλλη κατέθεσαν δήλωση στο προεδρείο της Βουλής ότι αίρουν την εμπιστοσύνη τους από την κυβέρνηση, διαφωνούντες για τον εκλογικό νόμο. Οι υπογράψαντες ήταν οι: Α. Αποστολίδης. Π. Παπαληγούρας, Γ. Ράλλης, Ν. Μήτρας, Αθ. Γκελεστάθης, Α. Δερδεμέζης, Α. Σπέντζος, Δ. Καρρέρ, Απ. Καρασπήλιος, Π. Λιαρούτσος, Θ. Πάλλης, Ι. Νικολίτσας, Γ. Παπαδόπετρος, Φ. Πιτούλης, Δ. Πετροπουλάκος.

Ο λαός έμεινε έκπληκτος από εκείνη τη διάσπαση. Η φθορά της ΕΡΕ ήταν τρομακτική. Αλλά ο Καραμανλής δεν δείλιασε. Παρά την απόσπαση των 15, διατηρούσε την απόλυτη πλειοψηφία με 149 έδρες, η οποία μάλιστα αυξήθηκε σε 152 έδρες

γιατί τρεις από τους 15 υπαναχώρησαν. Αποφάσισε όμως την εκκαθάριση της κατάστασης. Ανέβηκε στα ανάκτορα, υπέβαλε την παραίτηση της κυβέρνησης και ζήτησε την άμεση διεξαγωγή εκλογών με υπηρεσιακή κυβέρνηση.

Προς στιγμήν ο βασιλιάς είχε σκεφτεί να αναθέσει σε πολιτική κυβέρνηση τη διεξαγωγή των εκλογών. Και θέλησε να εκλέξει τον πρόεδρο της Βουλής Κ. Ροδόπουλο ως πρωθυπουργό. Αλλά όταν, στις 3 Μαρτίου 1958, του το πρότεινε, εκείνος απάντησε:

> *«Μεγαλειότατε, πῶς θὰ κρατηθῶ; Πρέπει νὰ μὲ ἀνέχωνται τὰ δύο μεγάλα Κόμματα (Ε.Ρ.Ε. καὶ Φιλελεύθεροι). Καὶ θὰ εἶναι φοβερὸν νὰ ξυπνῶ τὴν νύκτα κάθιδρως ἀπὸ ἀγωνίαν, σκεπτόμενος μήπως πονεῖ τὸ στομάχι τοῦ Καραμανλῆ ἢ μήπως δὲν ἔχει κέφια ὁ Βενιζέλος...»*

Έτσι ανέθεσε στον Κ. Γεωργακόπουλο να αναλάβει υπηρεσιακή κυβέρνηση, η οποία ψηφίστηκε στις 13 Μαρτίου από τη Βουλή. Ύστερα από βιαιότατες πολυήμερες συζητήσεις, κατά τις οποίες σημειώθηκε μεταξύ άλλων οξύς διαξιφισμός Καραμανλή-Κανελλόπουλου, θεσπίστηκε η ενισχυμένη αναλογική και οι εκλογές προσδιορίστηκαν για τις 11 Μαΐου. Ο Καραμανλής έδινε τη μάχη του. Ή θα ανανέωνε αυξημένη την αίγλη του ή θα θαβόταν η σταδιοδρομία του ως ηγέτη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΕΚΤΟ

ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΚΑΙ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗ (ΕΠΟΧΗ ΤΗΣ ΦΘΟΡΑΣ)

ΕΚΛΟΓΙΚΗ ΝΙΚΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ • ΑΠΟΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΑΝΤΙΠΟΛΙΤΕΥΣΗΣ • Η ΟΜΑΔΑ ΤΩΝ ΔΕΚΑ • Ο Γ. ΠΑΠΑΝΔΡΕΟΥ ΠΡΟΤΕΙΝΕΙ ΣΤΟΝ Κ. ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ • Η ΚΥΠΡΟΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΑΝΕΞΑΡΤΗΤΗ • ΘΡΙΑΜΒΕΥΤΙΚΗ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΙΓΕΝΗ • Η ΥΠΟΘΕΣΗ ΜΕΡΤΕΝ • Η ΦΡΕΙΔΕΡΙΚΗ ΕΠΕΜΒΑΙΝΕΙ • ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ • ΠΑΡΑΙΤΗΣΗ ΤΟΥ ΚΑΡΑΜΑΝΛΗ

ΜΕ ΖΕΣΤΗ, καλοκαιριάτικη ατμόσφαιρα έγιναν οι εκλογές την 11η Μαΐου 1958 και το αποτέλεσμα υπήρξε σοβαρή νίκη της ΕΡΕ. Ο Κ. Καραμανλής με τον αποφασιστικό ελιγμό του ξεκαθάρισε πραγματικά την κατάσταση. Γιατί, παρά την αποστασία των 15 βουλευτών, μεταξύ των οποίων υπήρχαν κορυφαία στελέχη του κόμματός του, βγήκε κατά πολύ ενισχυμένος από τις κάλπες.

Πολλοί τον είχαν ξεγράψει προηγουμένως. Ουδέτεροι κύκλοι υπολόγιζαν ότι θα συγκέντρωνε το πολύ 35% των ψήφων. Πήρε 41% και κατέλαβε 173 έδρες, έναντι των 152 που παρέτασσε στην προηγούμενη Βουλή, μετά την απόσπαση των 15. Αλλά η έκπληξη της αναμέτρησης ήταν η απροσδόκητη ενίσχυση της ΕΔΑ, η οποία παρουσίασε ποσοστό 24,4% με 78 έδρες και κατέλαβε τη δεύτερη θέση στη Βουλή, αποκτώντας τον τίτλο της αξιωματικής αντιπολίτευσης.

Η απροσδόκητη εκείνη προώθηση της άκρας Αριστεράς γέννησε ένα είδος μικρού πανικού. Σκέφτονταν μερικοί ότι με ένα άλμα ακόμα θα μπορούσε να κρούσει τις πύλες της εξουσίας. Το ΚΚΕ κατόρθωνε, παρά τη στρατιωτική συντριβή του, να ανασυγκροτηθεί πολιτικά με τέτοιο ζωηρό ρυθμό, ώστε από το 1954 να γίνεται άξονας συγκέντρωσης πολιτικών δυνάμεων με το πρώτο Λαϊκό Μέτωπο, που το 1956 δέσποσε στον χώρο της αντιπολίτευσης. Και τώρα δημιουργούσε ευρύτατο προγεφύρωμα μέσα στη Βουλή και αποκτούσε απροσδόκητα δικαιώματα κοινοβουλευτικής διαδικασίας.

Από τότε η ΕΔΑ θα αποτελούσε το κέντρο σοβαρών εξελίξεων, θετικών και αρνητικών. Και μεταξύ εκείνων που τοποθετούνταν στο αρνητικό σκέλος της πλάστιγ-

γας ήταν και πολλοί ανήσυχοι αξιωματικοί. Ανάμεσά τους και η ομάδα Παπαδόπουλου, που ο πυρήνας της είχε γεννηθεί το 1956 ή 1957. Και η οποία μετά από 9 χρόνια θα βρισκόταν δυναμικά στην εξουσία.

Η έρημος

Αλλά ενώ στην αντιπολίτευση ξετιναζόταν ο θρίαμβος της ΕΔΑ, παιζόταν ταυτόχρονα μια τραγωδία: το δεύτερο σκέλος της, το εθνικόφρων, δηλαδή το κόμμα των Φιλελευθέρων, υφίστατο δεινή ήττα. Έπεφτε στην τρίτη θέση συγκεντρώνοντας 20,07% των ψήφων και 36 έδρες. Δεν ήταν ουσιαστική ήττα. Αυτό το 20,07% αποτελούσε το μεγαλύτερο ποσοστό που είχε κερδίσει στη μεταπολεμική εποχή το κόμμα τούτο (17% το 1950, 19% το 1951). Δεν ήταν επίσης η πρώτη φορά που υποβιβαζόταν στην τρίτη θέση μέσα στη Βουλή. Και το 1951 κατείχε αυτή τη σειρά. Ήταν όμως ήττα γοήτρου. Αποκαλυπτόταν ότι πέραν της ΕΡΕ η νέα, μεταπολεμική αστική τάξη και όλο το αστικό καθεστώς δεν είχαν πού να σταθούν. Οι Φιλελεύθεροι δεν ήταν σε θέση να αποτελέσουν πια το βάθρο τους. Οι πιστοί του Πλαστήρα, που ήταν παλιοί ΕΑΜίτες, μετά τον θάνατό του ξαναγύριζαν οριστικά στην Αριστερά.

Τώρα γενική καταφορά υψωνόταν από τους Φιλελεύθερους εναντίον των δύο αρχηγών τους, Γεωργίου Παπανδρέου και Σοφοκλή Βενιζέλου. Όλοι ψιθύριζαν πως έπρεπε να απομακρυνθούν. Ήταν τόση η αντίδραση για την ήττα, ώστε την επομένη των εκλογών το γραφείο του Βενιζέλου παρουσίαζε εικόνα ερήμου. Κανείς εκλεγμένος βουλευτής, κανείς πολιτευτής, κανείς οπαδός δεν εμφανιζόταν. Και ο βιογράφος του Γρηγ. Δαφνής γράφει χαρακτηριστικά (στο βιβλίο του, σελ. 545):

> *«Τὸ πρωϊνὸ τῆς 12 Μαΐου ἦτο ζεστό, ἀπὸ ἐκείνη τὴν πρώϊμη ζέστη ποὺ κάμνει τὰ μάτια νὰ λάμπουν, δυσκολεύει τὴν ἀναπνοὴν καὶ χαρίζει μίαν χαυνωτικὴν μέθην. Ὁ Σοφ. Βενιζέλος ἐκάθητο μόνος εἰς τὸ γραφεῖον του, ποὺ ἦτο μισοσκότεινο, διότι εἶχε ἡμίκλειστα τὰ παραθυρόφυλλα διὰ νὰ παρεμποδίζη τὴν εἴσοδον τῶν ἀκτίνων τοῦ ἡλίου. Ἔνοιωθε μεγάλην ἀπογοήτευσιν. Οἱ φίλοι του, πολιτικοὶ καὶ μή, ἐθεώρησαν προτιμότερον νὰ ἀπουσιάσουν».*

Η ίδια έρημος επικρατούσε και στο γραφείο του Γ. Παπανδρέου. Και εκεί εγκατάλειψη σε ένδειξη καταφοράς. Ο φιλόδοξος αρχηγός, ο εραστής της εξουσίας που ζούσε με το άγχος της παρερχόμενης πολιτικής νεότητας, πιθανότατα θα ένιωθε εκμηδενισμένος. Για δεύτερη φορά το πουλί της επιτυχίας πέταξε. Θα είχε πιστέψει στην πτώση του Καραμανλή μετά την απόσπαση των 15. Και θα θεωρούσε φυσικό ότι το κόμμα των Φιλελευθέρων θα αποκτούσε τη σχετική πλειοψηφία και θα γινό-

ταν ο άξονας όλων των προσεχών πολιτικών συνδυασμών. Η απογοήτευσή του πρέπει να υπήρξε δεινή γιατί, όχι μόνο έχανε κι αυτή την ευκαιρία, αλλά και γιατί, αντί της πρώτης θέσης, το κόμμα του έπεφτε στην τρίτη. Και από την ημέρα εκείνη θα άρχιζε μια περίοδος κάμψης για τον Γ. Παπανδρέου, που όμως εκπληκτικές συγκυρίες απότομα θα τον ξετίναζαν απροσδόκητα σύντομα στο ύψος του μεγάλου πρωταγωνιστή.

Κατήφεια επικρατούσε και στα γραφεία του Λαϊκού Κόμματος. Δεν συγκέντρωσε παρά 2,94% και 4 έδρες. Ήταν το κύκνειο άσμα του. Από τότε διαλύθηκε. Αντίθετα, κάποια ευφορία επικρατούσε στην ΠΑΔΕ. Την αποτελούσαν το Προοδευτικό Κόμμα του Σπ. Μαρκεζίνη, η ΕΠΕΚ (Σ. Παπαπολίτης), το Κόμμα Αγροτών Εργαζομένων (Α. Μπαλτατζής), το ΔΚΕΠ (Στ. Αλαμανής), καθώς και μερικοί από τους «αποστάτες» της ΕΡΕ (Λ. Ευταξίας, Α. Αποστολίδης) υπό την επωνυμία «Προοδευτική Αγροτική Δημοκρατική Ένωσις». Συγκέντρωσε 10,6% των ψήφων και 10 έδρες.

Τουναντίον, άνεμος ικανοποίησης μέχρι ενθουσιασμού έπνεε στην ΕΡΕ. Ο Καραμανλής γινόταν παντοδύναμος. Μολονότι το ποσοστό των ψήφων του κόμματος είχε μειωθεί σε σχέση με τις εκλογές του 1956, με τις 173 έδρες του εξασφάλιζε τώρα μια τετραετία σταθερής διακυβέρνησης, εκτός εάν εμφανιζόταν νέα αποσχιστική κίνηση, πράγμα όμως που αποκλειόταν μετά την ψυχρολουσία που δέχτηκαν οι 15. Όλα τα παλιά στελέχη του κόμματος είχαν επανεκλεγεί. Και στην Αθήνα ο Λ. Δερτιλής ερχόταν πρώτος βουλευτής με σχεδόν 30.000 σταυρούς, ενώ τον ακολουθούσαν οι Κασιμάτης, Βρανόπουλος, Λίνα Τσαλδάρη, Γκίκας, Χρυσανθόπουλος. Στη δεύτερη εκλογική περιφέρεια Αθηνών εκλέχτηκε πρώτος ο Κ. Τσάτσος, ακολουθούμενος από τον Κ. Ράλλη.

Η «τετραετία Καραμανλή»

Το μεσημέρι της 17ης Μαΐου ο Κ. Καραμανλής όρκιζε τη νέα κυβέρνησή του με την εξής σύνθεση: Συντονισμού Α. Πρωτοπαπαδάκης, Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ, Δικαιοσύνης Κ. Καλλίας, Εσωτερικών Δ. Μακρής, Παιδείας Γ. Βογιατζής, Οικονομικών Κ. Παπακωνσταντίνου, Εμπορίου Λ. Δερτιλής, Βιομηχανίας Ν. Μάρτης, Δημοσ. Έργων Σ. Γκίκας, Γεωργίας Κ. Αδαμόπουλος, Προνοίας Α. Στράτος, Εμπ. Ναυτιλίας Γ. Ανδριανόπουλος, Εργασίας Αρ. Δημητράτος, Προεδρίας Κ. Τσάτσος, Β. Ελλάδος Α. Θεολογίτης. Υφυπουργοί: Εθν. Αμύνης Γ. Θεμελής, Εσωτερικών Ε. Καλατζής, Οικονομικών Δ. Αλιπράντης, Εμπορίου Κ. Χρυσανθόπουλος, Δημ. Έργων Θ. Κονίτσας, Οικισμού Ε. Κεφαλογιάννης, Γεωργίας Δ. Θανόπουλος, Προνοίας Ι. Ψαρρέας.

Άρχιζε έτσι η «4ετία Καραμανλή» με πλήρη αποσύνθεση του Κέντρου και με την

ανησυχητική παρουσία της ενισχυμένης ΕΔΑ. Οι οιωνοί ήταν αίσιοι και κανείς δεν μπορούσε να φανταστεί τις αλλεπάλληλες θύελλες που έμελλαν να σαρώσουν αυτή τη χρονική περίοδο, που θα αποδεικνυόταν από τις δραματικότερες της μεταπολεμικής ιστορίας.

Προς το παρόν όμως τα πράγματα ήταν ειδυλλιακά ήσυχα. Το Κέντρο δεν είχε το σθένος ακόμα να υψώσει τη φωνή. Και η ΕΔΑ έκανε επίδειξη καλής διαγωγής. Έως το τέλος του 1958 η Βουλή παρουσίαζε παράξενο θέαμα ηρεμίας και ευγένειας. Η αβρή αντιπολίτευση επεκτεινόταν και έξω από το κοινοβούλιο. Όταν στις 10 Δεκεμβρίου έγινε η ετήσια συνέλευση των Γεωργικών Συνεταιρισμών, υπό την προεδρία του Π. Ρούσσου, παρουσιάστηκε το πρωτοφανές φαινόμενο οι αντιπολιτευόμενοι πολιτικοί, αντί να επιτίθενται, να υμνούν την κυβέρνηση, την οποία εκπροσωπούσαν οι υπουργοί Εμπορίου Λ. Δερτιλής και Γεωργίας Κ. Αδαμόπουλος.

Ο Λ. Δερτιλής, που έμεινε μόνο 48 ώρες υπουργός Εμπορίου και Βιομηχανίας όταν ορκίστηκε πριν από τις εκλογές, γιατί παραιτήθηκε απροσδόκητα η κυβέρνηση, ανέκτησε το υπουργείο του. Και υπήρξε ο πρώτος υπουργός του δυτικού κόσμου που έσπασε το φράγμα της εμπορικής απομόνωσης από τα ανατολικά κράτη. Τώρα είχε πετύχει απότομα πενταπλασιασμό των εξαγωγών οίνου μέσα σε δύο μήνες. Και ο εκπρόσωπος της ΕΔΑ Ηλίας Ηλιού σηκώθηκε να πει:

> *«Ἐγὼ εἶμαι ἀντιπολιτευόμενος, ἀκραῖος ἀντιπολιτευόμενος. Ἀλλὰ δὲν διστάζω νὰ ὁμολογήσω παρρησία καὶ νὰ διακηρύξω ὅτι πρόκειται περὶ κυβερνητικῆς ἐπιτυχίας».*

Βρισκόταν πολύ μακριά η κοινοβουλευτική αντιδικία από τον Ανένδοτο Αγώνα που σε λίγο θα εκσφενδόνιζε ο Γ. Παπανδρέου με το γνωστό σύνθημά του: «Ό,τι κάνει η κυβέρνησις, είτε καλό είτε κακό, ημείς έχομεν καθήκον να το εμφανίζομεν καταστρεπτικόν».

Ο Π. Κανελλόπουλος

Με την είσοδο μάλιστα του 1959, η κυβέρνηση είχε μια αξιόλογη ενίσχυση. Ο πρώην συναρχηγός του Λαϊκού Κόμματος Π. Κανελλόπουλος στις 4 Ιανουαρίου γινόταν δεκτός στην ΕΡΕ και αναλάμβανε την αντιπροεδρία της κυβέρνησης.

Αφότου τερματίστηκε η ζωή του Ελληνικού Συναγερμού, ο άλλοτε αντιπρόεδρος του Παπάγου απέφυγε την άμεση συνεργασία με την ΕΡΕ και ουσιαστικά ανήκε στην αντιπολίτευση. Αλλά, μολονότι κονταρομάχησε αρκετές φορές με τον ίδιο τον Καραμανλή στη Βουλή, η κριτική του ήταν ήπια και εποικοδομητική.

Μετά τις εκλογές υπήρξε κοινή σκέψη για επαφή και συνεργασία, η οποία υλοποιήθηκε εκείνη την ημέρα (4 Ιανουαρίου). Και η συμβολή του Π. Κανελλόπουλου

υπήρξε σημαντική. Με το κύρος του προσέφερε σοβαρή ενίσχυση στην κυβέρνηση. Ανέλαβε την προεδρία της επιτροπής των οικονομικών υπουργών και την εκπροσώπηση του πρωθυπουργού στη Βουλή, ανακουφίζοντάς τον έτσι εξαιρετικά. Με το τακτ του, εξάλλου, την ευλυγισία του, την πολιτική του πείρα, όντας αγαπητός σε όλους, όχι μόνο επιβλήθηκε στην κυβέρνηση, αλλά γινόταν σεβαστός και στους αντιπάλους της.

Ας προσθέσουμε ότι μαζί με τον Π. Κανελλόπουλο ορκιζόταν και ως υφυπουργός Προεδρίας ο Τρ. Τριανταφυλλάκος.

Οι δέκα

Ωστόσο, η αποσύνθεση των Φιλελευθέρων προκαλούσε αντιδράσεις στην αντιπολίτευση. Κάτι έπρεπε να γίνει, και ορισμένα στοιχεία της, που τα αποτελούσαν σοβαροί πολιτικοί, αποφάσισαν να δημιουργήσουν νέα κίνηση. Τότε εμφανίστηκε –στις αρχές του 1959– η Ομάδα των Δέκα.

Την αποτελούσαν ο Γ. Νόβας, ο Γ. Μαύρος, ο Ι. Τούμπας, ο Ι. Ζίγδης, ο Σ. Αλαμανής, ο Κ. Μητσοτάκης, ο Ζαΐμης, ο Κωστής. Ήταν όλοι σημαντικά στελέχη του Κέντρου, με ιστορία, δράση, κύρος, οντότητα. Ήταν όμως οχτώ. Γιατί Ομάδα των Δέκα; Διότι συμμετείχαν και οι δύο κορυφαίοι από τους αποσχισθέντες της ΕΡΕ: ο Π. Παπαληγούρας και ο Γ. Ράλλης.

Η Ομάδα των Δέκα εμφανιζόταν σαν ανανεωτική κατάσταση που συγχώνευε τις δύο αστικές παρατάξεις. Φιλοδοξούσε να αναπληρώσει το κενό των σε διάλυση Φιλελευθέρων, αλλά και της «εφθαρμένης ΕΡΕ». Κατά βάθος όμως εναντίον του αρχηγού της ΕΡΕ στρεφόταν, που η προοπτική ότι μπορούσε να κυβερνήσει ακόμη επί χρόνια έφερνε πολλούς σε απελπισία.

Αρχικά η Ομάδα των Δέκα είχε προκαλέσει ενδιαφέρον. Τη συνόδευαν οι φήμες ότι τα ανάκτορα την ευνοούσαν. Τι εννοούσαν με τη λέξη ανάκτορα; Προφανώς ορισμένους αυλικούς, πιο ειδικά τη βασίλισσα Φρειδερίκη και τελικά τον βασιλιά.

Οι φήμες εκείνες ήταν πρόωρες. Παρά τη δυσαρέσκειά του κατά του Κ. Καραμανλή, που είχε αρχίσει από την υπόθεση της βασιλικής χορηγίας, δεν υπάρχουν σοβαρές ενδείξεις ότι το βασιλικό ζεύγος απέβλεπε από τότε στην αντικατάσταση του πρωθυπουργού και της παράταξής του. Η Φρειδερίκη θα κυμαινόταν ακόμα και εφόσον δεν πίεζε τον σύζυγό της, κι εκείνος δεν είχε λόγους να αναλάβει πρωτοβουλία. Έτσι η Ομάδα των Δέκα δεν είχε καμία άνωθεν επικουρία. Και δεν μπόρεσε να κάνει τίποτα το αξιόλογο. Οι φιλοδοξίες της κατέρρευσαν, η επιρροή της υπήρξε ασήμαντη. Γρήγορα κατέθεσε τα όπλα και αυτοδιαλύθηκε.

Και τότε αναφάνηκε ο ελιγμός του Γ. Παπανδρέου.

Ο Παπανδρέου ζητεί συνεργασία

Στις αρχές του 1959, με τη μεσολάβηση του Δ. Μακρή, ο Κ. Καραμανλής συναντήθηκε στο σπίτι του στενού του συνεργάτη με τον Γ. Παπανδρέου. Τη συνάντηση τη ζήτησε ο αρχηγός των Φιλελευθέρων. Για ποιο λόγο; Ειπώθηκε κατόπιν συχνά ότι ήρθε να κάνει μια απροσδόκητη πρόταση στον αρχηγό της ΕΡΕ:

«Εὑρίσκομαι εἰς τὸ τέρμα τῆς πολιτικῆς μου σταδιοδρομίας», δήλωσε. «Καὶ πρὶν ἀναγκασθῶ νὰ ἀποχωρήσω τῆς σκηνῆς, διατηρῶ μίαν φιλοδοξίαν ἀκόμη: Νὰ ἀπαλλάξω τὴν Ἑλλάδα ἀπὸ τὸ καρκίνωμα ποὺ λέγεται Σοφοκλῆς Βενιζέλος».

Κατά την ίδια εκδοχή, ο Γ. Παπανδρέου ανέπτυξε το σχέδιό του:

«Προτείνω νὰ συνεργασθῶμεν, διὰ νὰ σχηματίσωμεν μίαν ἐθνικόφρονα παράταξιν ἱκανὴν νὰ ἀνθέξῃ εἰς πᾶσαν ἀντιπολίτευσιν καὶ πάντα πολιτικὸν κλυδωνισμόν. Θὰ καθιερώσωμεν τὸ ἀμιγὲς πλειοψηφικὸν ὡς ἐκλογικὸν σύστημα. Θὰ προκηρύξωμεν ἐκλογάς, εἰς τὰς ὁποίας θὰ καταγάγωμεν συντριπτικὴν νίκην. Φυσικὰ ἡ συνεργασία μας θὰ συνεχισθῇ μετεκλογικῶς, καὶ εἰς τὴν κοινὴν κυβέρνησιν δὲν ζητῶ παρὰ τὴν συμμετοχὴν 2-3 φίλων μου. Πιστεύω ὅτι ὁ Βενιζέλος μετὰ δυσκολίας θὰ μπῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν Βουλήν. Μία δὲ τετραετία ἄνευ οὐδεμιᾶς δυνάμεως θὰ τὸν ἐκμηδενίσῃ ἐσαεί».

Κατά την εκδοχή αυτή, ο Κ. Καραμανλής, αφού τον άκουσε σκεφτικός, ρώτησε:

«Πῶς εἶσθε βέβαιος διὰ τόσον θρίαμβον;»

Και η απάντηση ήρθε απροσδόκητη από το στόμα του Γ. Παπανδρέου:

«Δὲν θὰ ἔχωμεν καμίαν δυσχέρειαν κατὰ τὰς ἐκλογάς. Ἂν παρουσιασθῇ καμία, θὰ βοηθήσῃ καὶ ἡ Χωροφυλακή...»

Είναι ακριβώς αυτή η ιστορία; Την 30ή Νοεμβρίου 1965 ο Δ. Μακρής –που παρευρισκόταν στη συνομιλία– την επιβεβαίωσε στη Βουλή. Ο Γ. Παπανδρέου δεν ήταν παρών για να τον αντικρούσει. Ούτε όμως έκανε καμιά διάψευση ποτέ, μολονότι επανειλημμένα δημοσιεύτηκε στον Τύπο. Αλλά δεν αποκλειόταν να προτιμούσε την περιφρονητική σιγή. Πάντως, κανείς δεν αμφισβητεί ότι η συνάντηση είχε γίνει. Και, αν πράγματι υπέβαλε τέτοια πρόταση ο Γ. Παπανδρέου –άσχετα με το καρύκευμα περί χωροφυλακής, που μπορεί να ειπώθηκε ως αστείο–, ο Κ. Καραμανλής δεν έδωσε συνέχεια. Γιατί δεν είχε ανάγκη. Ήταν ο ισχυρός.

Λύση του Κυπριακού

Στο μεταξύ συνέβαιναν σοβαρές εξελίξεις: το Κυπριακό, προς γενική έκπληξη, έβαινε απότομα προς την πολιτική λύση του. Το μεσημέρι της 5ης Φεβρουαρίου 1959 ο πρωθυπουργός Καραμανλής και ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ αναχωρούσαν

για τη Ζυρίχη, όπου, ύστερα από αποφασιστικές παρασκηνιακές παρεμβάσεις της Αμερικής και του ΝΑΤΟ, θα συναντούσαν τους Τούρκους συναδέλφους τους. Ξεκινώντας ο Καραμανλής δήλωσε:

«Διεπιστώθη, ἁπλῶς, κάποια καλὴ θέλησις».

Ο Αβέρωφ πρόσθεσε:

«Δὲν εἶμαι αἰσιόδοξος, οὔτε ἀπαισιόδοξος».

Την επομένη γινόταν η πρώτη συνάντηση των δύο πρωθυπουργών και άρχισε να διαγράφεται θολή στον ορίζοντα η εικόνα ενός ανεξάρτητου κυπριακού κράτους. Ακολούθησαν και άλλες πυκνές συναντήσεις, ενώ η αισιοδοξία άρχισε να κυριαρχεί. Και στις 10 Φεβρουαρίου αναγγέλθηκε στο έκπληκτο ελληνικό κοινό η πλήρης συμφωνία:

Αποφασίστηκε η ίδρυση της ανεξάρτητης «Δημοκρατίας της Κύπρου» με συμψηφισμό των εξουσιών του ελληνικού και τουρκικού στοιχείου, αλλά με δεσπόζουσα κατά 70% περίπου τη θέση των Ελληνοκυπρίων. Ο πρόεδρος της δημοκρατίας θα είναι Έλληνας, ο αντιπρόεδρος Τούρκος κλπ. Συγχρόνως θα συναπτόταν τριμερής συμμαχία Ελλάδας-Τουρκίας-Κύπρου, της οποίας το κοινό επιτελείο θα έδρευε στη μεγαλόνησο.

Η συμφωνία Ελλάδας και Τουρκίας έγινε κατ' αρχήν αποδεκτή από την Αγγλία. Αποδεικνυόταν έτσι ότι στην πραγματικότητα το Κυπριακό είχε εξελιχθεί σε ελληνοτουρκική αντίθεση, η οποία εξαλειφόταν τώρα απροσδόκητα χάρη στην τεράστια δυτική πίεση, που εννοούσε να κλείσει αυτή η επικίνδυνη πληγή του ΝΑΤΟ.

Ο Καραμανλής και ο Αβέρωφ γύρισαν στις 11 Φεβρουαρίου και ο πρωθυπουργός δήλωνε:

«Αὐτὴ εἶναι ἡ εὐτυχεστέρα ἡμέρα τῆς ζωῆς μου».

Ακολούθησαν ραγδαία και άλλες εξελίξεις.

Στις 17 Φεβρουαρίου συνερχόταν στο Λονδίνο τριμερής διάσκεψη Αγγλίας-Ελλάδας-Τουρκίας για να συναφθεί οριστική συμφωνία. Πόσο διαφορετικό ήταν τώρα το σκηνικό από την τριμερή διάσκεψη του 1955! Αλλά ήδη είχε ωριμάσει περισσότερο στην Αγγλία η ρεαλιστική συνείδηση ότι έπρεπε οπωσδήποτε να ξεφορτωθεί όλη την αυτοκρατορία της. Και η βρετανική κυβέρνηση αποδεχόταν ως βάση της βρετανικής θέσης τις συμφωνίες της Ζυρίχης. Έτσι, ουσιαστικά, οι πρωταγωνιστές της λύσης ήταν ο Καραμανλής και ο Τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές.

Το αεροπλάνο

Ένα δραματικό και φονικό επεισόδιο συνέβη στην αγγλική πρωτεύουσα ενώ είχε αρχίσει η διάσκεψη: το αεροπλάνο που μετέφερε τον Τούρκο πρωθυπουργό στο Λονδίνο συνετρίβη το απόγευμα της 17ης Φεβρουαρίου στο αεροδρόμιο του Γκά-

τουικ, σε απόσταση 30 χιλιομέτρων από το μέγαρο της διάσκεψης. Από τους 21 επιβαίνοντες, σκοτώθηκαν οι 12, μεταξύ των οποίων ο Τούρκος υπουργός Τύπου Σομανγκούογλου. Ο Μεντερές σώθηκε ως εκ θαύματος, με ελαφρά τραύματα. Σε κακή κατάσταση πάντως τον παρέλαβαν σε ένα αγρόκτημα, όπου τον περιποιήθηκαν και συνήλθε με σαμπάνια του 1868...

Το δυστύχημα οφειλόταν στην πυκνή ομίχλη που κάλυπτε το αεροδρόμιο. Αλλά πριν από 12 λεπτά είχε προσγειωθεί το αεροπλάνο που μετέφερε τον Καραμανλή. Η διάσκεψη σταμάτησε τις εργασίες της έως ότου ο Τούρκος πρωθυπουργός μπορέσει να παραστεί, πράγμα που συνέβη τη μεθεπομένη. Και στις 19 Φεβρουαρίου αναγγελλόταν το ιστορικό γεγονός:

Η Κύπρος γινόταν ελεύθερη. Υπογραφόταν η συμφωνία η οποία ήταν πενταμερής, γιατί συμμετείχαν και εκπρόσωποι των δύο μερίδων του κυπριακού πληθυσμού. Ενθουσιασμένος ο Μακάριος, φίλησε τον Καραμανλή λέγοντας:

«Σὲ εὐγνωμονεῖ ὁ λαὸς τῆς Κύπρου γιὰ ὅσα ἔπραξες γιὰ τὴν ἀνεξαρτησία του».

Επίθεση

Τις ευγνώμονες όμως διαθέσεις του Μακαρίου δεν τις συμμεριζόταν η ελληνική αντιπολίτευση. Στις 25 Φεβρουαρίου άρχισε πολυήμερη συζήτηση στη Βουλή για τις συμφωνίες, μέσα σε ατμόσφαιρα πρωτοφανούς έξαψης. Ο πρωθυπουργός Καραμανλής, ο αντιπρόεδρος Π. Κανελλόπουλος, ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ ανέπτυξαν το περιεχόμενο του γεγονότος, που έτσι ή αλλιώς τερμάτιζε την ξένη κυριαρχία στην Κύπρο. Αλλά οι αντιπολιτευόμενοι αγορητές, με επικεφαλής τον Σ. Βενιζέλο, έριξαν το σύνθημα της προδοσίας, εφόσον η Ένωση απομακρυνόταν.

Φυσικά, δεν λαμβανόταν υπόψη η ωμή πραγματικότητα που εκφραζόταν κυρίως με το γεγονός ότι η Τουρκία ήταν αποφασισμένη να φτάσει σε πόλεμο σε περίπτωση που θα γινόταν η Ένωση. Και, σ' έναν πόλεμο με την Τουρκία, η Ελλάδα δεν θα είχε βεβαιότητα στρατιωτικής νίκης.

Ήδη ο τουρκικός εξοπλισμός από την Αμερική είχε περίπου συμπληρωθεί και της προσέδιδε υλική υπεροχή 2:1 σχεδόν έναντι του ελληνικού. Θα ήταν παράτολμη μια ένοπλη αναμέτρηση στη Θράκη, στο Αιγαίο, στην ίδια την Κύπρο, η οποία στο κάτω-κάτω δεν εγγυούνταν ότι θα είχε –έστω και με ευτυχή έκβαση– ως καρπό την Ένωση.

Οι συμπλοκές

Πάντως, με την εύκολη βάση της «προδοσίας», η ατμόσφαιρα εξήφθη τόσο, ώστε γρήγορα ήρθαν στα χέρια αντιπολιτευόμενοι και συμπολιτευόμενοι βουλευτές. Πρωταγωνιστής εκ μέρους των πρώτων ο μαχητικός Ηλίας Μπρεδήμας, ακολου-

θούμενος από πολλούς δυναμικούς βουλευτές, που προσέκρουαν στην αντεπίθεση των δυναμικών της ΕΡΕ με επικεφαλής τον Ε. Κεφαλογιάννη. Επί πολλά λεπτά της ώρας, 50 περίπου βουλευτές, αλλά και υπουργοί, συμπλέκονταν σαν μια άμορφη μάζα, ενώ ως όπλο χρησιμοποιήθηκε ακόμα και το μικρόφωνο της προεδρικής έδρας. Η μάχη σταμάτησε μόνο κατόπιν της μέχρι αυτοθυσίας παρέμβασης του υπουργού Συγκοινωνιών Δ. Βρανόπουλου και άλλων ειρηνιστών.

Οι φωτογραφίες που είδαν το φως την επομένη στις εφημερίδες αποτέλεσαν διεθνές γεγονός. Ο αρχισυντάκτης της *Ακροπόλεως*, η οποία είχε δημοσιεύσει τις πιο εντυπωσιακές, ολόκληρη την ημέρα έπαιρνε επείγοντα τηλεγραφήματα και τηλεφωνήματα από γαλλικές και αγγλικές εφημερίδες και από την περίφημη επιθεώρηση επικαιροτήτων *Παρί Ματς* να τους σταλούν αντίτυπα.

Τη 2α Μαρτίου νέο επεισόδιο αναστάτωσε τη Βουλή, όταν αγόρευε ο Ηλίας Μπρεδήμας, ο οποίος με τη συνήθη του οξύτητα καταφέρθηκε και κατά του βασιλιά. Δύο βουλευτές της ΕΡΕ επιτέθηκαν εναντίον του και αστραπιαία η συμπλοκή γενικεύτηκε πάλι σαν φωτιά. Το κλείσιμό της έγινε με ένα ποτήρι, που ο βουλευτής του Κιλκίς Κ. Παπαδόπουλος εκσφενδόνισε κατά του Μπρεδήμα, τραυματίζοντάς τον στο κεφάλι. Εκείνος επέσειε το ματωμένο του μαντίλι κραυγάζοντας, έως ότου μέσα στο πανδαιμόνιο τον παρέλαβαν για να μεταφερθεί σε κλινική. Αλλά όλες αυτές οι σκηνές προμήνυαν κάποιο γεγονός που τότε δεν προσμετρούσαν τη σημασία του:

Ενώ έκλεινε η πληγή του Κυπριακού, άνοιγε η πληγή της Βουλής. Η ειδυλλιακή περίοδος της κοινοβουλευτικής αβρότητας έληγε. Παρά τις ακάματες κατευναστικές παρεμβάσεις του αντιπροέδρου Π. Κανελλόπουλου, το ελληνικό κοινοβούλιο θα αποκτούσε βαρβαρότητα πρωτοφανή στα χρονικά του, η οποία θα κορυφωνόταν με τον «ανένδοτο αγώνα», παίρνοντας εκρηκτικές διαστάσεις επί κυβερνήσεων του Κέντρου. Και θα προσέφερε ένα θαυμάσιο όπλο και πρόσχημα για τους εχθρούς του κοινοβουλευτισμού.

Ο Διγενής επιστρέφει

Η θύελλα που σάρωσε τη Βουλή την 28η Φεβρουαρίου και ο τραυματισμός του βουλευτή Ηλία Μπρεδήμα δεν εμπόδισαν να υπερψηφιστεί η κυβέρνηση. Η αντιπολίτευση έθεσε πρόταση δυσπιστίας, αλλά επί 288 παρόντων συγκέντρωσε μόνο 118 ψήφους. Εντύπωση προκάλεσε ότι την πρόταση καταψήφισαν και δύο σοβαρά στελέχη της αντιπολίτευσης: ο Π. Παπαληγούρας και ο Π. Γαρουφαλιάς. Έκλεινε έτσι ο πρώτος κύκλος της ανεξαρτησίας της Κύπρου.

Τα γεγονότα ακολούθησαν κατόπιν τον δρόμο τους. Ο Διγενής αντιτάχθηκε σφοδρότατα στις συμφωνίες της Ζυρίχης, οι οποίες απέκλειαν, για την ώρα τουλάχι-

στον, την Ένωση. Αλλά την 9η Μαρτίου 1958 διέταξε παύση πυρός. Και τη 17η Μαρτίου έφτανε στην Αθήνα, όπου του έγινε υποδοχή τύπου θριάμβου. Αστείρευτα πλήθη αντίκρισαν για πρώτη φορά τον άνθρωπο-θρύλο των τριών τελευταίων ετών. Έναν ηλικιωμένο μικρόσωμο άνδρα, με μπερέ, πουλόβερ, μπότες, πολεμική εξάρτυση, για τον οποίο ο ανταποκριτής μιας αγγλικής εφημερίδας μετέδιδε:

«Αὐτὸς ὁ ἰδιόρρυθμος τύπος ποὺ θυμίζει Τσάρλυ Τσάπλιν μᾶς εἶχε προκαλέσει τόσες συμφορές;»

Ο στρατηγός Γρίβας, που γύριζε ύστερα από 1.500 ημέρες αγώνων στο λιτό σπίτι του στο Θησείο των Αθηνών, δεν έκρυβε την αδιαλλαξία του και την καταφορά του για τη λύση που δόθηκε. Και αμέσως έγινε στόχος πολιτικών ελιγμών, ώστε να προβληθεί ως ο ηγέτης που θα μπορούσε να εκτοπίσει τον Καραμανλή.

Αλλά η παρουσία του Διγενή, που η Βουλή τη 18η Μαρτίου τον ανακήρυξε άξιο της πατρίδας, αποτελούσε προειδοποίηση ότι το Κυπριακό δεν είχε κλείσει οριστικά. Η αγγλική κυριαρχία είχε ουσιαστικά τερματιστεί. Αλλά η ανεξαρτησία της Κύπρου δεν είχε τυπικά ανακηρυχθεί. Από τις πρώτες ημέρες ξέσπασε η αντίδραση του Γρίβα από την Αθήνα και η υπονόμευση του Μακαρίου. Και η ελληνική κυβέρνηση κατατριβόταν με το ατέρμονο θέμα, υπό τα πυρά μιας αντιπολίτευσης που εννοούσε να επωφεληθεί των πάντων. Η οξύτητα του κυπριακού αγώνα διατηρήθηκε. Άγγλοι και Τούρκοι είχαν αποτραβηχτεί στη μεγαλόνησο και παρακολουθούσαν την άγρια διαμάχη ενωτικών και ανθενωτικών. Και χρειάστηκε να περάσουν 8 μήνες από την κατάπαυση του πυρός, έως ότου ύστερα από συστηματικές παρασκηνιακές πιέσεις συναντηθούν για πρώτη φορά στη Ρόδο οι δύο αντίζηλοι αρχηγοί: Μακάριος και Γρίβας.

Η συνάντηση υπήρξε καρποφόρα. Προκάλεσε ουσιαστική ύφεση, στην οποία ίσως θα συντέλεσε ένα νέο γεγονός: οι δελεαστικές προτάσεις προς τον Διγενή να πολιτευτεί στην Ελλάδα αξιοποιώντας τον θρύλο του.

Η Κύπρος ανεξάρτητη

Ευτύχημα πάντως υπήρξε για την Κύπρο ότι η Αγγλία από το 1959 βιαζόταν περισσότερο από τους ίδιους τούς Κύπριους να κλείσει την πληγή εκείνη και να αναδιπλωθεί από την αποικία της αυτή, όπως αποχωρούσε με ραγδαίο ρυθμό από τα υπολείμματα της αυτοκρατορίας της. Γι' αυτό δεν σταμάτησε την πορεία της, επωφελούμενη μέχρι τέλους από τον διχασμό των Ελλήνων. Ήθελε –αλλά μέχρις ενός ορίου– να τον εκμεταλλευτεί για την ευνοϊκότερη λύση των βάσεων που θα διατηρούσε στη μεγαλόνησο.

Έτσι, μετά την επ' αόριστον αναστολή της ανεξαρτησίας της Κύπρου και της αποχώρησης του στρατού κατοχής στις 8 Φεβρουαρίου 1959, ο Μακάριος στις 22 Ιου-

νίου ανήγγειλε την επανάληψη των διαπραγματεύσεων για τις βάσεις, που ο ρυθμός τους υπήρξε γοργός.

Τρεις ημέρες αργότερα, στις 25 Ιουνίου, ανακοινωνόταν στη Λευκωσία ότι επιτεύχθηκε συμφωνία με την οποία παραχωρούνταν έκταση 99 τετραγωνικών μιλίων στους Βρετανούς για τις βάσεις τους, οι οποίες θα περιέλθουν στην Κυπριακή Δημοκρατία όταν εκείνοι τις εγκαταλείψουν. Στις 5 Ιουλίου η συμφωνία μονογραφόταν. Και ερχόταν η ώρα της ανεξαρτησίας.

Στις 25 Ιουλίου η Βουλή των Κοινοτήτων στο Λονδίνο ψήφιζε το νομοσχέδιο για την ανακήρυξη της Κυπριακής Δημοκρατίας, το οποίο μετά την υπογραφή του από τη βασίλισσα Ελισάβετ έγινε νόμος του κράτους. Στο μεταξύ έμπαινε σε λειτουργία ο κοινοβουλευτικός μηχανισμός του αρτιγέννητου κράτους, εν αναμονή της ημέρας που θα γινόταν η πανηγυρική ανακήρυξή του. Ήδη στις 14 Δεκεμβρίου 1959 ο Μακάριος είχε εκλεγεί πρόεδρος της δημοκρατίας, συγκεντρώνοντας το 67% των ψήφων. Την 1η Αυγούστου 1960 γίνονταν εκλογές της Βουλής με απόλυτη επικράτηση του «Πατριωτικού Μετώπου» –υποστήριζε τον Μακάριο– που κατέλαβε 30 έδρες. Το ΑΚΕΛ (κομμουνιστικό) ανέδειξε 5 βουλευτές και οι Τουρκοκύπριοι 15. Οι ανεξάρτητοι έπαθαν πανωλεθρία. Εκτός ενός, απώλεσαν και το παράβολο των 75 λιρών, λόγω του μικρού αριθμού των ψήφων.

Έτσι είχαν θεμελιωθεί οι ακρογωνιαίοι θεσμοί. Και, τη 00:02΄ ώρα της 15ης προς 16η Αυγούστου, η Κύπρος αποκτούσε την ανεξαρτησία της. Σαλπιγκτές του 42ου αγγλικού βασιλικού συντάγματος σάλπισαν τη στιγμή που υποστελλόταν η αγγλική σημαία μετά 82 ετών κυριαρχία και ανυψωνόταν η κυπριακή. Την ίδια ώρα στην αίθουσα της κυπριακής Βουλής υπογράφονταν από τον Μακάριο και τον έως τότε Άγγλο κυβερνήτη Φουτ τα έγγραφα της διαβίβασης των εξουσιών. Λεπτομέρεια: από 3.000 ετών που άρχισε η γνωστή ιστορία της Κύπρου, για πρώτη φορά γινόταν ανεξάρτητο κράτος.

Αργότερα συνερχόταν η Βουλή και ορκίζονταν ο πρόεδρος Μακάριος και ο αντιπρόεδρος Κιουτσούκ. Την ίδια ημέρα αποβιβάζονταν το ελληνικό και τουρκικό στρατιωτικό Σώμα (ΕΛΛΔΥΚ και ΤΟΥΡΔΥΚ) που προβλέπονταν από τις συμφωνίες.

Τραγωδία του Μεντερές

Η λύση του Κυπριακού διέλυσε πρόσκαιρα και την εχθρότητα μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας, και την 7η Μαΐου 1959 ο Καραμανλής και ο Αβέρωφ έφταναν στην Άγκυρα όπου τους έγινε επιδεικτικά εγκάρδια υποδοχή.

Ο Τούρκος πρωθυπουργός Μεντερές επρόκειτο να ανταποδώσει την επίσκεψη στις 26 Μαΐου. Αλλά δεν πρόφτασε. Ύστερα από πολυήμερες φοιτητικές ταραχές, την 27η Μαΐου 1960 στρατιωτικό κίνημα ανέτρεψε το καθεστώς του.

Ο ίδιος προσπάθησε να διαφύγει με ένα μικρό αεροπλάνο, που το καταδίωξαν όμως αεριωθούμενα και το ανάγκασαν να προσγειωθεί. Ο πρωθυπουργός το 'βαλε στα πόδια μέσα στα χωράφια, αλλά τον πρόφτασαν τα τζιπ και τον συνέλαβαν. Ο πρόεδρος της τουρκικής δημοκρατίας ενώ συλλαμβανόταν ανέσυρε περίστροφο και αποπειράθηκε να αυτοκτονήσει. Οι σωματοφύλακες του Μεντερές προέβαλαν ένοπλη αντίσταση και ο πρόεδρος της Βουλής πυροβόλησε κατά των στρατιωτών. Ο υπουργός Δικαιοσύνης βρέθηκε μέσα στο πορτμπαγκάζ ενός αυτοκινήτου και ο υπουργός Εσωτερικών μέσα σε μια μπανιέρα. Όλη η κυβέρνηση είχε συλληφθεί. Και ο υπουργός των Εσωτερικών Ναμίκ Ζεντίκ, ο «ισχυρός ανήρ» του Μεντερές, ρίχτηκε από το 4ο πάτωμα της Στρατιωτικής Ακαδημίας όπου κρατούνταν στον περίβολο φωνάζοντας: «Αλλάχ, Αλλάχ». Συνταρακτικά επεισόδια του αμείλικτου τυφώνα που εξαφάνιζε ένα ολόκληρο καθεστώς.

Τα κρασιά του Τίτο

Την προσέγγιση με την Τουρκία την ακολούθησε η προσέγγιση με την Αγγλία, την οποία ο Κ. Καραμανλής και ο Ευ. Αβέρωφ επισκέφτηκαν τον Φεβρουάριο 1961 με τις συζύγους τους.

Στα Βαλκάνια οι σχέσεις με τη Γιουγκοσλαβία ήταν πάντα θερμές, με κάποια αναζωπύρωση μάλιστα του στρατιωτικού περιεχομένου τους, γεγονός για το οποίο είχε συντελέσει σημαντικά η συμβολή του πρεσβευτή στο Βελιγράδι στρατηγού Τσακαλώτου. Στα τέλη του 1959 ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης Π. Κανελλόπουλος και ο υπουργός Εμπορίου Λεων. Δερτιλής βρίσκονταν στη γιουγκοσλαβική πρωτεύουσα και οι συνομιλίες που διεξήγαγαν υπήρξαν χαρακτηριστικά φιλικές. Ο Τίτο προσκάλεσε τους δύο Έλληνες επίσημους με τον στρατηγό Τσακαλώτο στο νησί Μπριόνι, στις ακτές της Δαλματίας, και τους έκανε εντυπωσιακή φιλοξενία. Τους περιήγαγε προσωπικά στο νησί του, στο οποίο έτρεφε εξαιρετική αδυναμία, και τους έδειχνε το πλήθος των δέντρων που είχαν αποσταλεί από ηγέτες όλου σχεδόν του κόσμου. Οι επισκέπτες ήταν έκπληκτοι, αλλά και ο ίδιος είχε εκπλαγεί από την ευρυμάθεια του Π. Κανελλόπουλου, από το στόμα του οποίου έμαθε τη λεπτομερή ιστορία του Μπριόνι.

Στο τέλος ενθουσιάστηκε και τους κάλεσε στην «ιδιαίτερη βιβλιοθήκη του», όπως τους είπε, στην οποία οδηγούσε μόνο τούς πολύ εγκάρδιους φιλοξενούμενούς του. Σε λίγο έφτασαν στο ωραίο κτίριο, η κεντρική αίθουσα του οποίου είναι σκεπασμένη από ράφια με ξύλινα χωρίσματα. Εκεί μέσα θα έπρεπε να βρίσκονται τα βιβλία, μολονότι δεν ήταν ορατά απέξω.

«Θὰ σᾶς βγάλω ὁ ἴδιος, μερικὰ πολύτιμα καὶ ἀρχαῖα βιβλία», τους είπε.

Αλλά οι Έλληνες επισκέπτες είδαν έκπληκτοι να ανασύρει από τα ξύλινα χωρίσμα-

τα μπουκάλες με κρασιά, που εκφωνούσε ο ίδιος τον τίτλο τους και τη χρονολογία της οινοποίησης. Μια από αυτές τις χρονολογίες συνέπιπτε με την ημέρα της γέννησης του Π. Κανελλόπουλου. Όταν τοποθέτησε όλες τις μπουκάλες σε ένα τραπέζι, ο Τίτο είπε στους Έλληνες:

«Θὰ σᾶς μεταφέρω αὐτὴν ἐκεῖ τὴν ἐπιγραφή. Δὲν εἶναι πολιτικὸ σύνθημα. Γράφει ἁπλῶς: "Πίνετε βερεσέ"...»

Γερός πότης, ο Γιουγκοσλάβος αρχηγός άρχισε να τους προσφέρει συνεχώς κρασί, που ήταν εξαιρετικής ποιότητας, και να πίνει μαζί τους, αλλά χωρίς εδέσματα. Έγινε ένα είδος αγώνα αντοχής, αλλά γρήγορα οι Έλληνες αποσύρθηκαν. Μόνο ο υπουργός Λεων. Δερτιλής συνέχισε ακάματος, προς ανησυχία του Π. Κανελλόπουλου, που με σιγανή φωνή τού έλεγε ελληνικά:

«Λεωνίδα, σταμάτα νὰ πίνης, θὰ μεθύσης».

Σε λίγο όμως ο Τίτο ομολόγησε ότι νικήθηκε και αποσύρθηκε. (Από αφήγηση του Λεωνίδα Δερτιλή προς τον γράφοντα).

Ο Δερτιλής εξορμά

Την 1η Ιουλίου 1960 επισκέφθηκαν τον Γιουγκοσλάβο πρόεδρο στο Μπριόνι ο πρωθυπουργός Καραμανλής και ο υπουργός Εξωτερικών Αβέρωφ, όπου εκείνος τούς εισήγαγε στα άδυτα της βιβλιοθήκης του. Αλλά τη φορά αυτή δεν βρέθηκαν Έλληνες ανταγωνιστές του. Πάντως, εκείνη η επίσκεψη επισφράγισε τη στενότητα των σχέσεων των δύο κρατών, που κατά τον ίδιο τον Τίτο «δεν μπορούσαν να είναι καλύτερες».

Με την άλλη όμως πλευρά, τους λοιπούς Ανατολικούς και τη Ρωσία, η Ελλάδα της εποχής εκείνης χωριζόταν με τείχος από πάγο. Ήταν άλλωστε περίοδος ακμής του Ψυχρού Πολέμου. Ο κόσμος κάθε τόσο κλονιζόταν από σοβαρά επεισόδια και γραφικές απειλές του Νικήτα Κρούτσεφ. Και, όπως όλη η Δύση, η Ελλάδα τηρούσε επιφυλακτική στάση απέναντι στη Σοβιετική Ένωση. Ο Ρώσος πρεσβευτής όμως, ο παχύς και γλεντζές Σεργκέιεφ, βρισκόταν σε αρκετά φιλικές σχέσεις με τους Έλληνες επισήμους. Ιδιαίτερα με τον υπουργό Εμπορίου Λεων. Δερτιλή, που συχνά τον έφερνε σε κοσμικά κέντρα της Αθήνας, στα οποία ο Σεργκέιεφ προσερχόταν έχοντας στις τσέπες του μια μπουκάλα βότκα και ένα πακέτο με μαύρο χαβιάρι, που τα έστρωνε επιδεικτικά στο τραπέζι της συντροφιάς. Αυτό όμως δεν εμπόδιζε τον Σοβιετικό διπλωματούχο να δημιουργεί κάθε τόσο επεισόδια μιμούμενος τον Νικήτα Κρούτσεφ – με τον οποίο έμοιαζε εξαιρετικά, και στη διάθεση για γλέντια και στην εριστικότητα.

Μέσα σ' εκείνες όμως τις παγερές συνθήκες υπήρχε και μια κίνηση που σαν θερμό θαλάσσιο ρεύμα έκανε γλυκύτερο το κλίμα: οι έντονες, ακάματες προσπάθειες

του υπουργού Εμπορίου Λεων. Δερτιλή να σπάσει το διαχωριστικό φράγμα και να εισβάλει στη ρωσική αγορά. Έκανε συνεχή ταξίδια-εφόδους στις ανατολικές πρωτεύουσες και στη Μόσχα. Το αποτέλεσμα δεν υπήρξε πολύ αποδοτικό, γιατί οι Ανατολικοί δεν προσφέρονταν για ευρεία ανάπτυξη των εμπορικών ανταλλαγών. Αλλά στα σκοτεινά εκείνα χρόνια του Ψυχρού Πολέμου η ελληνική κυβέρνηση έπαιρνε έτσι τολμηρές πρωτοβουλίες, που μόνο ύστερα από 7-8 χρόνια έμελλαν να ακολουθήσουν οι άλλοι Δυτικοί: όταν πρόεδροι και πρωθυπουργοί έσπευδαν στο Πεκίνο και στη Μόσχα για να πετύχουν το άνοιγμα των εμπορικών πυλών της Ανατολής.

Η «Υπόθεση Μέρτεν»

Στο μεταξύ, η εσωτερική κατάσταση χαρακτηριζόταν από τη συνεχιζόμενη αποσύνθεση του Κέντρου, ενώ η ΕΔΑ, με το ισχυρό της προγεφύρωμα στη Βουλή και τους μηχανισμούς της, ασκούσε βιαιότατη αντιπολίτευση. Και ένα περιστατικό, η «Υπόθεση Μέρτεν», έδωσε τόσο σ' εκείνη όσο και σε όλους τους εχθρούς της κυβέρνησης την ευκαιρία ενός τρομερού θορύβου.

Ο Μαξ Μέρτεν, έφεδρος λοχαγός του γερμανικού στρατού, που υπηρετούσε επί Κατοχής στη Θεσσαλονίκη, βαρυνόταν στην Ελλάδα με πολλές κατηγορίες ως εγκληματίας πολέμου. Έκανε την απρονοησία το 1959 να έρθει στην Αθήνα ως τουρίστας. Αναγνωρίστηκε, συνελήφθη, καταδικάστηκε σε 25 ετών κάθειρξη και απελάθηκε στη Γερμανία. Κατεχόμενος όμως από πάθος εκδίκησης για την περιπέτειά του, εξαπέλυσε τον Σεπτέμβριο του 1960 μια βόμβα.

Μια εφημερίδα και ένα εβδομαδιαίο περιοδικό της Δυτ. Γερμανίας –η *Ηχώ του Αμβούργου* και το *Σπήγκελ*– δημοσίευσαν ξαφνικά ορισμένες δήθεν αποκαλύψεις του Μέρτεν, στις οποίες περιλαμβάνονταν κατηγορίες ότι ο Κ. Καραμανλής και ένα μέλος της οικογένειας του υπουργού Εσωτερικών Δ. Μακρή είχαν σχέσεις με τις γερμανικές Αρχές Κατοχής το 1942-43. Ευθύς εξαρχής φαινόταν λογικά ότι επρόκειτο για συκοφαντίες, και μάλιστα χονδροειδείς. (Ο Δ. Μακρής έσπευσε να υποβάλει μήνυση κατά των εντύπων και του Μέρτεν, η οποία περιεπλάκη στις διεθνείς ποινικές διαδικασίες). Αλλά η αντιπολίτευση άρπαξε την ευκαιρία και επί εβδομάδες αναστατωνόταν η Ελλάδα.

Η υπόθεση φυσικά έφτασε στη Βουλή στα μέσα Οκτωβρίου 1960 και την απασχόλησε επί ημέρες. Η συνεδρίαση της 16ης του μήνα κατέληξε σε σοβαρότατα επεισόδια, που την εικόνα τους δίνουν τα δημοσιογραφικά πρακτικά ως εξής:

> *«Ἡ αἴθουσα τῆς Βουλῆς μετεβλήθη εἰς ἀληθὲς πεδίον μάχης καὶ ἐπὶ 20 λεπτὰ συνεπλέκοντο πλεῖστοι βουλευταί. Ὁ βουλευτὴς τῆς ΕΡΕ Φρόντζος ἐγρονθοκοπήθη ἀγρίως καὶ ἐτραυματίσθη ὑπὸ τοῦ συναδέλφου του τῆς ΕΔΑ Ρήγα, ἐν μέσῳ δὲ πανδαιμονίου ἐξεσφενδονίζοντο ἀντικείμενα,*

ἐθραύοντο ἕδρανα καὶ ἀντηλλάσσοντο πρωτοφανεῖς βαρεῖαι φράσεις. Οἱ σπεύσαντες ἀξιωματικοὶ τῆς φρουρᾶς ἐνεπλάκησαν εἰς τὴν μάζαν τῶν δερομένων βουλευτῶν καὶ ἠδυνάτουν νὰ ἐπιβάλουν τὴν τάξιν, ἡ ὁποία ἀποκατεστάθη μόνον κατόπιν ἡμιώρου σχεδόν».

Άλλο ένα καρφί στο φέρετρο του κοινοβουλευτισμού. Εκείνες οι βαρβαρότητες προκαλούσαν περισσότερη απέχθεια σε όσους είχαν υπό παρατήρηση τη Βουλή –κυρίως τους στρατιωτικούς–, γιατί επρόκειτο για μια υπόθεση τελείως πλαστή και ανύπαρκτη.

Μέρτεν και φθορά

Επί μήνες η «Υπόθεση Μέρτεν» ανατάραζε την Ελλάδα, αλλά πολύ γρήγορα κατέρρευσε η σκηνοθεσία. Αποδείχτηκε ότι ο Μέρτεν χρησιμοποιούσε συνωνυμίες για να εξακοντίσει τις συκοφαντίες του, ότι όλα όσα έλεγε δεν είχαν καμία σύνδεση με τα γεγονότα και ότι, επιτέλους, είχε φτάσει να χρησιμοποιήσει φωτογραφικό μοντάζ για να τεκμηριώσει τα λεγόμενά του. Και στις 9 Νοεμβρίου 1961 το Α΄ Τριμελές Πλημμελειοδικείο Αθηνών, στο οποίο εκδικάστηκε η μήνυση του Δ. Μακρή, τον καταδίκασε ερήμην σε φυλάκιση 4 ετών και σε αποζημίωση 70.000 δραχμών για ψυχική οδύνη. Στους υπευθύνους της γερμανικής εφημερίδας *Ηχώ του Αμβούργου* και του περιοδικού *Σπήγκελ* επέβαλε φυλάκιση 2 ετών. Υπήρξε τόσο συντριπτική η διάψευση του Μέρτεν, ώστε, ακόμα και όταν διεξήχθησαν εκλογές το 1961 και το 1963, η ίδια η ΕΔΑ δεν τόλμησε να κάνει τον παραμικρό υπαινιγμό για την «Υπόθεση Μέρτεν», που είχε σβήσει αφ' εαυτής.

Ωστόσο, ο αλόγιστος εκείνος θόρυβος συνετέλεσε στο να εξαφθούν ακόμα περισσότερο τα πάθη, αλλά συνέβαλε και στη φθορά της κυβέρνησης, η οποία αντιμετώπιζε και μια εντεινόμενη και επικίνδυνη αντίδραση από τα ανάκτορα. Η βασίλισσα Φρειδερίκη ερχόταν ολοένα περισσότερο σε μικροαντιθέσεις με τον πρωθυπουργό και τους υπουργούς. Ολοένα περισσότερο ήγειρε αξιώσεις, που πολλές φορές παράμεναν ανικανοποίητες και προκαλούσαν την οργή της. Αλλά πρέπει να αναγνωριστεί ότι δεν επρόκειτο για αξιώσεις προσωπικής φύσεως.

Επεισόδιο της Φρειδερίκης

Το φθινόπωρο του 1960 είχε καταπιαστεί με την εξάλειψη της προσφυγικής παράγκας από την περιοχή της πρωτεύουσας. Ανέλαβε το έργο με εκπλήσσουσα ενεργητικότητα και τη 17η Σεπτεμβρίου θεμελίωσε τον πρώτο μεγάλο συνοικισμό των παραπηγματούχων στον Άγιο Σώστη. Είχε διαθέσει τους πόρους της βασιλικής πρόνοιας, αλλά ζητούσε και 60 εκατομμύρια από το κράτος. Και τότε συνέβη ένα περίεργο επεισόδιο.

Τα Χριστούγεννα του 1960 ο εφοπλιστής Ευάγγελος Νομικός έδινε στην έπαυλή του στο Ψυχικό ρεβεγιόν προς τιμήν των βασιλέων, στο οποίο παρευρέθηκαν η βασιλική οικογένεια, ο πρώην βασιλιάς της Ρουμανίας Μιχαήλ και εκ μέρους της κυβέρνησης οι υπουργοί Εξωτερικών Ευ. Αβέρωφ και Εσωτερικών Δ. Μακρής. Ο πρωθυπουργός Κ. Καραμανλής δεν προσήλθε, ακριβώς γιατί οι συνήθεις τελευταίες προστριβές του με τη Φρειδερίκη τον ανάγκαζαν να την αποφεύγει.

Το ρεβεγιόν προχωρούσε ομαλά. Αλλά κάποια στιγμή οι βασιλείς βρέθηκαν να συνομιλούν με τους υπουργούς. Και ξαφνικά η βασίλισσα στράφηκε προς τον Δ. Μακρή για να του πει σε έντονο ύφος:

«Τί κατάστασις εἶναι αὐτή, κύριε ὑπουργέ; Διατί ἡ κυβέρνησις δὲν μὲ βοηθᾶ στὴν ἐξάλειψη τῆς παράγκας;»

Ο Δ. Μακρής, που ήταν τελείως αναρμόδιος και δεν γνώριζε το θέμα, απάντησε:

«Μεγαλειοτάτη, ἡ κυβέρνησις νὰ εἶσθε βεβαία ὅτι παρακολουθεῖ τὸ ἔργον σας καὶ τὸ συντρέχει ὅσον ἠμπορεῖ. Ἀλλ' εἰδικῶς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν δὲν τὴν γνωρίζω».

Η Φρειδερίκη, δείχνοντας διαρκώς περισσότερη έξαψη, ύψωσε τον τόνο της φωνής της σε τόσο βαθμό, ώστε οι παρευρισκόμενοι, εκτός του βασιλιά, αποσύρθηκαν διακριτικά:

«Δὲν γνωρίζετε; Ὥστε δὲν σᾶς ἐνδιαφέρει ἕνα τέτοιο ἔργον; Δὲν ἐνδιαφέρει κανένα σας καὶ γι' αὐτὸ μοῦ ἀρνεῖσθε τὰ 60 ἑκατομμύρια ποὺ ζητῶ τόσον καιρὸ γιὰ τοὺς παραπηγματούχους τῆς Συγγροῦ. Ποιός τὰ κάνει αὐτά; Ὁ Καραμανλῆς, ἔ;»

Ο Δ. Μακρής απάντησε με θάρρος, και μάλιστα σε τόνο ζωηρό και χειρονομώντας. Οπότε η βασίλισσα, πάντα σε νευρική κατάσταση, φώναξε:

«Μή μοῦ σηκώνετε τὸ χέρι!»

Ο υπουργός Εσωτερικών και πάλι δεν πτοήθηκε. Συνέχισε να της μιλάει, εξηγώντας ότι η κυβέρνηση είχε τοποθετήσει την εξάλειψη της παράγκας σε ένα γενικότερο στεγαστικό πρόγραμμα, που περιλάμβανε και τα κατεστραμμένα χωριά. Και τότε η Φρειδερίκη στράφηκε στον βασιλιά που σιωπούσε, ενώ έκπληκτοι όλοι την άκουσαν να του λέει:

«Πώλ, τὸν ἀκοῦς; Παῦσε τον, Πωλ, ἀπόλυσέ τον...»

Χαριτολόγημα;

Το εκπληκτικό αυτό επεισόδιο έχει αναγραφεί στην εβδομαδιαία εφημερίδα Εμπρός. Αλλά επιβεβαιώνεται από αυθεντικότερη πηγή. Με μία διαφορά: ότι ενδεχομένως η Φρειδερίκη, ζητώντας από τον βασιλιά «να απολύσει» τον υπουργό Εσωτερικών, ίσως να χαριτολογούσε. Γιατί είχε μια υποψία χαμόγελου στο πρόσωπό

της όταν στράφηκε στον σύζυγό της. Θα γνώριζε ότι ο Παύλος δεν είχε δικαιώματα σουλτάνου για να παύει τους υπουργούς. Γεννιέται πάντως η απορία πώς από την έξαψη εκείνη μετέπεσε στο χαριτολόγημα. Και οπωσδήποτε η όλη στάση της εκείνο το βράδυ προς τον υπουργό Εσωτερικών ήταν εξαιρετικά αυταρχική. Το επεισόδιο επιδεινώθηκε γιατί ο Δ. Μακρής απάντησε σοβαρά, χωρίς να εξετάσει αν η Φρειδερίκη αστεϊζόταν:

> *«Νὰ μὲ ἀπολύσετε; Ἐγὼ ἐξελέγην ἀπὸ τὸν λαόν. Ἀλλοῦ εὑρίσκεται τὸ δικαίωμα τῆς ἀπολύσεώς μου».*

Και κανείς δεν γνωρίζει τι διαστάσεις θα προσλάμβαναν οι διαξιφισμοί αν δεν επενέβαινε ο βασιλιάς. Για να διευθετηθεί όμως τελείως το επεισόδιο, χρειάστηκε να επέμβει ο Καραμανλής στον υπουργό του, για να τον πιέσει και να τον πείσει να ανεβεί τη μεθεπομένη στο Τατόι, κατόπιν προσκλήσεως της βασίλισσας, για να αρθεί η παρεξήγηση... Αλλά, με τέτοιες συνεχείς προστριβές, που, όπως λεγόταν στους κύκλους της ΕΡΕ, τις υπέθαλπαν ορισμένοι ανακτορικοί, οι σχέσεις κυβέρνησης και Ανώτατου Άρχοντα γίνονταν πολύ δύσκολες και ολοένα δυσκολότερες.

Οικονομική δημιουργία

Το κυβερνητικό καθεστώς της ΕΡΕ έβρισκε έναν τρόπο –που ασφαλώς δεν ήταν ο χειρότερος– για να αντιδράσει στη φθορά και στις επιθέσεις: τα έργα, την προώθηση των οικονομικών ρυθμών και της ανακαίνισης. Μόνο το 1960 και το πρώτο μισό του 1961 σημειώνονται 25 περιπτώσεις μεγάλων θεμελιώσεων ή συμφωνιών. Την 9η Απριλίου εξαγγελλόταν το πενταετές σχέδιο ανάπτυξης 1960-1964, με προβλεπόμενες επενδύσεις 92 δισεκ. δραχμών. Την 23η Απριλίου έμπαινε ο θεμέλιος λίθος του εργοστασίου αζώτου στην Πτολεμαΐδα. Την 22α Αυγούστου αναγγελλόταν η ίδρυση βιομηχανίας χάλυβα. Την 27η Αυγούστου υπογραφόταν η συμφωνία για τη μεταλλουργία αλουμινίου και αλουμίνας. Την 5η Σεπτεμβρίου θεμελιωνόταν νέο θερμοηλεκτρικό εργοστάσιο στην Πτολεμαΐδα. Την 27η Ιουλίου θεμελιώθηκε η πρώτη υψικάμινος της Ελλάδας. Έμπαιναν οι βάσεις για μια ανάπτυξη που ανέβασε το πάγιο κεφάλαιο της χώρας από 7 δισ. δολάρια το 1955 σε 11,3 δισ. δολάρια το 1963 ή σε 10,5 δισ. δολάρια του 1955. Και ταυτόχρονα γίνονταν προεκτάσεις της οικονομικής και κοινωνικής δραστηριότητας, όπως η έναρξη της λειτουργίας του Οργανισμού Γεωργικών Ασφαλίσεων στις 5 Αυγούστου 1961 (πρώτος πρόεδρος ο Α. Μπερνάρης).

Ωστόσο, η τετραετία τελείωνε. Τον Μάιο του 1962 έληγε, και οι εκλογές ήταν αναπόφευκτες. Αλλά ο Καραμανλής αποφάσισε να τις επισπεύσει κατά μερικούς μήνες. Έβλεπε ότι οι συνθήκες ήταν ευνοϊκές. Η επιτυχία της ΕΔΑ το 1958 και η κατοπινή δραστηριότητά της θα συσπείρωναν ίσως τα αστικά και όλα τα συντηρητικά στρώ-

ματα γύρω από την ΕΡΕ, προτού η φθορά της κυβέρνησης γίνει ανεπανόρθωτη.

Ο Γρίβας πολιτεύεται

Υπήρχε όμως και το Κέντρο: σε τι κατάσταση βρισκόταν;

Η αποσύνθεσή του διαρκούσε όλο το 1960. Τότε εμφανίστηκε στην πολιτική κονίστρα και ο στρατηγός Γ. Γρίβας.

Μεταξύ εκείνων που νόμισαν πως μπορούσαν να αξιοποιήσουν πολιτικά τον θρύλο του ήταν ο Σοφ. Βενιζέλος. Στην απελπισία του από τη διάλυση των κεντρώων δυνάμεων, θέλησε να καταστήσει τον Γ. Γρίβα έναν νέο άξονα συγκέντρωσης της αντιπολίτευσης και να επαναλάβει την εξόρμηση του Παπάγου. Ο Γρίβας θα επιχειρούσε να πραγματοποιήσει έναν νέο συναγερμό, οπότε αυτός θα έπαιζε τον ρόλο του Μαρκεζίνη.

Έτσι ιδρύθηκε η ΚΕΑ («Κίνησις Εθνικής Αναγεννήσεως»). Ο Βενιζέλος άφησε τους βουλευτές του ελεύθερους να ενταχθούν στην ΚΕΑ. Ο ίδιος καταφανώς την προέβαλλε και την ευλογούσε, χωρίς να ηγείται επίσημα, περιμένοντας να δει την απήχηση που θα είχε η κίνηση του Γρίβα.

Ο στρατηγός έκανε περιοδείες στην Ελλάδα και προέβαινε σε κάθε είδους πολιτικές εκδηλώσεις, οι οποίες όμως ήταν ατυχείς. Χωρίς ειλικρινείς και έμπειρους συμβούλους, χωρίς γνώση των νόμων της πολιτικής, εφθάρη γρήγορα. Οι υποστηρικτές του διέρρεαν. Και στις αρχές του 1961 διέλυε άδοξα την ΚΕΑ ο ίδιος.

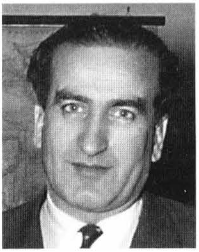
Παραίτηση Καραμανλή

Η κίνηση όμως του Γρίβα και η υποστήριξή της από τον Σ. Βενιζέλο προκάλεσε μια ανασύνταξη του Κέντρου. Πολλοί αντιτάχθηκαν με τόση σφοδρότητα, ώστε αυτομάτως έγινε μια συσπείρωσή τους με άξονα τον Γ. Παπανδρέου για την αντιμετώπισή της. Και αυτό το γεγονός υπήρξε η αφετηρία μιας ανανέωσης των ενοποιητικών προσπαθειών, που υπήρξε, μάλιστα, απροσδόκητα καρποφόρα. Ύστερα από διαπραγματεύσεις λίγων μηνών έμελλε να καταλήξει στο σχηματισμό ενός νέου πολιτικού οργανισμού: της «Ενώσεως Κέντρου».

Τα γεγονότα τώρα επέρχονταν ραγδαία. Την 24η Ιουνίου 1961 ψηφίστηκε νέος εκλογικός νόμος –τροποποίηση του προηγούμενου νόμου των εκλογών του 1958– και ουσιαστικά άρχιζε η προεκλογική κίνηση. Την 20ή Σεπτεμβρίου, στις 10:45΄ το πρωί, ο Καραμανλής ανέβαινε στα ανάκτορα και υπέβαλλε την παραίτηση της κυβέρνησής του. Ταυτόχρονα, έφερνε στον βασιλιά προς υπογραφή το διάταγμα με το οποίο θα διαλυόταν η Βουλή και θα προκηρύσσονταν εκλογές για τις 29 Οκτωβρίου.

Την ίδια ώρα όμως περίπου γινόταν η επίσημη πανηγυρική ίδρυση της «Ενώσε-

ως Κέντρου». Τυπικά την κορυφή της την αποτελούσε μια οκταμελής επιτροπή από τους Τσιριμώκο, Στεφανόπουλο, Παπαπολίτη, Κωστόπουλο, Μπαλτατζή, Κατσώτα, Αθανασιάδη-Νόβα και τον Γ. Παπανδρέου. Αλλά ουσιαστικά αυτός ο τελευταίος ήταν ο πρώτος αρχηγός. Η νέα κατάσταση τον είχε γαλβανίσει. Από την ημέρα εκείνη γινόταν πραγματικός ηγέτης, όπως δεν υπήρξε ποτέ ούτε στα καλύτερα νιάτα του. Ο τρομερός γέρος αναλάμβανε με πάθος την αρχιστρατηγία. Και κανείς δεν υποπτευόταν τι γιγάντιες εξελίξεις θα πήγαζαν από εκείνη την εύθραυστη ενότητα που πραγματοποιήθηκε με τόσους μόχθους.

Σόλων-Ζέφυρος Γρηγοριάδης
Δημοσιογράφος, συγγραφέας

Γεννήθηκε στην Καστοριά τον Φεβρουάριο του 1912. Αποφοίτησε από τη σχολή Ναυτικών Δοκίμων και ονομάστηκε σημαιοφόρος του Πολεμικού Ναυτικού το 1932. Από το 1935 άρχισε τη δημοσιογραφική του καριέρα στην εφημερίδα *Εθνος* ως αρθρογράφος, σε θέματα διεθνούς στρατηγικής, πολιτικής και οικονομίας. Διετέλεσε διευθυντής του *Ρίζου της Δευτέρας* (1946-47) και του *Ταχυδρόμου* (1950) και διευθυντής σύνταξης της *Ακροπόλεως* (1950-66). Στη διάρκεια της Κατοχής εργάστηκε στον αντιστασιακό Τύπο, ενώ διετέλεσε επίσης εθνοσύμβουλος στις Κορυσχάδες και διοικητής μοίρας του αντάρτικου Ναυτικού (ΕΛΑΝ). Υπήρξε ο πρώτος Ελληνας δημοσιογράφος που καθιέρωσε τα ιστορικά αναγνώσματα στον ημερήσιο, εβδομαδιαίο και περιοδικό Τύπο (δημοσίευσε πάνω από 200). Πολλά άρθρα του για τη διεθνή στρατηγική και πολιτική δημοσιεύτηκαν σε ξένες μεγάλες εφημερίδες ή αναδημοσιεύτηκαν σε επίσημες στρατιωτικές επιθεωρήσεις του εξωτερικού. Ελαβε μέρος σε πολλές αποστολές, με σημαντικότερες αυτές στην Πολωνία (1939), στην Αίγυπτο (1939), σε Φινλανδία και Γαλλία (1940), στο Βερολίνο (1953), στο Βιετνάμ (1966), στην Πράγα (1968) κ.α. Στο πλούσιο συγγραφικό του έργο συγκαταλέγονται τα εξής βιβλία: *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας 1941-1974*, *Συνοπτική Ιστορία της Εθνικής Αντίστασης*, *Δεκέμβρης-Εμφύλιος 1944-1949*, *Οικονομική Ιστορία Ελλάδας*, *Τα Φοβερά Ντοκουμέντα*, *Επεισόδιο Κέρκυρας*. Για το δημοσιογραφικό και συγγραφικό του έργο τιμήθηκε με το βραβείο «Αθανάσιος Μπότσης». Διετέλεσε μέλος της Ενωσης Συντακτών. Πέθανε στην Αθήνα, το 1994.

Οι διεργασίες στον χώρο της Δεξιάς δεν ήταν αναίμακτες. Παλάτι και Αμερικανοί έπαιζαν το δικό τους παιχνίδι, ενώ η πολυδιάσπαση των κομμάτων επέτεινε το χάος στην αρχή της μετεμφυλιακής περιόδου. Η πρωθυπουργία του Ν. Πλαστήρα σημαδεύτηκε από την εκτέλεση του Ν. Μπελογιάννη και των συντρόφων του, αφού το ΚΚΕ συνέχιζε την αδιέξοδη πολιτική να θεωρεί ότι υπήρχαν οι αντικειμενικές συνθήκες για την ανάπτυξη νέου κινήματος. Ο θάνατος του «Μαύρου Καβαλάρη» οδήγησε τον στρατάρχη Α. Παπάγο να βάλει τα θεμέλια του κράτους της Δεξιάς. Η εκτέλεση του Ν. Πλουμπίδη, η υποτίμηση της δραχμής, το Κυπριακό, η ΕΟΚΑ του Γρίβα στην Κύπρο, το πογκρόμ κατά των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, η εξορία του Μακάριου συνθέτουν ένα μέρος του παζλ.
Από την άλλη πλευρά, Στέμμα και Αμερικανοί ετοίμαζαν τον δικό τους διάδοχο. Η ανάδειξη του Κ. Καραμανλή στο πολιτικό στερέωμα με τις ευλογίες του Παλατιού οδήγησε στη δημιουργία της ΕΡΕ. Όμως οι τριγμοί στο νεοπαγές καθεστώς θα ενταθούν όταν η ΕΔΑ στις εκλογές του 1958 θα κατακτήσει το 24,4% των ψήφων. Την ίδια ώρα που άρχιζε από την Τασκένδη η αποκαθήλωση του άλλοτε «Μεσσία» του ΚΚΕ Ν. Ζαχαριάδη.

9789609487726